

ISSN 1563-0358
Индекс 75881; 25881

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Экономика сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК КазНУ

Серия экономическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

THE JOURNAL

of Economic Research & Business Administration

№3 (125)

Алматы
«Қазақ университеті»
2018

ХАБАРШЫ

ЭКОНОМИКА СЕРИЯСЫ №3 (125)

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Күәлік №956-Ж.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Балгабаева З.Б., э.ғ.к. (Қазақстан)
E-mail: zzelkowa@gmail.com

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Мұхтарова К.С., э.ғ.д., профессор –
ғылыми редактор (Қазақстан)
Закирова А.Т., э.ғ.к., доцент м.а. – ғылыми
редактордың орынбасары (Қазақстан)
Мұхамедиев Б.М., э.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Сағиева Р.К., э.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Заядин С.Т., э.ғ.д., профессор м.а. (Қазақстан)

Худайбергенова С.С., оқытушы (Қазақстан)
Раджасехара Моули Поглури, Ph.D (Үндістан)
Стоянович Б., Ph.D докторы (Сербия)
Толуев Ю., т.ғ.д., профессор (Латвия, Германия)
Трифилова А., Ph.D докторы (Ұлыбритания)
Шамбер К., Ph.D докторы (Германия)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Асанова А.Д., оқытушы (Қазақстан)

Журналдың негізгі тақырыптары – экономика, халықаралық қатынастар, қоғамның дамуының қаржылық, экономикалық, әлеуметтік-экономикалық және іскерлік аспектілері.

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гүлмира Шаккозова
Телефон: +77017242911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гүлмира Бекбердиева
Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айша Қалиева

Жазылу мен таратуды үйлестіруші

Айдана Керімқұл
Телефон: +7(727)377-34-11
E-mail: Aidana.Kerimkul@kaznu.kz

ИБ № 12255

Басуға 18.09.2018 жылы қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 18.8 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс.
Тапсырыс №5942. Таралымы 500 дана. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2018

ЭКОНОМИКА СЕРИЯСЫ

СЕРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ

ECONOMY SERIES

Aman Raushan

PhD student, University of International Business, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: raushan.aman.uib@gmail.com

INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF FEMALE ENTREPRENEURS IN KAZAKHSTAN

Positive trend on the number of female entrepreneurs in Kazakhstan has been noticed in recent years. Female entrepreneurs are provided with enormous opportunities in countries with transitional economy including Kazakhstan. However, researches provided in developing countries and countries with transitional economies found out that female entrepreneurs are not provided with proper institutional environments, and it serves as a significant problem for them in making a decision to start and/or maintain the business. The barriers exist in the form of heavy tax rates, lack of finance, ineffective banking system, traditional restricted social norms and values and ever-changing legal-system. The aim of this paper was to explore the institutional environment of female entrepreneurs in Kazakhstan and identify how institutional environment influences women's decision to start and/or maintain their businesses. This theoretical paper with secondary data analyzes investigates whether the institutional environment of women is positively correlated with female entrepreneurial opportunities; and whether this opportunity positively influenced the number of female entrepreneurs in Kazakhstan or not. In order to test those two hypotheses, the researches put the objectives of, firstly, to review the existing literature concerning the institutional environment of female entrepreneurs in Kazakhstan and countries with transitional economies; secondly, to analyze the cases of institutions surrounding and influencing the operations of female entrepreneurs in Kazakhstan; and, lastly, to compare the findings with the theoretical framework and make a decision to accept/reject the hypotheses.

Key words: Female entrepreneurship, institutional environment, entrepreneurial support.

Аман Раушан Лесбекқызы

PhD студент, Халықаралық Бизнес Университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: raushan.aman.uib@gmail.com

Қазақстандағы әйел кәсіпкерлердің институционалдық қоршаған ортасы

Соңғы жылдары Қазақстандағы әйелдер кәсіпкерлерінің санында оң үрдіс байқалады. Әйел кәсіпкерлерге өтпелі экономикасы бар елдерде, соның ішінде Қазақстанда, үлкен мүмкіндіктер берілген. Дегенмен, дамушы елдерде және өтпелі экономикасы бар елдерде жүргізілген зерттеулер әйел кәсіпкерлердің тиісті институционалдық ортамен қамтамасыз етілмегендігін және осы мәселе әйелдердің бизнесті бастау немесе жалғастыру туралы шешім қабылдауында маңызды мәселе болып табылатынын анықтады. Бұл кедергілер жоғары кредит ставкалары, қаржы тапшылығы, банк жүйесінің тиімсіздігі, әлеуметтік нормалар мен құндылықтар, және үнемі өзгеретін құқықтық жүйе түрінде кездеседі. Осы мақаланың мақсаты – Қазақстандағы әйел кәсіпкерлердің институционалдық жағдайын талдау және институционалдық орта әйелдердің өз бизнесін бастау немесе жалғастыру туралы шешіміне қалай әсер ететінін анықтау. Екінші дерек көздеріне негізделген бұл мақала институционалдық орта әйелдер кәсіпкерлердің мүмкіндіктеріне қалай әсер ететіндігін зерттейді; және бұл мүмкіндіктер Қазақстандағы әйел кәсіпкерлердің санына оң немесе теріс әсерін ететіндігін анықтайды. Осы екі гипотезаны тестілеу үшін автор төмендегі мақсаттар қойды: біріншіден, Қазақстандағы және өтпелі экономикасы бар елдердегі әйел кәсіпкерлердің институционалдық ортасына қатысты қолданыстағы әдебиеттерді талдау, екіншіден, Қазақстандағы әйелдер кәсіпкерлерінің жұмысына әсер ететін институционалдық ортаны зерттеу; және қорытындыларды теориялық негізбен салыстырып, гипотезаны қабылдау немесе қабылдамау туралы шешім қабылдау.

Түйін сөздер: әйел кәсіпкерлігі, институционалдық орта, кәсіпкерлікті қолдау.

Аман Раушан Лесбекқызы

PhD студент, Университет Международного Бизнеса, Казахстан, г. Алматы, e-mail: raushan.aman.uib@gmail.com

Институциональная среда женщин предпринимателей в Казахстане

В последние годы была замечена положительная тенденция в числе женщин-предпринимателей в Казахстане. Предпринимательницам предоставляют огромные возможности в странах с переходной экономикой, в том числе в Казахстане. Однако исследования, проведенные в развивающихся странах и странах с переходными экономическими системами, выявили, что предпринимательницам не предоставляют надлежащую институциональную среду, и это служит значительной проблемой для них в принятии решения начать и/или поддержать бизнес. Барьеры существуют в форме больших налоговых ставок, отсутствия финансов, неэффективной банковской системы, традиционных ограниченных социальных норм и ценностей, и постоянно меняющейся правовой системе. Цель данной статьи состоит в том, чтобы исследовать институциональную среду предпринимательниц в Казахстане и определить, как институциональная среда влияет на женское решение начать и/или поддержать их компании. Эта статья на основе вторичных данных анализирует, коррелируется ли институциональная среда женщин положительно с женскими предпринимательскими возможностями; а также влияние данной среды на число предпринимательниц в Казахстане. Чтобы проверить гипотезы исследования, было сформулировано несколько задач: рассмотреть существующую литературу относительно институциональной среды предпринимательниц в Казахстане и странах с переходными экономическими системами; проанализировать учреждения и их влияния на действия предпринимательниц в Казахстане; а также сравнить результаты с теоретической структурой и принять решение о принятии/отклонении гипотез.

Ключевые слова: женское предпринимательство, институциональная среда, поддержка предпринимательства.

Introduction

Rapidly increased significance of female entrepreneurs and the rising interest of scholars in this research field had been noticed in the last 30 years. If the research in 1970s and 1980s was focused on the gender inequality in entrepreneurship (Greene, 2007), scholars of 1990s claim that accelerated participation of women in entrepreneurship field was explained by feminist theories (Marlow & Patton, 2005). In 2000s female entrepreneurship was analyzed in the labor market as a source for employment opportunities (Schindehutte, Morris, & Brennan, 2003).

Female entrepreneurs are untapped source of economic growth and increased employment opportunities. Particularly, female entrepreneurs are making critical contributions to reinvestment, job creation and innovation. According to VanderBrug (2013, women reinvest every 90 cents of every additional dollar of their earnings in socially beneficial spheres such as healthcare, education and nutrition. In addition to the properly reinvested income, Global Entrepreneurship Monitor (GEM) found out that 112 million surveyed female entrepreneurs employ one or more people. Beyond creating additional workplaces, researchers investigated that women are even more innovative in Europe and

USA than their male counterparts (VanderBrug, 2013). Recent researches have shown that the rate of female entrepreneurs largely preoccupies their male counterparts in developing countries than the rate of female entrepreneurs in developed countries (Langowitz & Minniti, 2007). This positive trend in female entrepreneurship can be explained by micro-level opportunities offered to female entrepreneurs. Jamali (2009) points out the opportunities such as self-efficacy, resilience, autonomy and career aspirations that drive female entrepreneurs to start their own businesses. Nevertheless, there some macro-level constraints such as the need for a work-home balance, societal attitudes not supportive of working women, government procedures of business registration and lack of networking opportunities that hinder female entrepreneurs' decision to start a business and/or maintain their existing enterprises (Jamali, 2009).

Kazakhstan is a country with transitional economy. Most of the above stated facts and assumptions apply to Kazakhstan as well. Nevertheless, some facts about female entrepreneurs in Kazakhstan contradict to previous made researchers. For example, according to the data of Entrepreneurship Supporting Fund in Kazakhstan "Damu", couple of years ago female entrepreneurs constitute 50% of the whole entrepreneurship sector

in Kazakhstan, and the country's economy has been accelerated by 30% due to the participation of women in the labor market. Especially, female entrepreneurs preoccupy sectors that largely contribute to the well-being of a society such as education, healthcare, catering and real estate industries. Women startups create new job opportunities to unemployed people, and decrease unemployment level in Kazakhstan. In 2016, the number of employees in female owned small and medium businesses constituted about one million people.

Research Methodology

Despite the growing number and increased significance of female entrepreneurs in Kazakhstan, there are very few researches made in this field; if there are some, most of them were provided in the past century. However, there are some researches provided in developing and post-Soviet Union countries, the implication of which can be applied to Kazakhstan's female entrepreneurs. Aidis et al (2008) provided empirical research on female entrepreneurship in Lithuania and Ukraine, which are both post-soviet union countries with transition economies, and found out that "though formal institutions such as rules and regulations allow for the possibility of female business development, informal institutions such as gendered norms and values that reflect the patriarchy observed during the Soviet era restrict women's activities and their access to resources" (Aidis, Estrin, & Mickiewicz, 2008). The same informal restrictions exist in Kazakhstan's female entrepreneurship sector. Most of the previous research on female entrepreneurship were mainly provided in developed countries and some of the were provided in developing countries, which particularly focused on gender discrimination, perspectives and opportunities provided to business women. However, the institutional environment of female entrepreneurs in countries with transitional economy hasn't been explored. Therefore, the research question that this paper aims to investigate is:

How does the institutional environment of female entrepreneurs influence their decision to start and/or maintain their business?

In order to find an answer to the developed research question, the author developed following hypotheses:

Hypotheses 1. Institutional environment of women is positively correlated with female entrepreneurial opportunities

Hypotheses 2. Opportunity for women in the form of favorable institutional environment is

positively correlated increased number of female entrepreneurs.

Research Methodology. This study is a conclusive research. Therefore, the researcher will work on the secondary data analysis, which consists of the exploration of the literature with some academic and practical relevance to the theory of female entrepreneurship and the obstacles and barriers that they face. In order to better understand the topic and identify underpinning theories peer-reviewed journals will be studied. Based on the findings of the secondary data analysis, the researcher will provide a content analyzes and formulate a theoretical framework female entrepreneurs' institutional environment. The framework-building process will include an evaluation period with academic experts in female entrepreneurship with the aim to increase relevance and robustness of the model. Company sources such as their annual reports and existing business models will help us better understand the ways of handling existing challenges.

Research Approach. This research will be built upon existing theories on female entrepreneurship and the institutional environment that they have. Therefore, this research will have deductive approach and test existing theories about institutional environmental factors in female entrepreneurship.

Data collection method. The data will be collected based on the case studies of the institutional environment of Kazakhstani female entrepreneurs. Particularly, the cases of institutions such as "Damu" Entrepreneurship Supporting Fund and European Bank of Reconstruction and Development are considered. Ghauri (2004) claims that "a case study is both the process of learning about the case and the product of our learning. The choice of case is made because it is expected to advance our understanding of the research phenomenon" (Pervez Ghauri, 2004; P Ghauri & Gnmhaug, 2002).

Stages of the research. The paper firstly starts with the exploration the literature concerning female entrepreneurship in developed and developing countries, countries with transitional economy; motivation behind women entrepreneurs' decisions, obstacles that they face in their way of doing a business. Secondly, the author analyzes institutional environment of female entrepreneurs in transitional economies in the context of Kazakhstan. Thereafter, the author discusses whether the institutional environment of female entrepreneurs in Kazakhstan offer them opportunities to start and/or continue their businesses, or serve as an obstacle for women so start and/or maintain their enterprises.

Literature Review

Recent research on entrepreneurship has shown an important role of women in entrepreneurship and significance contribution of female entrepreneurs into the economic development (Sarfaraz, Faghih, & Majd, 2014). Buttner (2001) argues that women in business mostly have relational approach of working with others, meaning that they like empowering employees and work in a unified team spirit (Buttner, 2001).

Datta and Gailey (2012) point out that, despite the obstacles that female entrepreneurs face in their way of doing a business, the number of women, who run the business in socially beneficial spheres such as education and healthcare, has grown (Datta & Gailey, 2012). The obstacles can be related to the general environment of a business such as international, socio-cultural, legal-political, economic and/or technological factors. Welter et al (2004) and Wells et al (2003) claim that unpredictable demand fluctuations and unstable economic conditions can be the main barrier for female entrepreneurs to start and/or maintain their businesses.

Bates et al (2007) claim that the success of female entrepreneurs depend on three factors, which are market, management and money (Bates, Jackson III, & Johnson Jr, 2007). Scholars called this building block success factors for entrepreneurs as 3Ms. Brush et al (2009) claims that in addition to market, management and money, female entrepreneurs are surrounded and affected by other external factors, which can be divided into macro (national, cultural, economic forces) and meso (regional support programs) level environment; and lastly and most significantly their success depend on “motherhood”, which means the household/family context of women. By this way, Brush et al (2009) extended 3Ms (market, management and money) concept to 5Ms concept (market, management, money, motherhood, macro and meso environment) and argue that female entrepreneurs’ performance depends on those five factors (Brush, De Bruin, & Welter, 2009).

The process of starting a business is highly depend and influenced by formal and informal institutions. According to Veciana and Urbano (2008), “institutions are clusters of moral beliefs that configure power”. Scott (1005) classifies institutions into cognitive, normative and regulatory clusters. Regulatory dimension refers to the laws and regulations that allow and/or prohibit certain activities of a business. Normative component includes norms, values and beliefs shared by the member of a society, where the organization

operates. Cognitive dimension refers to the cognitive structures and knowledge shared by the members of certain region (Scott, 1995).

Goyal and Yadav (2014) analyzes the institutional environment of female entrepreneurs in developing countries and figures out several problems. Female entrepreneurs in developing countries lack the proper institutional environment and suffer from the insufficient entrepreneurial knowledge. Barriers exist in the form of difficulty of getting a financial support and traditional socio-cultural bias (Goyal & Yadav, 2014). Hayrapetyan (2016), Hubner (2000), Welter et al (2004), Kuznetsiv et al (2000), Davis and Abdiyeva (2010) and Welter et al (2004) also point out that the main problem that female entrepreneurs encounter is the lack of finance. In addition to finance, according to Davis and Abdiyeva (2010), Hayrapetyan (2016), Kuznetsiv et al (2000), Izuymov and Razumnova (2000), Yalcin and Kapu (2008) there is an inappropriate legal system for female entrepreneurs intending to start and/or maintain their business. If Kuznetsiv et al (2000) point out the frequent changes in regulation as one of the main obstacles to female entrepreneurs, Davis and Abdiyeva (2010), Izuymov and Razumnova (2000) claim that excessive bureaucracy is the main issue for women, who plan to start and/or maintain a business.

Welter et al (2004) and Puffer et al (2001) agree on the view that inappropriate institutional environment may serve as an obstacle to female entrepreneurs. One of the elements of institutional environment surrounding female entrepreneurs is the tax office, which regulates on-time payment of taxes. Hayrapetyan (2016), Davis and Abdiyeva (2010), Yalcin and Kapu (2008) and Puffer et al (2001) argue that female entrepreneurs face an unfavorable tax system and rates in CIS countries. Another important institution in female entrepreneurs’ business lifecycle is banks, due to the reason that for female entrepreneurs frequently banks are one of the main financial source at a start-up phase. Yalcin and Kapu (2008) and Wells et al (2003) agree that there is an ineffective banking system for female entrepreneurs in countries with transitional economy.

Kazakhstan is a country with transitional economy and some of the above mentioned problems with institutional environment of developing countries and countries with transitional economy apply to Kazakhstan as well. For instance, as Aidis et al (2008) mentions, the problem of restricted social norms and values that limits the women’s activities and, their access to resources, can be observed in Kazakhstan as well.

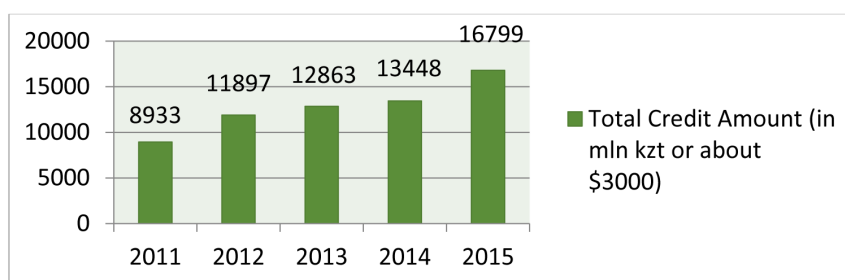
Findings and Discussion

In spite of above stated problems and obstacles that female entrepreneurs face in Kazakhstan, nowadays the opportunities provided to female entrepreneurs, in the various forms of support, outweigh the issues and barriers. Government, private and public institutions, local and international organizations' financial and other forms of support can explain the positive trend in the number of Kazakhstani female entrepreneurs. The example of national institution that provides various support types, including finance and trainings, to female entrepreneurs can be "Damu" Entrepreneurship Supporting Fund. "Damu" Entrepreneurship Supporting Fund's Board of the Directors developed a program aimed to financially support female entrepreneurs in small and medium businesses for the period of 2009-2015, and the funding amount for the period of 2010-2015 was \$ 1, 400, 000.

In addition to the national institutions, there are some international institutions, which empower and support female entrepreneurs. One of such foreign institutions, which provide support to many countries with transitional economy, is the European Bank of Reconstruction and Development. In 2015, the European Bank of Reconstruction and Development, based on the program "Women in Business", allocated the budget (credits with low interest rate) of \$12 million to support the female entrepreneurship in Kazakhstan. Government also develops different conditional placement programs that financially support female entrepreneurs with low-interest rate credits, which startups can repay

once they start making some profit. In Kazakhstan the role of banks, as an institution surrounding female entrepreneurs, is enormous. As of January 1, 2010, Kazakhstan's second-tier banks financed 2466 projects, which is worth \$ 420 million, and 3083 work places were created and maintained. On behalf of the V Forum of Women in Kazakhstan, part of the above fund was devoted to support female entrepreneurs (Damu, 2016). Recently one of the second tier-banks of Kazakhstan - Astana bank has issued a social project "pink collars", where the bank developed a special card for women. In case if the holder uses 'pink collars' card when she does some purchase or shopping, 0.7% of the spent money will be cash back in the form of the money sent to support and develop female entrepreneurship through the Women's Leadership Fund. Women's Leadership Fund plans to spend collected money to provide trainings to female entrepreneurs in five biggest cities of Kazakhstan. All those support forms from second-tier banks of Kazakhstan, proves that the view of Yalcin and Kapu (2008) and Wells et al (2003), who agree that there is an ineffective banking system for female entrepreneurs in countries with transitional economy, doesn't apply to Kazakhstan.

Government also develops different conditional placement programs that financially support female entrepreneurs with low-interest rate credits, which startups can repay once they start making some profit. The prove of this financial support from government is depicted in Figure 1. It is an obvious fact that the amount of credits given to female entrepreneurs on behalf of conditional placement program from 2011 to 2015 had enormously grown.

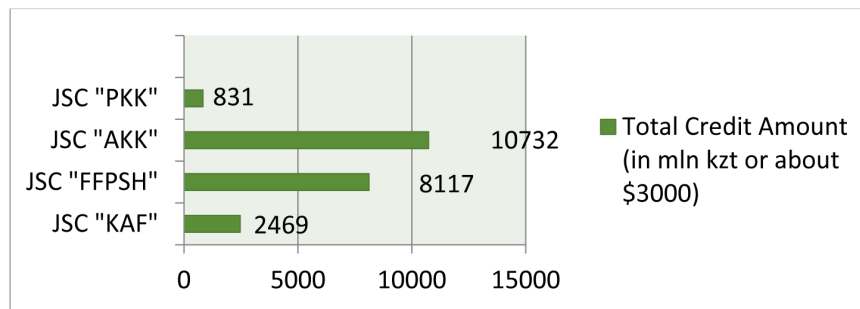
Source: <https://www.damu.kz/>, 2017

Figure 1 – Amount of credits given to female entrepreneurs on behalf of conditional placement program

In addition to the conditional placement programs in Kazakhstan, Joint Stock Companies of National Management Holdings are also providing support to female entrepreneurs. Figure

2 depicts the amounts of credits given to female entrepreneurs by four subsidiaries of Joint Stock Companies of National Management Holding "Kaz Agro" in 2015.

Source: <https://www.damu.kz/>, 2017

Figure 2 – Amount of credits given to female entrepreneurs by subsidiaries of Joint Stock Companies of National Management Holding “Kaz Agro” in 2015

All above stated financial and other forms of support for women created a favorable institutional environment for women. It proves that Hayrapetyan (2016), Hubner (2000), Welter et al (2004), Kuznetsiv et al (2000), Davis and Abdiyeva (2010) and Welter et al (2004)’s statements that the main problem that female entrepreneurs encounter is the lack of finance, doesn’t apply to Kazakhstani female entrepreneurs. Conversely, positive institutional environment served as an external opportunity for women, and the number of female entrepreneurs operating in Kazakhstan have been enormously increased. According to the national statistical agency’s data, if in 2013, female entrepreneurs constituted 28% of whole entrepreneurship sector in Kazakhstan, in 2017, this rate has increased to 42%. Therefore, we can undoubtedly say that both hypotheses will be accepted. Favorable institutional environment of women served as an opportunity for female entrepreneurs in Kazakhstan, which in turn positively influenced to the number of female entrepreneurs.

Summary and Conclusion

The contribution of female entrepreneurs to the economic growth of the country is enormous. Female entrepreneurs mostly operate in a socially beneficial spheres such as healthcare and education.

Even tough in the past female entrepreneurs’ rate in developing countries and countries with transitional economy has been much lower than their male counterparts’ share in it, nowadays this trend has been changed. Increased number of female entrepreneurs can be explained by the fact that nowadays female entrepreneurs are provided with proper conditions to start and/or maintain their businesses. However, some researchers identified several barriers in the institutional environment of female entrepreneurs in developing countries and countries with transitional economy, which might hinder women’s entrepreneurial activities. The obstacles such as heavy tax impositions, difficulty of getting finance, inefficient banking system, restricted social norms and values, inefficient and ever-changing legal system and endless bureaucracy have been explored. However, this paper found out that government, private and public institutions, local and international organizations provide financial and other forms of support Kazakhstani female entrepreneurs. All above stated financial and other forms of support for women created a favorable institutional environment for women. Favorable institutional environment of women served as an opportunity for female entrepreneurs in Kazakhstan, which in turn positively influenced to the number of female entrepreneurs.

References

- Aidis, R., Estrin, S., & Mickiewicz, T. (2008). Institutions and entrepreneurship development in Russia: A comparative perspective. *Journal of Business Venturing*, 23(6), 656-672.
- Bates, T., Jackson III, W. E., & Johnson Jr, J. H. (2007). Advancing research on minority entrepreneurship. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 613(1), 10-17.
- Brush, C. G., De Bruin, A., & Welter, F. (2009). A gender-aware framework for women’s entrepreneurship. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 1(1), 8-24.

- Buttner, E. H. (2001). Examining female entrepreneurs' management style: An application of a relational frame. *Journal of Business Ethics*, 29(3), 253-269.
- Datta, P. B., & Gailley, R. (2012). Empowering women through social entrepreneurship: Case study of a women's cooperative in India. *Entrepreneurship theory and practice*, 36(3), 569-587.
- Davis, P. J., & Abdiyeva, F. (2012). En route to a typology of the female entrepreneur? Similarities and differences among self-employed women. *Journal of Management Policy and Practice*, 13(4), 121.
- Ghauri, P. (2004). Designing and conducting case studies in international business research. *Handbook of qualitative research methods for international business*, 109-124.
- Ghauri, P., & Gnmhaug, K. (2002). *Research methods in business studies: A practical Harlow*. England: Pearson Education.
- Goyal, P., & Yadav, V. (2014). To be or not to be a woman entrepreneur in a developing country. *Psychosociological Issues in Human Resource Management*, 2(2), 68-78.
- Greene, J. C. (2007). *Mixed methods in social inquiry (Vol. 9)*: John Wiley & Sons.
- Hayrapetyan, M. (2016). Factors that drive female entrepreneurship in Armenia.
- Hubner, W. (2000). SME development in countries of central Asia (Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan): Constraints, cultural aspects and role of international assistance. United Nations Industrial Development Organization (UNIDO).
- Izyumov, A., & Razumnova, I. (2000). Women entrepreneurs in Russia: Learning to survive the market. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 5(1), 1.
- Jamali, D. (2009). Constraints and opportunities facing women entrepreneurs in developing countries: A relational perspective. *Gender in Management: An International Journal*, 24(4), 232-251.
- Kuznetsov, A., McDonald, F., & Kuznetsova, O. (2000). Entrepreneurial qualities: A case from Russia. *Journal of Small Business Management*, 38(1), 101.
- Langowitz, N., & Minniti, M. (2007). The entrepreneurial propensity of women. *Entrepreneurship theory and practice*, 31(3), 341-364.
- Marlow, S., & Patton, D. (2005). All credit to men? Entrepreneurship, finance, and gender. *Entrepreneurship theory and practice*, 29(6), 717-735.
- Puffer, S. M., & McCarthy, D. J. (2001). Navigating the hostile maze: A framework for Russian entrepreneurship. *The Academy of Management Executive*, 15(4), 24-36.
- Sarfraz, L., Faghih, N., & Majd, A. A. (2014). The relationship between women entrepreneurship and gender equality. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 4(1), 6.
- Schindehutte, M., Morris, M., & Brennan, C. (2003). Entrepreneurs and motherhood: Impacts on their children in South Africa and the United States. *Journal of Small Business Management*, 41(1), 94-107.
- Scott, W. R. (1995). *Institutions and organizations. Foundations for organizational science*. London: A Sage Publication Series.
- VanderBrug, J. (2013). The global rise of female entrepreneurs. *Harvard Business Review*.
- Veciana, J. M., & Urbano, D. (2008). *The institutional approach to entrepreneurship research*. Introduction: Springer.
- Wells, B. L., Pfantz, T. J., & Bryne, J. L. (2003). Russian women business owners: evidence of entrepreneurship in a transition economy. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 8(1), 59.
- Welter, F. (2004). The environment for female entrepreneurship in Germany. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 11(2), 212-221.
- Yalcin, S., & Kapu, H. (2008). Entrepreneurial dimensions in transitional economies: A review of relevant literature and the case of Kyrgyzstan. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 13(02), 185-204.

Baydildina A.M.¹, Hajek P.², Alimbekova G.A.³

¹Dr.Econ.Sci., professor, head of “Accounting and auditing” department,
al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²PhD, associate professor, Vice-Rector for International Relations of the University of Bohemia, Czech Republic,

³senior lecture Accounting and auditing” department, al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty

**ANALYSIS AND MANAGEMENT OF BUSINESS
VALUE IN CRISIS CONDITIONS**

The article examines the problem of analyzing the consequences of the financial and economic crisis in terms of impact on the value of business with the purpose of applying restructuring procedures, taking into account the current legislative framework. The solution to this problem is to solve the scientific task of adapting existing mathematical and instrumental methods of business valuation in the Republic of Kazakhstan. Restructuring is also considered in the process of cost management in the following situations: under normal, systematic development of the company in a favorable macroeconomic environment, such as cost optimization, working capital management, etc.; in the deterioration of performance and the company's condition under the influence of external factors or internal causes. When identifying negative factors in the planned development of the company and in crisis situations, various measures can be taken: under favorable environmental conditions and market growth, the company pays special attention to optimizing business processes and increasing the cost of business; in worsening macroeconomic factors or inefficient business processes, technology lagging, promotion of competition and loss of market share is necessary to improve its stability, solvency, improve business processes and systems for business recovery. Realization of these goals implies solving the tasks of business management in the context of overcoming the consequences of the crisis through the application of various company management strategies. As a result, companies can build a flexible business management system that can meet the challenges in order to reduce the negative effects of the crisis in the short term and to ensure sustainable development and the growth of their value in the long term.

Key words: crisis, restructuring, business, management, assessment.

Байдильдина А.М.¹, Петр Хайек², Алимбекова Г.А.³

¹э.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²PhD., доцент, Чехияның Богемия университетінің халықаралық қатынастар жөніндегі проректоры, Чехия, e-mail:

³Есеп және аудит кафедрасының аға оқытушысы,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

Дағдарыс жағдайындағы бизнес құнын талдау мен бағалау

Мақалада қолданыстағы заңнамалық базаны ескере отырып, қайта құрылымдау процедураларын қолдану мақсатында бизнес құндылығына әсер ету жағдайында қаржы-экономикалық дағдарыстың салдарын талдау мәселесі қарастырылады. Осы проблеманы шешу – Қазақстан Республикасындағы бизнесті бағалаудың қолданыстағы математикалық және аспаптық әдістерін бейімдеудің ғылыми тапсырмасын шешу. Қайта құрылымдау келесі жағдайларда да шығындарды басқару үдерісінде қарастырылады: қалыпты, жүйелі түрде компанияның оңтайлы макроэкономикалық ортада, шығындарды оңтайландыру, айналым капиталын басқару және т.б. жүйелі дамуы кезінде; сыртқы факторлардың немесе ішкі себептердің әсерімен өнімділіктің нашарлауы және компанияның жай-күйі. Компанияның жоспарлы дамуына және дағдарыс жағдайында теріс факторларды анықтаған кезде әртүрлі шаралар қабылдануы мүмкін: қолайлы экологиялық жағдайлар мен нарықтың өсуі жағдайында компания бизнес-үдерістерді оңтайланды-

руға және бизнестің құнын көтеруге ерекше назар аударады; макроэкономикалық факторлардың нашарлауы немесе бизнес-процестердің тиімсіздігі, технологиялық артта қалуы, бәсекелестікті дамыту және нарық үлесін жоғалту оның тұрақтылығын, төлем қабілеттілігін арттыру, бизнесті сауықтыру үшін бизнес-үдерістер мен жүйелерді жетілдіру үшін қажет. Осы мақсаттарды іске асыру түрлі басқару стратегияларын қолдану арқылы дағдарыстың салдарын еңсеру тұрғысынан бизнесті басқару міндеттерін шешуді білдіреді. Нәтижесінде, компаниялар қысқа мерзімді перспективада дағдарыстың теріс әсерін төмендету және ұзақ мерзімді перспективада олардың тұрақты дамуын және олардың құнының өсуін қамтамасыз ету үшін қиындықтарды жеңе алатын икемді бизнес-менеджмент жүйесін құра алады.

Түйін сөздер: дағдарыс, реструктуризация, бизнес, басқару, бағалау.

Байдильдина А.М.¹, Петр Хайек², Алимбекова Г.А.³

¹д.э.н., профессор, заведующий кафедрой учета и аудита,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²PhD, ассоциированный профессор,
проректор по международным связям Университета Богемии, Чехия, e-mail:

³старший преподаватель кафедры учета и аудита,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

Анализ и управление стоимостью бизнеса в условиях кризиса

В статье рассматривается проблема анализа последствий финансово-экономического кризиса в части влияния на стоимость бизнеса с целью применения процедур реструктуризации с учетом действующей законодательной базы. Решение данной проблемы состоит в решении научной задачи адаптации существующих математических и инструментальных методов оценки бизнеса в Республике Казахстан. Также анализируется реструктуризация в процессе управления затратами в следующих ситуациях: при нормальном, систематическом развитии компании в благоприятной макроэкономической среде, такой как оптимизация затрат, управление оборотным капиталом и т.д.; в ухудшении результатов деятельности и состояния компании под влиянием внешних факторов или внутренних причин. При выявлении негативных факторов в плане развития компании и в кризисных ситуациях могут приниматься различные меры: при благоприятных условиях окружающей среды и роста рынка компания уделяет особое внимание оптимизации бизнес-процессов и повышению стоимости бизнеса; в ухудшающихся макроэкономических факторах или неэффективных бизнес-процессах, отставании технологий необходимы содействие конкуренции и потеря доли рынка для повышения его стабильности, платежеспособности, улучшения бизнес-процессов и систем для восстановления бизнеса. Реализация этих целей предполагает решение задач управления бизнесом в условиях преодоления последствий кризиса посредством применения различных стратегий управления компанией. В результате, компании могут построить гибкую систему управления бизнесом, способную решать задачи для уменьшения негативных последствий кризиса в краткосрочной перспективе и для обеспечения устойчивого развития и роста их стоимости в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: кризис, реструктуризация, бизнес, управление, оценка.

Introduction

Undoubted importance of the new Address is a new large-scale program development proposed by the President – New Economic Policy of Kazakhstan “Nurly Jol”, which has countercyclical nature and further structural reforms focused on our economy (N.Nazarbayev 2014: 123).

Economic crisis affects all aspects of human life, including business. At the same time, it is important to remember that the crisis phenomena can be of a different nature, so it is time to take into account the peculiarities of the time and place of manifestation of the crisis. The relevance of the topic of research is due to the fact that business valuation is very important in modern conditions of instability. The

relevance of the topic of research is due to the fact that business valuation is very important in modern conditions of instability.

The purpose of the study is to study the features of business valuation in a crisis. To achieve this goal, it is necessary to solve the following tasks: to consider the conceptual apparatus of evaluating the business in a crisis, to study the factor influencing the valuation of business, to systematize the mechanism for assessing business in a crisis. Geopolitical crisis and sanctions policy generate at the same time a lot of environmental, social, economic and other problems, which involves application of integrated approach to the solution of existing and emerging problems.

Without analyzing the regularities of the global financial and economic crisis and the new global risks

and threats, without considering the peculiarities of their manifestation in different socio-economic systems it's hardly difficult to accurately create a model of the further development of society.

The negative impact of the financial and economic crisis on performance of the company in the short term, causing various losses and leads to a reduction in the cost of business are obvious. This can be seen as an example of reducing the value of securities of listed companies, as well as the results of the financial statements of public companies that took place in 2008 and 2009, recognized the impairment of various types of assets.

However, an interesting and important question is: Is it possible to benefit from the economic crisis in the long term? This article addresses governance issues of the business, as well as the possibility of restructuring the management of the cost of business in sustainable growth and in times of crisis.

Materials and methods

Comprehensive economic analysis is conducted to fully disclose the initial financial and economic potential of the firm; revealing the influence of factors on the formation of financial and economic results, as well as the effectiveness of its activities. In the process of analysis, an assessment is made not only of certain groups of results obtained, but also of their entire aggregate in indissoluble connection. In the conditions of the crisis, there is a shortage of financial resources for many firms, therefore, in order to attract potential investors, the need for such analysis increases (Altman, E. I.1984: 125).

The development of economic science requires the specification of blocks of integrated economic analysis, the order of their interaction, the development of similar analysis schemes. In this regard, we can propose the following block diagram of the conduct of a comprehensive economic analysis (Figure 1).

Such structure and sequence of complex economic analysis reflects the essence and interconnection of processes occurring in business, allows to solve management problems. Since the activities of the firm are connected with entrepreneurial risk, blocks connected with management analysis were added to this scheme; with the analysis of the effectiveness of the use of financial resources, solvency, liquidity and financial stability of the firm.

Literature review

The following foreign scientists addressed the issues of financial recovery of insolvent firms, as well as problems of assessing the risk of bankruptcy

of the firm: E. Altman (Baldwin, John 1997: 343), U. Beaver (Dimitras, A. I., Zanakis, S.H., & Zopounidis, C. 1996: 23), R. Lis, E. Tuffler (Baird, Douglas 1993: 123), and G. Tishou (Baldwin, John 1997: 22), J. Olson, etc. E. Altman contributed to the construction of models for forecasting bankruptcy by first applying multiple discriminant analysis (MDA-models) (Crouhy, M., Galai, D., & Mark, R. 2000: 234). J. Olson stood at the sources (logit-model) (Keasey, K., & Watson, R. 1991: 11).

All methods of forecasting bankruptcy, developed by foreign authors, include several, from two to seven, key indicators that characterize the financial position of the firm. On their basis, in most of the above methods, a complex indicator of the probability of bankruptcy with weight coefficients for indicators is calculated (Jones, F. L.1987: 123).

The Altman "Z-Account" model is derived from indicators that characterize the company's economic potential and the results of its work over the past period. This model is a discriminant linear function with a different number of variables. Distinguish between 2-, 5-, 7-factor models. In the 2-factor model, the variable current ratio is the current ratio (coverage ratio) and the borrowing ratio (the share of borrowed capital in the total amount of sources). In the 5-factor model, variables: the ratio of own working capital to the amount of assets; the ratio of retained earnings to the amount of assets; the ratio of balance profit (before taxes and interest) to the amount of assets; the ratio of the market value of common and preferred shares to the balance sheet of debt (short-term and long-term); the ratio of proceeds from sales to the amount of assets (Altman, E. I.1984:232).

Results and reasoning

Financial restructuring – a tool to help investors and creditors, and management companies in a difficult financial situation, the development, negotiation and implementation of plans for restructuring and changes in their financial activities. It must be remembered that the mistakes made during the restructuring could lead to lower costs and bankruptcy of the company.

In some cases, companies may also require an operating business restructuring. In this situation, as a rule, it is developed an anti-crisis plan, including the introduction of appropriate control mechanisms, cash management, cost reduction, sale of noncore assets, etc (Zavgren, C. V.1983: 221).

In the process of restructuring of the business, it cannot be managed without a long-term financial and economic model of the company, which allows

taking into account all significant aspects of the business. Scenario modeling of different scenarios, including using the Monte Carlo method allows in this case developing an optimal strategy and tactics aimed at increasing business value and increase competitiveness of the company in the long term.

Restructuring in the process of cost management is available in the following situations:

- at normal, systematic development of the company in a favorable macroeconomic environment, such as optimization of costs, working capital management, etc.;

- in the deteriorating results of operations and condition of the company under the influence of external factors or internal causes. This deterioration can be both gradual and abrupt, especially in a crisis, up to the company's bankruptcy (Zhang, G., Hu, M. Y., Patuwo, B. E. & Indro, D. C. 1999: 16).

At revealing of negative factors in a of planned development of the company and in crisis situations may take various measures:

- under favorable environmental conditions and market growth of the company gives special attention to the optimization of business processes and increase business value;

- in the deteriorating macro-economic factors or ineffective business processes, lagging technology, promoting competition and loss of market share is necessary to increase its stability, solvency, improve business processes and systems to restore business;

- at risk of bankruptcy and liquidation of the business requested to take urgent and, as a rule, emergency measures to overcome the crisis (Morris, R. 1997: 224).

In the process of solving tactical and strategic objectives and business value management company can choose between a strategy of organic growth and the implementation strategy of mergers and acquisitions – to-market M & A (from english. Mergers and Acquisitions). Let us consider each of these options.

Organic growth involves the development of the company's internal resources, reinvestment of retained earnings, their revenue generating capacity in the future, and ultimately increase its value.

In crisis conditions company can spend a reasonable cost reduction (not at the expense the strategic objectives and without loss of image in the future), to increase staff motivation and team spirit in a difficult situation, to attract and retain qualified personnel, to oust competitors in the presence of operational and financial benefits.

In the pre-crisis period, the main goal was external expansion, which resulted in increase of

gross income was achieved, sometimes with a lack of attention to the effectiveness and relative cost-effectiveness. In other words, more attention was paid to increase sales than cost control. During the crisis, companies have realized the need to reduce costs and received an enabling environment (Bharath, S. & Shumway, T. 2004: 32).

For example, based on our experience and data from public sources of the average were able to reduce costs by 10-25% depending on their species.

However, according to the research of management consulting of KPMG in the process of reducing costs companies are faced a number of difficulties:

- less than 47% have a clear idea of its own cost structure;

- there is no clear understanding of how should be distributed responsibility for cost optimization;

- no target to reduce costs and, in principle, culture of economy.

It can be assumed that the reduction in costs on an emergency basis (eg, shorter working hours, layoffs, etc.) takes place only up to the point A. In the future, the savings achieved by improving the control systems, improve the efficiency of business processes, renegotiation with suppliers, reduce residual materials and work in progress, selecting priority, that is out of less profitable areas of business development.

Reduction in personnel costs is possible without cuts and cuts in the wage fund – by increasing the efficiency and redistribution of responsibilities. Otherwise, this reduction in costs negatively impact on the image and long-term development of the company.

The ratio of revenues and expenditures of the company at different stages of the cycle is shown in Fig. 1.

If we talk about the use of the strategy of mergers and acquisitions, particularly in times of crisis, we can distinguish the following features:

- more efficient management as a result of integration achieve synergies and realization of new strategies;

- sale of non-core assets, which could lead to an increase in return on equity, efficiency, freeing resources for organic growth or acquisitions;

- acquisition of undervalued assets relevant for the company with the funds received from the sale of non-core assets and cost savings; business restructuring and debt and the achievement of synergies from the acquisition of new assets that will provide dynamic development of the company after the crisis and capture market share from competitors

who for various reasons have not been able to respond quickly to changing external conditions;

- focus on profitable lines of business;
- primary placement of minority shareholdings

- IPO procedure followed by refinancing or restructuring of existing debt;
- sale of a substantial portion of the business to a strategic investor or joint venture with the market leaders.

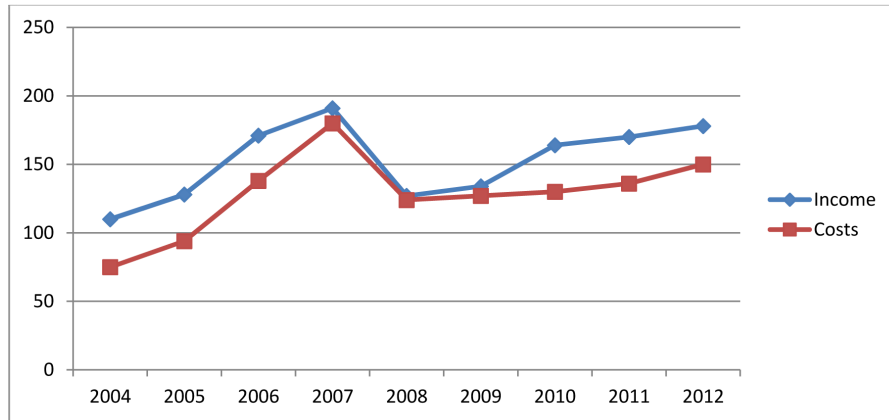

Figure 1 – The income and expenses of the company at different stages of the economic cycle

One example of the possibility of acquiring undervalued assets is the situation in the capital market in late 2008 – early 2009. subject to the availability of funds. According to a study of the Evaluation Group of KPMG, conducted in September 2009, the capitalization of the majority of the largest public companies in 2008 decreased by an average of 69.3%, while the value of the assets according to the financial statements of companies decreased by 4.6% (from 0.5 to 11% according to different sectors of the economy).

Of course, this difference can be explained by the insufficient size of impairment in 2008. This is also confirmed by the statements for 2009 : a number of companies recognized impairment losses at 31 December 2009, as probably did not fully aware of the impact of the crisis when testing assets in the end of 2008. At the same time, falling of capitalization at December 31, 2008, all the same seems excessive, which could be caused by a lack of liquidity and panic on the market.

Growth of capitalization in 2009 somewhat mitigate the situation, but by analyzing the information we have on these reporting companies are already in 2008-2009., We still found that in two years the capitalization of the companies under consideration decreased by 28-61% depending on the sector economy, while impairment of companies ranged from 1 to 18% of pre-crisis market capitalization depending on the sector. Thus, it is clear that a number of companies at the end of 2008

and in 2009 was underestimated and the acquisition of control over them would significantly increase the cost of business in the short term provided to the rising cost of shares in 2009-2010.

As for the long-term goals of the company, it is necessary to consider the application of the concept of VBM-control (from the English. Value Based Management). This concept is fairly new for domestic companies, but in recent years there has been growing interest in methods of cost management and crisis just might encourage companies to become more active.

Fig. 2 the cost of the company conventionally represented as the sum of the components – the current value of the business and the future value. As can be seen, the future value can also be arbitrarily decomposed into components associated with the expectation of growth, and a component due to increased efficiency. In the case where the company can not fully influence the growth component (which in times of crisis will be even negative value), it is necessary to focus on the second component.

Component of the future value	Opportunities to achieve the growth	Growth
Value of the business in its current state	Opportunities to increase the efficiency	Efficiency

However, this is often not achieved in practice. According to the study «Creating economic profit.

The analysis of Russian companies,» conducted by the department in 2010, KPMG Management Consulting in conjunction with the State University – Higher School of Economics, 28 of the 70 selected largest companies consistently demonstrated an inability to create a positive economic value added for 2005-2008. How does the concept of VBM measures can help in enhancing the value of the business and the implementation of the restructuring?

In our opinion, progressive corporations may use financial models and the concept of VBM for solving various problems, including such as:

- monitoring of current operations and the impact on operating results;
- motivation of staff and senior management, the implementation of long-term bonus programs to link long-term goals of the company with the interests of decision-makers;
- control by shareholders and creditors of the real state of affairs and changes in the value of the company;
- identify long-term trends and short-term measures, adjusting the strategy and tactics of doing business;
- interaction with the financial and economic community – increasing the transparency and simplification of procedures for the preparation and provision of information to auditors, potential and actual shareholders, rating agencies;
- reduction in the cost of capital and capital structure optimization.

In the application of financial models and implementation of a set of measures will be gained experience, adjusted approaches to business management.

As a result, companies can build a flexible system of business management, capable to solve problems to reduce the negative effects of the crisis in the short term and to ensure the sustainable development and growth of their value over the long term (Kulkarni, A., Mishra, A.K., &Thakker, J. 2006: 42).

Conclusion

Given the difficulties in obtaining information, as well as the calculation of critical threshold values of the indicators in question, the method of peer review was widely used in determining the integral index of financial stability of a firm. When applied, it is possible, on the one hand, to determine the importance of each component of financial stability in the formation of its overall level based on weighting factors, and on the other hand, to calculate the integral indicator of the overall level of financial stability of the firm. The scientific novelty of this study is to solve the problem of diagnosing the probability of bankruptcy of a firm. The proposed methodology extends and complements existing scientific and methodological developments in this field and takes into account the peculiarities of the Kazakhstan economy.

It should also be noted that the methodology is not limited to considering only the indicators of the financial situation, but also provides an analysis of the financial and economic performance of the firm. At the same time, the diagnosis of the probability of bankruptcy is established not by the average (by aggregate of firms) integral indicator, but as a result of the analysis of the financial coefficients of the company in question, it is not necessary to take into account their specificity.

References

- Baird, Douglas (1993), *The Elements of Bankruptcy*, Foundation Press.
- Baldwin, John (1997), *Failing Concerns: business bankruptcy in Canada*, Statistics Canada Micro-Economic Analysis Division.
- Bank of England (2000), *Finance for Small Firms*, Bank of England.
- Dimitras, A. I., Zanakis, S.H., & Zopounidis, C., (1996). A Survey of Business Failure with an emphasis on Prediction Methods and Industrial Applications. *European Journal of Operational Research* 90, 487-513.
- Crouhy, M., Galai, D., & Mark, R. (2000). A Comparative Analysis of Current CreditRisk Models. *Journal of Banking and Finance*, 24, 59-117.
- Keasey, K., & Watson, R., (1991). Financial Distress Prediction Models: A Review of their Usefulness. *British Journal of Management*, 2, 89-102.
- Jones, F. L. (1987). Current Techniques in Bankruptcy Prediction. *Journal of Accounting Literature*, 6, 131-164.
- Altman, E. I. (1984). The Success of Business Failure Prediction Models. *Journal of Banking and Finance*, 8, 171-198.
- Zavgren, C. V. (1983). The Prediction of Corporate Failure: The State of the Art. *Journal of Accounting Literature*, 1-38.
- Aziz, M. & Dar, H. (2004). Predicting Corporate Bankruptcy: Whither do we stand? Unpublished working paper, Retrieved from https://dspace.lboro.ac.uk/dspace-jspui/bitstream/2134/325/3/DepartmentalPaper_AzizandDar_.pdf.
- Scott, J. (1981). The Probability of Bankruptcy: A Comparison of Empirical Predictions and theoretic Models. *Journal of Banking and Finance* 5, 317-344.
- Zhang, G., Hu, M. Y., Patuwo, B. E. & Indro, D. C. (1999). Artificial Neural Networks in Bankruptcy Prediction: General Framework and Cross-Validation Analysis. *European Journal of Operations Research*, 116, pp. 16–32.

Morris, R.(1997). *Early Warning Indicators of Corporate Failure: A Critical Review of Previous Research and Further Empirical Evidence*. Aldershot: Ashgate Publishing Company.

Kulkarni, A., Mishra, A.K., &Thakker, J. (2006).How good is Merton model at assessing credit risk? Evidence from India. Retrieved on 1/08/2013 from http://www.igidr.ac.in/conf/money/mfc_08/How%20Good%20is%20Merton%20Model...Amit%20Kulkarni,%20Alok%20Kiuma%20&%20Jigisha.pdf.

Bharath, S. & Shumway, T.(2004).Forecasting Default with the KMVMerton Model. Unpublished Working paper retrieved on 1/08/2013 from <http://www-personal.umich.edu/~shumway/papers.dir/kmvmerton.html>

Послание Президента РК Н.А Назарбаева народу Казахстана «Нурлы жол – Путь будущее», ноябрь 1, 2014г.

References

Baird, Douglas (1993), *The Elements of Bankruptcy*, Foundation Press.

Baldwin, John (1997), *Failing Concerns: business bankruptcy in Canada*, Statistics Canada Micro-Economic Analysis Division. Bank of England (2000), *Finance for Small Firms*, Bank of England.

Dimitras, A. I., Zanakis, S.H.,&Zopounidis, C., (1996). A Survey of Business Failure with an emphasis on Prediction Methods and Industrial Applications. *European Journal of Operational Research* 90, 487-513.

Crouhy, M., Galai, D.,& Mark, R. (2000).A Comparative Analysis of Current CreditRisk Models.*Journal of Banking and Finance*, 24, 59-117.

Keasey, K.,& Watson, R., (1991). Financial Distress Prediction Models: A Review of their Usefulness. *British Journal of Management*, 2, 89-102.

Jones, F. L.(1987). Current Techniques in Bankruptcy Prediction. *Journal of Accounting Literature*, 6, 131-164.

Altman, E. I.(1984). The Success of Business Failure Prediction Models. *Journal of Banking and Finance*, 8,171-198.

Zavgren, C. V.(1983). The Prediction of Corporate Failure: The State of the Art.*Journal of Accounting Literature*, 1-38.

Aziz, M. & Dar, H. (2004).Predicting Corporate Bankruptcy: Whither do we stand? Unpublished working paper, Retrieved from [https://dspace.lboro.ac.uk/dspace-jspui/bitstream/2134/325/3/ DepartmentalPaper_AzizandDar_.pdf](https://dspace.lboro.ac.uk/dspace-jspui/bitstream/2134/325/3/DepartmentalPaper_AzizandDar_.pdf).

Scott, J.(1981). The Probability of Bankruptcy: A Comparison of EmpiricalPredictions and theoretic Models. *Journal of Banking and Finance* 5, 317-344.

Zhang, G., Hu, M. Y., Patuwo, B. E. &Indro, D. C.(1999). Artificial Neural Networks in Bankruptcy Prediction: General Framework and Cross-Validation Analysis.*European Journal of Operations Research*, 116, pp. 16–32.

Morris, R.(1997). *Early Warning Indicators of Corporate Failure: A Critical Review of Previous Research and Further Empirical Evidence*. Aldershot: Ashgate Publishing Company.

Kulkarni, A., Mishra, A.K., &Thakker, J. (2006).How good is Merton model at assessing credit risk? Evidence from India. Retrieved on 1/08/2013 from http://www.igidr.ac.in/conf/money/mfc_08/How%20Good%20is%20Merton%20Model...Amit%20Kulkarni,%20Alok%20Kiuma%20&%20Jigisha.pdf.

Bharath, S. & Shumway, T.(2004).Forecasting Default with the KMVMerton Model. Unpublished Working paper retrieved on 1/08/2013 from <http://www-personal.umich.edu/~shumway/papers.dir/kmvmerton.html>

Poslaniye Prezidenta RK N.A Nazarbayeva narodu Kazakhstana «Nurly zhol – Put' budushcheye» [Message of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan «Nurly Zhol – The Way of the Future»], november' 1, 2014y.)

Ugur Choban¹, Zhubanova G.²

¹MS degree, senior lecturer, Suleyman Demirel University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: ugur.coban@sdu.edu.kz

²research assistant, Suleyman Demirel University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhubanovagulnur@gmail.com

**AN EMPIRICAL ANALYSIS OF ACCOUNTING STUDENTS'
CAREER PLANS IN KAZAKHSTAN**

This study determines the factors influencing accounting students' choices to pursue their career as a chartered accountant or not. A survey method is used to collect the data. 200 students from 5 different universities from Almaty region participated in this study. Exploratory Factor Analysis (EFA) findings reveal 5 different factors such as; (i) power, (ii) fringe benefits, (iii) soft skills, (iv) personal development as well as (v) physical and emotional safety. Further, it was found that accounting students in Kazakhstan who intend to choose a career in accounting give a much higher priority to their soft skills and financial factors in the form of fringe benefits than those who have chosen other career. The results of this study might have some practical implications as they might open new perspectives for restructuring accounting curriculum. Other implications of this study may help students in the accounting field to understand their abilities and skills, as well as help them better navigate in their future career. Theoretical implications and limitations are discussed.

Key words: career choice, accounting students, influencing factors, Kazakhstan.

Угур Чобан¹, Жұбанова Г.²

¹магистр, аға оқытушы, Сулейман Демирел Университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: ugur.coban@sdu.edu.kz
²ғылыми ассистент, Сулейман Демирел Университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zhubanovagulnur@gmail.com

**Қазақстандағы бухгалтерлік есеп студенттерінің мансаптық жоспарларын
эмпирикалық түрде талдау**

Бұл зерттеу жұмысы бухгалтер студенттерінің бухгалтерлік мансапты жалғастыру таңдауына әсер ететін факторларды анықтайды. Бұл зерттеуге Алматы облысының 5 түрлі университетінен 200 студент қатысты. Зерттеу фактор анализінің нәтижелері (i) күш, (ii) қосымша пайда, (iii) жұмсақ дағдылар, (iv) жеке даму және (v) физикалық және эмоциялық қауіпсіздік сияқты 5 негізгі факторды көрсетті. Бұдан басқа нәтиже Қазақстандағы басқа мамандықты таңдаған студенттерге қарағанда, бухгалтерлік мансапты таңдаған студенттердің жұмсақ дағдылар және қаржылық факторларға басым көңіл беретіні анықталды. Зерттеудің нәтижелері кейбір практикалық нәтижелерге ие болуы мүмкін, себебі олар бухгалтерлік бағдарламаны қайта құрылымдаудың жаңа перспективаларын аша алады. Осы зерттеудің басқа салдары есеп беру саласындағы студенттерге өздерінің қабілеттерін және дағдыларын түсінуге, сондай-ақ болашақ мансабын жақсартуға көмектеседі. Басқа да теориялық салдарлар мен шектеулер соңғы бөлімде талқыланды.

Түйін сөздер: болашақ мансап, есеп және аудит бөлімінің студенттері, Қазақстан.

Угур Чобан¹, Жубанова Г.²

¹магистр, старший преподаватель, Университет имени Сулеймана Демиреля,
Казакстан, г. Алматы, e-mail: ugur.coban@sdu.edu.kz

²научный ассистент, Университет имени Сулеймана Демиреля,
Казакстан, г. Алматы, e-mail: zhubanovagulnur@gmail.com

Эмпирический анализ планов карьерного роста студентов бухгалтерского учета в Казахстане

Это исследование определяет факторы, влияющие на выбор студентов бухгалтерского учета в отношении продолжать свою карьеру в качестве дипломированного бухгалтера или нет. В этом исследовании приняли участие 200 студентов из 5 разных университетов из Алматинской области. В результате было выявлено 5 различных факторов, таких как: (i) власть, (ii) дополнительные выгоды, (iii) мягкие навыки, (iv) личное развитие, а также (v) физическая и эмоциональная безопасность. Кроме того, было установлено, что учет студентов в Казахстане, которые намереваются выбрать карьеру в области бухгалтерского учета, придают гораздо более высокий приоритет их мягким навыкам и финансовым факторам в виде дополнительных преимуществ, чем те, кто выбрал другую карьеру. Результаты этого исследования могут иметь некоторые практические последствия, поскольку они могут открыть новые перспективы для реструктуризации учебной программы бухгалтерского учета. Другие последствия этого исследования могут помочь учащимся в области бухгалтерского учета понять их способности и навыки, а также помочь им лучше ориентироваться в своей будущей карьере. Были обсуждены теоретические последствия и ограничения.

Ключевые слова: выбор карьеры, студенты бухгалтерского учета, Казахстан.

Introduction

Profession of accounting dates back to the early human being civilization. Indeed, recording the transactions and reporting were taken into account even at the time when trading was started. The nature of global business environment and economic conditions changes every time, therefore the need for true and fair financial information is more expressed today than ever before (Sugahara, Boland & Cilloni, 2008). Accounting means the truly presentation of information about the financial position and operation profitability of companies, firms and organizations. The accounting profession was and will remain at the forefront lines of the challenge to provide shareholders, investors, directors, regulators, managers and others with up-to-date, comparable and reliable financial reporting information. This financial reports help to make very important decisions about company's future operation. In order to increase quantity of professional accountants, the government should improve the quality of accounting education system, because all knowledge is gaining in universities. These people use the interrogative mind for their work, based on their knowledge of the financial performance of the company. In accounting, the purpose of the educational process is considered as the achievement of high learning outcomes and gaining needed skills. These outcomes and skills include not only strong technical competencies, but

also a broad understanding of discipline, critical and creative thinking ability, the application of concepts and ideas to problems and the availability of high communication and other universal skills (Accounting Education Change Commission (AECC), 1992; Nelson 1995; Paisey and Paisey, 1996; Beattie, 1997).

Every company values competent and professional accountants as their invaluable assets. However, recruitment and retention of highly qualified accounting personnel is one of the biggest problems faced by the firms (Rynes & Barber, 1990; Barber, 1998; Huselid et al., 2005). Therefore, it is important that the accounting sector should continuously be supplied with new university graduates. In this context, it is worth taking into account the fact that the majority of students who graduated from the accounting profession go to work in other specialties. For example, a research conducted by Zakon.kz revealed that more than 40% of new graduates are not employed in their field of study, which is a significantly higher statistics than US and Europe. "Accounting: The One Degree with 360 Degrees of Possibilities" wrote the American Institute of Certified Public Accountants (AICPA) in its newly issued pamphlet. Steady career improvement is one of the main appealing parts of professional accounting. In today's increasingly complex and competitive business world job opportunities is better than ever for accountants, because the demand for accounting skills is rising

and ahead of supply. Pursue a career as an accountant lead to prestigious and competent role of financial experts, professionals of systems, budget analysts and management consultants. This study assumes the factors that can influence an accounting student in choosing whether or not to pursue a Chartered Accountancy career. For example, researchers as Jackling and Keneley (2007) examined the supply side of accounting graduates and also possibility of certain factors influence to this side Sugahara S., Boland G. & Cilloni A. (2008) studied the different impact of various influential factors on the decision to major in accounting profession among students who study at Australian universities. Factors may be of different types, such as intrinsic factors, example of that may be satisfaction derived from a job, which provides the opportunity to be creative. Or another factor like job related factor. These factors are associated with future advancement opportunities and with earning of long term salary. Also we can consider as a factor the academic success of students.

In different countries such as Israel, Turkey and United States were done a lot of studies about identifying the factors that influence accounting students' job choice (Bundy and Norris, 1992; Eden and Danziger, 2007; Uyar, 2011;). But in Kazakhstan less consideration was paid to these influential factors and accounting students' career choice. The purpose of this research is to determine the factors influencing accounting students' choices to pursue their career in accounting and audit field or in another field. In order to achieve this objective, current study addresses the following question; "what are the factors influencing accounting students choice to pursue their career in accounting and audit field or in another field?"

Methodology and data

Referring back to the leading objective of this study we implemented a quantitative research. As a population of this study, we take the city of Almaty, because universities with economic education tendencies are most located in this city. The data were collected using of convenience sampling method, because we asked students studying at accounting major who are not representative of the entire population. Also, this sampling technique is inexpensive, fast and easily accessible. This investigation used last year students (third and fourth courses) as a proxy for two important reasons. First, most of the students of the last year probably made decisions about a career by this time, because they passed all subjects relating to their profession. Secondly, during these periods, almost

all students pass a temporary practice, and some of them begin to work. This means that they have gained some experience, and from this experience they make decisions about a career. An exploratory factor analysis was performed to identify underlying influential factors of the accounting students' career choice using SPSS 24 (Statistical Package for the Social Sciences) tool. Factor analysis is the process of studying the variables of observable data and expressing them in several interpreted fundamental factors in order to find the most important ones. This analysis is also necessary to find out what variables form the coherent subsets which are rather independent of another (Eisenbeis, 1977; Dillon, 1979). Items were developed from previous researchers such as *Sugahara et al.*, (2008), Tan L. M. & Laswad F., (2006), Chan S. Y. & Simon S. M., (2000) and Jackling B. & Calero C., (2007). Their methods of survey were adapted, because in Kazakhstan context specific forces might influence factors about the career choices. Since our research is based on the "Theory of planned behavior", the questionnaire is also related to this theory, but with some significant modifications. Table 1 shows (see the appendix) the questionnaire with factors that were used in this investigation. The questionnaire was checked and pretested with two academics from Suleyman Demirel University, and on their proposal, important amendments and additional factors were included. Also, Pilot study was conducted a third and fourth year accounting students of this university. The result of this study shows that these students complete the questionnaire within 15 min and had no difficulty in answering the questions. The survey was made up of two parts: first part involved four general questions about gender, their GPA (Grade Point Average) and their career choice. The second part consisted of 40 items related to the respondents' personal perceptions, normative perceptions and the respondents' perceived behavioral control. I asked the respondents to answer the questions using a five-point Likert-type scale 1 = strongly disagree, 2 = disagree, 3 = neither agree nor disagree (neutral), 4 = agree, and 5 = strongly agree. Approximately 200 students from 5 different universities in Almaty were requested to participate. The survey involved universities such as Suleyman Demirel (SDU), Narxoz University, KIMEP University, University of International Business (UIB) and Kazakh-British Technical University (KBTU). Third-year students and fourth-year students were asked personally from universities Suleyman Demirel and Narxoz University. All of the above universities teach students in Kazakh, Russian and English languages, so respondents will

not have difficulty in answering the questions. Since many last year students start to work, or some of them write a graduation paper by sitting at home, it was difficult to interview them personally. That's why for the rest were sent questions in the form of a link via the google form. Of the 200 student responses, 110 were in the form of hard copy and the remaining 90 responded via the Internet link.

Literature review

In accordance with Webster's dictionary (1998) choice refers choosing or separating from two or more things that are preferred. In this regard, «career choice» involves selecting one occupation over another. In order to have a career choice, following conditions should be satisfied:

Alternative career options

A person who should have preferences between these alternative career editions [Ozbilgin, 2005].

Many literatures have been written about career choices of students and the main influential factors on their decisions. For example, Geiger and Ogilby (2000), Marriott & Marriott (2003) and Graves (1992) have investigated decisions of students to major in accounting and to pursue their career in this field. The study showed that the course of accounting is more popular among students at the beginning of this course than at the end. Also, they found that students are less interested in accounting subjects and they think that being hired as accountant is less pleasant. Every undergraduate student has the opportunity to choose a major of study from different professions such as management, marketing, medicine, engineering, finance and accounting. But, the period of choosing the future profession varies from person to person. Some students decide at the end of the school period, while others are in college. Also, there are such students who decide to change their profession in the first or sound year of education at the university (Lin M. T. & Fawzi L., 2006). Some prior studies' results show that accounting students and graduates decide to choose their profession in the last two years of studying at school (Jackman & Hdlingworth, 2005; and Karnes et al., 1997). However, Paolillo and Estes (1982) studied that the amount of accounting students who choose their major of study before college is less than 25%. Another researcher Mauldin (2000) indicates that around 40% of the students make decision on throughout sophomore course or their freshman year. Some last studies have indicated the perceptions of accountants and non-accountants associated with profession of accounting. It revealed that accountants think positively about an accounting profession and non-accountants see it

negatively (Oswick, 1994; Aranya, 1979; and Taylor and Dixon, 1979). The result of Mladenovic's (2000) work shows that students negatively view accounting profession because they think that this profession requires complex numerical skills. In accounting field the first course of accounting usually is considered as most important, because, he forms perception by pupils of a profession, the abilities and skills necessary for successful career in the field of accounting, and character of opportunities career development in accounting (Adams et, 1994; Cherry, 1983; & Stice and Swain, 1997). Consequently, the students' perceptions depends on this course, because, it can attract or dissuade them from choosing accounting major. Jackling and Calero (2006) investigated that the students' intrinsic interest and perceptions influence to their motivation to pursue career of accounting. Also, it was found that if the students think that accounting requires more complicated mathematical skills, then as the result they will less interested in pursuing accounting (Sugahara, Boland & Cilloni, 2008). Of course, the course can attract the intentions of the best and brightest student only if it dynamic, relevant and intellectually stimulating. But, if first accounting course is perceived by students as uninteresting and boring, it will bring to the loosing process of accounting student with night ability as they move ahead to a certain degree (Adams et al., 1994). During the introductory accounting course students did not get a positive representation about accounting profession (Jackling, 2002). This factor belongs also to other disciplines. The study of Inman (1989) indicates that boring and uninteresting accounting course appeared to dissuade the brightest accounting students from pursuing major of accounting. Students choose an accounting career when they considered course as enjoyable and interesting (Saeman & Crooker, 1999). All these things mean that students perception of accounting course at early years of education influence to their decision making. Further study of Mauldin et at. (2000) exhibits that the content of the first course of the principles of accounting exerts a certain impact on the students' decision in the field of accounting. The workload in courses of accounting may affect decision of students to pursue the accounting field (Allen, 2004; and Cohen & Hanno, 1993). They also assume that students prefer not to deal with accounting, because they believe that it is boring. The findings by Crooker and Saeman (1999) suppose that one of the things that dissuade the creative and brightest students from pursuing an accounting field is a heavy workload during the first course.

Workload also can be considered as important influential factor for students when they choose their future profession. In this world people influenced by different factors and these factors help them to make decisions. Hermanson and Hermanson's (1995) study also found various affecting factors, like social issues, aptitudes, economic, working environment and other performances of people that influence decision of student to major in a particular field. From all of above literature we can understand accounting students choose their profession under the influence of various factors and we can also say that these factors affect to their decision during the education at university. So, they change their opinion in the last years of study at the university. However, no specific studies have been conducted to investigate the factors that affect accounting students in order to continue their careers in accounting or in another field, especially in Kazakhstan. This study was performed based on the Theory of Planned Behavior (TPB). Many prior studies have used this theory to investigate human action, loss of weight, health-related behaviors, and behavior of seeking a job. Also the TPB helps to study student's behavior when they apply at postgraduate studies or choose a future profession (Ajzen, 2001). Everyone knows that it's very difficult to explain human behavior, therefore the Theory of Planned Behavior more suitable for applying to students' basic intentions and career choices. The Theory of Planned Behavior (TPB) was designed by Ajzen (1988) and it's considered as an expansion and continuance of the theory of reasoned action (TRA) that also was developed by Fishbein and Ajzen (1975). Both theories have the same models that consider subjective norms, personal attitudes and intention that lead to behavior of person. The Theory of Planned Behaviour have a little bit difference from Theory of Reasoned Action, it refines the TRA by involving the idea of behavioral control. In this study we have three

predictors of student intention to major in accounting and ultimate decision to pursue that major:

Personal perception – attitude of the student to accounting as its main major

Referents – his/her beliefs about opinion of others

Perceived control – performing the behavior, is it easy or difficult?

These three sections are associated with various factors that affect students' intentions to continue or not to pursue an accounting career. By using this theory, we will be able to clearly know the factors that affect the decision of the students of accounting. The educational literature on accounting shows that students adhere to a different attitude to accounting as the main one, and some of them are subject to influence of important reference groups. Students understand that due to the workload or skills required to maintain the accounting course, they have no control or the ability to successfully complete the accounting program (Hanno and Cohen, 1993). Eventually the Theory of Planned Behavior establishes that people operate according to their intentions and beliefs about control above behavior, whereas intentions in turn depend on behavior, subjective norms and the perception of behavioral control (Ajzen, 2001).

Results and discussion

A total of 200 questionnaires were sent, and only 151 of them were returned back. The answers were collected both through hard copies and via links. There were problems with collecting answers via the link, because many people find it problematic and boring to answer questions in the form of links. They also think that it takes a lot of time to complete all these questions. Below is the number of questionnaires that were distributed, received by students and returned back, as well as the number of incomplete questionnaires. In the end, 151 questionnaires were processed for the analysis part.

Table 1 – Questionnaire

Gender: female ____ male ____

What is your GPA at this point? _____

<i>Please indicate your answer using a scale: 1 = strongly disagree, 2 = disagree, 3 = neutral, 4 = agree, 5 = strongly agree</i>					
I want to be an accountant/auditor	1	2	3	4	5
I think that the choice of my profession is influenced by my close friends/groupmates	1	2	3	4	5
I think that the choice of my profession is influenced by my university teachers/supervisors	1	2	3	4	5
I would like a job, that...					
I would like a job, that gives me a chance to be creative	1	2	3	4	5

That enables me to perform various tasks	1	2	3	4	5
That gives me an authority to make decisions	1	2	3	4	5
That gives me to generate my independent opinions	1	2	3	4	5
That gives opportunities to work in different areas of businesses	1	2	3	4	5
With option to early retirement	1	2	3	4	5
That gives sufficient (enough) time for my personal life	1	2	3	4	5
That gives the opportunity to travel	1	2	3	4	5
That is require a critical thinking skills	1	2	3	4	5
That makes it possible to express an opinion independently	1	2	3	4	5
That provides a comfortable office layout	1	2	3	4	5
That provides a stable career with fairly guaranteed employment no matter what the general economic situation	1	2	3	4	5
That provides a friendly (positive) environment in the workplace	1	2	3	4	5
That provides me with a good image (reputation) in the chosen profession	1	2	3	4	5
That is not require good academic performance (High GPA)	1	2	3	4	5
That requires good verbal communication skills	1	2	3	4	5
That requires good written skills	1	2	3	4	5
That requires working with people	1	2	3	4	5
That will give opportunities to work abroad	1	2	3	4	5
That will require mathematical skills	1	2	3	4	5
Where I can apply my leadership skills	1	2	3	4	5
Where I can work in a team/ with group of people	1	2	3	4	5
Where it is not required to pass various qualifying examinations	1	2	3	4	5
Where previous work experience is not required	1	2	3	4	5
In high reputation firm	1	2	3	4	5
Which is free of health hazards (dangerous conditions)	1	2	3	4	5
Which my family members favor (approve/feel comfortable)	1	2	3	4	5
Which provides medical insuranse	1	2	3	4	5
Which provides safety trainings (briefing)	1	2	3	4	5
Which will provide protection against religious, gender and national discrimination	1	2	3	4	5
Which will meet my transportation cost	1	2	3	4	5
Where workload is low (I can work in a relaxed conditions)	1	2	3	4	5
That provides long vacation times	1	2	3	4	5
With flexible working hours	1	2	3	4	5
With good long term (stable) salary	1	2	3	4	5
With good physical working conditions	1	2	3	4	5
With fixed working hours	1	2	3	4	5
Where I can work within an office	1	2	3	4	5

Notes: 1=strongly disagree, 2=disagree, 3=neutral, 4=agree, 5=strongly agree

Please, answer the above written questions as honestly as possible,

Answers are anonymous!

Thank you for your time!

The following table is the result of our factor analysis and shows two tests that indicate the suitability of these data. Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy is a coefficient for testing the feasibility of performing factor analysis. High values (from 0.5 to 1) indicate that factor analysis is appropriate. Small values (up to 0.5) indicate that factor analysis is unacceptable and won't be very useful. While the KMO ranges

from 0 to 1, the world-over accepted index is over 0.6 and in our case the KMO is equal to 0.653 and means that this coefficient is acceptable for the next stage of data analyzing. While the KMO coefficient ranges between 0 and 1, the worldwide accepted index is closer to 0.6 and in our case KMO is 0.653, which means that the coefficient is acceptable for the next stage of data analysis.

Table 2 – KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,653
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1940,884
	Df	741
	Sig.	,000

To extract factors this study uses principal components method where the eigenvalue equals the variance. To determine the number of needed factors we used the size of the eigenvalue. According to the Kaiser criterion, we retain only the factors that have eigenvalues (variances) that are greater than 1. From all items that we had, we received 5 factors that directly affect the decision of

students in accounting. The result of factor analysis also shows factor loadings of each item separately. To determine the factor that most affects each variable we examine this loading pattern. We take loads of more than 0.5 and are close to 1, because this indicates that the factor has strong affect on the variable. The following data was obtained using varimax rotation.

Table 3 – Rotated Component Matrix^a

	Component				
	1	2	3	4	5
authority to make decisions					,578
express an opinion independently					,553
free of health hazards				,628	
comfortable office layout				,592	
opportunities to work abroad				,564	
protection against discrimination (gender, religion etc.)				,541	
time for personal life			,644		
generate independent opinion			,591		
opportunity to travel			,573		
chance to be creative			,534		
perform various tasks			,505		
verbal communication skills		,689			
good written skills		,680			
working with people		,636			

work in a team		,585			
apply leadership skills		,566			
good image (reputation)		,531			
physical working conditions	,636				
long vacation time	,611				
medical insurance	,597				
transportation cost	,576				
safety trainings	,558				
long term stable salary	,506				

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 8 iterations.

Using these rotated factor loadings, we can interpret the factors as follows:

– Good physical working conditions (0.636), long vacation time (0.611), medical insurance (0.597), transportation cost (0.576), safety trainings (0.558) and long term stable salary (0.506) have high positive loadings on factor 1, so this factor describes *fringe benefits*.

– Verbal communication skills (0.689), good written skills (0.680), working with people (0.636), work in a team (0.585), apply leadership skills (0.566) and good reputation (0.531) have high positive loadings on factor 2, so this factor describes *soft skills*.

– Time for personal life (0.644), generate independent opinion (0.591), opportunity to travel (0.573), chance to be creative (0.534) and perform various tasks (0.505) have high positive loadings on factor 3, so this describes *personal development*.

– Free of health hazards (0.628), comfortable office layout (0.592), opportunities to work abroad (0.564) and protection against discrimination (0.541) have high positive loadings on factor 4, so this factor describes *physical and emotional safety*.

– Authority to make decision (0.578) and express an opinion independently (0.553) have large positive loadings on factor 4, so this factor describes *power*.

Conclusion

In modern youth, the idea of ideal work is often volatile and dependent on a number of factors. Not so long ago, the ideal image of a specialist was largely related to the image of specific people and certain professional values. Now this ideal image of

a person is replaced by an ideal way of life, which accompanies this or that occupation. To achieve this ideal lifestyle, students at the beginning try to choose the ideal profession. This study aimed to determine factors that influence career plans of accounting students in Kazakhstan. Factor analysis revealed 5 main factors from all 36 items that we initially had. These factors are: power, fringe benefit, soft skills, personal development as well as physical and emotional safety. All these factors were mainly those that most affect accounting students to pursue their career in the field of accounting. The problem of the professional development of the personality of the student is currently relevant for most universities. Today's entrants are not always oriented in the system of modern professional relations they do not realize their abilities, personal values and motives. With the help of this research, universities and professors can help students to understand their abilities and skills, as well as help them better navigate in their future career. The results of this study might have some practical implications as they might open new perspectives for restructuring accounting curriculum. As well these results can be useful for students who choose their future profession. This investigation has several limitations. The first limitation of this study belongs to the language problem of students in accounting groups. Some of them couldn't understand questionnaire very well, because not all students studying in English groups have fluent English level. Secondly, we interviewed respondents from one region of Kazakhstan, and they can't be an indicator of the whole population. In addition, the number of respondents was rather limited, because in our study we comprised only those students who were studied in the accounting group.

References

- Adams, S. J., Pryor, L. J. and Adams, S. L. (1994) Attraction and retention of high-aptitude students in accounting: an exploratory longitudinal study, *Issues in Accounting Education*, 9(1), pp. 45–58.
- Ahmed, K. et al. (1997) An empirical study of factors affecting accounting students' career choice in New Zealand, *Accounting Education: an international journal*, 6(4), pp. 325–335.
- Ajzen, I. (2001) Nature and operation of attitudes, *Annual Review of Psychology*, 52, pp. 27–58.
- Allen, C. L. (2004) Business students' perception of the image of accounting, *Managerial Auditing Journal*, 19(2), pp. 235–258.
- Beattie, V., Collins, B. & McInnes, B. (1997) Deep and surface learning: a simple or simplistic dichotomy?, *Accounting Education: An International Journal*, 6(1), pp. 1–12.
- Cohen, J. and Hanno, D. M. (1993) An analysis of underlying constructs affecting the choice of accounting as a major, *Issues in Accounting Education*, 8(2), pp. 219–238.
- Dillon, W.R. (1979) The performance of the linear discriminant analysis in non-optimal situations and the estimation of classification error rates: a review of recent findings, *Journal of Marketing Research* 61(16), August, pp. 370–81.
- Eisenbeis, R.A. (1977) Pitfalls in the application of discriminant analysis in business, finance and economics, *The Journal of Finance* 32(3) pp. 875–900.
- Fishbein, M. and Ajzen, I. (1975) *Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research* (Reading, MA: Addison-Wesley).
- Geiger, M. A. and Ogilby, S. M. (2000) The first course in accounting: students' perceptions and their effect on the decision to major in accounting, *Journal of Accounting Education*, 18(1), pp. 63–78.
- Hermanson, D. R. and Hermanson, R. H. (1995) Are America's top businesses students steering clear of accounting?, *Ohio CPA Journal*, 54(2), pp. 26–30.
- Inman, B. C. et al. (1989) Square pegs in round holes: are accounting students well-suited to today's accounting profession?, *Issues in Accounting Education*, 4(1), pp. 29–47.
- Jackling, B. and Keneley, M. (2007) Influences on the potential supply of and demand for accounting graduates: a focus on international enrolments, Paper Presented at the 2007 AFAANZ Annual Conference, Gold Coast, QLD, Australia.
- Jackling, B. (2002) Are negative perceptions of the accounting profession perpetuated by the introductory accounting course? – An Australian study, *Asian Review of Accounting*, 10(2), pp. 62–80.
- Jackling, B. (2007) The lure of permanent residency and the aspirations and expectations of international students studying accounting in Australia, *People and Place*, 15(3), pp. 31–41.
- Jackling, B. and Calero, C. (2006) Influences on undergraduate students' intentions to become qualified accountants: Evidence from Australia, *Accounting Education: an international journal*, 15(4), pp. 419–438.
- Jackman, S. and Hollingworth, A. (2005) Factors influencing the career choice of accounting students: a New Zealand study, *New Zealand Journal of Applied Business Research*, 4(1), pp. 69–83.
- Marriott, P. and Marriott, N. (2003) Are we turning them on? A longitudinal study of undergraduate accounting students' attitudes towards accounting as a profession, *Accounting Education: an international journal*, 12(2), pp. 113–133.
- Mauldin, S. et al. (2000) The accounting principles instructor's influence on students' decision to major in accounting, *Journal of Education for Business*, 75(3), pp. 142–148.
- Mladenovic, R. (2000) An investigation into ways of challenging introductory accounting students' negative perceptions of accounting, *Accounting Education: an international journal*, 9(2), pp. 135–155.
- Nelson, I. T. et al. (2002) No, the sky is not falling: evidence of accounting students characteristics at FSA schools, 1995–2000, *Issues in Accounting Education*, 17(4), pp. 393–411.
- Paolillo, J. G. P. and Estes, R. W. (1982) An empirical analysis of career choice factors among accountants, attorneys, engineers, and physicians, *The Accounting Review*, 57(4), pp. 785–793.
- Saemann, G. P. and Crooker, K. J. (1999) Student perception of the profession and its effect on decisions to major in accounting, *Journal of Accounting Education*, 17(1), pp. 1–22.
- Satoshi Sugahara, Gregory Boland & Andrea Cilloni (2008): Factors Influencing Students' Choice of an Accounting Major in Australia, *Accounting Education: An International Journal*, 17:S1, pp. S37-S54
- Satoshi Sugahara, Gregory Boland. 2006. Perceptions of the certified public accountants by accounting and nonaccounting tertiary students in Japan. *Asian Review of Accounting* 14:1/2, pp. 149-167.
- Tan, L. M. and Laswad, F. (2006) Students' beliefs, attitudes and intentions to major in accounting, *Accounting Education: an international journal*, 15(2), pp. 167–187.
- Taylor, D.B. and Dixon, G.F. (1979) Accountants and accounting: a student perspective, *Accounting and Finance* 19(2), pp. 51–62.

Fuschi D.¹, Kupeshova S.², Yesmurzayeva A.³

¹assoc. professor, West London University, London, UK

²c.e.s., assoc.professor, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

³2 year PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: aknur.yesmurzayeva@gmail.com

**PRINCIPLES AND RISKS OF PROJECT MANAGEMENT
IN THE FIELD OF NANOTECHNOLOGY**

The article provides for the preconditions for the transition to a complex project management, covering all stages of the life cycle of innovative nanotechnologies in the field of nanotechnology. Structural relationships between nanotechnology routes are described, and the problem of control over the complexity of these relations is described. At the same time, the principles of project management in the field of nanotechnology are presented, which reflect the nature of these projects, their structure, other factors that determine participants and the specificity of managerial tasks. After defining the main features and perspectives of nanotechnology as a new technology, the document provides general risks associated with the use of nanotechnology and lack of risk management processes, as well as recommendations for governments, industries, international organizations and other stakeholders. The purpose of the research – The importance of nanoindustry in the country's economy and the existence of a number of issues in this area require the elaboration of effective solutions for their effective solution to the transformation of the Nano-industrial complex of Kazakhstan. This article outlines one of the possible ways of transition to project management as an integrated management concept, which eliminates the problem of compatibility between the elements of the nanotechnology structure.

Key words: project management, nanotechnology projects, principles of nanotechnology projects, risks of nanotechnological projects.

Фузджи Д.¹, Купешова С.², Есмурзаева А.³

¹ассоц. профессор, Батыс Лондон университеті, Лондон қ., ҰлыБритания

²э.ғ.к., доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

³2 курс PhD докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: aknur.yesmurzayeva@gmail.com

Нанотехнология саласындағы жобаларды басқару қағидалары мен тәуекелдері

Мақалада нанотехнологиялар саласындағы инновациялық наноауарлардың өмірлік циклінің барлық сатыларын қамтитын кешенді жобаларды басқаруға көшудің алғышарттары қарастырылған. Нанотехнология бағыттары арасындағы құрылымдық қарым-қатынастар көрсетіліп, көрсетілген қатынастардың күрделілігін ескере отырып, бақылау мәселесін қалыптастыру сипатталған. Сонымен қатар, нанотехнология саласындағы жобаларды басқару принциптері ұсынылады, олар осы жобалардың сипатын, олардың құрылымын, қатысушыларды құруға және басқарушылық тапсырмалардың ерекшелігін анықтайтын басқа да факторларды көрсетеді. Нанотехнологияның негізгі сипаттамалары мен перспективаларын жаңа технология ретінде анықтағаннан кейін, құжатта нанотехнологияның қолданылуы мен тәуекелдерді басқару процесінің жетіспеушілігімен байланысты жалпы тәуекелдер, сондай-ақ үкіметтерге, салаларға, халықаралық ұйымдарға және басқа да мүдделі тұлғаларға ұсынымдар берілген. Зерттеу мақсаты – Ел экономикасында наноиндустрияның маңыздылығы және осы саладағы бірқатар мәселелердің болуы Қазақстанның наноөнеркәсіптік кешенін жаңа деңгейге көшіру мақсатында оларды тиімді шешудің тиімді шешімдерін әзірлеуді талап етеді. Осы мақалада наноиндустрия құрылымының элементтері арасындағы өзара іс-қимылдың үйлесімділік проблемасын жоюды қамтамасыз ете-

тін интеграцияланған басқару тұжырымдамасы ретінде жобаны басқаруға көшудің ықтимал тәсілдерінің бірі көрсетілген.

Түйін сөздер: жобаларды басқару, нанотехнологиялық жобалар, нанотехнологиялық жобалар қағидалары, нанотехнологиялық жобалар тәуекелдері.

Фузджи Д.¹, Купешова С.², Есмурзаева А.³

¹ассоц.профессор, Западно-Лондонский университет, Лондон, ВБ

²к.э.н., доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

³PhD докторант 2 курса, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: aknur.yesmurzayeva@gmail.com

Принципы и риски управления нанотехнологическими проектами

В статье представлены предпосылки перехода к комплексному управлению проектами, охватывающие все этапы жизненного цикла инновационных нанопродуктов в области нанотехнологий. Описаны структурные взаимосвязи между маршрутами нанотехнологий и описана проблема управления сложностью этих отношений. В то же время представлены принципы управления проектами в области нанотехнологий, которые отражают характер этих проектов, их структуру, другие факторы, определяющие участников, и специфику управленческих задач. После определения основных характеристик и перспектив новой технологии применяются к документу и общие риски, связанные с отсутствием процесса управления рисками, а также правил, промышленности, международных организаций и других заинтересованных сторон. Цель исследования – важность nanoиндустрии в экономике страны и наличие ряда вопросов в этой области требуют эффективных разработок для решения проблемы трансформации нанопромышленного комплекса Казахстана. В этой статье описывается один из возможных путей перехода к управлению проектами как концепция интегрированного управления, которая устраняет проблему совместимости элементов наноструктуры.

Ключевые слова: управление проектами, проекты нанотехнологий, принципы проектов нанотехнологий, риски нанотехнологических проектов.

Introduction

Today, interest in nanotechnology is very high. Issues related to different aspects of this field are discussed in Kazakhstan and international symposiums, conferences, seminars. There is no specific law regulating nanotechnology issues in Kazakhstan, but there are a number of identified programs (eg, the Concept of Innovative Development of the Republic of Kazakhstan until 2020, the State Program of Forced Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2010-2014 (modified), which states that Kazakhstan's industrial-innovative policy "should meet the fundamental requirements of the Third Industrial Revolution."

Examples of other successful projects and programs in the field of nanoscience, nanotechnology and nanoengineering can be summarized. However, despite the obvious achievements in these areas, Kazakhstan remains behind the world leaders in the field of nanoindustry, such as USA, Japan and the European Union. One of the main reasons for this lagging is the ineffectiveness of the mechanisms used to switch from basic and applied research to production

organization. Establishment of technoparks, business incubators, business reactors and other innovative institutes that are constantly growing. However, the main objective of these institutions is to support innovative projects at the initial stage, and from that point of view, the problems of transition to mass production remain open (Ukaz Prezidenta, 2013).

In our opinion, one of the ways to solve problems in the industry is to use project management in the implementation of projects in the field of nanotechnology. Project management is used at all stages of innovative production, ranging from research to ready-made nanotechnology profits (Bowman DM, 2006: 38p). This approach requires the development of a new method of project management that is characterized by the nature of the nanotechnology industry, not just its structure and properties, but also with the dynamics of the system. Any methodology requires the formation of the underlying principles and timely prevention of the risks involved.

Materials and methods

The methodological sequence of the study is presented in the article as follows. Initially, projects

and programs in the field of nanoindustry on the basis of the method of generalization of the studied data. As a result, the reasons for lagging behind world leaders have been revealed, which is the ineffectiveness of the mechanisms used to move from basic and applied research to a production organization. Then, ways of solving problems in the industry are considered. Statistical analysis is the tool of analysis. The result of the research is the definition of the principles of project management in nanotechnology.

Literature review

Nanotechnology projects are essentially a sign of vigilance that all have the benefit of the national economy that brings them to the forefront of positive emotions (Gregory R., 1995: 223p).

Nanotechnology projects enter the group of strategic projects focusing on the development of scientific and technical potential, providing the global competitiveness of Kazakhstan in the most important technological areas. In the preceding decade, the country's economic competitiveness and high degree of national security will boost progress in nanotechnology, IT, new materials and biotechnologies (Forrest D., 2007: 25p). When the basic effect is achieved, it is possible to access the revealed technologies in interdisciplinary regions (Meshalkin V. P., 2012: 54p).

For effective management of projects in any sphere of activity, it is necessary to enforce the specifications of the specific field. How to solve this problem, the problem of nanotechnology in the field can be switched to the traditional management techniques, used by the management of the project, and the whole process of innovation of innovation (Abbot KW, 2006: 36p).

The cycle, which includes a complete lifecycle project in nanotechnology, includes fundamental research, application development, production technology, marketing technology, production and realizations, finance for new research scores (Johnson B.B, 2007: 48p)

Each of the studied stages is directed to the management of the problem, requiring the use of own methods and tools (Cross F.B, 1996: 925p). The realizations of the project management will provide for the co-operation of the decision-makers to meet the needs of the unit (Gwinn M.R., 2006: 182p). Creating a structured context can be based on a systematic approach to research projects, including complex systems, including organizational, economic and technical subsystems (Driesen D.D., 2005: 95p).

In accordance with the systematic approach to the complex research of similar systems, you can use the modeling (Breggin L.K., 2006: 329p). Multiplayer modes can also be used with the base system controller if the model is enabled and required by the process controller.

Taksim image, the principles of understanding that are being taught in the process of nanotechnology in the field of project management, are based on the notion of effective implementation of the effective system of project management in the area of observation (Breggin L.K., 2006: 329p).

Proved analysis of the specifications of the project in the field of nanotechnology, represented in the work (Babich A., 2003: 184p), allowed to formulated the principals, represented further.

Results and discussions

A) The principle of the evolving character project. Most projects in the field of nanotechnology emit the developmental character.

An irreducible project – the project at the moment of the initialization of the finite touches, making it clear that it is the end of the process (Austin C., 2004: 21p). In the case of similar projects, it is possible to tell about terminals, characterizing the expiration of the defined stage of the project. Moment detection of terminal terminals in development projects adds many factors, in the first seeing the effectiveness of the predecessor operations and externally processed. For projects involving nanoindustry, the high-end system of terminals involves the highest degree of research and competitiveness amongst the countries and private companies in the field of innovation. Getting acquainted with the patenting part of a key decision maker may limit the ability to explore other possibilities in developing other projects (Hodge G.A., 2007: 36p).

By default, the management of the nanotechnology in the field of software can not be implemented with either a static or dynamic system, but it is possible to change only the parameters, but not the structure. The theoretical knowledge of the project in the form of a similar system of forming is discussed with the help of the methods. Majority of the methods are attributed to expertise and qualitative subjectivity. The process of structuring the frameworks of the project management process is the actual task, requiring the development of new methods of decision-making. Principle of equality of values, resources, risk and structure of the project. With the help of nanotechnology in the field of non-management of projects, the risks and resources are

characterized as unsatisfactory. Undeterminedness of risk is not just the result of their formation, but also the lack of information, which is not the case. What is the source of the resources that are manifested by the unbalanced nature of the human resource, playing the most important role in the field of nanotechnology. Any change in the list of transcribed components will be added to the structure of the project, ie. and subsequent relationships with different types of interactions (Sarkisov P. D., 2013: 35p.). These projects are in line with the management of the project, with the willingness to engage in joint ventures and mutual funds, resources and risks.

B) Principle of Prioritizing Optimization of the Present Characteristic Project. The main task of the project is to find the most effective and effective utilization of resources for the purpose of bringing life cycles to the life cycle of the whole cycle, with internal and external contexts. Multiplication, which is defined by the task, includes material, financial, personal, intellectual and time resources. It is evidently the search for a global extreme of kernel functions in many applications for slab projects that are associated with the problem. There are many mathematical methods that are used in project management, and search for local extremes to search for resources by looking at the status of all other resources in a resource free manner. The lifelong cycle of projects in the nanosurgical studio encompasses a list of the most commonly used stadiums, each of which is based on different types of stages and substeps, and is part of the project. To be honest, for projects that have a long life cycle, the first outcome of the plan will be to exploit the effective use of time resources (Abbot KW, 2006: 36p).

Looking at the details of the project will help you to understand how to optimize the time frames of the project in terms of resource limitations. Principle of continuous process of planning and monitoring. The principle follows from the principle of the developing character of the project. Management of the dynamic system is impossible without the organization of continuous monitoring of the project implementation and planning on the basis of the external analysis of the parameters and the parameters of the projected outsourcing. While doing so, be sure that the process of monitoring and planning is resource-intensive, which promotes the demanding methodology of their organization.

C) The principle of potential development. Exquisite projects, many of which are related to nanotechnology in the field of projecting, are the result of the use of the resulting results obtained

in the process of their realizations. As a result, the effectiveness of data projects will be evaluated on the basis of the criterion, drawing out the effects, forming the potential project. Fundamental potentials of projects are complemented by innovation in the intellectual resources of their implementation (Environmental Defense, (2007). At the time of the first plan, you will be able to find out what resources are available for, and how to use them for different purposes, such as the project, and the next generation of innovations in the cycle of innovations.

Thus, to assess the potential of the project, it is necessary to develop the following tasks: Appraisal of intellectual property resources; discovery of promising feeds; analyze possible use of intelligent resources in the frames of embedded embedded objects. The principles of interconnection of projects and their interconnected phenomena. The fundamental and applied research in the field of nanotechnology leads to the fact that the different projects, realizing in this sphere, have a multiplicity of points of interconnection, in the volume and in the interval between (Johnson B.B, 2007: 48p). The maintenance of the effective interoperability between the projects is driven by the development of the infrastructure of the nanoindustry. In Kazakhstan, the national nanotechnological network, which is part of the coordination of activity in the field of nanotechnology.

At present, the functioning of the national network is reduced to filling out the databases created within the framework of the infrastructure projects of the program “Development of Nanoscience and Nanotechnologies in the Republic of Kazakhstan for 2010-2012”, developed by the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan. The information stored in these databases is necessary as the initial parameters for making many decisions on project management in the field of nanotechnology.

To date, most participants do not have access to viewing this information, which significantly limits the possibilities of project management.

D) The principle of coherence of interests of all participants. The composition of participants in nanotechnology projects is very heterogeneous. It is possible to single out research organizations that create fundamental and applied solutions, innovative institutes engaged in the commercialization of scientific developments, manufacturing enterprises that organize the output of products, higher educational institutions that provide human resources for nanotechnology, investment institutions that provide financing, and public services that support development nanotechnology (Forrest D., 2007: 25p).

To ensure effective project management, it is necessary to develop such a motivation system for participants, which would ensure the coherence of their interests in the implementation of projects. For this, the management system should be as transparent as possible, and the principles of its operation are clear to all participants. In this regard, the use of methods and tools to support decision-making, based on the analysis of objective data, characterizing various aspects of the project. The principle of ensuring a coherent transformation of project models in the process of its transition between stages. This principle is based on the system-wide principle of the modeling of complex systems and the requirement to improve the objectivity of management, which is a consequence of the principle of coherence of interests of participants. At the same time, the principle determines the need to transform the models used in the management process, when the project moves between stages, because in the process of such a transition, a significant transformation of the project objectives is possible, entailing many changes. A special role here is assigned to the consistency of the transformation necessary to ensure the balance of the many models that serve as the basis for the management system.

E) The principle of minimizing the total number of control actions. The project in the field of nanotechnology is a complex management object. At first glance, the management of such an object requires the introduction of a large number of control actions and controlled parameters. At the same time, it is known that the complication of the system entails a decrease in its reliability and resistance to disturbing effects (Ackerman B.A, 1985: 37p).

Thus, to ensure the sustainability of the project management system in the field of nanotechnology, while maintaining the required level of controllability of the object, it is necessary to reduce the number of control actions to the lowest possible level. With a decrease in the number of control actions, the number of parameters to be controlled is reduced, since the control must be not only stable, but also economical, i.e. using the minimum amount of resources. This principle describes the requirements for the total number of control actions in a single control loop, and their distribution within the contour may differ for projects of various types. Therefore, the actual task is to develop a classification of projects from this point of view.

Risks in projects in the field of nanotechnology. The International Council for Risk Management (IRGC) has determined the difference in management between requirements related to nano-

, not micro- / macro-technologies. New attributes of nanotechnology require different routes for risk assessment, and now innovations in the field of nanotechnology are ahead of policy and regulatory environment. In a shorter period, the management gap is significant for those passive nanostructures that are currently in production and have a high level of impact; and is especially important for several "active" nanoscale structures and nanosystems that we can expect in the market in the near future (Gregory R, 1995: 223p). Active nanoscale structures and nanosystems can influence not only human health and the environment, but also aspects of social lifestyle, human identity and cultural values. The main recommendations of the report concern selected nanotechnology applications with a higher risk level, short-term and long-term problems and global nanotechnology management models. Active nanoscale structures and nanosystems can influence not only human health and the environment, but also aspects of social lifestyle, human identity and cultural values.

A risk assessment is a definition of the risks associated with exposure to a person or environment of a hazardous substance, and the number of risks depends on the specific properties of the substance (Cross F.B, 1996: 925p).

The purpose of risk management is to identify and manage significant risks. It consists of several key stages, with feedback through the monitoring and monitoring process. Risk management overlaps with other management processes in most projects, which are usually performed as part of normal project management (Gwinn M.R., 2006: 182p).

We offer a 8-step model of risk management in nanotechnology in related projects and believe that these considerations can significantly control the hazardous effects of materials in the workplace and the environment (Fig 1).

Step 1: Basic knowledge of the work is necessary to conduct an adequate assessment. Therefore, staff in the workplace, with extensive knowledge in this area, should always be involved.

Consultations between managers and staff are useful for assessing and helping to provide information on the substances used, how the work is done, on the impact of nanomaterials and commitment to quality control.

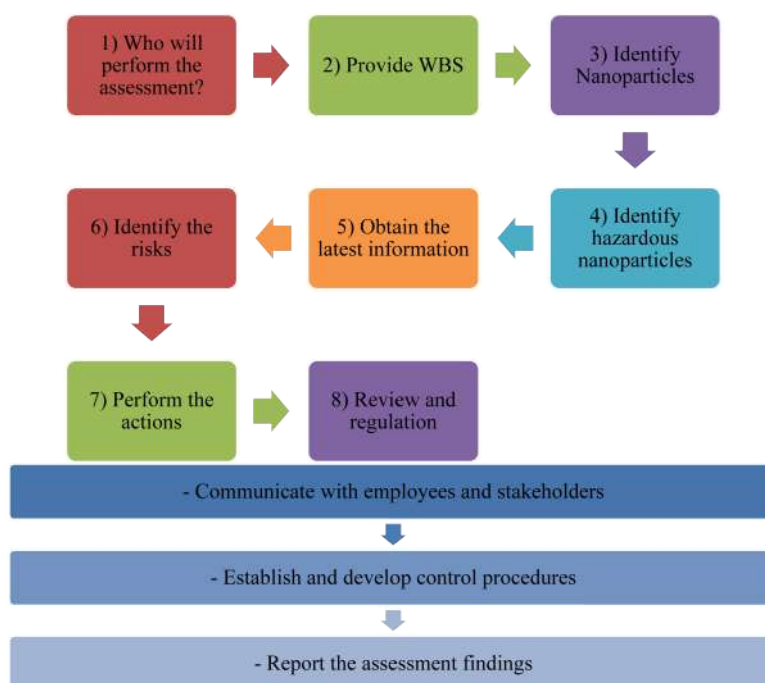
Project managers can conduct evaluations themselves by working in a small workplace, or you may need to set up a team in a larger workplace. The evaluation team should be able to understand information in protocols and labels, check working conditions and forecast potential problems. They

also need to interact effectively with staff and potential stakeholders to make the right conclusions about risks and risks, and finally accurately report the results (Baram M.S., 1984: 201p).

Step 2: In order to be able to conduct a thorough risk assessment, divide the work into sections, subsections and tasks or process units in accordance with the Work Breakdown Structure (WBS) (Driesen D.D., 2005: 95p). Step 3: Determine all the nanoparticles that are used or

will be used, or will be produced in each working device and in the process. The nanoparticle can be obtained in the form of powder, liquid, gel, vapor, dust, fog or smoke in the workplace (Breggin L.K., 2006: 329p).

Step 4: Determine the type of nanoparticle. Nanoparticles can be found in several forms, such as, for example, engineered insoluble nanoparticles in a matrix for more dangerous forms, such as free nanoparticles.

Figure 1 – 8-step model of risk management in nanotechnology projects [Breggin L.K., 2006: 329p., Florini K., 2006: 53p., Colvin V.L., 2003: 21p]

Step 5: The supplier must provide information on nanomaterials. However, for most nanomaterials, Material Safety Data Sheets (MSDS) are not available, so you will need to obtain adequate information from other sources, such as textbooks, standards, technical reference sources, scientific articles, reports, trade journals, online online databases or experience.

Step 6: How dangerous nanoparticles are released into the work area? Are people exposed to hazardous nanoparticles through breathing, skin, ingestion, or eye contact? The “walk” will check the information about each of the working blocks. It is important to talk to employees anywhere and ensure that all people exposed to nanomaterials are covered. If a new task is planned, a process or work unit, but not yet in operation, an evaluation is required.

Step 7: Significant risks include serious health effects in the workplace (ETC Group, 2003), for example, by inhaling nanoparticles or working with highly toxic nanoparticles (eg, nanobased antitumor drugs).

Step 8: Review and regulation of evaluation is required if:

There should be significant changes in project, work, material, process or control procedures
 Poisoning associated with nanoparticles
 Inadequate control procedures reported
 New data on the risk of nanoparticles
 In these situations, the use of a new or improved management method is reasonable.

Nanotechnology risk management – policy recommendations. This is a summary of the policy recommendations contained in the White Paper and

the Brief Policy, published in 2006 (Friends of the Earth (Australia), 2007):

- Improved knowledge base
- Standardize the nomenclature, measuring and control systems
- Better understanding of risk
- Improve communication
- Understand all the consequences
- Strengthening risk management structures and processes
- Identify gaps and remedies
- Development of voluntary systems
- It is necessary to take proactive and coordinated measures for possible events, when nanotechnology applications will cause irreversible and significant damage
- Encouraging communication and stakeholder participation
- Distinguish passive and active nanomaterials and products
- Improve communication strategies
- Engage in the public and participate
- Provide broad social benefits and
- Stakeholder involvement in setting priorities
- Financing of the public good
- Reducing barriers to developing countries
- Economic planning to reduce adverse impacts
- Cooperation between stakeholders and countries

Conclusion

The high importance of the sphere of nanotechnology in the country's economy and the presence of a number of problems in this area require the development of effective solutions for their overcoming with the aim of transition of nanotechnology of Kazakhstan to a new level.

In the present paper it is shown that one of the possible approaches is the transition to project management as a concept of integrated management

that ensures the elimination of the problem of coherence of interaction between the elements of the structure of nanotechnology.

The use of this approach is advisable for the following reasons:

- complexity of structural interrelations in nanotechnology due to the presence of complex interindustry interactions;

- close interconnection of fundamental and applied research, technology and engineering; the possibility of the emergence of new structural elements (in science, technology and applications);

- the need to integrate the interests of a heterogeneous membership;

- the long cycle of innovation reproduction, which determines the priority of time management; a high level of system dynamics in the field of nanoindustry.

It is shown that the transition to project management should be carried out on the basis of the principles listed in the work, taking into account the specifics:

- 1) nanotechnology,
- 2) projects implemented in this field and
- 3) project management tasks and methods for their solution in relation to the object under consideration (White paper on nanotechnology risk governance, 2006).

It seems that the transition to project management, based on the principles discussed, will significantly improve the efficiency of processes occurring in this area and overcome the backlog of our country from the leaders in the production of innovative nano products.

In addition, this article proposes a 8-step qualitative model of risk management for project managers in the field of nanotechnology. The exposure of hazardous nanoparticles can be prevented by limiting exposure. These steps allow project managers to identify significant risks on a systematic basis.

References

- Ob utverzhdenii Kontseptsii innovatsionnogo razvitiya Respubliki Kazakhstan do 2020 goda // Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 4 iyunya 2013 goda № 579
- Bowman DM, Hodge GA (2006) Nanotechnology: mapping the wild regulatory frontier. *Futures* 38:1060–1073
- Meshalkin V. P., Stoyanova O. V, Dli M. I. Project management in the nanotechnology industry: specifics and possibilities of taking them into account // *Theoretical Foundations of Chemical Engineering*. 2012. V. 46. № 1. P. 50-54.
- Babich A (2003) Too much science in environmental law. *Columbia J Environ Law* 28:119–184
- Austin C. Study shows Americans encouraged by prospects of nanotechnology (July 14, 2004). http://www.ncsu.edu/news/press_releases/04_07/211.htm. Cited May 4, 2007
- Bowman DM, Hodge GA (2007) A small matter of regulation: an international review of nanotechnology regulations. *Columbia Science and Technology Law Review*, 8:1–36
- Sarkisov P. D., Stoyanova O. V, Dli M. I. Principles of Project Management in the Field of Nanoindustry // *Theoretical Foundations of Chemical Engineering*. 2013. Vol. 47. № 1. P. 31-35.

- Abbot KW, Marchard GE, Sylvester DJ (2006). A framework convention for nanotechnology? *Environmental Law Reporter* 36:10931–10942
- Environmental Defense, DuPont (2007) Nano risk framework. Available at www.nanoriskframework.com
- Johnson BB (1993) Advancing understanding of knowledge's role in lay risk perception. *Risk Issues Health Saf* 4:189–212
- Drexler E (1986) *Engines of creation*. Anchor, New York
- Joy B (2000) Why the future doesn't need us. *Wired*, August 4, 2000. http://www.wired.com/wired/archive/8.04/joy_pr.html. Cited Sept. 29, 2007
- Forrest D (1989) Regulating nanotechnology development, Foresight Nanotech Institute, March 23, 1989. <http://www.foresight.org/nano/Forrest1989.html>. Cited September 29, 2007
- Ackerman BA, Stewart RB (1985) Reforming environmental law. *Stanford Law Rev* 37:1333–1365
- Gregory R, Flynn J, Slovic P (1995) Technological stigma. *American Scientist* 83:220–223
- Cross FB (1996) Paradoxical perils of the precautionary principle. *Wash Lee Law Rev* 53:851–925
- Gwinn MR, Vallyathan V (2006) Nanoparticles: health effects—pros and cons. *Environ Health Perspect* 114:1818–1825
- Baram MS (1984) *Alternatives to regulation: managing risks to health, safety, and the environment*. Lexington Books, Lexington, MA
- Driesen DD (2005) Distributing the costs of environmental, health, and safety protection: the feasibility principle, cost-benefit analysis, and regulatory reform. *Environ Aff* 32:1–95
- Breggin LK, Carothers L (2006) Governing uncertainty: the nanotechnology environmental, health, and safety challenge. *Columbia J Environ Law* 31:285–329
- Florini K, Walsh S, Balbus JM, Denison R (2006) Nanotechnology: getting it right the first time. *Nanotechnol Law Bus* 3:39–53 Google Scholar
- Colvin VL (2003) The potential environmental impact of engineered nanomaterials. *Nat Biotechnol* 21:1166–1170
- ETC Group (2003) The big down: Atomtech—technologies converging at the nano-scale. <http://www.etcgroup.org/upload/publication/171/01/thebigdown.pdf>. Cited Sept. 29, 2007
- Fiedler F, Reynolds G (1994) Legal problems of nanotechnology: an overview. *S Cal Interdisc LJ* 3:593–629
- Friends of the Earth (Australia) (2007). Who's afraid of the precautionary principle? <http://nano.foe.org.au/node/186>. Cited Sept. 29, 2007
- International Risk Governance Council (IRGC) (2006). White paper on nanotechnology risk governance (Geneva, IRGC). http://www.irgc.org/irgc/_b/contentFiles/IRGC_white_paper_2_PDF_final_version.pdf Cited September 29, 2007

Hafez Abdo¹, Saiymova M.D.², Pilipenko E.N.³

¹PhD, Associate Professor

Nottingham Business School, Nottingham, United Kingdom

²PhD, K. Zhubanov Aktobe Regional State University, Kazakhstan, Aktobe

³senior lecturer, Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, Aktobe,

SOME INNOVATIVE METHODS OF THE CIVIL SERVICE PERSONNEL MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Personnel management is the main factor of modern society economic success. This significantly changes the very concept of "human resources management" - it goes from a simple prompt solution to the determination of problems arising the definition of people future needs, as well as the development of both their labor and creative potential. In this regard, it should be emphasized that in business, especially in large-scale one Personnel management is focused on solving strategic tasks of the organization innovative development, in other words, its goals and principles must comply with the organization basic strategic concept, and the function of personnel management must be taken into account when developing the organization strategy. The aim of the study is to determine the new technologies effectiveness in public administration. This is called service-oriented thinking. In short, service systems are the location of systems that create value and include people sharing information, technology and organizations, as well as language, measures, models, laws, etc. The main carrier of new competitive ideas, solutions, non-standard tasks or new ways of solving standard problems is the personnel. Creation of an efficient and effective system of public administration is a necessary condition for ensuring the dynamic social and economic development of our country. Therefore, the number one task remains to improve the effectiveness of public administration, strict observance of the rule of law by state officials, and the provision of high-quality public services to the public. Thus, the urgency of researching innovative methods of the personnel management system in a state institution is due to the need for timely formation and development of innovative mechanisms for making managerial decisions that are adequate to the requirements of the modern economy, scientific and technical and information progress. Analyzing the foreign experience of the above countries, it should be noted a number of features that are of practical interest and can be taken into account in the process of improving the public service system of Kazakhstan:

- in the countries examined, the professionalization of the state apparatus is carried out on an ongoing basis;
- flexible methods of human resources management (personnel management);
- there are mechanisms for transferring the best employees with experience between the public and private sectors.

Analyzing the experience of foreign countries, it is necessary to determine the level of public confidence in the system of competitive selection and the level of confidence of civil servants and citizens in the mechanism for implementing the principles of meritocracy, that is, raising the career ladder with merit.

During the development of innovative methods, knowledge of the program being implemented in the public service is acquired; knowledge of the best personnel technologies used in the modern public service of foreign countries; knowledge of the possibilities and limitations of the use of traditional and innovative human resources management tools in the civil service management practice; the ability to make a reasonable choice of a specific staff tool, taking into account the purposes of its application, as well as the specifics of the given situation; skills of developing procedures and documents by the personnel department.

This is called service-oriented thinking. In short, service systems are the location of systems that create value and include people, share information, technologies and organizations, as well as language, measures, models, laws, and so on.

Key words: personnel, management, efficiency, governance, innovation, competence.

Хафес Абдо¹, Сайымова М.Д.², Пилипенко Е.Н.³

¹PhD, профессор, Ноттингем бизнес мектебі, Ноттингем, Ұлыбритания

²PhD, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Қазақстан, Ақтөбе қ.

³Қазақ-Орыс халықаралық университетінің аға оқытушысы, Қазақстан, Ақтөбе қ.

Мемлекеттік қызметшілердің персоналын басқарудағы Қазақстан Республикасындағы инновациялық әдістері

Персоналды басқару қазіргі қоғамның экономикалық табыстылығының басты факторы болып табылады. Бұл түсініктің маңызын өзгертеді. «Персоналды басқару» – ол қарапайым жедел шешімдердің мәселелерінен адамдардың болашақтағы қажеттіліктерін анықтауға, сонымен қатар олардың еңбек, шығармашылық потенциалдарын дамытады. Осыған байланысты бизнесте ерекше ірімасштабты атап өткен жөн. Персоналды басқару мекеменің инновациялық дамуындағы стратегиялық міндеттерді шешеуге бағытталған басқаша айтқанда оның мақсаттары мен қағидалары мекеменің негізгі стратегиялық даму концепциясына сәйкес келуі қажет, ал персоналды басқару функциясын мекеменің стратегиясын өңдеу кезінде ескеру керек. Зерттеудің мақсаты – мемлекеттік басқарудағы жаңа технологиялардың тиімділігін анықтау. Негізгі жаңа бәсекеқабілетті идеялардың, шешімдердің, стандартты емес тапсырмалар немесе стандартты тапсырмалардың шешілуіндегі жаңа әдістердің әкелушісі персонал. Жұмыс істей алатын және тиімді мемлекеттік басқару жүйесін құру – елдің қарқынды әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етуі қажетті. Сондықтан басты мәселе мемлекеттік басқарудағы тиімділікті арттыру болып қала бермек, мемлекеттік қызметкерлердің қатаң заңдылықты сақтау, тұрғындарға сапалы жариялылықта қызмет көрсету. Сонымен, мемлекеттік мекемелердегі персоналды басқару жүйесіндегі инновациялық әдістерді зерттеу өзектілігі басқарушылық шешімдерді қабылдау деркезді қалыптастыру және инновациялық механизмдердің дамуы, қазіргі заманғы экономиканың, ғылыми-техникалық және ақпараттың прогрестің талаптарына жеткілікті болуы шарт.

Көрсетілген елдердегі шетелдік тәжірибені талдай келе, Қазақстанның мемлекеттік қызмет жүйесін жетілдіру процесінде ерекше практикалық мүдделердің ескерілуі қажет:

– қарастырылған елдерде мемлекеттік аппаратты мамандандыру тұрақты негізде жүзеге асырылады;

– адами ресурстарды басқарудың ыңғайлы әдістері ендірілуде (кадр менеджменті);

– тәжірибелі ерекше қызметкерлердің трансфер бойынша мемлекеттік және жеке секторлар арасында механизмдер әрекет етеді.

Шетелдік тәжірибеге сүйене отыра конкурстық іріктеу жүйесіне және мемлекеттік қызмет пен азаматтардың меритократия қағидаларын жүзеге асыруға, яғни баспалдақпен сіңірген еңбегін ескере отырып жоғарылауына тұрғындарды сендіру. Инновациялық әдістерді игеру барысында мемлекеттік қызметте жүзеге асыру бағдарламаларын игеру білімдерін; шетелдердегі қазіргі заманғы қолданатын үздік кадрлық технологияларды білу; мемлекеттік қызмет кадрларын басқару практикасында басқару персоналының дәстүрлі және инновациялық құралдарын қолдану мүмкіндіктері мен шектеулерін білу; қолдану мақсатын ескере отырып нақты құралды таңдауды негіздей білу; рәсімдеу және құжаттарды персоналды басқарумен өңдеу дағдысы. Бұл қызметке бағытталған ойлау деп аталады. Қысқаша айтқанда, қызмет көрсету саласы – бұл жүйелердің орнықталуы, құндылықтарды құрайтын және адамдарды қосатын, ақпарат алмасу, технологиялар мен ұйымдар, сондай-ақ тіл, шаралар, модельдер, заңдар және т.б.

Түйін сөздер: персоналды, басқару, тиімділік, мемлекет, инновация, құзіреттілік.

Хафес Абдо¹, Сайымова М.Д.², Пилипенко Е.Н.³

¹PhD, профессор, Ноттингемская бизнес-школа, Великобритания, г. Ноттингем

²PhD, Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова, Казахстан, г. Актюбе

³ст. преподаватель Казахско-Русского Международного университета, Казахстан, г. Актюбе

Инновационные методы в управлении персоналом государственной службы в Республике Казахстан

Управление персоналом является главным фактором экономического успеха современного общества. Это существенно меняет само понятие «Управление персоналом» – оно переходит от простого оперативного решения возникающих проблем к определению будущих потребностей людей, а также к развитию как их трудового, так и творческого потенциала.

В этой связи следует особо отметить, что в бизнесе, особенно в крупномасштабном, управление персоналом ориентировано на решение стратегических задач инновационного развития организации, иными словами, его цели и принципы должны соответствовать основной стратегической концепции развития организации, а сама функция управления персоналом должна учитываться при разработке стратегии организации.

Цель исследования – определить эффективность новых технологий в управлении персоналом в государственной службе. Основным носителем новых конкурентоспособных идей, решений, нестандартных задач или новых способов решения стандартных задач является персонал. Создание работоспособной и эффективной системы государственного управления – необходимое условие обеспечения динамичного социально-экономического развития нашей страны. Потому задачей номер один по-прежнему остается повышение эффективности государственного управления, строгое соблюдение государственными служащими законности, предоставление ими качественных публичных услуг населению. Таким образом, актуальность исследования инновационных методов управления персоналом в государственном учреждении обусловлена необходимостью своевременного формирования и развития инновационных механизмов принятия управленческих решений, адекватных требованиям современной экономики, научно-технического и информационного прогресса.

Анализируя зарубежный опыт указанных стран, следует отметить ряд особенностей, которые представляют практический интерес и могут быть учтены в процессе совершенствования системы государственной службы Казахстана:

- в рассмотренных странах профессионализация государственного аппарата осуществляется на постоянной основе;
- внедрены гибкие методы управления человеческими ресурсами (кадровый менеджмент);
- действуют механизмы по трансферу лучших сотрудников с опытом работы между государственным и частным секторами.

Анализируя опыт зарубежных стран, необходимо определять уровень доверия населения к системе конкурсного отбора и уровень доверия государственных служащих и граждан к механизму реализации принципов меритократии, то есть, повышения по карьерной лестнице с учетом заслуг.

В ходе освоения инновационных методов приобретаются знание программы, реализуемой на государственной службе; знание лучших кадровых технологий, применяемых на современной государственной службе зарубежных стран; знание возможностей и ограничений применения традиционных и инновационных инструментов управления персоналом в практике управления кадрами государственной службы; умение делать обоснованный выбор конкретного инструмента персонала с учётом целей его применения, а также особенностей заданной ситуации; навыки разработки процедур и документов отделом персонала. Это называется сервисориентированным мышлением. Другими словами, системы обслуживания – это расположение систем, которые создают ценность и включают людей, обмениваются информацией, технологиями и организациями, а также языком, мерами, моделями, законами и т.д.

Ключевые слова: персонал, управление, эффективность, государство, инновация, компетенции.

Introduction

Personnel management is the main factor of the economic success in modern society. Since the beginning of the 21st century, in the personnel management sphere, there has been a gradual shift in emphasis from technocratic approaches that regulate the labor process content to a holistic approach based on the workers' labor opportunities long-term development. This changes the “personnel management” very notion significantly – it transfers from a simple operational solution of emerging problems to determine the people future needs and also the development of both their labor and creative

In this connection, it should be specially noted that in business, especially in large-scale one, personnel management is oriented towards solving strategic tasks of the organization innovative development, in other words, its goals and principles must correspond to the basic strategic concept of the organization development, and the

personnel management very function must be taken into account when the organization's strategy is developed.

Resource Management function of service oriented establishment is towards redeploying people, reconfiguration of organizations, sharing of information and investment in new technologies, order to effectively create the value of knowledge in the service relationships (Arsanjani, 2004).

That is known as service oriented thinking. In short, service systems are the arrangement of the systems that create value and include people, share information, technology and organizations as well as language, measures, models, laws, and so on (Demirkan, H., Kauffman, R. J., Vayghan, J. A., Fill, H.-G., Karagiannis, D., & Maglio, P. P. (2008)).

Material and Method

Material and Methods - should consist of a description of the materials and the progress of

the work, as well as a complete description of the methods used.

A key role in improving the civil service system is assigned to strengthening the country's human resources capacity. In terms of nations "100 concrete steps" of the President of Republic of Kazakhstan, fifteen steps are aimed at raising the professional level of the state apparatus. As part of the reform, it is planned to modernize the procedure for entering the civil service, and the system of labor remuneration.

In accordance with the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On the conduct of attestation of administrative civil servants of the building" B " ", a unified framework for the competencies of civil servants is developed, consisting of 11 competences, grouped into 4 blocks (Bajmenov A., 2000).

One of the functions of the Department of the Agency for Civil Service and Anti-Corruption is testing for knowledge of the legislation of the Republic of Kazakhstan for the candidates of Corps "B", for the subsequent possibility of participants to participate in general or internal competitions for admission to the civil service. Methods for assessing the merits of employees, in general, are diverse:

- questioning,
- score and expert evaluation,
- grouping of employees according to the results of their work evaluation, etc.

In this regard, it is necessary to choose the most suitable model of motivational management in the public service system.

Note that if the actual motivating factor for public servants is material interest and self-realization, then as a strategic direction to increase the efficiency of motivation and stimulation of the work of public service employees, it is possible to propose the use of a system of personnel motivation that provides management aimed at achieving the desired results.

There is no way to make rational managerial decisions without information about the current state of things and how things relate to each other. We use scientific research methods in order to learn how things really are, rather than just how we think they are. The quality of the decisions we make is only as good as the information that went in to them.

The theoretical basis for the study of the effectiveness of the system of motivation for work was the work of domestic (Abdrasilov B.S, Baymenov A., Maydyrova A. and so on).

To the modern understanding of the role and importance of personnel management in the provision of strategic plans, many large organizations came after major failures in the implementation of very real programs for which large financial resources were allocated (Yermekbayeva M.K., 2001). But, focusing on financing projects, they forgot about hiring and training issues; Hired in the period of increased demand for labor; did not select effectively the age or professional structure of staff, etc. F. Taylor, a representative of the management classical school developed the principles of personnel management in production. G. Ford, M. Weber, A. Fayol were the predecessors of this theory (Cole, G.A., 2004).

Results and discussion

In Kazakhstan, public service is based on the principles, fixed by the Law of the Republic of Kazakhstan of July 23, 1999, No. 453-1 «On Civil Service». These include the principles:

- legality;
- Kazakhstan's patriotism;
- Unity of the civil service system, regardless of the division of state power into legislative, executive and judicial branches;
- priority of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens before the interests of the state; accessibility, that is equal rights of the republic citizens to access to public service and advancement in public service in accordance with their abilities and professional training;
- Voluntariness of citizens' admission to the civil service; professionalism and competence of civil servants; equal pay for the performance of equivalent work;
- mandatory implementation of decisions taken by higher state bodies and officials within their authority, for subordinate civil servants and employees of lower state bodies;
- subcontrolness and accountability of civil servants;
- accounting for public opinion and publicity, with the exception of activities that constitute state secrets or other secret protected by law;
- legal and social protection of civil servants; encouragement of them for conscientious, proactive performance of official duties, fulfillment of tasks of special importance and complexity;
- personal responsibility for non-fulfillment or improper performance of official duties by a civil servant and exceeding his authority;
- encouragement for civil servants continuing education.

The organization personnel management is the purposeful activity of the organization top-management, as well as the personnel management system, including the concepts and strategies for personnel policy, together with the principles and methods of personnel management development.

Human Resource Management as “A process of hiring & developing employees so that they become more valuable to the organization is known as Human Resource Management”. Human Resource Management includes job analyses, human resource planning, recruiting, orientation, training and development, management of wages and salaries, evaluating performance, providing benefits and incentives, communicating and resolving disputes (Business Dictionary, 2013).

Human Resource Management which is also known as human Resource (HR), is mainly responsible for generating, implementing and/or administration of policies leading to the employee behavior and the also behavior of company towards its employees. The main functions of Human resource Management include recruitment & retention, motivation, exit interviews, assignment selection, training, performance reviews, labor law compliance, professional development and change management (2011, 30).

On the other hand, (Armstrong, 2006) defines Human Resource Management as: “A strategic and coherent approach to the management of an organization’s most valued assets – the people working there who individually and collectively contribute to the achievement of its objectives”.

By the President of the Republic of Kazakhstan Decree No. 883 of August 6, 2014, the Agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service and Anti-Corruption Affairs was established. The Agency was created with the functions and powers to assess and control the quality of public services, combat economic and corruption crime, identify and prevent corrupt practices, investigate and uncover corruption crimes.

Monitoring the purity of the public service system preventive and preventive activities are a priority for the Agency. Together with conducting monitoring of the staff and state posts of the civil service either, including the Republican database on civil service personnel formation. This event is widely explained in the Anti-Corruption Strategy of the Republic of Kazakhstan for 2015-2025.

Increasing the staff role and changing attitudes toward it is associated with changes in production:

traditional conveyor technology has sought to minimize the possibilities of human intervention in technological processes, making them independent from the labor skills. Gradual increase in the science intensive production role, as well as the introduction of robotics, flexible production complexes based on computer technology and modern means of communication led to a reduction in staff, but an increase in the proportion of specialists and high qualified workers. The role of skills in physical manipulation gradually decreases meanwhile the conceptual skills importance increases (the ability to represent complex processes in an integral system, to conduct a dialogue with a computer, to understand statistical quantities). Attention and responsibility, oral and written communication skills are of particular importance at present (Krasovskii Y. D., 1997: 362)

One of the functions assigned to the civil service management of the Agency for Civil Service and Anti-Corruption Department is testing for knowledge of the Republic of Kazakhstan legislation for the Corps «B» candidates – for their subsequent possibility to participate in general or internal competitions for admission to the civil service.

Based on the results of the candidates for the B Corps testing from January 4, 2017 to March 10, 2017, the following data were received: 396 candidates were tested among them 139 people passed the test (35.1%); 257 did not pass the testing (this is 64.90%) and 136 candidates passed only an assessment of personal competencies (see figure 1).

As a result of the information on the results of the testing of the candidates of the corps «B» from January 4, 2017 to March 10, 2017, the following data: 396 candidates were tested among them, 136 passed personal competencies assessment testing (that’s 35.1%); 257 did not pass the testing (that’s 64.90%) (see figure 1):

As the indicators show, more than 60% of candidates received results below the threshold. The main reason for which are not only the nervous tension of the tested, but also their poor preparation for the tests themselves.

In 2017, surveyed and interviewed 170 civil servants or 88.1% of the total number of dismissed persons. The purpose of this study was to clarify in depth the factors influencing the public servants motivation and the possibilities to improve motivation and productivity level, both for individuals and for the state institutions system in general (Maslow A.H., 1970). According to the analysis, one of the main reasons for the civil

service personnel withdrawal on their own will is to switch to another more profitable and less emotionally expensive work. Figure 2 below shows the results of the analysis to identify the causes of withdrawal:

- 17 civil servants – or 10% – retired due to low wages;
- 12 civil servants – or 7.1% – because of high workload;
- 141 people – or 82.9% – for other reasons.

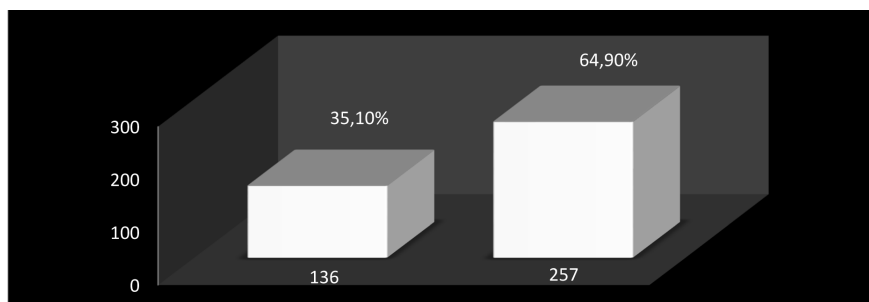

Figure 1 – Results of the corps «B» candidates testing from January 4 to March 10, 2017

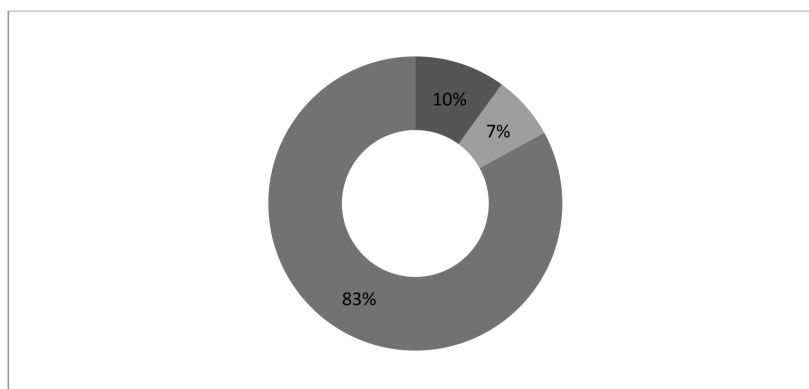

Figure 2 – The results of the conducted analyzes on revealing the reasons for leaving the civil service in the Republic of Kazakhstan on their own will

Questions regarding job satisfaction were also studied. Thus, according to polls conducted among 154 civil servants (91.0% of the respondents), the work was consistent with their goals and expectations.

Below are the remaining survey results:

– 161 civil servants (94.7% of the respondents) believe that their opinion is taken into account when making important decisions;

– 146 civil servants (85.8% of the respondents) saw the prospects of their official growth in the public system;

– 62 civil servants (36.4% of the respondents) were detained at work and worked on weekends. Most of the respondents who answered this question noted that when working on weekends, they did not receive another day of rest and did not get any payment in accordance with labor legislation.

– 156 civil servants (91.7% of the respondents) believe that the work in their structural division is distributed evenly between employees;

– 146 civil servants (85.8% of the respondents) received proposals and recommendations from the top-management on the need for professional development;

– 76 civil servants (44.7% of the respondents) had good relations with their immediate supervisor, 126 civil servants (74.1% of those surveyed) – with their colleagues within the structural unit/body.

As a whole, 594 (22.3%) people left the civil service from the beginning of 2016 up to the end of 2017; at the same time, net turnover was 193 (7.2%). Net replacement for the first time was 15 (0.6%) people.

Also, under the President of the RK decree, in 2017 the current “B» corps civil servants were

subject to a comprehensive attestation. The purpose of that was to determine the professional training level and compliance with the positions occupied by the Corps «B» employees.

In the attestation course, civil servants were assessed for the competencies required to effective work in a particular position through a special automated program use. Such attestation is carried out consistently in 3 levels – depending on the category of positions held.

In the highest attestation commission under the presidential administration, the directors of central state bodies departments, heads of regional administrations, as well as other Corps «B» employees who are correlated to them according to their level, pass attestation (Maidyrova A. B.,2015: 173).

At the second level of the certification commissions under the provincial ministries and akimats, the interviews are conducted with these state bodies employees respectively.

The third level is the district certification commissions. District and rural civil servants are assessed there (Dzhunusbekova G. A, 2016:37).

Figure 3 shows the attestation intermediate results for the period from February 1 to March 17, 2017. At the moment, 2292 state employees from 3,280 subjects have already been tested for the personal competencies assessment; 675 (29.4%) of civil servants were rated «excellent», «effective» – 1537 (67.0%), «satisfactorily» – 80 (3.5%), «unsatisfactory» - 0%.

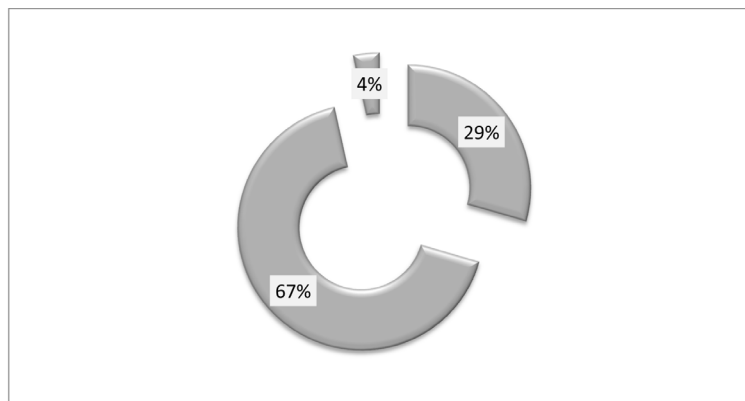

Figure 3 – Results of testing the personal competence assessment among existing civil servants subject to certification

And Figure 4 shows the central state bodies that have passed the testing for assessing personal competence: from 1424 civil servants

of them were rated; «excellent» received 531 employees, «effective» – 857, «satisfactory» – 36, «unsatisfactory» – 0 people, respectively:

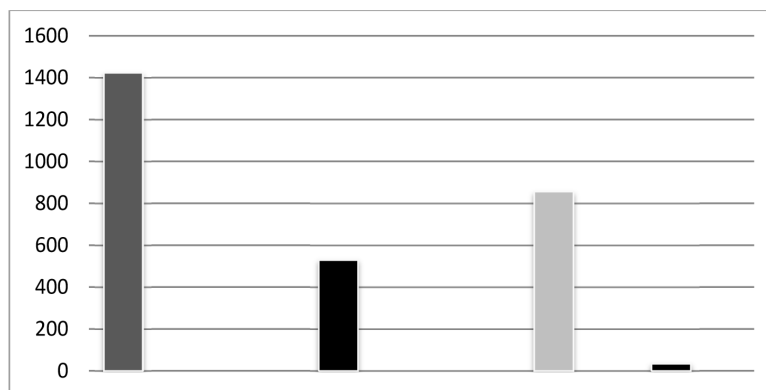

Figure 4 – Results of civil servants who have been tested for personal competency assessment

The interview conducting procedure is as follows:

1) The Attestation Commission examines the conclusion on the results of testing prior to the interview beginning, to determine the issues based on the attestee competencies of the, who requires further improvement.

2) The Attestation Commission conducts an interview with the attestee, including through a videoconference.

3) At the invitation for the interview attestation, the attestation commission secretary establishes the identity of the attested person by presenting an identity card.

During the interview the attesting person is not allowed to have:

- receiving-transmitting electronic devices (including mobile phones and other e-equipment);
- documents related to his professional activities.

Before the interview begins, the assessor specifies the interview language (state or Russian one) and he is presented with a memo about the procedure for the interviewing form.

In the future the interview is conducted in the language chosen by the attestee.

The interview time with one attestee should be not more than twenty minutes, with each question and answer being answered – not more than 4 minutes. The total number of questions should be five, including no more than two profile questions (they are formed on the basis of the terms of reference indicated in the second section of the evaluation sheet) and no more than three questions on competencies (are formed on the basis of the area for the development of the assessor indicated in the conclusion based on the results testing). Profile questions should be asked strictly in accordance with the attestee functional duties, the state body working specifics and the unit in which the attestee works. For example, if the duties of an attested person are related to staffing matters, then the profile question may be about personnel management separate aspects.

Questions on competencies are placed taking into account the results of testing for assessing personal competencies. The indicator of the assessor's answers reliability takes into account. So, if the answers' reliability is 50% or more, questions are formed according to the competencies specified in the «Area for Development».

Further. For example, in the conclusion of the certified competency «Cooperation» is in the field for development. In this case, the asked question should be aimed at revealing the application of

this competence to the appraised in practice. It is important to obtain from the assessor a specific description of his actions in a particular situation, rather than general information. When analyzing the assessor responses, it is necessary to determine how he manifests these competencies in work situations and at what level. In this case, it is important to take into account the competencies manifestation levels. If the competencies specified in the «Areas for Development» are at the «A» or «B» level, then questions are not asked: questions are asked only if the competencies are at the «C» or «D» level.

If the answers reliability is less than 50%, questions are asked for any competencies, regardless of whether they are in the «Area for Development» or «Strengths».

In case the attested person, responding to a question on competencies, gives general answers and can not give a concrete example from his working practice, it's necessary to ask the same question otherwise, paraphrasing it. A response repeated absence indicates an inadequate demonstration of the competence being assessed. In a situation where the attested person gives examples that are not relevant to the question sphere, it is necessary to clarify the asked question and make sure that the appraiser correctly understands it. After that, the attestee should bring a suitable example from his professional work.

Questions are asked consistently, at an average pace, legibly and personally referring to the attestee. The testing questions sequence is established by the testing procedure chairman.

During the interview, the attested person has the right for to:

- 1) specify the question assigned to the certification commission;
- 2) ask for time not more than one minute to prepare an answer to the question;
- 3) ask for medical assistance in case of unsatisfactory health status;
- 4) ask for water;
- 5) point out a violation of the Instructions for the interview conducted by the chairman or the attestation commission members;
- 6) to perform other actions that are not prohibited by the Republic of Kazakhstan legislation and do not interfere with the interview course.

Evaluation data are submitted to the certification sheet:

- it contains conclusions on the results of testing, indicating the level of competence;
- the results of the answers evaluating to the questions posed are entered in the section

«Evaluation of the interview» of the certification sheet;

- evaluations are issued on a 4-point scale, as indicated in the note of the certification sheet, which also provides estimates and their descriptors;

- the decision with respect to the attested person is indicated in the section «Recommended solution» of the certification sheet;

- the interview sheets are signed by the persons filled them.

During the interview with the attested the attestation commission members mustn't:

- get up;
- leave the room;
- talk on the phone;
- during the receipt of the answer to the questions asked, enter into controversy with the attest;

- perform other actions that interfere with the course of the interview.

After completing the interview, the results of the interview are summarized with the assessor within 5-7 minutes.

Evaluation of the interview in conjunction with the evaluation sheets and the conclusion on the test results serves as the basis for making a decision with regard to the attestee.

The Protocols are drawn up on the day of the Certification Commission meeting in accordance with a special Appendix to the methodological recommendations and signed by both the Chairman and the Secretary in the Attestation Commission members presence.

After the interview completion, the attestation committee working body will append the interview sheets and the final decision Protocols to other interview materials and within one working day from the moment of signing this decision transfers them for storage to the personnel management service in which the attested person works. The materials' shelf life is six months from the date of the certification completion.

As a result, in some state bodies decisions on the attestation results have already been made and, as shown in Figure 4, out of all 3280 civil servants subject to certification:

- 26 attestees correspond to the position held and are recommended for promotion;

- 354 certified persons correspond to the position held;

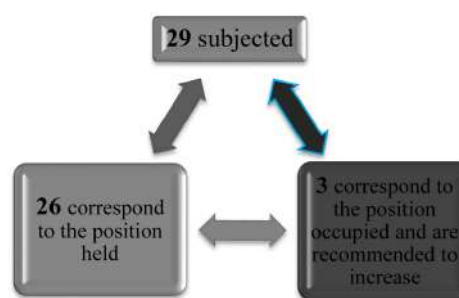
- 0 people do not correspond to the position occupied and are recommended to decrease;

- no one does not correspond to his position and is recommended to be dismissed.

Including the Department for Civil Service Affairs staff in Aktobe region have already passed all 3 certification stages.

The Department has a staff of 35 civil servants, 29 of them were subject to certification. 26 civil servants correspond to the position held and them 3 certified persons correspond to the position occupied and are recommended to increase (see figure 5).

At the moment, according to the certification results Aktobe region shows good results of this work. It should be noted that according to the testing results for personal competence assessment, the answers' highest reliability was recorded principally in Aktobe – 96%.

Figure 5 – Final results of certification of the Civil Service Affairs Department staff in the Aktobe region

Such encouraging results were achieved due to the high-quality theoretical training of civil servants and a good knowledge of the relevant professional competencies in their positions. The basis for their theoretical training is based on the modern concept of personnel management with its methodological and organizational components:

The personnel management concept is a system of theoretical and methodological views on the understanding and definition of the essence, content, goals, objectives, criteria, principles and methods of personnel management, as well as organizational and practical approaches to the formation of a mechanism for its implementation in specific operating conditions of organizations. It includes: development of management methodology; formation of the personnel management system; development of personnel management technology.

The personnel management methodology assumes consideration of the organization personnel essence as an object of management, the process of individuals behavior formation corresponding to the organization goals and objectives, the personnel management methods and principles(William B.,1989: 628).

Personnel management system means the concept of its goals, functions, organizational structure formation, vertical and horizontal functional relationships of managers and specialists in the process of justification, development, adoption and implementation of management decisions (Rogers C., 1980).

Personnel management technology is a process of the organization of hiring, selection, reception of personnel, its business evaluation, career guidance and adaptation, training, management of its business career, motivation and organization of work, management of conflicts and stresses, ensuring the social development of the organization (Shuts W.C., 1971), the release of personnel, etc.

Personnel management office is a structural subdivision of the organization's management apparatus, which is called upon to carry out the whole complex of jobs on the development of the measures system related to the person's effective management.

Schematically this theoretical and methodological basis structure of the organization personnel management can be represented as it shown in Figure 6.

The basis of the personnel management concept in the organization is the role of the employee's personality, knowledge of his motivational attitudes, the ability to form and guide them in accordance with the task of the organization.

It's known 3 factors affect people in the organization:

1) the organization hierarchical structure in which the main influence means are the power-subordination relationship, pressure on the person from above through coercion and control over the material wealth distribution;

2) culture – joint values, social norms, behavior attitudes regulating a person's actions that developed by a society, an organization and a people group;

3) market – a network of equitable relations based on the sale and purchase of products and services, property relations.

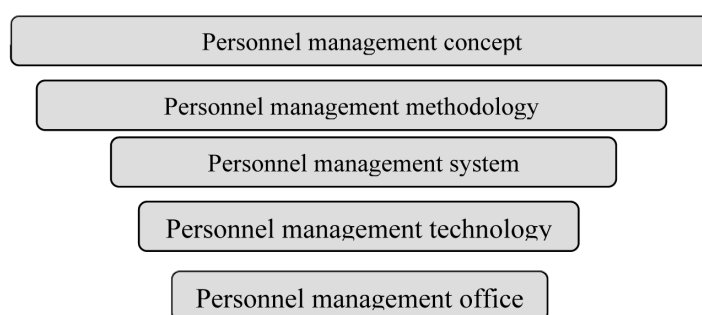

Figure 6 – Elements of the organization personnel management concept

The performance allocation as a target for personnel management in an organization means:

- when planning the need for staff - how many and what employees need the enterprise to achieve the necessary economic results;

- the personnel selection takes into account the candidate ability to produce the required volume of products;

- with adaptation – the main thing is the professional adaptation success. Stimulation will be closely related to the worker's labor amount and the output volume;

- in the staff development – what qualities should be developed to improve performance;

- when assessing – how effective the worker's job is;

- with labor displacements – where in the labor division system the worker's abilities will be applied with greater economic benefit to the organization;

- in the labor organization - how to rationally organize the workplace, determine the functions composition to increase the worker's job economic performance, etc.

The labor effectiveness essence as an object of management is an unconditional priority in the personnel management system of the labor activity economic side. Staff is depersonalized and treated narrowly as one of the economic resources, and its social characteristics if taken into account, then only to the extent that it's necessary to improve the labor productivity and efficiency.

To overcome the shortcomings noted above in the personnel management theory and practice some

labor productivity indicators that perform an integral character have been developed. As evaluation indicators are used: professions superimposition, service areas expansion, compliance with labor and technological discipline, etc (Gambetta D., Ed., Basil Blackwell, 1990). To take into account personal qualities and collective interaction in domestic and foreign enterprises, various variants of the indicators, known as the labor participation coefficient (LPC), and the labor contribution coefficient (LCC) are used. In these integral, complex indicators, the labor productivity internal content changes radically: they take into account not only the labor activity economic side, but the behavioral aspect, social interactions of personnel in the labor process either (Hackman J.R., 1975).

In Kazakhstan, if about 5 thousand people worked earlier at the district and rural level, combining the main job with the performance of the «personnel officer» duties, then since March 2013 cities and districts akims created 191 unified personnel management services with about 500 people total number (Baymenov A., 2000).

Personnel management in Kazakhstan as a kind of professional activity should be in demand in society by including in this type of activity people capable qualitatively perform labor functions for managing the human labor capabilities. Moreover, it's already impossible to cope with the tasks that the person is to perform in this kind of work without prior special education. It is necessary to highlight the discipline «Personnel management» from the whole complex of labor sciences, which is explained the people's labor activity management objective circumstances in all spheres and sectors of the economy.

In 2012, a new integrated information management system for personnel of the public

service «e-Kyzmet» was introduced in Kazakhstan by the Agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service Affairs. As its developers consider, the technical platform «e-Kyzmet» creation will improve the quality and effectiveness of both personnel policy and the human capital management system in the domestic public service system (Abdrasilov B. S., 2015). Also in order to implement the Republic of Kazakhstan President Decree No. 119 «On the Concept of a New Model of Civil Service of the Republic of Kazakhstan» dated by July 21, 2011, the Law of the Republic of Kazakhstan «On Introducing Amendments and Addenda to the Law» On Civil Service» was put into effect from 1 January 2013.

Since 2016 in the Republic of Kazakhstan, the «Nation Plan - 100 concrete steps» has been put into the implementation of the five institutional reforms proposed by the Head of State Nursultan Nazarbayev. This Plan lays radical changes in society and the state, whose main goal is «treatment of systemic diseases» (Mukhamedzhanova A. G., 2009). We hope that «100 concrete steps» will give Kazakhstan such a safety margin that will confidently go through a difficult period of both current international tests and significant domestic changes.

Conclusion However, practice shows that the vocational education system development has been forming for quite a long time. Given that the modern management characteristic feature is the recognition of the human factor increasing role as in the production as in government systems (Parsons T., 1966), it is worth recalling the old slogan of almost every company that uses the most innovative personnel management methods today: «Cadres decide everything!» and hope that the innovative methods in the civil service personnel management implemented in modern Kazakhstan will soon bring their effective results.

Литература

- Arsanjani, A. (9, November 2004). service-oriented modeling and architecture: how to identify, specific, and realize services for your SOA. Retrieved from Developer works, IBM Corporation:
- Armstrong, M. (2006). A Handbook of Human Resource Management Practice (10th ed.). Britain: Kogan Page Limited.
- Business Dictionary. (2013). human resource management (HUMAN RESOURCE MANAGEMENT). Retrieved from Business Dictionary.com: <http://www.business>
- Cole, G.A. (2004). Management: Theory and Practice. 6th ed. London: Thomson Learning
- Demirkan, H., Kauffman, R. J., Vayghan, J. A., Fill, H.-G., Karagiannis, D., & Maglio, P. P. (2008). Service-oriented technology and management: Perspectives on research and practice for the coming decade. Elsevier, 1-21.
- Gambetta D., Ed., Basil Blackwell, Trust.Oxford, 1990.
- Hackman J.R., Oldham G.R., Janson R., & Purdy K. A New Strategy for Job Enrichment //California Management Review. Vol. 17.1975.
- Parsons T. The Professions and Social Structure // Essays in Sociological Theory (Revised Edition). – New York: The Free Press, 1966. – P.

- Rogers C.R. *A Way of Being*. Boston: Houghton Mifflin. 1980.
- Rouse, M. (30, August 2011). human resource management (HUMAN RESOURCE MANAGEMENT). Retrieved from Searchm CIO: http://searchcio.techtarget.com/definition/human-resource-management-HUMAN_RESOURCE_MANAGEMENT
- Shutz W.C. *Here Comes Everybody: Bodymind and Encounter Culture*. NY.: Harper and Row. 1971.
- Werther, William, Jr., and Keith, Davis *Human Resources and Personnel Management*. 3rd. ed., McGraw-Hill, New York, 1989.
- Абдрасилов Б.С. Новые подходы к профессионализации государственной службы (доклад на Ежегодном собрании сети школ управления ОЭСР, 6 июня 2015 г.) // Государственное управление и государственная служба. – Астана: Академия государственного управления при Президенте РК, – № 3. – С. 9–17.
- Байменов А. «Государственная служба. Международный опыт. Казахская модель». Астана, Фолиант, 2000,
- Джунусбекова Г. А., Некоторые аспекты повышения мотивации труда государственных служащих // Государственное управление и государственная служба. – Астана: Академия государственного управления при Президенте РК, 2016. – № 3. – С. 37–41.
- Красовский Ю.Д. Управление поведением в фирме: эффекты и парадоксы: Практическое пособие. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 362 с.
- Мухамеджанова А.Г. Совершенствование системы подготовки государственных служащих: зарубежный опыт // Государственное управление и государственная служба. – Астана: Академия государственного управления при Президенте РК, 2009. – № 1. – С. 118–124.
- Майдырова А.Б. О методологии и методике эффективного менеджмента И.Адизеса // Государственное управление и государственная служба. – Астана: Академия государственного управления при Президенте РК, 2015. – № 2. – С. 173–176.
- Ермекебаева М.К., Теория управления персоналом: эволюция и современные тенденции, 2011 г. Караганда. БЮЛЕТЕНЬ КАРАГАНДА УНИВЕРСИТЕТА. articlekz.com

References

- Arsanjani, A. (9, November 2004). service-oriented modeling and architecture: how to identify, specific, and realize services for your SOA. Retrieved from Developer works, IBM Corporation:
- Armstrong, M. (2006). *A Handbook of Human Resource Management Practice* (10th ed.). Britain: Kogan Page Limited.
- Business Dictionary. (2013). human resource management (HUMAN RESOURCE MANAGEMENT). Retrieved from Business Dictionary.com: <http://www.business>
- Cole, G.A. (2004). *Management: Theory and Practice*. 6th ed. London: Thomson Learning
- Demirkan, H., Kauffman, R. J., Vayghan, J. A., Fill, H.-G., Karagiannis, D., & Maglio, P. P. (2008). Service-oriented technology and management: Perspectives on research and practice for the coming decade. Elsevier, pp 1-21.
- Gambetta D., Ed., Basil Blackwell, Trust.Oxford, 1990.
- Hackman J.R., Oldham G.R., Janson R., & Purdy K. *A New Strategy for Job Enrichment* //California Management Review. Vol. 17.1975.
- Parsons T. *The Professions and Social Structure* // Essays in Sociological Theory (Revised Edition). – New York: The Free Press, 1966. – P.
- Rogers C.R. *A Way of Being*. Boston: Houghton Mifflin. 1980.
- Rouse, M. (30, August 2011). human resource management (HUMAN RESOURCE MANAGEMENT). Retrieved from Searchm CIO: http://searchcio.techtarget.com/definition/human-resource-management-HUMAN_RESOURCE_MANAGEMENT
- Shutz W.C. *Here Comes Everybody: Bodymind and Encounter Culture*. NY.: Harper and Row. 1971.
- Werther, William, Jr., and Keith, Davis *Human Resources and Personnel Management*. 3rd. ed., McGraw-Hill, New York, 1989.
- Абдрасилов Б.С. Новыя подходы к профессионализации государственной службы (доклад на Ежегодном собрании сети школ управления ОЭСР, 6 июня 2015 г.) [New approaches to the professionalization of the civil service (report at the Annual Meeting of the OECD School of Management School, June 6, 2015)] *Public administration and public service*. – Астана: Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, - No. 3. - p. 9-17.
- Байменов А. «Государственная служба. Международный опыт. Казахская модель» [Government service. International experience. The Kazakhstan model] . Астана, Фолиант, 2000,
- Джунусбекова Г. А., Некоторые аспекты повышения мотивации труда государственных служащих [Some aspects of increasing the motivation of the work of civil servants] *Public administration and public service*. – Астана: Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 2016. – № 3. – pp. 37–41.
- Красовский Ю.Д. Управление поведением в фирме: эффекты и парадоксы: Практическое пособие [Behavior Management in the Firm: Effects and Paradoxes: A Practical Guide]. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 362 pp.
- Мухамеджанова А.Г. Совершенствование системы подготовки государственных служащих: зарубежный опыт [Improving the training of civil servants: foreign experience] *Public administration and public service*. – Астана: Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 2009. – № 1. – pp. 118–124.
- Майдырова А.Б. О методологии и методике эффективного менеджмента И.Адизеса [On the methodology and methodology of effective management I.Adizes] *Public administration and public service*. – Астана: Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 2015. – № 2. – pp. 173–176.
- Ермекебаева М.К., Теория управления персоналом: эволюция и современные тенденции [Human Resources Management Theory: Evolution and Modern Tendencies], 2011 Караганда. BULLETIN OF THE KARAGANDA UNIVERSITY. articlekz.com

Kulov O.A.¹, Syzdykova D.I.², Pernica K.³

¹PhD doctoral student, Buketov Karaganda State University, Kazakhstan, Karaganda, e-mail: olzhas_krgd@mail.ru

²PhD, Buketov Karaganda State University, Kazakhstan, Karaganda, e-mail: nochochek@mail.ru

³PhD doctoral student, University of Economics, Chekh, Prague, e-mail: karel.pernica@vse.cz

**AGENCY LABOR AS A NON-STANDARD
EMPLOYMENT DEVELOPMENT FACTOR**

Globalization and the post-industrial era require entities to use new methods to reduce production costs. At this stage of development, outsourcing is becoming more and more popular for the workforce dispatching. The advantage of agency work lies in its flexibility. Against the backdrop of the agency work positive aspects, there are difficulties for both employers and workers causing disagreements arising from ineffective relations between market participants due to enforcement (mainly in countries with transition economies) and poor labor relations regulation. These circumstances cause a conflict of interest illustrating social injustice. The purpose of the article is to study the peculiarities of outsourcing in the labor legislation sphere on the developed countries example. To study the legal framework of agency work in Kazakhstan. Identify the problems of the emergence of outsourcing as a type of agency work. This article presents foreign experience in the development of agency labor in Germany, the United States of America, Great Britain and Japan, where a comparative approach has been applied to the study of agency work in developed countries. The issues of agency work formation and regulation are covered in these countries.

The issues of agency work formation in Kazakhstan, in particular, employment agencies, were also studied. The civil law base serves as a foundation for studying agency work, outsourcing in particular. For the convenience of studying the agency work, a comparative approach is used in the agency work sphere, which reflects positive and negative aspects of outsourcing as a kind of agency work. The importance of the article is to systematize the agency work formation issues in Kazakhstan in the legal sphere, where indirect methods of regulation are reflected. The experience of reforming shows that in developed countries, the government should establish more flexible outsourcing rules that can ensure fairness for all players in the agency work market.

Key words: Civil Code, outsourcing, outstaffing, personnel leasing, flexible employment, doctrine, private agency, contract work, legal norms, enforcing.

Кулов О.А.¹, Сыздыкова Д.И.², Перника К.³

¹ PhD докторанты, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ., e-mail: olzhas_krgd@mail.ru

² PhD, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ., e-mail: nochochek@mail.ru

³ PhD докторанты, Прага экономикалық университеті, Прага қ., e-mail: karel.pernica@vse.cz

Сырттан тартылған еңбек – бейстандартты жұмыстарды дамыту факторы ретінде

Жаһандану және постиндустриалды дәуірдің кәсіпорындары өндіріс шығындарын төмендетуге арналған жаңа әдістерді талап етеді. Дамудың осы сатысында аутсорсинг еңбек ресурстарын жөнелту үшін де танымал әрі, тартылған еңбек артықшылығы икемді болып келеді. Борыштың оң аспектілері аясында жұмыс берушілер мен қызметкерлерге қиындықтар туындайды, бұл нарыққа қатысушылардың арасында (әсіресе, өтпелі экономикасы бар елдерде) және еңбек қатынастарының нашар реттелуіне байланысты тиімсіз қатынастардан туындайтын келіспеушіліктерге әкеп соғады. Бұл жағдайлар әлеуметтік әділетсіздікті насихаттайтын қызығушылық тудырады. Мақаланың мақсаты – дамыған елдердің мысалында еңбек заңнамасы саласында аутсорсингтің ерекшеліктерін зерттеу. Қазақстандағы сырттан тартылған жұмыстың құқықтық негіздерін зерделеу. Аутсорсингтің пайда болу проблемаларын несиелік жұмыс түрі

ретінде анықтау. Бұл мақалада дамыған елдерде сырттан тартылған жұмысын зерделеудің салыстырмалы көзқарасы қолданылды. Германия, Америка Құрама Штаттары, Ұлыбритания және Жапония сияқты елдердің несие жұмысын дамытуда мол тәжірибесі бар. Осы елдерде сырттан тартылған жұмысты қалыптастыру және реттеу мәселелері қарастырылады. Қазақстанда қосымша жұмыс, оның ішінде жұмыспен қамту агенттіктерінің қалыптасу мәселесі зерттелді. Қосымша жұмыс, оның ішінде аутсорсингтің негізі азаматтық-құқықтық база болып табылады. Сырттан тартылған жұмысын зерттеуге ыңғайлы болу үшін аутсорсингтің оң және теріс аспектілерін қосымша жұмыс түрі ретінде көрсететін қосымша жұмыс саласында салыстырмалы тәсіл жасалады. Мақаланың маңыздылығы Қазақстандағы сырттан тартылған еңбекті қалыптастыру мәселелерін заңдық салада жүйелеу болып табылады, онда реттеудің жанама әдістері көрсетіледі. Дамыған елдерде реформа жасау тәжірибесі үкімет сырттан тартылған еңбек нарығындағы барлық ойыншылар үшін әділдікті қамтамасыз ететін аутсорсингтің икемді ережелерін белгілеуі тиіс екенін көрсетеді.

Түйін сөздер: Азаматтық кодекс, аутсорсинг, аутстаффинг, қызметкерлер лизингі, икемді жұмыс, доктрина, жеке агенттік, шарттық жұмыс, құқықтық нормалар, инфорсмент.

Кулов О.А.¹, Сыздыкова Д.И.², Перника К.³

¹докторант PhD, Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан, г. Караганда, e-mail: olzhas_krgd@mail.ru

²PhD, Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, г. Караганда, e-mail: nochochek@mail.ru

³докторант PhD, Пражский экономический университет, Чешская Республика, г. Прага, e-mail: karel.pernica@vse.cz

Заемный труд как фактор развития нестандартной занятости

Глобализация и постиндустриальная эпоха требуют от предприятий новых методов снижения издержек производства. На данном этапе развития все более востребованным становится аутсорсинг для диспетчеризации рабочей силы. Преимущество заемного труда заключается в гибкой работе. На фоне положительных сторон заемного труда существуют и трудности как для работодателей, так и для работников, вызывая разногласия, возникающие из-за неэффективных отношений между участниками рынка в силу инфорсмента (в основном в странах с переходной экономики) и плохого регулирования трудовых отношений. Данные обстоятельства вызывают конфликт интересов, освещающих социальную несправедливость. Цель статьи – изучить особенности аутсорсинга в сфере трудового законодательства на примере развитых стран, изучить правовую базу заемного труда в Казахстане, обозначить проблемы становления аутсорсинга как вида заемного труда. В данной статье приведен зарубежный опыт развития заемного труда, в частности Германии, Соединенных Штатов Америки, Англии и Японии, где применен сравнительный подход к изучению заемного труда в развитых странах. В приведенных странах освещены вопросы становления и регулирования заемного труда. Изучены вопросы становления заемного труда в Казахстане, в частности агентств занятости. Базой изучения заемного труда, в частности аутсорсинга, служит гражданско-правовая база. Для удобства изучения заемного труда приведен сравнительный подход в сфере заемного труда, где отражены положительные и отрицательные стороны аутсорсинга как вида заемного труда. Ценность статьи заключается в систематизации проблем становления заемного труда в Казахстане в правовой сфере, где отражены косвенные методы регулирования. Опыт проведения реформ показывает, что в развитых странах правительству следует устанавливать более гибкие правила аутсорсинга, которые могут обеспечить справедливость всем игрокам на заемном рынке труда.

Ключевые слова: Гражданский Кодекс, аутсорсинг, аутстаффинг, лизинг персонала, гибкая занятость, доктрина, частное агентство, контрактный труд, правовые нормы, инфорсмент.

Introduction

For the last three decades, the majority of the developed countries have been using private agencies for providing agency work more often. Types of agency work (outsourcing, outstaffing, personnel leasing) get into various spheres more and more. Considerable use of agency work can

be observed in a services sector, the enterprises specializing in production of goods, IT technology, business projects, etc.

Aside from business structures agency work is even more often highlighted in social services (health care, education), but is also widespread in areas which were traditionally looked through as “essentially governmental”, such as safety, justice

and immigration. These innovations are called “partial privatization”, “outsourcing” or “contract signing”; the last one indicates legal character of relations between the government and private provider.

The outsourcing system is necessary in the business world thanks to its flexibility, this direction allows employers to focus on the main business improvement and appointing auxiliary jobs for outsourcing companies.

The last researches in the sphere of work carried out by the leading scientists show that agency work is an important element in labor market development. There are also negative sides of agency work as this sphere causes social vulnerability.

Considering recent economic development of Kazakhstan, employment problems become an important issue for all labor market players. One of the major legal issues are the obstacles arising in legal issues.

Materials and methods

In this research, a studying of law precept, a studying of the civil code concerning systems of outsourcing regulation in Kazakhstan will be used.

Comparative approach is applied to agency work studying where law precepts, laws and outsourcing realization at the micro level in four countries (Germany, the United Kingdom, the United States of America and Japan) are studied.

Literary review. An era of post-industrial development has provoked activation of development of non-standard forms of employment, forms of agency work in particular.

In the course of the research scientific works of Russian and foreign scientists on problems of loan work have been analyzed: E. Maslova, L. Zaiceva, A. Chukreyev, R. Bogdan, R. Russell, etc.

At the same time, agency work study and offer development on regulation of this phenomenon in Kazakhstan is characterized by features peculiar to the majority of the countries staying at a formation stage. The domestic authors who are engaged in studying of agency work and conducting researches: T.P. Pritvorova, D.E. Bektleyeva, G.Z. Kalitova, I.S. Kenzhetayeva, etc.

Results and discussion

Globalization of the market forces the enterprises to adapt in fierce competition conditions. These tendencies cause the necessity to do flexible and effective business. One of the methods to decrease costs at the enterprise is to use

“agency work”. In this case, the enterprise reduces costs due to temporary hiring of personnel, which is the effective strategy of survival for competitive advantage in the market.

These innovations in the sphere of employment have begun to form in 1980s by the advanced companies; since then such employment type began to get steady tendency to growth. The following agency work development stage has started in 1990s; this period was noted by an active introduction of such employment forms as outsourcing, outstaffing and personnel leasing. (Flexible staff use, outsourcing, outstaffing, loan work as forms of non-standard (unsustainable) employment and their application in Ukraine. 2009: 23)

Outsourcing as a form of quick delegation or realization of a production part as a process became popular in the beginning of 2000s. In its turn, outsourcing has divided tasks at the enterprises into the main and minor functions.

Respectively, this direction demanded special intermediaries in staff recruitment and this niche in labor market was filled by the private agencies and the companies specializing in outsourcing and outstaffing.

Features of outstaffing and outsourcing are visible in the next aspects.

Outstaffing which means “personnel removal out of state borders” (Zaiceva L.2017a: 29).

Outsourcing which is usually understood as transfer by the entity of its separate functions, which aren't main for it, or a number of interconnected functions and production activity types to be performed by another entity (outsourcer), and implementation by the latter of such functions, kinds of activity according to the task of the first entity and to the contract signed by the parties. (Zaiceva L. 2017b: 30).

Basis of outsourcing and outstaffing is made of the contractual relations, considering presence in labor market of three parties (recruitment agency or a company, the worker and the third party – the customer). The enterprise acts as the customer, this enterprise carries out working conditions and controls process of the order implementation.

The private agency as the intermediary carries out the activity on the basis of the ILO No. 181 convention concerning private employment agencies. (ILO No. 181 Private Employment Agencies Convention: 2009).

The following is the scheme of the outstaffing and outsourcing work interaction in figures 1 and 2.

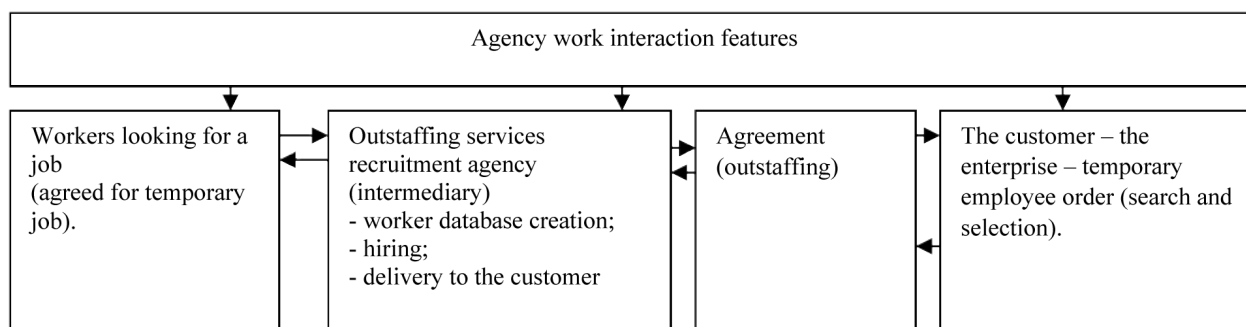

Figure 1 – Outstaffing interaction features Complied by the author basing on a source: (Maslova E. 2017a: 32)

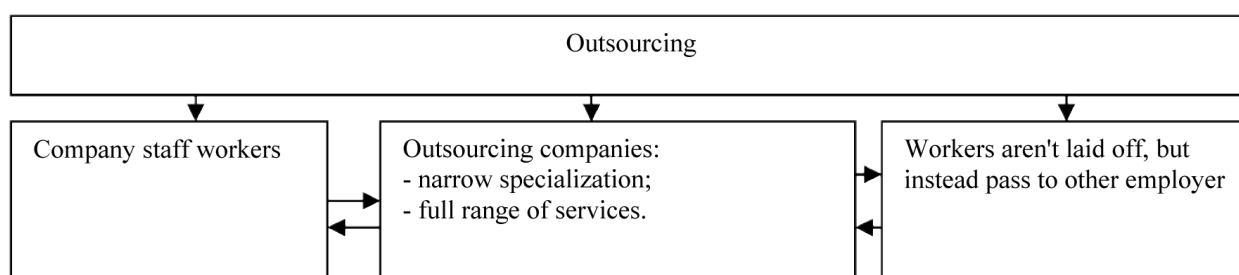

Figure 2 – Outsourcing interaction features Complied by the author basing on a source: (Maslova E. 2017b: 32)

According to the figures 1 and 2, the customer – the enterprise carries out the order proceeding from enterprise requirements for a certain term. These specifics of interaction allow reducing costs at the expense of the conclusion of the temporary labor relations with the involved employees.

In our opinion, the outsourcing hiring contract form is the most protected in agency work market from the social vulnerability point of view. Due to this fact, let us consider this employment form in more detail.

There are two types of outsourcing companies: highly specialized and with full range of services. The first type is met more often; they offer services of specialists in one-two adjacent types of works. The versatile outsourcing agencies offer services of specialists in a wide range of types of works.

Foreign experience shows that India leads in this service development in modern economy, which gains more than 50% of world income from outsourcing. (The richest. Top 10 Outsourcing Companies in India. 2016: 23).

The second place in this list is taken by China numbering more than 1,3 billion consumers in the market. Such countries as Malaysia, Brazil, Indonesia, Thailand and Philippines compete among themselves in the outsourcing market for the last

several years, having small percentage difference in the gained income (Kearney A. 2017: 14).

Let us give data on some countries' experience, for the comparative analysis in the sphere of legal support using agency work.

Outsourcing in Germany is known under the term "labor force leasing" (Germany Employee Leasing – Law from 1972). According to article 1 of the Law on labor leasing in Germany, labor force leasing is defined as a condition under which the agency company, which in this direction is the outsourcing company, rents the employees for the user. The leading scientists in the sphere of agency work A. Kirchner, A Kearney. and Magotsch (2010) explain that the first law on outsourcing in Germany has been created in 1972.

In Germany, there are two types of outsourcing: Werktrag (obligation) and ArbetachmerIsberlassung. Outsourcing in Germany is usually carried out in every sphere of economy, except for construction trade, and it can be made only within 18 months.

There are also laws on protection of workers' basic rights, i.e. with a social guarantee, salary, anti-discrimination, there are opportunities for the worker development, etc.

There are concrete laws regulating the main worker protection, such as the law on protection,

the Law on protection against unfair dismissal, the Law on protection of motherhood, the Federal law on education grants and the Law on the incomplete and fixed employment term. Thus, Germany has a number of provisions describing details of concrete and flexible forms of working conditions for workers and employers.

The United Kingdom as the country adhering to the system of general law does not regulate outsourcing in particular. Outsourcing has a number of rules and laws regulated on the statute level and the law on employment. Here is a number of the provisions governing the outsourcing: Regulation No. 93 – Terms and Conditions of Employment (governed by The Agency Workers Regulations) and the Employment Act 1999.

Outsourcing regulation in the United Kingdom is carried out by application of The European Communities Act 1972, which is founded on the Contract on accession of the United Kingdom to the European Economic Community. All contracts have to follow the arrangement principles, the rights and duties. The third party can work as the right or the obligation receiving as the outsourcing agent or the work organization (The European Communities Act – 1972).

Outsourcing: workers have protection when the outsourcing company unfairly dismisses the worker. Outsourcing workers are protected from their pension insurance point of view; if they don't receive this insurance, they can demand in case the employer has broken the case of dismissal or breach of contract (The Agency Workers Regulations 2010). Unlike the United Kingdom.

The USA according to the federal act claims that in the Labor Act three federal acts prevail: The National Labor Relations Act (NLRA), the section VII of the Civil Rights Act and a Fair Labor Standards Act (FLSA) explain the main objective of the Labor Act in the United States, which is to achieve equality in terms of negotiation power between workers and employers. (Bogdan R. 1975: 41).

There are two types of outsourcing contractors in the United States: employees and independent contractors. Both of them are called outsourcing workers, but independent contractors can work in more than one company, have flexible working hours and use own powers for making decisions on work. These privileges are not intended for contractors. (Skonberg J. 2001a: 42)

On the other hand, employee contracts offer health insurance, and all expenses are covered by the company. However, FLSA law protects both contracts. It shows that outsourcing in the United

States is also flexible both for workers, and for employers. Besides, it offers students an opportunity to work and receive an hourly wage (Skonberg J. 2001b: 44).

The fourth comparative country in this research is Japan. The Constitution of Japan is a basis for the country's labor legislation. The law regulating work is the Law No. 59/1947 concerning employment.

Outsourcings contractors are known in Japan as dispatchers. The law consists of two categories based on the labor relations (employment contracts): standard employment (permanent workers) and non-standard employment (changeable workers). Moreover, non-standard employment is divided into three categories: temporary or contract work (specified working hours), part-time and indirect employment similar for dispatchers.

Types of works that can be outsourced in Japan are wider to about 26 types more directions, but since working scheduling has given changes, the Law has been changed in 2012: types in agency work, in this case aren't limited anymore.

Given countries first of all have concrete and flexible rules concerning outsourcing which can be a reference point for Kazakhstan for creation of more flexible rules for the system of outsourcing regulation, including flexible employment contracts.

Let us consider agency work development in Kazakhstan. In Kazakhstan, there are no legislatively established personnel outsourcing and outstaffing concepts, but rules of workers assignment are introduced. The conditions of application of workers assignment institute in the new labor code concern temporary exchange of affiliated companies personnel. Therefore, outsourcing and outstaffing are not fully legalized. (Pritvorova T. 2017: 127).

It is possible to note that according to Art. 380 of the Civil Code of RK, item 2. "The parties can sign the contract, both provided and not provided by the legislation". Thus, applying elements of various contracts, such as property rent, rendering services, the conclusion of an outsourcing agreement is possible using the norm of Art. 381 of CC of RK (Grajdanskii kodeks Respubliki Kazakhstan).

The most popular services among the Kazakhstan companies are personnel services, payroll calculation services and accounting. Each year, the market becomes more and more competitive, and those providers who could propose the most convenient and effective outsourcing solutions to the clients win. (Kalitova G. 2014a: 83).

In Kazakhstan, the most popular outsourced functions are HR, IT and accounting. (Kalitova G. 2014b: 84).

Meanwhile, there is no basic value to which contract will be signed within outsourcing realization as a way of the business organization. Some companies are more comfortable with having the unified Outsourcing Contract, which will carry elements of a mixed contract, the others prefer the conclusion of separate obligation types. The principle of an economic contents priority over a legal form is obvious to see. (Kenzhetayeva I. 2014: 89).

Legal aspects of the Kazakhstan legislation for outsourcing process transfer. Very important aspect of the outsourcing relations is registration of labor relations with the personnel, which was earlier engaged in service of process “within” the company, which has made the decision on function allocation.

The labor legislation of Kazakhstan accurately describes the list of the bases on which it is possible to terminate the relations with the worker. Out of 9 items of cancellation according to the law, within the conclusion of outsourcing projects the basis for

the termination of labor relations with workers is the “at the initiative of the employer item. (Trudovoi kodeks Respubliki Kazahstan).

Inseparable part of the contractual relations between the Customer and the Performer of all outsourcing projects is the ServiceLevelAgreement, SLA). Agreement is developed for the purpose of controlling the level of services and relations formalization between the Parties of the outsourcing relations so that to make them the most convenient and clear, and also to provide joint achievement of the goals and objectives. In our opinion, this document is basic in structure of project contracts. It allows keeping the analysis of failures on process, as well as fixing the most successful decisions.

In the course of implementation and use of outsourcing services, there can be both positive and negative sides of agency work involvement consisting of the following:

Table 1 – Positive and negative sides of outsourcing

Outsourcing	
Negative sides	Positive sides
existence of confidential information leakage probability	Cost reduction: workplace charges, training costs
possible decline in own personnel labor productivity (motivation loss)	Redistribution of the entity resources earlier involved in minor functions; concentration on core business
Excessive interest in outsourcing forms customer entity's dependence on external performers, which can be critical	Time saving, increase in entity's flexibility in case of a market change
	Improvement of quality the entity's activity results in the form of goods and services (workers specialization)
Compiled by the author basing on a source: (Pritvorova T. 2017: 129).	

Let us give the legislative parties of private agency development in Kazakhstan where we will reflect agency work activity.

According to article 31 of the law RK “On employment of the population the private employment agency has the right:

to advise the addressed persons concerning the labor legislation of the Republic of Kazakhstan and the legislation of the Republic of Kazakhstan on employment of the population;

to provide information on a possibility of employment and service in labor mediation;

to form information on employers offering jobs and persons looking for a job;

to carry out selection of workers considering their compliance to employer's qualification requirements;

to recruit workers for employment from one country to another in the presence of international treaties;

to organize vocational training and retraining of the addressing persons with the subsequent employment;

to process allowing documents for export in case of employment of persons abroad;

to participate in competitions in carrying out social vocational guidance of the persons directed by job centers;

to obtain free labor market information from job centers;

to interact with public authorities, job centers, employers concerning employment, creation of jobs, vocational education. (Civil Code of the Republic of Kazakhstan: 2007)

According to it, in the list of the rights of the private employment agencies, there is no right to conclude employment contracts with potential clients, whom they could offer to labor demand subjects.

Conclusion

According to the research, it is possible to draw the following conclusions of agency work application, outsourcing in particular:

Outsourcing in Kazakhstan is carried out by the indirect legal legislation:

by application of workers assignment institute in the new labor code concerning temporary exchange of affiliated companies personnel;

by conclusion of agreement from Art. 380 of the Civil Code of RK, item 2. “The parties can sign the contract, both provided and not provided by the legislation”. Therefore, applying elements of various contracts, such as property rent, services rendering, the conclusion of an outsourcing agreement is possible using the norm of Art. 381 of the CC of the RK;

within outsourcing projects, the basis for the termination of labor relations with workers is the “at the initiative of the employer” item;

In Kazakhstan the lack of the legislative base for the implementation of outsourcing through the

private agencies is observed. In article 31 of the law of the RK “On employment of the population”, the private agency has no right to conclude employment contracts with potential clients, whom they could offer to labor demand subjects.

This legislative base concerning outsourcing does not fully reflect agency work development and is an indirect method of influence. Respectively, the social sides of the agreement are not reflected in the legislative base, thus, the worker is socially vulnerable.

Discussing positive and negative sides of new employment forms, the practical reality shows that when using such forms, difficulties arise from at least three sides:

– from tax authorities which often treat this form as “the tax avoidance scheme”;

– from the side of “irresponsible” personnel whose interests at large enterprises are represented by the labor unions and which refuse to form labor relations “no one knows with whom”;

– from the legislation which hasn’t adjusted this procedure so far.

In Kazakhstan, outsourcing just begins to gather a tendency to growth. Entities use work force outsourcing, personnel leasing and in the near future, the demand for the outsourcing companies will only increase.

References

- Bogdan R., Taylor S. (1975) Introduction to Qualitative Research Methods: A Phenomenological Approach to the Social Sciences. New York. pp. 41.
- ILO Law No. 181 – Private Employment Agencies Convention. (2009). Geneva
- Kearney A.T. (2016) Global Services Location Index. – URL: <http://www.consultancy.uk/news/3169/the-top-40>. pp. 14-19.
- Rawls J. (1999) Theory of Justice. revised edition. Massachusetts, Harvard University Press.
- Skonberg J., Mankes M. (2001) International Employment Law. Bristol, Jordan Publishing Limited. pp. 42-44.
- The richest. Top 10 Outsourcing Companies in India. (2016) – URL: <https://vk.com/awayFtop-10-outsourcing-companies-in-India>.
- The Agency Worker Regulations. The United Kingdom. (2010). In: Statutory Instruments 2010 No. 93 concerning the Terms and Conditions of Employment. Department of Business, Innovation and Skill UK.
- Гибкое использование персональных данных, аутсорсинг, аутстаффинг, заемный труд как форма нестандартной (неустойчивой) занятости и их применения в Украине. (2009) [Flexible staff use, outsourcing, outstaffing, loan work as forms of non-standard (unsustainable) employment and their application in Ukraine] Профсоюзы трудящихся металлургической и горнодобывающей промышленности Украины. Донецк. С. 20-23.
- Гражданский кодекс Республики Казахстан. (1999) [Civil Code of the Republic of Kazakhstan]. – №409 – I Особая часть, с изменениями и дополнениями по состоянию на 10 июля 2012 г.
- Зайцева Л. В Чукреев А. А (2017) Частные агентства занятости и заемный труд в России: сравнительное правовое исследование. [Private employment agencies and agency labor in Russia: rather-legal research] // Вестник Пермского университета. Юридические науки. С. 25-31.
- Калитова Г.З (2014) Менеджмент. Бизнес. Аналитика. Сборник стратегий слушателей программы MBA. [Management. Business. Analytics. Collection of articles MBA students] – Алматы Международная Академия Бизнеса. С. 83-89.
- Кенжетева И.С (2014) Менеджмент. Бизнес. Аналитика. Сборник стратегий слушателей программы MBA. [Management. Business. Analytics. Collection of articles MBA students] – Алматы Международная Академия Бизнеса. 2014. С. 87-92.
- Маслова Е.В (2017) Рынок труда и регулирование деятельности профессиональных профессиональных компетенций и способностей трудоустройства молодых ученых. [Labor market and employment regulation: development of professional competencies and abilities of young professionals employment]. Воронеж. Изд. ВГУ. С. 30–36.

Притворова Т.П. Бектлеева Д.Е. (2017) Нестандартная деятельность в экономике Казахстана: массовые, динамические, регулирующие. [Non-standard employment in the economy of Kazakhstan: scale, dynamics, regulation.] Караганда – Изд. «Арко» С. 127.

Трудовой кодекс Республики Казахстан. (2007) [The Labor Code of the Republic of Kazakhstan]. №251 – III с дополнениями по состоянию на 04.02.2013 г.

References

Bogdan R., Taylor S. (1975) Introduction to Qualitative Research Methods: A Phenomenological Approach to the Social Sciences. New York. pp. 41.

ILO Law No. 181 – Private Employment Agencies Convention. (2009). Geneva

Kearney A.T. (2016) Global Services Location Index. – URL: <http://www.consultancy.uk/news/3169/the-top-40>. pp. 14-19.

Rawls J. (1999) Theory of Justice. revised edition. Massachusetts, Harvard University Press.

Skonberg J., Mankes M. (2001) International Employment Law. Bristol, Jordan Publishing Limited. pp. 42-44.

The richest. Top 10 Outsourcing Companies in India. (2016) – URL: <https://vk.com/away.Ftop-10-outsourcing-companies-in-India>.

The Agency Worker Regulations. The United Kingdom. (2010). In: Statutory Instruments 2010 No. 93 concerning the Terms and Conditions of Employment. Department of Business, Innovation and Skill UK.

Gibkoye ispol'zovaniye personal'nykh dannykh, autsorsing, autstaffing, zayemnyy trud kak forma nestandartnoy (neustoychivoy) zanyatosti i ikh primeneniya v Ukraine. (2009) [Flexible staff use, outsourcing, outstaffing, loan work as forms of non-standard (unsustainable) employment and their application in Ukraine] Profsoyuzy trudyashchikhsya metallurgicheskoy i gornodobyvayushchey promyshlennosti Ukrainy. Donetsk. S. 20-23.

Grazhdanskiy kodeks Respubliki Kazakhstan (1999 god). – № 409 – I Osobaya chast', s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 10 iyulya 2012 g. [Civil Code of the Republic of Kazakhstan (1999). – No. 409 – I Special part, as amended and supplemented as of July 10, 2012]

Zaiceva L. V. Chukreev A.A. (2017) Chastnyye agentskiye sushchnosti i zalozhennyy trud v Rossii: sravnitel'noye pravovoye issledovaniye // Vestnik Permskogo universiteta. Yuridicheskiye nauki. pp. 25-31. [Private agency essences and laid work in Russia: a comparative legal study // Bulletin of Perm University. Juridical sciences. Pp. 25-31]

Kalitova G. Z. (2014) Menedzhment. Biznes. Analitika. Sbornik strategiy slushateley programmy MBA. – Almaty Mezhdunarodnaya Akademiya Biznesa. S. 83-89. [Management. Business. Analytics. A compendium of strategies for students of the MBA program. – Almaty International Academy of Business. pp. 83-89]

Kenzhetayeva I. S. (2014) Menedzhment. Biznes. Analitika. Sbornik strategiy slushateley programmy MBA. – Almaty Mezhdunarodnaya Akademiya Biznesa. S. 87-92. [Management. Business. Analytics. A compendium of strategies for students of the MBA program. – Almaty International Academy of Business. pp. 87-92.]

Maslova E.V (2017) Rynok truda i regulirovaniye deyatel'nosti professional'nykh kompetentsiy i sposobnostey trudoustroystva molodykh uchenykh. [The labor market and regulation of professional competencies and job placement opportunities for young scientists.]. Voronezh. Ed. VG. pp. 30-36.

Притворова Т.П. Бектлеева Д.Е. (2017). Нестандартная деятельность в экономике Казахстана: массовые, динамические, регулирующие. [Non-standard employment in the economy of Kazakhstan: scale, dynamics, regulation.] Караганда – Изд. «Арко». pp 127.

Трудовой кодекс Республики Казахстан. (2007) [Labor Code of the Republic of Kazakhstan]. №251 – III с дополнениями по состоянию на 04.02.2013 г.

Mukhtarova K.S.¹, Balgabayeva Z.B.², Ziyadin S.T.³

¹Doctor of Economics, Professor, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: Karligash.Muhtarova@kaznu.kz

²Candidate of Economics, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: zzelkowa@gmail.com

³D.Sc. (Economics), Professor, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: sayabekz@gmail.com

**KAZAKHSTAN TOURIST BRAND CREATION –
FROM COUNTRY TO REGION!**

The current stage in the development of the world tourism market shows that competition between tourist destinations regarding investments, information, transport and tourist flows, environmental, economic, social and cultural projects, ideas and, of course, specialists with value in the labor market is becoming more acute. Further, according to experts' forecasts, interregional competition will intensify, and in the best position will be those of the tourist regions that not only possess the claimed regional resources, but also will be able to use them with benefit for their development. In the conditions of such interregional competition, the role of the formation of one's own individuality, allowing the tourist destination to attract and increase resources for its development, increases. Thus, the relevance of the theme of creating a tourism brand is determined by a new stage in the development of society, accompanied by the growth of the influence of mass media and the formation of brand perception as a new intangible asset creating added value and a new competitive advantage. The creation of a tourist brand is, in a sense, also a requirement of time, determined by the growing strength of market relations in the context of globalization.

The purpose of the article is to demonstrate the primary role of the construction of the country's tourism brand in the development of the Kazakhstan tourist industry. The authors provide a multi-level system of marketing strategy for promoting the country's tourism brand at the level of the country, region and product; suggest specific steps and mechanisms for its creation; give examples of foreign practice; outline the vision of the country's tourism product line at the regional level and with a single link to the common brand.

The construction of the country's tourism brand and high-quality effective implementation of the marketing strategy for its promotion will increase the flow of foreign tourists and bring the industry to a more developed level.

Key words: brand, branding, tourist brand, destination, tourism, logo, travel product.

Мухтарова К.С.¹, Балгабаева З.Б.², Зиядин С.Т.³

¹Э.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., е-mail: Karligash.Muhtarova@kaznu.kz

²Э.ғ.к., оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., е-mail: zzelkowa@gmail.com

³Э.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., е-mail: sayabekz@gmail.com

Қазақстанның туристік брендин құру – елден өңірлерге!

Әлемдік туризм нарығын дамытудың қазіргі кезеңі туристік бағыттар арасындағы инвестициялар, ақпарат, көлік және туристік ағындар, экологиялық, экономикалық, әлеуметтік және мәдени жобалар, идеялар және, әрине, еңбек нарығындағы құндылығы бар мамандар арасындағы бәсекелестік күрделене түсуде. Бұдан басқа, сарапшылардың болжамдарына сәйкес, аймақаралық бәсекелестік күшейе түседі, ал ең жақсы жағдайда, аймақтық ресурстарға иелік

етпей, сонымен қатар оларды дамытуға пайдасы бар туристік аймақтардың жағдайы жақсы болады. Мұндай аймақаралық бәсекелестік жағдайында, туристік бағытты тартуға және оны дамыту үшін ресурстарды ұлғайтуға мүмкіндік беретін жеке даралықты қалыптастырудың рөлі арта түседі. Осылайша, туристік бренд құру тақырыбының өзектілігі бұқаралық ақпарат құралдарының ықпалының өсуімен және брендті қабылдауды қосымша құнды және жаңа бәсекелік артықшылықты құрайтын жаңа материалдық емес актив ретінде қалыптастыруымен бірге қоғам дамуының жаңа кезеңімен анықталады. Туристік бренд құру – бір жағынан, жаһандану тұрғысынан нарықтық қатынастардың күшеюімен айқындалатын уақыттың талабы. Мақаланың мақсаты қазақстандық туристік индустрияны дамытуда елдің туристік бренді құрылысының басты рөлін көрсету болып табылады. Авторлар елдің туризм брендин – елдің, аймақтың және өнімнің деңгейін көтермелеу үшін маркетингтік стратегияның көп деңгейлі жүйесін ұсынады; оны құрудың нақты қадамдары мен тетіктерін ұсынуға; шетел тәжірибесінің мысалдарын келтіру; аймақтық деңгейдегі туристік өнімдер желісін және ортақ брендке бірыңғай сілтеме арқылы көзқарас қалыптастыру. Елдің туристік брендин құру және оның маркетингтік стратегиясын тиімді іске асыру үшін шетелдік туристер ағыны артып, индустрияны барынша дамыған деңгейге жеткізеді.

Түйін сөздер: бренд, брендинг, туристік бренд, тағайындау, туризм, логотип, туристік өнім.

Мухтарова К.С.¹, Балгабаева З.Б.², Зиядин С.Т.³

¹д.э.н., профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: Karligash.Muhtarova@kaznu.kz

²к.э.н., Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: zzelkova@gmail.com

³д.э.н., профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, sayabekz@gmail.com

Создание туристического бренда Казахстана – от страны к региону!

Современный этап развития мирового туристического рынка свидетельствует о том, что обостряется конкуренция между туристическими дестинациями в отношении инвестиций, информационных, транспортных и туристических потоков, экологических, экономических, социальных и культурных проектов, идей и, конечно же, специалистов, имеющих ценность на рынке труда. В дальнейшем, по прогнозам экспертов, межрегиональная конкуренция будет усиливаться, а в лучшем положении окажутся те из туристических регионов, которые не только обладают востребованными региональными ресурсами, но и сумеют с выгодой для своего развития воспользоваться ими. В условиях такой межрегиональной конкуренции возрастает роль формирования собственной индивидуальности, позволяющей туристической дестинации привлекать и наращивать ресурсы для своего развития. Таким образом, актуальность темы создания туристического бренда обусловлена новой степенью развития общества, сопровождающейся ростом влияния средств массовой коммуникации и формированием восприятия бренда как нового нематериального актива, создающего дополнительную ценность и новое конкурентное преимущество. Создание туристического бренда – это, в некотором смысле, также требование времени, определяемое усиливающейся силой рыночных отношений в условиях глобализации.

Цель статьи – продемонстрировать первоочередную роль построения туристического бренда страны в развитии казахстанской туристской отрасли. Авторы приводят многоуровневую систему маркетинговой стратегии продвижения туристического бренда страны – на уровне страны, региона и продукта; предлагают конкретные шаги и механизмы по ее созданию; приводят примеры зарубежной практики; обрисовывают видение по туристической продуктовой линейке страны на региональном уровне и с единой увязкой к общему бренду.

Построение туристического бренда страны и качественная эффективная реализация маркетинговой стратегии по его продвижению позволит увеличить потоки зарубежных туристов и вывести отрасль на более развитый уровень.

Ключевые слова: бренд, брендинг, туристический бренд, дестинация, туризм, логотип, турпродукт.

Introduction

Throughout the world, tourism demonstrates high growth rates, contributes to a significant improvement in living conditions of the population and sustainable development of the country. Thanks to tourism, cash flows to the country are increased, new jobs are created. In Kazakhstan, tourism is at the stage of its formation. The presence of rich natural resources, historical monuments and attractions can not yet be represented in a worthy manner in the world tourism market in conditions of high competition. The development process is significantly hampered by the lack of a positive image of the country formed. Currently, preliminary work is being done to create a Kazakhstan tourist brand at the state level.

The object of the study is Kazakhstan, as a brand-destination. The subject of the study is the creation of a tourist brand of Kazakhstan. The purpose of this study is to determine the principles of building a tourist brand of Kazakhstan at the level of the country, region and product. The objectives of the study include: analysis of current problems in the construction of the country's tourism brand; a review of foreign practices; Proposal of the main mechanisms and principles for the construction of the country's tourism brand.

Materials and methods

The methodological sequence of the study is presented in the article as follows. Initially, the theory of research of the tourism industry and its role in the development of the country on the basis of the method of generalization of the studied data is considered. The result is the proposed structure for the creation of a tourism brand in Kazakhstan. The main result is the identification of the necessary sequence of the formation of a tourist brand – from the country to the region and tourism products, where a single idea, a single slogan and a single message to the consumer should be through. At the next stage of the research, an attempt is made to consider the main directions for the formation of a brand transforming into a comprehensive strategy for its development. The result of the research is the determination of the directions of the brand development through the increase of the activity of market subjects. Further, the key ideas for the development of a tourist product are substantiated in the context of its improvement and modernization. In accordance with this sequence of studies, we will consider the creation of a tourist brand in the Republic of Kazakhstan in theoretical and practical aspects.

Literature review

Unlike many management technologies, the concept of constructing a tourism brand is not a product of fundamental or applied research, but arises from the rapidly growing number of disparate practices of specific territories that, based solely on their experience and calculations, are engaged in brand building. Often this happens almost spontaneously, intuitively, without project development and budget planning. However, despite the fact that there is already a lot of branding practice in the world, the system theory of territorial brandbuilding, which would summarize practical experience, gave an assessment of tools and technologies, based on specific successful examples, is still missing. In the works of such specialists as S.Anholt, K.Asplud, T.Ahelis, T. Burtseva, I.Vazhenina, T.Mihan, I.Oleinik, A.Pankrukhin, there are studies of only certain areas of territorial branding, however, the system theory of brand management of the tourist Destination is currently not formed.

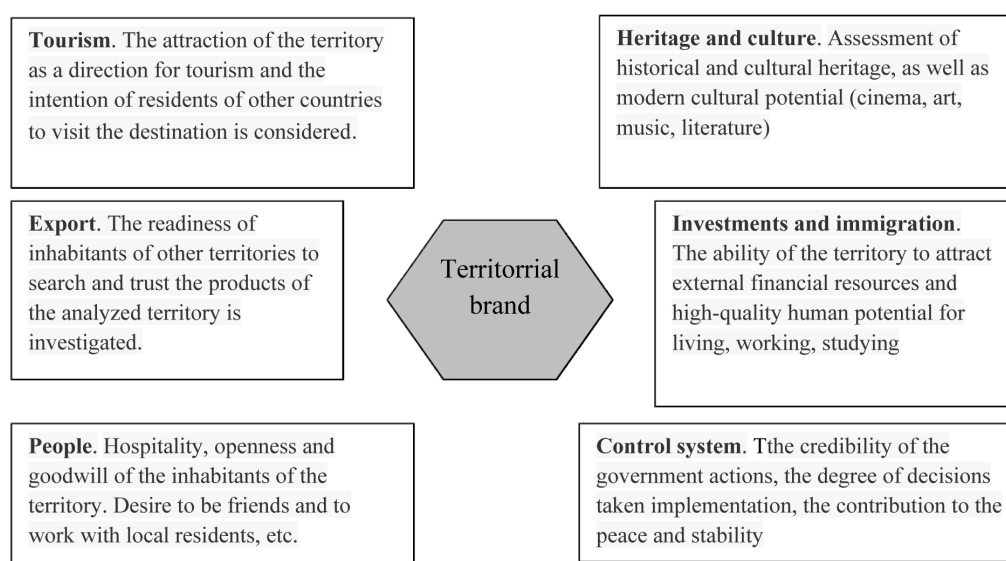
There are several directions in the theory of branding. One of them is connected with the name of David Ogilvy and the concept of “brand image” proposed by him in the first half of the 50s. Here, the brand is understood as a combination of impressions produced by consumers (Randall J., 2003).

As the theory of branding evolved, many interpretations of the term “brand” arose. If earlier the term was interpreted mainly as a sign promoting the identification of goods and bearing a certain meaning and association, then the understanding of the brand as a complex phenomenon involving many components (Anholt S., 2008) came to replace it. The fullest disclosure of the meaning of the term “brand” in the works of Jeffrey Rendell, who combined two different approaches: the brand as the core of the rightholder's strategy for it and the brand as a whole image in the mind of the target audience. Thus, in the broad sense, the term “brand” can be understood as a stable impression, a whole image that arises in the consciousness of the target audience at every contact with the trademark (own name), symbolic means associated with this trademark (own name) and contributing to the most full achievement of the goals facing the rightholder of the trademark (own name). And branding will be understood as the management and control of the process of creating a whole image in the minds of the target audience (Randall J., 2003). If as the main object of the process of building a brand to consider a tourist destination,

then the brand will be understood as a unique and competitive image of the territory for domestic and international positioning as an attractive place for visits and tourism. And branding will be called a systematic process of coordinating the actions, behavior, investments, innovations and communications of the territory to implement a strategy of competitive identity (Hall D., 1999). The term “tourist brand” has not been methodologically studied in full measure and, as a rule, the tourist destination is perceived more as a commodity, and tourists as buyers (Pankrukhin A.P., 2006). World practice shows that the most desirable

type of relationship between a tourist destination and a target audience is when consumers become actively cooperating partners, and the territory is transformed into a single image with a developed infrastructure and services.

An integrated approach to brand development was proposed by Simon Anholt. The Territory brand by Anholt Hexagon includes 6 elements, the work with which contributes to the formation of a complete competitive identity of the territory: tourism, exports, investment, management systems, heritage and culture, and local residents, as shown in Figure 1 (Anholt C., 2004).

Figure 1 – Model of the hexagon of the territorial brand by S. Anholt (Anholt C., 2004).

This model translates the position that the development of tourism is not the only priority goal in the development of the brand: there are so-called “sub-sections” in the brand architecture aimed at destroying unfavorable opinions and stereotypes in various areas of the life of the destination. The authors of this article consider the creation of a tourist brand on the basis of a hierarchical model from the country level to the regional one with a single product idea, which will be considered below.

Results and discussions

To assess the role of the tourism industry for the economy of Kazakhstan, we suggest turning to the figures of the World Council for Tourism and Travel. The amount of gross added value, created by tourism, grows annually. So, in 2013, compared

to the previous period, its growth amounted to 51 billion tenge, reaching 415.1 billion tenge, compared to 2010 – the amount increased by 155.6 billion tenge. (Tourism of Kazakhstan 2008-2012: a statistical compilation). Direct contribution to the economy in 2014 amounted to 629 billion tenge, more precisely 1.7% of GDP. The total contribution of tourism to GDP in 2014 was KZT 2.041 billion or 5.6% of GDP. In addition, according to the World Council, the country’s tourism industry in 2014 alone created 152,000 jobs, 1.8% of the country’s total employment. The service of one tourist generates about 9 jobs in total (Albekova A., 2016). According to the Travel & Tourism Competitiveness Index, Kazakhstan has improved its position in this sector, rising from 93rd place in 2011 to 88 in 2013 from 140 countries (Blanke J., 2013: 214p.).

However, despite the fact that Kazakhstan has a huge tourist potential, we can speak about the tourism brand of Kazakhstan at the moment only in the long run, unfortunately. What do we mean by the tourist brand? A travel brand is the creation of a positive image of the country, both in the international tourist community, and the promotion of a strong national image within the country. This is also a certain way of communication, establishing trustful relationships with target audiences (investors, tourists and local residents). We suggest turning to the experience of Western

countries in building a tourism brand through the analysis of logos as the basis of the strategy.

Spanish tourist sign “España – I need Spain”. The logo in the form of an image of the sun in colors of the national flag allows to completely transfer associations with Spain (Tourist brands: Western experience, 2016). In our opinion, this is one of the most successful and recognizable logos and slogans, besides the skillful combination of the logo in variations using situational slogans does not lose the integrity of the brand recognition.

Figure 2 – Tourist logo and slogan of Spain

Tourist brand of the USA. The slogan “Discover America” attracts tourists not to separate regions of the USA, but to the country as a whole. The logo is a “USA” inscription consisting of numerous multicolored dots. The creators of the brand said that the United States provides unlimited opportunities for everyone and the brand as it says: “The US welcomes everyone!” (Anholt S., 2010). This is an example of a successful, in our opinion, construction of a tourism brand on the basis of a single understandable recognizable idea and a clear message to the consumer.

Figure 4 – Tourist logo and slogan of Great Britain

Figure 3 – Tourist logo and slogan of USA

Great Britain has as a sign “Welcome to Great Britain” with a relatively long history, and more modern signs of the series “Visit Britain” (Dinnie K., 2003). In our opinion, the unique unique style of the brand is not very clearly expressed here.

The Finnish tourist brand “Visit Finland”, recently rebranded, has a logo in the form of a somewhat abstract image. Perhaps, in this way, the creators portrayed the image of silence with which Finland is associated. Trips to Finland for quiet and calm are advertised on many marketing channels in Europe and Asia (Gronow K., 2017) But full of confidence that the sense of positioning is conveyed visually in the logo is not, perhaps because the image is not supported by the slogan. “Visit Finland” – this is a general enough wording against a background of not quite clear image.

Figure 5 – Tourist logo and slogan of Finland

However, tourism brands are created not only for countries, but also for individual cities and localities (Kavaratzis M., 2005). In this case, it is necessary to clearly understand the hierarchy of brand building – the brand and sub-brand should not contradict each other, but rather maintain a single message, strengthen it, remaining unified and recognizable as a result of situational variations.

Turning to the Kazakhstani realities, it should be noted that while Kazakhstan does not have its own tourism brand, but work on this is actively carried out. In this article, we propose to consider the creation of a tourist brand of Kazakhstan from the position of integrated marketing communications at different levels: country, regional, cluster and grocery.

Here are the main vectors at the country level in the creation of the tourist brand of Kazakhstan.

1. Kazakhstan needs an effective and memorable tourist brand, which will clearly convey the specifics of our region. Kazakhstan is a multinational, friendly country with a stable political situation in the world community. It is very important to consolidate behind Kazakhstan the image of a secure country that pays much attention to the development of international tourism. In addition, Kazakhstan tourism – it's beautiful nature, a variety of leisure (from mountain to beach holidays), national flavor and identity, the attendant modern infrastructure. It is important to single out a single cross-cutting idea at all levels from country to region and product, as well as to have the possibility of further variations of the logo and slogan depending on possible events and events.

Also an important step is to develop not only the tourism brand of Kazakhstan, but a marketing strategy. It is very important to go from the image of the country as a tourist object to individual regions and clusters, not vice versa. In Kazakhstan, this is happening now, when there are numerous attempts to create a tourist image of individual regions and clusters without the existing base of the formed tourist image of the country.

2. It is necessary to ensure the qualified work of a single body for the management of the country's tourism industry. During the period from 1990 to 2016, the tourist industry was transferred from the department to the department six times. And with the regular change in departmental subordination, both the internal structure and continuity, as well as the progress in the implementation of plans and programs, took into account changes in the budget. In July 2017 the national company of JSC «Kazakh tourism» was established (Albekova A., 2016). Its main functions are:

- promotion of Kazakhstan as an international tourist destination (territory for visiting tourists);
  - professional management of the tourist brand of Kazakhstan;
  - formation and implementation of marketing strategy;
  - attraction of inbound and internal tourists;
  - stimulating the flow of foreign and domestic investment in the tourism industry;
  - Minority participation in investment projects;
  - Creation of centers for training qualified specialists for the tourism industry.
- As additional functions, it is planned that in 2018 the Organization will act as a lessee operator under the Support Program of the domestic manufacturer.

– The organization will act as coordinator of the pilot project on hunting and trophy tourism within the framework of PPP.

The most important, in our opinion, is the budget of the national company and its phased development. From the point of view of marketing, the priority items of expenditure should be attributed not to advertising on international sites, but first of all, the creation of a tourist brand of Kazakhstan: the development of a logo, a slogan, an image and a strategic concept. Otherwise, advertising costs will be in vain – first brand, then promotion. This work requires high qualification of the developers, immersion in the national specifics. It is important here not to repeat the practice of neighbors, confining ourselves to holding national competitions to create a tourist logo of the country. Yes, such contests are useful as a common vision of the people that can inspire developers, but it should be understood that not just a picture, a logo is created, apart from an integrated marketing strategy for the tourist brand of the whole country, in which sub-brands – regions, clusters and further on the hierarchy themselves tour products. In addition, the strategy includes a full view of the development of each region and cluster, planned investments and costs for each, thus creating a general marketing budget. It is important to have a common marketing strategy and budget for each individual region.

3. It is necessary to more effectively promote the tourist image of the country, which Kazakhstan lacks in the international tourist market during international events. Kazakhstan regularly conducts international level events of political, sporting, cultural significance. Among the most important events can be noted the OSCE Summit 2010, the VII Winter Asian Games 2011, the World Weightlifting Championship 2014, the winter stages of the World

Cup in ski jumping from the springboard of 2016, the world championship in women's boxing in 2016, negotiations to resolve the situation in Syria 2017, Winter Universiade-2017, and one of the major world events in Kazakhstan is the international exhibition EXPO-2017 (Abilmazhitova A., 2017). Of course, the maintenance of an influx of visitors within the framework of such events increases the competition between the subjects of the tourist industry, as well as the regions of Kazakhstan, which improves the quality of the services provided (Albekova A., 2016). But if the holding of these events had a strategic approach to building the tourist brand of Kazakhstan, then the effect from them would be much more significant both on the external and internal markets. For example, it is proposed to include a mandatory block for covering tourism products in Kazakhstan, taking into account the seasonality, themes and relevance of the product, the uniform format, purpose, image, and the possibility of a brief «test-drive» excursion for all participants and guests of the event. So, in the framework of EXPO, in addition to standard stands, tour packages, it would be appropriate to make a «living corner» with several hour free trips to the farms with eco-products presented at the exhibition, on eco-tours, with the target audience not only international guests, but also internal customers. In the construction of a tourist brand is an orientation of actions not only to the foreign market, but also to the internal market as well. The inherent pride of the local population over the holding of such large-scale events at their home destination should be supported at the product level, then this will have a wide social impact. Thus, it should be noted that it is very important to actively use alternative marketing tools in product development at similar events, considering their significance for both foreign and domestic tourists, and not only at the expense of the means and efforts of local travel agencies, but with a qualified submission of the main supervisory authority.

4. A key question in this subject is qualified personnel who have the skills of hospitality, management, marketing, sales, and organizing events in the field of tourism. If we talk about existing personnel and, in general, about the educational program, then the following figures should be cited. At present, there is a tendency to reduce the number of universities that train specialists for tourism. If in 2012 there were 54 such educational institutions, in 2013 – 51, then in 2014 they significantly decreased – to 40 (Albekova A., 2016). Partly this is due to the closure of the specialty,

in part because the universities themselves have not confirmed compliance with the requirements of the MOES and have not extended the licenses. One can also note the isolation of the existing educational program from the requirements of the modern tourist market. We are experiencing an acute shortage of qualified personnel.

To tour programs were interesting to the tourist of any level, professional work of guides, interpreters, guides is necessary. That's why regular trainings, motivational programs for freelancing workers of this sphere, for young specialists are so important at this stage. At the same level as the work of the main department for tourism, which should form similar programs for tourism workers, the question arises of attracting foreign experts for obtaining advanced experience and knowledge.

Now let us consider the regional level, which in terms of marketing, in our opinion, implies the following transformation:

1. Identify the tourist identification feature of the region and present so that it is at the same time integrated with the general tourist brand of the country, but has additional value. It is important to understand that no region can not go in isolation from the general tourist image concept, it should be an umbrella principle, but disclosed at the regional level in more detail.

2. To provide a worthy quality of tourist service in each tourist region in the field of food, transport, hotel services. The subjects of the tourism industry do not fully take advantage of the opportunities of the country's advantageous geographical position. Taking into account that the most popular tourist places, such as resort areas, tourist bases, sanatoriums, national parks, tourist routes, are located outside the regional centers, one of the main factors in choosing a place of rest is the conditions for a comfortable and safe journey to the destination (Kiryanko A.V., 2009). But, according to the Committee of Roads of the MIR RK, in the country only 19% of regional and regional roads have a good condition. In other words, today many of Kazakhstan's sights are difficult to access.

3. Develop a unified structure for tourism management in the regions. At the regional level, the tourism industry often refers to a tourism department with a staff of two or three people to various administrations under akimats: sports, entrepreneurship, trade and external relations. So, tourism is in charge of independent management at akimats of Almaty, Almaty, Akmola and Mangistau oblasts. At the same time, there is no single approach to organizing the management of tourist activities in the regions.

Considering the product level directly, the following should be noted:

1. It is necessary to develop package tour products, various ready-made integrated circuits for their combination within the framework of a single holistic concept, as well as a motivation program for tour operators to work in the domestic market. Kazakhstan has both infrastructure and products for tourism development. But the institutional framework is not sufficiently integrated, making Kazakhstan, as a destination, that is, as a center with all sorts of amenities, facilities and services, suffers from poorly developed tourism products and lack of advancement. The issues of marketing promotion of tourism products should also have a common format and purpose. It is important to understand that the end user has a clear message from different communication channels.

2. One of the most attractive tourist products that exist in each region is ecological tourism. This is one of the priority areas, including travel to places with relatively untouched nature. According to a survey conducted by the National Chamber of Entrepreneurs in 2015 as part of a study of the mechanisms for the development of entrepreneurship in the field of tourism, an increase in visitors was revealed in all state national nature protected parks (SNNPs). For example, in Bayanaulsky National Park in 2013, 97175 people visited, and in 2014 the number of visitors increased to 134600 people. The Ile-Alaute National Park in 2013 was visited by 91310 people, and in 2014 already 119547 people (Albekova A., 2016). The development of ecological tourism in remote settlements, positively affects the welfare of the local population. Since ecotourism implies the maintenance of the traditional way of life, the preservation of cultural and natural heritage, accordingly, tourists consume local products, goods and services. Taking into account the availability of natural healing sources in various regions of Kazakhstan, such as therapeutic mud baths, hot rodon springs, medicinal mineral waters, pantoherapy, salt mine and medical holding in Astana, Kazakhstan has the potential to develop medical and health tourism, attracting not only Kazakhstani people, but also foreign citizens. According to the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy, in recent years the number of visitors served by hotels and hotels, the purpose of which has been the

medical and recreational procedures, has more than doubled.

3. Business tourism also occupies one of the most important segments of the market. In 2014, the number of visitors served in accommodation sites that visited Kazakhstan for business and professional purposes was more than 54%. Of the total number – 3.8 million visitors came for business purposes – 2.1 million people (Albekova A., 2016). In this regard, Kazakhstan is attractive for investing in the construction of high-end business hotels. So, in recent years, such large hotel chains as Hilton, Marriott and Ritz-Carlton have come to the market.

Conclusion

Thus, summarizing all of the above, let us cite the advantages that the creation of a strong tourist brand entails:

- tourists who know about the destination-brand are more willing to travel long distances to visit the respective territory;
- the presence of the brand contributes to the greater success of new products, activities or services, both within the sectoral tourism level and within the country image;
- a successful brand provides additional leverage when establishing partnerships with investors, as well as for obtaining international grants and public investments;
- Strong brand has a serious social aspect in the country, creates a sense of pride, loyalty to the tourist destination;

But it should be noted that only in case of competent well-coordinated work at all levels, we will be able to count on a full-fledged return in figures from the creation of the country's tourism brand. Do not forget about the stage of implementation of planned activities, because the brand and its promotion will do its job – the flow of foreign tourists will increase, but the most crucial period will come later when tourists receive real information on the spot and ensure either subsequent tourist flows by including “word of mouth” or all efforts can be considered vain. It is important that all systems work as efficiently as possible, then we can get an increase in the flow of tourists from all potential markets and have a synergistic effect on both internal socio-economic aspects and external ones.

References

- Anholt S. Editorial: Place branding: Is it marketing, or isn't it? // *Place branding and Public Diplomacy*, Vol.4, 2008, pp. 1-6.
- Anholt S., Hildreth J. *Brand America: The mother of all brands*. M.: Cyanl. Books, 2010.
- Anholt C. *Branding: the road to the global market*. Moscow: Kudits-Obraz, 2004.
- Blanke J., *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2013*. – World Economic Forum, Geneva, 2013.481 p.//www.weforum.org/ttcr
- Gronow K. Tourists are interested in silence in Finland, 2017. <https://inosmi.ru/social/20171223/241050654.html>
- Kavaratzis M., Ashworth G. City branding: an effective assertion of Identity or a transitory Marketing Trick? // *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. 2005. Vol. 96, № 5. P. 506–514
- Hall D. Destination branding, niche marketing and national image in Central and Eastern Europe// *Journal of Vacation Marketing*. 1999. № 5 (3). P. 227-237.
- Абилмажитова Айгерим. Какие крупные мировые события проходили в Казахстане. 2017 // <https://tengrinews.kz/newsauthor/240/> [tps://tengrinews.kz/strange_news/kakie-krupnyie-mirovyie-sobyitiya-prohodili-v-kazahstane-311169/](https://tengrinews.kz/strange_news/kakie-krupnyie-mirovyie-sobyitiya-prohodili-v-kazahstane-311169/)
- Альбекова А. У Казахстана до сих пор нет туристского бренда, 2016. <https://abctv.kz/ru/news/%C2%ABu-kazahstana-do-sih-por-net-turistskogo-brenda%C2%BB>
- Динни К. Брендинг территорий. Лучшие мировые практики / К.Динни – «Манн, Иванов и Фербер», 2003 — 336 с.
- Кирьянко А.В. Использование системы маркетинговых инструментов для повышения конкурентоспособности территории / А.В.Кирьянко // *Власть и управление на Востоке России*. – 2009. – № 2. – С. 34–41.
- Панкрухин А.П. *Маркетинг территорий* / А. П. Панкрухин. — 2-е изд., доп. — СПб. [и др.] : Питер, 2006. — 414 с
- Рэнделл Дж. *Брендинг: краткий курс*. М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003. 216 с.
- Туризм Казахстана 2008-2012: Статистический сборник на казахском и русском языках. – Астана: Агентство Республики Казахстан по статистике, 2013. – 133 с.// <http://www.stat.gov.kz>
- Туристические бренды: западный опыт, 2016 <http://prclub.spb.ru/2016/12/19>

Литература

- Anholt S. Editorial: Place branding: Is it marketing, or isn't it? // *Place branding and Public Diplomacy*, Vol.4, 2008, pp. 1-6.
- Anholt S., Hildreth J. *Brand America: The mother of all brands*. M.: Cyanl. Books, 2010.
- Anholt C. *Branding: the road to the global market*. Moscow: Kudits-Obraz, 2004.
- Blanke J., *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2013*. – World Economic Forum, Geneva, 2013.481 p.//www.weforum.org/ttcr
- Gronow K. Tourists are interested in silence in Finland, 2017. <https://inosmi.ru/social/20171223/241050654.html>
- Kavaratzis M., Ashworth G. City branding: an effective assertion of Identity or a transitory Marketing Trick? // *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. 2005. Vol. 96, № 5. P. 506–514
- Hall D. Destination branding, niche marketing and national image in Central and Eastern Europe// *Journal of Vacation Marketing*. 1999. № 5 (3). P. 227-237.
- Abilmazhitova Aigerim. Kakie-krupnyie-mirovyie-sobyitiya-prohodili-v-kazahstane [What major world events took place in Kazakhstan]. 2017 // <https://tengrinews.kz/newsauthor/240/> [tps://tengrinews.kz/strange_news/kakie-krupnyie-mirovyie-sobyitiya-prohodili-v-kazahstane-311169/](https://tengrinews.kz/strange_news/kakie-krupnyie-mirovyie-sobyitiya-prohodili-v-kazahstane-311169/)
- Albekova A. u-kazahstana-do-sih-por-net-turistskogo-brenda [Kazakhstan still does not have a tourist brand,]. 2016. <https://abctv.kz/en/news/%C2%ABu-kazahstana-do-sih-por-net-turistskogo-brenda%C2%BB>
- Dinnie K. Branding of territories. Best world practices / K. Dinny – “Mann, Ivanov and Ferber”, 2003.
- Kiryanko A.V. Ispol'zovaniye sistemy marketingovykh instrumentov dlya povysheniya konkurentosposobnosti territorii . [Use of the system of marketing tools to improve the competitiveness of the territory] // *Power and Management in the East of Russia*. – 2009. – No. 2. – P. 34-41.
- Pankrukhin A.P. *Marketing territoriy [Territory Marketing]* – 2 nd ed., Ext. – St. Petersburg. [and others]: Peter, 2006. – 414 s
- Randall J. *Branding: kratkiy kurs [Branding: a short course]*. Moscow: FAIR PRESS, 2003. 216 pp.
- Turizm Kazakhstana 2008-2012: Statisticheskiy sbornik na kazakhskom i russkom yazykakh [Tourism of Kazakhstan 2008-2012: Statistical compilation in the Kazakh and Russian languages]. – Астана: The Statistics Agency of the Republic of Kazakhstan for, 2013. – 133 pp. // <http://www.stat.gov.kz>
- Turisticheskiye brendy: zapadnyy opyt [Tourist brands: Western experience]. 2016 <http://prclub.spb.ru/2016/12/19>

Nurgabdeshev A.¹, Zamanbekov D.², Ugur Choban³, Yenikeyeva A.⁴

¹PhD, associated professor, Suleyman Demirel University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: assylbek.nurgabdeshev@sdu.edu.kz

²PhD, assistant professor, Suleyman Demirel University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: darkhan.zamanbekov@sdu.edu.kz

³MS degree, senior lecturer, Suleyman Demirel University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: ugur.coban@sdu.edu.kz

⁴bachelor, teacher assistant, Suleyman Demirel University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: aisulu.yenikeyeva@sdu.edu.kz

DOES GENDER PLAY ROLE IN ACCESS TO DEBT FINANCE IN KAZAKHSTAN?

There is a substantial literature on the relationship between gender and access to finance. The purpose of this research paper is to investigate the impact of gender on the usage of different funding sources in a sample of Kazakh small- to medium-sized enterprises. Most studies have been concerned with access to debt finance however this was not done in Kazakhstan in the scope of used literature. The database includes variables on terms of credit for the firms' unofficial loans and detailed information on the firms' banking relationships. The total number of firm-year observations in the database is 56. The analysis is based on multivariate tests. The funding patterns of women-owned enterprises and men-owned enterprises in the data are different. The results also contradict prior studies, which indicate that MOE have easier access to bank lending. The results suggest that there are no gender-related differences in the use of bank debt. But this research accepts the theory that MOE have more access to unofficial finance. The results of study both confirm and contradict the results of prior research and the paper suggests that this is due to the context-specific features of the Kazakh labour market and the gender system as well as the bank-centered financial markets. Practical implications – concerning the issues of gender and finance, policy makers and financial experts in any country should not uncritically rely on the research results arrived at in other countries.

Key words: Gender, Debt Finance, Kazakhstan.

Нургабдешов А.¹, Заманбеков Д.², Угур Чобан³, Еникеева А.⁴

¹PhD, қауымдастырылған профессор, Сүлейман Демирел Университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: assylbek.nurgabdeshev@sdu.edu.kz

²PhD, ассистент профессор, Сүлейман Демирел Университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: darkhan.zamanbekov@sdu.edu.kz

³магистр, аға оқытушы, Сүлейман Демирел Университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: ugur.coban@sdu.edu.kz

⁴бакалавр, оқытушы көмекшісі, Сүлейман Демирел Университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: aisulu.yenikeyeva@sdu.edu.kz

Қазақстандық кәсіпкерлердің жынысы борыштық қаржыландыру қолжетімділігіне әсер етеді ме?

Гендерлік теңсіздік пен қаржыға қолжетімділік туралы көп маңызды әдебиеттер бар. Осы зерттеудің мақсаты – қазақстандық шағын және орта кәсіпорындардың үлгісінде әртүрлі қаржыландыру көздерін пайдаланудың гендерлік әсерін зерттеу. Зерттеулердің басым бөлігі борыштық қаржыландыруға қолжетімділікке қатысты болып табылады, бірақ бұл Қазақстанда қолданылған әдебиеттердің көлемінде қолданылмады. Деректер базасында фирмалардың бейресми несиелері бойынша несие шарттары және фирмалардың банктік қарым-қатынастары туралы егжей-тегжейлі ақпарат бар. Деректер базасында фирманың жыл сайынғы бақылауларының жалпы саны – 56. Талдау көп өзгермелі сынақтарға негізделген. Әйелдерге тиесілі кәсіпорындар мен еркектерге тиесілі кәсіпорындардың деректеріндегі қаржыландыру үлгілері әртүрлі. Нәтижелер, сондай-ақ, бұрынғы зерттеулерге қайшы келеді, бұл банктік несиелеуге жеңіл қолжетімділік бар екенін көрсетеді. Нәтижелер банк қарызын пайдалануда

гендерлік айырмашылықтар жоқ екенін көрсетеді. Бірақ, бұл зерттеулер ТБМ бейресми қаржыландыруға қол жетпейтін теорияны қабылдайды. Зерттеудің нәтижелері алдын ала зерттеулердің нәтижелерін растайды және қайшы келеді және бұл құжат қазақстандық еңбек нарығының және гендерлік жүйенің контекст ерекшеліктеріне, сондай-ақ банкке бағытталған қаржы нарықтарына байланысты екенін көрсетеді. Әрбір елдегі гендерлік және қаржылық мәселелерге, саясаткерлерге және қаржы сарапшыларына қатысты практикалық салдарлар басқа елдерде алынған зерттеу нәтижелеріне сенімсіздікпен қарауға тиіс емес.

Түйін сөздер: жыныс, борыштық қаржыландыру, Қазақстан.

Нургабдешов А.¹, Заманбеков Д.², Угур Чобан³, Еникеева А.⁴

¹PhD, ассоциированный профессор, Университет имени Сулеймана Демиреля, Казахстан, г. Алматы, e-mail: assylbek.nurgabdeshev@sdu.edu.kz

²PhD, ассистент профессора, Университет имени Сулеймана Демиреля, Казахстан, г. Алматы, e-mail: darkhan.zamanbekov@sdu.edu.kz

³магистр, старший преподаватель, Университет имени Сулеймана Демиреля, Казахстан, г. Алматы, e-mail: ugur.coban@sdu.edu.kz

⁴бакалавр, ассистент преподавателя, Университет имени Сулеймана Демиреля, Казахстан, г. Алматы, e-mail: aisulu.yenikeeva@sdu.edu.kz

Влияет ли пол Казахстанского предпринимателя на получение долгового финансирования?

Цель работы состоит в том, чтобы исследовать влияние пола на использование различных источников финансирования малого и среднего бизнеса Казахстана. База данных включает переменные на условиях неофициальных отношений фирм, партнеров и т.д., а также подробную информацию о банковских отношениях фирм. Общее количество наблюдений составляет 56 компаний. Анализ основывается на многовариантном тестировании. Из анализа видно, что финансирование предприятий, находившихся в собственности женщин, и предприятий, находившихся в собственности мужчин, отличается. Результаты также противоречат предшествующим исследованиям, которые указывают, что у предприятий, находившихся в собственности мужчин, есть более простой доступ к банковской ссуде. Результаты предполагают, что нет никаких связанных с полом различий в использовании задолженности банка. Однако данная работа подтверждает гипотезу о том, что предприятиям, находящимся в собственности мужчин, легче взять неофициальный долг у партнеров, друзей и поставщиков. Относительно проблем пола и финансов, политиков и финансовых экспертов в любой стране не должны критически полагаться на результаты исследований, разработанные в других странах.

Ключевые слова: пол, долговые финансы, Казахстан.

Introduction

The positive role and fundamental contribution of enterprise on a worldwide and national level is an absolute phenomenon relating to economic growth (Mutezo A.T., 2009: 1). There are however different points of view and opinions on the format and context of a commitment (Mutezo A.T., 2009: 1).

The development of small, medium enterprises (SMEs) contributes significantly to job creation, social stability and financial welfare across the globe (Ladzani W.M. & Van J.J., 2001:154). In the United States of America, for example, SMEs have introduced innovative products and services, created new jobs, opened foreign markets, and in the process lighted the USA's economy up into recovering its competitive advantage in the global economy (Scaborough N.M., Zimmerer T.W., 2013:120). Japan's SME sector accounts for the large part of the country's business establishment, proving vital support for employment, for regional economies and for the day-to-day life of the Japanese people

(Fabowale L., Orser B., Riding A., 1995:41). In Taiwan, the SMEs sector generates approximately 98 percent of the economy's GDP but these businesses are relatively small in scale, limited funds, and weak in structure, they make significant contributions to national economic prosperity, create countless jobs and promote social stability (Scaborough N.M., Zimmerer T.W., 2013:120).

Most of the studies approve that obtaining capital and dealing with financial institutions especially difficult for female-owned enterprises (Brush C. *et al.*, 2001: 1). So they are more likely to use additional equity investments by current owners as a funding source. The results also contradict prior studies, which indicate that men-owned enterprises (MOE) have easier access to bank lending (Päivi, 2009).

Although there is no common opinion on this problem, many studies argue that women-owned enterprises (WOE) distinguish from male-owned SMEs along several measurements (Brush C. *et al.*, 2001:1). One of the issues recorded in the earlier

researchers are their lower level of income and education, and by their household and employment status (Aterido R., Beck T., Iacovone, L., 2013: 102). The general part of researches concentrates on gender and source of finance using Anglo-Saxon data and minority considers the country context. According to Brush et al., this paper recommends studying the gap between gender and access to finance by taken into consideration country's characteristics.

The Kazakh financial institutions somehow differ from other country's, such as USA and UK. Poor financial discipline and legal protection have a different effect on access to official debt and that there is no such a long participation of women in the competitive market as in developed countries that may give a difficult access to finance (Ladzani W.M. & Van J.J., 2001:154). On the level of gender equality, Kazakhstan takes the 31st place from 135 countries which have undergone monitoring of an analytical group of the World Economic Forum (Abdikalikova G., 2013:1). The study's main goal is to find out even if there is a difference between male and female entrepreneurs in access to debt sources.

Methodology and data

This study will be an empirical study using primary data. The primary data comprises evidence obtained through structured questionnaires, which are quantitative in nature so as to gain an insight and understanding into the operations of the funding institutions and the entrepreneurs. The questionnaire is designed based on open and closed-ended questions. Interviews will be carried out so as to take care of those instances where the entrepreneur selected may not understand the questionnaire as a result of linguistic barriers. Responses to the questionnaire will be analyzed and evaluated using techniques such as correlation and statistical graphs.

The data for our study were collected in spring 2017 through a private survey. The survey targeted about 60 private companies in Eastern Kazakhstan. The initial sample consisted of all active companies in the area, but for the purposes of the survey different companies and companies with less than two employees were excluded. The effective response rate was 99 percent and the final sample consists of 56 companies. The numbers of actual observations used are smaller in some of our tables due to missing observations in some of the variables. Analysis include descriptive statistics for WOE and MOE separately.

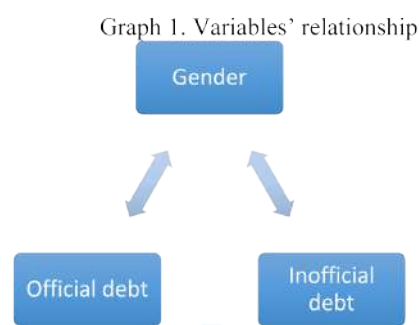
Research's hypothesis formulated according to relating differences between male and female

Kazakh entrepreneurs to the amount and composition of debt finance (graph 1). Among all the problems confronting the SME sector, few have proved to be as difficult to solve as those embracing the financial variables applicable to this sector (Mutezo A.T., 2009: 1).

H1a: Female have more access to official debt finance

H1b: Male has more access to official debt finance

If both of hypothesis will be rejected so there is no difference between male and female-owned entrepreneurs in access to debt finance in Kazakhstan.

Graph 1 – Variables' relationship

The findings indicate no significant differences between them as far as size concern. These results contradict prior studies, which suggest that WOE are smaller (Coleman S., 2000:37).

Literature review

A number of research interventions have been spent on the importance of access to finance to all business owners on a global level. On a survey done on SMEs in Great Britain, access to finance was the main reason for the failure of these businesses (Mutezo A.T., 2009: 1). One of the main priorities of the program document "Strategy Kazakhstan-2050 a New Political Policy of the Consisting State" of January 17, 2014, is the creation of the most favorable conditions for the development of SMEs (Message of Nazarbayev, 2014). In the Message the President has designated a number of tasks which realization has to be enabled for an increase in a share of SMEs in a total amount of GDP of Kazakhstan to 50% instead of present 20% (Message of Nazarbayev, 2014).

In order to the facts approved by research, entrepreneurship takes very comprehensive

place in country development so government should participate and give a hand in a difficult situation (Mutezo A.T., 2009: 1). In order that entrepreneurship is very important a number of research interventions have been conducted on the importance of access to finance to small business owners on a global level (Mutezo A.T., 2009: 1). On a survey done on SMEs in Great Britain, access to finance was the main reason for the failure of these businesses (Mutezo A.T., 2009: 1). Access to and use of financial services by both enterprises and households is of increasing concern to policymakers across the developing world (Mutezo A.T., 2009: 1). Recent data collection efforts on both the enterprise and household levels have enabled a more accurate analysis (Ashly Teedzwi Mutezo, 2005).

All together that entrepreneurship is vital various research defense has been led on the significance of access of fund to entrepreneurs on a worldwide level (Mutezo A.T., 2009: 1). On an overview done on SMEs in Great Britain, access to loan was the fundamental purpose behind the disappointment of these organizations (Mutezo A.T., 2009: 1). Access to and utilization of monetary administrations by both company and family units are of expanding worry (Mutezo A.T., 2009: 1). Late information collection shows on both the undertaking and family unit levels have empowered a more thorough examination (Mutezo A.T., 2009: 1). Among all the problems confronting the SME sector, few have proved to be as difficult to solve as those embracing the financial variables applicable to this sector (Mutezo A.T., 2009: 1). Most SMEs can't get common capital markets in the same way from bigger organizations (Ang J.S., 1991: 1) and therefore they are often dependent on informal sources of financing such as personal savings, loans from family and friends, home equity loans and credit cards (Ang J.S., 1992: 185). Banks are a major source of external capital for SMEs and obtaining external capital may depend on the nature of the relationship between the bank and the borrower (Cole R.A., Wolken J.D., Woodburn R.L., 1996: 983).

Most reviews highlighting the troubles SMEs face in raising external financing to use the US and other Anglo-Saxon information (Ang J.S., 1992: 185). However, few studies indicate national differences in the availability of external financing depending on the nature of the financial markets (Ang J.S., 1992: 185). For example, Becchetti and Trovato (Becchetti L. & Trovato G., 2002: 291) propose that probably through its bank focused financial markets, the existence of external finance is an important determinant of firm development in

Italian SMEs. Degryse and Van (Degryse H. & Van P., 2000: 90) further show that, in Europe, contract terms crumble with the duration of the connection between the bank and the borrower. Previous researchers suggest that this may be caused by the fairly integrated nature of the banking sector in Europe, with relatively few credit alternatives for borrowers (Boot A.W., 2000: 7). While contract terms decline with relationship duration for larger firms, they improve with relationship duration for SMEs in Finland (Niskanen, J.K., Niskanen, M.K., 1996:252).

The influence of gender, ethnicity and education in access to formal finance and advice between UK small and medium-sized businesses also men, black and minority ethnic participants intended to use family and friends for advice and finance source (Scott J.M. & Irwin D., 2009: 230). The person with an enterprise vein, with the firm living position having intentions to organize and do the business, capable to take the responsibility and risks in the conditions of fierce competition, able to solve specific objectives in time to reorient the business at changes in foreign and domestic markets, can construct successful career of the businessman (Kulbatyrov N., Kamenova S., Asenova A., 2014:1).

In spite of the fact that there is no consensus on differences between SMEs owned by women and men, a number of studies show that women-owned enterprises face more challenges when starting and running their companies (Coleman S., 2000:37). One of the issues reported in earlier studies are differences in the financing examples of WOE and MOE (Coleman S., 2000:37). Earlier studies argue that acquiring capital and dealing with financial institutions is particularly difficult for women-owned enterprises (Mutezo A.T., 2009: 1).

On pages of Kazakhstani newspapers report from meetings of the commissions on affairs of a family and gender policy, roundtables on this subject, from meetings of the regional branch of Association of business-women, a speech of female heads and female politicians are published (Kazakhstani truth, 2011). The reasons given are diversified but can be divided into three categories (Carter S., 2007:427). The first category includes structural diversities between women-owned enterprises and men-owned enterprises; the second focuses on the demand for funding and debt aversion among women-owned enterprises; and the third concerns on gender discrimination concerning the supply of funding (Carter S., 2007:427). Among female businessmen, as well as among men, prevail graduated in Kazakhstan (Zhappar A., Zhandosova Z., 2013:1)

It is a political and economic advancement of women, improvement of the health of women and their families, eradication of violence against women. On his initiative in 1999, the government of Kazakhstan has developed “The national plan for the advancement of women in the Republic of Kazakhstan” (The national plan of advancement for women, 1999). The problem of protection of women against violence is how important for our country, it is possible to judge in relation to her heads of state, President N. Nazarbayev whose decree in 1998 has created the National Commission on affairs of a family and women, and also four main directions her activity is defined (Decree, 1998).

In terms of structural issues, women-owned enterprises regularly work in development and highly competitive industries such as small-scale retail, personal service, and care, which offer limited potential for benefit and growth (Brush C. et al., 2001:1). In these industries, there are limited or no assets that can be used as secondary (Coleman S., 2000:37). Studies also show that WOE is smaller and less profitable compared to MOE (Coleman S., 2000:37). In addition, many women start with fewer resources and lower levels of funding compared to men-owned enterprises (Carter S., 2007:427). Because of their small size, WOE is perceived to be less attractive to banks and other potential creditors (Coleman S., 2000:37). As a result, it has been argued that women-owned enterprises struggle to get funding for their ventures in the form of loans (Fay M. & Williams L., 1993: 363). In spite of the fact that women form 40% of GDP of the country, participating in all fields of activity (Abdikalikova G., 2013:1).

On the demand side, WOE does not use formal sources of capital as often as MOE (Watson J., 2006:33). In some 179 cases, the lower level of external funding is a matter of personal choice (Watson J., 2006:33). Small growth women entrepreneurs avoided external funding, which reflected a strong desire not to be obligated to others (Morris M.H., 2006: 221). However, the authors also suggest that the avoidance of external funding may indicate a limited level of financial sophistication. Indeed, several studies conducted in the 1980s and 1990s found that WOE is constrained by a lack of education and business experience (Fabowale L., Orser B., Riding A., 1995:41) suggesting they may not have the necessary financial skills to present financial information in a format preferred by banks (Coleman S., 2000:37). Further, it has been found that WOE is aimed to reduce debt or avoid using it at all and that they tend to select

more conservative investment alternatives (Watson J., 2006:33). Altogether, WOE is perceived to be more risk-averse than MOE (Watson J., 2006:33). Finally, undercapitalization has been argued to be one of the key reasons for the lower growth rate and poorer performance of WOE according to MOE (Carter S. & Rosa P., 2006: 225). While a good number of studies show that WOE do not rely on external funding broadly, researchers have failed to confirm that they are clearly discriminated against by banks (Haynes G.W. & Haynes D.C., 1999:1).

In general, the discoveries and clarifications of earlier reviews are uncertain. There is a little finance gap for SMEs no matter whether they are owned by women or men in Australian companies (Watson J., 2006:33). In a study comparing the access of WOE to financial capital, Haynes and Haynes (Haynes G.W. & Haynes D.C., 1999:1) conclude that although WOE borrows more from family and friends, they have similar access to loans from commercial banks compared to MOE. Coleman further found that WOE have comparable access to credit and they do not avoid taking debt as much as earlier studies indicate. They are less willing to put up indirect or personal guarantees. This study also indicates that when WOE get credit, they obtain it on poorer terms than MOE: they may be required to put up more indirect capital (Coleman S., 2000:37) and they are offered credit at higher interest rates because of the smaller size of their businesses and shorter relationships with their primary financial institution. These differences may influence the willingness of WOE to seek external financing (Coleman S., 2000:37).

Only a few studies focusing on gender and finance discuss their findings in light of the country context in question. However, there are some exceptions. For example, Hisrich and Ozturk (Hisrich R. & Ozturk S., 1999: 114) investigated WOE in Turkey, considering their results in terms of the country context. In Kazakhstan, such study was not done limited to the literature review. Official page of statistics stat.kz shows no difference between male and female but the salary of men equals to 60 % of all (Watson J., 2006:33). External funding and firm growth: comparing female- and male-controlled SMEs.

In order to investigate if there is a gap between gender and debt finance in Kazakhstan current study addresses research questions. Relying on the investigation of women entrepreneurs in several countries, Brush et al. argue that country-specific features need to be taken into account when studying the relationship between gender and finance. There are 50 % of women entrepreneurs

which should be taken into account and that equals to 1 195 347 persons (Watson J., 2006:33). Though the equal rights of the person are enshrined in the first provision of the Constitution of RK, gender inequality still remains, and there are still urgent questions: why there is a gender differentiation and that is its cornerstone (Lanshakova Y.Y. *et al.*, 2006:3).

Long since the east woman was considered as the keeper of the center, and for her wasn't a priority to earn the ideas and to think of economic growth (Rakhimzhanova N.T., 2014: 23). However, after the collapse of the USSR, on a wave of reductions and growth of unemployment, women haven't lost courage, and have begun to carry on business. For many men, this new sphere seemed unattainable (Rakhimzhanova N.T., 2014:23). And as has shown time, the Kazakhstan female businessmen have achieved considerable progress. Now the contribution of women to GDP of the country makes 40% (Rakhimzhanova, 2014). For the solution of social and economic problems of women, such as unemployment, support, and encouragement of the development of women's business, stimulation among women of an active enterprise position is necessary (Rakhimzhanova N.T., 2014:23). In line

with this argument, we begin with the assumption that it is relevant to consider our findings in terms of the Kazakh context.

Results and discussion

Our research analysis whether the use of different types of debt varies by gender. It is difficult to measure the availability effect of sources of debt. For example, some studies use leverage to measure credit availability. The validity of this approach is undermined by the fact that the firm's debt ratios are simultaneously determined by the firm's demand for credit and the supply of credit from different sources. Thus, regression models that use the firm's debt ratio as the dependent variable will suffer from a simultaneous equations bias. Changes in the debt ratio can be caused by changes in the demand for credit or by changes in the supply of credit. To overcome this bias, we use alternative measures for the availability of different funding sources. The surveyed firms were asked to provide information on their official and unofficial debt relations. Our dependent variables have been structured on the basis of these questions. We investigate the two sources of debt finance in Table 1 using ANOVA.

Table 1 – The use of official and unofficial finance

Column I	Column II	Column III	Column I	Column II	Column III
Gender	Official Finance	Inofficial Finance	Gender	Official Finance	Inofficial Finance
1	4	3,5	2	3,75	3
1	3,75	3,5	2	3,75	2,5
1	3,75	4	2	4	3,25

For example, in Column I the independent variable gets the value of 1 if the firms' director is male and 2 if female. Column II indicated that access to their official debt source was easily performed and equals to 1 and so on hard to access equals to 5. Column III indicated that access to their unofficial

debt source was hardly performed and equals to 5 and so on easily to access equals to 1. The results suggest that gender is not an important determinant in the use of official loans. However, the results in Column III indicate that WOE is less likely to have an access to unofficial finance (table 1).

Table 2 – Results of ANOVA

ANOVA						
Source	Sum of Squares	df	Mean Square	F	P-value	F-critical
Sample	4,996710526	18	0,2775950	1,19984202	0,028305167	1,741189185
Columns	4,947916667	1	4,94791667	21,386256	0,041E-05	3,966759784
Between Groups	2,8125	18	0,15625	0,67535545	0,032450639	1,741189185
Within Groups	17,58333333	76	0,2313597			
Total	30,34046053	113				

The results suggest that the use of different types of debt varies by gender because P-value between groups less than 0,05 and there is a difference between male and female entrepreneurs in access to debt finance (table 2). According to answers of company owners taken as average research may make a conclusion that H1a which says male have more access to official debt finance should be rejected because there is no significant difference and H1b male have more access to unofficial debt finance should be accepted because there is a difference between WOE and MOE.

Conclusion

When it comes to the funding patterns of WOE and MOE, our results show one significant difference: WOE are less likely to use unofficial debt finance. Our results also imply that this may be at least partly due to the negative attitudes that WOE have towards this funding source. These findings can be interpreted to suggest that the sources of funds that WOE attitude are influenced by environment

relationship to women entrepreneurs. Furthermore, in our data there were no differences between WOE and MOE in the use of bank loans. There is no indication in our results of any bank discrimination against WOE.

In conclusion, we suggest that the varying results of the studies on gender and finance will remain difficult to understand and explain without considering the country-context in question. A particularly important contextual aspect is the gender system in each country which includes women's economic position; family relations; educational aspects; and structural arrangements enabling women's labor force participation. Also, more attention should be paid to the nature of financial markets and support systems created to enhance female entrepreneurship. Herein lies an important implication for policy and practice: policy makers and financial experts in any country should not rely uncritically on research conducted in other countries because, as our study shows, the results may not apply. Furthermore, even when the results appear to be similar, the features explaining the results may be quite different.

References

- Ang, J. S. (1991). Small business uniqueness and the theory of financial management. *The Journal of Entrepreneurial Finance*, 1(1), 1.
- Ang, J. S. (1992) On the theory of finance for privately held firms. *The Journal of Small Business Finance*, 1, (3), 185.
- Aterido, R., Beck, T., & Iacovone, L. (2013) Access to Finance in Sub-Saharan Africa: Is There a Gender Gap? *World Development*, 47, 102.
- Becchetti, L., & Trovato, G. (2002). The determinants of growth for small and medium sized firms. The role of the availability of external finance. *Small Business Economics*, 19(4), 291.
- Boot, A. W. (2000) Relationship banking: what do we know?. *Journal of Financial Intermediation*, 9(1), 7.
- Brush, C., Carter, N. M., Gatewood, E. J., Greene, P. G., & Hart, M. (2001). The Diana Project: Women business owners and equity capital: The myths dispelled, 1.
- Carter, S., Rosa, P. (2006) The financing of men and women owned businesses. *Entrepreneurship & Regional Development*, 10 (3), 225.
- Carter, S., Shaw, E., Lam, W.; Wilson, F. (2007) Gender, entrepreneurship, and bank lending: the criteria and process used by bank loan officers in assessing allocations. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 31(3), 427.
- Cole, R. A., Wolken, J. D., & Woodburn, R. L. (1996). Bank and nonbank competition for small business credit: Evidence from the 1987 and 1993 National Surveys of Small Business Finances. *Fed. Res. Bull.*, 82, 983.
- Coleman, S. (2000). Access to capital and terms of credit: A comparison of men-and women-owned small businesses. *Journal of Small Business Management*, 38(3), 37
- Degryse, H., & Van, P. (2000). Relationship lending within a bank-based system: Evidence from European small business data. *Journal of financial Intermediation*, 9(1), 90.
- Fabowale, L., Orser, B., & Riding, A. (1995). Gender, structural factors, and credit terms between Canadian small businesses and financial institutions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 19(4), 41.
- Fay, M., & Williams, L. (1993). Gender bias and the availability of business loans. *Journal of Business Venturing*, 8(4), 363.
- Haynes, G. W., & Haynes, D. C. (1999). The debt structure of small businesses owned by women in 1987 and 1993. *Journal of Small Business Management*, 37(2), 1.
- Hisrich R., & Ozturk S. (1999) Women entrepreneurs in a developing economy. *Journal of Management Development*, 18(2), 114.
- Ladzani, W.M., Van, J.J. (2001) Entrepreneurship training for emerging SMEs in South Africa. *Journal of Small Business Management*, 40, 154.
- Lanshakova, Y.Y., Mishukova, E.E., Tungatarova, D.T., Samsonov, L.M., (2006) Sociological researches of gender problems in Kazakhstan. *Vestnik KASU*, 3.

- Morris, M. H., Miyasaki, N. N., Watters, C. E., & Coombes, S. M. (2006). The dilemma of growth: Understanding venture size choices of women entrepreneurs. *Journal of Small Business Management*, 44(2), 221.
- Mutezo, A. T. (2009). Obstacles in the access to SMME finance: an empirical perspective on Tshwane (Doctoral dissertation), 1.
- Niskanen, J.K., Niskanen, M.K. (1996) Does relationship banking have value for SMEs? *Finnish Journal of Business Economics*, 1996, 49(2), 252.
- Scaborough, N.M.; Zimmerer T.W. *Effective Small Business Management*, 2013, 5, 120.
- Scott, J. M., & Irwin, D. (2009). Discouraged advisees? The influence of gender, ethnicity, and education in the use of advice and finance by UK SMEs. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 27(2), 230.
- Watson, J. (2006) External funding and firm growth: comparing female- and male-controlled SMEs. *Venture Capital*, 8(1), 33.
- Абдикаликова Г. (2013) С сообщением, подтверждающим шаг. *Казахстанская правда* 2013, 456, 1.
- Кулбатыров, Н., Каменова, С., Асенова, А. (2014) Факторный анализ современного состояния делового климата в регионах Казахстана. *Социально-экономическое развитие государств Евразии*, 1.
- Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева из Казахстана, 2014. (http://www.akorda.kz/ru/page/page_215750_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-17-2014-Январь-г)
- Рахимжанова, Н.Т. (2014) Перспективные направления развития бизнеса в Республике Казахстан. *SKGU имени Козыбаева М.*, 23.
- Сайт stat.gov.kz (2017) Март, http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeGenderInd1 Национальный план по улучшению положения женщин в Республике Казахстан. (1999) - Алматы: Национальная комиссия по делам семьи и женщин при Президенте Казахстана, стр. 123
- Указ «О Национальной комиссии по делам семьи и гендерной политике при Президенте Казахстана» Астана 7 февраля 1998 года. [Http://www.http.kub.info/respublika.php?sid=7781](http://www.http.kub.info/respublika.php?sid=7781).
- Жаппар, А.; Жандосова, З. (2013) Казахстан: Улучшение возможностей развития поддержки малого и среднего бизнеса. Отчет Консультанта технической помощи, 1.

References

- Ang, J. S. (1991). Small business uniqueness and the theory of financial management. *The Journal of Entrepreneurial Finance*, 1(1), 1.
- Ang, J. S. (1992) On the theory of finance for privately held firms. *The Journal of Small Business Finance*, 1, (3), 185.
- Aterido, R., Beck, T., & Iacovone, L. (2013) Access to Finance in Sub-Saharan Africa: Is There a Gender Gap? *World Development*, 47, 102.
- Becchetti, L., & Trovato, G. (2002). The determinants of growth for small and medium sized firms. The role of the availability of external finance. *Small Business Economics*, 19(4), 291.
- Boot, A. W. (2000) Relationship banking: what do we know?. *Journal of Financial Intermediation*, 9(1), 7.
- Brush, C., Carter, N. M., Gatewood, E. J., Greene, P. G., & Hart, M. (2001). The Diana Project: Women business owners and equity capital: The myths dispelled, 1.
- Carter, S., Rosa, P. (2006) The financing of men and women owned businesses. *Entrepreneurship & Regional Development*, 10 (3), 225.
- Carter, S., Shaw, E., Lam, W.; Wilson, F. (2007) Gender, entrepreneurship, and bank lending: the criteria and process used by bank loan officers in assessing allocations. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 31(3), 427.
- Cole, R. A., Wolken, J. D., & Woodburn, R. L. (1996). Bank and nonbank competition for small business credit: Evidence from the 1987 and 1993 National Surveys of Small Business Finances. *Fed. Res. Bull.*, 82, 983.
- Coleman, S. (2000). Access to capital and terms of credit: A comparison of men-and women-owned small businesses. *Journal of Small Business Management*, 38(3), 37
- Degryse, H., & Van, P. (2000). Relationship lending within a bank-based system: Evidence from European small business data. *Journal of financial Intermediation*, 9(1), 90.
- Fabowale, L., Orser, B., & Riding, A. (1995). Gender, structural factors, and credit terms between Canadian small businesses and financial institutions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 19(4), 41.
- Fay, M., & Williams, L. (1993). Gender bias and the availability of business loans. *Journal of Business Venturing*, 8(4), 363.
- Haynes, G. W., & Haynes, D. C. (1999). The debt structure of small businesses owned by women in 1987 and 1993. *Journal of Small Business Management*, 37(2), 1.
- Hisrich R., & Ozturk S. (1999) Women entrepreneurs in a developing economy. *Journal of Management Development*, 18(2), 114.
- Ladzani, W.M., Van, J.J. (2001) Entrepreneurship training for emerging SMEs in South Africa. *Journal of Small Business Management*, 40, 154.
- Lanshakova, Y.Y., Mishukova, E.E., Tungatarova, D.T., Samsonov, L.M., (2006) Sociological researches of gender problems in Kazakhstan. *Vestnik KASU*, 3.
- Morris, M. H., Miyasaki, N. N., Watters, C. E., & Coombes, S. M. (2006). The dilemma of growth: Understanding venture size choices of women entrepreneurs. *Journal of Small Business Management*, 44(2), 221.
- Mutezo, A. T. (2009). Obstacles in the access to SMME finance: an empirical perspective on Tshwane (Doctoral dissertation), 1.
- Niskanen, J.K., Niskanen, M.K. (1996) Does relationship banking have value for SMEs? *Finnish Journal of Business Economics*, 1996, 49(2), 252.

Scaborough, N.M.; Zimmerer T.W. *Effective Small Business Management*, 2013, 5, 120.

Scott, J. M., & Irwin, D. (2009). Discouraged advisees? The influence of gender, ethnicity, and education in the use of advice and finance by UK SMEs. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 27(2), 230.

Watson, J. (2006) External funding and firm growth: comparing female- and male-controlled SMEs. *Venture Capital*, 8(1), 33.

Abdikalikova, G. (2013) With the message verifying a step. *The Kazakhstan truth* 2013, 456.

Kulbatyrov, N., Kamenova, S., Asenova, A. (2014) The factorial analysis of current state of business climate in regions of Kazakhstan. *Social and economic development of the states of Eurasia*, 1.

Message of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev of the people of Kazakhstan, 2014. (http://www.akorda.kz/ru/page/page_215750_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-17-yanvarya-2014-g)

Rakhimzhanova, N.T. (2014) The perspective directions of development of business in the Republic of Kazakhstan. SKGU of the name of Kozybayev M., 23.

Website stat.gov.kz (2017) March, http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeGenderInd1The national plan for advancement of women in the Republic of Kazakhstan. (1999) - Almaty: The national commission on affairs of a family and women at the President of Kazakhstan, 123.

Decree "About the National Commission on Affairs of a Family and Gender Policy at the President of Kazakhstan" Astana on February 7, 1998. Retrieved from <http://www.http.kub.info/respublika.php?sid=7781>

Zhappar, A., Zhandosova, Z. (2013) Kazakhstan: Improvement of opportunities of support development of small and medium business. Technical Assistance Consultant's Report, 1.

Onyusheva I.V.¹, Paounpongkul K.²

¹PhD, Associate Professor, Professor of RAM, RANH,
Turan University, Kazakhstan, Almaty, Stamford International University, Thailand, Bangkok,
e-mail: dr.irina.onyusheva@gmail.com

²MBA, Stamford International University, Thailand, Bangkok,
e-mail: kitti.paounpongkul@zumtobelgroup.com

ASEAN ECONOMIC INTEGRATION: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

In the article it is considered the urgent issues of economic integration of the Association of South-east Asian Nations (ASEAN). It has been explored the influence of ASEAN integration during the ten-year period, from 2007 till 2017. The main goal of the research is to analyze the current situation, challenges and opportunities of ASEAN integration in context of government blueprints till 2025. Within the framework of the goal, the impact of ASEAN integration before and after agreeing to ASEAN for the 10-year period has been investigated. It has been studied the theoretical and methodological backgrounds of ASEAN integration. It has been considered in detail progressive factors of the ASEAN blueprints road-map. The detailed analysis of the main economic indicators of the ASEAN countries has been carried out. The analysis of the current economic situation has confirmed that the main problems are the significant economic, financial, political and social disparities in ASEAN. At the same time, the situation is becoming more acute due to the disputes regarding the South China Sea between several participating countries. The plan for improving indicators has been developed, and recommendations to improve measurement tools have been proposed.

Key words: Association of South East Asian Nations (ASEAN), ASEAN Economic Community (AEC), integration, opportunities, challenges, impact.

Онюшева И.В.¹, Паоунпонгкул К.²

¹PhD, қауымдастырылған профессоры, АМА, РЖА профессоры,
Туран Университеті, Қазақстан, Алматы қ.
Стэмфорд Халықаралық Университеті, Таиланд, Бангкок қ., e-mail: dr.irina.onyusheva@gmail.com
²MBA, Стэмфорд Халықаралық Университеті, Таиланд, Бангкок қ.,
e-mail: kitti.paounpongkul@zumtobelgroup.com

АСЕАН елдерінің экономикалық интеграциясы: мәселелер мен мүмкіндіктер

Мақалада Оңтүстік-Шығыс Азия елдері қауымдастығының (АСЕАН) экономикалық интеграциясының өзекті мәселелері қарастырылды. 2007 жылдан 2017 жылға дейінгі аралықты қамтитын онжылдық кезеңдегі АСЕАН интеграциясының әсері зерттелді. Зерттеудің негізгі мақсаты – 2025 жылға дейінгі үкіметтік даму жоспарлары мәнмәтінінде АСЕАН интеграциясының қазіргі жағдайын, мәселелерін және мүмкіндіктерін талдау. Осы мақсатта АСЕАН интеграциясының 10 жылдық кезеңдегі әсері зерттелді. АСЕАН интеграциясының теориялық және әдіснамалық негіздері зерттелді. АСЕАН жол картасының прогрессивті факторлары егжей-тегжейлі қаралды. АСЕАН елдерінің негізгі экономикалық көрсеткіштеріне салыстырмалы талдау толық жүргізілді. Ағымдағы экономикалық жағдайға жүргізілген талдау АСЕАН-да маңызды экономикалық, қаржы, саяси және әлеуметтік теңсіздіктер – негізгі мәселелер болып табылатынын растайды. Сонымен қатар, Оңтүстік-Қытай теңізіне қатысты бірқатар қатысушы-елдер арасында дау-дамай жағдайға байланысты жағдай күрделене түсуде. Көрсеткіштерді жақсарту жоспары әзірленді, өлшеу құралдарын жетілдіру жөніндегі ұсынымдар ұсынылды.

Түйін сөздер: Оңтүстік-Шығыс Азия мемлекеттерінің қауымдастығы (АСЕАН), экономикалық қоғамдастық, интеграция, мүмкіндіктер, мәселелер, әсер.

Онюшева И.В.¹, Паоунпонгкул К.²

¹PhD, ассоциированный профессор, профессор РАМ, РАЕ, Университет Туран, Казахстан, г. Алматы, Стэмфордский международный университет, Таиланд, г. Бангкок, e-mail: dr.irina.onyusheva@gmail.com
²MBA, Стэмфордский международный университет, Таиланд, г. Бангкок, e-mail: kitti.paounpongkul@zumtobelgroup.com

Экономическая интеграция стран АСЕАН: проблемы и возможности

В статье рассматриваются актуальные вопросы экономической интеграции Ассоциации государств Юго-Восточной Азии (АСЕАН). Исследовано влияние интеграции АСЕАН в течение десятилетнего периода, с 2007 по 2017 годы. Основная цель исследования – проанализировать текущую ситуацию, проблемы и возможности интеграции АСЕАН в контексте правительственных планов развития до 2025 года. В рамках поставленной цели было исследовано влияние интеграции АСЕАН в течение 10-летнего периода. Изучены теоретико-методические основы интеграции АСЕАН. Подробно рассмотрены прогрессивные факторы дорожной карты АСЕАН. Проведен детальный анализ основных экономических показателей стран АСЕАН. Проведенный анализ текущей экономической ситуации подтверждает, что основными проблемами являются существенные экономические, финансовые, политические и социальные диспропорции в АСЕАН. При этом, положение более обостряется в связи со спорной ситуацией по поводу Южно-Китайского моря между несколькими странами-участницами. Разработан план по улучшению показателей, предложены рекомендации по совершенствованию инструментов измерения.

Ключевые слова: Ассоциация государств Юго-Восточной Азии (АСЕАН), экономическое сообщество, интеграция, возможности, проблемы, влияние.

Introduction

The association of South East Asian Nations (ASEAN) was found in 1967 (Nesadurai H., 2003). ASEAN is the representative regional which is grouped in Asia countries. However, another integration in economy such as the EU and NAFTA were integrated and jointed respectively regarding to the intention of politics and economy mutually benefit among regional areas. At first, the ASEAN was inspired by politics driven to migrate the potential confliction for stability among members' general concord agreement (Severino R., 2006).

The ASEAN economic integration is the collaboration in between members among countries in South East Asian Countries is one of the main criteria to identify in this paper. However, the huge differences between countries, policies by nations, and free flow capital either from direct investment from government or from multinational companies (MNCs) are dependent factors While the blueprints were agreed to follow roadmap for AEC integration since 2007 (Severino R., 2007). Why ASEAN development is so interested by U.S. regarding to U.S. export destination with the 3rd largest trading partners is ASEAN, where the Asian market is the first destination is from China, Japan and ASEAN respectively (Satu L., 2007).

In addition, the standardization of tariff in selected harmonization with Nontariff barrier reduction (NTB) and some elimination of expected flexibility for certain procedures and transparency purpose. In fact, further meaning detailed completely

in certification, standardization, conformity and clarification are the main objective for intra – ASEAN trade. The progression as a framework. The scorecard contains 316 measures in 2008-2009 while in little while years later the total measures are increasing to 611 measures for ASEAN wider outlook in 2016 (ASEAN Secretariat for 2016-2017). Moreover, the devotion from ASEAN plays in the monetary integration scheme to let members adopted in the region like as Euro currency. It is using the optimum currency area where the theory begins to determine a single currency would help ASEAN members for benefits in certain groups of federation or sub group definitely.

Materials and Methods

In the given paper it is considered data driven to further analysis step by step from beginning period of the matter of times and sequences. The materials provided by the ASEAN secretariat for 10-year period, World Economic Forum, International Monetary Fund as well as other thematic scientific and research publications are served as the background of the research. These background materials prove the integration is the first priority to be concerned however the initially recorded was from collaboration since 1984. However, the huge differences between countries, policies by nations, and free flow capital either from direct investment from government in terms of infrastructures or from multinational companies (MNCs) to do investment in industrialization are dependent factors. In addition, the standardization

of tariff in selected harmonization with nontariff barrier reduction (NTB) and some elimination of expected flexibility for certain procedures, in fact further meaning detailed completely in certification, standardization, conformity and clarification. The guarantee towards the investment and liberalization among ASEAN members is discussed in this paper, proving the importance of SME opportunity in the global view how ASEAN should prepare. Moreover, the global economy impact after successfully ASEAN integration, what is the enhancement after participation on monetary as a single currency to support their ASEAN members for globally supply competencies to meet emerging economics challenging by 21st century.

The research problem is to investigate the effect of ASEAN integration before and after ASEAN concordance since 2007 to present. The main goal of the research is to define the situation of current issues and possibility of ASEAN integration along with assumption before blueprints in year 2025 to be announced. To achieve the research goal, the following objectives has been identified: (1) to study the theoretical background of the ASEAN integration and explore the progressive factors of ASEAN blueprints roadmap; (2) to analyze in existing comparative data quantitative for further analysis; (3) to develop and suggested plan in terms of indicators or measurement tools.

The research methodology of this article is based on conducting the comparative analysis of existing patterns of macroeconomic development, political differences and social issues within ASEAN nations that possibly lead to integration issues. It is implemented systematic vision, causes and consequences analysis, methods of statistic grouping and expert assessment.

It has been explored the influence of ASEAN integration during the ten-year period, from 2007 till 2017. Within the framework of the goal, the impact of ASEAN integration before and after agreeing to ASEAN for the 10-year period has been investigated. It has been studied the theoretical and methodological backgrounds of ASEAN integration. It has been considered in detail progressive factors of the ASEAN blueprints roadmap. The detailed analysis of the main economic indicators of the ASEAN countries has been carried out. A plan for improving indicators has been developed, and recommendations to improve measurement tools have been proposed.

Literature Review

The beginning of ASEAN actually it started in 1967 from the association between original members which are Indonesia, Malaysia, Philippines, Singapore and Thailand respectively as Table 1 shown. The first era of integration mainly focused on the international security and international peace collaboration. In fact, the communism expansion was extended, coexisted in politics among SEA regions excluded the founder members as previously mentioned.

Table 1 – ASEAN History Integration by Countries

No	Country	Joined ASEAN
1	Indonesia	1967
2	Malaysia	1967
3	Philippines	1967
4	Singapore	1967
5	Thailand	1967
6	Brunei	1984
7	Vietnam	1995
8	Lao	1997
9	Myanmar	1997
10	Cambodia	1999

Note: Source – Compiled on the base of ASEAN Secretariat for 2016-2017, available at: <http://asean.org/2017>; World Economic Forum, available at: www.weforum.org; Kim, M.H., 2014; IMF's World Economic Outlook database, available at: <https://www.imf.org>

This declaration of cooperation was a sign of firstly joined from Foreigner Affairs in each member to insist in a will and strengthen of peaceful community. However, the aims beyond of objectives are to promote the stability, equality of partnership, and to assist closely of common of interest in economy, social, cultures study, and administration for the long- run mutually beneficial cooperation among themselves. Now total members of ASEAN consist of 10 countries which were after ASEAN created since 1967, the respectively joined in following years. Brunei Darussalam joined to ASEAN in 1984. Vietnam joined to ASEAN in 1995. While Laos PDR and Republic of the Union of Myanmar joined to ASEAN in the same year of 1997. Lastly, the Kingdom of Cambodia joined to ASEAN in 1999 (Chia S.Y., 2014). The strategic schedules for ASEAN blueprints, there

are many diverse objectives as shown in Figure 1. However, the main structures of ASEAN criteria or objectives are the followings: (1) single market and production base (Guerrero R., 2015); (2)

competitive economic region (Schmitter P., 1970); (3) equitable economic development (Ito T. et al., 2015); (4) integration into the global economy (Kun Z., 2015).

Figure 1 – ASEAN Economic Pillar Objectives

Note: Source – Compiled on the base of ASEAN Secretariat for 2016-2017, available at: <http://asean.org/2017>; World Economic Forum, available at: www.weforum.org; Kim, M.H., 2014; Schmitter P., 1970; Ito T. et al., 2015; Kun Z., 2015.

ASEAN blueprint is a kind of master plan for roadmap to implement the AEC setup timeline, AEC targets, and for the specific issues to get reformed according to shape practice to meet ASEAN's

objective. The business scale for ASEAN is over 2,400 billion USD (IMF's World Economic Outlook, 2017). As in Table 2 it is shown below the level of total GDP growth in US\$ in 2007 vs. 2016, respectively.

Table 2 – The ASEAN Regions for Total GDP, US\$, 2007-2016

No.	Country	Joined ASEAN	Population million ppl	GDP \$US billion	GDP Per Capita \$US 2016	GDP Per Capita \$US 2007	% Growth
1	Indonesia	1967	255.5	859	3,362.40	1,855.09	44.8%
2	Malaysia	1967	31	296.2	9,556.80	7,269.17	23.9%
3	Philippines	1967	102.2	292	2,858.10	1,672.69	41.5%
4	Singapore	1967	5.5	292.7	52,887.80	42,650.10	19.4%
5	Thailand	1967	68.6	395.3	5,742.30	3,972.21	30.8%
6	Brunei	1984	0.4	11.8	28,236.60	32,672.37	-15.7%
7	Vietnam	1995	91.7	191.5	2,088.30	919.21	56.0%
8	Lao	1997	7	12.5	1,778.70	709.77	60.1%
9	Myanmar	1997	52.89	67.43	1275.02	410.45	67.8%
10	Cambodia	1999	15.5	18.2	1,168	632	45.9%
Total Amount			630.29	2436.63	108,954.02	92,762.74	37.45%

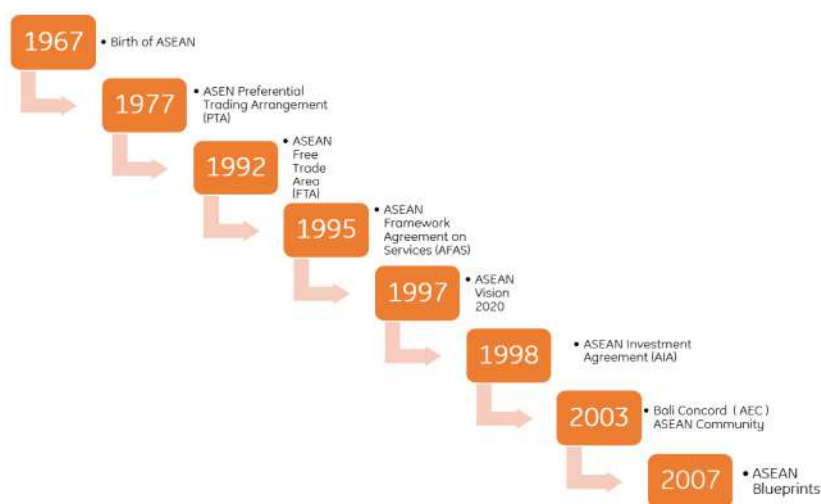
Note: Source – Compiled on the base of ASEAN Secretariat for 2016-2017, available at: <http://asean.org/2017>; World Economic Forum, available at: www.weforum.org; IMF's World Economic Outlook database, available at: <https://www.imf.org>; Ito T. et al., 2015; Kun Z., 2015; Plummer M., 2016.

Therefore, the GDP since 2007 hit almost 38% of GDP per capita. While the population also reaches 630 million people compared to the global

view is the 3rd largest of the world in 2016 from China and India respectively (Plummer M., 2016). From ASEAN towards making of ASEAN Free

Trade Agreement (AFTA), during 1977 the ASEAN has contributed and operated however the tariffs reduction from each members in ASEAN limited and not yet opened up for Intra-ASEAN trade (Severino R., 2011). Therefore, the Preferential Trading Agreement (PTA) was agreed to do so. However, the result of pushing PTA seems each country were not aware of matter to do liberalization efforts in their points of view. Comparing to EU and NAFTA this agreement aims at export to those area of markets competition policy is equally of importance to support on free trading among 2

organizations (Bhatt P.R., 2014). Hence, on ASEAN side should put much more effort to a higher level in establishing AFTA. As a result of this matters, the agreement is another made for supplementary of particular frameworks such as ASEAN framework on Services (AFAS) in 1995, ASEAN investment Area (AIA) in 1998 respectively. For better understanding the chronological sequences please see below milestones of ASEAN as shown in Figure 2. Therefore, ASEAN members will be a leading advantage and lead to more competitive advantage as a whole.

Figure 2 – Milestones of becoming ASEAN and related agreements

Note: Source – Compiled on the base of ASEAN Secretariat for 2016-2017, available at: <http://asean.org/2017>; World Economic Forum, available at: www.weforum.org; Severino R., 2011; Bhatt P.R., 2014.

Actually, the new agreement is to focus on reducing tariffs on various ranges of product items. Therefore, the elimination of tariff barriers, restriction at some points of view, would create a fast speed in processing of transaction and avoid or reduce cost on tariffs and etc. for intra ASEAN members. The single production base will be occurred when all tariffs are eliminated by the targeting is to reduce rate from 5% to 0% or as much as every country take concentration at barrier for trade liberalization (Masron T., Yusop Z., 2015). By the timeline for ASEAN-6 and ASEAN - CLMV must be allied with the plan by 2010 before the come out launching AEC in 2016. In fact, the products which comply the content requirement from ASEAN are considered as The Common Effective Preferential Tariff (CEPT) to gradually control of 40% of value must be from

ASEAN and will be provided as fast track to that product group and given at special rate for maximum of 5%. This is the beginning point of view how the 1st pillar works in terms of free flow products as Figure 3 show. By 2003 the export increased from 18% to 23% for intra ASEAN growth rate (Bock M.J., 2016).

When talking about how to move free flow of labor, let's explain about the free flow of capital is to emphasize during 1997, before the financial crisis (Chingono M., Nakana S., 2010), Japan brought the multinational companies to emerged some countries to situate the plants as manufacturing hub in SEA as a part of ASEAN. However, it started the labor and capital flow to AEC regions. Therefore, AEC should foster the equitable of economic development as pillar 3 via SMEs Company whose supply chain

as well as MNCs industrially complementation and production networks among ASEAN joints

investment of the mission to emphasis on regional cluster.

Single Market and Production Base	Competitive Economic Region	Equitable Economic Development	Integration into the Global Economy
1. Free flow of goods	1. Develop competition policy	1. Accelerate the development of small and medium enterprises (SME's)	1. Develop coherent approach towards external economic relations
2. Free flow of skilled labor	2. Strengthen consumer protection	2. Enhance ASEAN integration to reduce development gap between member countries	2. Form and manage Free Trade Agreements (FTAs) and Comprehensive Economic Partnerships (CEPs)
3. Free flow of services	3. Intellectual property rights		3. Enhance participation in global supply networks
4. Free flow of investment	4. Promote infrastructural development and e-commerce		
5. Free flow of capital	5. Reduce double-taxation		
6. Food & agricultural security			
7. Integration of 12 priority sectors			

Figure 3 – Details of particular practice for 4 pillars

Note: Source – Compiled on the base of ASEAN Secretariat for 2016-2017, available at: <http://asean.org/2017>; World Economic Forum, available at: www.weforum.org; Masron T., Yusop Z., 2015; Bock M.J., 2016.

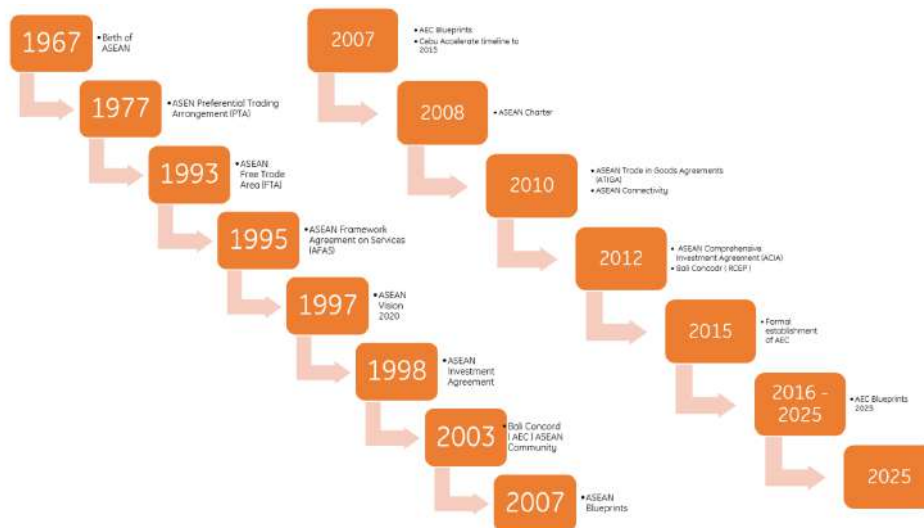

Figure 4 – Milestones of becoming ASEAN and related agreements, 1967-2025

Note: Source – Compiled on the base of ASEAN Secretariat for 2016-2017, available at: <http://asean.org/2017>; World Economic Forum, available at: www.weforum.org; Masron T., Yusop Z., 2015; Bock M.J., 2016; Siswanto J., Adityo A., 2017.

Meanwhile, investor preferred avoiding the taxation as pillar 2nd among ASEAN with bilateral agreements on initiatives as linking related parties for investment agencies. Then, the forms of investments are particularly offered in the form of investment liberalization, investment of facilitation, and investment of protection and investment of promotion of MNCs as previously mentioned.

Those were agreed to setup ASEAN comprehensive investment Agreement (ACIA) in 2012, when 3 years later (Siswanto J., Adityo A., 2017). The equitable economic development of AEC blueprints there are only 2 measures which are SEM and Intra-Country-ASEAN Integration (IAI) in 2010-2016 this agreement targets to narrow down of gap between ASEAN 6 and CLMV. The milestones of

becoming ASEAN and related agreements for the whole analyzed period are represented in Figure 4.

Results and discussions

Results. The progress refers to the ASEAN blueprints have been conducted since officially born of ASEAN collaboration since 2007 till nowadays. This part mainly talks about the research in economical quantitative records. By the quantitative raw information resources are from many places

since old data is recorded from ASEAN secretariats, IMF, UN, GCI, and etc.

From the economic research institute in tariff reduction for CEPT rates 0% into ASEAN-6 including ASEAN- CLMV shows the CEPT with rating 2.6%. For policy of New Single Window (NSW), identified the eliminating of tariff lists, in order to expand the service in liberalization in the pillar 1. Therefore, the score card is created for evaluation in particular topics as shown in Figure 5.

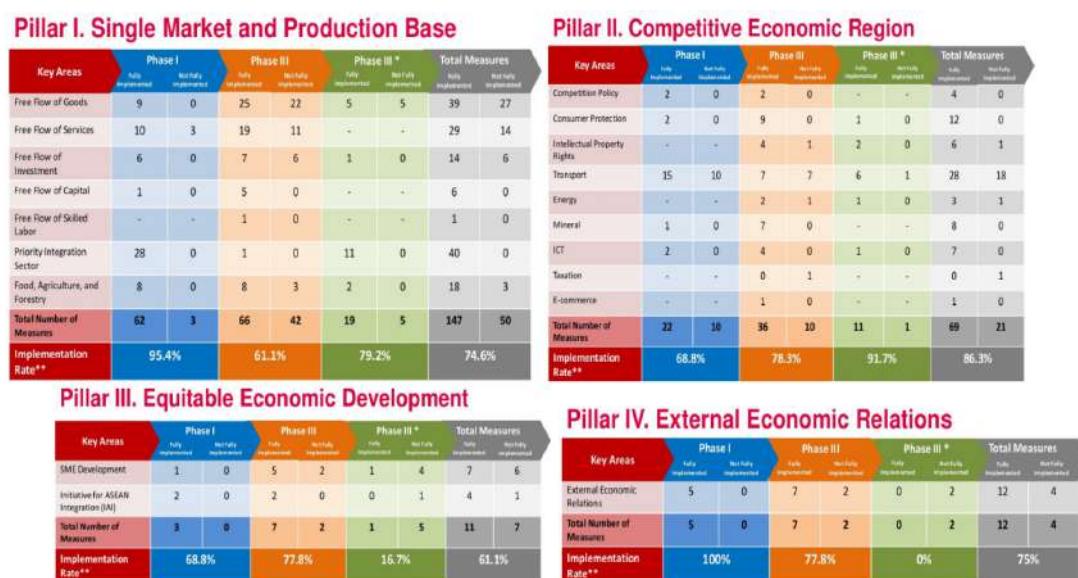

Figure 5 – Pillar 1-4 Score Card

Note: Source – Compiled on the base of ASEAN Secretariat for 2016-2017, available at: <http://asean.org/2017>; World Economic Forum, available at: www.weforum.org; Haokip T., 2012; Sundararajan J.A., 2014; Ito H., 2017; Roy S.K. et al., 2017; Heydarian R.J., 2015.

In addition, after consider in details of each country by looking at the challenging those are currently facing are listed from global competitive index (GCI). The most common problem for most agreed in giving score

is financial accessibility while the second runner up is about inadequate of government officer as same as labor education and labor ethics as shown in Figure 6 and Figure 7, respectively.

Country List	Problem 1	Score 1	Problem 2	Score 2	Problem 3	Score 3	Problem 4	Score 4	Problem 5	Score 5
Indonesia	Corruption	11.8	Inefficient Gov. officer	9.3	Inadequate Infrastructure	9.0	Access to financing	8.0	Inflation	7.6
Malaysia	Access to financing	12.4	Corruption	8.8	Inefficient Gov. officer	8.4	Instability Government	8.1	Restricted labour regulation	7.2
Philippines	Inefficient Gov. officer	18.8	Inadequate Infrastructure	17.8	Corruption	16.9	Tax rate	10.8	Tax regulations	8.3
Singapore	Restricted labour regulation	28.4	Insufficient innovation	20.6	inflation	14.9	Inadequate educate labour	11	Poor work ethics in national	6.0
Thailand	Instability Government	16.7	Inefficient Gov. officer	11.9	Corruption	11.3	Policy instability	9.9	Insufficient innovation	9.9
Brunei	Inefficient Gov. officer	17.4	Access to financing	15.3	Restricted labour regulation	13.3	Poor work ethics in national	12.4	Inadequate Infrastructure	12.2
Vietnam	Inadequate educate labour	11.6	Policy instability	10.6	Tax regulations	9.8	Tax rate	9.7	Access to financing	9.7
Lao	Inadequate educate labour	20.6	Access to financing	12.3	Poor work ethics in national	11.9	Tax rate	8	Inadequate Infrastructure	7.8
Myanmar	Access to financing	18.1	Corruption	13.9	Inefficient Gov. officer	9.7	Inadequate educate labour	8.7	Policy instability	8.6
Cambodia	Corruption	18.2	Inadequate educate labour	9.6	Inefficient Gov. officer	8.7	Tax regulations	7.4	Poor work ethics in national	7.0

Figure 6 – ASEAN Problematic lists by countries

Note: Source – Compiled on the base of ASEAN Secretariat for 2016-2017, available at: <http://asean.org/2017>; World Economic Forum, available at: www.weforum.org; Checchi F., 2017; De Castro R. C., 2012; Ehret M., 2018.

In Figure 7 shows the grouping of problem within the same criterion the financial accessibility, government officer or government policy instability, including the problem of working with government

cooperation about implicit corruption from the policy. Moreover, tax issue regarding the regulations are also concerned. In terms of innovation is insufficient in industrial driven. Is important for development.

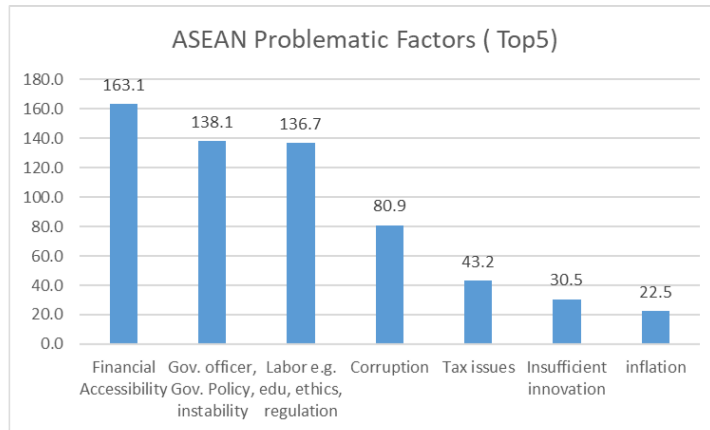

Figure 7 – ASEAN Top-5 Problematic Factors

Note: Source – Compiled on the base of ASEAN Secretariat for 2016-2017, available at: <http://asean.org/2017>; World Economic Forum, available at: www.weforum.org; IMF’s World Economic Outlook database, available at: <https://www.imf.org>; Official Data of World Bank, Ease of doing business index, available at: <https://data.worldbank.org>.

From the pace over 50 years, ASEAN Community developed the foundation from scratches. Firstly implemented the economic as basis. ASEAN Political-Security Community is setup for the peaceful restriction among members of which processes in the settlement of intra-regional differences and it has: political development, shaping and sharing of attitudes, conflict summation prevention, conflict resolution, and building the driven-mechanisms. In addition, ASEAN Economic Community (AEC) is a community firstly settled to create another organization.

Furthermore, in order to create stability of competition in the region. Where among this region composes of free flow capital goods, services, investment, giving the equitable economic development and reducing gap of poverty by the in year 2020. Lastly, the ASEAN Socio-Cultural Community – visualizes a community of caring societies and founded on a common regional identity, with cooperation focused on social development aimed at raising the standard of living of disadvantaged groups and the rural population as Figure 8 shown.

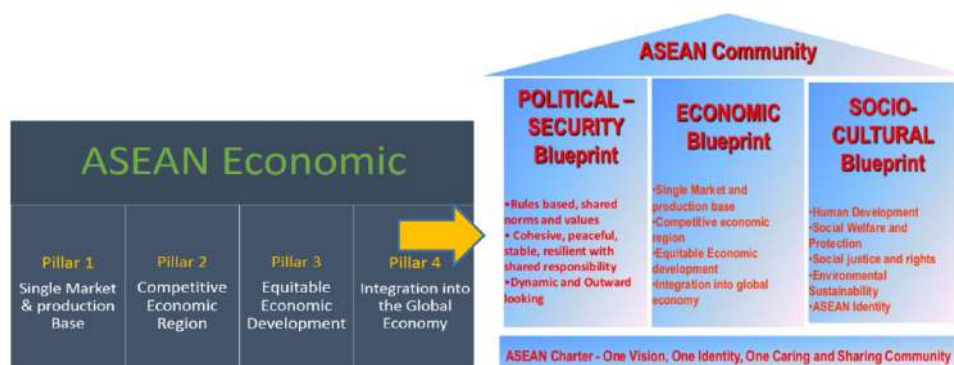

Figure 8 – The ASEAN transformation AEC community

Note: Source – Compiled on the base of ASEAN Secretariat for 2016-2017, available at: <http://asean.org/2017>; World Economic Forum, available at: www.weforum.org; IMF’s World Economic Outlook database, available at: <https://www.imf.org>; Guerrero R., 2015; Kim, M.H., 2014; Schmitter P., 1970; Ito T. et al., 2015; Kun Z., 2015; Checchi F., 2017; De Castro R. C., 2012; Ehret M., 2018; Tay S.S., Tijaja J.P., 2017.

The result of transformation in procedures according to pillars structures ; there make a lot of improvement for economic scale. The GDP

increases from year 2010 to 2016 comparatively; the numbers started from 1.33 trillions US\$ leap to 2.4 trillions US\$ as Figure 9 shown.

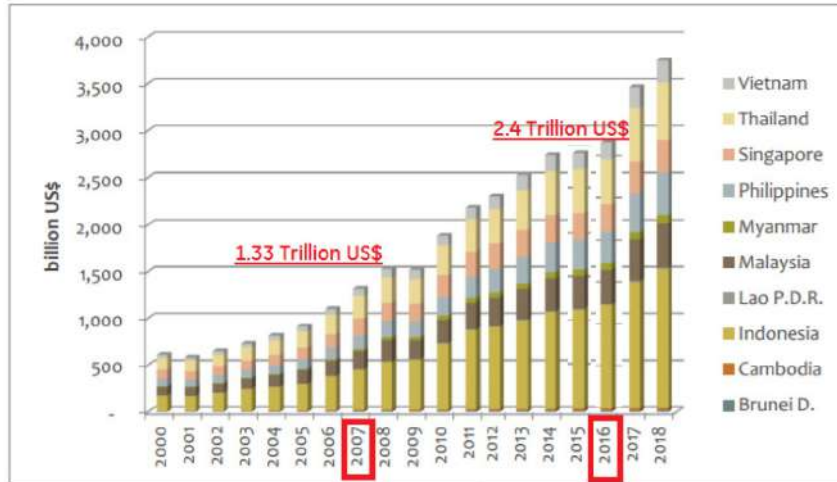

Figure 9 – GDP Forecast in ASEAN

Note: Source – Compiled on the base of IMF’s World Economic Outlook database, available at: <https://www.imf.org>; Official Data of World Bank, Ease of doing business index, available at: <https://data.worldbank.org>.

Besides, we have found the database from ASEAN service of import and export recorded from year 2010

to 2016 shows that after period of formation of AEC blueprints there are a lot of impact to economic activities.

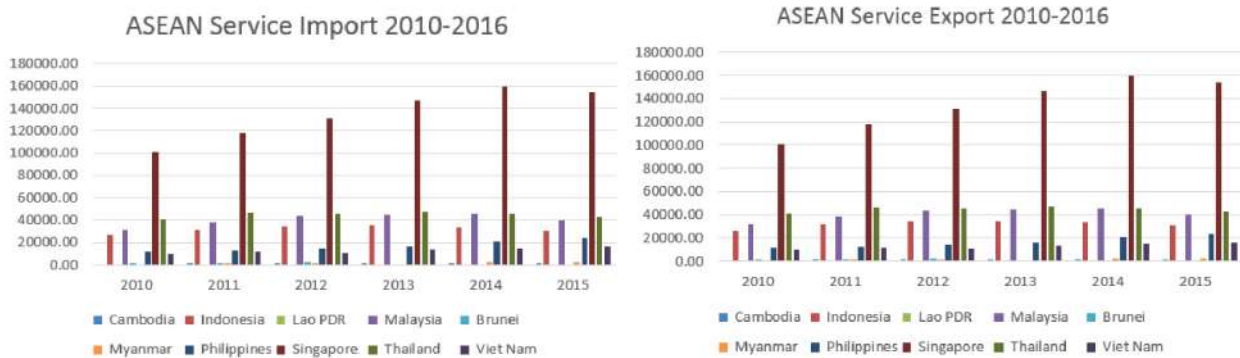

Figure 10 – ASEAN service by countries, 2010-2016

Note: Source – Compiled on the base of ASEAN Secretariat for 2016-2017, available at: <http://asean.org/2017>; World Economic Forum, available at: www.weforum.org; IMF’s World Economic Outlook database, available at: <https://www.imf.org>; Official Data of World Bank, Ease of doing business index, available at: <https://data.worldbank.org>.

The AEC is evidence on the free flow of goods, services, labor relocation, and investment. Its objective is to build 4 components as mentioned in the beginning in 4 topics; a single market and

production base, a highly competitive economic region, a region of equitable economic development, and the region successfully integrated into the global economy. The effect of changing in population

growth, the implications will be changing in size, age group, including the fertility rate. The changes in population structure at young age seem having a positive common of interest and healthy for labor point of view. Therefore, the opportunity in terms of labor free flow is able to do efficiently. In order to do a lower formal trading barriers. It has to firstly prepare unified to struggle the business taking openly through the world economies. The limitation of each countries containing each own limitation as business background are different points of view. Some industries are identical to some countries for developing of liberalization for example Myanmar and Cambodia are influenced by investors to expand and build business for activity toward the regions.

Our opinion about main industries which quiet profitable growth is motor vehicles or car spare parts manufacturing where those countries are big players in the market such as Thailand, Malaysia, Indonesia and Philippines. The most recommended country to produce automobile is Thailand as number one as regards to quality and cost consideration. While Vietnam the labor cost of production is the cheapest among this region but insufficient educated labor. Definitely about Chemicals Thailand as having a resourceful in LPG and natural gas therefore the raw material for producing the polymers is highly advocated with high quality but lower cost compared to Singapore. Or even the food and beverage industry, Thailand is located in Tropical zone therefore the animals and farming, fruits and natural ingredients are much more comparative advantage. From the score card shows that Thailand is number one for Automobile components, Chemicals, and food industry.

The key research finding have shown that the lessons and learn can be found from the beginning as seen on 1967. It took over 50 years for ASEAN integration. The obstacles are obviously known as challenging difference in cultures, business, infrastructure, and business agreement procedures from each country. As the Asian countries are not only geographical center of Asia Pacific (APAC) but it is also not well understood deeply. The 50 years it's journey it strongly influences to their attention among ASEAN for economic relation. While in western sides pressure competitiveness: Challenges for developing countries

In fact, there is a lot of things to consider for ASEAN integration. The first induced countries to bring a lot business and investment flow is Singapore which this country has helped a lot of the rest national members become outstanding. Comparing the global competitiveness business index (GCI)

Singapore apparently shows as number 2nd of the global ranking (Tay S.S., Tijaja J.P., 2017). Singapore is attracting the most business activity to this region by giving manufacturing inquiries, and investment through these destinations. And causing to China making investment flows since 2013. The last 50 years shows that ASEAN members are important to business outlook whereas the regions potential bring out significant future hope after integration. As a whole members have to keep their minds that convincing themselves in stable trust, integration, and reliability could be the key of accomplishment. However, the difference in political sides are also important. Because, each country has their own reason to protect benefits or strong man of dictators somehow such as in Myanmar Cambodia or Thailand 's military government. Therefore, in order to integrate smoothly despite the quickly integration in politics mutually associate will not support for common interest during next 8 years in 2025 for the next ASEAN Blueprints. Moreover, those countries who joined is decisively cannot go back as a digital age becomes a part of business unavoidably with fast changing environments for their opportunities consequence. Those countries are Cambodia, Lao, Myanmar and Vietnam countries stand up for benefit significantly through infrastructure development, and the opening up of remote inland and less-developed regions to be improved. It is very s for facility and financing accessibility to particular regions important to improve accessibility to attract investors from EU and investors directly.

Conclusion

The ASEAN economic integration is the collaboration in between members among countries in South East Asian Countries is the main criteria to identify in this paper. In this paper demonstrate for data driven to further analysis step by step from beginning period of the matter of times and sequences. The integration is the first priority to be concerned however the initially recorded was from collaboration since 1984. However, the huge differences between countries, policies by nations, and free flow capital either from direct investment from government in terms of infrastructures or from multinational companies (MNCs) to do investment in industrialization are dependent factors. In addition, the standardization of tariff in selected harmonization with Nontariff barrier reduction (NTB) and some elimination of expected flexibility for certain procedures, in fact further meaning detailed completely

in certification, standardization, conformity and clarification. The guarantee towards the investment and liberalization among ASEAN members shall be discussed in this paper, also the importance of SME opportunity in the global view how ASEAN should prepare. In short, the global economy impact after successfully ASEAN integration, what is the enhancement after participation on monetary as a single currency to support their ASEAN members for globally supply competencies to meet emerging economics challenging by the twenty first century.

To conclude, the ASEAN integration takes time more than 50 years and has developed agreement to make the ASEAN members opened. Therefore, the most important persons are the main representatives

to insist in collaborating in liberalization in trade, products, services, and FDI inflows capital. Including, to raise intellectual property rights (IPR) to be concerned to all members as awareness. So, that the enforcement of imposing will reduce transitional terrorism, money laundering, and crimes by increasing the legal and regulation become strictly. ASEAN integration will help to balance dominated countries like China, and India. For FDI must be increased and needed for both either intra-ASEAN development or from external investment from the WTO and business partners outside the ASEAN accordingly. For the pillar one seems the most successfully achieved and that point of view could bring status carried on, while improving more on tariffs and CEPT for zero import duty.

References

- Bhatt P.R. (2014) Determinants of Foreign Investment in ASEAN. *Foreign Trade Review*, available at: <http://journals.sagepub.com.ejournal.mahidol.ac.th/pdf> (Accessed April 15, 2018).
- Bock M.J. (2016). Income Inequality in ASEAN: Perceptions on Regional Stability from Indonesia and the Philippines. S. Rajaratnam School of International Studies, available at: <http://www3.ntu.edu.sg/rsis/nts/resources/db/uploadedfiles/Matthew%20Bock.pdf> (Accessed April 15, 2018).
- Checchi F. (2017) Corruption Is Holding ASEAN Back. *The Diplomat*, available at: <https://thediplomat.com/2017/01/corruption-is-holding-asean-back/> (Accessed April 15, 2018).
- Chia S.Y. (2014) Economic Co-operation and Integration in East Asia, *Asia-Pacific Review*, Vol.11, No. 1, p. 87-98.
- Chingono M., Nakana S. (2010) The challenges of regional integration in Southern Africa. University of Zimbabwe, available at: <http://www.academicjournals.org> (Accessed April 15, 2018).
- De Castro R. C. (2012) The Risk of Applying Realpolitik in Resolving the South China Sea Dispute: Implications on Regional Security. *Pacific Focus*, 27, p. 262-289.
- Ehret M. (2018) ASEAN's Migration into a Post-Westphalian Order. *ASEAN Journal of Management and Innovation*, 5(1), p.38-42.
- Guerrero R. (2015) Regional integration: the ASEAN vision in 2020, Bank for International eds., Proceedings of the SARB/IFC seminar on Bank for International Settlements, Vol. 32, p. 52-58.
- Haokip T. (2012) Recent trends in regional integration and the Indian experience. *International Area Studies Review*, available at: <http://journals.sagepub.com.ejournal.mahidol.ac.th> (Accessed April 15, 2018).
- Heydarian R.J. (2015) Face-Off: China vs. ASEAN in the South China Sea and Beyond. *The National Interest*, available at: <http://www.nationalinterest.org/feature/face-china-vs-asean-the-south-china-sea-beyond-12000> (Accessed April 15, 2018).
- Ito H. (2017) Trade Facilitation in ASEAN: Evidence from Japanese Affiliates' Import Cargo Release Time. *ASEAN Journal of Management and Innovation*, 4(1), p.1-16.
- Ito T., Kojima A., Mckenzie C. and Urata S. (2015) ASEAN Economy: Diversity, Disparities, and Dynamics: Editors' Overview. *Asian Economic Policy Review*, 6(1), p.1-21.
- Kim M.H. (2014) Integration Theory and ASEAN Integration. *Pacific Focus*, 29, p. 374-394.
- Kun Z. (2015) The ASEAN Power. In HUISKEN R. (Ed.), *The Architecture of Security in the Asia-Pacific*. ANU Press, p. 21-32.
- Masron T., Yusop Z. (2015) The ASEAN investment area, other FDI initiatives, and intra-ASEAN foreign direct investment. *Asian-Pacific Economic Literature*, available at: <http://www.hssjournal.org> (Accessed April 15, 2018).
- Nesadurai H. (2003) *Globalization, Domestic Politics, and Regionalism: The ASEAN Free Trade Area*. Routledge Publishing, p.89-96.
- Official website of ASEAN. ASEAN Secretariat for 2016-2017, available at: <http://asean.org/2017> (Accessed April 15, 2018).
- Official website of International Monetary Fund. IMF's World Economic Outlook database, available at: <https://www.imf.org> (Accessed April 15, 2018).
- Official Website of World Bank. Ease of doing business index, available at: https://data.worldbank.org/indicator/IC.BUS.EASE.XQ?name_desc=fals (Accessed April 15, 2018).
- Official website of World Economic Forum, available at: www.weforum.org (Accessed April 15, 2018).
- Plummer M. (2016) The ASEAN Economic Community and the European Experience, ADB Working Paper Series on Regional Economic Integration Asian Development Bank, No.1, p. 65-68.

Roy S.K., Mutum D.S., Nguyen B. (2017) *Services Marketing Cases in Emerging Markets: An Asian Perspective*. Switzerland: Springer International Publishing, 184 p. ISBN 978-3-319- 32968-0.

Satu L. (2007) United States-ASEAN Relations on ASEAN's Fortieth Anniversary: A Glass Half Full. *Contemporary Southeast Asia*, Vol. 29(3), p.48-65.

Schmitter P. (1970) A Revised Theory of Regional Integration. *International Organization*, 24(4), p. 836-868.

Severino R. (2006) *Southeast Asia in Search of an ASEAN Community: Insights from the former ASEAN Secretary General*. Institute of Southeast Asian Studies, Singapore, p.68-75.

Severino R. (2007) The ASEAN Developmental Divide and the Initiative for ASEAN Integration. *Journal of Southeast Asian Economies*, 24(1), p.28-42.

Severino R. (2011) Politics of Association of Southeast Asian Nations Economic Cooperation. *Asian Economic Policy Review*, available at: <http://www.hssjournal.org> (Accessed April 15, 2018).

Siswanto J., Adityo A. (2017) ASEAN's pathway to engage the world. *East Asia Forum*, available at: <http://www.eastasiaforum.org/2017/06/03/aseans-pathway-to-engage-the-world/> (Accessed April 15, 2018).

Sundararajan J.A. (2014) Regional Integration of Capital Markets in ASEAN: Recent Developments, Issues, and Strategies. *Global Journal of Emerging Market Economies*, available at: <http://journals.sagepub.com.ejournal.mahidol.ac.th/doi/pdf> (Accessed April 15, 2018).

Tay S.S., Tijaja J.P. (2017) *Global Megatrends: Implications for the ASEAN Economic Community*. Singapore Institute of International Affairs, available at: http://asean.org/storage/2017/09/Global-Megatrends-Implications-for-the-AEC_FULLL.pdf (Accessed April 15, 2018).

Orlova T.M.¹, Spanov M.Y.², Ussenova A.S.³

¹d.e.s., professor, Department of International Entrepreneurship,
Slovak Republic Bratislava, e-mail: Tamaraorlova2014@gmail.com

²d.e.s., professor, Al-Farabi Kazakh national university,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: spanov-rambler.ru

³PhD student, University of International Business (UIB),
Kazakhstan, Almaty, e-mail: anel_ussenova@mail.ru

HUMAN CAPITAL IN THE MANAGEMENT OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Research background: Transition to innovative model of social and economic development means the global competition for the human capital. In this regard the choice of the new, more perfect ways of its measurement based not so much on economic, how many on expanded social indicators which were represented relevant.

Considering a special role of the human capital in innovative development, in the article on the basis of the analysis, the comparisons expertise features of formation and development of the human capital in two Post-Soviet republics, Russia and Kazakhstan are also revealed. The analysis of many problem directions shows that Kazakhstan and Russia, despite national specifics, have much in common.

In recent years there have been vigorous discussions about the limited neoclassical interpretation of the human contribution to economic development. Various concepts of the formation of human capital arose as a result of those discussions. There is a growing diversity of approaches both to the content of this concept and to the methods of measurement and assessment of the stock of human capital, its returns, efficiency of use and contribution to the economic growth.

Purpose of the article: The authors of the research aimed at the following goal: to disclose the features of the formation and development of human capital in Russia and Kazakhstan on the basis of an analysis of various indicators, and thus to confirm the importance of an adequate evaluation of human capital in managing the economic development.

Methodology/methods: Taking into account the special role of human capital in innovative development, the article discloses factors reflecting the inadequate reproduction of human capital in Russia and Kazakhstan on the basis on analysis and comparison of the data and expert assessments. Research methods also contained synthesis (comparison of indicators of human capital development of the two countries on the basis of corresponding indices); logical method (conclusions on further development of human capital); graphic (using tables to illustrate the explanation of the material).

Findings & Value added: Analysis of many problem areas disclosed that Kazakhstan and Russia, despite their national particularities have much in common. It has been established that a limited reproduction of human capital is being observed in both republics. In addition, the analysis of the share of capital in the structure of national wealth, as well as a number of indices and other evaluation techniques show the persisting tendency in Russia and Kazakhstan to reduce human capital not only in the short term, but also in the long term.

The value of the conducted research. Formation of the human capital precedes economic growth and forms a basis of economic wellbeing for any country therefore the analysis of formation of the human capital in both countries has helped to reveal some problems of formation of the human capital, both in Russia, and in Kazakhstan.

The developed countries have more financial opportunities for investments into the human capital. In less developed countries labour market is presented by cheap labour force. To increase the cost of labour it is necessary to increase investments into the human capital. Decreasing in the level of the human capital speaks about negative consequences for economy of any country, respectively this research will help with formation of state policy in education, health care, state policy of management in regions of the country.

Practical application. The practical importance consists that scientific results of this article can be used for teaching economy of education, the economic theory and other economic disciplines. And also

it can be used for public authorities in carrying out economic policy in the field of education, employment, public administration.

Key words: Human capital, national wealth, human development, the index of happiness, the index of social progress, Russia, Kazakhstan.

Орлова Т.М.¹, Спанов М.У.², Усенова Ә.С.³

¹Э.ғ.д, Пан-Еуропа Университеті, Халықаралық Кәсіпкерлік Департаментінің
Словакия, Братислава қ., e-mail: Tamaraorlova2014@gmail.com

²Э.ғ.д, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: m-spanov@rambler.ru

³Халықаралық бизнес университетінің 3 курс PhD докторанты, UIB
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: anel_ussenova@mail.ru

Зерттеу тақырыбы туралы кіріспе сөз: Әлеуметтік-экономикалық дамудың инновациялық моделіне көшу адам капиталы үшін жаһандық бәсекелестігін білдіреді. Осыған байланысты, тек қана экономикалық емес, әлеуметтік кеңейтілген көрсеткіштерге негізделген оны өлшеудің жетілдірілген жаңа жолдарын таңдау өзекті болып табылады.

Инновациялық дамудағы адам капиталының ерекше рөлін ескере отырып, мақалада екі пост-кеңестік республикадағы, Ресей мен Қазақстандағы адам капиталының дамуы және қалыптасу ерекшеліктерін талдау, мәліметтер мен сараптамалық бағалар негізінде ашылатын болады. Мәселелі бағыттарға жасалған көптеген талдаулар ұлттық ерекшелігіне қарамастан Қазақстан мен Ресейдің көп ұқсастығын көрсетеді.

Соңғы жылдары экономикалық дамудағы адам үлесінің интерпретациясының неоклассикалық шектеуі туралы белсенді пікір-таластар болды. Адам капиталының қалыптасуы туралы әртүрлі түсініктер осы пікір-таластар нәтижесінде пайда болды. Осы түсініктердің мазмұнына және адам капиталының қорын өлшеу мен бағалау әдісіне, оның пайдасына, пайдалану тиімділігіне және экономикалық даму үлесіне деген өсіп келе жатқан әртүрлі әдістер бар.

Мақаланың мақсаты: зерттеу авторлары әртүрлі индикаторларды талдау негізінде Қазақстан мен Ресейдегі адам капиталының дамуы мен қалыптасу ерекшеліктерін ашу мақсатын және сол арқылы экономикалық дамуды басқарудағы адам капиталын дұрыс бағалаудың маңыздылығын растауды көздеген.

Әдістеме/әдістер: Инновациялық дамудағы адам капиталының ерекше рөлін назарға ала отырып, мақалада, талдаулар мен мәліметтерді салыстыру және сараптамалық бағалау негізінде Қазақстан мен Ресейдегі адам капиталының сәйкес еместігін көрсететін факторлар ашылады. Сонымен қатар зерттеуде синтез (сәйкес индекстер негізінде осы екі мемлекеттің адам капиталының даму индикаторларын салыстыру); логикалық әдіс (адам капиталының әрі қарай дамуына қорытынды); графикалық (материалдарды суретті түсіндірмеу үшін кестелер пайдалану) әдістері қолданылады.

Негізгі нәтижелер және талдау; зерттеу жұмысының қорытындысы:

Зерттеудің көптеген мәселелі салаларына талдау жасауы Қазақстан мен Ресейдің ұлттық ерекшеліктеріне қарамастан көптеген ортақтықтары бар екендігін ашты. Бұл екі елде де шектеулі адам капиталын өндіру құбылысының байқалуымен байланысты. Сонымен қатар, ұлттық байлық құрылымындағы капиталдың үлесіне талдау, сондай-ақ, көптеген индекстер талдауы және басқа адам капиталына бағалау әдістері Ресей мен Қазақстанда жақын аралықта ғана емес, ұзақ мерзімді болашақта да адам капиталының қалыптасуының төмендеуі тенденциясының сақталғандығын көрсетті.

Өткізілген зерттеудің құндылығы: Адам капиталының қалыптасуы экономикалық дамуға және кез келген ел үшін экономикалық тұрақтылықтың негізі болатыны анық, сондықтан, екі елдегі адам капиталының қалыптасуына талдау жасау, Ресей мен Қазақстандағы адам капиталының қалыптасуындағы бірқатар мәселелерді анықтауға көмектесті.

Дамыған мемлекеттер адам капиталын инвестициялауға үлкен қаржылық мүмкіндіктерге ие. Орташа дамыған мемлекеттерде еңбек нарығы арзан жұмыс күшімен толыққан. Жұмыс күшінің бағасын арттыру үшін адам капиталына деген инвестицияларды арттыру қажет. Адам капиталының деңгейінің төмендеуі кез келген елдің экономикасына кері әсер қалдырады, сол себепті осы зерттеулер білім беру саласында мемлекеттік саясатты, ел аймақтарында мемлекеттік басқару саясатты, денсаулық сақтау саласын қалыптастыруға көмектеседі.

Тәжірибелік қолданылуы: тәжірибелік маңыздылығы осы мақаланың ғылыми нәтижелерінің экономикалық білім беру, экономикалық теория және басқа экономикалық пәндерде пайдалануға болатындығында болып табылады. Сондай-ақ, білім беру, жұмыспен қамту, мемлекеттік басқару салаларында экономикалық саясат жүргізуде мемлекеттік органдармен пайдалану мүмкіндігі.

Түйін сөздер: адам капиталы, ұлттық байлық, адамның дамуы, бақыт индексі, әлеуметтік дамудың индексі, Мәскеу, Қазақстан.

Орлова Т.М.¹, Спанов М.У.², Усенова А.С.³¹Д.э.н., профессор, факультет экономики и бизнеса, Департамент международного предпринимательства, Пан-Европейский Университет, Словакия, г. Братислава, e-mail: tamararorlova2014@gmail.com²Д.э.н., профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: m-spanov@rambler.ru³докторант 3 курса PhD, Университет Международного Бизнеса UIB, Казахстан, г. Алматы, e-mail: anel_ussenova@mail.ru

Человеческий капитал в менеджменте экономического развития

Вступительное слово о теме исследования: Переход к инновационной модели социально-экономического развития означает глобальную конкуренцию за человеческий капитал. В этой связи представляется актуальным выбор новых, более совершенных путей его измерения, основанных не столько на экономических, сколько на расширенных социальных показателях. Учитывая особую роль человеческого капитала в инновационном развитии, в статье на основе анализа, сопоставления данных и экспертных оценок раскрываются особенности формирования и развития человеческого капитала в двух постсоветских республиках, России и Казахстане. Анализ многих проблемных направлений показывает, что Казахстан и Россия, несмотря на национальную специфику, имеют много общего. В последние годы были энергичные дискуссии об ограниченной неоклассической интерпретации человеческого вклада в экономическое развитие. Различное понятие формирования человеческого капитала возникло в результате тех обсуждений. Есть растущее разнообразие подходов и к содержанию этого понятия, и к методам измерения, и к оценке запаса человеческого капитала, его прибыли, эффективности использования и вклада в экономический рост.

Цель статьи: авторы исследования поставили своей целью раскрыть особенности формирования и развития человеческого капитала в России и Казахстане на основе анализа различных индикаторов, и таким образом подтвердить важность правильной оценки человеческого капитала в управлении экономическим развитием.

Методология/методы: Принимая во внимание особую роль человеческого капитала в инновационном развитии, статья раскрывает факторы, отражающие несоответствующее воспроизводство человеческого капитала как в России, так и в Казахстане на основе анализа и сравнения данных и экспертных оценок. Методы исследования также содержали синтез (сравнение индикаторов развития человеческого капитала этих двух стран на основе соответствующих индексов); логический метод (заключения на дальнейшем развитии человеческого капитала); графический (использование таблиц, чтобы иллюстрировать объяснение материала).

Основные результаты и анализ; выводы исследовательской работы: Анализ многих проблемных областей исследования раскрыл, что Казахстан и Россия, несмотря на их национальные особенности, имеют много общего. Это было установлено тем, что ограниченное воспроизводство человеческого капитала наблюдается в обеих странах. Кроме того, анализ доли капитала в структуре национального богатства, а также анализ многих индексов и другие методы оценки человеческого капитала показали сохраняющуюся тенденцию снижения формирования человеческого капитала не только в ближайшей перспективе, но также и в долгосрочной перспективе в России и Казахстане.

Ценность проведенного исследования: Формирование человеческого капитала предшествует экономическому росту и служит основой экономического благополучия для любой страны, поэтому анализ формирования человеческого капитала в обеих странах помог выявить некоторые проблемы формирования человеческого капитала как в России, так и в Казахстане. Развитые государства имеют больше финансовых возможностей для инвестиций в человеческий капитал. В менее развитых странах рынок труда представлен дешевой рабочей силой. Чтобы увеличить стоимость рабочей силы, необходимо увеличивать инвестиции в человеческий капитал. Само снижение уровня человеческого капитала говорит об отрицательных последствиях для экономики любой страны, соответственно данное исследование поможет в формировании государственной политики в сфере образования, здравоохранения, государственной политики управления в регионах страны.

Практическое применение: Практическая значимость состоит в том, что научные результаты данной статьи могут использоваться для преподавания экономики образования, экономической теории и других экономических дисциплин. А также могут использоваться государственными органами в проведении экономической политики в области образования, занятости, государственного управления.

Ключевые слова: человеческий капитал, национальное богатство, человеческое развитие, индекс счастья, индекс социального прогресса, Россия, Казахстан.

Introduction

The modern world economy has various kinds of ratings and indices at its disposal and they reflect the need to formalize the results and possibilities of the information society. These instruments have an impact on market conditions, while simultaneously reflecting it. In business, there is even a system of relations based on the rating awareness. An appropriate information field is formed within the framework of “ratingonomics” as within the system of relations based on relatively credible and transparent unified estimates allowing elimination of the information asymmetry in the markets.

This system seems to be both a real one, indicating landmarks in the vast world of business, and virtual, forming preferences, expectations of investors and entrepreneurs (*Avdokushin, 2014*). The special industry of various evaluation instruments has a direct relationship to human capital as to the most important component of the economic system development.

Pursuant to the World Bank, human capital in the modern economy constitutes up to 80% of the total wealth of each country. It is clearly evident from Table 1, which records changes in the structure of aggregate capital in developed countries in the course of more than two hundred years.

Table 1 – Change in the structure of aggregate capital in developed countries in 1800 – 2010 (%)

Type of capital	1800	1860	1913	1950	1973	1998	2010
Physical capital	78-80	77-79	67-69	52-53	43-44	31-33	20
Human capital	20-22	21-23	31-33	47-48	56-57	67-69	80
Natural capital	50	45	35	20	20	20	4

Source: (Morgunov, 2015)

Table 2 – shows the calculation of national wealth and its components per capita, which is based on the World Bank methodology

and the calculations of the Institute of Economics of the Russian Academy of Sciences.

Table 2 – National wealth of the world countries at the beginning of the 21st century

Countries	National wealth		Including by types of capital Trillion USD		
	Total, trillion. USD	per capita, thousand USD	Human	Natural	Physical
World total	550	90	365 (66.3 %)	90 (16.4 %)	95 (17.3 %)
The G7 countries and the EU	275	360	215 (78.2 %)	10 (3.6 %)	50 (18.2 %)
OPEC countries	95	195	45 (47.4 %)	35 (36.8 %)	15 (15.8 %)
CIS countries	80	275	40 (50.0 %)	30 (37.5 %)	10 (12.5 %)
Including Russia	60	400	30 (50.0 %)	24 (40.0 %)	6 (10.0 %)
Other countries	100	30	65 (65.0 %)	15 (15.0 %)	20 (20.0 %)

Source: (Nesterov, Ashirova, 2003)

From the table it follows that at the beginning of the 21st century the largest part of the national wealth of world comprised human capital valued at 365 trillion USD. In terms of the share of national wealth per capita, Russia exceeded the world average 4.4 times. According to this indicator, it even exceeded the average value of the countries of the “golden billion”. We also have to say that at the beginning of the century a half of the national wealth of Russia was created by human capital. In that period, a severe degradation of this component of national wealth started. Today, Russia refers to 10% of the countries and territories with the least contribution of human capital to the creation of national wealth (*Morgunov, 2015*).

An analogical conclusion can be drawn in relation to Kazakhstan. The share of various types of capital in the structure of the national wealth of that country is as follows: human capital 18%, physical capital 20 %, natural capital 62 % (*Mendeshuly, 2014*). Since Kazakhstan’s economic growth is ensured now by cheap raw materials and labour, human capital is not a very important factor of the socio-economic development of the republic. At the same time, we have to say that particularity of the transition of Russia and Kazakhstan to an innovative economy consists in the fact that these countries simultaneously solve the tasks of catching up and advancing development.

The methodology of evaluation of human capital as a structural component of national wealth allows the assessment of human capital in a general manner. But there are evaluation methodologies giving a more complete view of human capital by adding a wide range of social indicators.

Materials and Methods

The most popular method how to evaluate human capital is the *Human Development Index (HDI)*. This is the aggregate indicator of the development level of a human in a particular country. Sometimes it is used as a synonym for such concepts as “quality of life” or “standard of living”. HDI measures achievements of the country from the viewpoint of health status, education and actual income of its citizens in the three main areas: life expectancy (Live Expectancy Index); Education (Education Index); Gross National Income per capita in US dollars at purchasing power parity (Gross National Income per Capita). In the ranking of 188 states as to Human Development Index for 2015, Russia reached the 49th rank (0.804) and for the first time entered the list of countries with the highest level of human

development. Kazakhstan occupies the 56th rank (0.794), which confirms its presence in the group of countries with a high level of human development (*Doklad OON o chelovecheskom razviti, 2016*).

Thus, according to the human development index, the quality of human capital in Russia and Kazakhstan is quite high. But there is the paradox here: the national economies of these countries, even after a quarter of a century of market transformation, cannot be called innovative. At present Russia even lags behind the level of industrial production, as compared with the level of the period 1990 – 1991. The country almost completely lost the production of machines, equipment and tools; import dependence on these categories is almost one hundred per cent. In Russia, there is one computer produced for 500 people in one year. In other words, the “Latin American model of peripheral raw state capitalism”, not an innovative economy was created on the ruins of the USSR’s industrial economy (*Mirkin, 2017*).

The economy of Russia and Kazakhstan, particularly, can be assessed by the *Global Innovation Index (GII)*. From among 128 countries Russia occupied the 43rd rank (index 38.50), Kazakhstan the 75th rank (31.51) (*The Global Innovation Index, 2016*). According to GII-2016 Russia is permanently improving its position as to the innovation resources sub-index (44th place). But the effectiveness of innovation activity of the country is evidently weaker (69). Kazakhstan is also recognized as an “inefficient innovator” in terms of the “ratio of innovation efficiency”.

The following figures indicate the inefficient implementation of the existing innovative potential of Kazakhstan. The share of expenditures on scientific research in Kazakhstan’s GDP is only 0.17%. This indicator is much higher in developed countries – from 3 to 4 per cent. There is an imbalance between fundamental, applied research and experimental development: their shares are 23%, 53%, 24%, respectively. At the same time, the developed countries spend about 60% of the total number of all projects on experimental development. The presence of such an imbalance indicates that in this republic the research which is not directly focused on the manufacturing of new products, including the high-tech products, are preferred (*Tsoy, 2017*).

Otherwise recognizing popularity of the Human Development Index as a comprehensive indicator, we have to mention its main drawback: it reflects neither quality of education, nor GDP per capita. The growing tendency of HDI in Russia and Kazakhstan can be rather linked to the formal growth of the education index and particularly to the growth

of the GDP index (*Krylovskaya, 2014*). According to official data, GDP per capita at purchasing power parity is: in Russia \$ 25185.553 (55th place), in Kazakhstan - \$ 24176.91 (56th place). (*VVP po paritetu pokupalnoy sposobnosti po stranam mira, 2016*). These figures compensate for negative indicators reflecting the real health of the nation, the life expectancy of people and other important factors.

“In developed countries, the quality and cost of education is much higher than in the poor or developing countries. A significant share of the oil and gas sector of the economy and revenues from it increase the rating, for example, of the oil producing Arab countries. And these countries almost do not involve their national human capital, even in oil and gas production. Therefore, so as to take into account high export earnings, a reduction coefficient is applied in calculating the effectiveness of the national human capital of the countries with raw material economies. It is equal, particularly, 0.75 for Russia and 0.56 for Kazakhstan. For developed and developing countries with a diversified economy this index is equal to 1” (*Korchagin, 2016*).

Thereby the overestimation of the indices of the Human Development Index of Russia and Kazakhstan in the last report can be explained by: a) other changes in the methodology for calculation of the indicator, b) reduction in the number of countries participating in the rating. There are no significant positive changes in the formation, preservation and development of human capital in these republics. Human capital in Russia and Kazakhstan is still used irrationally and inefficiently. This is obvious from the analysis of another index.

The Human Capital Index (HCI) of the World Economic Forum tries to express in numbers how differently the countries develop their human potential, and to explore the trends in this area. This index positions itself as an instrument that covers the dynamics of the relationship between the education systems, employment and labour market. The rating measures the development potential of human capital in different age groups, based on more than fifty indicators classified within four main groups: education and training; health, physical and psychological well-being; jobs and employment as well as infrastructure, legal protection and social mobility.

Russia with its index 77.86 occupies the 28th rank in the rating of 130 countries assessing human capital; Kazakhstan (77.57) occupies the 29th rank. Thus Russia demonstrates quite high indicators related to the availability of primary (first rank), secondary and higher education. More than 80% of graduates from Russian schools enter the universities in the

country. Proportion of the students learning within higher education programmes in the age cohort of 20 – 24 years is 58% (in the early 1990s this indicator was at the level of 26 – 27%). According to the indicator of population coverage of tertiary education, Russia is even a leader among the developed countries (*Kuzminov, 2016*). At the same time, Russia lags behind the main BRICS competitors in all other positions in the rating assessing realization of human potential: quality of jobs, life expectancy and quality of health care, development opportunities in the workplace, access to professional development and, primarily, quality of education.

Since the beginning of the 2000s, there has been a continuous increase observed in both the total costs on higher education and the costs per student in Russia. But in spite of this fact, funding of higher education in Russia is approximately two times lower as compared with the average in the OECD countries. Such a level of funding does not provide opportunities to compete with developed countries in quality of education and scientific activities.

Otherwise accessibility remains the key indicator for school education; there are different key indicators for professional and higher education: compliance of education with modern economic challenges and the quality of training of specialists. Here Russia loses significantly to countries with a comparable level of economic development. This can be explained by the fact that in the 90s, industry was practically destroyed in Russia, many enterprises, except for defence, were ruined due to the loss of their market. The consequences of this ill-considered economic policy should have left their impact on the structure and quality of education. There occurred a huge number of lawyers, economists and managers, while the economy needed engineers. Destroying the economy, which required high-quality specialists, Russia, in fact, destroyed its own engineering school, and thus deteriorated quality of its human capital.

The coverage coefficient of primary education in Kazakhstan is 98.8%, which is an indicator of the countries with a very high level of development. But the quality of Kazakh education is lower than Russian. According to the global competitiveness index, the country occupies the 60th rank in higher education in quantitative terms but in terms of quality the 101st rank among 141 countries being ranked.

One of the key characteristics of human capital is professional affiliation. It reflects what a person knows, what is doing at present and what the labour market needs. Direction and depth of the professional

and qualifying shifts are influenced both by the factors on the supply side (particularly, training in the education system) as well as by the demand factor, while, as a result of industry restructuring, technological progress and competition in commodity markets, there is a change in very nature of the requirements on a professional component of workers.

Discrepancy between the quality of professional training of specialists and the needs of economy is typical of Kazakhstan. There are only 33.5 % employees working in the profession received after training in various spheres of the economy in the republic. Annually there are the vacancies for 12 – 18 thousand people open at large and medium-sized enterprises in Kazakhstan. Discrepancy between the supply and demand of the labour force generates structural unemployment on the one hand, and the lack of qualified specialists (especially of engineering, technical and medical professions and computer science) on the other. Unemployment among graduates is three times higher than among other layers of the population (*Yesimzhanova, 2014*). In Russia, one half of the employment of population is provided by only 28 professions (from approximately 450). The most massive of them are sellers in shops and stalls (6.1% of employees) and car drivers (7.1%). In the profession related to computers in 2015 about 1% of employees accounted for, and in all natural sciences and engineering professions, including programmers etc. 5.1% were employed. “When we look at the level of education of the population, we see an offer: two-thirds of the employed have a tertiary education. And looking at the demand we can see that every sixth person works probably as a merchandiser or a taxi driver, where general secondary education is more than enough. People do not find themselves adequately useful and their knowledge and skills are not in demand” (*Petrova, 2016*).

Literature review

The origin of the concept of human capital dates back to the late 18th century, when British economist and philosopher, Adam Smith, published his landmark *Wealth of Nations* (*Mullin B. P., 2010*). In his publication Smith suggested that humans are productive capital and, as such, are an important input to economic growth and development. Similar to the way that physical capital contributes to the productivity of a business, humans could also improve their productivity through education and training. And just as a business owner considers the

long-term benefits and costs of a machine, business owners and workers alike should consider the long-term benefits and costs of education and training (*Mullin, 2010*).

However, the notion of humans as capital was not widely embraced until more than a century later. In 1891, Irving Fisher earned the first PhD in Economics from Yale University and was the first economist to distinguish between real and nominal interest rates (*Mullin, 2010*). Among other accomplishments, Fisher developed his theory of capital, investment, and interest rates, which addressed how individuals and organizations invest in different types of capital based on their expected rates of return.

His theory, which is still widely accepted today, included human capital as an investment in future earnings potential (*Mullin, 2010*). The University of Chicago, established by John D. Rockefeller in 1892, also espoused the theory of human productivity as capital. However, the concept of human capital did not become widely accepted right away. In fact, the notion that people were capital, like machines were, was deemed offensive by some academics and practitioners (*Mullin, 2010*). A worker's skills and productivity were considered to be a given, and therefore, not able to be improved. British economist Alfred Marshall and British philosopher John Stuart Mills led the backlash against human capital theory. They believed that humans should be dignified by being considered in a separate category than other types of productive capital and that human beings themselves were not marketable (*Mullin, 2010*).

Karl Marx discussed human capital as well, but his focus was on the process of production and individuals selling their skills for a finite set of time. He believed that labor is only a form of capital when it is used in the production process. His focus on the production process rather than human capital investment was a major point of divergence between Marx and other economists (*Mullin, 2010*). Marx also did not provide a quantitative link between human capital and variables such as productivity and income.

In the 1960s, more University of Chicago economists began analyzing and strengthening the concept of human capital, and the subject experienced a substantial resurgence. Two renowned economists and Nobel Prize winners, Milton Friedman and Theodore Schultz, were largely responsible for the resurgence (*Mullin, 2010*).

Schultz and Friedman, among others, began studying the relationship between human capital and economic growth (*Mullin, 2010*). Schultz's

main theoretical development was his expansion of the meaning of investment to include all activity that improved a worker's skills and productivity. Schultz included direct costs of education, improvements in health, and migration, as well as indirect costs such as foregone earnings and lost leisure time while obtaining the human capital (Mullin, 2010).

Becker's expanded view of the benefits of human capital investments led to considerable shifts in public policy regarding education funding (Mullin, 2010). The recognition that both individuals and society as a whole can benefit from an increased investment in human capital led to increased educational funding by governments of all levels (Mullin, 2010). No longer was the benefit of human capital thought to accrue solely to the individual through higher incomes, but also to communities through higher levels of job growth, residential stability, and other benefits mentioned above.

The human development of a country is considered in direct interrelation with economic growth, increasing of competitiveness of a national economy and increasing of the level of population life. Experts' note that threshold level of accumulation of the human capital of countries having high growth is estimated at 40% by educational level of the population (Azriadis, 1990).

The economic importance of HC lies in its contribution to creation of national competitive advantage, and consequently, to national economic growth (Drucker, 1999; Nehru, Swanson, & Dubey, 1995; Porter, 1998).

The other economists scientists suggest an ambiguous connection between human capital accumulation and growth in employment (Bartik, 1992; Cooper, Gimeno-Gascon & Woo, 1994; Shapiro, 2006; Holzer & Lerman, 2007; Scott & Mantegna, 2009).

Human capital theory has become accepted as one of the foundational theories of socio-economic development. It has gained increasing attention with the unfolding of the era of knowledge economy, with knowledge-intensive new technologies' design and utilization becoming an everyday reality. The majority of factors of formation and development of the human capital can be measured by quantitative indicators. However, the degree of their impact at the human capital isn't identical. So, it is possible to allocate an educational compound, as a major factor to gain it. Personal potential can be shown in creative and scientific potentials, creative and leader abilities of a person, its ability to accept and realize decisions, its moral qualities. Must tell about the enterprise potential taking a special place in

market economy. It should be considered as a key factor of economic growth of a national economy. Its involvement by using scientific management methods at the micro and macro-level give the good results (Samuelson, 1948).

Also were considered the methods of calculation of human capital.

The first method assumes that the cost of the human capital should be measured proceeding from the cumulative expenses connected with its formation, minus depreciation. For the first time such approach was applied in 1883 by Ernst Engel, who tried to estimate the cost of the birth and education of children for their parents. It was defined by it in the form of total maintenance costs of children from the moment of conception to achievement of adult age by them. It is obvious that this approach is refer not so much on an assessment of the human capital, not as for estimation of cost of the maintenance of the person as for estimation physical beings for men. Besides, in it the expenses connected with the birth and education of children which are incurred by society as a whole aren't considered. Also it ignores expenses of time of parents on care of children. And at the end, here isn't considered the fact that charges for children of different age are made during the different periods of time and, therefore, they aren't subject to simple summation, and have to be led to the real time point (Engel, 1883).

Other representative of this approach based on the accounting of expenses, was Theodor Vitstein who considered human beings as base funds (capital goods). So by to his assumption, earnings size during life of an individual is equal to costs of his contents plus expenses for education. These researches were conducted in the link with necessity of development of the help tables which used for calculations of sizes of claims on compensation for loss of life, for the life insurance sphere. When using this approach human life cost at the time of its birth is inevitably equal to zero.

Later, more of modern human capital theory was incorporated into growth theory either implicitly or explicitly by the following theorists; (Romer, 1986), (Lucas, 1988), and (Rebelo, 1991). They placed more emphasis on the concept of either knowledge or embodiment in human capital as its contribution to economic growth (Angui Macham, 2015). Their theory became known as new growth theory or endogenous growth theory. Whereas the old growth theory can only explain sustained per capita growth by exogenous technological change, new growth theory explains how per capita growth can be maintained without relying on exogenous

technological change. These models theoretically invoke endogenous innovation, technology spillover effect or externalities in addition to human capital.

The World Bank for calculation of the human capital offered a formula defining it links with investments. According to this approach the human capital represents function multiplication index quality of labor in his wise definition index quality summarizing human capital investments to human capital and other variables. Undoubtedly, the listed approaches which are based on costs of production consider a set of the factors influencing formation of the human capital; however have also certain shortcomings.

To number of shortcomings it is necessary to bring out the fact that here is not taken for addition of prolixity of investments for person in time. The period of investments into the human capital and time of its use is most often divided by a considerable temporary lag. In modern societies the prevailing part of investments goes to school pupils and students who should remain still certain time in an education system and which human capital is still far from starting "being operated" soon (*OECD, 2005*).

According to the World Bank, the cost of the national human capital of the countries of the world on the basis of an expensive method joined the used means of the state, families and different funds. They allow to define the current annual costs of society of reproduction of the human capital. In the USA the cost of the human capital at the end of the XX century made 95 trillion dollars, or 77% of national wealth, 26% of a world result of cost of the human capital. By estimates of specialists of the World Bank, the cost of the world human capital made 365 trillion dollars, or 66% of world wealth, 384% to the level of the USA. For China these indicators make 25 trillion dollars, 77% of all national wealth, 7% of a world result of the human capital and 26% to the level of the USA. The ratio of these indicators for Russia reveals: 30 trillion dollars, 50%, 8% and 32% (*World Bank, 2006*).

The United Nations Development Program (UNDP), which is concerned with building people a better life, has been releasing an annual report since 1990. This report is the Human Development Report (HDR) where human development is measured by an indicator (*Fadi Abdulmoein al Sakka, 2014*). This indicator consists of three main components: the first measures the life expectancy level which is a gauge of health; the second measures the level of education which is a gauge of opportunities, and finally the third one measures income per capita (*Fadi Abdulmoein al Sakka, 2014*).

Current scholars build on classical HC theory, while suggesting different combinations and/or forms of education-training measures. More specifically, Baier, Dwyer, and Tamura (2006) computed HC as a sum of average education (measured in school years) and average experience (measured as average age minus average years of schooling) with assigned weights measured in increased earnings coefficients (*Verkhohlyad, 2008*). Gemmell (1996) constructed an alternative measure of HC by distinguishing between stocks and flows of school enrollment rates. Cohen and Soto (2001) sought an improved measure of HC by employing direct country census data on school enrollment in a country. Mulligan and Sala-i-Martin (1997) measured HC for an economy as the sum of all workers weighted by the ratios of their wages to the wage of the zero-human-capital-worker (*Verkhohlyad, 2008*).

In our article we tried at first to made common peculiarities in estimation human capital in Russia and in Kazakhstan.

Results and Discussion

To compare the standard of living in different countries as a basis for the formation of human capital, it is usual to take the value of GDP (Gross Domestic Product) per capita as a basis. GDP works as the main economic prism through which the consequences of state decisions in the social sphere are considered. But can the GDP be considered the main indicator of the development of a country?

In principle, GDP as an indicator is not intended to measure quality of the economy. Its original task was to measure production in the economy. GDP is necessary, but only as one of the important economic indicators, not as a barometer of the level and quality of life of the population. The growth of the economy, which doesn't result in the improvement of people's lives, is meaningless. Here is one example: increased emigration, a fall in the birth rate or an increase in mortality will lead to a decrease in the population, which will cause growth of GDP per capita. But do you need such growth? Many researchers of human capital insist on use of its assessment beyond direct connection with the reproduction of national wealth. This has its own logic. First, there is a sufficient number of such methods, and they more fully reflect the well-being and happiness of a person. Secondly, the accumulated experience pushes the transition to new evaluation methods. On the example of the USA, where GDP tripled in the last 50 years, but life satisfaction remained unchanged, it can be seen that economic growth is nei-

ther quite accurate assessment indicator, nor it fully corresponds with the goals of social development of the society¹. A similar conclusion occurs to us in another case. The GDP of Kazakhstan in dollars has grown 20 times in the course of independence (i.e. for the last 25 years). This cannot be said about the real money income of the population: in 2016, it decreased by 4.5%. This is the most significant drop in the living standard of the Kazakhs over the past 16 years. The previous anti-record was recorded in 2009, when the level of real incomes for the year decreased by 3.1% (*Uroven zhizni v Respublike Kazakhstan, 2016*).

It is time to shift the emphasis from measuring the economic production to measuring the well-being and quality of life of people. It is necessary to move towards “*gross national happiness*”. This concept is reflected in the constitution of the Kingdom of Bhutan – so far the only state in the world that officially uses the indicator the “*gross national happiness*” instead of the “*gross domestic product*”. The authorities of the kingdom believe that human happiness is the main condition to form human capital. Happiness is being ensured by nine main components: psychological well-being; health; education; the viability of society; cultural diversity; use of time; standard of living; effective management; ecological sustainability,

The authors of the rating of happiness of the world population (*Reyting stran mira po urovnyu schastia naseleniya, 2017*) affirm that the basis of the **Happiness Index** doesn't consist in the wealth of the country, but in social factors. From that the main goal of the rating emerges: to move away from the idea of measuring the level of development only by the volumes of GDP and to create an indicator according to which the states would orientate themselves in the development of their social policy. To measure such concepts as happiness, the UN has its own methodology.

In the rating of 155 world countries in terms of the level of population happiness, Russia occupies the 49th place, Kazakhstan the 60th. The report of 2017 disclosed a number of interesting tendencies. In one year, Russia moved in the rating of the happiest countries from the 56th to 49th place: its index of happiness is 5.963 (7.537 in the leading Norway). The success of Russia was not hampered either by the economic crisis or by the sanctions of the West,

¹According to the *World Happiness Report, 2017*, in the United States with a growing GDP a fall in the level of happiness (moving from the 13th to the 14th rank in the rating) has been recorded. As Bloomberg notes, at the present America demonstrates that the statement “money cannot be bought for money” is right.

by the fall in the money income of the population for the fourth consecutive year (by 3.2% in 2015, by 5.9% in 2016 and by 2.2% in the period from January to April 2017), or growth by 13.5% in 2016 of the poor population (*Nikolayev, I., 2017; Falyakhov, 2017*). Some Russian experts explain the change of this index solely by the public support for the political course of the country and confidence in its leadership. “The index of happiness consists in satisfaction... Therefore, sometimes there are high indicators of happiness in regions with a low standard of living; it means that satisfaction is not always equivalent to economic success. In addition, very often a sudden increase of economic optimism occurs during the periods with a very severe depression” (*Kovalenko, 2017*). Losses in the index of happiness of the Kazakhs, which has decreased by six points over the year, are most related to health (67% of the population considered it a problem area); economy (49%); unemployment (43%); crime (31%), education (30%); corruption (37%). According to a global study of the fund Transparency International, one third of the Kazakhs gave bribes to receive government services in 2016. Respondents consider the officers in law enforcement authorities (35% of respondents), business leaders (29%), judges and court employees (28%) to be most corrupt. The majority of respondents gave low ratings to the work of the government in the field of combating corruption (*Barometr korruptsii, 2017*).

As far as corruption concerns, Kazakhstan and Russia have much in common. And it is even not due to fact that according to the *Transparency International* report the degree of corruption in various spheres is almost the same and both countries are among the most corrupt countries in the world, occupying the 126th and 136th rank, respectively, out of 174 countries in the ranking in terms of corruption (2016). Corruption equally affects the national economy of both countries and undermines the competitiveness on domestic and foreign markets. According to the assessment of the Kazakh experts, it is particularly corruption that increases the cost of goods and services in the country almost twice, which negatively affects mainly the population. In connection with the growth of the construction and oil business this number is constantly growing, giving space for limitless consumer prices and high inflation.

The **Prosperity Index** in 142 countries is calculated on the basis of 89 both objective and subjective indicators selected as a result of literature analysis (economy, entrepreneurship, management, education, health, security, personal freedoms, social

capital). All countries are divided into four groups according to the level of prosperity: high (rating 1 – 30); above average (rating 31 – 71); below average (rating 72 – 112); low (rating 113 – 142).

In 2015, Kazakhstan occupied the 56th place in this rating, Russia the 58th. It is interesting how the weights of sub-indices are distributed (each of them has an

equal weight), directly influencing the formation of human capital in these republics (Table 3).

As it is evident from the table, Russia was successful in the field of education (29th place). State administration, security and even personal freedoms seem to be the weak sides of Russia and Kazakhstan.

Table 3 – Rating of Russia and Kazakhstan according to the Prosperity Index (2015)

Place in the ranking	Country	Economy	Business	Management	Education	Health	Security	Personal freedoms	Social capital
56	Kazakhstan	54	56	107	55	51	66	85	46
58	Russia	55	42	106	29	42	91	111	55

Compiled according to: *(The Legatum Prosperity Index, 2015)*

The issues of national security include demographic processes particularly. In Russia, they sharply culminated in the 1990s of the last century. Since 2015, a generation born in the period of a significant drop in the birth rate has been entering a reproductive age. Its children will not replace the number of generations born in the 1950s and the first half of the 1960s. The tendency of decline in the working-age population will continue in Russia until the end of the 2020s. From 2015 to 2027, the working people group will decrease by 6.5 million people (even if the expected migration increase is taken into account), and its share from 58% to 53% against the background of the increase in persons of the retirement age. According to forecasts, population in the retirement age will grow by 7.2 million (20%) from 2015 to 2030, and its share from 24 to 29%. If the retirement age in Russia does not change, every third citizen of the country will be a pensioner (*Kuzminov, 2016*). An increase in the coefficient of demographic burden may be one of the consequences of such a situation. If today in Russia there are 40 people not capable to work per 100 people able to work, this indicator is projected to increase to 70 by 2050, which will be a heavy burden on the economy and the pension system of the country (*Krutko, 2014*). Demographic processes taking place in Kazakhstan are very difficult. In 2016, 32.9 thousand people left the republic, which is by 16.4% more than in 2015.

Most of them go to Russia. There is even a growing size of the citizens of Kazakhstan receiving the citizenship of the Russian Federation: in 2015, Russian passports were issued to 32 thousand people, in 2016 to 38 thousand. From the last year emigrants 71.6% are Russians, the rest comprises Ukrainians, Germans and Tatars. Experts are concerned about the brain drain and leaving the republic by skilled labour, about their replacement by settlers from other countries that do not have a high level of education. Experts also observe the geographical features of emigration: it is most intensive in the northern regions inhabited mainly by the Eastern Slavs, who, having no linguistic and ethno-cultural barriers, are leaving for Russia. The second wave of emigration of “non-titular nations” from Kazakhstan after the disintegration of the USSR, in the opinion of experts, is even explained by the enforcement of the transition of the Kazakh alphabet from Cyrillic to Latin declared by the republic’s leadership, and by the policy to build up an ethnocratic state (*Nikolayev A., 2017*).

One of the new indices – the **Social Progress Index (SPI)** is the most indicative as to the components of well-being/happiness. This is the first index, which not only works independently of GDP, but appears to be also an addition to it. Measuring social progress gives an idea of how to translate economic achievements into a field of social and

environmental benefits. SPI focuses an attention on the influence, which policy has on the social sphere, and it allows understanding why a country “fails” in certain indicators.

Developers of the index come from the assumption that social progress is the ability of a society: a) to satisfy the basic human needs of its citizens, b) to set up benchmarks allowing enhancement and maintaining of the quality of life, c) to create conditions for the realization of human potential. From there the three aspects on which the SPI is based follow: basic human needs; bases of well-being; possibilities. Basic human needs thus include: nutrition and basic medical care; water and sanitation; accommodation; personal

safety. The grounds of well-being consist in: access to knowledge, information and communication tools; health; sustainability of the ecosystem. Opportunities also consist in the implementation of personal rights, personal freedoms and choice; tolerance and inclusion; access to advanced education.

According to the data of 2015, in the ranking of 133 countries Russia occupies the 71st place, Kazakhstan the 83rd place. Satisfaction of basic human needs (70th and 64th place, respectively,) can be considered the positive sides of both republics. The republics have created the grounds for prosperity (77th and 110th place) and opportunities (70th and 71st place). For more information see Table 4.

Table 4 – Aspects of the Social Progress Index in Russia and Kazakhstan

Indicators	Russia	Kazakhstan
Basic human needs		
Nutrition and basic medical care	97.76	96.99
Water and sanitation	81.92	81.84
Accommodation (shelter)	68.70	69.75
Personal security	48.03	60.11
Bases of wellbeing		
Access to basic knowledge	96.53	92.27
Access to information and communications	72.79	66.02
Sustainability of the ecosystem	56.63	33.94
Health	44.58	40.59
Opportunities		
Access to advanced education	87.73	64.02
Personal freedoms and choice	55.12	58.71
Tolerance and inclusion	35.60	43.01
Personal rights	18.32	29.25

Compiled according to: (Reyting stran mira po urovnyu sotsialnogo progressa, 2017)

It is evident from the table that the best thing in Russia and Kazakhstan is the situation with food and basic medical care (the “Basic Human Needs” aspect). Personal security as the basic human need is provided very poorly and is connected with a high level of political terror, deaths from road and transport accidents and murders. From the components related to the

grounds of well-being, Russia and Kazakhstan provide access to basic knowledge at a fairly high level, but lag behind significantly in terms of health.

In Russia, the state expenditures on health increased in real terms by 74% in the period 2005 – 2015. Per capita, they are now by 40% higher than in Kazakhstan. Nevertheless, this in-

indicator is significantly lower than in most countries of the Central and Eastern Europe, if we do not mention highly developed countries. Russian health care is characterized by a low quality of primary health care, especially of local service. There is still a problem with material and technical re-equipment of hospitals, strengthening of their human resources, integration of medical services to ensure the continuity of treatment at different stages of the medical care (Kuzminov, 2016).

There is unacceptably low health index of women and children in Kazakhstan. Health index of women of reproductive age is 20% of 100%, and in the regions of Semipalatinsk polygon and the Aral Sea it is less than 10%. Annually, about 2 million children suffer from acute respiratory diseases, 600 thousand children from acute intestinal infections, which are among the main causes of death of children in the first year of life. Up to 800 000 children are registered in dispensaries and only 5 – 6% of them get treatment in health-improvement organizations. Sanatoriums and rehabilitation services for children and women at childbearing age are in a critical situation. Situation with infant and maternal mortality is very unfavourable especially in ecologically insecure areas of Kazakhstan (Akhtanov, 2015).

In conditions of modern challenges all indicators we consider prove the need of a new qualitative approach to the development of the branches determining the formation and use of human capital in Russia and Kazakhstan.

Conclusion

A keen interest in human capital, its formation, development and measurement is connected with the increased role of a human in economic growth. It is not a surprise that the formation of human capital in Russia and in Kazakhstan is examined in all strategic documents and plans as a national priority. But, unfortunately, until now we cannot talk either about worthy financing of the industries responsible for the development of human capital, or about the quality of structural reforms that would corresponding with modern challenges.

Various models of economic growth of Russia and Kazakhstan have one common aspect: their further development is considered to be in achieving the economic goals. Human is still treated as before – only as a means of production. Due to inertia, such an approach has been and still is a leading tendency. Being regional leaders in the extraction of natural resources, while preserving the orientation of their economies on the raw materials, both countries continue to follow the neoclassical approach of the theory of human capital.

Human is the goal and can never act as a means (I. Kant). Therefore, the formation and development of human capital depend particularly on health, education, security, well-being and happiness of a human. This means that particularly those states in which social, economic and political development will be subordinated to the interests of the development of personality, will become the most competitive and able to create such a quality of life for its population, which will ensure its prosperity.

References

- Angui Macham D. (2015). Economic Growth and Development in SubSaharan Africa, Asia, and Latin America: The Impact of Human Capital. An Abstract of a Thesis of Master of Arts. Buffalo State College State University of New York. Department of Economics and Finance. OATD base dissertation, 8-9.
- Azriadis, C., & Drazen, A. (1990). Threshold Externalities in Economic Development. *Quarterly Journal of Economics*, 105(2), 501-526.
- Bartik, T. (1992). Who Benefits From State And Local Economic Development Policies? Kalamazoo, MI: Upjohn Institute for Employment Research.
- Cooper, A., Gimeno-Gason, F.J., & Woo, C. (1994). Initial human and financial capital as predictors of new venture performance. *Journal of Business Venturing*, 9 (5), 371- 395.
- Drucker, P. (1999). *Management challenges for the 21st century*. New York: Harper Collins Publishers.
- Engel, E. (1883). *Der Werth des Menschen*. Berlin: Germany. Verlag von Leonhard Simion.
- Fadi Abdulmoein al Sakka (2014). Human capital development in special economic zones: the case of Dubai, PhD thesis. School of the Built Environment College of Science and Technology University of Salford, UK, OATD base dissertation, 22.
- Holzer, H., & Lerman, R. (2007). *America's Forgotten Middle-Skill Jobs: Education and Training Requirements in the Next Decade and Beyond*. The Workforce Alliance.
- Lucas, Robert E. "On the Mechanics of Economic Development," *Journal of Monetary Economics*. 22 (1988): 3-42.
- Mendeshuly, A. Zh. (2014). Development of the Human Capital of Kazakhstan. *Bulletin de l'Académie Internationale Concorde*, (3).

Mullin B.P.(2010). A Quantitative Analysis of Human Capital as an Economic Development Tool for the South. PhD thesis NorthCentral University Graduate Faculty of the School of Business and Technology Management, Prescott Valley, Arizona, OATD base, 28-36.

Nehru, V., Swanson, E., & Dubey, A. (1995). A new database on human capital stock in developing and industrial countries: Sources, methodology, and result. *Journal of Development Economics*, 46, 379-401.

Organization for Economic Cooperation and Development (2005). Statistics Directorate. Monetary Measures of the Stock of Human Capital for Comparative Analysis: Country Data.

Porter, M. (1998). *The competitive advantage of nations*. New York: The Free Press.

Rebelo, Sergio. "Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth." *The Journal of Political Economy* 99, no. 3 (June, 1991): 500-21.

Romer, Paul M. "Increasing Returns and Long-Run Growth" *The Journal of Political Economy* 94, no. 5 (Oct., 1986): 1002-1037.

Samuelson, P. (1948). *Economics*. New York: McGraw-Hill.

Scott, A., & Mantegna, A. (2009). Human Capital Assets and Structures of Work in the US Metropolitan Hierarchy (An Analysis Based on the O*NET Information System). *International Regional Science Review*, 32, 173-194, doi:10.1177/0160017608329852.

Shapiro, J. (2006). Smart Cities: Quality of Life, Productivity, and the Growth Effects of Human Capital. *The Review of Economics and Statistics*, 88 (2), 324-335.

The Global Innovation Index, (2016). Retrieved from <https://lei.hse.ru/data/2016/08/15/1117960533/gii-full-report-2016-v1.pdf>

The Legatum Prosperity Index.(2015). Retrieved from <https://lif.blob.core.windows.net/lif/docs/default-source/publications/2015-legatum-prosperity-index-pdf.pdf?sfvrsn=2>.

Verkhohlyad O. (2008). The development of an improved human capital index for assessing and forecasting national capacity and development. PhD thesis. Texas A&M University. OATD base dissertation, 8-10.

World Bank (2006), *Where is the Wealth of Nations?* The World Bank, Washington D.C. Retrieved from <http://siteresources.worldbank.org/INTEEI/214578-1110886258964/20748034/All.pdf>

Авдокушин Е.Ф. (2014). Рейтингономика как инструмент финансовой экономики. *Вопросы новой экономики*. (2), 4-12.

Ахтанов Д.(2017). Демография в Казахстане. URL: https://i-news.kz/news/2015/09/15/8123642-demografiya_v_kazahstane.html. (Date of treatment: 20.04.2017)

Барометр коррупции. URL: http://total.kz/society/2016/11/16/v_kazahstane_izmerili_uroven_korruptsii (barometr of Global Corruption, Transparency International. Date of treatment:19.01.2017).

ВВП по паритету покупательной способности по странам мира в 2016 году. URL: <http://investorschool.ru/spisok-stran-ppv-pps-na-dushu-naseleniya-201>. (GDP at Purchasing Power Parity by World Countries in 2016. (Date of treatment: 23.03.2017).

Доклад ООН о человеческом развитии (2016). URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/HDR2016_RU_Overview_Web.pdf. (Date of treatment: 3.03.2017).

Есимжанова С.Р. (2014). Человеческий капитал в Казахстане: состояние и структура. *Уровень жизни населения регионов России*, (1). (191), 48-56. URL: <http://docplayer.ru/74028941-Chelovecheskiy-kapital-v-kazahstane-sostoyanie-i-struktura.html>.

Коваленко Н. Россия становится счастливой, несмотря на кризис. URL:<https://vz.ru/world/2017/3/20/862678.html>. (Kovalenko, N.: Russia is Happier, despite of Crisis. (Date of treatment: 05.06.2017).)

Корчагин Ю.А. (2016). Человеческий капитал как фактор роста и развития или стагнации, рецессии и деградации: Монография. – Воронеж: ЦИРЭ. URL: <http://www.lerc.ru/?part=articles&art=1&page=314>.

Крутько В.Н. (2014). Демографические проблемы России: сетевой проект решения. *Россия и современный мир*. (2), 81-92.

Крыловская Е.М. (2014). Человеческий капитал как составляющая национального богатства России .*Социально-экономические явления и процессы*, (3). Т.9., 57-61. URL <https://cyberleninka.ru/article/v/chelovecheskiy-kapital-kak-sostavlyayuschaya-natsionalnogo-bogatstva-rossii>.

Кузьминов Я.И., Овчарова Л.Н., Якобсон Л.И. (2016). Человеческий капитал как фактор социально-экономического развития. Краткая версия доклада [Текст]: докл. К XVII. Апр. Междунар. Науч. Конф. по проблемам развития экономики и общества, Москва, 19-22 апр. 2016. Нац. исслед. ун-т Высшая школа экономики. М.: Изд. Дом Высшей школы экономики. 76.

Миркин Ж. (2017). Почему экономика не растет ? Аргументы и факты, 16 (1901), 19-25 апреля 2017.URL: http://www.aif.ru/money/opinion/pochemu_ekonomika_ne_rastyot.

Моргунов В.П. (2015). Развитие человеческого капитала в экономике, основанной на знаниях. Автореферат на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Оренбург: Изд. Центр ОГАУ, 22.

Николаев, А. (2017). Русские не идут-они уходят. URL: <http://www.rosbalt.ru/world/2017/06/11/1622010.html>.

Николаев, И.(2017). Самокритика властного разума. *Московский Комсомолец*, (27412), 07.06.201. URL: <http://www.mk.ru/politics/2017/06/06/vlast-uverovala-v-nepogreshimost-pyat-prichin-nepriznaniya-oshibok.html>.

Нестеров, Л., Аширова Г. (2003). Национальное богатство и человеческий капитал. *Вопросы экономики*, (2), 103-110.

Петрова Н.(2016). Капитал в отставке. *Коммерсант – Деньги*, (48), 05.12.2016.

Рейтинг стран мира по уровню счастья населения в 2017 году. URL: <http://gtmarket.ru/news/2017/03/20/7316>. (Rating of the world countries according to the level of happiness of the population in 2017. (Date of treatment: 23.03.2017).

Рейтинг стран мира по уровню социального прогресса. URL:.

Уровень жизни в Республике Казахстан. (2016). URL: <http://www.ranking.kz/ru/a/infopovody/v-2016-godu-realnye-dohody-v-rk-pokazali-samoe-glubokoe-padenie-za-vsyu-istoriyu-2000-h-godov-na-45-chislennost-maloobespechennyh-kazahstancsev-rezko-uvlichivaetsya>. (Living Standard in Kazakhstan. (Date of treatment: 17.03.2017).

Фалыхов Р. 20 миллионов россиян скатились в бедности. URL: <https://www.gazeta.ru/business/2018/05/09/11745109.shtml>.
 Цой Е. Сколько тратит Казахстан на научные исследования? URL: <https://vlast.kz/jekonomika/21610-skolko-tratit-kazakhstan-na-nauchnye-issledovania.html>.

References

- Angui Macham D. (2015). Economic Growth and Development in SubSaharan Africa, Asia, and Latin America: The Impact of Human Capital. An Abstract of a Thesis of Master of Arts. Buffalo State College State University of New York. Department of Economics and Finance. OATD base dissertation, 8-9.
- Azriadis, C., & Drazen, A. (1990). Threshold Externalities in Economic Development. *Quarterly Journal of Economics*, 105(2), 501-526.
- Bartik, T. (1992). Who Benefits From State And Local Economic Development Policies? Kalamazoo, MI: Upjohn Institute for Employment Research.
- Cooper, A., Gimeno-Gason, F.J., & Woo, C. (1994). Initial human and financial capital as predictors of new venture performance. *Journal of Business Venturing*, 9 (5), 371- 395.
- Drucker, P. (1999). Management challenges for the 21st century. New York: Harper Collins Publishers.
- Engel, E. (1883). *Der Werth des Menschen*. Berlin: Germany. Verlag von Leonhard Simion.
- Fadi Abdulmoein al Sakka (2014). Human capital development in special economic zones: the case of Dubai, PhD thesis. School of the Built Environment College of Science and Technology University of Salford, UK, OATD base dissertation, 22.
- Holzer, H., & Lerman, R. (2007). America's Forgotten Middle-Skill Jobs: Education and Training Requirements in the Next Decade and Beyond. The Workforce Alliance.
- Lucas, Robert E. "On the Mechanics of Economic Development," *Journal of Monetary Economics*. 22 (1988): 3-42.
- Mendeshuly, A. Zh. (2014). Development of the Human Capital of Kazakhstan. *Bulletin de l'Académie Internationale Concorde*, (3).
- Mullin B.P.(2010). A Quantitative Analysis of Human Capital as an Economic Development Tool for the South. PhD thesis NorthCentral University Graduate Faculty of the School of Business and Technology Management, Prescott Valley, Arizona, OATD base dissertation, 28-36.
- Nehru, V., Swanson, E., & Dubey, A. (1995). A new database on human capital stock in developing and industrial countries: Sources, methodology, and result. *Journal of Development Economics*, 46, 379-401.
- Organization for Economic Cooperation and Development (2005). Statistics Directorate. Monetary Measures of the Stock of Human Capital for Comparative Analysis: Country Data.
- Porter, M. (1998). *The competitive advantage of nations*. New York: The Free Press.
- Rebelo, Sergio. "Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth." *The Journal of Political Economy* 99, no. 3 (June, 1991): 500-21.
- Romer, Paul M. "Increasing Returns and Long-Run Growth" *The Journal of Political Economy* 94, no. 5 (Oct., 1986): 1002-1037.
- Samuelson, P. (1948). *Economics*. New York: McGraw-Hill.
- Scott, A., & Mantegna, A. (2009). Human Capital Assets and Structures of Work in the US Metropolitan Hierarchy (An Analysis Based on the O*NET Information System). *International Regional Science Review*, 32, 173-194, doi:10.1177/0160017608329852.
- Shapiro, J. (2006). Smart Cities: Quality of Life, Productivity, and the Growth Effects of Human Capital. *The Review of Economics and Statistics*, 88 (2), 324-335.
- The Global Innovation Index, (2016). Retrieved from <https://lei.hse.ru/data/2016/08/15/1117960533/gii-full-report-2016-v1.pdf>
- The Legatum Prosperity Index.(2015). Retrieved from <https://lif.blob.core.windows.net/lif/docs/default-source/publications/2015-legatum-prosperity-index-pdf.pdf?sfvrsn=2>.
- Verkhohlyad O. (2008). The development of an improved human capital index for assessing and forecasting national capacity and development. PhD thesis. Texas A&M University. OATD base dissertation, 8-10.
- World Bank (2006), Where is the Wealth of Nations? The World Bank, Washington D.C. Retrieved from <http://siteresources.worldbank.org/INTEEI/214578-1110886258964/20748034/All.pdf>
- Avdokushin E.F. (2014). Reytingonomika kak instrument finansovoy ekonomiki [Reytingonomika as tool of financial economy]. *Issues of New Economy*. (no 2), pp. 4-12.
- Ahtanov D.(2017). Demografiya v Kazahstane [Demography in Kazakhstan]. Retrieved from https://i-news.kz/news/2015/09/15/8123642-demografiya_v_kazahstane.html. (Date of treatment: 20.04.5017)
- Barometr korruptsii [Barometer in corruption]. Retrieved from http://total.kz/society/2016/11/16/v_kazahstane_izmerili_uroven_korruptsii (barometr of Global Corruption, Transparency International. (Date of treatment: 19.01.2017).
- Doklad OON o chelovecheskom razvitii [United Nations Human Development Report, 2016]. Retrieved from http://hdr.undp.org/sites/default/files/HDR2016_RU_Overview_Web.pdf/. (Date of treatment: 3.03.2017).
- Esimzhanova S.R. (2014). Chelovecheskiy kapital v Kazahstane: sostoyanie i struktura. [The human capital in Kazakhstan: state and structure]. *Standard of living of the population of regions of Russia, (vol.1)*. (no191), pp.48-56. Retrieved from <http://docplayer.ru/74028941-Chelovecheskiy-kapital-v-kazahstane-sostoyanie-i-struktura.html>.
- Falyahov R. 20 millionov rossiyan skatilis v bednosti [20 million Russians have rolled down in poverty]. Retrieved from <https://www.gazeta.ru/business/2018/05/09/11745109.shtml>.

Kovalenko N. Rossiya stanovitsya schastlivey, nesmotrya na krizis [Russia becomes happier, despite crisis]. Retrieved from <https://vz.ru/world/2017/3/20/862678.html>. (Date of treatment: 05.06.2017.).

Korchagin Yu.A. (2016). Chelovecheskiy kapital kak faktor rosta i razvitiya ili stagnatsii, retsessii i degradatsii: [Capital as a factor of growth and development or stagnation, recession and degradation]. Monograph. Voronezh: TsIRE, 2016. Retrieved from: <http://www.lerc.ru/?part=articles&art=1&page=314>.

Krutko V.N. (2014). Demograficheskie problemy Rossii: setevoy proekt resheniya.

[Demographic problems of Russia: network draft decision]. Russia and modern world. (no2), pp. 81-92

Krylovskaya, E. M. 2014. Chelovecheskiy kapital kak sostavljauschaja natsionalnogo bogatstva Rossii [Human Capital as a Component of Russia's National Wealth]. Socio-economic Phenomena and Processes, 2014. No. 3. T. 9. pp. 57 – 61. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/v/chelovecheskiy-kapital-kak-sostavlyayuschaya-natsionalnogo-bogatstva-rossii>.

Kuzminov Ya.I., Ovcharova L.N., Yakobson L.I. (2016). Chelovecheskiy kapital kak faktor socialno-ekonomicheskogo razvitiya [Human Capital as a Factor of Socio-economic Development]. Short version of the report [Text]: Report for the XVII April. International scientific conference on the problems of development of economy and society, Moscow, April 19 – 22, 2016. Nat. Res. Higher School of Economics. Moscow: Publ. House of the Higher School of Economics, 2016. p.76

Mirkin Zh. (2017). Pochemu ekonomika ne rastet? [Why the economy doesn't grow?] Arguments and facts, 16 (1901), on April 19-25, 2017. Retrieved from http://www.aif.ru/money/opinion/pochemu_ekonomika_ne_rastyot.

Morgunov V.P. (2015). Razvitiye chelovecheskogo kapitala v ekonomike, osnovannoy na znaniyah. [Development of Human Capital in a Knowledge-based Economy]. The own report on the dissertation to gain the candidate's degree in economic sciences. Orenburg: Ed. Center OGAU. 2015. p.22

Nikolaev, A. (2017). Russkie ne idut-oni uhodyat [Russians don't go - they leave]. Retrieved from: <http://www.rosbalt.ru/world/2017/06/11/1622010.html>.

Nikolaev, I.(2017). Samokritika vlastnogo razuma [Self-criticism of imperious mind]. Moskovsky Komsomolets, (27412) 2017, Retrieved from: <http://www.mk.ru/politics/2017/06/06/vlast-uverovala-v-nepogreshimost-pyat-prichin-nepriznaniya-oshibok.html>.

Nesterov, L., Ashirova G. (2003). Natsionalnoe bogatstvo i chelovecheskiy kapital [National wealth and human capital]. Issues of Economics, (2), pp.103-110.

Petrova N.(2016). Kapital v otstavke [Retired capital].Commersant– Money, (no 48), 12.05.2016.

Reyting stran mira po urovnyu schastyia naseleniya v 2017 godu [Rating of the world countries according to the level of happiness of the population in 2017]. Retrieved from : <http://gtmarket.ru/news/2017/03/20/7316>. (Date of treatment: 23.03.2017).

Reyting stran mira po urovnyu sotsialnogo progressa (2017). [The rating of the countries of the world on the level of social progress]. Retrieved from:<http://gtmarket.ru/research/social-progress-index/info>.

Tsoy E. Skolko tratit Kazahstan na nauchnyie issledovaniya? [How many does spend Kazakhstan for scientific research?]. Retrieved from: <https://vlast.kz/jekonomika/21610-skolko-tratit-kazahstan-na-naucnye-issledovania.html>.

Uroven zhizni v Respublike Kazahstan. (2016) [The standard of living in the Republic of Kazakhstan (2016)]. Retrieved from: <http://www.ranking.kz/ru/a/infopovody/v-2016-godu-realnye-dohody-v-rk-pokazali-samoe-glubokoe-padenie-za-vsyu-istoriyu-2000-h-godov-na-45-chislennost-maloobespechennyh-kazahstancsev-rezko-velichivaetsya>. (Date of treatment: 17.03.2017).

VVP po paritetu pokupalnoy sposobnosti po stranam mira v 2016 godu. [GDP at Purchasing Power Parity by World Countries in 2016]. Retrieved from: <http://investorschool.ru/spisok-stran-po-vvp-pps-na-dushu-naseleniya-2016>. (Date of treatment: 23.03.2017).

Sadykhanova G.¹, Isatayeva G.²

¹Candidate of Economic Sciences, Acting Professor, al-Farabi Kazakh national university, Kazakhstan, Almaty, e-mail: gulnara.sa@gmail.com

²Candidate of Economic Sciences, South Kazakhstan State Pedagogical University, Kazakhstan, Shymkent

MODERNIZATION OF HIGHER EDUCATION AND SCIENCE FINANCING SYSTEM IN KAZAKHSTAN

The education system is an essential component of the socio-economic system of the state, which has an impact on all aspects of its activities. The influence of education on economic growth is proved by leading Russian, domestic and foreign economists. The implemented reform in the sphere of higher education is aimed at the simultaneous solution of a number of problems: first of all, to improve the quality of education and training of personnel, integration into the international educational space, structurally-substantial academic design is adequate to the needs of society, the state, employers, the individual. Higher education and the science system are subject to radical changes in the world closely related to the implementation of the idea of a knowledge-based economy. Funding plays a very important role here, in fact its function and effect. The level of expenditures and the way of their distribution is today about the potential of a given country. In the most developed economies, the financing of higher education and science is closely related to the efficiency, needs of the enterprise sector and is a derivative of healthy competition. This article is devoted to the problems of financing the education and science systems in Kazakhstan in conditions of the formation of a knowledge-based economy. The main stages of budgetary and extra-budgetary financing of educational institutions are considered. Studied models of normative financing of education, features, problems and consequences of their implementation. The article is intended for specialists in the field of economics, management and financing of the education and science system.

Key words: financing of higher education, education and science, modernization of higher education.

Садыханова Г.А.¹, Исатаева Г.Б.²

¹э.ғ.к., профессор м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: gulnara.sa@gmail.com

²э.ғ.к., Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Қазақстан, Шымкент қ.

Қазақстанда жоғары білім мен ғылымды қаржыландыруды жаңғырту

Білім беру жүйесі мемлекет қызметіне жан-жақты әсер ететін, оның мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық жүйесінің маңызды компоненті. Білім берудің экономикалық өсімге ықпалы ресейлік, отандық және шетелдік жетекші экономистермен дәлелденген. Білім беру саласындағы жүзеге асырылып жатқан реформа бірқатар мәселелерді бірден шешуге бағытталған: білім беру мен кадрларды дайындау сапасын көтеру, халықаралық білім беру кеңістігіне интеграциялау, қоғам, мемлекет, жұмысберушілер, жеке тұлға қажеттіліктеріне сәйкес құрылымды-мазмұндық академиялық реттеу. Ғылыми сыйымдылығы жоғары экономиканың қалыптасуымен байланысты экономикалық реформаларды жүзеге асырумен байланысты әлемдегі радикалды өзгерістер білім мен ғылымға сөзсіз әсер етеді. Білім мен ғылымды қаржыландыру өте маңызды рөл атқарады. Шығындар деңгейі және оларды тарату тәсілдері елдің әлеуеті туралы мәлімет береді. Жақсы дамыған елдерде жоғары білім мен ғылымды қаржыландыру инновациялық іс-әрекеттің тиімділігімен тығыз байланысты және таза бәсекенің туындысы болады. Бұл мақала Қазақстанда ғылыми сыйымдылығы жоғары экономиканың қалыптасу жағдайында білім мен ғылым жүйесін қаржыландыру мәселелеріне арналған. Білім беру мекемелерін бюджеттік және бюджеттен тыс қаржыландыруды ұйымдастырудың өзгерісінің негізгі кезеңдері қарастырылған. Білім беруді қаржыландырудың нормативті модельдері, олардың ерекшеліктері, мәселелері және оларды

жүзеге асыру салдарлары зерттелген. Мақала білім беру және ғылым жүйесін басқару және қаржыландыру, экономика салаларындағы мамандарға арналған.

Түйін сөздер: жоғары білімді қаржыландыру, ғылым және білім, жоғары білімді жаңғырту.

Садыханова Г.А.¹, Исатаева Г.Б.²

¹к.э.н., и.о. профессора, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: gulnara.sa@gmail.com

²к.э.н., Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, Казахстан, г. Шымкент

Модернизация системы финансирования высшего образования и науки в Казахстане

Система образования является важнейшим компонентом социально-экономической системы государства, оказывающим воздействие на все стороны его деятельности. Влияние образования на экономический рост доказано ведущими российскими, отечественными и зарубежными учеными-экономистами. Осуществляемая реформа в сфере высшего образования направлена на одновременное решение ряда проблем: прежде всего, на повышение качества обучения и подготовки кадров, интеграцию в международное образовательное пространство, структурно-содержательное академическое оформление адекватно потребностям общества, государства, работодателей, личности. Несомненно, образование и наука более подвержены радикальным изменениям в мире, тесно связанным с реализацией экономических реформ по становлению наукоемкой экономики. Финансирование науки и образования играет здесь очень важную роль. Уровень расходов и способ их распределения сегодня говорит о потенциале данной страны. В наиболее развитых странах финансирование высшего образования и науки тесно связано с эффективностью инновационной деятельности и является производным от здоровой конкуренции. Данная статья посвящена проблемам финансирования системы образования и науки в Казахстане в условиях становления наукоемкой экономики. Рассматриваются основные этапы изменения организации бюджетного и внебюджетного финансирования образовательных учреждений. Исследуются модели нормативного финансирования образования, особенности, проблемы и последствия их реализации. Статья ориентирована на специалистов в области экономики, управления и финансирования системы образования и науки.

Ключевые слова: финансирование высшего образования, образование и наука, модернизация высшего образования.

Introduction

Kazakhstan has practically used simple development reserves and is entering a period where innovation is of key importance. Meanwhile, there is no doubt that the level of studies is usually poor, the number of graduates do not increase innovation, also the contribution of Kazakhstan science to the development of the economy is extremely modest and cooperation with enterprises is marginal. Since for 20 years of free Kazakhstan we have not managed to create an effective system that ensures a high level of science and higher education, now we must learn at an accelerated pace from those who can and be ready to introduce bold solutions. The priority of our country should be today the introduction of effective, just and rational financing of education and science.

In the 2016/2017 academic year, 477074 were educated in 130 higher education schools of all types of students. The dominant position in the revenues of Kazakhstan universities is the revenue from didactic activities. When analyzing revenues, it

should be noted that when it comes to revenues from research activities, they are strongly concentrated in a small group of universities: 25 universities receive 84% of funds for research, and 50% of all funds go to 8 universities. At the same time, the same 25 universities receive as much as 62% of all revenues from didactic activities. Universities, which receive most of the funds for research, are therefore not, as in other countries, specialized research units sporadically dealing with didactics. The concentration of funds for research activities at these universities results rather from the large scale of their didactic activity (Badat C., 2012: 98; Bruce D., 1999: 405; Palier B., 2010: 119). It is also worth emphasizing the fact that the revenues from scientific and research activities of public universities in 2018 amounted to over KZT 2 billion, and only a small part of these funds came from sources outside the budget (for universities alone it was only about 4% of total revenues, for polytechnic a dozen or so percent).

The research and development spheres in Kazakhstan include the following types units:

- scientific institutions of the Kazakhstan Academy of Sciences including scientific institutes and independent scientific institutions,
- research and development units (abbreviated as JBRs),
- private entities whose main activity has been classified to “Science” Law,
- higher education: public and private R & D - within this scope in business
- science service units (scientific libraries, archives, associations, foundations, etc.),
- development units,
- other units.

Methodology

The basis of the dissertation research is the scientific works and practical developments of domestic and foreign scientists on the financial problems of higher education. The methodological basis of the study was economic laws and regularities, fundamental provisions and concepts of financing higher education. The main instrument of the study was the methodology of the system and program-target approach to financing higher education.

In the process of research, the following methods were used: economic-statistical, abstract-logical, expert, mathematical modeling, methods of comparative analysis, groupings, classifications, average values, graphic images, and others.

The information base of the research was legislative and normative legal acts in the field of education, as well as regulating higher education finances, state and departmental statistics data, reporting and analytical materials of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, its subordinate national centers, higher educational institutions.

Literature review

As it can be seen, the change in the structure of higher education financialization is needed immediately, because the funds allocated do not translate into the international level of Kazakhstan universities. In recent years, we have seen significant changes in funding systems in many countries. To cope with the rising costs, which are the result of, *inter alia*, an increasing number of students, new technologies and diversified specializations, European higher education institutions have two alternatives to maintain or improve their level of funding. They can demand additional funds from governments or raise funds from private entities. With regard to the latter, they can take one of two forms. First of all, these are expenses of students

and their families not only in the form of tuition, but also in the form of fees for auxiliary services, such as accommodation or meals. Second, from private enterprises, non-profit organizations and work organization (Coughlan F., 2007: 77; Hochschild F., 2001: 119; Morel N., 2007: 618). All these expenditures constitute the private sector's contribution to the financing of higher education institutions. However, it should be noted that even when educational institutions receive funds from private entities, this does not mean that they were not originally from the government, eg in the form of transfers or social benefits. On the other hand, if we look at public budget expenditures, they are mainly intended for: financing the costs of teaching, operations and investments as well as research and development: including investments in equipment and equipment. In the European Union, higher education is largely financed from the public sector – this applies to over 70% of students in the whole community. Greece, Norway, France, Finland, Sweden, Ireland and Denmark are countries where public funding is almost the only source of financing for higher education (University of the Witwatersrand, 2008: 108). Nevertheless, looking at the United States, Japan or the South Korea the situation is reversed – the advantage of private spending: in the United States – 1.9% of GDP, South Korea. – 1.9% of GDP (United Nations, 2005: 602). And let us remember that these countries are the leaders in terms of innovativeness of the economy and effectiveness of education (Korotayev V., 2010: 118; Hsiao C., 2003: 160; Gavanas A., 2013: 105; Hiilamo H., 2015: 145).

Results

When analyzing the structure of financing R & D expenditures in Kazakhstan, we can see that it is practically a reversal of the proportions assumed in the Lisbon Strategy and the proportion of the most developed countries (USA, South Korea, Japan). Public funds from the state budget still hold the dominant position. In addition, in Kazakhstan we observe a low share of development work in expenditure on research and development. And yet it seems legitimate to treat the share of these works in general R & D expenditure as a specific measure of the so-called proximity to the market of scientific activity in a given country (Badat C., 2008: 160; Tollman S., 2007: 4).

Analyzing research and development expenditures in this respect, it is easier for us to determine the degree of connection between the world of science and the world of enterprises, and

thus answer the question whether research conducted by individual research units meets the demand reported by the production and services sector. One can assume the hypothesis that the higher the proportion of applied and applied research is, the greater the chance that the results of these works will find their practical application in the production of goods and services, thus contributing to increasing the innovation of the economy (Yaffee R., 2003: 180, Markus G., 1979: 279, Pavolini E., 2008: 246).

There is a great deal of international Kazakhstan higher education and Kazakhstan science and one could create their entire catalog, but for the purposes of this study, the Authors will focus on, in their opinion, two key one (Ballim Y., 2008: 230; Baltagi H., 2005: 240). The first one concerns the impact of Kazakhstan science and is reflected in the number of publications and the percentage of citations.

The weakness of Kazakhstan science demonstrated above encourages resignation from subsidies. The transfer of expenditures on scientific research should be carried out with the help of grants open to all (Hughes G., 2001: 460; Morel N., 2015: 133). From year to year, the subsidy should be limited (even by 10% less per year) to competitions. Kazakhstan found itself in a period where innovation would determine its economic position in the world. For this reason, the proposed changes should happen very quickly, eg within 2-3 years, but it is probably unrealistic (Barnett R., 2000: 488; Castells M., 1996: 169; Hall P., 2001: 480). At the same time, you should be rewarded for efficiency and high level of research. Following the example of Finland, the research team and its employer should receive a bonus / payment for:

- number of international publications, number of citations in magazines scientific
- the amount of funds obtained for research projects obtained on the competition basis and from other sources
- scope of participation in international scientific and research projects
- amount of orders obtained from the economy, etc.
- effects of implementing research results (licenses, copyrights, services provided, etc.)

Such a system of financing science will make today the dispersed potential of high quality staff will be integrated (Plantenga J., 2009: 240). Effective research teams will grow in strength, and universities and research institutions will be interested to hire them. In this way, flagship centers of Kazakhstan science will be created and this is a more effective way than administrative nomination.

It is in these centers that you can conduct studies at a high level and the state should be interested in better financing the studies conducted there.

Comparative analysis of higher education and science funding systems leads to the following conclusions:

1. In countries where learning and study are at a high level of funding system clearly differs from Kazakhstan

2. The main cause of so many diseases is the lack of healthy competition in the sphere science and higher education. It is amazing that referring in year's transformation of so many successes in various areas of life - thanks to the mentioned competition - we isolated from it the key area for the prosperity of Kazakhstan. We need to emphasize this once again: the key to the success of our country is the introduction to the sphere of science and higher education principles of fair competition, and this competition in this case must concern competitive access to public money.

There are no reasons or structural reasons that would make it impossible introduction of such pure competition to Kazakhstan higher education. What's more, it is not necessary to change the existing laws, despite their certain weaknesses, or spending additional funds.

Finally, we want to make it clear that although we represent a non-public university, our goal is not to defend the private sector at all costs. We even think that many of them are schools of shame and should disappear. However, we argue that without private schools, it is impossible to create a fair competition, which is a prerequisite for an increase in the level of study and the quality and efficiency of science (Dwolatsky B., 2008: 147; Wilson A., 2008: 234; Porter A., 2011: 485; Al Shami L., 2014: 1; Maddala K., 2009: 250; Baltagi H., 1992: 561). Employees in the public sector have to feel the breath of competition on their backs, they must lose certainty as to the stability of the job and finally didactics cannot be a source of such easy and good income.

Our solutions will ultimately make the budget support better, whether public or private. In addition, we also hope that it will effectively eliminate the bad ones.

We believe that funds for science and higher education should be significantly increased, but only after the introduction of fair competition rules, when we develop effective tools that increase the level and effectiveness. In addition, funding sources should be diversified, including creating a system that encourages companies to invest.

We express our conviction that the proposed solutions will also serve large public universities. Although the number of students will drop, funds for research and development projects will increase significantly. At the same time, the Rector's strong authority will enable the multiplication and development of good research teams at the expense of the latter. Good big universities have to stop participating in the race that will develop more and faster. They should show their effectiveness in the race for scientific and development achievements. They should also train staff for other universities. The above proposals may also be treated as a necessary transition period, preparing for further-reaching solutions, even those proposed since 2015 by the Ernst & Young Business Advisory consortium and the Institute for Market Economics - authors of the Strategy for the Development of Higher Education in Kazakhstan by 2020.

Conclusion

As a summary, the following design aspects can be derived:

Finance Sources

The increase of the finance volume from other than state sources is generally assessed to be positive. There is scepticism concerning the implications for the performance areas, e.g. emphasis on some areas and neglect of other areas (which might be important for society but are not "profitable"). There are conflicting views as to the (desirable) extent of attainable volume of third party resources. Opportunities to open further sources as e.g. to generate funds from investments and commercialisation of know how or tangible assets are seen to be rather limited. The increase of state competitive budget is favoured by a majority of the stakeholders. It is viewed to be of advantage in the areas of research and the development and exploitation of the arts.

Funding Orientation

Performance oriented funding is a major feature of the funding system, therefore it is focused on university output. However, there are also input-related criteria used to determine the budget volume. There is scepticism concerning the measurability of university outputs and the use of measures as basis for budget volumes. At the present, outcome orientation

does not play any role: pertinent information can not be generated and there is no experience concerning the effects of the new system.

Budget Volume

There is a broad consensus that the state budget volume is low or too low. There is the demand for an increase in order to perform in sufficient quality and quantity. However, the given budget volume is also seen conducive to the realization of potentials of rationalization, economies and synergies.

Funding Instruments

Which instrument is seen to be more appropriate for the allocation of financial resources depends (amongst others) from the question "who has to take when which type of decision": the formula is based on past decisions on the relationship between funds and performance, resources needed in principle, demand and other criteria. At the time of the calculation of the formula-based budget no decision is taken any more. On the other hand, performance agreements and peer review procedures are determined by decisions of the negotiating parties and the reviewers. A crucial factor is the reference point of time of the instruments (this can be the past, the present or the future), i.e. past performance or input data or future criteria of goals and objectives are used as calculation basis. Another issue is the degree of the specific costs and efforts required for the use of instruments (e.g. transaction costs) and which benefits result. The study results show that peer review procedures are appropriate and effective for research and development and exploitation of the arts. Formula-based budgeting procedures are seen to be appropriate for the area of teaching. The performance agreement is viewed as instrument which, in principle and generally, is useful and effective for resource allocation in decentralised systems.

As overall conclusion it can be stated that in an objective way "the optimal funding system" does not exist and can not exist: the assessment of any system is always dependent from various interests, intended goals and the respective views. Concerning the design alternatives of the funding system, the study results indicate that there are various and contradicting ways and means. The majority of the interviewees would now prefer a phase of stability and consolidation which is seen to be useful and necessary.

References

Al Shami, Lotfi A., Coleman S. (2012). Unified knowledge based economy neural forecasting map, The 2012 International Joint Conference on Neural Networks (IJCNN), pp. 1–8, (ISSN 2161–4393).

- Badat S. (2012). Valuing higher education. Joint Seminar of Higher Education South Africa and the Parliamentary Portfolio Committee on Higher Education and Training, Stellenbosch University: STIAS —Wallenberg Research Centre, 20 April 2012, Stellenbosch, pp. 98-106
- Badat S. (2008). The trajectory, dynamics, determinants and nature of institutional change in post-1994 South African higher education. Presented at the Higher Education CloseUp 4 conference, Cape Town, June 2008, p. 160
- Ballim Y (2008) Interview with Deputy Vice-Chancellor: Academic, University of the Witwatersrand, 13 November 2008, p. 230
- Baltagi H.B. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, vol. 3, John Wiley & Sons, New York, USA, p. 240
- Barnett R. (2000). *Realizing the university in an age of supercomplexity*. SRHE and Open University Press, Buckingham & Philadelphia, p. 488
- Baltagi H.B., Li Q. (1992). Prediction in the one — error component model with serial correlation. *J. Forecast*, 11 (1), P. 561–567.
- Bruce D., Baker C., Richards E. (1999) A comparison of conventional linear regression methods and neural networks for forecasting educational spending, *Econ. Educ. Rev.*, 18 (4), P. 405–515.
- Castells M. (1996). *The rise of the network society*. Blackwell, Oxford, P.169
- Coughlan F., Divala J., Enslin P., Kissack M., Mathebula T. (2007). Systemic governance, public accountability and institutional autonomy. In: CHE (ed) *Review of higher education in South Africa, selected themes, August 2007*. Council on Higher Education (CHE), Pretoria, pp 77–96
- Dwolatsky B. (2008) *MIT and the rise of entrepreneurial science*. Routledge, London, P. 147
- Gavanas A., Catharina C. (2013). *Rena hem pa° smutsiga villkor?* Stockholm: Makadam Fo`rlag, P.105
- Hall P., Soskice D. (2001). *Varieties of capitalism—The institutional foundations of comparative advantage*. Oxford: Oxford University Press, P. 480
- Hiilamo H. (2015). The politics of domestic outsourcing in Finland and Sweden. In *The political economy of household services in Europe*, eds. C. Carbonnier, and N. Morel. Basingstoke: Palgrave Macmillan, P. 145
- Hochschild A. (2001). Global care chains and emotional surplus value. In *On the edge. Living with global capitalism*, ed.W. Hutton, and A. Giddens. London: Vintage, P. 450
- Hsiao C. (2003). *Analysis of Panel Data*, vol. 2, Cambridge University Press, New York, USA, P. 160
- Hughes G. (2001). *Aristotle on ethics*. Routledge, London Ministry of Education (2001) *The national plan for higher education*. Ministry of Education, Pretoria, P. 460
- Korotayev V.A., Tsirel V.S. (2010). A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Cycles in Global Economic Development, and the 2008/2009 Economic Crisis, *Struct. Dyn*, 4 (1), P. 118
- Maddala K.L. (2009). *Introduction to Econometrics*, Wiley, UK, P. 250
- Markus G.B. (1979). *Analyzing Panel Data*, vol. 1, Sage University Paper, California, USA, 270
- Morel N. (2007). From subsidiarity to free choice: Child and elder care policy reforms in France, Belgium, Germany and the Netherlands. *Social Policy & Administration*, 41 (6), P. 618–37.
- Morel N., Carbonnier C. (2015). Taking the low road: The political economy of domestic services in Europe. In *The political economy of household services in Europe*, ed. C. Carbonnier, and N. Morel. Basingstoke: Palgrave Macmillan, P. 133
- Palier B., Kathleen T. (2010). Institutionalizing dualism: Complementarities and change in France and Germany. *Politics & Society*, 38 (1), P. 119–48.
- Pavolini E., Costanzo R. (2008). Restructuring the welfare state: Reforms in long-term care in Western European countries. *Journal of European Social Policy*, 18 (3), P. 246–59.
- Plantenga J., Chantal R. (2009). The provision of childcare services. A comparative review of 30 European countries. European Commission. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, P. 240
- Porter A.L. (2011). *Cunningham S.W., Banks J., Roper A.T., Mason T.W., Rossin F.A., Forecasting and Management of Technology*, Wiley, P. 485
- Tollman S, Kahn K (2007) Health, population and social transitions in South Africa. *Scandinavian Journal of Public Health* 35(69):4–7, August 2007, Taylor and Francis, UK
- United Nations (2005) In: Juma C, Lee Y-C (eds) *Innovation: applying knowledge in development*, UN Millenium Project Task Force on Science, Technology and Innovation. Earthscan, London, P. 480.
- University of the Witwatersrand (2008) *Establishing the Wits Rural Observatory: business case*. Report prepared by Mark Burke for the University of the Witwatersrand, Johannesburg, October 2008, 480 p.
- Wilson A. (2008). Interview with Director of Economic Geology Research Institute, University of the Witwatersrand, 17 November 2008, P. 234
- Yaffee R., *A Primer for Panel Data Analysis*, vol. 1, New York University Press, New York, USA, 2003. P. 180

References

- Al Shami, Lotfi A., Coleman S., Unified knowledge based economy neural forecasting map, The 2012 International Joint Conference on Neural Networks (IJCNN), 2012, pp. 1–8, (ISSN 2161–4393).
- Badat S (2012) Valuing higher education. Joint Seminar of Higher Education South Africa and the Parliamentary Portfolio Committee on Higher Education and Training, Stellenbosch University: STIAS —Wallenberg Research Centre, 20 April 2012, Stellenbosch, O 98-106

- Badat S (2008) The trajectory, dynamics, determinants and nature of institutional change in post-1994 South African higher education. Presented at the Higher Education CloseUp 4 conference, Cape Town, June 2008 160
- Ballim Y (2008) Interview with Deputy Vice-Chancellor: Academic, University of the Witwatersrand, 13 November 2008 230
- Baltagi H.B., *Econometric Analysis of Panel Data*, vol. 3, John Wiley & Sons, New York, USA, 2005. 240
- Barnett R (2000) *Realizing the university in an age of supercomplexity*. SRHE and Open University Press, Buckingham & Philadelphia 488
- Baltagi H.B., Q. Li, Prediction in the one — error component model with serial correlation, *J. Forecast.* 11 (1) (1992) 561–567.
- Bruce D. Baker, C.E. Richards, A comparison of conventional linear regression methods and neural networks for forecasting educational spending, *Econ. Educ. Rev.* 18 (4) (1999) 405–515.
- Castells M (1996) *The rise of the network society*. Blackwell, Oxford 169
- Coughlan F, Divala J, Enslin P, Kissack M, Mathebula T (2007) Systemic governance, public accountability and institutional autonomy. In: CHE (ed) *Review of higher education in South Africa, selected themes, August 2007*. Council on Higher Education (CHE), Pretoria, pp 77–96
- Dwolatsky B (2008) Interview with head of Joburg Centre for Software Engineering, 11 November 2008 Etzkowitz H (2002) *MIT and the rise of entrepreneurial science*. Routledge, London 147
- Gavanas, Anna, and Catharina Calleman, eds. 2013. *Rena hem på smutsiga villkor?* Stockholm: Makadam Förlag. 105
- Hall, Peter, and David Soskice, eds. 2001. *Varieties of capitalism—The institutional foundations of comparative advantage*. Oxford: Oxford University Press. 480
- Hiilamo, Heikki. 2015. The politics of domestic outsourcing in Finland and Sweden. In *The political economy of household services in Europe*, eds. C. Carbonnier, and N. Morel. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 145
- Hochschild, Arlie. 2001. Global care chains and emotional surplus value. In *On the edge. Living with global capitalism*, ed. W. Hutton, and A. Giddens. London: Vintage. 450
- Hsiao C., *Analysis of Panel Data*, vol. 2, Cambridge University Press, New York, USA, 2003. 160
- Hughes G (2001) *Aristotle on ethics*. Routledge, London Ministry of Education (2001) *The national plan for higher education*. Ministry of Education, Pretoria 460
- Korotayev V.A., Tsirel V.S., *A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Cycles in Global Economic Development, and the 2008/2009 Economic Crisis*, *Struct. Dyn.* 4 (1) (2010) (5/3/2012). 118
- Maddala K.L.G., *Introduction to Econometrics*, Wiley, UK, 2009. 250
- Markus G.B., *Analyzing Panel Data*, vol. 1, Sage University Paper, California, USA, 1979. 270
- Morel, Nathalie. 2007. From subsidiarity to free choice: Child and elder care policy reforms in France, Belgium, Germany and the Netherlands. *Social Policy & Administration*, 41 (6): 618–37.
- Morel, Nathalie, and Clément Carbonnier. 2015. Taking the low road: The political economy of domestic services in Europe. In *The political economy of household services in Europe*, ed. C. Carbonnier, and N. Morel. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 133
- Palier, Bruno, and Kathleen Thelen. 2010. Institutionalizing dualism: Complementarities and change in France and Germany. *Politics & Society*, 38 (1): 119–48.
- Pavolini, Emmanuele, and Costanzo Ranci. 2008. Restructuring the welfare state: Reforms in long-term care in Western European countries. *Journal of European Social Policy*, 18 (3): 246–59.
- Plantenga, Janneke, and Chantal Remery. 2009. The provision of childcare services. A comparative review of 30 European countries. European Commission. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 240
- Porter A.L., Cunningham S.W., Banks J., Roper A.T., Mason T.W., Rossin F.A., *Forecasting and Management of Technology*, Wiley, com, 2011. 485
- Tollman S, Kahn K (2007) Health, population and social transitions in South Africa. *Scandinavian Journal of Public Health* 35(69):4–7, August 2007, Taylor and Francis, UK
- United Nations (2005) In: Juma C, Lee Y-C (eds) *Innovation: applying knowledge in development*, UN Millenium Project Task Force on Science, Technology and Innovation. Earthscan, London
- University of the Witwatersrand (2008) *Establishing the Wits Rural Observatory: business case*. Report prepared by Mark Burke for the University of the Witwatersrand, Johannesburg, October 2008
- Wilson A (2008) Interview with Director of Economic Geology Research Institute, University of the Witwatersrand, 17 November 2008 234
- Yaffee R., *A Primer for Panel Data Analysis*, vol. 1, New York University Press, New York, USA, 2003. 180

Nevin Sanlier¹, Kelesbayev D.², Abubakirova A.³

¹Gazi University, Turkey, Ankara, e-mail: n.sanlier@gazi.edu.tr

²Akhmet Yassawi University, Kazakhstan, Turkestan,
e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz

³Akhmet Yassawi University, Kazakhstan, Turkestan,
e-mail: aktolkin.abubakirova@ayu.edu.kz

RELATIONSHIP AMONG FOOD SAFETY KNOWLEDGE, ATTITUDE AND BEHAVIOR OF EMPLOYEES IN KAZAKHSTAN HOTELS

The aim of this study is to determine and compare the food safety knowledge, attitude and behavior of Employees in 4-5 star hotels in Kazakhstan, and to investigate the effects of these determinants on each other. For this purpose, a survey is performed with 256 employees who work for different positions in the hotel. The collected data is analyzed by using descriptive statistics and structural equation modeling. As a result, it is determined that food safety knowledge has not a significant influence on food safety behavior. However, there is a high correlation between food safety attitude and behavior, and a medium correlation between food safety knowledge and attitude. Consequently, training, profession and experience of the employee are very important factors to be paid attention for ensuring food safety in enterprises. Thus, it is necessary to determine the training needs of the employee, and to provide training and seminars taking into account the position of each employee in the hotel.

Key words: food safety, hygiene, sanitation, hotels, hotel employee, hotel businesses.

Невин Шанлыер¹, Келесбаев Д.², Абубакирова А.³

¹Гази университеті, «Туризм» кафедрасы, Түркия, Анкара қ., e-mail: n.sanlier@gazi.edu.tr

²Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті, Қазақстан, Түркістан қ.,
e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz

³Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті, Қазақстан, Түркістан қ.,
e-mail: aktolkin.abubakirova@ayu.edu.kz

Қазақстандағы қонақ үй қызметкерлерінің азық-түлік қауіпсіздігі туралы білімі, ұстанымдары мен іс-әрекеттері арасындағы байланыс

Бұл зерттеу жұмысының мақсаты – Қазақстандағы қонақ үй қызметкерлерінің азық-түлік қауіпсіздігі туралы білімдерін, ұстанымдары мен көзқарастарын, іс-әрекеттері мен мінез-құлықтарын анықтау, салыстыру және арасындағы байланыстарды табу, яғни бұлардың арасындағы байланыстардың бір-біріне әсер етуін зерттеу болып табылады. Осы мақсатта, қонақ үй қызметкерлерінің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету кезінде қаншалықты саналы әрекет ететіндіктерін анықтау үшін қонақүйлерде әртүрлі лауазымдарда жұмыс істейтін 256 қызметкермен сауалнама жүргізілді. Жиналған деректер сипаттамалы статистика және құрылымдық теңдеулерді модельдеу арқылы талданды. Нәтижесінде қызметкерлердің азық-түлік қауіпсіздігі туралы ұстанымдары азық-түлік қауіпсіздігіне әсер етпейтіндігі анықталды. Дегенмен, азық-түлік қауіпсіздігі туралы іс-әрекеттері мен мінез-құлықтары арасында күшті байланыс, сондай-ақ азық-түлік қауіпсіздігі туралы білім мен іс-әрекеттер арасында орташа байланыс бар екендігі мәлім болды. Сондықтан, қонақ үйлерде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде назар аударатын маңызды факторлар қызметкерлердің білімі, іс-әрекеттері мен мінез-құлықтары болып отыр. Осылайша, қызметкерді азық-түлік қауіпсіздігі туралы оқыту қажеттілігі анықталды. Сондықтан, қонақ үйдегі әрбір қызметкердің жағдайын ескере отырып, оларды оқыту және арнайы семинарлар өткізу қажет.

Түйін сөздер: азық-түлік қауіпсіздігі, гигиена, санитария, қонақ үйлер, қонақ үй қызметкерлері, қонақ үй бизнесі.

Невин Шанлыер¹, Келесбаев Д.², Абубакирова А.³

¹Университет Гази, Турция, г. Анкара, e-mail: n.sanlier@gazi.edu.tr

²Международный казахско-турецкий университет имени Х. А. Ясави, Казахстан, г. Туркестан, e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz

³Международный казахско-турецкий университет имени Х. А. Ясави, Казахстан, г. Туркестан, e-mail: aktolkin.abubakirova@ayu.edu.kz

Взаимоотношения между деятельностью, отношением и знаниями сотрудников о безопасности пищевых продуктов в казахстанских гостиницах

Целью данного исследования является определение и сравнение деятельности, отношения и знаний в области безопасности пищевых продуктов в гостиницах Казахстана и изучение влияния этих детерминант друг на друга. С этой целью был проведен опрос 256 различных должностных лиц отеля. Полученные данные проанализированы с использованием описательной статистики и моделирования структурных уравнений. В результате установлено, что отношение сотрудников к безопасности пищевых продуктов не оказывают существенного влияния на безопасность пищевых продуктов. Тем не менее, существует тесная связь между поведением и действиями, связанными с безопасностью пищевых продуктов, и средняя связь между знаниями и действиями, связанными с безопасностью пищевых продуктов. Следовательно, знания, действия и поведение работника являются очень важными факторами, на которые следует обратить внимание для обеспечения безопасности пищевых продуктов на предприятиях. Таким образом, необходимо проводить соответствующее обучение и семинары с учетом ситуации, сложившиеся с каждым сотрудником гостиницы.

Ключевые слова: безопасность пищевых продуктов, гигиена, санитария, гостиницы, сотрудники гостиницы, гостиничный бизнес.

Introduction

Tourism sector stays in the limelight, especially because of the economic benefits that it provides to the state. Therefore, it is observed that an important part of the literature studies on tourism is related to the economic aspects of tourism. Tourism is an industry growing in accordance with globalization and among the fastest together with automotive, petroleum and chemicals industries (Abubakirova et al., 2016). On the other hand, because of positive effects of tourism such as supporting balance of payments by creating foreign currency inflow, creating employment, and supporting foreign trade, infrastructure and superstructure; its development is encouraged by not only developing countries but also developed countries. Kazakhstan, which has a very large potential for tourism, has tried to evaluate these values as much as possible and has given place to tourism in the development plans.

Tourism is accepted as the easiest way to increase the life standard of a region and to strengthen the economy of residents. Urban and regional planners, industry and sector representatives, non-governmental organizations, and municipal corporations are responsible for providing the true development of the region and residents under the existing conditions. Tourists are foreigners for the residents; residents are also foreigners for tourists. Interaction between tourists and residents can occur in different environments and ways. Travel vehicles, hotels, res-

taurants, shopping centers, sightseeing areas are the areas where tourist and residents meet most.

Tourism is an essential source of revenue for all countries. In fact, the most important feature of tourism, which is a socio-economic phenomenon, is that the sector is based on the human element. Businesses showing the necessary care to their personal and offering better quality service achieve their objectives much easier; otherwise, they may face the extinction over time (Baser et. al., 2017). Experience shows that food safety is important for general public health as well as for the tourism industry of the countries. Consequently, for the future of the tourism sector, it is important to evaluate food safety knowledge, attitude and behavior of employee in the food and beverage services. It is an inevitable result for the countries, which have a lack of knowledge, attitude and behavior relating to the food safety to face decline in the tourism sector and experience large-scale scandals.

As an important part of the tourism sector, hotels are one of the most common places where food is prepared and served. In a study performed by Jevšnik et al. (2008), it is pointed out that business and its customers may seriously suffer from the unsuitable hygienic conditions of the kitchens in the hotels. In order to ensure hygienic quality in the hotels, some of the measures should be taken and the hotel manager and employee should be given training in hygiene at regular intervals (Sanlier, 2009). In various studies, consumers and food industry

workers have been revealed to have a lack of information and negligence in terms of food preparation safety (Jevšnik et al., 2008). The application errors are regarded as the most important factors in the incidence of food-borne illnesses. The necessary awareness of consumers for food safety can take place with the knowledge of food safety and ensuring necessary conditions for the health risks. Additionally, specific local and national laws for unhygienic food need to be created to protect the consumer, and continuous training of vendors could help address the lack of food quality and safety (Cortese et al., 2016). Important requirements in the legislation should be followed; adequate packaging and storage of the raw material, obtaining the raw material from registered suppliers, hygiene of the handlers and adequate management of wastes produced during the activities in question are amongst the main items deserving attention (Nunes et al., 2010).

The most common causes of food borne poisoning cases are reported as inadequate cooling, one or more hours between preparation and consumption, infected employee, incorrect heat treatment, inadequate cooking, inadequate heating, using contaminated material, cross contamination, inadequate cleaning of the equipment, using bad food materials and leftover food (Sanlier, 2009). Knowledge does not automatically lead to safe behavior, but the consumer gets the opportunity to choose how to act regarding food safety actions (Baser et al., 2017). Several studies have indicated gaps in consumer and worker knowledge, as well as in their behavior in relation to food safety (Jevšnik et al., 2008). Unlike many consumers who were educated to at least high school level, most of the unhygienic food manufacturers were found to have low educational levels and not to have any formal food safety training, which would greatly contribute to their poor food safety knowledge levels, attitudes and unhygienic practice (Samapundo et al., 2016). In another, a study the hygienic practices of street vendors and the context of their socioeconomic and living circumstances were investigated.

Materials and Methods

The aim of this study is to determine and compare the food safety knowledge, attitude and behavior of Employees in 4-5 star hotels in Kazakhstan, and to investigate the effects of these determinants on each other. For this purpose, a survey is performed with 256 employees who work for different positions in the hotel but obtained results cannot be generalized to all the hotels which possess an important tourism potential of the country. Although the reliability

coefficient was found to be high, this research is prone to bias by the participants because it measured self-reported behaviors of the employees. Because some individuals constituting the population of the study cannot be reached, the way of sampling was preferred. In this study, a probabilistic sampling method was used to represent the population. A cross-sectional study of food safety was conducted over 256 people employed at hotels, from April 2017 to September 2017. The data of the research was collected through face-to-face interviews with a questionnaire.

Hygiene, sanitation and food safety are the most important issues that need to be paid attention for the hotel management. The fact that the necessary importance to these issues are not given during service and in the kitchen constitutes a threat to the health of employee and guests of the hotel (Gomes et al., 2014). The aim of this study is to determine the level of food safety knowledge, attitude and behavior of 4-5 hotel employees in Kazakhstan. Moreover, the effects of these variables on each other using structural equation modeling are investigated. Based on the relationships illustrated in the research hypotheses are formed as follows:

H1: Food safety knowledge has a direct effect on food safety behavior.

H2: Food safety attitude has a direct effect on food safety behavior.

H3: There is a statistically significant relationship between food safety knowledge and attitude.

The questionnaire was piloted with 30 participants in April 2017 to confirm question clarity, identify response options, and gauge likely interview duration. Persons who agreed to participate in the study answered the questionnaire within 15 minutes. The revised questionnaire was divided into four sections and consisted of 66 statements:

- (1) a demographic section
- (2) the scale of employees' knowledge of food safety (20 questions)
- (3) the scale of employees' attitudes towards food safety (20 questions)
- (4) the scale of employees' behaviors towards food safety (20 questions)

In order to extract the valid items for food safety knowledge, attitude and behavior Explanatory Factor Analysis (EFA) was performed. The factor loadings of the scale items greater than 0.40 are selected. Thus, it was decided to remove 8 items from the scales of knowledge, 1 item from behavior and 7 items from attitude, respectively. With selected items the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) sample adequacy measure for food safety knowledge, attitude and behavior

are obtained as 0.784, 0.813 and 0.885 ($>.60$), respectively. Cronbach's alpha coefficients calculated to verify the reliability of these scales exceeds 0.75.

In order to evaluate whether the consistence of the model to the data for each scale is acceptable, CFA was performed. The results of CFA for food safety knowledge, attitude and behavior are given in Table 1. According to goodness of fit indices, it is determined that the factor structure (purchasing & cooking, hygiene, preservation) is within the acceptable limits.

The data collected within the scope of the research is analysed and interpreted in line with the specified purposes by utilizing descriptive statistics and several statistical analyses. Structural equation modeling (SEM) and other statistical analyses were

performed using IBM AMOS (Analysis of Moment Structures) and IBM SPSS (The Statistical Package for Social Sciences). Statistical significance value is set as $p < 0.01$.

SEM, a multivariate statistical method, is used in the testing of hypotheses designed to explain the casual relationships among observed and latent variables in the constructed theoretical models (Raykov and Marcoulides, 2006). SEM that is of use in many fields of science provides researchers for the possibility of determining the direct and indirect effects between variables by including the measurement errors. Statistically, SEM represents an extension of general linear modeling such as multiple regression and analysis of variance. Byrne (2010) has published a comprehensive overview of SEM.

Table 1 – The results of CFA for the scales of food safety knowledge, attitude and behavior

	Cmin/df	GFI	AGFI	CFI	RMSEA	Cronbach- α
Knowledge	2.51	0.964	0.940	0.958	0.055	0.789
Attitude	1.97	0.962	0.941	0.963	0.044	0.710
Behaviour	2.20	0.938	0.915	0.951	0.049	0.811

Results and Reasoning

In order to reveal the demographic characteristics of the individuals who participated in the study and to evaluate food safety knowledge, attitude and behavior of hotel employees, descriptive of statistics, absolute and relative frequencies are used. According to the results of research, 69.3% and 30.7% of participants are male and female respectively, and almost half of the participants are between the age ranges 21-30. In addition, it is observed that the respondents, 36.1% high school graduates with the highest percentage, 29.3% undergraduate and higher education graduates. 44% of the respondents serve as the restaurant staff and 36.1% of the respondents serve as food handler (see Table 2).

After determination of quality requirements related to the product or service and data collected requirements related to these requirements, each requirement will be defined what phase of Kano category it belongs, in other words they are classified. Quality requirements of each of the participants in the questionnaire, two questions of Kano type (positive and negative) based on their responses are classified according to Kano Evaluation Table (see. Table 2). According to Table 2 of the quality, requirements, which are, belong to which categories. For instance;

In Table 1, sample questions a customer positive for the question "1 - I enjoy it," negative questions, "5 - I do not like answered," If such quality element categories according to Table 2 "O" is a category that is, the one-dimensional quality requirements in the category are included.

Table 3 presents the results of SEM for knowledge scale and lists standard loading of factor, standard loading of items, percentage of correct responses to knowledge questions and item expression that loaded on the factors F1, F2, F3. In this study, the score of 0.40 is used as the mark for the identification of high factor loadings. The factor F1 (purchasing & cooking) has 5 items that loaded with an absolute value score greater than 0.41. F2 (hygiene) has 4 items that loaded with an absolute value score greater than 0.58. F3 (preservation) has 3 items that loaded with an absolute value score greater than 0.62.

Table 4 presents the results of SEM for attitude scale. Accordingly, the factor F4 (hygiene) has 6 items that loaded with an absolute value score greater than 0.54. F5 (purchasing & cooking) has 4 items that loaded with an absolute value score greater than 0.56. F6 (preservation) has 3 items that loaded with an absolute value score greater than 0.52.

Table 2 – Demographic characteristics of participants (n:256)

Variable		n	%
Gender	Male	177	69.3
	Female	79	30.7
Age (year)	≤ 20	25	9.8
	21 – 30	127	49.8
	31 – 40	81	31.5
	≥41	23	8.8
Education level	Primary school	35	13.5
	Secondary school	92	36.1
	Two-year degree	54	21.1
	Bachelor and above	75	29.3
Marital status	Married	126	49.4
	Single	130	50.6
Position in the hotel	Restaurant Staff	113	44.0
	Food Handler	92	36.1
	Receptionist	32	12.7
	Director	9	3.4
	Accounting and Sales	10	3.8
Total		256	100.0

Table 3 – The results of SEM for food safety knowledge and the proportion of correct responses

Scale	Factor	Std. Loading of Factor	Item	Expression	True (%)	Std. Loading of Item
Knowledge	F1 (purchasing & cooking)	0.69	K11	Food should be obtained from fresh and safe places while preparing food.	91.4	0.81
			K12	Food should not be used after the expiration date.	92.8	0.67
			K17	A frequently used rags and laundry should be kept out of the kitchen.	90.2	0.73
			K18	Unaccredited, off-brand and bulk product should not be purchased.	89.8	0.41
			K20	Purchased foods may seem clean, but there are bacteria in all foods.	81.7	0.57
	F2 (hygiene)	0.84	K4	Microorganisms are frequently found in hands.	82.5	0.59
			K6	The taste of a food should be checked with a different spoon.	86.1	0.58
			K14	Cooked foods should be kept separate from other foods in refrigerator.	82.7	0.90
			K16	After touching raw product, cooked food should never be touched without cleaning hands.	85.5	0.65
	F3 (preservation)	0.41	K10	Cooked food should not be left at room temperature more than 2 hours.	69.7	0.64
			K13	Internal temperature of the refrigerator is kept below 4-5 degrees.	69.9	0.85
K15			Cooked meat, poultry, fish, milk, eggs should not be stored between 3-63 degrees.	59.4	0.62	

Table 4 – The results of SEM for food safety attitude and descriptives

Scale	Factor	Std. Loading of Factor	Item	Expression	Mean	SD	Std. Loading of Item
Attitude	F4 (hygiene)	1	A4	Raw foods and cooked foods should be kept separately.	4.37	1.007	0.58
			A5	Kitchen should not be entered with clothes and shoes which are worn outside.	4.50	0.965	0.60
			A6	Canned foods should be stored in racks in their original packages.	4.40	1.021	0.55
			A12	The food-contact surfaces should properly cleaned before preparing food.	4.55	0.925	0.57
			A18	Poultry such as chicken, turkey, etc. should be washed before cooking.	4.52	0.790	0.56
			A19	Raw and cooked meats should be stored separately.	4.59	0.724	0.54
	F5 (purchasing & cooking)	0,28	A2	There is no problem in using cracked or broken eggs.	3.57	1.365	0.87
			A3	Hard-boiled eggs that are waited more than two days at room temperature can be used.	3.40	1,412	0.61
			A7	Instead of checking the expiration date, tasting is more appropriate.	3.47	1.490	0.70
			A15	Frozen foods should be thawed over a radiator or stalls.	3.41	1.495	0.56
	F6 (preservation)	0,2	A1	Cooked foods should be kept at room temperature until cool.	4.22	1.101	0.55
			A14	Street milk, after being boiled for half an hour can be stored in the refrigerator.	3.34	1.426	0.52
			A17	Leftovers should be refrigerated within two hours.	3.95	1.147	0.79

Table 5 presents the results of SEM for behavior scale. Accordingly, the factor F7 (hygiene) has 6 items that loaded with an absolute value score greater than 0.63. F8 (purchasing & cooking) has 9 items that loaded with an absolute value score greater than 0.43. F9 (preservation) has 4 items that loaded with an absolute value score greater than 0.51.

In order to investigate whether there are statistically significant relationships among food safety knowledge, attitude and behavior, the hypotheses and obtained results are given in Table 6. The first hypothesis formed between knowledge and

behavior is not approved, so food safety knowledge does not have a significant influence on food safety behavior ($\beta = 0.09$, $p > 0.01$). The second hypothesis is approved, so food safety attitude has significant influence on food safety behavior. Findings of the study support and suggests that there is a high correlation between food safety, attitude, and behavior ($\beta = 0.88$, $p < 0.01$). The last hypothesis that expresses a direct relationship between food safety knowledge and attitude is accepted. Findings support that there is a medium correlation between food safety knowledge and attitude ($\beta = 0.45$, $p < 0.01$).

Table 5 – The results of SEM for food safety behavior and descriptive

Scale	Factor	Std. Loading of Factor	Item	Expression	Mean	SD	Std. Loading of Item
Behaviors	F7 (hygiene)	0,83	B13	I wash my hands thoroughly after every single time that I use the bathroom.	4.71	0.680	0.82
			B14	I wash my hands thoroughly after touching raw food.	4.65	0.702	0.80
			B15	After washing, hands should be dried with paper towels.	4.61	0.779	0.70
			B17	I keep the lid on a pot if it contains food.	4.65	0.761	0.75
			B18	I wash vegetables and fruit under running tap water before use.	4.63	0.759	0.75
			B19	I wash chicken, fish, a piece of meat and eggs thoroughly before cooking.	4.50	0.898	0.63
	F8 (purchasing & cooking)	0,77	B1	When I prepare the food, I check the pack whether it is durable or not.	4.72	0.599	0.55
			B2	When I buy meat, I check the veterinary control character.	4.61	0.686	0.75
			B3	When cooking, I follow the instructions on the pack.	4.48	0.858	0.74
			B5	When I buy food, I read label information.	4.37	0.935	0.64
			B6	I think that food additives used in production is harmful.	4.21	1.057	0.43
			B7	I do not use out of date food.	4.41	1.082	0.50
			B10	When I prepare food, I do not allow anyone smoke around me.	4.39	0.965	0.59
			B11	I prefer places with quality certificate when I shop for food.	4.40	0.869	0.60
	F9 (preservation)	0,21	B4	Food stored in any environment can be conveniently consumed.	3.76	1.437	0.65
			B8	I think that food prepared at restaurant is healthy.	3.17	1.453	0.55
			B9	I think that food prepared at street is healthy.	3.60	1.502	0.84
			B20	I check food by tasting whether it is rotten or not.	2.97	1.567	0.51

Table 6 – Hypothesis testing of the relationship of food safety knowledge, attitude and behaviors

Hypothesis	Paths			Estimate	C.R.	p - value
H ₁	Knowledge	→	Behavior	0.09	0.938	0.348
H ₂	Attitude	→	Behavior	0.88	2.990	0.003
H ₃	Knowledge	→	Attitude	0.45	4.441	0.000

Discussion

In this study, in order to investigate relationships among food safety knowledge, attitude and behavior. The first hypothesis formed between knowledge and behavior is not approved, so food safety knowledge has not a significant influence on food safety behavior. In contradiction to our study, Lim et al. (2016) found that there is a negative and significant relation between food safety knowledge and behavior. Meer and Misner (2000) found that the food safety knowledge score had a small, positive effect on food safety behavior score. The second hypothesis is approved, so food safety attitude has significant influence on food safety behavior. Likewise, to our study, Lim et al. (2016), Abdul-Mutalib et al. (2012), Buccheri et al. (2010) found a significant positive relationship between food safety attitude and behavior. The last hypothesis that expresses a direct relationship between food safety knowledge and attitude is accepted. Findings support that there is a medium correlation between food safety knowledge and attitude. In contradiction to our study, Lim et al. (2016) is not found a significant relationship but Ansari-Lari (2010) found positive correlation between food safety knowledge and attitude similar to our study.

Because of correlation analysis among food safety knowledge, attitude, and behavior, there are positive relationships between knowledge and attitude; attitude and behavior. However, it is determined that no relation exists between food safety knowledge and behavior (see Table 6). In addition, the results indicate that attitude has mediating effect on the relationship between knowledge and behavior. In a study of Griffith and Clayton (2005), it is suggested that improved food safety knowledge causes positive impact on behavior, but attitudes of employee prevent the improvements in practices. Baser et. al. (2017) showed that employee training enhances food safety knowledge and behavior; however, that improved knowledge may not always lead to improved food safety behavior. Therefore, in the literature, there are several studies examining the relationships among food safety knowledge, attitude, and behavior in various parts of the world (Ansari-Lari et al., 2010; Seaman and Eves, 2010). These studies emphasize the importance of the identification of training needs and evaluating the effectiveness of training, and indicate that continuing training is crucial for ensuring sustained hygienic quality of food. Baser et. al. (2017) supported this view, and showed that restaurant employees participated in the training pro-

gram were better able to respond to questions about food safety knowledge and behavior than untrained employees were. Therefore, training programs should be implemented and controlled continuously regardless of whether the company is large-scale or not.

Development of tourism in a country depends firstly on the development of an educated and qualified workforce. This is why, vocational courses must be opened in order to create necessary qualified workforce and on-the-job trainings should be planned to increase the qualification of existing tourism workforce. Activities should be executed to increase tourism consciousness of both real and juristic persons. It is obvious that published academic studies and an open debate regarding the development of tourism in Kazakhstan would be very useful.

The biggest problem of tourism in Kazakhstan is “the insufficiency of demand” (Abubakirova et al., 2016). This can be explained by a lack of effective marketing. Especially, countries of the region should develop a common marketing strategy. An innovative image strategy must be initiated for Kazakhstan and product development, special marketing, pricing and security regulations must be made.

The study is significant in that it is the first study carried out specifically in Kazakhstan and in this scope. It would also be beneficial to carry out similar studies in other tourism shareholders. Additionally, considering the fact that tourism in Kazakhstan has recently started to develop, there is a necessity for similar studies in other regions that would guide tourism planners.

Conclusion

Tourism is an important source of revenue for all countries. Situated in such an important sector, hotel businesses are required to pay attention to the issue of food safety due to the competition. Food safety knowledge and professional qualification indicate that consumption of food from the hotel is safe and suitable, so this can enhance the reputation of the hotel and consumer confidence considerably. The purpose of this study is to investigate food safety knowledge, attitude and behavior of 4-5 star hotel employee in Kazakhstan.

It is revealed in this study that the level of knowledge and practice of the staff employed in the hotel is moderate. Thus, stronger regulations in training, certification and legislation, as well as ongoing evaluations for ensuring sustainable food safety programs are needed. In addition, ho-

tel employee awareness programs to improve the food safety knowledge is of importance. In this regard, public health officials should provide necessary support in order for planning, evaluation and modification of food safety education programs.

This paper emphasizes that even though the level of food safety knowledge, attitude and behavior of the hotel employee is found to be sufficient enough, the constant attention to some of the as-

pects of hygiene and sanitation is needed. In order to minimize food-borne hazards substantially and protect the consumer, controlling the technical and environmental sources of contamination is necessary. Regular evaluation and continuous education have to be carried out to reinforce the food handlers' knowledge that remains incomplete. Many educational programs can also utilize the information gained from this study to provide essential messages.

References

- Abdul-Mutalib, N. A., Abdul-Rashid, M. F., Musaf, S., Amin-Nordin, S., Hamat, R. A., & Osman, M. (2012). Knowledge, attitude and practices regarding food hygiene and sanitation of food handlers in Kuala Pilah, Malaysia. *Food Control*, 27, 289-293.
- Abubakirova A., Syzdykova A., Kelesbayev D., Dandayeva B., Ermankulova R. (2016). Place of Tourism in the Economy of Kazakhstan Republic. *Procedia Economics and Finance*, 39, 3-6.
- Ansari-Lari, M., Soodbakhsh, S., & Lakzadeh, L. (2010). Knowledge, attitudes and practices of workers on food hygienic practices in meat processing plants in Fars, Iran. *Food Control*, 21, 260-263.
- Baser F., Ture H., Abubakirova A., Sanlier N., Cil B. (2017). Structural Modeling of the Relationship among Food Safety Knowledge, Attitude and Behavior of Hotel Staff in Turkey. *Food Control*, 73, 438-444.
- Byrne, B.M. (2010). *Structural Equation Modeling with AMOS: Basic Concepts, Applications, and Programming*, New York: Taylor & Francis.
- Buccheri, C., Mammina, C., Giammanca, S., Giammanco, M., Guardia, M. L. & Casuccio, A. (2010). Knowledge, attitudes and self-reported practices of food service staff in nursing homes and long-term care facilities. *Food Control*, 21(10), 1367-1373.
- Cortese, R. D. M., Veiros, M. B., Feldman, C. & Cavalli, S. B. (2016). Food safety and hygiene practices of vendors during the chain of street food production in Florianopolis, Brazil: A cross-sectional study. *Food Control*, 62, 178-186.
- Gomes, C. C. B., Lemos, G. F. C., Silva, M. C., Hora, I. M. C. & Cruz, A. G. (2014). Training of Food Handlers in a Hotel: Tool for Promotion of the Food Safety. *Journal of Food Safety*, 34, 218-223.
- Griffith, C. J., & Clayton, D. (2005). Food Safety Knowledge, Attitudes and Practices of Caterers in the UK. In B. Maunsell, & D. J. Bolton (Eds.), *Restaurant and Catering Food Safety*, Dublin, Ireland: Teagasc.
- Jevšnik, M., Hlebec, V., & Raspor, P. (2008). Food safety knowledge and practices among food handlers in Slovenia. *Food Control*, 19, 1107-1118.
- Lim, T., Chye, F. Y., Sulaiman, M. R., & Suki, N. M. (2016). A structural modeling on food safety knowledge, attitude, and behaviour among Bum Bum Island community of Semporna, Sabah. *Food Control*, 60, 241-246.
- Meer, R. R., & Misner, S. L. (2000). Food safety knowledge and behavior of expanded food and nutrition education program participants in Arizona. *Journal of Food Prot.*, 63(12), 1725-1731.
- Nunes, B. N., Cruz, A. G., Faria, J. A., Sant, A. S., Silva, R., & Moura, M. R. (2010). A survey on the sanitary condition of commercial foods of plant origin sold in Brazil. *Food Control*, 21(1), 50-54.
- Raykov, T. & Marcoulides, G. A. (2006). *A first course in structural equation modeling*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Samapundo, S., Cam Thanh, T., Xhaferi, R. & Devlieghere, F. (2016). Food safety knowledge, attitudes and practices of street food vendors and consumers in Ho Chi Minh city, Vietnam. *Food Control*, 70, 79-89.

Turginbayeva A.N.¹, Tarabella A.², Sadykhanova G.A.³, Tanassoglo Y.⁴

¹doctor of economic sciences, professor, al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: turginan@gmail.com

²PhD, Università di Pisa, Italy, Pisa, e-mail: angela.tarabella@unipi.it

³candidate of Economic Sciences, docent, al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: gulnara_sa@mail.ru

⁴2nd year master student, al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: zheniya.kaznu@gmail.com

**ENTREPRENEURIAL UNIVERSITY IN KAZAKHSTAN
SOCIAL AND ECONOMIC LANDSCAPE**

The problems of entrepreneurial universities formation in the Republic of Kazakhstan are considered in this article, the analysis of the theoretical and methodological base of the research subject is presented, and the current state of Kazakhstan practice is described. The purpose of the work is to consider the real difficulties of transforming Kazakh universities into entrepreneurial ones and to offer solutions for these problems on the basis of a detailed analysis of the progressive practice of creating entrepreneurial universities.

The methodological basis of the work is made up of such general economic methods as the method of dialectical and historical materialism, the method of induction and deduction, methods of statistical analysis, namely the collection and grouping of statistical data.

The results of the study allowed the authors to conclude that the implemented model of the entrepreneurial university should take into account the institutional features of the country and the possibilities of the university. At the same time, an important component of their successful activity is the availability of highly qualified managers and teachers who have an entrepreneurial vision and idea, creative thinking, the pursuit of success, a willingness to take risks without fear of changes.

The scientific and practical value of the work is that the recommendations contained in it will allow improving management approaches in the creation of entrepreneurial universities. Therefore, they will make it possible to take a serious step in the development of the domestic market for science-intensive products and the provision of resources for higher education, and will contribute to the modernization of the entire Kazakh economy.

Key words: entrepreneurial universities, integration, education, business, science, innovations.

Тургинбаева А.Н.¹, Тарабелла А.², Садыханова Г.А.³, Танасогло Е.⁴

¹э.ғ.д., профессор м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: turginan@gmail.com

²PhD, Пиза Университеті, Италия, Пиза, e-mail: angela.tarabella@unipi.it

³э.ғ.к., доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: gulnara_sa@mail.ru

⁴2-курс магистранты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zheniya.kaznu@gmail.com

Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық ландшафтындағы кәсіпкерлік университеттер

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік жоғары оқу орындарының қалыптасу мәселелері қарастырылады, зерттеу тақырыбының теориялық және әдіснамалық негіздеріне талдау ұсынылады, қазақстандық іс-тәжірибенің қазіргі жағдайы сипатталады. Жұмыстың мақсаты – қазақстандық жоғары оқу орындарын кәсіпкерлік жоғары оқу орындарына айналдырудың нақты қиындықтарын және кәсіпкерлік жоғары оқу орындарын құрудың үдемелі тәжірибесіне толық талдау негізінде осы мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін жолдар ұсыну болып табылады.

Жұмыстың әдіснамалық негізі жалпы экономикалық зерттеу әдістерінен тұрады, атап айтқанда диалектикалық және тарихи материализм әдісі, индукция және дедукция әдісі, статистикалық талдау әдісі, статистикалық деректерді жинау және топтастыру әдістері.

Зерттеу нәтижелері бойынша кәсіпкерлік жоғары оқу орнының енгізілген үлгісі, елдің институционалды ерекшеліктерін және университеттің өзіндік мүмкіндіктерін ескеру қажеті бар екендігіне авторларға қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, олардың табысты қызметінің маңызды құрамдас бөлігі – кәсіпкерлік көзқарастары мен идеялары, шығармашылық ойлауы, табысқа деген ұмтылысы, өзгерістерден қорықпай тәуекелдерді қабылдауға дайын жоғары білікті менеджерлер мен мұғалімдердің болуы болып табылады.

Жұмыстың ғылыми-практикалық құндылығы оның ішіндегі ұсынымдар кәсіпкерлік жоғары оқу орындарын құрудағы басқару тәсілдерін жетілдіруге мүмкіндік береді. Демек, олар ғылымды қажет ететін өнімдер үшін отандық нарықтың дамуына және жоғары білім беру үшін ресурстардың берілуіне елеулі қадам жасауға мүмкіндік береді және бүкіл Қазақстан экономикасын жаңғыртуға үлес қосады.

Түйін сөздер: кәсіпкерлік университеттер, интеграция, білім беру, бизнес, ғылым, инновациялар.

Тургинбаева А.Н.¹, Тарабелла А.², Садыханова Г.А.³, Танасогло Е.⁴

¹Д.э.н., и.о. профессора, Казахский национальный университет им.аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: turginan@gmail.com

²PhD, Университет Пизы, Италия, г. Пиза, e-mail: angela.tarabella@unipi.it

³к.э.н., доцент, Казахский национальный университет им.аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: gulnara_sa@mail.ru

⁴магистрант 2-го курса, Казахский национальный университет им.аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: zheniya.kaznu@gmail.com

Предпринимательские университеты в казахстанском социально-экономическом ландшафте

В данной статье рассмотрены проблемы формирования предпринимательских университетов в Республике Казахстан, представлен анализ теоретико-методологической базы предмета исследования, дана характеристика современного состояния казахстанской практики. Цель работы – рассмотреть настоящие трудности трансформации казахстанских вузов в предпринимательские и на основе детального анализа прогрессивной практики создания предпринимательских университетов предложить пути решения этих проблем.

Методическую базу работы составляют такие общеэкономические методы исследования, как метод диалектического и исторического материализма, метод индукции и дедукции, приемы статистического анализа, а именно сбор и группировка статистических данных.

Результаты проведенного исследования позволили авторам заключить, что внедряемая модель предпринимательского университета должна учитывать институциональные особенности страны и возможности самого вуза. При этом важной составляющей их успешной деятельности является наличие высококвалифицированных менеджеров и преподавателей, имеющих предпринимательское видение и идею, креативное мышление, стремление к успеху, готовность рисковать, не боясь изменений.

Научная и практическая ценность работы заключается в том, что содержащиеся в ней рекомендации позволят усовершенствовать управленческие подходы в создании предпринимательских университетов. Следовательно, позволят сделать серьезный шаг по развитию отечественного рынка наукоемкой продукции и ресурсного обеспечения высшей школы, внесут вклад в модернизацию всей казахстанской экономики.

Ключевые слова: предпринимательские университеты, интеграция, образование, бизнес, наука, инновации.

Introduction

In the modern world, universities play an important role in the development of interstate cooperation in the field of education, science, culture, social and economic relations.

Higher education systems are very sensitive to changes in the external environment. So the development of technologies has affected the

institutional functioning of universities. In the new era of developed technologies (mid-twentieth century), universities were forced to change the internal management environment and begin working according to the principles of market relations (Abdrasheva D., 2016).

The growing competition in the market of educational services, the reduction of direct financing from the state budget, sharply raise the problem

of adaptation to new development conditions for modern higher education institutions. The best practices of the world's leading universities show that the key factor in their successful development is entrepreneurial activity, which provides an adequate response to changes in the external environment, contributes to the simultaneous satisfaction of social demands of society and the needs of the market.

In this regard, the definition of the essence of the entrepreneurial university as a form of integration of education, science and business within the national innovation system becomes of special importance (Bunyak N.M., 2016: Pp.144-147).

Materials and methods. Methods of this problems study of the formation of entrepreneurial universities were:

- method of dialectical and historical materialism that helps to penetrate the essence of the contradictions that gave rise to economic phenomena and the processes of entrepreneurship in the system of higher education that determine the nature of their development;

- systematic method that allows to consider the problem of the formation of entrepreneurial universities in the interrelation of its individual elements as a single system (Shchedrovitsky G.P., 1995: 800 p.).

- method of induction, which made it possible to make conclusions about entrepreneurial universities on the basis of research on such individual elements as entrepreneurial culture and the system of higher education;

- method of deduction, with the help of which new knowledge (conclusions) have been obtained that the entrepreneurial university possesses the characteristic inherent in the whole class of entrepreneurship;

- quantitative and qualitative analysis, which allowed to make primary and secondary processing of data about entrepreneurial universities by applying computational methods, as well as classification, typology, systematization, periodization, casuistry, etc. (Yadov VA, 1991: Pp. 14-31)

Literature review

The theory of the “triple helix”, created at the beginning of the XXI century by G. Itskovich and L. Leidesdorf, is based on the synthesis of a number of sociological theories using analogies from biology and physics. As applied to innovative development, the “triple helix” model describes the interaction of three institutions: science (or university) – state – business by the type of cohesion of spiral DNA structures, which allows to institutions to adopt and

retain some characteristics of each other. Its main characteristics are:

- 1) in a society, which based on scientific knowledge, it is characteristic to strengthen the role of universities in interaction with industry and government;

- 2) three institutes (university-state-business) seek cooperation, while the innovative component is generated from this interaction, and not due to the initiative of the state;

- 3) in addition to traditional functions, each of the three institutions partially assumes the functions of other institutional spheres, and the ability to perform non-traditional functions is a source of innovation

In practice, this is reflected in the fact that universities, by engaging in education and research, contribute to the development of the economy through the creation of new companies in university incubators, business partly provides educational services, and the state acts as a public entrepreneur and venture investor in addition to its traditional legislative and regulatory role. In this model, the leading role is assigned to universities, which turn into entrepreneurial universities or industrial-type universities, applying knowledge in practice and developing new educational disciplines (Itskowitz G., 2011).

The term “*entrepreneurial university*” is very often found in the literature, however, there is no generally established approach (Kalar V., 2015: P.1-11), (Styhre A., 2010: Pp.107-120), (Maribel G., 2016: Pp.551-563). In the works of many authors it is possible to find this term, but it was widely used in the works of B.R. Clark in the 90's. The scientist on the basis of the analysis of ten-year experience of transformation of five European universities has proved that the entrepreneurial university actively strives to innovations in its work. Its important feature is the adoption of risks in the development of new practices, the result of which is unclear. He wants to significantly change the nature of the organization's activities in order to be in a better position in the future (Clark B., 1998).

According to the American researcher J. Ropke, the entrepreneurial university meets the following requirements:

- must demonstrate entrepreneurial behavior as an organization;

- teachers, students, university staff should be entrepreneurs;

- the interaction between the university and the environment should lead to a “structural interfacing” between the university and the region (Ropke J., 1998).

Scientists believe that universities and companies are natural partners in developed countries, where firms look for external sources of knowledge to supplement their human resources and R & D labs.

At present, the creation of new products and services requires sources of creativity beyond the

boundaries of companies, including cooperation with customers, suppliers, research institutes and even competing companies (Chesbrough H.W., 2006), (Stal E., 2016).

At the same time, cooperation between universities and companies can have such basic forms, as shown in Table 1.

Table 1 – University–industry relations.

Research partnerships	Inter-organizational arrangements for conducting collaborative R&D
Research services	Activities commissioned by companies, including contract research and consulting
Academic entrepreneurship	Development and commercial exploitation of technologies by academic scientists through the creation of firms (alone or with partners)
Human resources transfer	Multi-context learning mechanisms such as training of companies' employees at the university; postgraduate activities in firms; graduate trainees; and temporary transfer of scientists to companies
Informal interaction	Formation of social relationships and networks at conferences, etc.
Commercialization of property rights	Licensing of university-generated intellectual property (patents) to firms
Scientific publications	Use of codified scientific knowledge within industry
<i>Source: Perkmann M., 2007: Pp. 259-280.</i>	

In all countries of the world, governments are trying to avoid the increasing burden of direct financing of the growing system of higher education. So, in the US, even for public universities, the amount of funding by the government does not exceed 30% of the total budgets of universities. In these conditions, educational institutions are forced to turn, in fact, into entrepreneurial structures, independently seeking funds for existence and development. At the same time, high potential and efficiency as a unit of innovation infrastructure, acquires such a new element as the Proof of Concept Center (POCC) (Bradley S., 2016: Pp.2-24). A key feature of POCC is the availability of its own fund for financing innovative projects. The POCC, created on the basis of university resources, is better equipped for the benefit of universities and encourages the growth of an innovative network at the university, and forms an entrepreneurial culture (Baydali S., 2015: Pp.240 - 245).

In the article “Entrepreneurial University: Strategy for Institutional Development” P.Shultse points out two ways of realizing the entrepreneurial function of the university.

The first direction is connected with the training of future entrepreneurs, people which are ready to found and take responsibility for their own business.

The second direction is the entrepreneurial activity of the university. Creation of business incubators, technology parks, subsidiaries, etc. The university should involve students and graduates in entrepreneurship, providing them with not only information and consulting, but also resource support (Schulte P., 2006: Pp. 187-193).

The following figures speak eloquently about the significance of this activity. At the University of Oxford, in particular, there are about 300 firms with a total annual turnover of \$4 billion, the university receives about \$1 billion from it.

At Harvard University, the resource capital (endowment), the capital of the university used for its entrepreneurial activities is \$18 billion, at the University of George Washington - about 500 million, and at 280 universities and colleges it is more than \$100 million. This is not just about entrepreneurship and the creation of new enterprises. Relying on their competitive advantages, universities create primarily science-based, innovative industries (Melikhov V.Yu, 2009: Pp.42-45).

Results and discussion.

The idea of integrating education, science and production is not new. In the twentieth century, the

USSR had accumulated extensive experience in integrating education and production (the “plant-university” system), as well as education and science (the “phys-tech” system). A retrospective analysis of the features of education integration, science and production allows us to conclude that various organizational forms of this integration have developed in Kazakhstan: science cities, technoparks, departments at enterprises, integrated educational and scientific educational complexes such as national and research universities, university complexes etc. The development of a new category of universities - research universities - is also carried out on the basis of real integration of scientific and educational processes (Ashikhmina Y.G., 2010: Pp.193-203).

According to Kazakh scientists, Kazakhstan often buys technology, not knowledge. But two years later this technology is becoming obsolete, and it is necessary to again buy a new technology, but at a more expensive price. Here the role of innovation management is very important. The three components of the economy - universities, business and the state - must work in one bundle and ensure the introduction of innovation and economic growth, described by the generally known “triple spiral”. For the development of industry abroad, the research potential of universities is actively used. Students, teachers and employees of the entrepreneurial university are themselves entrepreneurs, participating in the formation of

new industries, companies. Graduates who have gone into real business do not tear their contacts with their entrepreneurial universities, but, on the contrary, develop and strengthen them. As a result, universities are able to accumulate funds, directing them primarily to scientific activity (Yuzhaninova K., 2014).

Kazakhstan has all opportunities to become the center of entrepreneurial and innovative activity in Central Asia. For example, due to the “Damu” Entrepreneurship Development Fund, a program “Business Advisor” was created, according to which engineers were sent for training abroad. These specialists, after training, returned with a new vision, with a developed system of values. Also, there is a tendency for close interaction between education and science by creating a database for research practice in graduate and doctoral studies, as well as the allocation of block grants for education from further employment in research centers and universities. For example, all specified directions of cooperation between education and industry are present in the work of the Employers Council of the Higher School of Economics and Business at KazNU named after al-Farabi (Turginbayeva A.N., 2017: Pp.83-86).

In Kazakhstan, according to statistics, the sector of higher professional education owns third of all organizations, engaged in scientific research and experimental-construction works (SREC) (26.9% in 2016) (Table 2).

Table 2 – Number of organizations (enterprises) that carried out SREC in the RK and their costs in 2012-2016

Indicators	2012 y.	2013 y.	2014 y.	2015 y.	2016 y.	Specific weight 2016, %
Internal costs for scientific research and experimental-construction works (further - SREC), mln. tenge	51 253,1	61 672,7	66 347,6	69 302,9	66 600,1	
Number of organizations (enterprises) that carried out SREC, units	345	341	392	390	383	100
including:						
government sector	69	78	101	94	100	26,1
sector of higher professional education	121	112	105	103	103	26,9
business sector	105	110	149	154	149	38,9
non-profit sector	50	41	37	39	31	8,1
Note: Compiled by the authors on the basis of the source (Agency of the Republic of Kazakhstan on Statistics, 2017)						

Kazakh companies are constantly complaining that universities give «out» bad specialists. To solve this problem, it would not be so difficult for the company itself to come to universities with a proposal to work together. It is possible to provide assistance in terms of teaching, in terms of equipping laboratories, etc., thus, at least in such way companies can participate in the life of universities, and future university graduates will be able to join business in time (Developing Entrepreneurial Graduates, 2008). Based on this interaction, business gets an incentive to develop high-tech production using the potential

of Kazakhstan's higher school, using the creative spirit of student youth, enterprises receive qualified specialists of a new formation, science receives professional personals, orders of enterprises and incentives for further development, and universities, in turn, - receive benefits from science and production (Mayer G.V., 2008: Pp.166-167).

Noting the effectiveness of scientific activity of Kazakhstan university scientists, it is possible to highlight the positive dynamics, as evidenced by the international search platform Web of Science, which combines abstract databases of publications in scientific journals and patents (table 3).

Table 3 – Top 10 of Kazakhstan universities on scientific achievements

Universities	Number of articles on the Web of Science platform
Al-Farabi Kazakh National University	2082
Nazarbayev University	971
Eurasian National University	952
The Karaganda State University academician E.A Buketov	334
Satbayev University	322
KBTU	236
M.Auezov South Kazakhstan State University	207
KazNP University	166
KST University	137
KazNM University	121
<i>Source</i> : Ibrayeva A., 2017	

However, it is not enough to have a strong science for an entrepreneurial university. According to experts, many barriers hamper the development of entrepreneurial functions in modern higher education institutions of the post-Soviet space:

- Orientation of the majority of universities to training, rather than to scientific research, which is mainly occupied by the academic sector;

- high level of dependence on the state (especially state universities) when choosing the directions of activity;

- underdevelopment of the innovation educational business environment of universities as the basis for the formation of entrepreneurial competencies among its students;

- lack of systemic links between universities and business and society;

- Low level of entrepreneurial culture and lack of entrepreneurial experience among teachers (Bunyak N.M., 2016: Pp.144-147).

The study of the United Kingdom's organization - NESTA (The National Endowment for Science, Technology and the Arts), NCGE (The National Council for Graduate Entrepreneurship) and CIHE (The Council for Industry and Higher Education) was presented in the «Development of Entrepreneurship in Graduates. Entrepreneurship in the center of higher education», where the main directions were mentioned that accompany the formation of entrepreneurial culture in universities, which must also be developed in Kazakhstan:

1. Creating an institutional environment that involves a clear understanding of the goals and outcomes, as well as creating the necessary

conditions for entrepreneurship education within the educational institution.

2. Involvement and participation of internal and external stakeholders, namely authorities of all levels, sponsors, employers, management and staff of the university.

3. Development and improvement of teaching methods and studying entrepreneurship, which requires the knowledge transfer model to transition to an experimental model of learning (Developing Entrepreneurial Graduates, 2008).

It should be noted that there is no universal model of entrepreneurial university, as well as ways of its formation. At the same time, regardless

of how entrepreneurial activity manifests itself, entrepreneurial universities combine teaching, research and entrepreneurial activities, receive profit from it, and also play an important role in innovation processes in the country. On the one hand, they train specialists for different fields of activity with innovative thinking, and on the other hand, the production of new knowledge and their commercialization. Thus, Kazakh researchers tried to single out the country's entrepreneurial universities by the presence of such important structural elements as a business incubator, an entrepreneurial course, a mentoring program (Table 4).

Table 4 – Entrepreneurial Universities of Kazakhstan

Universities	Business incubator	Entrepreneurial course	Mentoring program
KIMEP University			
Al-Farabi Kazakh National University			
NARXOZ University			
KBTU			
Karaganda Economic University			
Kazakh-Russian International University, Aktobe			
AlmaU			
Source: (Yuzhaninova K., 2014).			

Implementing the model of the entrepreneurial university, it is necessary to take into account all its pros and cons, as well as the institutional features of the country and the possibilities of the university itself. At the same time, an important component of their successful activity is the availability of highly qualified managers, as well as teachers who have an entrepreneurial vision, entrepreneurial idea, creative thinking, the desire for success, the willingness to take risks, the absence of fear of changes. The transformation of the university into an entrepreneurial organization, taking into account existing obstacles along this path, should provide:

formation of entrepreneurial corporate culture among students and teachers;

introduction of an adaptive management structure and reorganization of the organizational structure, attracting effective managers to this process;

orientation to constant changes in the external business environment and adaptation to them;

Creation of an effective system of motivation and stimulation of teachers for scientific activities, commercialization of the results of their own research;

strengthening of relationships with business, society, potential investors;

coordination of university development goals with the needs of its external and internal stakeholders;

development of entrepreneurial infrastructure in universities with the aim of developing entrepreneurial skills among students; in particular, the creation of development centers, technology parks, student business incubators, which in turn will improve the quality of graduate education through the use of modern forms of education, the creation of small innovative enterprises, etc. (Bunyak N.M., 2016)

Entrepreneurial activity of universities is aimed not only to obtaining financial results, but also carries the most important socio-economic component – the development and implementation of innovations. Institutional basis of this activity are university business incubators and technoparks. Thus, business incubators and technoparks for the modern university training system are strategic success factors (Lazarev V.S., 2005).

Summary and Conclusions.

For the development of these organizational forms of support for the transfer of technologies that allow for to make their effective commercialization, increasing the competitiveness of universities and leadership in the development of higher professional education, it is necessary:

to make changes in the taxation of institutions of higher professional education and enterprises of small innovative business. These measures (reduction of profit tax, import customs duties on high-tech equipment for innovative research and productions) should increase the attractiveness of innovative business for universities and small businesses that they create;

implement a program of management training for innovative business and business incubators;

compile and introduce new venture financing programs for innovative business;

Develop and implement a mechanism for compensating of parts of the rate on commercial bank loans for university-created innovative enterprises (Stitsuk R.Yu., 2013).

The implementation of the proposed measures will make it possible to take a serious step towards the development of the domestic market for high technology products and resource support for higher education, and will contribute to the modernization of the entire Kazakh economy. The formation of a civilized market presupposes the creation of an adequate social base for it - a support for civilized producers: priority support for relevant activities and professions; development of those sectors of the market that benefit society, rather than deplete its non-renewable raw materials. Therefore, the development of entrepreneurial activities of universities is necessary not only to adapt science to the market, but also to give the domestic market a civilized species (Melikhov V. Yu., 2009: Pp.42-45).

In the modern world with the rapid development of technology and information, we need a confident platform for self-improvement. And entrepreneurial universities are a necessary base for the effective development of our economy and our future.

To begin with, we need to build an educational base, and only then proceed to the development of technology parks (Nakagawa K., 2017), (Rasmussen E., 2014: Pp. 92-106). It is in entrepreneurial universities both new technologies are being created and scientific research is being carried out. And although universities are the center of this process, it shouldn't be forgotten about the role of the state and the enterprise (Abreu M., 2016: Pp.695-717). If these three main elements become a single whole, then Kazakhstan has all chances for innovative development.

Литература

- Абдрашева Д. Автономия в ведущих зарубежных университетах и возможности для казахстанских вузов // Білімді ел – образованная страна, 2016, №19 (56).
- Abreu M., Demirel P., Grinevich V., Karatas-Ozkan M. Entrepreneurial practices in research-intensive and teaching-led universities // *Small Bus Econ*, 2016, 47: Pp.695–717
- Ашихмина Я.Г. Интеграционные проекты в современной России: виды и характеристики // Научный ежегодник Ин-та философии и права УрО РАН, 2010, Вып. 10, С. 193-203.
- Baydali S., Budnickiy A. Terehov S. Proof of Concept Center – A Promising Tool for Innovative Development at Entrepreneurial Universities // *Procedia Social and Behavioral Sciences* 166, 2015, Pp.240 – 245
- Bradley, Samantha, Christopher Hayter, and Albert Link. Proof of Concept Centers in the United States: An Exploration Look, The University of North Carolina. GREENSBORO, 2016, Mar. Pp.2-24.
- Буняк Н.М. Предпринимательский университет: сущность и особенности формирования // *Juvenis scientia*, 2016, №2, С. 144-147
- Chesbrough H.W. Open innovation: The new imperative for creating and profiting from technology // Harvard Business School Press, Cambridge, MA, 2006
- Clark, Burton R. Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation. London and New York: International Association of Universities Press and Pergamon-Elsevier Science, 1998.
- Developing Entrepreneurial Graduates. Putting Entrepreneurship at the center of higher education. – 2008.
- Гельманова З.С., Бутрин А.Г., Гарт Н.А. Предпринимательский университет, в контексте взаимодействия «Тройной спирали» // *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*, 2016, № 7 (часть 3), С. 444-449.

- Ибраева А. Рэнкинг вузов Казахстана по версии Kursiv Research, Алматы, 2017.
- Ицковиц Г. Модель тройной спирали // *Инновационная Россия*, 2011, №4.
- Kalar B., Antoncic B., The entrepreneurial university, academic activities and technology and knowledge transfer in four European countries // *Technovation*, Vol.36–37; February–March 2015; Pp. 1-11
- Лазарев В. С., Демещик Т. А. История и зарубежный опыт создания и деятельности технопарков и бизнес инкубаторов, Минск: Изд-во РУП «Технопарк БНТУ «Метолит, 2005.
- Maribel G., David U., Alain F., Magnus K., Sarfraz M. Entrepreneurial universities: emerging models in the new social and economic landscape // *Small Business Economics*, October 2016, Vol. 47, Issue 3, Pp.551-563
- Майер Г.В., Демкин В.П., Маковеева В.В. Принципы и механизмы интеграции образования, науки и производства. Сборник аналитических материалов II Всероссийской конференции «Профессиональные кадры России XXI века: опыт, проблемы, перспективы». – М.: Центр исследований социально-экономического развития регионов, 2008. – С.166–167.
- Мелихов В.Ю. Предпринимательский университет: интеграция науки и бизнеса // *Креативная экономика*, 2009, Том 3, № 4, С. 42-45.
- Nakagawa K., Takata M., Kato K., Matsuyuki T. and Matsuhashi T. A University–Industry Collaborative Entrepreneurship Education Program as a Trading Zone: The Case of Osaka University, *Technology Innovation Management Review*, June 2017, Vol.7, Issue 6
- Perkmann M., Walsh K. University–industry relationships and open innovation: Towards a research agenda // *International Journal of Management Review*, 9 (4), 2007, Pp. 259-280
- Rasmussen E., Mosey S., Wright M. The influence of university departments on the evolution of entrepreneurial competencies in spin-off ventures // *Research Policy*. Vol.43, Issue 1, February 2014, Pp. 92-106
- Ropke J. The Entrepreneurial University: Innovation, academic knowledge creation and regional development in a globalized economy. – N.Y., 1998.
- Schulte P. The entrepreneurial university: a strategy for institutional development // *Higher education in Europe*. Vol.29. – Pp. 187-193.
- Щедровицкий Г. П. Избранные труды. – М.: Шк.Культ.Полит., 1995. – 800 с.
- Stal E., Andreassi T., Fujino A. The role of university incubators in stimulating academic entrepreneurship. *RAI Revista de Administração e Inovação*. – Vol.13, Issue 2, April–June 2016, Pp. 89-98
- Стыщюк Р. Ю., Иванова Ю. О. Университетский центр трансфера технологий как конкурентное преимущество // *Научные труды Вольного экономического общества России*, 2013, Т. 179, С. 394-398.
- Styhre A., Lind F. The softening bureaucracy: Accommodating new research opportunities in the entrepreneurial university // *Scandinavian Journal of Management*. – Vol. 26, Issue 2, June 2010, Pp.107-120
- The Agency for Statistics of the Republic of Kazakhstan. The main socio-economic indicators of the Republic of Kazakhstan for 1991-2017, Astana, 2017, <http://stat.gov.kz>
- Тургинбаева А.Н., Ахметова З.Б., Шуренов Н. Интеграция образования, науки и производства, Актуальные вопросы высшего образования: зарубежный опыт и Казахстан. – Алматы, 2017. – С. 83-86.
- Ядов В. А. Стратегии и методы качественного анализа данных // *Социология: методология, методы, математическое моделирование* (4М), 1991, № 1, С. 14-31.
- Южанинова К. Формирование и развитие предпринимательского университета в НОУ «Алматы Менеджмент Университет», Алматы, 2014.

References

- Abdrasheva D. (2016) Avtonomiya v vedushchih zarubezhnyh universitetah i vozmozhnosti dlya kazhstanskih vuzov [Autonomy in leading foreign universities and opportunities for Kazakhstani universities]. *Bilimdi el - obrazovannaya strana*, no. 19 (56).
- Abreu M., Demirel P., Grinevich V., Karatas-Ozkan M. (2016) Entrepreneurial practices in research-intensive and teaching-led universities, *Small Bus Econ*, no. 47: Pp.695–717
- Ashikhmina Y.G. (2010) Integracionnye proekty v sovremennoj Rossii: vidy i harakteristiki [Integration projects in modern Russia: types and characteristics], *Scientific Yearbook of the Institute of Philosophy and Law, Ural Branch of the Russian Academy of Sciences*, no. 10, Pp. 193-203.
- Baydali S., Budnickiy A. Terehov S. (2015) Proof of Concept Center – A Promising Tool for Innovative Development at Entrepreneurial Universities, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, no. 166, Pp.240 – 245
- Bradley, Samantha, Christopher Hayter, and Albert Link (2016) Proof of Concept Centers in the United States: An Exploration Look, *The University of North Carolina. GREENSBORO*, Mar. Pp.2-24.
- Bunyak N.M. (2016) Predprinimatel'skij universitet: sushchnost' i osobennosti formirovaniya [Entrepreneurial University: the essence and features of formation], *Juvenis scientia*, no. 2, Pp. 144-147
- Chesbrough H.W. (2006) *Open innovation: The new imperative for creating and profiting from technology*. Harvard Business School Press, Cambridge, MA.
- Clark, Burton R. (1998) *Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation*. London and New York: International Association of Universities Press and Pergamon-Elsevier Science.
- Developing Entrepreneurial Graduates (2008) *Putting Entrepreneurship at the center of higher education*.
- Gelmanova Z. S., Butrin A. G., Garth N. Ah. (2016) Predprinimatel'skij universitet, v kontekste vzaimodejstviya «Trojnoj spirali» [Entrepreneurial University, in the context of the interaction of the «Triple Spiral»], *International Journal of Applied and Fundamental Research*, no. 7 (part 3), Pp. 444-449.

- Ibrayeva A. (2017) Rehnking vuzov Kazahstana po versii Kursiv Research [Ranking of Kazakhstan universities according to Kursiv Research], Almaty.
- Itskowitz G. (2011) Model' trojnoy spirali [Model of the triple helix], Innovative Russia, no. 4.
- Kalar B., Antoncic B. (2015) The entrepreneurial university, academic activities and technology and knowledge transfer in four European countries, *Technovation*, Vol.36–37; February–March; Pp. 1-11
- Lazarev V.S., Demeshic T.A. (2005) Istoriya i zarubezhnyj opyt sozdaniya i deyatel'nosti tekhnoparkov i biznes inkubatorov [History and foreign experience of creation and activity of technoparks and business incubators], Minsk: Publishing house of RUE «Technopark BNTU» Metolit.
- Maribel G., David U., Alain F., Magnus K., Sarfraz M. (2016) Entrepreneurial universities: emerging models in the new social and economic landscape, *Small Business Economics*, October, Vol. 47, Issue 3, Pp.551-563.
- Mayer G.V., Demkin V.P., Makoveeva V.V. (2008) Principy i mekhanizmy integracii obrazovaniya, nauki i proizvodstva. [Principles and mechanisms of integration of education, science and production]. Sbornik analiticheskikh materialov II Vserossijskoj konferencii «Professional'nye kadry Rossii XXI veka: opyt, problemy, perspektivy», M.: Centr issledovanij social'no-ehkonomicheskogo razvitiya regionov, Pp.166-167.
- Melikhov V. Yu. (2009) Predprinimatel'skij universitet: integraciya nauki i biznesa [Entrepreneurial University: Integration of Science and Business], *Creative Economy*, Vol. 3, No. 4, Pp. 42-45.
- Nakagawa K., Takata M., Kato K., Matsuyuki T. and Matsuhashi T. (2017) A University–Industry Collaborative Entrepreneurship Education Program as a Trading Zone: The Case of Osaka University, *Technology Innovation Management Review*, June, Vol.7, Issue 6
- Perkmann M. (2007) Walsh K. University–industry relationships and open innovation: Towards a research agenda, *International Journal of Management Review*, no.9 (4), Pp. 259-280.
- Rasmussen E., Mosey S., Wright M. (2014) The influence of university departments on the evolution of entrepreneurial competencies in spin-off ventures. *Research Policy*. Vol.43, Issue 1, February, Pp. 92-106.
- Ropke J. (1998) *The Entrepreneurial University: Innovation, academic knowledge creation and regional development in a globalized economy*. N.Y.
- Schulte P. (2014) The entrepreneurial university: a strategy for institutional development, *Higher education in Europe*. Vol.29. – Pp. 187-193.
- Shchedrovitsky G.P. (1995) *Izbrannye trudy* [Selected Works]. Moscow: Shk.Kult.Polit., 800 p.
- Stal E., Andreassi T., Fujino A. (2016) The role of university incubators in stimulating academic entrepreneurship. *RAI Revista de Administração e Inovação*. – Vol.13, Issue 2, April–June, Pp. 89-98
- Stitsuk, R. Yu., Ivanova O.Yu. (2013) Universitetskij centr transfera tekhnologij kak konkurentnoe preimushchestvo [University Center for Technology Transfer as a Competitive Advantage], *Nauchnye trudy Vol'nogo ehkonomicheskogo obshchestva Rossii*, no. 179, P. 394-398.
- Styhre A., Lind F. (2010) The softening bureaucracy: Accommodating new research opportunities in the entrepreneurial university. *Scandinavian Journal of Management*. – Vol. 26, Issue 2, June, Pp.107-120
- The Agency for Statistics of the Republic of Kazakhstan (2017) The main socio-economic indicators of the Republic of Kazakhstan for 1991-2017. Astana, <http://stat.gov.kz>
- Turginbayeva A.N., Akhmetova Z.B., Churenov N. (2017) Integraciya obrazovaniya, nauki i proizvodstva, Aktual'nye voprosy vysshego orazovaniya: zarubezhnyj opyt i Kazahstan [Integration of education, science and production, Topical issues of higher education: foreign experience and Kazakhstan], Almaty, Pp. 83-86.
- Yadov V.A. (1991) Strategii i metody kachestvennogo analiza dannyh [Strategies and methods for qualitative data analysis], *Sociologiya: metodologiya, metody, matematicheskoe modelirovanie* (4M), no. 1, Pp. 14-31.
- Yuzhaninova K. (2014) Formirovanie i razvitie predprinimatel'skogo universiteta v NOU «Almaty Menedzhment Universitet» [Formation and development of an entrepreneurial university in NOU “Almaty Management University”]. Almaty.

Nedim Yuzbashoglu¹, Serikbay Ydyrys², Kozhambekov Zh.³, Kelesbayev D.⁴¹Akdeniz University, Turkey, Antalya, e-mail: nedimy@akdeniz.edu.tr²Akhmet Yassawi University, Kazakhstan, Turkestan, e-mail: serikbay.ydyrys@ayu.edu.kz³Akhmet Yassawi University, Kazakhstan, Turkestan, e-mail: zhambyl.kozhambekov@ayu.edu.kz⁴Akhmet Yassawi University, Kazakhstan, Turkestan, e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz**DEVELOPMENT AND CURRENT SITUATION OF SPECIAL ECONOMIC ZONES IN KAZAKHSTAN**

This article has discussed the state regulations of the economy by methods that influence on the economy and infrastructural organization, adoption of regulatory legal acts and procedures for controlling finished works, i.e. conditions for regulation of the national economy. History of special economic zones in Kazakhstan has been illustrated. The first special economic zone's history and features of recent SEZ that have been created during 2001-2013 years have examined. SEZs' helped to create a good environment for investments. SEZs like "Ontustik", "Astana – new city", "IT Park", "Aqtau seaport", "Burabay", "Saryarqa", and "Pavlodar" attracted a lot of investment projects. In this article, similarities of creations of SEZ and their function, their advantages and disadvantages were discussed. During SEZ's creation history, four significant changes in Law were adopted. Also, it examined how additions and amendments to normative legal acts helped to improve regulation of special economic zones. In order to contribute effectively to the national economy, it has been demonstrated how to use special economic zones as an economic tool.

Key words: special economic zone, national economy, regional development, management.

Недим Юзбашоглу¹, Серікбай Ыдырыс², Қожамбеков Ж.³, Келесбаев Д.⁴

¹Ақдениз университеті, «Туризм менеджменті» кафедрасы, Түркия, Анталия қ., e-mail: nedimy@akdeniz.edu.tr²Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,

Қазақстан, Түркістан қ., e-mail: serikbay.ydyrys@ayu.edu.kz

³Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Қазақстан, Түркістан қ.,

e-mail: zhambyl.kozhambekov@ayu.edu.kz

⁴Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Қазақстан, Түркістан қ.,

e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz

Қазақстандағы Арнайы экономикалық аймақтардың дамуы және қазіргі жағдайы

Экономиканы мемлекеттік реттеу үшін экономикаға тек қана әсер ету әдістерін ғана емес, жаңа экономикалық құралдарды да қолданысқа енгізу керек. Бұл өз кезегінде жаңа экономикалық саясаттың негізі болып отыр. Осы орайда, сондай жаңа экономикалық құралдың бірі – Арнайы экономикалық аймақтар болып табылады. Сондықтан бұл мақалада Қазақстандағы арнайы экономикалық аймақтардың құрылуы мен жұмыс істеуінің тәжірибесі, даму тарихы көрсетілген. Арнайы экономикалық аймақтардың құрылуы мен жұмыс істеуіндегі ортақ ерекшеліктер мен белгілі бір салаға әсер ететін жағымды-жағымсыз жақтары ашып айтылған және жан-жақты талданған. Ұлттық экономиканың дамуына тиімді ықпал ету үшін Арнайы экономикалық аймақтарды жаңа экономикалық құрал ретінде қалай қолдану керектігі көрсетілген. Себебі, нарықтық экономика шарттарында Арнайы экономикалық аймақтарды мемлекеттік реттеуде тікелей және жанама реттеу әдістері қолданылып, экономиканың мемлекеттік, жеке және аралас секторларында макроэкономикалық мақсаттарды жүзеге асыру көзделеді. Бұл жерде тікелей реттеу дегеніміз: инвестициялар, дотациялар, субвенциялар және бағалар. Ал жанама реттеу деп, несие, амортизациялық, салық және кеден саясаттарын айтамыз. Сондықтан, Арнайы экономикалық аймақтардың басқару механизмдерін жетілдіруде мемлекеттік реттеудің оңтайлы әрі тиімді әдістері мен механизмдерін табу қажет.

Түйін сөздер: арнайы экономикалық аймақ, ұлттық экономика, аймақтық даму, басқару.

Недим Юзбашоглу¹, Серикбай Ыдырыс², Кожамбеков Ж.³, Келесбаев Д.⁴

¹Университет Гази, Турция, г. Анкара, e-mail: nedimyu@akdeniz.edu.tr

²Международный казахско-турецкий университет имени Х. А. Яссави, Казахстан, г. Туркестан, e-mail: serikbay.ydyrys@ayu.edu.kz

³Международный казахско-турецкий университет имени Х. А. Яссави, Казахстан, г. Туркестан, e-mail: zhambyl.kozhambekov@ayu.edu.kz

⁴Международный казахско-турецкий университет имени Х. А. Яссави, Казахстан, г. Туркестан, e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz

Развитие и современное состояние специальных экономических зон в Казахстане

Для государственного регулирования экономики необходимо внедрить на практике не только методы влияния на экономику, но и инновационные экономические инструменты и средства, что, в свою очередь, представляет собой основу для новой экономической политики. Одним из таких средств являются Специальные экономические зоны, в связи с чем в данной статье представлен опыт создания и функционирования специальных экономических зон в Казахстане, этапы их исторического развития, рассмотрены общие особенности создания и функционирования специальных экономических зон, изучены различные стороны их влияния на определенные сферы экономики, проведен соответствующий анализ. Показаны способы использования Специальных экономических зон как экономического инструмента, эффективно влияющего на развитие национальной экономики. В условиях рыночной экономики Специальные экономические зоны направлены на реализацию макроэкономических целей в государственном, частном и смешанном секторах экономики с использованием прямых и инновационных методов государственного регулирования. В данном случае прямое регулирование включает в себя инвестиции, дотации, субвенции и цены. А косвенное регулирование охватывает кредитную, амортизационную, налоговую и таможенную политику государства. В следствие чего, при совершенствовании механизмов управления Специальными экономическими зонами необходимо найти гибкие и эффективные методы и механизмы их государственного регулирования.

Ключевые слова: специальные экономические зоны, национальная экономика, региональное развитие, управление.

Introduction

International market relations of the 1990s for Kazakhstan were crucial as the country has declared its independence and made its first step to the world economics. Introducing economic tools was a new vector of economic policy. One of them was a special economic zone (SEZ). In scientific literature, both a special economic zone and a free economic zone is used. However, SEZ has a broader meaning. It includes a special zone of employment and entrepreneurship services with visa, tax, currency, border benefits (Suhareva, 2009).

For state regulation of the economy, it is necessary to understand not only methods of influence on the economy, but also elements of organizing of infrastructure, adoption of normative and regulatory acts and controlling procedures for accomplished works such as conditions for the regulation of the national economy.

Main elements of the state regulation mechanism include:

– Development of macroeconomic plan-projects (indicative planning), and mechanisms for their implementation;

– Formation of decisions on the national economy structure (decentralization of investments, government orders, development of special programs for inefficient industries);

– Development of a regulatory system for tendencies that does not directly related to the state control (taxes, subsidies, customs regulations, monetary policy, and etc.) (Myrzaliyev, 2007). State action for special economic zones should be concentrated on the development and implementation of macroeconomic policies. It must limit methods of administrative influence of businesses, industries and regions in economic activities and use of key market mechanisms (Smorodinskaya and Kapustina, 1994).

According to economists, the special economic zones, where a unique system of privileges and incentives are prepared, are part of the national economic area and it is segregated geographical area in a certain extent (Kaygorodceva, 2017). Furthermore, it can be interpreted as “SEZ is a limited zone that distinguished by special legal status with economic benefits for national or foreign entrepreneurship”. So in this article has discussed the state regulations of the economy by methods

that influence on the economy and infrastructural organization, adoption of regulatory legal acts and procedures for controlling finished works, i.e. conditions for regulation of the national economy. History of special economic zones in Kazakhstan has been illustrated.

Materials and Methods

The first special economic zone's history and features of recent SEZ that have been created during 2001-2013 years have examined. SEZs' helped to create a good environment for investments. SEZs like "Ontustik", "Astana – new city", "IT Park", "Aqtau seaport", "Burabay", "Saryarqa", and "Pavlodar" attracted a lot of investment projects. In this article, similarities of creations of SEZ and their function, their advantages and disadvantages were discussed. During SEZ's creation history, four significant changes in Law were adopted. Also, it examined how additions and amendments to normative legal acts helped to improve regulation of special economic zones. In order to contribute effectively to the national economy, it has been demonstrated how to use special economic zones as an economic tool.

In the market economy, the state regulation of special economic zones use public, private and mixed sectors, and implement macroeconomic goals of the economy by using direct and indirect regulation of governing bodies in the development of special economic zones. By direct control, it means investments, subsidies, subventions, and prices (Zimenkov, 1998). Meantime indirect regulation is defined by credit, depreciation, tax, customs policy. In order to form the administration of special economic zones, it is necessary to find an optimal mechanism for state regulation for investors by creating an ideal environment.

History of special economic zones in Kazakhstan started in the early 1990s. For instance, several free economic zones were created such as Jayrem-Atasu in Jezqazghan region, Alakol and Jarkent in Taldiqorgan region, "Taldiqorganvneshtrans" subarea in Taldiqorgan city, Liskakovs SEZ in Qostanay region, "Atakent" free trade zone in Almaty. Moreover, other nine FEZ were established in Atyrau, East Kazakhstan, Qaragandy and Mangystau regions.

Table 1 – Special economic zones (1991-2000 years)

№	SEZ name	Established date
1	Jayrem-Atasu (Jezqazghanregion)	1991 year
2	Mangustay special economic zone	1992 year
3	Alakol, Jarkent (Taldykorganregion)	1992 year
4	"Taldyqorganvneshservice" (Taldyqorgan)	1992 year
5	EastKazakhstanspecialeconomiczone	1992 year
6	"Atakent" freetradezone (Almaty)	1994 year
7	Lisakovsk (Qostanayregion)	1996 -1999 years
8	QyzylordaSEZ (Qyzylorda)	1996-1999 years
9	Aqmola SEZ (from 1999 Astana, since 2001 "Astana new city")	1996-1999 years
Total – 9		

Results and Reasoning

To create such zones, essentially their legislative basis was established. On the November of 1990, first Law of "The establishment of a special economic zone in Kazakh SSR" was adopted. According to the act, "Special economic zones in Kazakh SSR have blueprinted certain special jurisdiction and administrative boundaries. Also, they have been cre-

ated to draw foreign capital, their administrative practice and the use of advanced technology by accelerating the social and economic dimension of the movement. Later in March 1994, the Presidential decree of Kazakhstan about "Regulation of the Free Economic Commodities" was signed. Moreover, the law "about special economic zones in Kazakhstan Republic" was amended several times, in 1996,

1999, 2007 and 2011. Current SEZs in Kazakhstan are operating within this law. According to the law, the competence of the decision about to create SEZ is only permitted to the President of Kazakhstan and SEZs operating period have not to exceed 25 years (Sarsembayev, 2002).

The first free economic zone Jairem-Atasu was created Jezqazgan region in 1991. Also, according to the decree, decisions about to establishing FEZ in Atyrau, East Kazakhstan, Qaragandy, Mangystau were upheld.

The documents that say “in order to monitor procedures of the economic reforms, a ranking system of a head of regional centers and Almaty was implemented” are recorded on the national archives. This system was the new method to communicate center with regions (Avdokushi, 1996). According to the ranking, Almaty city, Atyrau and Mangystau regions were on the top of the table. Whereas, Torgay, Taldyqorgan, Semey regions underdeveloped. Especially, Torgay regions were on the bottom. In these regions, production growth, consumption cost, employment, budgetary commitments and pensions decreased.

For example, the volume of industrial production has dropped sharply (by 10.6%), and the social security payments have increased by 3.7 times (KZT 1,735.2 million) by the end of 1995 in Taldyqorgan. However, the average monthly salary increased 1.8 times. Semey region’s agriculture sector has declined sharply by 65.3% in 1996 comparing to 1995 (NARK, 5: 2017).

Nevertheless, among SEZs Lisakovsk in Qostanay regions showed good results. As a result, it was suggested to extend Lisakovsk SEZ’s operating period till 2010, Qyzylorda SEZ’s operating period to 2007. Connection center with regions was going on. In order to implement market reforms within the framework of strategic goals, according to the decree on December 1996, the Government decided to start four experimental pilot projects (Almaty, Kokshestau, Qaragandy, Qyzylorda) (Sarsembayev, 2002).

It was planned to extend Jayrem-Atasu SEZ’s period till 2007. This region covered Qarajal town in Jezqazgan region, Jayrem and Shalgyn villages. The total area of a region was 12 662 square meter. As a result of creating SEZ, Jayrem Mining Coal Company has become a major mining company that produces iron ore and Manganese concentrate in the country. Furthermore, ore mining factory that produces manganese deposit, quarrying plant that manufacture zinc and copper were launched (CIRK, 764: 2011).

However, some scientists claim that earliest SEZs established in the 1990s has a negative influ-

ence on business relations and competitiveness and weakened domestic productions. Therefore, free economic zones in Atyrau, East Kazakhstan, Qaragandy, and Mangystau were closed. It is accepted that one of the main reasons for their lack is an underestimation of economic potentials. Furthermore, legal and administrative mechanisms of using regions were squandered. For instance, SEZ administration was unable to resolve its problems of financial, tax and organizations works (Balabekova and Medetova, 2017).

The Presidential decree “Issues of special economic zones in Kazakhstan” on the March in 1999 denunciate SEZs in Lisakovsk, Qyzylorda, Jayrem-Atasy before its term. Ultimately, from the earliest SEZs in the 90s, only “Astana new city” has been upheld. Meantime, the name of “The special economic zone in Astana” has been changed and the decree about Aqmola SEZ was amended. 60 per cent of the SEZ services’ profit belonged to the city. Other 40 percent was given to the region. If these SEZs had not been created, we would have faced difficulties while overcoming large bulk of constructions works. According to the book of Nursultan Nazarbayev, “On the heart of Eurasia”, initial finance of this fund was 70 million US dollars. Later, as noted Nazarbayev “investments of the construction work of Astana reached to about 2 billion US dollars. Noting point is that 70 per cent of this investment was domestic (Nazarbayev, 192: 2005).

“Astana – new city” SEZ recreated in 2001 and professional specialists arrived. They were mandated to carry out the full potential advancement of the free economic zone, which has been in effect for the seven-year period, in order to promote effective building and investment in the local economic space.

The project that called “New chapter of Astana’s history: Development of the left bank and “from zero” has begun.

SEZ provides for potential investors: release of annual consolidated financial statements for the sale of inventories (work, services); to support the zero stand price of sales to inventories and inventors; tax benefits of lands; to make property tax on the disposal sector of buildings and constructions of individuals and households (Balabekova and Medetova, 2017). Thus, by the middle of 2000, industrial regions were built in Qaragandy region and Astana to carry high technology constructions.

Overall, there are 10 SEZs that created during 2001 and 2013. In particular, “Astana – new city” (Astana), “IT Park” (Alatau), “Ontustik” (OxyTextile,

Hlopkoprom-Celluloza), “Aktau seaport” “Burabay”, (Almaty), “Pavlodar” industrial chemical and oil
 “Saryarqa” (Qaragandy), “Khorgos-East gate” sector, “Taraz chemical park” has been started.

Table 2 – Special Economic Zones

№	Name	Adress	Functions	Date
1	“Aqtau seaport”	Mangystau region	To enter the world business relations system and to develop new types of production	01.01.2003-01.01.2028 years
2	“Ontustik”	South Kazakhstan region	Development of textile processing enterprises, knitting and sewing industries	01.07.2005-01.07.2023 years
3	“National industrial oil and chemical technological park”	Atyrau region	Creation of high level oil and chemical industries for production of petrochemical products;	19.12.2007-31.12.2032 years
4	“Pavlodar”	Pavlodar	High and innovative production in chemistry and petrochemical industries	26.11.2011-01.12.2036 years
5	“Saryarqa”	Qaragandy region	Development of metallurgy industry and metal manufacturing sector	24.11.2011-01.12.2036 years
6	“Taraz chemical park”	Taraz	Production of chemical products	13.11.2012-01.01.2037 years
7	“Burabay”	Aqmola region	Development of tourist services, touristic and entertainment activities	15.01.2007-01.12.2017 years
8	“Astana – new city”	Astana	Investments, using high technologies in constructions, developing Astana by implementing new productions	01.01.2002-01.01.2027 years
9	“Khorgas – East gate”	Almaty region	Implementation of trade and export services, and transit potentials	29.11.2011-01.01.2035 years
10	“IT park”	Almaty	Technologies in telecommunications and communications, producing electronics and devices	01.10.2013-01.01.2028 years

Source: (Kazakh Invest: Brochures about SEZ in Kazakhstan, 2017)

In 2006 the gradual work of the “Aktau seaport” was launched. Thus, since that time the extraction of the oil has been doubled, in other words, the volume of production has increased from 11 million to 23 million tons per year. Moreover, the company “ArcelorMittal” constructed a plant producing oil pipelines.

The “Alatau” information technology center” or “Alatau IT City” SEZ is the first form of the Ordinary High-Tech industry in Central Asia. Because it is the first major national technopark of our country. In the beginning, there was invested 5.3 billion US dollars and nearly 1,100 people were employed. Consequently, this center had 47 participant companies, where liquid crystal TVs, personal computers, screens, smartphones, servers, software products, wireframe and other electrical products were manufactured.

“Ontustik” SEZ had a number of investments, mainly invested in the production of cellulose and cotton – “Hlopkoprom- Cellulose” LLP, the comprehensive automated thread spinning factory – “Oxy Textile LLP, the sewing factory – “AGF Group” LLP, the paper production – “Kagaz Shahary SEZ” LLP working in this SEZ (Preferences of SEZ «Ontustik», 2017). In comparison with 2016, the investment attractiveness index has increased by 131.5%. This is 5.7% of the country’s share in 2017. The special economic zone “Ontustik” has a favourable mode and a fully functional infrastructure. In 2018 in the special economic zone “Ontustik” is expected that 4 projects, which worth 3.4 billion tenges will be implemented. As a whole, over 400 billion tenges was allocated from the state budget for the development of all special economic zones in Kazakhstan. It is a source of funds allocated only

for the organization and infrastructure of special economic zones. And the investment attracted for the production of gross output is estimated to be around 1 trillion tenges.

SEZ's activity has contributed to the development of the investment climate in our country. For instance, in a short time, we have stabilized foreign investment. For the period of 1991-2001 volume of foreign investments in our country amounted to be \$ 140 billion. But, in 2012 the volume of foreign investment increased to \$ 160 billion. The list of investor countries includes such countries as the Netherlands, the United States, France, China, Japan and Great Britain (Sultanova, 408: 2011).

The world experience shows that SEZ is one of the factors that contribute to the rapid growth of the economy as a result of international trade turnover growth, consolidation of investments, deepening of economic processes. It can be said with certainty that the industrial zones, service zones, and technical and logistic zones in the country are forming a favourable investment climate with customs and tax incentives of special economic zones, which are divided into three groups.

The Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan of May 31, 2016, No. 310 was signed in order to the identification of the Unified Coordination Center for Special Economic Zones in the Republic of Kazakhstan for consistent oversight of the work of ten special economic zones across the country and systematic accountability and accountability work. According to subparagraph 2-1) of the Article 4 of the Law of the Republic of Kazakhstan from July 21, 2011 "About special economic zones in the Republic of Kazakhstan" the joint-stock company "National company" KAZAKH INVEST" is defined as the unique coordination center for all special economic zones in the country (RGRK, 310: 2016). In other words, except for SEZ "Astana - new city", there is only one organization that coordinates the work of other SEZ managing companies at the national level. Moreover, managing companies can be established by the government of Kazakhstan, akimats (M&E) and private individuals, including foreigners. At least 50% of the voting shares of this company should be owned by the state if the special economic zone is created by the public authorities. If SEZ is created at the initiative of private legal entities, at least 26% of voting shares of this company shall be owned by the state. Thus, individual or foreign investors wishing to participate in SEZ activities can participate as a founder of the management company. In doing

so, they will be able to take part in decision making that affects their actions. The managing company provides services to the SEZ members on a "one window" principle, which minimizes the applicant's participation in the collection and preparation of documents and limits their direct contact with the public service providers.

Discussion

Study of the practice of the special economic zones of the Republic of Kazakhstan shows that in the last year three amendments have been made to improve the legal framework of the special economic zone for effective state regulation of special economic zones. However, there is a lot to do. We need to continue in creating favourable conditions for investment in transnational companies from near abroad.

Study of the practice of the special economic zones of the Republic of Kazakhstan shows that in the last year three amendments have been made to improve the legal framework of the special economic zone for effective state regulation of special economic zones. However, there is a lot to do. We need to continue to create favourable conditions for investment in transnational companies from near abroad.

It is necessary to extend the planned life of the special economic zone for another 10-15 years, as large companies' projects come with large capital and their return period will last for 8-10 years. The functioning of the Burabay SEZ in our country completed this year, but the term of many others expire in 10 years. This means that the returns on investment are exactly the same as the return period. This means that investors are unable to find the net profit. Therefore important to extend the life of some special economic zones for at least another 5-8 years.

Implementation of amendments and additions to normative legal acts will improve the regulation of the functioning of special economic zones and will ensure the rapid economic development of the given regions.

Conclusion

Overall, we have to focus on the functioning of special economic zones, which have been built in the years of independence, as part of the national economy system space. Because, this year's business basics have come to an end, reliable investors and investment climate have been created. Kazakhstan SEZs did not stop their production, despite

the suspension and meeting of initial failures during the initiation the process and the development. On the contrary, we have accumulated experience, taking into account the shortcomings of the 1990th. Moreover, we have settled the provision of benefits to domestic and foreign entrepreneurs. In addition, there could be added the development of an efficient

infrastructure for the creation of special economic zones, deployment of industrial sites, new workplaces, construction works and employment of local residents. In short, the SEZs in Kazakhstan make a significant contribution to the development of our national economy, the growth of regions and the growth of our competitive enterprises.

References

- Авдокушин, Е.Ф. (1996). *Международные экономические отношения*. – Москва: Экспресс.
- Балабекова Д.Б., Медетова Д.Х. (2017). Типология свободных и специальных экономических зон, (<http://www.be5.biz/ekonomika1/r2012/2980.htm>).
- Хроника Независимости Республики Казахстан. (2011). *События и факты (1991 – 2011 годы)* – Павлодар: Типография Сытина, – 764 с.
- Кайгородцева Т.Ф. (2017). Специальные экономические зоны Казахстана, (<http://www.group-global.org>).
- Мырзалиев Б.С. (2007). *Государственное регулирование экономики*. – Алматы: Нұр-пресс. – С.122.
- Национальный архив РК. (2017). Министерство экономики и торговли. 10-итог. 1 (приложение) т., 5-дело.
- Назарбаев Н.Ә. (2005). *Еуразия жүрегінде*. – Алматы: Атамұра, – 192 б.
- Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы. (2016). 2016 жылғы 31 мамырдағы № 310 қаулысы.
- Сарсембаев М.А. (2002). Правовой статус экономических зон Казахстана и мира: – Астана: Данекер, – 100 с.
- Смородинская, Н., Капустин, А. (1994) *Вопросы экономики //Журнал экономика, №12*.
- Сухарева, А.Я. (2009). *Большой юридический словарь*. – 3-е изд. доп. и перераб. – М.: ИНФРА – Москва; – VI, 858 с.
- Султанова, Б.К. (2011). *Казахстан: 20 лет независимости: Монография*. – Алматы: КИСИ – 408 с.
- Зименков, Р. (1998). *Свободные экономические зоны: американский опыт*. // *Российский экономический журнал, №2*.
- Казак Инвест. (2017). Брошюра СЭЗ РК. <http://invest.gov.kz/storage/e9/e9c0c847e33e4dc9e702eaac66eababd.pdf>
- СЭЗ «Оңтүстік». (2017). Преференции. <http://www.sez-ontustik.kz/article/o-kompanii>

References

- Avdokushin, E.F. (1996). *Mezhdunarodnye jekonomicheskie otnoshenija* [International Economic Relations]. Express Publishing, Moscow [in Russian].
- Balabekova, D.B. and Medetova, D.H. (2017). *Tipologija svobodnyh i special'nyh jekonomicheskikh zon* [Typology of Free and Special Economic Zones]. <http://www.be5.biz/ekonomika1/r2012/2980.htm>. [in Russian].
- Chronicle of Independence of the Republic of Kazakhstan, CIRK. (2011). *Sobytyja i fakty (1991 – 2011)* [Events and Facts (1991 – 2011)]. Sytina Publishing, Pavlodar, p. 764 [in Russian].
- Kaygorodceva, T.F. (2017). *Special'nye jekonomicheskie zony Kazahstana* [Special Economic Zones of Kazakstan]. <http://www.group-global.org>. [in Russian].
- Myrzaliyev, B.S. (2007). *Gosudarstvennoe regulirovanie jekonomiki* [State Regulation of Economy]. Nur Publishing. Almaty, p. 122 [in Russian].
- National Archive of The Republic of Kazakhstan, NARK. (2017). *Ministerstvo jekonomiki i trgovli* [Ministry of Economy and Trade]. Vol. 10, No 5 [in Russian].
- Nazarbayev, N.A. (2005). *Eurazija zhureginde* [In the Heart of Eurasia]. Atamura Publishing, Almaty, p. 192 [in Kazakh].
- Resolution by Government of the Republic of Kazakhstan, RGRK. (2016). No.310, 31.05.2016 [in Kazakh].
- Sarsembayev M.A. (2002). *Pravovoj status jekonomicheskikh zon Kazahstana i mira* [The Legal Status of The Economic Zones of Kazakstan and The World]. Daneker Publishing, Astana, p. 100 [in Russian].
- Smorodinskaya, N. and Kapustina, A. (1994). *Voprosy jekonomiki* [Issues of Economics]. Journal of Economics, Vol. 12 [in Russian].
- Suhareva, A.Y. (2009). *Bol'shoj juridicheskij slovar'* [Big Law Dictionary]. Extended and Revised 3rd Edition. INFRA Publishing, Moscow, p. 858 [in Russian].
- Sultanova, B.K. (2011). *Kazahstan: 20let nezavisimosti* [Kazakhstan: 20 Years of Independence]. KISI Publishing, Almaty, p. 408 [in Russian].
- Zimencov, R. (1998). *Svobodnye jekonomicheskie zony: amerikanskij opyt* [Free Economic Zones: The American Experience]. Russian Economic Journal, Vol. 2 [in Russian].
- Kazakh Invest. (2017). *Brochures about SEZ in Kazakhstan*. <http://invest.gov.kz/kz/pages/sez>, [in Russian].
- SEZ «Ontustik». (2017). *Preferences*. <http://www.sez-ontustik.kz/about>, [in Russian].

Zhanatauova G.B.¹, Fernandez L.M.²

¹ 2nd course PhD student, Department of Economics, NARXOZ University, Kazakhstan, Almaty

² professor at the faculty of Economics and Business, University of Granada, Spain, Granada
e-mail: gulden.zhanatauova@narxoz.kz

**STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE ECONOMIC GROWTH,
FOREIGN DIRECT INVESTMENT, THE INTENSITY OF R&D AND
CORRUPTION ON ENVIRONMENTAL POLLUTION.
THE CASE OF KAZAKHSTAN**

Investment is a driver of socio-economic transformation of any countries. FDI in emerging market economy can be mutually beneficial both: for the host country and transnational corporations. In the host country, transnational corporations provides further financial resources through investments and taxes, creates jobs and generates spillovers such as the knowledge sharing, technology, management skills and corporate governance practices. On the other hand, TNCs get access to local market, natural resources related to specific objects, low labor resource costs and take advantage of bilateral and multilateral trade policies.

In this paper, we have made a preliminary analysis on the situation of the relationship between the economic growth and the level of environmental pollutions in Kazakhstan. There is a gap in research about the relationship between these variables in developing countries, especially between the territories of the former Soviet Union. We have also been interested in analyzing whether, the perceived level of corruption and the intensity of research and development activities moderate this relationship, as their study in these economies not carried out. The special interest is to analyze does the investment by transnational corporations in these countries is helping or not to reduce environmental pollutions.

Key words: economic growth, transnational corporations, foreign direct investment, environmental pollution.

Жанатауова Г.Б.¹, Фернандез Л.М.²

¹2 курс PhD докторанты, «Экономика» кафедрасы,
Нархоз Университеті, Қазақстан, Алматы қ.

² Экономика және бизнес факультетінің профессоры, Гранада Университеті,
Испания, Гранада қ., e-mail: gulden.zhanatauova@narxoz.kz

**Экономикалық өсу, тікелей шетел инвестициясы, ғылыми-зерттеу және
тәжірибелік-құрастырымдық жұмыстар мен жемқорлықтың
қоршаған ортаға әсері. Қазақстан жағдайында.**

Инвестициялар кез келген мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық трансформациясының басты драйвері болып есептеледі. Дамып келе жатқан нарықтық экономикада тікелей шетел инвестициялары қабылдаушы мемлекет пен трансұлттық корпорациялар үшін өзара тиімді болып табылады. Қабылдаушы елде трансұлттық корпорациялар салықтар негізінде мемлекет қазынасына қосымша қаржы ресурстарын жұмсайды, жаңа жұмыс орындарын ашып, білім алмасу, технология, басқарушылық дағдылар және корпоративтік басқару тәжірибесі тәрізді жақсы ортаны қалыптастырады. Трансұлттық корпорациялар болса, жергілікті нарыққа, белгілі бір нысандарға байланысты табиғи ресурстарға, еңбек ресурстарының төмен шығындарына қол жеткізе алады және екі жақты және көп жақты сауда саясатын жүргізу тиімді блып келеді.

Мақалада экономикалық өсу мен Қазақстанның қоршаған ортаның ластану деңгейі арасындағы байланысқа талдау эмпирикалық талдау жасалынды. Дамушы елдерде, әсіресе, бұрынғы Кеңес Одағының аумақтары арасында осы айнымалылардың өзара байланысы туралы

зерттеулерде айырмашылық бар. Сондай-ақ, осы қатынастарда, сыбайлас жемқорлықтың және ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-құрастырымдық жұмыстар белсенділігінің қарқындылығын ескере отырып модель құрастырдық. Трансұлттық корпорациялардың қабылдаушы елдегі инвестициялары қоршаған ортаның ластануын азайтуға немесе оны көбейтуге қандай әсері бар екенін анықтадық.

Түйін сөздер: экономикалық өсу, трансұлттық корпорациялар, тікелей шетелдік инвестициялар, қоршаған ортаны ластау.

Жанатауова Г.Б.¹, Фернандез Л.М.²

¹PhD докторант 2 курса, Университет Нархоз, Казахстан, г. Алматы

²профессор факультета «Экономика и Бизнес», Университет Гранады, Испания, г. Гранада.
e-mail: gulden.zhanatauova@narhoz.kz

Исследование отношений между экономическим ростом, иностранными прямыми инвестициями, интенсивностью НИОКР и влияние коррупции на окружающую среду. На примере Казахстана

Инвестиции являются движущей силой социально-экономических преобразований любой страны. Прямые иностранные инвестиции в странах с переходной экономикой могут быть взаимовыгодными как для страны пребывания, так и для транснациональной корпорации. В принимающей стране транснациональные корпорации предоставляют дополнительные финансовые ресурсы за счет инвестиций и налогов, создают рабочие места и способствуют вторичным эффектам, как обмен знаниями, технологии, управленческие навыки и практика корпоративного управления. В свою очередь, транснациональные корпорации получают доступ к местному рынку, природным ресурсам, связанным с конкретными объектами, низким затратам на трудовые ресурсы и используют двустороннюю и многостороннюю торговую политику.

В статье проводится предварительный анализ ситуации взаимоотношений между экономическим ростом и уровнем загрязнения окружающей среды в Казахстане. Существует пробел в исследованиях относительно взаимосвязи между этими переменными в развивающихся странах, особенно между территориями бывшего Советского Союза. Мы также были заинтересованы в анализе того, насколько восприимчивый уровень коррупции и интенсивность исследований и разработок смягчают эти отношения. Особый интерес заключается в анализе того, способствуют ли транснациональные корпорации в принимающих странах уменьшению или же увеличению выбросов в окружающую среду.

Ключевые слова: экономический рост, транснациональные корпорации, прямые иностранные инвестиции, загрязнение окружающей среды.

Introduction

Currently, large transnational corporations (TNCs) have a significant role in the global economy that cannot be underestimated. They represent a very powerful mechanism to influence the economy of countries and the world as a whole. In the case of Kazakhstan, the TNCs focus on the primary sector, mainly on the mining and oil sector, these sectors associated with a high negative impact on the environment.

Previous work on the activities of the TNC indicates that they are responsible for environmental pollutions throughout the world (Pao H.T. and Tsai C., 2011). In the case of Kazakhstan, the country's economy is strongly oriented towards the extraction of oil and gas, representing approximately 20% of GDP (World Bank, 2017), assuming, in turn, approximately 60% of the value of exports. In addition, the production of electricity occurs, almost uniquely, in plants that use fossil fuels. Although Kazakhstan

has recognized necessity to move towards a Green Economy and has started to using of renewable energies to take advantage of their great potential. On the other hand, when we talk about sustainable development, we should consider the Brundland report "Our Common Future" defined as "development in which the needs of living people are being met, and the ability to meet their needs for future generation's remains." The principle of this approach to the problem is that the global economy must move towards a sustainable economy, where the responsibility shared by the states, governmental and non-governmental international organizations and the TNC, as main actors. Dean J.M. (1992), Copeland B.R. and Taylor M.S. (1994) and other authors have conducted scientific studies on this subject. They shows number of cases, the growth of welfare is accompanied first by increase and then by reduction of burden on the environment. This phenomenon could described graphically with the shape of an inverted U, and known as the Kuzntes curve. Thus, the term

“ecological Kuznets curve” related to this phenomenon. In any case, the empirical studies on this phenomenon are not easy both from a methodological and conceptual point of view, since it is necessary to define and measure the environmental damage caused. Therefore, some polluting industries cause pollution in the air (e.g., oil, transportation), but others focus on problems in the water (e.g., chemical or paper industry). The list of “environmentally dirty” industries compiled by UNCTAD includes chemical, mining (mining of minerals, including oil, gas, coal and metal ores), pulp and paper, cement, glass and ceramics, as well as metallurgy and metalworking. At the same time, these industries have different effects on the environment.

In this paper, we have made a preliminary analysis on the situation of the relationship between the economic growth and the level of environmental pollutions in Kazakhstan. There is a gap in research about the relationship between these variables in developing countries, especially between the territories of the former Soviet Union. We have also been interested in analyzing whether, the perceived level of corruption and the intensity of research and development activities moderate this relationship, as their study in these economies not carried out. The special interest is to analyze does the investment by TNC in these countries is helping or not to reduce environmental pollutions.

Data and Methodology

This study empirically examine the effects of foreign direct investment inflows and economic growth on environmental pollution in the Republic of Kazakhstan from 1998 to 2016. We include additional variables, such as CO₂ emission, metric tons per capita, $\ln$ GDP, FDI net inflows, gross national income per capita, share of industry in GDP as an indicator of the availability of natural resources, research and development expenditure (R&D, % of GDP), trade openness and Corruption perceptions Index.

Literature review

According to Dean (1992), the growth of income has a long-term effect on the environment, since it is capable of changing demand, making ecologically responsible goods more desirable. This means that, in the production mix, the percentage of intensive products in environmental pollutions tends to decrease, thus reducing emissions. Thus, considering an economy with constant effects of scale and without changes in the type of intensity of emissions by the industry, the total per capita emissions should

decrease in the long term. Despite this, at low levels of income and production, the negative effects of the scale seem more prominent, resulting in higher levels of environmental pollutions as international direct investment (FDI) flows increase.

The TNCs tend to try to avoid the high environmental standards that established in developed countries. For this, most polluting industrial activities transfers to developing countries, where the standards are much lower, thus worsening the environmental conditions of the countries in which they invest (Chichilnisky, 1994, Copeland and Taylor, 1994). Copeland and Taylor (1994) proposed a static North-South model to analyze the relationship between national GDP and environmental and commercial transactions at the international level. In this way, they defined that income gains due to international trade affect pollution in a differentiated manner from improvements in income derived from domestic economic growth. Yanmin Shao (2018), in his part, showed that the IDF has a negative impact on the intensity of coal use in the countries that receive the investments. After considering the other factors, including the percentage of oil, the industrial intensity, the level of urbanization and the international trade opening, the effects of the FDI remained significant.

Other works have focused on the relevance of the TNC in the gas and oil sector in environmental pollutions, finding that finding that the situation depends on the level of maturity of the problem, prevailing the pressures to be environmentally responsible in the long term (David L. Levy and Ans Kolk, 2002). On the other hand, some studies have found that TNCs face, over time, increases in environmental standards in the countries in which they invest (Dean 1992, Zarsky, 1999). In this way, the TNCs that invest in local industries are able to implement new technologies that are not available, so that they can improve environmental conditions in the long term, by having access to cleaner technologies and knowing how to implement them better, thanks to their experience in their countries of origin. In this way, TNC tend to improve the use of resources to solve the environmental pollutions of domestic companies and thus contribute to a general environment improvement through the dissemination of knowledge and technology or transfer of funds, among other ways.

Thus, there is contradictory evidence on the effect of the TNCs on the levels of environmental pollutions of the recipient countries, there being both arguments for and against them as a factor facilitating an environmental improvement. Therefore, in this

work we are interested in analyzing the influence of the same on the case of Kazakhstan.

Birdsall and Wheeler (1993) found that open economies actually encourage industries to be cleaner, eliminated barriers to importing higher environmental standards, while more protected economies tend to favor more polluting industries. Wheeler (2001) used data from three developing countries (China, Brazil and Mexico) with a high level of FDI to study its effect on pollution. In this case, he found that the level of FDI decreased the levels of pollution. For their part, Perkins and Neumayer (2008) verified the relationship between FDI and the efficiency in CO₂ and SO₂ emissions in 114 countries. The results proved that economies that started from a worse environmental situation improve their ecological efficiency faster when they adopted technologies and environmental policies similar to those of countries that started from a better situation, resulting in a convergence over time. Atici (2012) found, on the other hand, that the level of FDI had a negative and significant impact, so that they did not tend to increase pollution levels in the long term.

On the other hand, the intensity of research and development activities has a great relevance on the relationship between the economic level and the level of pollution. On the one hand, there are direct effects of better efficiency on the reduction of pollution levels for a level of income. On the other hand, there is the effect of the greater benefit per unit of production, which decreases the energy intensity needed for production by each economic unit. Therefore, we assume that the greater the intensity of R&D activities, the lower the environmental impact of economic activities.

Results and discussion

To check the relationship between the variables, we focused on the case of Kazakhstan, since its interest on being a developing economy, which comes from a territory that was part of the former Soviet Union and in which, the activities derived from oil and gas have a great economic relevance, being the main source of income for the country. In general, large transnational corporations in the Republic of Kazakhstan represent the raw material sector, which has a very serious negative effect on the environment. The relations between TNCs and market are incompatible with the tasks of nature protection. The world environmental movement, born on the wave of criticism “consumer society”, traditionally designed by large corporations as the main opponent of nature conservation and the culprit for the destruction of the biosphere.

This study empirically examine the effects of foreign direct investment inflows and economic growth on environmental pollution in the Republic of Kazakhstan. We have used data from 1998 to 2016 on the following variables:

- FDI, measured by the investment received during the year from abroad.
- GDP per capita.
- GNI per capita, PPP.
- Share of industry as an indicator of the availability of natural resources (% of GDP).
- Intensity of R&D, measured as the expenses on R&D.
- Trade openness, considering the importance of the sum of exports and imports as a percentage of GDP.
- Emissions of CO₂ per capita, environmental degradation measured as CO₂ emissions.
- Corruption, measured by Corruption Perceptions Index

For the analysis, we use a regression according to following formula:

$$CO_2 \text{ level} = 0 + b$$

Variable	Coefficient
Constant	-15.9633***
FDI	2.33092e-05
GNIpc	000540226***
LogGDPpc	2.56717***
% Industry	0.0482677
R&D	-0.000106056**
TO	0.00677285
Corruption	-0.0116533
R2	0.9857

** p<0,99; *** p>0,999

As a result, the intensity of the R&D activities have a negative and significant effect on the intensity of CO₂ emissions, demonstrating their relevance in the transition towards a Green Economy.

The results with respect to FDI and trade openness are not significant, demonstrating the difficulty of making a clear and direct relationship between the openness of economy, both from the point of imports and exports, and foreign direct investment, in the environmental efficiency of an economy.

Conclusions

This work is a preliminary work framed within a broader project, in which we intend to analyze the relevance of TNC and FDI in the economic growth of the Republic of Kazakhstan. As main findings, we can highlight the inverse relationship between R&D intensity and environmental pollution, measured by CO₂ emissions per capita. This result is relevant, and opens the way to analyze the same relationship in other countries in the area and see if this relationship is typical of this economy, given its high dependence

on the energy sector, mainly oil extraction, or can be generalized to other economies in the area.

On the other hand, the results have not been relevant in relation to the role of the TNC in the emission levels. Therefore, we intend to deepen this relationship, analyzing it in detail to determine what the relationship that occurs in the Republic of Kazakhstan is. We are especially interested in changing our approach to the micro level, in such a way that we can see the relevance of the direct transfer of knowledge from the TNC to local companies.

References

- Atici, C. (2012), "Carbon emissions, trade liberalization, and the japan-ASEAN interaction: a group-wise examination", *Journal of the Japanese and International Economies*, vol. 26 No. 1, pp. 167-178.
- Birdsall, N. and Wheeler, D. (1993), "Trade policy and industrial pollution in Latin America: where are the pollution havens?" *The Journal of Environment & Development*, vol. 2 No. 1, pp. 137-149.
- Chichilnisky, G. (1994), "North-South trade and the global environment", *The American Economic Review*, vol. 84 No. 4, pp. 851-874.
- Copeland, B.R. and Taylor, M.S. (1994), "North-south trade and the environment", *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 109 No. 3, pp. 755-787.
- David L. and Ans Kolk (2002) "Strategic Responses to Global Climate Change: Conflicting Pressures on Multinationals in the Oil Industry" *Business and Politics*. vol. 4, No. 3, pp. 275-300.
- Dean, J.M. (1992), "Trade and the environment: a survey of the literature", *Policy Research Working Paper*, vol. 68, pp. 103-116.
- Eskeland, G.S. and Harrison, A.E. (1997), "Moving to greener pastures? Multinationals and the pollution haven hypothesis", *Journal of Development Economics*, vol. 70 No. 1, pp. 1-23.
- Sarsenov, Ilyas; Aldiyarov, Azamat. 2017. Kazakhstan - The economy is rising: it is still all about oil - country economic update (Fall 2017). Kazakhstan economic update. Washington, D.C.: World Bank Group.
- Pao, H.-T. and Tsai, C.-M. (2011), "Multivariate granger causality between CO₂ emissions, energy consumption, FDI (foreign direct investment) and GDP (gross domestic product): evidence from a panel of BRIC (Brazil, Russian federation, India, and China) countries", *Energy*, vol. 36 No. 1, pp. 685-693.
- Perkins, R. and Neumayer, E. (2008), "Fostering environment efficiency through transnational linkages? Trajectories of CO₂ and SO₂, 1980-2000", *Environment and Planning A*, vol. 40 No. 12, pp. 2970-2989.
- Wheeler, D. (2001), "Racing to the bottom? Foreign investment and air pollution in developing countries", *The Journal of Environment & Development: A Review of International Policy*, vol. 10 No. 3, pp. 225-245.
- Yanmin Shao, (2018) "Does FDI affect carbon intensity? New evidence from dynamic panel analysis", *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, vol. 10 Issue: 1, pp.27-42,
- Zarsky, L. (1999), "Havens, halos and spaghetti: untangling the evidence about foreign direct investment and the environment", *Foreign direct Investment and the Environment*, vol. 13, pp. 47-74.
- Vukina, T., Beghin, J.C., Solakoglu, E.G., 1999. Transition to markets and the environment: effects of the change in the composition of manufacturing output. *Environ. Dev. Econ.* 4, vol. 16, pp. 582-598.
- Wang, S., Fang, C., Guan, X., Pang, B., Ma, H., 2014. Urbanization, energy consumption, and carbon dioxide emissions in China: a panel data analysis of China's provinces. *Appl. Energy* 13, vol. 11, pp. 738-749.

Zhuparova A.¹, Renata Klafke², Zhaisanova D.³

¹PhD, researcher Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: aziza_z@mail.ru

²PhD, Assistant professor, Universidade

Estadual de Ponta Grossa – UEPG, Ponta Grossa Brazil, e-mail: Nena.klafke@gmail.com

³PhD student, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhaisanova15@gmail.com

**KEY FEATURES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF SMES
IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

This paper proposes new directions in researching innovation in small and medium sized enterprises (SMEs) based on a process perspective. This article includes key factors of innovative development of SME, which are restricted it. Moreover, it is described the structure of SME financing in the Republic of Kazakhstan, defined the main problems of financing SME and made conclusion about using international experience in this way. We propose that our current level of understanding is restricted due to the theoretical and methodological biases that have informed existing research. A better understanding is more likely to be achieved by rejecting normative-variance approaches and assessing innovation in the context of strategic conduct within institutional processes and structures. This should contribute to a better appreciation of innovation in SMEs by focusing on the process of change.

Key words: innovation, SME, innovative development, financing, growth of economy.

Жупарова А.С.¹, Рената Клафке², Жайсанова Д.С.³

¹PhD, Ғылыми қызметкер, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: aziza_z@mail.ru

²PhD, доцент, Понта Гросса Мемлекеттік университеті, Бразилия, Понта Гросса қ.,

³PhD докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zhaisanova15@gmail.com

Қазақстан Республикасында ШОБ инновациялық дамуының негізгі ерекшеліктері

Осы мақалада процестің келешегіне негізделген шағын және орта кәсіпорындарда (ШОБ) инновацияларды зерттеудің жаңа бағыттары қарастырылған. Бұл мақалада шектеулі ШОБ инновациялық дамуының негізгі факторлары бар. Бұдан басқа, Қазақстан Республикасында ШОБ қаржыландыру құрылымы сипатталған, ШОБ қаржыландырудың негізгі проблемалары анықталған және инновациялық дамуды ынталандыру мақсатында халықаралық тәжірибені пайдалану туралы қорытынды жасалады. Зерттеу барысында авторлар институционалдық үдерістер мен құрылымдардағы стратегиялық мінез-құлық жағдайында нормативтік дисперсияға және инновацияларды бағалауға қатысты әдістерден бас тарту арқылы қол жеткізуге болатын теориялық және әдіснамалық ескертулерге байланысты шектеулерді атап өтеді. Бұл өзгерістер процесіне назар аудара отырып, ШОБ-та инновацияларды терең түсінуге көмектеседі.

Түйін сөздер: инновациялар, ШОБ, инновациялық даму, қаржыландыру, экономикалық өсу.

Жупарова А.С.¹, Рената Клафке², Жайсанова Д.С.³,

¹PhD, научный сотрудник, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: aziza_z@mail.ru

²PhD, доцент, Государственный университет Понта Гросса, г. Понта Гросса, Бразилия

³докторант PhD, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: zhaisanova15@gmail.com

Ключевые особенности инновационного развития МСП в Республике Казахстан

В настоящем документе предлагаются новые направления в исследовании инноваций на малых и средних предприятиях (МСП) на основе перспектив процесса. Эта статья содержит ключевые факторы инновационного развития МСП, которые ограничены. Кроме того, описывается структура финансирования МСП в Республике Казахстан, определены основные проблемы финансирования МСП и сделан вывод об использовании международного опыта в целях стимулирования инновационного развития. В рассматриваемом исследовании авторы отмечают ограниченность ввиду теоретических и методологических предубеждений, что может быть достигнуто путем отказа от подходов к нормативной дисперсии и оценки инноваций в контексте стратегического поведения в рамках институциональных процессов и структур. Это должно способствовать лучшему пониманию инноваций в МСП путем сосредоточения внимания на процессе перемен.

Ключевые слова: инновации, МСП, инновационное развитие, финансирование, рост экономики.

Introduction

In this paper it is researched the problems of innovative development of SME, because of the key points of economic growth. In this way, entrepreneurship is considered to be an important mechanism for economic development through employment, innovation and welfare effects (Acs Z. J., 1988:682; Baumol W., 2002:24; Schumpeter, J. A., 1934:46; Wennekers A. R. M., 1999:32). Furthermore, young innovative firms play a key role in modern knowledge-based economies because they are an important source of new jobs, radical innovations, and productivity growth, as well as a disciplining device for the behavior of established firms (Block J.H., 2016:62). Unfortunately, these firms often suffer from financing constraints, which limit their growth and threaten their survival (Brown J. D., 2017:1042; Carpenter R., 2002:301; Cosh A., 2009:1501).

Innovation plays an important role in leveraging the competitiveness of firms within the construction industry, particularly architectural and engineering design firms (Panuwatwanich K., 2012:52). It also leads to improvement in quality in addition to enriching the range of products on offer, and it positively influences productivity, turnover, profitability, employment (Guinet J., 1999:64), market position stabilization, degree of market share, operational effectiveness, reputation, and the ability to reduce costs (Abernathy, W. J., 1985:6, Cooke I., 1996:7). So, it is important to research the factors, which restricts an innovative development of SME of the Republic of Kazakhstan taking into account experience of foreign countries.

Needless to say, that innovation is not necessarily about technology innovation. Innovation means advancing a company's business, reinventing internal processes, and identifying opportunities to earn more by spending less or even creating value for its customers.

Methodology

Information base of the research of this paper includes information about statistics from the official sources of the agency of statistics, internet sources, as well as data collected from the database of Springerlink.com, Scopus and Web of Science.

The methodological aspects of the study are general scientific methods as analysis, classification, system approach and comparison. In the research the study was conducted at the government level and all main government structures, which take participation in finance process of SME.

Literature Review

Literature particularly focusing on the innovation performance of SMEs can be more successful in the conditions of supporting financing mechanisms.

Currently, in the process of creating an innovative economy, it can be noticeable an increase attention on issue of SME financing. Many scholars argue, that despite the large firms having heavy concentrations on research and development (R&D), small firms are the ones that report for most of the important inventions and innovations (Freeman C., 1997:243). The majority of countries tend to build an innovative economy creating policies to support SME financing after realizing the trend of knowledge based economy (Lerner J., 1999:289,

Lerner J., 2002:28, Mani S., 2004:189). Besides, it is widely discussed among scholars, that the intensity of support for the process of innovation in a region depends on the given institutional arrangement (e.g., universities and other research organizations, vocational education institutions, technology centers and transfer agencies) and the structure of the regional economy (the dominating industry, the accessibility of service firms and appropriate suppliers, organizations offering financial support for innovation, etc.) (Kaufmann A., 2002:149).

Companies that have a culture orientation for innovation are more prepared for contingencies and tend to be more sustainable. The awareness of the importance of innovation always helps the team to identify outputs more quickly when needed and tend to deburr bureaucratic firms by reducing costs (Bresson G., 2016:1989).

Love J.H. and Roper S. (2015) the evidenced some enablers of SME innovation, which are technical skills, finance, research and development (R&D). According to them, Small firms tend to face more problems in accessing external finance for innovation, than multinationals. In terms of external enablers, Love J.H. and Roper S. (2015) determine resource-enhancing or augmenting factors as important for SMEs to overcome internal resource constraints. So, in the light of the challenges SME face in order to keep competitive, understanding

and demonstrating how financial resources (specifically governmental support) may contribute to call attention to the importance of SME, which provide regional development (Love J. H.,2015:31; Galbraith B., 2017:670).

Discussion and Results

In the face of problem of financing SME, we think about starting business, and what difficulties it includes, and in what way innovations could improve and accomplish SME projects.

Some economists consider, that from the business perspective, innovation is considered to be a strategic instrument that serves to build and enhance business capabilities (Farazmand A., 2004:6) and it can be defined as the implementation of something new, original, significant, or valuable (Luecke R., 2003:17) or a significant change that occurs through an array of substantial improvements (to a product, process, or service) in comparison with previous accomplishments (Harper S. M., 2004:7).

According to the ranking of economies on the ease of starting a business is determined by sorting their distance to frontier scores for starting a business, especially for analyzing the position of Kazakhstan, according to the figure 1 we will notice, that Kazakhstan is at the 92 position of ranking, and it is in a worst position than other Europeans and Central Asia Countries.

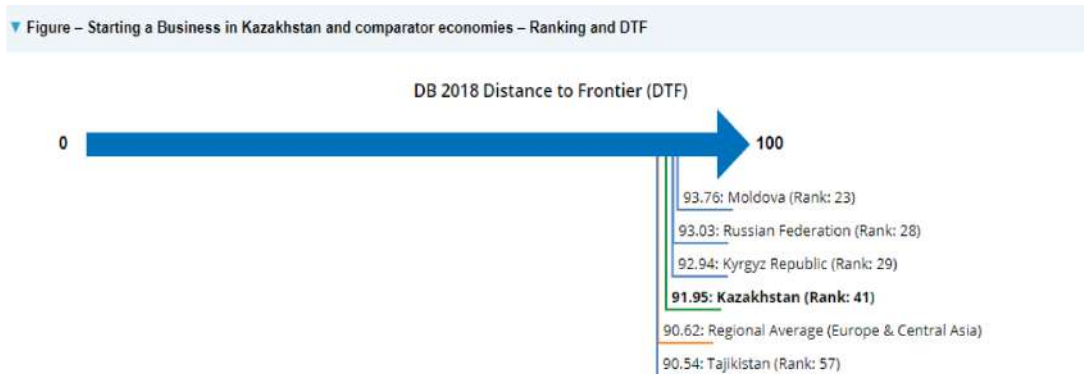

Figure 1 – Starting a Business in Kazakhstan and comparator economies (World bank)

Beginning in 2014, the World Bank rating has been calculated based on the DTF measure – the distance of each economy to the “frontier,” which represents the best performance observed on each indicator across all economies since the 2005 Doing Business sample. An economy’s DTF ranges on a scale from 0-100 with 0 representing

the lowest performance and 100 representing the frontier.

New Zealand and Singapore once again presented the best results, with DTF measured at 86.55 and 84.57, respectively.

Compiled for the 15th year, the Doing Business report examines regulatory standards

that either facilitate or hinder the development of business throughout the entire cycle of activities. It assesses aspects of doing business as such starting a business, dealing with construction permits, getting electricity, registering property, getting credit, protecting minority investors, trading across borders, paying taxes, enforcing contracts and resolving insolvency.

Many governments realizing the high-risk nature of SMEs have tried to bridge the valley of death to improve capacity of SMEs. They see the financial

gap (valley of death) as a tricky task and introduce policies to manage the financial risks SMEs face with an aim to help them cross the valley of death.

To improve the financial constraints faced by SMEs, establishment of specialized development banks to offer special type of loan could be a part of government policies. But still, even though the problem (financial or not) is well-documented, the solution can be far from clear if the company doesn't cope with qualified and serious staff, as there is a huge risk of discontinuity of operations.

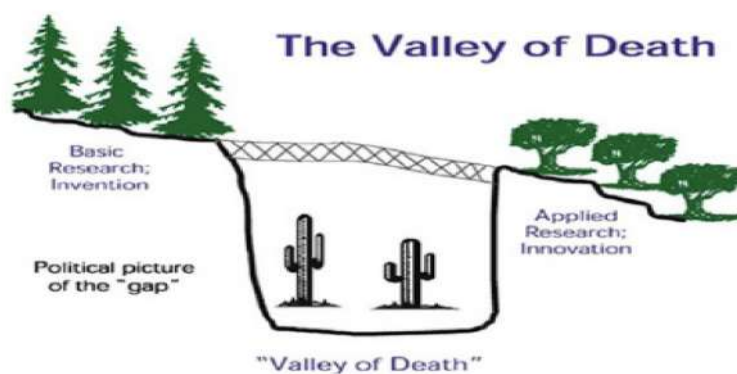

Figure 2 – Valley of death faced by SME

Figure 1 reveals the valley of death i.e. the funding gap, the restriction in accessing the required capital to grow the business by all SMEs. The period before a company is capable of generating revenues is referred to as the valley of death, which makes it difficult to get the financing required to grow a business in the start-up period (Ehlers V.J., 1998:11)

On the other hand, the attribute risk refers to the certainty that the innovation project will achieve the expected results (Sitkin S.B., 1992:13). Innovation is characterized as an uncertain and risky process (Ozer M., 2007:1373; Verworn, 2009:1573). Moreover, risk has consistently been shown to be important in organizational decision-making (Greve H.R., 1998:60). It is the fact, that it is easier to invest in a risk – free projects instead of living in suspense. A well-known problem with loans is that banks are often risk averse and prefer physical assets to secure the loan in case of bankruptcy (Hall B.H., 2002:38); not all SMEs have these assets. That is why, in most cases the government is the main initiator of SME financing, whereas it required some reporting from the side of consumers of this financing. Examples are the European Framework Programs and the Small Business Innovation Research (SBIR) program

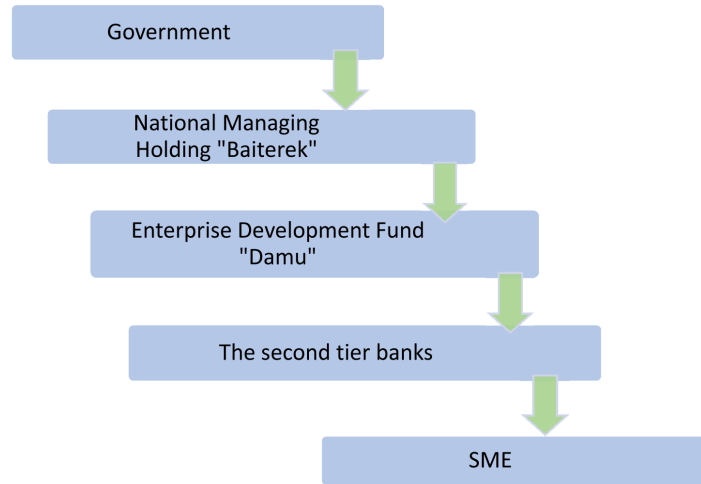
in the United States. Although governments often ask little in return, SMEs can experience a high administrative burden in obtaining these funds (Barajas A., 2012:921; Faber J., 2016:416).

As for financing SME in Kazakhstan, according to the State Program of Financing Small and Medium Business in Manufacturing Industry there is general mechanism for the implementation of this program.

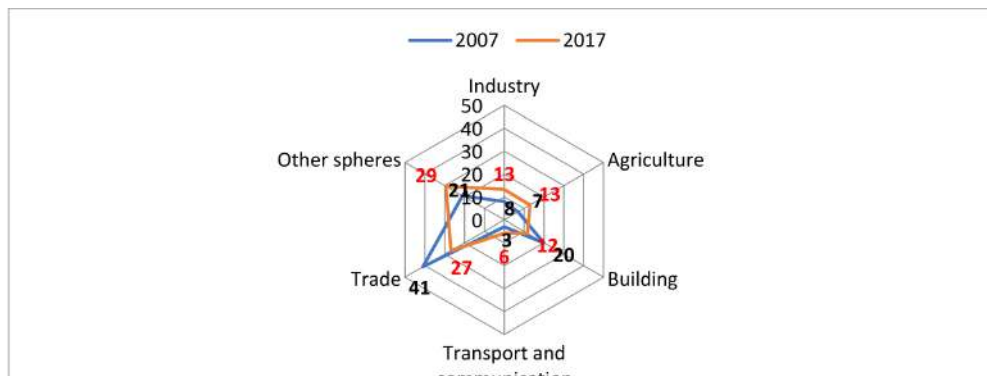
Regarding to the figure 3, the given process provide information about mechanism for the implementation of the state program on financing small and medium-sized businesses in the manufacturing industry. During this process, National Managing Holding "Baiterek" allocates funds and reports in the Government of the Republic of Kazakhstan, DAMU controls and monitors the development of targeted use of funds, monitors the financial condition of banks, monitors the payment discipline of banks, reports to the National Managing Holding "Baiterek". Addition to that, in its turn, the second tier banks accept credit risk, recruits and finances the borrower according to the criteria of the agreement, Reports to the fund, implements on financing monitors of borrowers. Finally, SME receives preferential financing, implements projects

in the manufacturing industry, because they create more jobs and pay higher taxes. However, it doesn't mean that benefits are also given in the taxation

of SMEs. Because in this way many governments invest in R&D by providing subsidies or tax benefits to innovative SMEs (Nooteboom B., 2008:26).

Figure 3 – General mechanism program implementation of State Program of financing small and medium business in manufacturing industry (<https://www.baiterek.gov.kz/ru/programs/msb-program-support/> compiled by the authors on the basis of data of National Managing Holding “Baiterek”)

Figure 4 – Credits of second-tier banks to small business entities by spheres

At the result of realizing the State Program of financing small and medium business in manufacturing industry, according to data of figure it is clearly seen, that financing of subjects of SME has increased to 85% for the period from 2007 to 2017. Furthermore, a significant amount of loans issued is accounted for by trade (share in the total amount – 26,8%), industry (13.3%) and agriculture (13%). Besides, comparing with 2007, the share of loans in such sectors as trade and building has decreased for 14% and 8% respectively, while the share of lending for transport and communications has grown to 3%, industry to 5%, agriculture to 6%,

and growth of crediting of other spheres has shown 8% growth for ten-year period.

An external factors identified by Keizer J. (2002:7), which influence innovation in the SME sector and its resulting possibilities, are thus a derivative of the attractiveness of the region where the companies operate. In this way, one of the key factors of acquiring financing is attractiveness of the region. From the perspective of the process of innovation, the region is particularly important for SMEs (Cooke P., 2000:17) because such enterprises are usually strongly integrated; thus, the factors determining their innovativeness are

dependent on the nature of the region (Radas S., 2009:441). The graph (fig.5) below aims to

demonstrate the total number of active SME in the 16 states of Kazakhstan.

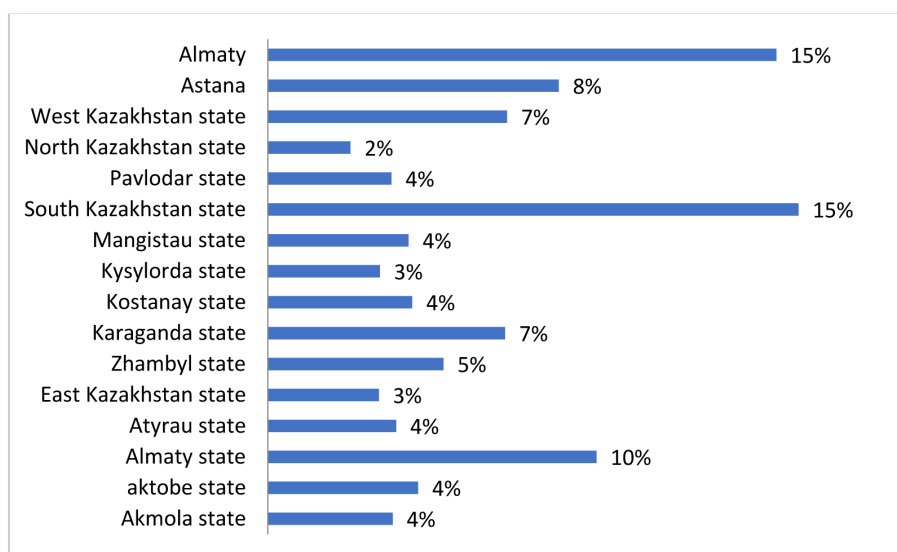

Figure 5 – Share of SMEs in operation by regional state

It is clear, that such areas as South Kazakhstan state, Almaty state and Almaty takes the highest share of active SME with percentage more than 10% for everyone. There is in the middle position West Kazakhstan state, Karaganda state with percentage of 7% and Astana (8%). By the contrast, other states take about 5% share in the total amount due to the lack of industry in that areas.

Conclusion

Innovation is an essential element of business processes. The theme around innovation is still complex and allows a lot of interpretations and adaptations. The main causes that impede the investment in technology of small and medium-sized enterprises are, above all, financial problems.

In Kazakhstan, policies related to SME development, program design, prioritization, and sequencing are evaluated using mainly output-based indicators and insubstantial information on 53 impact. M&E systems are fragmented across implementing agencies. Rigorous impact evaluations that measure the true effect of programs have not yet been conducted, though they provide critical insight into the prioritization, design, re-design and implementation of government programs. In addition existing departments doing M&E are

uncoordinated and do not use robust frameworks. A robust M&E framework ensuring evidence informed policies needs to be in place, resulting in more effective program implementation. This is particularly important in SME support programs which deal with complex market systems.

There is already a think-tank depending on the Ministry of National Economy, the Economic and Research Institute (ERI), with a mandate and structure to evaluate PSD policies in general. ERI carries out already an extensive firm survey and is implementing investment climate assessments across different regions of the country. This institution is, therefore, already mandated with the role of evaluation of these policies, and support will be provided for increased methodological capacity to implement surveys, impact evaluation methods, as well as better institutional design to guarantee independence and cooperation with government agencies and the national statistical agency.

At present, credible third-party monitoring mechanisms are not available to SMEs. This limits private sector-government dialogue around competitiveness and reduces policy transparency since no mechanism for feedback and inputs coming directly from SMEs about the services and policies that impact them are established. Similarly, real-time feedback loops are not in place and available

to high level policy makers, hindering effective adjustments and functioning of programs under implementation.

To sum up, the government of Kazakhstan takes measures for innovative development of SME in the aim of improvement economic growth of the country. However, it consists some restrictions,

which connected with financing. Because, financing SMEs involves high risks for commercial banks. Moreover, SMEs do not have a sufficient volume of liquid collateral and in order to solve all these problems, it is necessary all-round supporting financing of SME taking into account foreign experience.

References

- Abernathy, W. J., & Clark, K. B. (1985). Innovation: mapping the winds of creative destruction. *Research Policy*, 14, 3–22.
- Acs, Z. J., & Audretsch, D. B. (1988). Innovation in large and small firms: An empirical analysis. *American Economic Review*, 78(4), 678–690.
- Barajas, A., Huergo, E., Moreno, L., 2012. Measuring the economic impact of research joint ventures supported by the EU Framework Programme. *J. Technol. Transf.* 37, 917–942.
- Baumol, W. (2002). *The free-market innovation machine: Analyzing the Growth Miracle of Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Block J.H., Fisch, C., & van Praag, M. (2016). The Schumpeterian entrepreneur: a review of the empirical evidence on the antecedents, behavior, and consequences on innovative entrepreneurship. *Industry and Innovation*
- Bresson, G., Etienne, J. M., & Mohnen, P. (2016). How important is innovation? A Bayesian factor-augmented productivity model based on panel data. *Macroeconomic Dynamics*, 20(8), 1987–2009.
- Brown, J. D., & Earle, J. S. (2017). Finance and growth at the firm level: evidence from SBA loans. IZA Working Paper No. 9267.
- Carpenter, R., & Petersen, B. (2002). Is the growth of small firms constrained by internal finance? *The Review of Economics and Statistics*, 84, 298–309.
- Cooke, P., Boekholt, P., & Tödtling, F. (2000). *The governance of innovation in Europe: regional perspectives on global competitiveness*. London: Pinter.
- Cooke, I., & Mayes, P. (1996). *Introduction to innovation and technology transfer*. Norwood, MA: Artech.
- Cosh, A., Cumming, D. J., & Hughes, A. (2009). Outside entrepreneurial capital. *Economic Journal*, 119, 1494–1533.
- (Ehlers V.J., *Unlocking Our Future: Toward a New National Science Policy - a Report to Congress*, the House Committee on Science, Government Printing Office, Washington D.C, 1998)
- Faber, J., van Dijk, J., van Rijnsoever, F., 2016. Incentives and barriers for R&D-based SMEs to participate in European research programs: an empirical assessment for the Netherlands. *Sci. Public Policy* 43 (3), 414–428.
- Farazmand, A. (2004). Innovation in strategic human resource management: building capacity in the age of globalization. *Public Organization Review*, 4(1), 3–24.
- Freeman C. and L. Soete, *The Economics of Industrial Innovation*, Pinter Publishers, London, 1997. Evidence across countries, *J Corp Finance* 6(3) (2000), 241–289.
- Galbraith B., McAdam R., Woods, J., & McGowan, T. (2017). Putting policy into practice: an exploratory study of SME innovation support in a peripheral UK region. *Entrepreneurship & Regional Development*, 29(7-8), 668-691.
- Greve, H.R., 1998. Performance, aspirations, and risky organizational change. *Adm. Sci. Q.* 43, 58–86.
- Guinet, J., & Pilat, D. (1999). Promoting innovation: does it matter? *OECD Observer*, 217(128), 63–65.
- Hall, B.H., 2002. The financing of research and development. *Oxf. Rev. Econ. Policy* 18, 35–51.
- Harper, S. M., & Becker, S. W. (2004). On the leading edge of innovation: a comparative study of innovation practices. *Southern Business Review*, 29, 1–15.
- Kaufmann, A., & Tödtling, F. (2002). How effective is innovation support for SMEs? An analysis of the region of Upper Austria. *Technovation*, 22, 147–159.
- Keizer, J., Dijkstra, L., & Halman, J. I. M. (2002). Explaining innovative efforts of SMEs. An exploratory survey among SMEs in the mechanical and electrical engineering sector in The Netherlands. *Technovation*, 22, 1–13.
- Lerner J., The government as venture capitalist: The longrun effects of the SBIR program, *J Bus* 72(3) (1999), 285–318.
- Lerner J., Boom and bust in the venture capital industry and the impact on innovation, in: *Federal Reserve Bank of Atlanta Economic Review*, 4th Quarter, 2002, pp. 25–39.
- Love J. H., & Roper, S. (2015). SME innovation, exporting and growth: A review of existing evidence. *International small business journal*, 33(1), 28-48.
- Luecke, R., & Katz, R. (2003). *Managing creativity and innovation*. MA: Harvard Business School Press.
- Mani S., Financing of innovation – A survey of various institutional mechanisms in Malaysia and Singapore, *J Technol Innov* 12(2) (2004), 185–208.
- Nooteboom, B., Stam, E., 2008. *Micro-foundations of Innovation Policy*. WRR, Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Ozer, M., 2007. Reducing the demand uncertainties at the fuzzy-front-end of developing new online services. *Res. Policy* 36, 1372–1387.

- Panuwatwanich, K., & Stewart, R. A. (2012). Evaluating innovation diffusion readiness among architectural and engineering design firms: empirical evidence from Australia. *Automation in Construction*, 27, 50–59.
- Radas, S., & Božić, L. (2009). The antecedents of SME innovativeness in an emerging transition economy. *Technovation*, 29, 438–450.
- Sitkin, S.B., Pablo, A.L., 1992. Reconceptualizing the determinants of risk behavior. *Acad. Manag. Rev.* 17, 9–38.
- Schumpeter, J. A. (1934). *The theory of economic development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Verworn, B., 2009. A structural equation model of the impact of the “fuzzy front end” on the success of new product development. *Res. Policy* 38, 1571–1581.
- Wennekers A. R. M., & Thurik A. R. (1999). Linking entrepreneurship and economic growth. *Small Business Economics*, 13(1), 27–55.

Zhumabekova G.Zh.¹, Amanova G.D.², Kostyrko R.³

¹candidate of economic Sciences, associate Professor, Joint-stock company
“Financial Academy”, Kazakhstan, Astana, e-mail:gaukhar69@mail.ru

²candidate of economic Sciences, associate Professor, Joint-stock company
“Financial Academy”, Kazakhstan, Astana, e-mail:agd65@mail.ru

³doctor of economic Sciences, Professor of the FFA (IFA), FIPA (IPA), the auditor,
ACCA DipIFR, SHEE “University of banking”, Ukraine, Kiev, e-mail:ruslankostyrko@gmail.com

**IMPROVING THE QUALITY OF INFORMATION
GENERATED IN THE FINANCIAL STATEMENTS**

The article discusses the main approaches to the formation of financial statements in accordance with international financial reporting standards and the possibility of using these approaches in the preparation of financial statements of the company. The current system of accounting and reporting does not fully ensure the proper quality and reliability of the information generated in it, and also significantly limits the possibility of useful use of this information. Therefore, improving the quality of information generated in the financial statements and ensuring guaranteed access to it by interested users remains the main task of reforming accounting. The concept of development of accounting and reporting is aimed at improving the quality of information generated in financial accounting and reporting, and ensuring guaranteed access to it by interested users. A qualitative approach to an enterprise's strategy should be based on the fact that quality is both the most effective means of meeting needs and a means of reducing costs. The first attribute of the quality of information provided in financial statements is that it is readily understandable by a user who has sufficient knowledge of business and economic activities, accounting and a willingness to study the information with due diligence.

Key words: financial reporting, non-financial reporting, corporate reporting, cost factors, accounting practices.

Жумабекова Г.Ж.¹, Аманова Г.Д.², Костырко Р.³

¹экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Қаржы академиясы» Акционерлік қоғамы,
Қазақстан, Астана қ., e-mail:gaukhar69@mail.ru

²экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Қаржы академиясы» Акционерлік қоғамы,
Қазақстан, Астана қ., e-mail:agd65@mail.ru

³экономика ғылымдарының докторы, профессор FFA (IFA), FIPA (IPA), аудитор (АПУ), ACCA DipIFR,
МЖОО “Банктік іс Университеті”, Украина, Киев қ., e-mail:ruslankostyrko@gmail.com

Қаржылық есептілікте қалыптастырылатын ақпараттың сапасын арттыру

Мақалада Халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына және қаржылық есептілікті жасау кезіндегі осы көзқарастарды пайдалану мүмкіндігіне сәйкес қаржылық есептілікті қалыптастырудың негізгі тәсілдері қарастырылған.

Мақалада қарастырылған есеп және есептілік жүйесі ондағы ақпараттарды толық, сапалы және сенімді қарастырмайды, сонымен қатар осы ақпаратты пайдалы қолдану мүмкіндігін едәуір шектейді. Сондықтан қаржылық есептілікті қалыптастыруда және оны қолданушылар кепілді қол жеткізу үшін ақпараттар сапасын жоғарылату есептің басты міндеті болып қалады.

Есепті және есептілікті дамыту концепциясы қаржылық есептілікті қалыптастыруда және оны қолданушылар кепілді қол жеткізу үшін ақпараттар сапасын жоғарылатуға бағытталған. Кәсіпорынның стратегиясына сапалық көзқарас ең тиімді құралы қажеттіліктерін қанағаттандыру және шығындарды азайту құралы болып табылатын оның сапасына негізделуге тиіс. Кәсіпорынның қаржылық есептілігін ұсынатын пайдаланушыларға қызығушылық танытуы мүмкін бірнеше жыл ішінде кәсіпорынның маңызды экономикалық нәтижелерінің динамикасына, болашақ инвести-

циялардың сипаттамасына, жүргізілетін қызметке және басқа да ақпаратқа назар аудару ұсынылады. Қаржылық есептілікті ұсынатын ақпараттар сапасының бірінші атрибуты іскерлік және экономикалық қызметтер және есеп саласындағы ақпараттарды зерттеуге құлықты қолданушыларға түсіну үшін қолжетімді болып табылады.

Түйін сөздер: қаржылық есептілік, қаржылық емес көрсеткіштер, корпоративтік есептілік, күн факторлары, есеп әдістері.

Жумабекова Г.Ж.¹, Аманова Г.Д.², Костырко Р.³

¹кандидат экономических наук, доцент, Акционерное Общество «Финансовая академия», Казахстан, г. Астана, e-mail:gaukhar69@mail.ru

²кандидат экономических наук, доцент, Акционерное Общество «Финансовая академия», Казахстан, г. Астана, e-mail:agd65@mail.ru

³доктор экономических наук, профессор FFA (IFA), FIPA(IPA), аудитор (АПУ), ACCA DipIFR, Институт банковских технологий и бизнеса ГВУЗ «Университет банковского дела», Украина, г. Киев, e-mail: ruslankostyrko@gmail.com

Повышение качества информации, формируемой в финансовой отчетности

В статье рассматриваются основные подходы к формированию финансовой отчетности в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности и возможностью использования этих подходов при составлении финансовой отчетности предприятия. Также рассматривается сложившаяся система учета и отчетности, которая не обеспечивает в полной мере надлежащее качество и надежность формируемой в ней информации, а также существенно ограничивает возможности полезного использования этой информации. Поэтому повышение качества информации, формируемой в финансовой отчетности, и обеспечение гарантированного доступа к ней заинтересованным пользователям остаются главными задачами учета. Концепция развития учета и отчетности направлена на повышение качества информации, формируемой в финансовом учете и отчетности, и обеспечение гарантированного доступа к ней заинтересованным пользователям. Качественный подход к стратегии предприятия должен основываться на том, что качество является одновременно и самым эффективным средством удовлетворения потребностей, и средством снижения затрат. Первым атрибутом качества информации, представляемой в финансовой отчетности, является ее доступность для понимания пользователем, который имеет достаточные знания в сфере деловой и экономической деятельности, учета и желание изучать информацию с должным старанием.

Ключевые слова: финансовая отчетность, нефинансовые показатели, корпоративная отчетность, факторы стоимости, методы учета.

Introduction

For the operational management and management of the entity in accordance with the financial reporting standard that sets out the principles and procedures for accounting and financial statement preparation, as well as ensuring the preparation of accurate and complete information on the business processes and financial performance of the enterprise, necessary for the use of investors, suppliers, purchasers, creditors, government agencies, banks and other interested parties, is the main objective of financial reporting (Ahmed, K., 2013:1).

Enterprises, by organizing financial reporting depending on the type, volume and economic condition of the business (AppakovaG.N., 2010: 10):

– forms of primary documents used for registration of agricultural operations on the basis of requirements established by authorized body;

– Indicates the form of organization of the financial statements;

– perform functional division of financial and managerial accounting records;

– oversight of the financial operations, as well as other decisions necessary for the organization of the financial statements (Akgun, A.I., 2013:2).

At present, all enterprises carry out reports in an automated form. The automated form of financial reporting is based on the widest use of electronic computing machines today. This facility provides comprehensive automation of the accounting process from the source to the financial statement (Straustrup B., 2013: 13).

There are several stages in solving the problem of organizing an automated accountant's workplace.

At the first stage it is planned to create an accountant's own automated workplace on the basis of computing techniques in the reporting units.

At the second stage, a local network of accountant's automated workplace will be created within the reporting entities.

In the third stage, the local network of documentation and reporting will be integrated into a single system of organization and computing tools.

Nowadays, for all employees of the management and accounting apparatus, all preconditions for solving the tasks of the first and second stages of creation of the automated workplace are developed.

Any document containing system and chronological inscriptions from the electronic computing machine can be a record register (Blanchette, 2011:3).

Materials and methods. Establishing an automated accountant workplace will improve the financial reporting. Different programs are used in the financial reporting automation system. The universal accounting software – “1C: Accounting”, which is used for simple accounting of a particular place and for carrying out double accounting. This program can work in the context of any changes arising from the law of the Republic of Kazakhstan Using the “1C: Accounting” program, an accountant has been able to correct the list of accounts, the system of records and the list of analytical accounting objects.

The use of automated workplace financial reporting has the following possibilities:

- Increases the quality and efficiency of the report data;

- Reduces the preparation of interim information carriers;

- Helps reduce manual labor, paperwork costs.

Financial Statements of Companies -the set of calculated data specified in the system of definite indicators. It is used to assess the property status of the liabilities, business transactions and the results of the company's economic activity. In the future, let's look at what is a reportable business.

Instruction on development and reporting of Company forms approved by the Ministry of Finance and the State Statistics Committee. The only indicators that allow you to create information from economic regions, industries, regions and the entire national economy. The financial reporting bodies within their competence approve guidelines for documentation for banking, insurance and other organizations in accordance with the regulations of the Ministry of Finance.

Today, the organization needs to submit annual and interim reports. The latter includes :

- Balance sheet (No. 1).

- Profit and Loss Statement (No.2).

In addition, other documentation (such as remittances, etc.) may be provided with an explanatory note.

The entity's annual financial statements:

- Balance

- Cash Flow Statement (No. 3).

- Documenting Profits and Expenses.

- Report on changes in equity (№4).

- Explanatory note (No.5).

- Final Audit Section.

Specialized facilities approved by the Departments and Ministries as agreed with the Ministry of Finance.

- Explanatory note

It can evaluate the company. Criteria are as follows:

- Widely available market, including export deliveries.

- The reputation of the firm. It may be popular among consumers who use their services and more.

- Degree of deterrence of this development, level of execution of the plan.

- Efficiency index of available resources usage, etc. It is advisable to focus on the entity's significant economic performance, the description of future investments, the service, and other information that may be of interest to users providing the entity's financial statements.

Importantly, you should not use a simplified taxation system and opt out of the compulsory audit of a small business report, which does not include assets and capitalized information about assets and capitalization. If these companies require control measures, they cannot provide No. 3, 4, 5 in the absence of relevant information.

Non-profit company has the right not to include cash flow statement information (No. 4), in the absence of information and applications (No. 5). The associations are engaged in entrepreneurial activity and turnover of works, services and goods, except for the property, which is not the intermediate documentation,

The above entities do not include annual information on cash flows and changes in equity, explanatory notes and annexes.

According to data on loss and profit financial reporting services, sales of goods or services, or comparing total revenue to other items, and all costs incurred by the company since the beginning of the year. As a result of this ratio, there will be a balance (general) profit or loss for a certain period (DeFond, M., 2011:4).

Literature overview. Foreign scientists Anderson H., Bernstein J.I., Van Bred M.F., Bete J., D. Daman, R. Kirsha, Nobusa S., Nidlz B., R. Deya, Hendricksen E.S. and so on were involved in questions related to the financial reporting system.

Now, we try to disclose a scientific research on E.L.Kohler's concept.

The author concludes that financial reporting is often related to the regulation of the economy of the legal structure.

The formal audit of environmental audits at enterprises does not allow for the unmatched inaccuracies of the managers of the enterprise to take all the required actions according to audit results.

Moonitz M. (April 24, 2010) In Significant Accounting Essays, there are certain expectations that all users of the Report will have what their financial statements contain. These expectations have evolved over time and are based on the model and content of financial reporting that users have previously met.

The works of the following scientists and researchers have been studied by American authors: E.L. Kohler, Moonitz M., Paul J. Graber, T. W. Leland, James R. McCoy, Hale L. Newcomer, E. L. Kohler and H. C. Miller.

In addition, German authors Walther Busse von Colbe, Ordeltshede, Haller; G. Gebhardt, B. Pellens; Ballwieser; Wagenhofer made his comments.

Wagenhofer (May, 2014) The role of revenue recognition in performance reporting Accounting and Business Research Vol.44, № 4. In this paper the information function of the financial accounting in the economy relies on the financial performance of the organizations, they are required by an interested group of information users inside and outside the organization.

Results and discussion. The Company's financial statement analysis is critical to the business valuation results for investors and other stakeholders. This documentation is more important than the firm's balance. This value analysis is based on short-term analysis and is due to the fact that its operations are extensive, thereby having no long-term revenue accessible.

Documentation provides an overview of trends of business entity not only past and present, but also opportunities for future periods.

The Financial Statement of the Company: In the case of profit or loss, there is information on the cost of sales, the amount of unintentional production costs that are reflected in the cost of performing works / performance of works. Data on sales revenues, excluding VAT, excise taxes, and other similar liabilities, include sales revenue. Business reports contain information on commercial expense (International Financial Reporting Standards (IAS) 7 "Reports on Money Laundering" / / ISFO by

METHODICAL RECOMMENDATIONS. – №5, – 2005, – pp. 4-24, 2007:12).

Profit on shares when investing in other companies is reflected in the income statement from other companies. Reporting of enterprises reflects information on other operating income and expense (Macias, M., 2011:5). This includes data about events not specified in the preceding chapters (International Standard on Financial Reporting, Translated to Publication and Published by the Statement of the Military Prosecutor's Office of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan: Military, 2007.-1078 p., 2007:11).

Information on accounts receivable and deferred loans was approved at "Other non-operating income". This article also outlines the amounts that were received as a result of the write-off of accounts receivable that were written off in earlier periods (which can be considered futile). Other non-operating earnings include penalties, fines, penalties and other sanctions for breach of contractual terms. In the income tax article, the relevant amount is accounted for in accordance with the provisions of the law and is directed to the budget (Quata, E.R, 2011:6).

Capital turnover – this report consists of two parts. The first one is "Capital", which contains the following information:

In addition, charter, reserve capital.

Social sphere and savings funds formed in accordance with the established policy and constituent documents.

Targeted funds.

Retained earnings of previous years.

Each indicator has 4 tables:

Balance at the beginning of the year (loan balances on accounts).

Incomes of the reporting period (credit circulation).

Used (spent) funds (debit operations).

Balance at the end of the year (Simga-Mugan C and Hosal-Akman N., 2012:7).

When deducting their members' contributions to the charter capital, the value of the net asset value can be reduced by the value of the value of the securities, which can be deducted directly below the shares. The second section contains information on the availability and movement of consumer funds, future losses and payments, and information on the reporting funds. Money flow – this report should be presented in KZT. If there is a movement, then its documentation will consist of foreign currency for each calculation after exchange for national currencies at exchange rate. Funding consists of

investment, current and financial activities of the company.

The Appendix-Borrowing Cash Flow section includes the availability and transfer of assets that are accepted as bank or other loans. Incomplete lines indicate the overdue and deferred liability. Accounts receivable indicates the status and movement of the funds recorded in the account. They also include liabilities with promissory notes and advances. Part of the depreciable property includes a single transcript of intangible assets or depreciation and property that is disposed of by the company.

Funding for funds, investments and long – term investment in capital and other uses for their use reflects the availability of borrowed funds and resources. The costs incurred by the Company include information on costs of its elements that are accounted for in accordance with the requirements. Decoding of personal expenses and profits represents funds received during the reporting period and earlier periods and is included in relevant articles (Stecher, J, 2012:8).

The current financial statements represent an information base based on which the entity prepares financial statements. The information generated in the financial statement is used to generate management tax reports, and when necessary, other types of reporting are generated. The financial reporting system is a certain integrity or multitude of accounts that are interconnected with one another. Such a system involves a logical framework that summarizes information that accurately measures the ultimate results of the service to ensure the economic interests of the organization, the state, and any other external or internal users (Tuleshova G.K., 2003: 14).

All users of the Report have certain expectations of what the financial statements contain. These expectations have evolved over time and are based on the model and content of financial reporting that users have previously met. These expectations were influenced by laws on financial accounting, financial reporting standards and standards. In Kazakhstan, the expectations have developed based on the model and the financial statements developed during the Soviet system. The expectations of foreign users are based on the principles and practice of International Financial Reporting Standards.

Any fair (opinion) judgment may be based on a commentary based on certain significant or fundamental principles or concepts of financial

accounting. At least five international principles have the following five principles:

- calculation principle;
- continuity of activity;
- reasonable capacity;
- sequence;

– Content over content may be fundamental and may be reflected in legislation and financial reporting standards.

Conventional practice involves the implementation of these principles in the law of any country in the financial accounting. In particular, the application of these principles is most often through financial reporting standards.

At present, the economy is a unified accounting system that represents a highly developed information system, which is designed and operated in accordance with international requirements, which covers various aspects (statistical accounting, tax accounting, financial accounting, etc.) (Tolpakov Zh., 2013: 15).

Financial accounting is the most important factor that ensures unity and functionality of the global accounting system as a source of information for subsequent collection, systematization and compilation, according to the set tasks (Young, D., 2002:9).

Conclusion

The information function of the financial accounting in the economy relies on the financial performance of the organizations, both within and outside the organization, for an interest group of users. High-quality reporting is also required for the development of the capital market as decisions on the allocation of limited resources that often determine the development of the economy for decades.

In order for financial accounting to function effectively, financial accounting must comply with such requirements as professionalism, transparency, independence, relevance, standardity, and comply with the principles of financial accounting and financial reporting and key qualitative characteristics.

The world experience shows that qualitative characteristics that determine the effectiveness of information such as comprehensiveness, relevance, reliability and reliability can be achieved by using direct international standards or by using them as a basis for the establishment of a national financial reporting system.

References

- Ahmed, K., Chalmers, K. and Khelif, H. (2013), A Meta-analysis of IFRS Adoption Effects, *The International Journal of Accounting*, 48, 173-217.
- Akgun, A.I. (2013), The Impact of International Financial Reporting Standards on Financial Analysis: A Study On IMKB (Istanbul Stock Exchange), *Journal of Doğuş University*, Vol.: 14, Issue: 1, January 2013, 10-26.
- Blanchette, Michel, Racicot, F-E. & Girard, J-Y. (2011), The Effect of IFRS on Financial Ratios: Early Evidence in Canada, Canada: Certified General Accountants Association.
- DeFond, M., X. Hu, M. Hung, and S. Li. (2011), The impact of mandatory IFRS adoption on foreign mutual fund ownership: The role of comparability, *Journal of Accounting and Economics*, 51 (3), 240-258
- Macias, M. & Muino, F. (2011), Examining Dual Accounting Systems in Europe, *The International Journal of Accounting*, 46, 51-78.
- Quta, E.R. (2011), The Impact of International Financial Reporting Standards (IFRS) Adoption on the Accounting Quality of Listed Companies in Kenya, *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, Vol. 1, No.1, 212-241
- Simga-Mugan C and Hosal-Akman N., (2012), *Principles of Financial Accounting: Based on IFRS*, London: MacGraw-Hill, Inc.
- Stecher, J and Suijs, J. (2012), Hail, Procrustes! Harmonized accounting standards as a procrustean bed, *Journal of Accounting and Public Policy*, 31, 341-355.
- Young, D., Guenther, D.A. (2002), Financial reporting environments and international capital mobility, *Journal of Accounting Research*, 41, 553-579.
- Аппакова Г.Н. Финансовый учет в организациях Алматы, Издательство «ЛЕМ» 2010г.
- Международные стандарты финансовой отчетности переведены, подготовлены к печати и опубликованы ЗАО «Аскери-АССА»- М.:Аскери, 2007.-1078с.
- Методические рекомендации по применению МСФО (IAS)7 «Отчёт о движении денежных средств» // МСФО. – №5, – 2005, – С.4–24.
- Страуструп Б. Программирование. Применение языка 1С: принципы и практика. – Алматы, 2013. – 688 с
- Тулешова Г.К. «Финансовый учет в соответствии с международными стандартами» (часть 1,2) Алматы, 2003 г
- Толпаков Ж., Финансовый учет 1- караганда,2013.-508с.

References

- Ahmed, K., Chalmers, K. and Khelif, H. (2013), A Meta-analysis of IFRS Adoption Effects, *The International Journal of Accounting*, 48, 173-217.
- Akgun, A.I. (2013), The Impact of International Financial Reporting Standards on Financial Analysis: A Study On IMKB (Istanbul Stock Exchange), *Journal of Doğuş University*, Vol.: 14, Issue: 1, January 2013, 10-26.
- Blanchette, Michel, Racicot, F-E. & Girard, J-Y. (2011), The Effect of IFRS on Financial Ratios: Early Evidence in Canada, Canada: Certified General Accountants Association.
- DeFond, M., X. Hu, M. Hung, and S. Li. (2011), The impact of mandatory IFRS adoption on foreign mutual fund ownership: The role of comparability, *Journal of Accounting and Economics*, 51 (3), 240-258
- Macias, M. & Muino, F. (2011), Examining Dual Accounting Systems in Europe, *The International Journal of Accounting*, 46, 51-78.
- Quta, E.R. (2011), The Impact of International Financial Reporting Standards (IFRS) Adoption on the Accounting Quality of Listed Companies in Kenya, *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, Vol. 1, No.1, 212-241
- Simga-Mugan C and Hosal-Akman N., (2012), *Principles of Financial Accounting: Based on IFRS*, London: MacGraw-Hill, Inc.
- Stecher, J and Suijs, J. (2012), Hail, Procrustes! Harmonized accounting standards as a procrustean bed, *Journal of Accounting and Public Policy*, 31, 341-355.
- Young, D., Guenther, D.A. (2002), Financial reporting environments and international capital mobility, *Journal of Accounting Research*, 41, 553-579.
- Аппакова Г.Н. [Financial accounting in organizations], Almaty, Publishing house «ЛЕМ» 2010
- [International Standard on Financial Reporting], Translated to Publication and Published by the Statement of the Military Prosecutor's Office of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan: Military, 2007.-1078 p.
- [International Financial Reporting Standards (IAS) 7 "Reports on Money Laundering"] // ISFO by METHODOICAL RECOMMENDATIONS. – №5, – 2005, – pp. 4-24.
- Straustrup B. [Programming. Applying the language 1C: Principle and Practice]. – Almaty, 2013. – 688 p.
- Tuleshova G.K. [Financial Standard for International Standards] (part 1.2) Almaty, 2003
- Tolpakov Zh.[Financial Accounting – 1] – Karaganda, 2013. – 508 с.

Әмірбекұлы Е.¹, Үкібасова Ғ.С.², Райымбеков Ж.С.³

¹экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті академиялық қызметі және ғылымы жөніндегі проректор, Қазақстан, Астана қ., e-mail: erjanbai@mail.ru

²Ph.D, экономика ғылымдарының кандидаты профессор, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Қазақстан, Астана қ., e-mail: ukubasova_g@mail.ru

³экономика ғылымдарының докторы, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Қазақстан, Астана қ., e-mail: zh_raimbekov@mail.ru

ИНДУСТРИЯЛЫҚ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫ ДАМУДЫҢ ЖАҒЫМДЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОРТАСЫ

Мақалада индустриялық-инновациялық инфрақұрылымды дамыту мақсатында жағымды экономикалық ортаны қалыптастыру мәселелері зерттелген. Мұндағы ғылыми зерттеуді жүргізуге негіз болған жағдай, ол бүгінгі таңда әлемнің көптеген елдері ұлттық экономикасының тұрақты дамуын инновациялармен және жетілген индустриялық-инновациялық ортамен байланыстырып отыр. Олардың тәжірибесіне көз жүгіртсек, бұл бағытта арнайы мемлекеттік саясат жүргізіліп, ұлттық деңгейде бірқатар маңызды шешімдер қабылданады. Бұл тұрғыда Қазақстан Республикасының Үкіметі де елді инновациялық даму жолына түсіру үшін жан-жақты жағдайлар жасап жатыр. Атап айтқанда, заңнамалық базаны қайта қарап, оны бүгінгі күннің талаптарына сәйкестендіру, отандық индустриялық-инновациялық инфрақұрылым элементтерін қалыптастыру және олардың негізгі мақсаттары мен міндеттерін белгілеу, еліміздің даму институттары арқылы инновациялық жобаларға қаржы бөлу, сондай-ақ, индустриялық-инновациялық жүйенің тиімді дамуын қамтамасыз ету сияқты жұмыстар атқарылды. Әйтсе де, елімізде жағымды экономикалық ортаның қалыптаспауы индустриялық-инновациялық жүйенің дамуына кедергі болып отыр. Ұсынылып отырған мақалада жағымды экономикалық ортаның құраушылары ретінде экономикалық қолдауларды заңдық-құқықтық қамтамасыз ету, инновациялық үрдіске қатысушыларға бірдей жағдай жасау, мемлекет пен жеке сектордың ынтымақтастығын орнату, өндіріс пен ғылымның байланысын ынталандыру, салық жеңілдіктерін беру, венчурлық бизнесті қолдау және дамыту ұсынылған. Жағымды экономикалық ортаны қалыптастыру алуан түрлі, әр салалы технологиялық парктердің пайда болуына; жан-жақты инновациялық қызмет көрсететін технологиялық бизнес-инкубаторлардың ашылуына; жеке сипаттағы, мемлекеттік емес инновациялық қорлардың көбеюіне алып келетіні негізделген.

Түйін сөздер: инновация, инновациялық қызмет, индустриялық-инновациялық инфрақұрылым, технологиялық парктер, бизнес-инкубаторлар.

Amirbekuly Y.¹, Ukubassova G.S.², Rayymbekov Zh.S.³

¹Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice-Rector for Academic Activity and Science of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Kazakhstan, Astana, e-mail: erjanbai@mail.ru

²Ph.D, Professor, Dean of the Faculty of Economics and Management of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Kazakhstan, Astana, e-mail: ukubasova_g@mail.ru

³Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Kazakhstan, Astana, e-mail: zh_raimbekov@mail.ru

Favorable economic development environment industrial and innovative infrastructure

The article explores the formation of a favorable economic environment for the development of industrial and innovation infrastructure. As its main components are determined: legislative and legal support for economic initiatives, creation of equal conditions for participants in the innovation process,

deepening public-private partnership in the implementation of innovative projects, introducing tools to stimulate the interrelation between science and production, encouraging the identification of non-state sources of funding, granting tax breaks and vacations, support and development of venture business. The authors of the article argue that the creation of a favorable economic environment contributes to the creation of new innovation-diversified, as well as the development of existing elements of the industrial-innovative infrastructure, including technology parks, technological business incubators, and non-state innovation funds.

Key words: innovation, innovation, industrial and innovation infrastructure, technology parks, business incubators

Әмірбекұлы Е.¹, Укубасова Г.С.², Райымбеков Ж.С.³

¹Д.э.н., профессор, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, Казахстан, г. Астана, e-mail: erjanbai@mail.ru
²Ph.D, к.э.н., профессор, Казахского университета экономики, финансов и международной торговли, Казахстан, г. Астана, e-mail: ukubasova_g@mail.ru
³Д.э.н., профессор, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, Казахстан, г. Астана, e-mail: zh_raimbekov@mail.ru

Благоприятная экономическая среда развития индустриально-инновационной инфраструктуры

В статье исследованы вопросы формирования благоприятной экономической среды в целях развития индустриально-инновационной инфраструктуры. Необходимость проведения данного исследования обусловлена переходом мировой экономики на новый этап инновационного развития. Экономически развитые страны связывают качественный рост благосостояния государства с созданием благоприятной экономической среды для развития инновационного предпринимательства. По данному направлению и в Республике Казахстан на государственном уровне принимаются программы по поддержке индустриально-инновационной деятельности, вносятся поправки и дополнения в нормативно-законодательные акты, регулирующие отношения в инновационной среде. Однако, отсутствие благоприятной экономической среды сдерживает развитие индустриально-инновационной системы страны. В качестве основных составляющих благоприятной экономической среды определены: законодательно-правовая поддержка экономических инициатив, создание равных условий участникам инновационного процесса, углубление государственно-частного партнерства в реализации инновационных проектов, внедрение инструментов стимулирования взаимосвязи науки и производства, стимулирование выявления негосударственных источников финансирования, предоставление налоговых льгот и каникул, поддержка и развитие венчурного бизнеса. Авторами статьи утверждается, что создание благоприятной экономической среды способствует созданию новых инновационно-диверсифицированных, а также развитию действующих элементов индустриально-инновационной инфраструктуры, в том числе технологических парков, технологических бизнес-инкубаторов, негосударственных инновационных фондов.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, индустриально-инновационная инфраструктура, технологические парки, бизнес-инкубаторы.

Кіріспе

Экономикада әрбір жүйе мен құрылымның атқаратын негізгі мақсаты мен міндеттері бар. Олардың әрбірі жалпы экономиканың тиімділігін арттыру үшін, жаһандық ортада бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыру үшін, халықтың игілігі үшін қызмет етуі заңды.

Бүгінгі күні әлемдік дамудың негізгі ерекшеліктерінің бірі әрбір бәсекеге қабілетті экономиканы қалыптастыруға ынталы елдің ұлттық инновациялық жүйесі мен инновациялық инфрақұрылымының болуы саналады. Алайда, бұл құбылысты қазіргі уақытта туындаған тың өзгеріс деп қабылдауға болмайды. Өйткені ин-

новациялық инфрақұрылымы қалыптасқан және нықтап дамыған елдер баршылық (Colgan Ch.S., Baker C. 2003. б.365-366). Олардың әлемдік нарықтағы үлесі де қомақты. Сонда да болса, дамыған елдердің қатарына кіруге талпыныс білдіріп отырған біздің еліміздің өзінің мүмкіндіктері мен стратегиялық мақсаттарына сай ұлттық инновациялық жүйесі мен инфрақұрылымы болғаны абзал.

Әлемдік экономикада өнімді шығарудың соңғы кезеңіне баса мән беріп, дәл осы үрдісті өздерінің ғылыми-интеллектуалдық және өндірістік күштері арқылы аяқтауды мақсат тұтқан елдер инновацияға бейімді және мемлекеттер қатарына жатқызылады. Бұл үрдіс экономикада

жаңа бағыт – инновациялық инфрақұрылымның қалыптасуы мен қызмет етуіне түрткі болғаны да сондықтан (Appold S.J.2005.p.17-39).

Қазіргі уақытта экономикалық дамудың өлшеуіші ретінде – өндірістің технологиялық әдісінің түбегейлі өзгеруі мен оның бүкіл қоғамның экономикалық әлеуетіне барынша әсері бейнеленеді. Инновациялық өзгерістер тек қоғамның өндірістік күшіне ғана әсер етіп қоймайды, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық үрдістер жүйесінде орталық буын болып табылады. Инновациялық даму тұжырымдарына сәйкес техника мен технологиялардағы инновациялардың әр жана буыны әлеуметтік өмірге әсер ету аясын кеңейтеді (Bass S.J.1998. p.391-403). Сонымен қатар, өндірісі дамыған қоғамдағы адамның өзін-өзі қалыптастыруы мен оның өмір сүру жағдайының жақсаруы да осы технологиялық жаңару мүмкіндіктерімен тікелей байланысты.

Әлемдік экономиканың қарқындап дамуы – адам және интеллектуалдық (зияткерлік) ресурстардың нәтижелі еңбегінің жемісі екені белгілі. Қазіргі заман талабына сай дамыған елдерде тиімді әзірлемелер жүйесі және түрлі қызмет сфераларына жаңа технологиялық шешімдерді енгізуге негізделген инновациялық экономикаға өту үрдісі байқалады. Сонымен бірге табиғи ресурстардың мол болуы маңызды болған дәуір өтіп барады, оның орнына оларды технологиялық дамуды тездету, үдету мақсатында тиімді қолдану мүмкіншілігі үлкен мәнге ие болып отыр. Арзан, сапасы төмен еңбекке негізделген өндіріс кезеңі аяқталуда. Дәл қазіргі қоғам – адамның интеллектуалдық ресурстарына, оның инновацияларды қабылдауы мен жүзеге асыру қабілетіне негізделген қоғам болып қалыптасуда (Casper S., Whitley R. 2004. p.89-106).

Өнеркәсібі жан-жақты дамыған елдер индустриялық әлеуеті қалыптасқан топқа кіреді. Дәл осы топ құрамына кірудің арнайы ережемен белгілемеген шарттары да бар. Солардың қатарына, өнеркәсіптік өнімнің жылдан-жылға артуы, тек көлемінің ғана емес, сапалық және ассортименттік құрамының да көбеюі, шикізаттық сектордың жалпы экономикадағы үлесінің қысқаруы сияқты және басқа да көрсеткіштер бойынша нәтижелі болу жатады. Мұның барлығы да инновациялық инфрақұрылымды қалыптастыру мәселесіне жете мән беріп, оны мемлекеттің арнайы стратегиялық мақсаттарының бірі етіп белгілеуді міндеттейді (Bower D.J.1993. p.114-120).

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында анықтағанымыздай, еліміздегі қазіргі инновациялық инфрақұрылым оның субъектілерінің өзара байланысқан түрде тиімді жұмыс жасауына және ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізушілерге кешенді қызмет көрсететін ұйым ретінде қалыптасуына жеткілікті деңгейде ықпал ете алмай отыр. Оның негізгі себептері ретінде мыналарды көрсетуге болады:

– инновациялық инфрақұрылым элементтерінің жұмысындағы тәжірибенің аздығы. Бәрімізге белгілі – тәжірибе тек іс барысында шыңдалады, ал инновациялық орта мен инновациялық нарықтың қалыптаспауы инфрақұрылым элементтерінің жетілуіне қол байлау болып отыр;

– инновациялық әлеуеті бар аймақтардың географиялық алшақтығы, осыған сәйкес оларды түгел қамту мүмкіндігінің болмауы. Қазақстан Республикасы аумағында орналасқан елді-мекендердің бір-бірінен қашық орналасуы олардың арасындағы экономикалық, шаруашылық, ғылыми, өндірістік байланыстарды қарқынды түрде жүруіне қолайлы жағдай туғыза бермейді. Сондай-ақ, еліміздегі өңірлер мен өнеркәсіп салаларының біркелкі дамымауы да инновациялық инфрақұрылым элементтерін кешенді дамытуға мүмкіндік бермеуде;

– жеке сипаттағы инновациялық белсенділіктің тым төмендігі және өндірістік сипаты жоқ салалардағы (сауда-саттық, қызмет көрсету, қаржылық сектор, т.б.) табыстылықтың жоғары болуы. Бұл құбылысты экономистер «экономиканың біржақты дамуы» деп атап жүр. Әлемдік тәжірибеге сүйенсек, көптеген инновациялардың пайда болуы мемлекеттік емес ұйымдар мен орталықтардың, өндірістердің ықпалынан және белсенділігінен туындайды. Яғни, инновацияның пайда болуына мүдделі топтар белсенділік танытуы тиіс. Ал ұлттық экономикада мұнай-газ, металлургия, отын-энергетика, құрылыс сынды салалардың шектен тыс жоғары табыстылықты қамтамасыз етуі басқа салалардың дамуына үлкен тосқауыл болып отырғаны жасырын емес. Дәл осы себеп ұлттық экономиканың «тартымсыз» немесе табыстылығы төмен салаларына инвестицияның келмеуіне де кері ықпал етіп отыр;

– инновацияға бейімді салалар туралы ақпараттың аздығы. Әдетте, көптеген дамыған елдерде инновацияға қызығушылығы бар тұлғалар үшін мемлекет инновациялық сипаттағы ақпараттарды таратып, олар үшін жасалған қолайлы жағдайлар туралы ке-

нестер беру орталықтарын құрады. Мұндай орталықтар инновациялық нарықты зерттеумен, инновациялық жобаларды дайындауға түскен тапсырыстарды жарнамалаумен және т.б. инновациялық ортаға қатысы бар қызметтермен айналысады;

– елімізде инновациялық нарықтың қалыптаспауы. Басқаша айтқанда, ішкі нарықта инновацияларды дайындайтын және оларды тұтынатын мүдделі топтардың және осы бағытта қызмет көрсететін ұйымдар мен орталықтар жүйесінің дамымауы. Қазіргі кезде еліміздегі инновациялық инфрақұрылым элементтері нақты өндіріспен байланыс жасамай-ақ өздерінің қызметтерін жетілдіргісі келеді. Ал өндіріске икемі жоқ инновациялардың сұранысқа ие болуы да екіталай.

Әлемдік тәжірибені ескере отырып, еліміздегі индустриялық-инновациялық инфрақұрылымды дамытудың әдістерін келесі бағыттармен байланыстыру қажет:

1. Іргелі және қолданбалы зерттеулердің нәтижелерін коммерциялық деңгейге жеткізу механизмдеріне сүйенетін елдің ғылыми әлеуеті;

2. Ғылыми-техникалық және өндірістік сфералар арасында байланыстырушы буын болып саналатын инновациялық кәсіпкерлік;

3. Инновациялық қызметті іске асыру үшін қызмет көрсететін және жағдайларды қамтамасыз ететін кешенді инфрақұрылым элементтері;

4. Жағымды экономикалық ортаның салықтық, несиелік, қаржылық, заңдық-құқықтық тетіктері.

Әдебиеттерге шолу

Индустриялық-инновациялық инфрақұрылымды дамыту сұрақтары бойынша, соның ішінде жағымды экономикалық ортаны қалыптастыру тетіктері арқылы стратегиялық міндеттерді шешу мәселелерін ғылыми тұрғыда зерттеген бірқатар отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері бар. Олардың қатарына С.М. Лозовский «Модели инновационного развития в мире» тақырыбындағы ғылыми зерттеуінде шет елдерде қалыптасқан инновациялық ортаны белсендірудің жолдарын негіздеп көрсетсе (Лозовский С.М. 2016. б.13-17), ал С.Г. Поляков «Мониторинг инновационных процессов в научно-технической сфере» тақырыбындағы ғылыми еңбектерінде индустриялық-инновациялық инфрақұрылымның ел экономикасына тигізіп жатқан ықпалын анықтау әдістерін ұсынады (Поляков С.Г. 2013. б.62-64).

Қазақстандағы біз қарастырып отырған бағыттың өзекті мәселелерін зерттеп жүрген

ғалым-экономист А. Садыков «Экономический механизм инновационного развития модернизационных процессов в Казахстане» атты ғылыми зерттеуінде экономикалық тетіктерді ұтымды қолдану арқылы елдегі инновациялық ортаны жандандыру бағыттарын жан-жақты ашып көрсете білген (Садыков А. 2017. Б.65-72). Отандық бір топ ғалымдар А. Ашимбаева «Мировой опыт СЭЗ и технопарков» (Ашимбаева А. 2015. б.42-49), С.Ж. Зейнолла «Экономические условия формирования инновационного производства в Казахстане» тақырыбына арнаған зерттеулерінде қол жеткізілген ғылыми қорытындылардың тәжірибеде қолданыс табуына қомақты үлестерін қосты (Зейнолла С.Ж. 2017. Б.8-9).

Нәтижелер мен талқылаулар

Инновациялық-инновациялық инфрақұрылымының дамуы жетілген инновациялық ортаның болуына және сол ортаның тиімділігін қамтамасыз етуші экономикалық механизмнің қалыптасуына мүдделі.

Инновациялық орта деп ғылыми білімдер мен техниканың жетістіктерін өндіріске енгізіп, одан табыс табу мақсатында кәсіпкерлер мен түрлі ұйымдардың, жеке тұлғалардың әрекет етуіне ыңғайлы экономикалық кеңістікті айтуға болады. Оның тиімділігі тек экономика құрылымдарына ғана емес, әлеуметтік салаға да, экологиялық ортаға да, мемлекеттің беделі мен бәсекеге қабілеттілігіне де ықпал етеді.

Экономикалық механизм – ол еліміздің инновациялық әлеуетін дамытуға негіз болатын, оны жүзеге асыру белгілі-бір нәтижелі жетістікке жетуге ықпал ететін қаржылық, экономикалық, салықтық, несиелік және басқа да іс-әрекеттер мен тетіктердің жиынтығы. Дұрыс таңдала білген механизм ұлттық экономикамыздың ұзақ мерзімде инновациялық өркендеуі мен дүниежүзілік нарықта лайықты орын алуына ұтымды жағдай жасауы тиіс. Осы механизмнің маңызды және негізгі құрамдас бөлігі болып – инфрақұрылымды дамытудың жағымды экономикалық ортасы саналады.

Индустриялық-инновациялық инфрақұрылымды дамытуға қажетті жағымды экономикалық ортаны қалыптастыру осы инфрақұрылымды құрайтын әрбір элементтің белсенділігі мен тиімділігін арттыру үшін қажет. Өйткені, салық, несие, мемлекеттік қаржыландыру сияқты тетіктерді қолданбай, экономикалық шараларды заңдық-құқықтық қамтамасыз етпей, мұндай құрылымнан жағымды нәтиже күту орынсыз.

Біз осы ғылыми зерттеу аясында индустриялық-инновациялық инфрақұрылымды дамытуда жағымды экономикалық органы қалыптастыру саясатының мазмұнын тарқата отырып, оның құраушыларын сипаттаймыз (1-сурет).

Ең алдымен, ол мемлекеттің индустриялық-инновациялық инфрақұрылым аясындағы нормативті-құқықтық актілері және олардың өміршеңдігі. Қабылданған заңдылық құжаттар жалпы инновациялық жүйе мен оның маңызды тармағы – индустриялық-инновациялық инфрақұрылымның элементтерін құруға қатысушы инвесторлардың құқықтары мен мүдделерін қорғай отырып, олардың қалыпты қызметі үшін мемлекеттік кепілдік, қолдау, капиталдың қайтарымдылығына қолғабыс жасау сияқты ұстанымдарды анық көрсетугі тиіс.

Бұл тұрғыда кейбір ғалымдар арнайы инновациялық кодексті қабылдаған дұрыс деп санайды. Онда негізгі түсініктерден бастап, инновациялар мен инновациялық инфрақұрылымға бағытталған шетелдік және отандық инвестицияларды ынталандыру шаралары, инновациялық жобаларды анықтаудың критерийлері, шаруашылық субъектілерін инновациялық және инновациялық белсенді деп бөлу талаптары мен тәртіптері, мемлекеттік қолдау тетіктері мен басқа да жағдайлар белгіленуі керек.

Келесі бағыт – ол инновациялық үрдіске қатысушылардың барлығына бірдей жағдай жасау және оның тәртіптерін белгілеу. Бұл бағыттың негізгі ұстанымы индустриялық-инновациялық даму саясатының басымдықтарына сәйкес «қандай да болсын жеке сипаттағы жеңілдіктерден және преференциялардан бас тартуға» негізделуі тиіс. Бірақ басты басымдық барлық әлеуетті бәсекеге қабілетті, оның ішінде экономиканың шикізаттық емес бағытындағы салаларда жұмыс істейтін экспортқа бағдарланған өндірістерге берілуі керек. Олар, өз кезегінде, ғылымды көп қажет ететін және жоғары технологиялық өндірістерді дамыта отырып, қосылған құны жоғары өнімдерді шығаруға мүдделілік танытулары қажет.

Әлемдік тәжірибе көрсеткеніндей, индустриялық-инновациялық инфрақұрылымға қажетті жағымды экономикалық органы қалыптастыруда мемлекет жеке сектормен ынтымақтастық орната алады. Осындай ынтымақтастықтың неғұрлым ұтымды мысалдары Жапонияда, Швецияда, Түркияда және соңғы отыз жылда өздерінің инновациялық жүйелерінде ірі жетістіктерге жеткен басқа да елдерде бар.

Еуропа елдерінде мемлекет университеттерде жеке сектордың белсенділігін қолдайтын ғылыми-инновациялық инфрақұрылым элементтерін қалыптастырған. Бұл міндетке сай университеттер шағын және орта қалалардың қоғамдық жүйедегі өзіндік орнын қалыптастыратын ғылыми бастамаларын сараптап, оларды жүзеге асыруға ықпал етеді. Автордың пікірінше, дәл осы әдіс Қазақстандағы шағын қалалардың мәселелерін шешуге жақсы үлгі бола алады.

Еуропадағы Швеция мемлекетінің көңіл аударатын өзіндік ерекше тәжірибесі бар. Ол елде мемлекет міндетті түрде ірі корпорациялардың жанынан ғылыми-ізденушілік құрылым қалыптастыру саясатын қолданады. Мұндай саясаттың нәтижесі ғылыми білімдердің тезірек коммерцияландырылып, корпорацияның осы бағыттағы жұмыстарын жандандыруға алып келеді. Себебі, әрбір корпорация өз жанынан құрылған ғылыми-ізденушілік құрылымды жеке қаражатынан қаржыландырады. Тиісінше, ол қаражаттың тез қайтуына және тиімділікпен қайтуына корпорация мүдделі.

Жапонияда жеке секторды Азияның басқа да елдерінің ғылыми-инновация жүйесіндегі бәсекелестерінен қорғау амалдары кеңінен тараған. Ол үшін импортты шектеу, ұлттық валютаны күшейту тетіктері іске қосылады. Инновациялық инфрақұрылымға осындай жағымды орта қалыптастыра отырып, мемлекет экономиканың инновациялық жедел дамуын қамтамасыз ету бойынша негізгі салмақты инновациялық инфрақұрылымның элементтері кеңінен шоғырланған аймақ – технополистерге салады. Бір ерекшелігі, Жапонияның технополистерінде жапон ұлтының дәстүрлері де, мәдениеті де, ұлттық құндылықтары да бірінші кезекке қойылады, яғни жапондық инновациялар елдің болмысымен тығыз байланысып жатыр (Лозовский С.М. 2016. б. 13-17).

Индустриялық-инновациялық инфрақұрылым аясында жағымды экономикалық органы қалыптастыру саясатының келесі тармағы – өндіріс пен ғылым байланысының тиімділігін арттыру (Cricelli L., Gastaldi M., Levaldi N.1997. p.140-152). Яғни, ғылымның өндіріс үшін қажеттілігін қалыптастыру. Қазіргі кезде, өкінішке орай, ғылымның өндірістен өте қатты алшақтап кеткенін аңғарамыз. Енді осы олқылықтың орнын толтыру міндеті тұр. Бұл орайда, біздің пікірімізше, мына тетіктерді іске қосқан жөн:

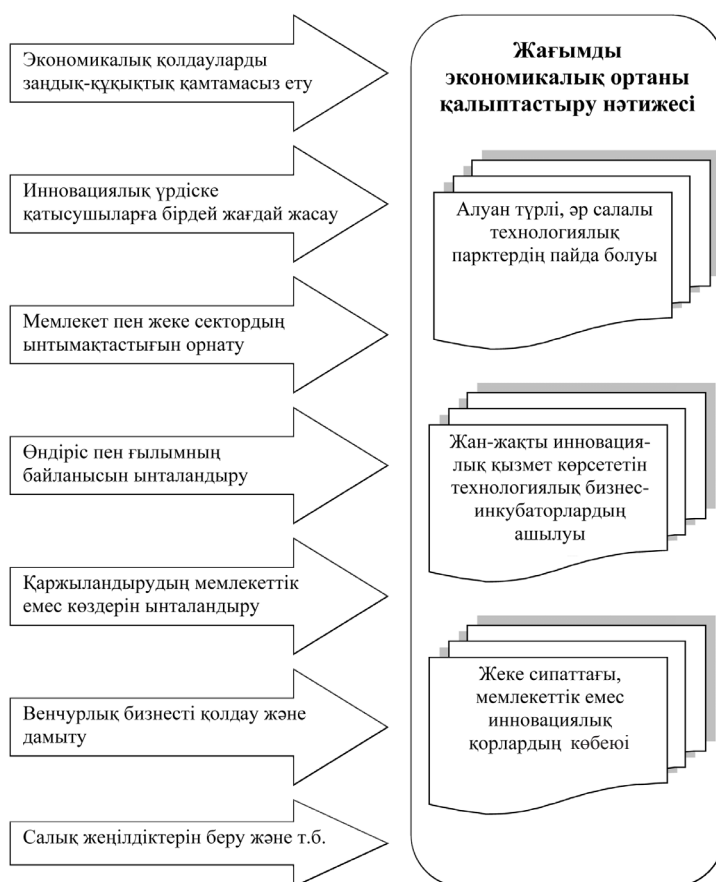
- арнайы ғылыми зерттеулер жүргізіп, оның нәтижелерін өндіріске енгізген кәсіпорындарға салық жеңілдіктерін беру. Мәселен, ғылыми

қызметкерлердің еңбек ақы қорын әлеуметтік салықтан босату. Бұл тетік кәсіпорындардың ғылыми кадрларға көңіл бөліп, оларды өндіріске тартуға ықпал етеді;

– мемлекет тарапынан әрбір ғылыми-зерттеу ұйымына нақты бір кәсіпорындармен байланыс жасауын міндеттеу. Бұл жердегі басты қағида – мемлекет байланыстың мұндай түрлерін қолдай отырып, оларға екі-үш жыл көлемінде гранттарды жеңіп алуға мүмкіндік жасау (құжаттарды дайындауға көмектесу, ақпараттық қолдау көрсету және т.б.). Ал егер мұндай ғылыми-зерттеу орталығы мемлекеттің үмітін

ақтамаса, оны ғылыми-зерттеу орталығы статусынан айыру.

– ғылыми кадрларды материалдық ынталандыру жүйесін қайта дайындау. Бүгінгі күні еліміздегі ғылыми кадрларды ынталандыру тетігі тиімсіз және инновациялық ортаның дамуына ықпал ете алмайды. Олай дейтініміз, қазіргі білікті жастар ғылыммен емес, бизнеспен айналысуға ынталы. Ал егер осы жастардың білікті де білімді құрамын ғылымға тарта біліп, олардың ақыл-ой жетістіктерін инновация саласына пайдалансақ, біздің ұтарымыз көп болар еді.

1-сурет. Индустриялық-инновациялық инфрақұрылымның жағымды экономикалық ортасының құраушылары

Бұл тетіктердің жүзеге асуына индустриялық-инновациялық инфрақұрылымның негізгі элементтері барынша атсалысулары керек. Әзірше еліміздегі технопарктер мен технологиялық бизнес-инкубаторлардың қазіргі қызметі мен саясаты ғылыми ортаның қалыптасуына жағымды ықпал етіп отырған жоқ. Еліміздегі индустриялық-инновациялық инфрақұрылым-

ның элементтері көбіне ғылыми жобалармен емес, дәстүрлі жобалармен айналысуда. Себебі, дәстүрлі жобаларды жүргізудің тәуекелі де төмен, шығындылығы да аз. Ал инновациялық жобаларды жүзеге асыру барысында кездесетін бірқатар кедергілер оларды бұл бағытқа бет бұрғызбай отыр. Олар: инновациялық жобалардың өмірлік кезеңінің қысқа болуы, тәуекелділіктің

жоғары болуы, жобаның шын мәнінде нарықта сұранысқа ие болатынына күмәнділік және т.б. (Стуз А.2005. Р.32-49).

Еліміздегі жоғары оқу орындары да инновациялық ортаға қажетті кадрларды дайындауға әлі де қауқарсыз болып отырғаны жасырын емес. Себебі, көптеген университеттерде білікті кадрларды дайындайтын сапалы профессорлық-оқытушылық құрам жасақталмаған. Білікті ғылыми кадрлардың білім жүйесінен бизнес жүйесіне ауысуы әлі де жалғасуда.

Индустриялық-инновациялық инфрақұрылымға қажетті жағымды ортаны қалыптастырудың тағы да бір тетігі, ол – венчурлық бизнесті қолдау. Венчурлық бизнесті дамыту инновациялық қызметке жеке капиталдың тартылуына, олардың қаупін төмендетуге, инновациялардың коммерцияландыру саласында мемлекет пен жеке кәсіпкерліктің өзара тиімді әсерлесу жүйесінің қалыптасуына көмектеседі (Dohse D., Schertler A. 2003. p.29).

Әлемде инновациялық инфрақұрылымға жағымды экономикалық орта қалыптастыру тәжірибесі қаншалықты көп болғанымен де, олардың ішінен Қазақстан экономикасы үшін ең қолайлысын, тиімдісін елдің ұлттық, экономикалық, ғылыми-техникалық ерекшеліктеріне қарай таңдаған жөн. Бұл шетелдік тәжірибені бірден көшіре салу емес, керісінше олардың инновацияны қолдау тетіктерін зерттеп, соның негізінде қазақстандық моделін қалыптастыру үшін қажет (Dohse D., Schertler A. 1990. p. 251-266). Сонымен, инновациялық инфрақұрылымы дамыған елдердің тәжірибесіне сүйене отырып, назарға алатын бірнеше қағидаларды атап көрсетуге болады.

Ең алдымен, бұл инновациялық өсудің ұлттық моделін жасақтау, яғни мемлекет пен жеке бизнес арасындағы әріптестікті нығайту. Экономиканың инновациялық дамуын тек бюджеттік қаражаттармен қамтамасыз ету мүмкін емес. Бірақ, үкіметтен бөлінген қаражаттар инновациялық үрдістің негізгі катализаторы болып табылады. Оған мысал ретінде Израильдегі венчурлық индустрияның дамуын келтіруге болады. Израиль елінің үкіметі ұлттық венчурлық индустрияны дамыту үшін он шақты жеке инвестициялық қорлардың бастапқы капиталының 40% (100 млн. доллар) қаржыландырылған. Осының нәтижесінде айналдырған бес-алты жылдың ішінде активтері 100 млрд. долларды құрайтын және жоғары технологиялық фирмалардың қарқынды өсуін ынталандыратын 100-ге жуық венчурлық инвестициялық компаниялар құ-

рылған (Dorf R.C., Worthington K.K. 1990. p. 251-266).

Екіншіден, инфрақұрылым элементтерінде жүзеге асатын инновациялық жобаларды мемлекет және жеке бизнес тарапынан екі жақты қаржыландыру, бірақ басқару мәселелерін бизнестің өз қолында қалдыру. Мемлекет тарапынан инновациялық қызметті реттеуге шектен тыс араласу әдетте, ортақ бағдарламалардың сәтсіздігіне әкеледі. Қазақстан ғылыми зерттеу орталықтарында қаншама жобалар жинақталғанымен олар тек әлеуетті байлық болып қана сақталуда (Duranton G., Puga D. 2001. p.1454-1477). Себебі жинақталған білімдердің жүзеге асырылып, іске қосылып жатқандарын қолмен санап алуға да болады.

Үшіншіден, инновациялық бастамаларды мемлекеттік қолдаудың нақты тетіктерін анықтау. Мәселен, көптеген дамыған елдердің ғылыми-техникалық саясаты негізінен жанама реттеу әдістерімен жүргізіледі. Инновациялық инфрақұрылымның дамуын жанама реттеу тетіктері ондағы инвестициялық климаттың қолайлылығын қамтамасыз етуге, ғылыми-инновациялық жобалар түріндегі ұсыныстардың пайда болуын ынталандыруға бағытталған (Etzkowitz H.2002. p.115-128).

Төртіншіден, инновациялық инфрақұрылымның айналасына инновацияға бейімді шағын және орта бизнесті топтау. Әлемдік тәжірибеде мұндай қадам инновациялық ортаны дамытудың басты шарты ретінде саналады. Шағын және орта инновациялық фирмалар жетілген инновациялық инфрақұрылым элементтерінің жанына топтасып, инфрақұрылым ішінде қызмет жасап жатқан кәсіпорындар мен олардың жобаларына қажетті өнімдер шығаруға, жұмыстар орындауға негізделеді (Formica P.2002. 299 p.).

Индустриялық-инновациялық инфрақұрылымды дамытудың маңызды экономикалық құраушысы ретінде салық жеңілдіктерін енгізуді айтпай кетуге болмайды. Көптеген елдер дәл осы салық жеңілдіктерін беру арқылы инновациялық инфрақұрылымның дамуын қамтамасыз ете алды (Grayson L.1998. p.17-22). Әлемдік тәжірибеге сай, біздің елде де индустриялық-инновациялық инфрақұрылым шеңберінде салықтың келесідей жеңілдіктерін енгізген жөн деп санаймыз:

1) Инновациялық мақсаттарға салық несиесін беру, яғни инновациялық жобаларды жүзеге асыруға қажетті қаражатты кәсіпорынның салық аударымдарынан белгілі бір кезеңге шегеру. Бұл қадам кәсіпорынға банктен немесе басқа

да қаржы ұйымынан несие алмай-ақ, арнайы гранттарға қатыспай-ақ кішігірім жобаларды орындауға мүмкіндік береді (Gwynne P.1993. p.12-15).

Салық несиесі көбіне жаңа құрал-жабдықтарды, технологияларды енгізу барысында қолданылады. Мәселен Жапонияда несие көлемі енгізілетін құрал-жабдық құнының 53% (электрондық техника мен жабдықтарға), Ұлыбританияда 50% (жаңа техникаларды, технологияларды енгізудің алғашқы жылы), Канадада 10-15% (кәсіпорынның орналасқан жеріне байланысты), Ирландияда 100% құрайды. АҚШ-та салық несиелері энергетикалық жабдықтарға ғана беріледі. Ресейде салық несиесі бір жылдан бес жылға дейінгі мерзімде беріледі. Бірақ салық несиесінің мөлшері кәсіпорынның бір жылда мемлекетке төлейтін барлық салық мөлшерінің 60%-нан аспауы керек. Салық ставкасы Ресейдің Орталық банкі бекіткен пайыз мөлшерлемесінің $\frac{1}{2}$ деңгейінен кем емес және $\frac{3}{4}$ деңгейінен аспайтын мөлшерде қолданылады.

Әлемнің басқа да елдерінде салық несиесін берудің өзіндік тәртіптері бар, олар: көлемді және өспелі болып бөлінеді. Көлемді несиелер ғылыми зерттеулер мен инновацияларға бөлінетін шығындардың өсуіне қарай ұлғайып отырады. Мәселен Бельгия, Швеция, Италия елдерінде ғылыми зерттеулерге бөлінген шығындар 100% салық несиесі есебінен жабылады. Австралияда, Норвегияда, Австрияда, Малайзияда 75%-ға дейін жетеді.

Өспелі несиелер есепті кезеңдегі ғылыми және инновациялық мақсаттағы шығындардың өткен кезеңмен салыстырғандағы өсу қарқынымен анықталады. Бұл несиелер шығындар орын алғаннан кейін ғана беріледі. Францияда жылына 5 млн франктен аспайтын шығын сомасына 50% несие берілсе, Жапония мен АҚШ-та ол шама 20%-ға тең. Бірақ аталған шығындар тек жаңа өнімдерді шығару мен жаңа технологиялық үрдістерді дайындауға ғана бағытталуы керек.

2) Инновациялық шығындардың өсіне қарай регрессивті түрде корпоративтік табыс салығын енгізу. Осы арқылы кәсіпорындарды инновациялық қызметтің көлемін арттыруға, жаңа өнімдерді зерттеуге ынталандыруға болады. Мұндай салық түрі Жапонияда, Оңтүстік Кореяда, Ұлыбританияда енгізілген. Жапонияда корпоративтік табыс салығы 10%-дық мөлшерге дейін төмендетілсе, Оңтүстік Кореяда ол шама 7%-ға дейін, ал Ұлыбританияда 1%-дық деңгейге жетеді.

3) Инновациялық жобаларды жүзеге асырып, одан пайда тапқан кәсіпорындарға «салық ка-

никулдарын беру». Инновациялық жобалардың саны артқан сайын еселі түрде демалыс мерзімін де ұзартып отыру. Бұл әдіс АҚШ-та кең тараған. Салықтан босатылуға талпынған көптеген фирмалар инновациялық жобалармен айналысуға өздері қызығушылық танытып отырады.

4) Инновациялық кәсіпорындардың акцияларын иемденген жеке және заңды тұлғалардың дивиденттеріне жеңілдетілген жеке табыс салығын енгізу. Мұндай салық түрі Оңтүстік Корея мен Малайзия мемлекеттерінің тәжірибесінде бар. Осы жеңілдік арқылы инновациялармен айналысатын кәсіпорындарға акция шығару арқылы өз қызметтеріне қосымша капитал тартуға мүмкіндік жасалады (Heitzman J. 1999. p.2-11). Жеке және заңды тұлғалар осындай кәсіпорындардың акционерлеріне жасалатын жеңілдікке қызығып, олардың құнды қағаздарына сұраныс білдіреді.

5) Ғылыми-инновациялық әзірлемелерді, интеллектуалдық меншікке кіретін материалдық емес активтерді қолдана отырып қызметін жүзеге асырған және ол қызметінен пайда тапқан заңды тұлғаларға тиісінше корпоративтік табыс салығын төмендету. Салықтың мұндай түрі ғылыми сыйымды өнімдерді көптеп өндіруге жағдай жасайды. Оның мысалдарын Жапония, АҚШ, Канада, Швеция сияқты мемлекеттерден алуға болады.

6) Инновациялық кәсіпорындардың салық салғанға дейінгі табысының бір бөлігін арнайы есеп-шоттарға салу, егер де кейіннен кәсіпорын бұл қаражатты инновациялық мақсаттарға жұмсаса, оған жеңілдетілген мөлшерде салық салу. Салықтың дәл осы түрі Финляндия мен Германияда қолданылады. Ол мемлекеттерде жеңілдетілген табыс салығының мөлшері 20%-дан 5%-ға дейінгі аралықта болады.

7) Инновациялық инфрақұрылым шеңберіндегі кәсіпорындарға жеделдетілген амортизация әдісін қолдану. Мәселен Жапонияда жеделдетілген амортизация жүйесі энергияны үнемдейтін құрал-жабдықтарды қолданатын немесе ресурстарды тиімді пайдаланатын әрі қоршаған ортаға залалы тимейтін жабдықтармен жұмыс жасайтын компанияларға енгізіледі. Оның мөлшері 10%-дан 50%-ға дейін жетеді.

Ұлыбритания мен Германияда инновациялық қызметке пайдаланылатын техникалық құралдардың бастапқы құнының 40%-ын бірінші жылы қайтарып алуға рұқсат етілген. Ал Швецияда құрал-жабдықтың қызмет ету мерзімі үш жылдан аспаса оның құнын алғашқы жылдың өзінде-ақ қайтаруға мүмкіндік бар.

Қорытынды

Осы айтылғандардың барлығы да, еліміздегі индустриялық-инновациялық инфрақұрылымды сапалық тұрғыда дамыту үшін оған жағымды экономикалық ортаны қалыптастыру қажет екендігін көрсетті. Тиісінше, экономикалық қолдауларды заңдық-құқықтық қамтамасыз ету; инновациялық үрдіске қатысушыларға бірдей жағдай жасау; мемлекет пен жеке сектордың ынтымақтастығын орнату; өндіріс пен ғылымның байланысын ынталандыру; қаржыландырудың мемлекеттік емес

көздерін ынталандыру; венчурлық бизнесті қолдау және дамыту; салық жеңілдіктерін беру және т.б. аталған жағымды ортаның міндетті құраушылары болуы тиіс.

Тұжырымдап айтқанда, индустриялық-инновациялық инфрақұрылымды дамытудың жағымды экономикалық ортасы әлемдік инновациялық ортаның жалпы жағдайына, қоғам мен ғылыми-техникалық прогрестің дамуына, адамзат мәдениеті мен ой-санасына, экология талаптарына, сонымен қатар, еліміздің нақты мүмкіндіктері мен стратегиялық өркендеу бағыттарына сай жасақталуы керек.

Әдебиеттер

- Appold S.J. Location patterns of US industrial research: mimetic isomorphism and the emergence of geographic charisma // *Reg. studies.* – Oxford etc., 2005. – Vol. 39, № 1. – P. 17-39.
- Bass S.J. Japanese research parks: national policy and local development // *Reg. studies.* Oxford etc. – 1998. – Vol. 32, № 5. – P. 391-403.
- Bower D.J. Successful joint ventures in science parks // *Long range planning.* Oxfordetc. – 1993. – Vol. 26, № 6. – P. 114-120.
- Casper S., Whitley R. Managing competences in entrepreneurial technology firms: a comparative institutional analysis of Germany, Sweden and the UK // *Research policy.* Amsterdam. – 2004. – Vol. 33, № 1. – P. 89-106
- ColganCh.S., Baker C. A framework for assessing cluster development // *Econ. development quart.* Newbury Park, 2003. – Vol. 17, № 4. – P. 352-366 Bibliogr.: p. 365-366.
- Cricelli L., Gastaldi M., Levaldi N. A system of science and technology parks for the Rome area // *Intern. j. of technology management = J. intern. de la gestion technologique.* Geneva, 1997. – Vol. 13, № 2. – P. 140-152.
- Cruz A. By walking, we make the road: The different methodologies of technology incubators for popular cooperatives in Brazil // *Rev. of intern. coop.* Geneva. – 2005. – Vol. 98, № 1. – P. 32-49.
- Dohse D., Schertler A. Explaining the regional distribution of new economy firms: A count data analysis. Kiel: Kiel inst. for world economics, 2003. – 29 P
- Dorf R.C., Worthington K.K.F. Technology transfer from universities and research laboratories // *Technological forecasting a. social change.* N.Y., 1990. – Vol. 37, №3. – P. 251-266.
- Duranton G., Puga D. Nursery cities: urban diversity, process innovation, and the life cycle of products // *Amer. econ. rev.* Nashville, 2001. – Vol. 91, № 5. – P. 1454-1477.
- Etzkowitz H. Incubation of incubators: innovation as a triple helix of university- industry-government networks // *Science a. publ. policy.* – Guildford, 2002. Vol. 29, № 2. – P. 115-128.
- Formica P. Industry and knowledge clusters : Principles, practices, policy / Univ. of Tartu. Fac. of economics a. business administration. Tartu: Tartu univ. press, 2002. – 299 p.
- Grayson L. Science parks and innovation in the UK // *Science, technology a. innovation.* – Lancaster. – 1998. – Vol. 11, № 3. – P. 17-22.
- Gwynne P. Directing technology in Asia's «dragons» // *Research technology management.* – Lancaster. – 1993. – Vol. 36, № 2. – P. 12-15.
- Heitzman J. Corporate strategy and planning in the science city : Bangalore as «Silicon valley» // *Econ. a. polit. weekly.* Bombay, 1999. – Vol. 34, № 5. – P. 2-11.
- Ашимбаева А. Мировой опыт специальных экономических зон и технопарков // *Промышленность Казахстана*, 2015, №10, Б. 42-49.
- Зейнолла С.Ж. Экономические условия формирования инновационного производства в Казахстане // *Аль Пари*, 2017, № 1-2, Б. 8-9.
- Лозовский С.М. Модели инновационного развития в мире // *Экономика и управление в зарубежных странах*, 2016, №9, Б. 13-17.
- Поляков С.Г. Мониторинг инновационных процессов в научно-технической сфере // *Инновации*, 2013, №5, Б. 62-64.
- Садыков А. Экономический механизм инновационного развития модернизационных процессов в Казахстане // *Евразийское сообщество*, 2017, №3, Б. 65-72.

References

- Appold S.J. Location patterns of US industrial research: mimetic isomorphism and the emergence of geographic charisma // *Reg. studies.* – Oxford etc., 2005. -Vol. 39, № 1.-P. 17-39.
- Bass S.J. Japanese research parks: national policy and local development // *Reg. studies.* Oxford etc. – 1998. – Vol. 32, № 5. – P. 391-403.
- Bower D.J. Successful joint ventures in science parks // *Long range planning.* Oxfordetc. – 1993. – Vol. 26, № 6. – P. 114-120.
- Casper S., Whitley R. Managing competences in entrepreneurial technology firms: a comparative institutional analysis of Germany, Sweden and the UK // *Research policy.* Amsterdam. – 2004. – Vol. 33, № 1. – P. 89-106
- ColganCh.S., Baker C. A framework for assessing cluster development // *Econ. development quart.* Newbury Park, 2003. – Vol, 17, № 4. – P. 352-366 Bibliogr.: p. 365-366.
- Cricelli L., Gastaldi M., Leviaidi N. A system of science and technology parks for the Rome area // *Intern, j. of technology management = J. intern, de la gestion technologique.* Geneva, 1997. – Vol. 13, № 2. – P. 140-152.
- Cruz A. By walking, we make the road: The different methodologies of technology incubators for popular cooperatives in Brazil // *Rev. of intern, coop.* Geneva. – 2005. – Vol. 98, № 1. – P. 32-49.
- Dohse D., Schertler A. Explaining the regional distribution of new economy firms: A count data analysis. Kiel: Kiel inst. for world economics, 2003. – 29 P
- Dorf R.C., Worthington K.K.F. Technology transfer from universities and research laboratories // *Technological forecasting a. social change.* N.Y., 1990.-Vol. 37, №3.-P. 251-266.
- Duranton G., Puga D. Nursery cities: urban diversity, process innovation, and the life cycle of products // *Amer. econ. rev.* Nashville, 2001. – Vol. 91, № 5. -P. 1454-1477.
- Etzkowitz H. Incubation of incubators: innovation as a triple helix of university- industry-government networks // *Science a. publ. policy.* -Guildford, 2002. Vol. 29, № 2. – P. 115-128.
- Formica P. Industry and knowledge clusters : Principles, practices, policy / Univ. of Tartu. Fac. of economics a. business administration. Tartu: Tartu univ. press, 2002. – 299 p.
- Grayson L. Science parks and innovation in the UK // *Science, technology a. innovation.* – Lancaster. -1998. – Vol. 11, № 3. – P. 17-22.
- Gwynne P. Directing technology in Asia's «dragons» // *Research technology management.* – Lancaster. – 1993. – Vol. 36, № 2. – P. 12-15.
- Heitzman J. Corporate strategy and planning in the science city: Bangalore as «Silicon valley» // *Econ. a. polit. weekly.* Bombay, 1999. – Vol. 34, № 5. – P. 2-11.
- Ashimbayeva A. (2015) Mirovoy opyt spetsial'nykh ekonomicheskikh zon i tekhnoparkov [World experience of special economic zones and technoparks], *Industry of Kazakhstan*, vol.1, no 10, pp.42-49.
- Zeynolla S.Zh. (2017) Ekonomicheskiye usloviya formirovaniya innovatsionnogo proizvodstva v Kazakhstane [Economic conditions for the formation of innovative production in Kazakhstan], *Al Pari*, no 1-2, pp. 8-9.
- Lozovsky S.M. (2016) Modeli innovatsionnogo razvitiya v mire [Models of innovative development in the world], *Economics and management in foreign countries*, no 9, pp.13-17.
- Polyakov S.G. (2013) Monitoring innovatsionnykh protsessov v nauchno-tekhnicheskoy sfere [Monitoring of innovative processes in the scientific and technical sphere], *Innovations*, no 5, pp.62-64.
- Sadykov A. (2017) Ekonomicheskiy mekhanizm innovatsionnogo razvitiya modernizatsionnykh protsessov v Kazakhstane [The economic mechanism of innovative development of modernization processes in Kazakhstan], *The Eurasian community*, no 3, pp.65-72.

Булхаирова Ж.С.¹, Балкибаева А.М.², Айдынов З.П.³

¹доктор PhD, старший преподаватель, Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Казахстан, г. Астана, e-mail: honeyzhu@mail.ru.

²к.э.н., доцент, Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Казахстан, г. Астана, e-mail: ambal1974@mail.ru.

³к.э.н., старший преподаватель, Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Казахстан, г. Астана, e-mail: zein_ap@mail.ru.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ

В статье представлены результаты теоретического обзора и обобщения материалов по вопросам трактования сущности и роли человеческого капитала. Он выступает главным стратегическим ресурсом, способным решать сложные задачи по переходу страны к «зеленой экономике». Человеческий капитал рассматривается нами как совокупность определенных личных, социальных, профессиональных, деловых качеств, а также является важным инвестиционным ресурсом, применение которого способствует повышению эффективности производства. Значительное место уделено методическим аспектам исследования человеческого капитала, недостаточно изучена взаимосвязь качества, мотивации персонала и эффективности его использования, что обусловило необходимость более детального исследования этого вопроса с применением выборочных, монографических исследований, статистических методов изучения стохастических связей. Исследование включает следующие этапы: анализ и оценка уровня развития человеческого капитала Казахстана на фоне развитых зарубежных стран, выявление факторов, влияющих на использование этого капитала и расчет силы их взаимосвязи; формирование предложений по накоплению, эффективному использованию и дальнейшему развитию человеческого капитала в аграрном секторе экономики.

Ключевые слова: сельское хозяйство, человеческий капитал, эффективность, индекс человеческого развития, численность занятых в аграрном секторе, квалификация, сельхоз-предприятия, «зеленая экономика».

Bulkhairova Zh.S.¹, Balkibaeva A.M.², Aidynov Z.P.³

¹doctor PhD, senior lecturer, Management Chair, S.Seifullin Kazakh Agro Technical University, Kazakhstan, Astana, e-mail: honeyzhu@mail.ru

²c.e.s., senior lecturer, Management Chair, S.Seifullin Kazakh Agro Technical University, Kazakhstan, Astana, e-mail: ambal1974@mail.ru.

³c.e.s., senior lecturer, Management Chair, S.Seifullin Kazakh Agro Technical University, Kazakhstan, Astana, e-mail: zein_ap@mail.ru.

Efficiency of human capital use in agriculture at the present stage of development

The article presents the results of theoretical review and materials generalization on the interpretation of human capital essence and its role. It is the main strategic resource capable of solving complex problems of the country's transition to a «green economy». Human capital is considered by us as a set of certain personal, social, professional, business qualities, and is an important investment resource, the use of which contributes to the improvement of production efficiency. Considerable attention is paid to methodological aspects of human capital research. Despite the importance of productive use problem of human capital, the interrelationship of quality, personnel motivation and efficiency of its use is insufficiently researched, which caused the need for a more detailed research of this issue with the use of selective, monographic studies, statistical methods of researching stochastic connections. The research includes the following stages: analysis and assessment the level

of human capital development in Kazakhstan against the background of developed foreign countries, identify the factors affecting the use of this capital and the calculation of their relationship strength; formation of proposals for the accumulation, effective use and further human capital development in the agricultural sector.

Key words: agriculture, human capital, efficiency, index of human development, number of employees in the agricultural sector, qualification, agricultural enterprises, «green economy».

Булхаирова Ж.С.¹, Балкибаева А.М.², Айдынов З.П.³

¹аға оқытушы, PhD докторы, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Қазақстан, Астана қ., e-mail: honeyzhu@mail.ru

²аға оқытушы, э.ғ.к., С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Қазақстан, Астана қ., e-mail: ambal1974@mail.ru.

³аға оқытушы, э.ғ.к., С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Қазақстан, Астана қ.

Қазіргі кездегі ауыл шаруашылығындағы адами капиталды қолданудың тиімділігі

Мақалада адам капиталының мәнісі мен орны туралы материалдарға теориялық шолу жасалып, оның жалпылама нәтижелері көрсетілді. Ол елдің «жасыл экономикаға» көшуіндегі күрделі мәселелердің басты стратегиялық ресурсы болып табылады. Адам капиталы мұнда белгілі бір жеке, әлеуметтік, кәсіби, іскерлік қасиеттердің жиынтығы ретінде қарастырылып, өндірістің тиімділігін арттыратын маңызды инвестициялық ресурс ретінде нақтыланады. Адам капиталын зерттеудің әдістемелік аспектілерін сипаттауға біраз көңіл бөлінді. Адами капиталды тиімді қолданудың маңыздылығына қарамастан персоналды ынталандыру мен оны пайдаланудың арасындағы байланыстың сапасы толықтай тексерілмеген. Ол үшін терімдік, монографиялық зерттеулердің, стохастикалық байланыстардың статистикалық тәсілдерді қолдануды егжей-тегжейлі зерттеудің қажеттілігі туды. Зерттеу мынадай кезеңдерді қамтыды: Дамыған шетелдік елдердің жанында Қазақстандағы адами капиталдың дамуын талдау мен оны бағалау, капиталды қолдануға әсер ететін факторларды іріктеу мен олардың байланыс күшін анықтау, оларды жинақтау туралы ұсыныстарды қалыптастыру, экономиканың аграрлық секторындағы адами капиталды тиімді пайдалану мен оны дамыту.

Түйін сөздер: ауыл шаруашылығы, адами капитал, тиімділік, адами дамудың индексі, аграрлық сектордағы жұмыс жасайтын адам саны, біліктілік, ауылшаруашылығы кәсіпорындары, «жасыл экономика».

Введение

К одному из значимых факторов эффективности функционирования и рационального развития сельского хозяйства большинство ученых относят эффективное управление человеческим капиталом. В условиях перехода экономики к инновационному развитию особенную значимость приобретают формирование и использование человеческого капитала в сельском хозяйстве Казахстана, применение которого способствует повышению эффективности производства. Человеческий капитал выступает главным стратегическим ресурсом, способным решать сложные задачи по переходу страны к «зеленой экономике». В Стратегическом плане развития Республики Казахстан до 2020 года отмечалось, что «в ближайшее десятилетие приоритетным в деятельности государства будет ключевое направление – инвестиции в будущее – повышение конкурентоспособности человеческого капитала для достижения устойчивого экономического роста, процветания и социального благополучия

казахстанцев» (Стратегический план развития, 2010; Бауэр М.Ш, 2016). В связи с этим реализация стратегии по формированию инновационной и успешной экономики Казахстана зависит от качества управленческого профиля нового типа, профессиональных навыков. Значимость разработки стратегии обучения специалистов для структур агропромышленного бизнеса привела к переосмыслению процессов профессионального обучения и позволила сформировать систему решений и задач, позволяющих изменить конкурентоспособность, качество и эффективность формирования человеческого потенциала.

Материалы и методы

Особое место в человеческом капитале занимают квалифицированные специалисты – работники с высшим и среднеспециальным образованием. С ростом экономики аграрного сектора многие сельскохозяйственные формирования достаточно остро ощущают недостаток рабочей силы именно таких категорий. Проблема усиливается демографическим спадом, невысокой

заработной платой в сельском хозяйстве, неудовлетворительными условиями труда и жизнедеятельности в сельских территориях. И на данный момент времени стремление аграрного сектора экономики к устойчивому росту приводит к актуализации проблем управления человеческим капиталом. Отмечая позитивные сдвиги в сельском хозяйстве и указывая на необходимость более эффективного использования имеющегося потенциала, Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев отметил ряд задач в Послании народу Казахстана – Стратегия «Казахстан-2050». В первую очередь в ней отмечено, что в сельском хозяйстве «должны сосредоточиться на решении проблем социальных дисбалансов в развитии регионов. Сейчас слабое экономическое развитие ряда регионов ведет к тому, что не обеспечивается занятость... Ключевое условие успеха новой экономической политики должно быть подкреплено кадрами. Для этого мы должны совершенствовать управленческий ресурс, и резервы для этого у нас есть. Необходимо внедрять современные инструменты менеджмента и принципы корпоративного управления» (Послание Президента РК, 2012). В «Плане нации – 100 конкретных шагов» Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев продолжает свою мысль и говорит о том, что необходимо повышать качества человеческого капитала по стандартам стран ОЭСР (План нации, 2015).

Несмотря на важность проблемы продуктивного использования человеческого капитала, недостаточно изучена взаимосвязь качества, мотивации персонала и эффективности его использования, что обусловило необходимость более детального исследования этого вопроса с применением выборочных, монографических исследований, статистических методов изучения стохастических связей.

Эффективное использование и управление человеческим капиталом в сельском хозяйстве являются одними из основных условий успешного функционирования отрасли и обеспечения продовольственной безопасности страны в целом. Это связано с тем, что человеческий капитал является не только совокупностью определенных человеческих и профессиональных, деловых качеств, но и главным инвестиционным ресурсом (Гришнова А.А., 2014). Человеческий капитал формируется за счет инвестиций в человека, среди которых можно назвать обучение, подготовку на производстве, расходы на здравоохранение, миграцию и поиск информации о ценах и доходах (Беккер Г.С., 2003; Шаркова

Ф., 2013), то есть он представляет собой приобретенные человеком ценные качества, которые могут быть усилены соответствующими вложениями (Шульц Т., 1958; Туроу Л., 1970) и является также источником инноваций, важной составляющей социально-экономических и политических преобразований.

Обзор литературы

Со временем исследователи расширили трактовку человеческого капитала за счет социальных и психологических характеристик, которые включают личные качества, моральные установки, целевые ориентиры, мировоззрение и др. Так, по мнению Соболевой И., Бовенберга А.Л., Римашевской Н., человеческий капитал представляет собой совокупность личностных качеств, мировоззренческих установок, ценностных ориентаций, которые могут оказывать косвенное влияние на результаты производительной деятельности (Соболева И., 2009; Бовенберг А.Л., 2008; Римашевская Н., 2004).

Одобрив в целом вышеуказанные трактовки, в то же время следует указать на отсутствие единого видения, что усложняет количественное измерение человеческого капитала. Поэтому нам больше импонирует определение человеческого капитала как совокупности личных качеств и умений человека, способных в случае их реализации, приносить выгоду: «Человеческий капитал – это навыки, свойства и способности, которыми обладает индивид, позволяющие ему зарабатывать доход» (словарь экономики Пингвин, 2004).

Такое определение сущности человеческого капитала позволяет вырабатывать методические подходы по его учету, контролю, анализу, оценке стоимости, уровня использования и управления. Он также положен нами в основу факторного анализа эффективности использования человеческого капитала в сельском хозяйстве, где в роли результативного показателя выступает размер дохода на одного среднегодового работника сельскохозяйственного предприятия.

В сельском хозяйстве человеческий капитал стал важным аспектом улучшения результатов управления и организации факторов производства, таких как земля и капитал (Новаак А., 2014; Колядин А.П., 2011). Учитывая роль человеческого капитала в развитии экономики Казахстана, исследователи считают его главным достоянием нации (Мухамеджанова А.Г., 2002; Цой М.П., 2015). Роль человеческого капитала усиливается в связи со вступлением в 2015 г.

Казахстана во Всемирную торговую организацию, реализацией Концепции по переходу страны к «зеленой экономике» с более высоким уровнем жизни населения, бережным использованием природных ресурсов, что сопровождается модернизацией производственных, трудовых, земельных отношений. К 2050 г. за счет преобразований в рамках «зеленой экономики» в стране планируется дополнительно увеличить ВВП на 3%, создать более 500 тысяч новых рабочих мест, сформировать новые отрасли промышленности и сферы услуг, обеспечить повсеместно высокие стандарты качества жизни для населения (Концепция по переходу РК, 2013; Сторей Дж., 2001). Поставлена задача активного развития между-

народных торговых отношений, прежде всего, сельскохозяйственных производителей, для обеспечения вхождения Казахстана в число 30 наиболее конкурентоспособных стран мира.

Результаты и рассуждения

Казахстан входит в группу стран с высоким уровнем развития человеческого капитала. В 2016 г., по данным ООН, по индексу человеческого развития страна заняла 56 место в рейтинге среди 188 стран мира. Однако по сравнению с другими странами постсоветского пространства (кроме Прибалтики, Белоруссии и России) показатели Казахстана намного лучше (таблица 1).

Таблица 1 – Индекс человеческого развития в 2016 г. по странам мира

Страна	Индекс	Рейтинг	Страна	Индекс	Рейтинг
Очень высокий индекс человеческого развития			Высокий индекс человеческого развития		
Норвегия	0,949	1	Белоруссия	0,796	52
Австралия	0,939	2	Оман	0,796	52
Швейцария	0,939	3	Барбадос	0,795	54
Германия	0,926	4	Казахстан	0,794	56
Дания	0,925	5	Грузия	0,769	70
Сингапур	0,925	6	Азербайджан	0,759	78
Нидерланды	0,924	7	Украина	0,743	84
Ирландия	0,923	8	Средний индекс человеческого развития		
Исландия	0,921	9	Молдова	0,693	107
Канада	0,920	10	Туркменистан	0,688	109
США	0,920	10	Узбекистан	0,675	114
Российская Федерация	0,804	49	Киргизстан	0,655	120
Кувейт	0,800	51	Таджикистан	0,624	129
Примечание - Составлено авторами на основе (Программа Развития ООН, 2016).					

Значительная часть человеческого капитала Казахстана сосредоточена в сельском хозяйстве, базой формирования которого выступает сельское население. В последние годы в Казахстане при незначительном увеличении численности сельского населения наблюдается тенденция снижения его удельного веса в сторону повышения доли городского населения. Так, в 2016 г. по сравнению с 2010 г. количество сельских жителей возросло с 7,4 до 7,6 млн. чел. (на 2,7%).

При этом доля его в общей численности населения снизилась с 45,67% до 42,93% (на 2,7%), а доля городского населения соответственно возросла с 54,32% до 57,06%. Это вызвано в основном невысокой заработной платой, закрытием сельскохозяйственных предприятий, сокращением рабочих мест, безработицей и миграцией сельских жителей трудоспособного возраста в города. Данный процесс приводит к сужению естественной базы формирования

человеческого капитала в аграрном секторе Казахстана.

Сельское хозяйство имеет большие неиспользованные резервы и является приоритетной отраслью развития экономики страны. Оно играет ключевую роль в решении проблем занятости, доходов, сохранении человеческого капитала, сельского социума, продовольственной и в целом национальной безопасности. В 2016 г. в аграрном секторе работало 1385,5 тыс. чел., или 16,2% от общего количества занятых в экономике, в т.ч. наемных работников – 215,5 тыс. человек, снижение безработного населения по последнему месту занятости (сельское

хозяйство) – на 46,9 тыс. человек, численности самостоятельно занятых работников - на 586,3 тыс. человек. Основная часть занятого населения сосредоточена в секторе небольших домашних хозяйств. Здесь производится 46% сельскохозяйственной продукции, в том числе свыше 70% животноводческой. За последние годы наблюдается снижение численности занятых в аграрном секторе. Так, за 2012-2016 гг. из сельского хозяйства вышло 787,2 тыс. чел., или 36,23 %. В целом доля занятых в сельском хозяйстве в общей численности занятого населения снизилась с 25,5% в 2012 г. до 16,2% в 2016 г. (таблица 2).

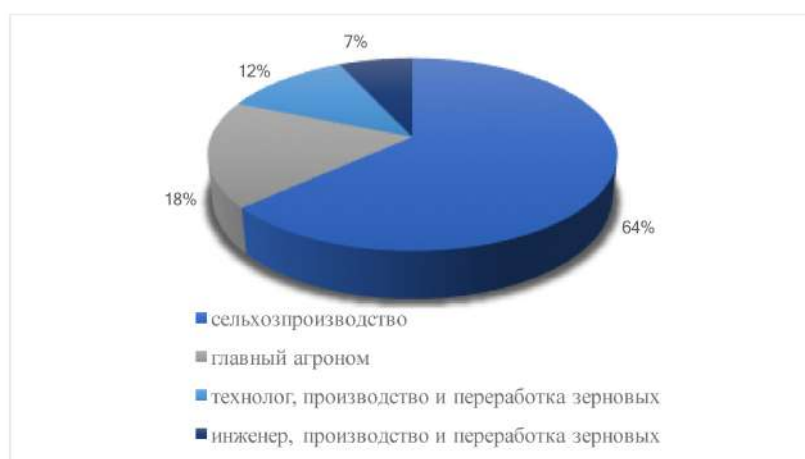
Таблица 2 – Динамика численности и удельного веса населения, занятого в сельском, лесном хозяйстве, охотничестве и рыболовстве, в 2012-2016 гг.

	2012	2013	2014	2015	2016
США					
тыс. чел.	2254	2186	2130	2237	227,2
% к экономике	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5
Германия					
тыс. чел.	665,1	673	634,9	640,6	661,9
% к экономике	1,6	1,6	1,5	1,6	1,6
Франция					
тыс. чел.	748,2	745,3	796,7	748,2	770,9
% к экономике	2,9	2,9	3,1	2,9	2,9
Польша					
тыс. чел.	1981,2	1965,6	1872	2384,9	2011,2
% к экономике	12,7	12,6	12	16,3	12,9
Россия					
тыс. чел.	5222,8	4997,4	4793,1	4852,8	4863,2
% к экономике	7,3	7	6,7	6,7	6,7
Беларусь					
тыс. чел.	484,1	460	441,6	430,7	428
% к экономике	10,3	10	9,6	9,6	9,6
Украина					
тыс. чел.	3410,3	3308,5	3389	3091,4	3070,3
% к экономике	16,8	17,2	17,5	17,1	17,1
Казахстан					
тыс. чел.	2172,7	2073,6	1605,1	1553,4	1385,5
% к экономике	25,5	24,2	18,9	18,0	16,2
Молдова					
тыс. чел.	328,8	290,4	345,6	361	349
% к экономике	27,4	26,4	28,8	30,4	30,4
Армения					
тыс. чел.	466,8	447,6	435,6	394,8	458,2
% к экономике	38,9	37,3	36,3	34,8	34,8

Примечание - рассчитано и составлено авторами на основе данных (Офис национальной статистики Великобритании, 2017; Демографический ежегодник Казахстана, 2015-2017; Государственная служба статистики Украины, 2017; Уровень жизни населения в Казахстане, 2015-2017; Федеральная служба государственной статистики России, 2017; Федеральное Статистическое Управление Германии, 2017; Бюро статистики труда США, 2017; Сшаб К., 2008-2015).

Сокращение численности занятого населения в сельском хозяйстве является закономерным процессом, который обуславливается переходом на инновационный путь развития. В данных условиях возрастает роль образовательно-квалификационной составляющей человеческих ресурсов аграрного сектора –

формирование таких работников, которые обладают необходимыми знаниями и навыками в технической, агрономической, экономической сферах. В аграрном секторе ощущается острая потребность в квалифицированных и конкурентоспособных кадрах, что подтверждается данными рисунка 1.

Рисунок 1 – Спрос казахстанских работодателей на сельхозспециалистов за 2015-2016 гг.
Примечание – Составлено автором на основании источника tengrinews.kz.

В целом считаем сложившийся уровень развития человеческого капитала в сельском хозяйстве недостаточным для успешного ведения экономики в условиях рыночных отношений, интеграции в мировое экономическое пространство, а также для выполнения Программы по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2013-2020 годы «Агробизнес-2020», которой запланировано увеличение объемов производства продукции в 1,5 раза и повышение производительности труда в сельском хозяйстве в 3 раза (Программа по развитию агропромышленного комплекса РК, 2013).

Несмотря на важность и острую необходимость решения проблемы продуктивного использования человеческого капитала, методические основы исследования взаимосвязи качества персонала и эффективности его использования разработаны недостаточно. Это обуславливает необходимость проведения более детального исследования. Согласно нашим предположениям и наблюдениям, на эффективность использования человеческого капитала влияет ряд факторов, основными из которых являются профессиональный уровень, заработная плата и производительность труда работников. С целью подтверждения

этой гипотезы сделана группировка и корреляционно-регрессионный анализ на данных выборочных обследований сельскохозяйственных предприятий Акмолинской области Республики Казахстан за 2012-2016 гг. – таблица 3.

Как видно, существует четкая зависимость между удельным весом высококвалифицированных работников в их общей численности, производительностью, оплатой труда и эффективностью использования. Так, в третьей группе хозяйств, где наибольшая доля специалистов высокого уровня квалификации (6,7%) по сравнению с первой группой, где таких специалистов почти в 2 раза меньше (в среднем 3,5%), в среднем за год производительность труда была в 1,68 раза, зарплата одного работника в 2,28 раза, оплата 1 человеко-часа – в 2,13 раза выше, а доход на одного работника был в 17 раз больше.

С целью исследования влияния отдельных факторов на эффективность использования работников применен регрессионный анализ, сделанный на материалах выборочных обследований сельскохозяйственных предприятий Бурбайского, Целиноградского, Шортандинского районов Акмолинской области.

Таблица 3 – Зависимость квалификации и эффективности использования работников в сельскохозяйственных предприятиях Акмолинской области Казахстана в 2012-2016 гг.

Показатель	Группы предприятий по удельному весу высококвалифицированных работников, %			В среднем (итого)	Отношение показателей III группы к I, %
	I	II	III		
	До 4,5	4,5-5,9	Свыше 5,9		
Доля высококвалифицированных работников, %	3,5	5,3	6,7	5,2	191,4
Количество предприятий, ед.	11	8	8	27	130,7
Среднегодовая производительность труда, тыс. тенге	134,5	192,4	226,1	190,3	168,1
Среднегодовая зарплата одного работника, тыс. тенге	245,9	380,7	561,6	419,5	228,4
Средняя зарплата одного человеко-часа, тенге	151,54	195,0	322,1	233,7	212,6
Среднегодовой доход на одного работника, тыс. тенге	291,3	1705,5	5007,4	2620,4	1719,0

Примечание – рассчитано и составлено авторами по данным выборочных обследований сельскохозяйственных предприятий Бурабайского, Целиноградского, Шортандинского районов Акмолинской области.

В результате идентификации факторов в составленную нами многофакторную регрессионную модель включены следующие показатели: результативный показатель Y – среднегодовой доход предприятия от реализации продукции и оказанных услуг в расчете на 1 работника, тыс. тенге; факторные признаки: X_1 – среднегодовая заработная плата одного работника, тыс. тенге; X_2 – среднегодовая производительность труда одного работника, тыс. тенге; X_3 – удельный вес высококвалифицированных работников в общей численности работников сельскохозяйственного предприятия, %. По результатам регрессионного анализа получено следующее уравнение множественной регрессии:

$$Y_{X_1, X_2, X_3} = -4699,22 + 3,89x_1 + 5,28x_2 + 903,7x_3$$

Для оценки тесноты (плотности) связи между результативным показателем и совокупностью факторов рассчитаны множественный коэффициент корреляции ($R=0,918$) и множественный коэффициент детерминации ($R^2=0,843$). Таким образом, между исследованными признаками существует очень сильная и существенная связь, поскольку фактическое значение множественного коэффициента корреляции

(0,918) превышает его критическое значение (0,3-0,4) для уровня существенности 0,05 (уровня вероятности 0,95) и соответственно (0,4-0,5) для уровня существенности 0,01 (уровня вероятности 0,99). Вариация размера среднегодового дохода предприятия в расчете на одного работника на 84,3% связана с включенными в модель факторами. На остальные возможные факторы приходится 15,7% изменений результативного показателя.

Для оценки изолированного влияния каждого из факторов на вариацию результативного показателя проанализированы парные коэффициенты корреляции (R_1, R_2, R_3). Установлено, что между размером среднегодового дохода предприятия в расчете на одного работника и удельным весом высококвалифицированных кадров существует прямая сильная связь, которая в наибольшей мере по сравнению с другими факторами влияет на эффективность использования человеческого капитала ($R_3 = 0,860$). Вторым по важности и силе влияния фактором выступает среднегодовая заработная плата работника ($R_1 = 0,807$ – тесная прямая связь). Ощутимое влияние оказывает также производительность труда ($R_2 = 0,628$ – значительная теснота связи) (таблица 4).

Таблица 4 – Результаты корреляционного анализа влияния отдельных факторов на эффективность использования работников в сельскохозяйственных предприятиях Акмолинской области

Показатель	Y	X ₁	X ₂	X ₃
Y	1			
X ₁	0,806487	1		
X ₂	0,628217	0,569622	1	
X ₃	0,859877	0,696	0,489307	1
Примечание – рассчитано и составлено авторами по данным выборочных обследований сельскохозяйственных предприятий Бурабайск				

Таким образом, существует четкая, прямая связь между показателем среднегодового дохода в расчёте на одного работника, который характеризует эффективность использования труда (результативный показатель), его заработной платой, производительностью труда и наличием высокопрофессиональных кадров (факторы). При увеличении среднегодовой заработной платы работника на одну тысячу тенге среднегодовой доход работника увеличится на 3,89 тыс. тенге при фиксированном значении других включенных в модель факторов. Аналогично с ростом среднегодовой производительности труда на тысячу тенге доход увеличится на 5,28 тыс. тенге. Увеличение удельного веса высококвалифицированных работников на 1% сопровождается наибольшим ростом дохода – в среднем на 903,7 тыс. тенге.

Результаты регрессионного анализа позволили определить имеющиеся потенциальные резервы повышения эффективности использования человеческого капитала экономически слабых сельскохозяйственных предприятий. Например, в первой группе предприятий (удельный вес свыше 40% совокупности) со среднегодовым доходом на одного работника 291,3 тыс. тенге повышение удельного веса высококвалифицированных кадров до среднего уровня по всей совокупности предприятий (с 3,5% до 5,2%) позволит увеличить этот доход до уровня 1666,7 тыс. тенге. Повышение среднегодовой заработной платы до среднего уровня (до 419,5 тыс. тенге против 245,9 тыс. тенге) будет способствовать получению дохода на одного работника в размере 805,7 тыс. тенге. Аналогично достижение среднего по исследуемым сельскохозяйственным предприятиям уровня производительности труда работника (190,3 против 134,5 тыс. тенге) может увеличить доход до 425,1 тыс. тенге. Таким образом, результаты регрессионного анали-

за целесообразно использовать для обоснования проектных, прогнозируемых и ожидаемых показателей эффективности использования человеческого капитала в сельском хозяйстве.

Заключение

Учет полученных результатов в формировании кадровой политики, мотивационного механизма работников будет способствовать повышению эффективности использования человеческого капитала сельскохозяйственных предприятий. Особое внимание необходимо уделить разработке и реализации мероприятий по повышению производительности и стимулированию труда работников сельского хозяйства, созданию им благоприятных производственных и социально-бытовых, жилищно-коммунальных условий. Правильность такого подхода подтверждают результаты проведенного авторами в 2015 г. социологического анкетного опроса более 70 студентов 4 курса Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина. Они показали, что 60% выпускников после окончания вуза не планируют работать в сельской местности по своей специальности. Основными причинами такого решения являются: низкая заработная плата (19,1% ответов), сложные условия труда (13,5%), неразвитая социальная инфраструктура (13%), отсутствие возможностей для карьерного роста (12,6%) и условий для профессионального роста (9,4%), непрестижность труда в сельском хозяйстве (9,3%), низкие уровни организации досуга, культурно-массовых мероприятий (8,6%), низкие уровни здравоохранения, образования (6,5%).

Таким образом, с учетом реализации планов модернизации, реструктуризации и интеграции экономики Казахстана в мировое пространство, опыта развитых зарубежных стран ожи-

дается дальнейшее сокращение численности и удельного веса занятых в сельском хозяйстве. Правительству, сельским общинам и руководителям хозяйств, аграрным товаропроизводителям надо быть готовым к этому и разрабатывать превентивные меры по обеспечению рабочими местами и заработками высвобождаемых работников.

Для повышения качества и эффективности использования человеческого капитала сельскохозяйственных предприятий необходимо реализовать комплекс организационных и социально-экономических мероприятий, направленных на повышение престижности аграрного труда: увеличить объем инвестиций в образование, профессиональную подготовку, аграрную науку для реализации способностей человека, активи-

зации его участия в производственном процессе и распределении благ; реформировать систему профессиональной подготовки и повышения квалификации кадров, развивать мотивацию к самообразованию; повысить оплату труда путем ежемесячной доплаты к основной ставке заработной платы молодым и высококвалифицированным сельским специалистам, имеющим дефицитную профессию; развивать контрактную форму целевой подготовки квалифицированных кадров по заявкам сельскохозяйственных предприятий; формировать на базе аграрных вузов государственную программу подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров; обеспечить доступ на рынок научных, образовательных, консультативных программ и информации; регулировать трудовую миграцию.

Литература

- Бауэр, М.Ш. и Михнова С.А., Карабасов Р.А. (2016) Профессиональная направленность будущего специалиста в сельском хозяйстве // Проблемы агрорынка, № 3, С. 116-125.
- Беккер, Г. С. (2003) Человеческое поведение: экономические подходы. Избранные работы по экономической теории. – М.: ГУ ВШЭ. – 672 с.
- Бовенберг, А.Л. (2008) Перспектива жизненного цикла и социальная политика: обзор проблем. ЦЕСШфо Экономическое учение. С. 593-641.
- Бюро статистики труда США [Электронный ресурс].- URL : <http://www.bls.gov>.
- Государственная служба статистики Украины [Электронный ресурс].- URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Гришнова, А.А. (2014) Интеллектуальный и социальный капитал Украины: сущность, взаимосвязь, оценка, направления развития // Социально-трудовые отношения: теория и практика . № 1, С.34-40.
- Демографический ежегодник Казахстана // Статистический сборник. –Астана, 2015.
- Интернет источник [Электронный ресурс].- URL :<https://tengrinews.kz>.
- Колядин, А.П. (2011) Оценка эффективности инвестиций в человеческий капитал // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета, с.19-20
- Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» (2013), №577. Астана.
- Мухамеджанова, А. Г. (2002) Человеческий капитал в современной экономике Казахстана (теория, методология, приоритеты развития): Автореф. дис.. д-ра экон. наук. – Алматы, 47 с.
- Новак, А. (2014) Человеческий капитал в сельскохозяйственном секторе Польши после вступления в Европейский Союз // Международная конференция “человеческий капитал без границ: знания и обучение качеству жизни”, Порторож, Словения, С. 703-709.
- Офис национальной статистики Великобритании [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.ons.gov.uk>
- План нации – 100 конкретных шагов. Программа Президента Республики Казахстан. 20 мая 2015 года.
- Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н. А. Назарбаева народу Казахстана. Новый политический курс состоявшегося государства. Стратегия «Казахстан–2050» // <http://akorda.kz>.
- Программа по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2013-2020 годы «Агробизнес-2020». (2013) Интернет источник [Электронный ресурс].- URL :https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31343736.
- Программа Развития ООН: Индекс Человеческого Развития 2016.
- Римашевская, Н. (2004) Человеческий потенциал России и проблемы “сбережения населения” // Российский экономический журнал, № 9 – 10, С. 22-40.
- Соболева, И. (2009) Парадоксы измерения человеческого капитала // Вопросы экономики. № 9. С. 51-70.
- Сторей, Дж. (2001) Управление человеческими ресурсами сегодня: оценка. Критический Текст, Лондон: Томсон Ленинг, С.6
- Стратегический план развития Республики Казахстан до 2020: утв. Указом Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2010 года, № 922.
- Сшаб, К. (2008-2015) Доклад о мировой конкурентоспособности 2008-2009. Мировой экономический форум. Швейцария: Давос.
- Туроу, Л. (1970) Инвестиции в человеческий капитал. Белмонт, С.15.
- Уровень жизни населения в Казахстане. (2015-2017), Статистический сборник. Астана.
- Федеральная служба государственной статистики России [Электронный ресурс].- URL : <http://www.gks.ru>.
- Федеральное Статистическое Управление Германии [Электронный ресурс].- URL : <https://www.destatis.de>

Цой, М.П и Бакибаева Р.Б. (2015) Инвестиции в человеческий капитал. Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития, С.138-140

Шаркова Ф. и Мерзлова М. (2013) Факторы формирования и развития человеческого капитала в инновационной экономике // Право и современные государства, С. 8-11

Шульц, Т. (1958) Формирующаяся экономическая наука и ее связь со школьным образованием. Высшая школа в новую эпоху. С. 97-109.

Словарь экономики Пингвин. (2004). – Л.: Пингвин бук. – С. 36.

References

Bauer, M.Sch. and S.A. Mikhnova, R.A. Karabassov. (2016) Professional focus of future specialist on work in agriculture. Problems of the agricultural market, № 3, P. 116-125.

Becker, G. S. (2003) Human behavior: an economic approach. Selected works on economic theory. M.: GU VSHE. 672 p.

Bovenberg, A.L. (2008) The Life-Course Perspective and Social Policies: An Overview of the Issues. CESifo Economic Studies. P. 593-641.

The Bureau of labor statistics of the United States [Electronic resource].- URL : <http://www.bls.gov>.

The state statistics service of Ukraine [Electronic resource].- URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Grishnova, A. A. (2014) Intellectual and socaine capital of Ukraine: the nature, relationship, assessment, direction, development. Labor relations: theory and practice . № 1, P. 34-40.

Demographic Yearbook of Kazakhstan. Statistical collection. - Astana, 2015.

Internet source [Electronic resource].- URL : <https://tengrinews.kz>.

Kolyadin, A.P. (2011) Assessment of investment in human capital efficiency. Bulletin of Saratov state University of social and economic, P.19-20

Concept on transition of the Republic of Kazakhstan to «green economy» (2013). №577. Astana.

Mukhamedzhanova, A. G. (2002) Human capital in the modern economy of Kazakhstan (theory, methodology, development priorities. Abstract. dis.. с.е.с. Almaty, 47 p.

Nowak, A. (2014) Human capital in the polish agricultural sector post accession to the European Union. International conference: Human Capital without Borders: Knowledge and Learning for Quality of Life, Portoroz, Slovenia, p.703-709.

The office for national statistics of great Britain [Electronic resource].- URL : <http://www.ons.gov.uk>

The national plan-100 particular steps. Program Of The President Of The Republic Of Kazakhstan. May 20, 2015.

United Nations Development Programme: Human Development Index 2016.

Message from the President of the Republic of Kazakhstan - leader of the nation N. A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. A new political course of the established state. Strategy «Kazakhstan-2050» // <http://akorda.kz>.

The United Nations Development programme: Human Development Index 2016.

Rimashevskaya, N. (2004) Human potential of Russia and problems of «population saving». Russian economic journal, № 9-10, P. 22-40.

Soboleva, I. (2009) The paradoxes of the measurement of human capital. Economic issue. No. 9. С. 51-70.

Storey, J. (2001) Human resource management today: an assessment. A Critical Text, London: Thomson Learning, P.6

Strategic development plan of the Republic of Kazakhstan until 2020. Approved decree of the President of the Republic of Kazakhstan, dated February 1, 2010, № 922.

Schwab, K. (2008-2015) Global Competitiveness Report 2008-2009. World Economic Forum. Switzerland: Davos.

Tnurow, L. (1970) Investment in Human Capital. Belmont, P.15.

The standard of living of the population in Kazakhstan. (2015-2017) Statistical compendium. Astana.

Federal state statistics service of Russia [Electronic resource].- URL : <http://www.gks.ru>.

Federal statistical Office of Germany [Electronic resource].- URL : <https://www.destatis.de>

Tsoy, M.P and R.B. Bakieva. (2015) Investments in human capital. The lifelong learning: continuous education for sustainable development, P. 138-140

Sharkova, F. and M.Merzlova. (2013) Factors of the formation and development of human capital in an innovation-based economy. Law and modern states, P.8-11

Schultz, T. (1958) The Emerging Economic Science and Its Relation to High-School Education. The High School in a New Era. Pp. 97-109.

The Penguin Dictionary of Economics. (2004) L.: Penguin Books, P. 36.

Дабылтаева Н.Е.¹, Макенова Г.У.², Домарев И.Е.³

¹к.э.н., и.о. доцента, Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: nazym62@mail.ru

²докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: nargiza2006@mail.ru

³к.э.н., НИУ Высшая школа экономики, Россия, г. Москва, e-mail: remont-rt@mail.ru

**НАПРАВЛЕНИЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КУЛЬТУРНО-
ТУРИСТСКОГО КЛАСТЕРА КАЗАХСТАНА**

В современных реалиях туризм является одной из высокодоходных и динамично развивающихся отраслей мировой экономики. Казахстан, обладая уникальными природными ресурсами и самобытной культурой народа, имеет огромный потенциал для развития туризма на международном и региональном рынках. Рассмотрен туристический потенциал рекреационных ресурсов и историко-культурного наследия, позволяющий стране интегрироваться в международный туристический рынок, достичь динамичного развития отрасли туризма в стране и обеспечить устойчивый рост занятости населения, стимулирование развития смежных с туризмом отраслей и увеличить приток инвестиций в отечественную экономику. Выделен кластерный подход, ранее используемый в исследованиях: при анализе конкурентоспособности государства, региона, отрасли; как основа общегосударственной промышленной политики; при разработке программ регионального развития; как основа стимулирования инновационной деятельности; как основа взаимодействия большого и малого бизнеса.

Отражен культурно-туристский кластер, к которому отнесены группы предприятий, сконцентрированных в регионе, совместно использующие специализированную туристскую инфраструктуру, рынки труда и функциональные структуры хозяйства. Отмечено, что при создании культурно-туристского кластера ведущая роль принадлежит крупным туроператорским фирмам, которые предоставляют услуги за пределы страны, функционируют и разнообразные туристские агентства, предприятия по размещению, питанию, транспортировке туристов, предоставлению сопутствующих услуг и производства товаров туристского спроса. Предусмотрены механизмы в усилении государственной поддержки сферы туризма, вклад в развитие регионов и сельских территорий шести культурно-туристских кластеров с конкурентоспособным туристским бизнесом, выработки форм государственно-частного партнерства в данной сфере.

Ключевые слова: культурно-туристский кластер, функционирование, отрасль, бизнес, механизмы, регулирование, конкурентоспособность, регион, подход, процесс.

Dabylytayeva N.¹, Domarev I.E.², Makenova G.³

¹candidate of Economic Sciences, acting. associate professor, al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: nazym62@mail.ru

²c.e. s., NRU Higher School of Economics, Russia, Moscow, e-mail: nargiza2006@mail.ru

³doctoral student, al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: remont-rt@mail.ru

Directions of the Functioning of the Cultural-Tourist Cluster of Kazakhstan

In modern realities, tourism is one of the highly profitable and dynamically developing sectors of the world economy. Kazakhstan, possessing unique natural resources and original culture of the people, has a huge potential for the development of tourism in the international and regional markets. The tourist potential of recreational resources and historical and cultural heritage is considered, which allows the country to integrate into the international tourism market, to achieve a dynamic tourism industry in the country and will ensure sustainable employment growth, stimulate the development of related industries and increase the flow of investment into the domestic economy. The cluster approach, previously used in

research, is singled out: in analyzing the competitiveness of the state, region, industry; as the basis of a nation-wide industrial policy; when developing regional development programs; as a basis for stimulating innovation; As a basis for interaction between big and small businesses.

The cultural and tourist cluster is reflected, which includes the groups of enterprises concentrated in the region, sharing the specialized tourist infrastructure, labor markets and functional structures of the economy. It is noted that when creating a cultural and tourist cluster the leading role belongs to large tour operator firms that provide services outside the country, there are also various tourist agencies, enterprises for accommodation, food, transportation of tourists, provision of related services and production of tourist demand goods. Mechanisms are provided for strengthening state support for the tourism sector, contributing to the development of regions and rural areas of six cultural and tourist clusters with a competitive tourism business, developing forms of public-private partnership in this area.

Key words: cultural and tourist cluster, functioning, industry, business, mechanisms, regulation, competitiveness, region, approach, process.

Дабылтаева Н.Е.¹, Домарев И.Е.², Макенова Г.У.³,

¹э.ғ.к., доцент м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: nazym62@mail.ru

²э.ғ.к., Экономика жоғары мектебі, Ресей, Мәскеу қ., e-mail: nargiza2006@mail.ru

³Докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: remont-rt@mail.ru

Қазақстанның мәдени-туристік кластері қызметінің бағыттары

Қазіргі заманда туризм әлемдік экономикадағы жоғары табысты және серпінді дамып келе жатқан салалардың бірі болып табылады. Бірегей табиғи ресурстар мен халықтың өзіндік мәдениетіне ие бола отырып Қазақстан халықаралық және аймақтық нарықтарда туризмді дамыту үшін үлкен әлеуетке ие. Елдің қарқынды туризм саласына қол жеткізуіне және халықты жұмыспен қамтудың тұрақты өсуін қамтамасыз ететін, туризммен шектес салалардың дамуын ынталандыратын және отандық экономикаға инвестиция құюды ұлғайтуға, елдің халықаралық туристік нарыққа бірігуіне мүмкіндік беретін рекреациялық ресурстар мен тарихи-мәдени мұраның туристік әлеуеті қарастырылған. Бұрын зерттеулерде қолданылған кластерлік тәсілдер: мемлекеттің, аймақтың, саланың бәсекеге қабілеттілігін талдауда; өнеркәсіп саясатының жалпы мемлекеттік негізі ретінде; инновациялық қызметті ынталандырудың негізі ретінде; аймақтық даму бағдарламасын әзірлеу кезінде; үлкен және кіші бизнес арасындағы өзара әрекеттесудің негізі ретінде анықталған.

Еңбек нарықтары және шаруашылықтың функционалдық құрылымы мамандандырылған туристік инфрақұрылымды бірігіп қолданатын, аймақта шоғырланған кәсіпорындар тобына жататын мәдени-туристік кластер айқындалған. Мәдени-туристік кластерді құру кезінде жетекші роль елден тыс жерлерде қызметтерін ұсынатын ірі туроператорлық фирмаларға берілген, түрлі туристік агенттіктер де жұмыс істейтіні, орналастыру, тамақтандыру, туристерді тасымалдау, ілеспе қызметтерді ұсыну және туристік сұранысқа ие тауарлар өндірісі бойынша кәсіпорындар ескерілген. Туризмді мемлекеттік қолдауды күшейту механизмі, бәсекеге қабілетті туристік бизнестегі алты мәдени-туристік кластердің өңірлер мен ауылдық аймақтарды дамытуға қосқан үлесі, осы саладағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестік нысандарын дамыту қарастырылған.

Түйін сөздер: мәдени-туристік кластер, жұмыс істеуі, сала, бизнес, механизмдер, реттеу, бәсекеге қабілеттілік, аймақ, тәсіл, үрдіс.

Введение

Индустрия туризма в Республике Казахстан на государственном уровне признана одной из приоритетных отраслей экономики. Так, в реализации положений индустриально-инновационного развития экономики страны ведущая роль принадлежит системе кластеров, в частности туристскому кластеру. Современные тенденции в развитии этой отрасли таковы, что туристы, хорошо изучившие известнейшие курорты мира, стремятся в те страны, где туристический сектор

только начинает развиваться. С этой позиции привлекательность Казахстана растет.

В республике действует концепция развития туризма, в которой отмечено, что туризм способен оказать три положительных эффекта на экономику страны: во-первых, обеспечить приток иностранной валюты и оказывать положительное влияние на такие экономические показатели, как платежный баланс и совокупный экспорт; во-вторых, помогает увеличить занятость населения; в-третьих, способствует развитию инфраструктуры страны.

Международный туризм в настоящее время является одной из наиболее динамично развивающихся отраслей внешнеэкономической деятельности. Неуклонный рост влияния туризма как на мировую экономику в целом, так и на экономику отдельных стран и регионов является одной из наиболее значительных, постоянных и долгосрочных тенденций, которая сопутствует формированию и развитию мирового хозяйства. Становится очевидным превращение туризма в крупную самостоятельную отрасль национальной экономики, деятельность которой направлена на удовлетворение специфических потребностей населения. Многообразие этих потребностей удовлетворяется не только туристскими предприятиями, но и предприятиями других отраслей, что обуславливает значение туризма как одного из факторов мультипликативного воздействия на развитие экономики. Туризм является одним из факторов мировых интеграционных процессов, а туристский бизнес становится сейчас значимым сектором экономики (Оспанов Г.М., 2013:72с)

Казахстан, обладая уникальными природными ресурсами и самобытной культурой кочевого народа, имеет огромный нереализованный потенциал для развития туризма на международном и региональном рынках. Туристический потенциал рекреационных ресурсов и историко-культурного наследия позволяет республике гармонично интегрироваться в международный рынок туризма и достичь интенсивного развития туризма в стране. Это обеспечит устойчивый рост занятости и доходов населения, стимулирование развития смежных с туризмом отраслей и увеличение притока инвестиций в национальную экономику.

Материал и методы исследования.

В современных реалиях туризм является одной из высокодоходных и динамично развивающихся отраслей мировой экономики. По данным Всемирной туристской организации (ЮНВТО), сфера туризма формирует 9% мирового ВВП, 6% мирового экспорта и также каждое 11-е новое рабочее место создается в туристической сфере. Для отдельных стран вклад туризма в национальную экономику еще более значителен (Казакова Г.Я., 2017: 922)

Согласно Отчету по конкурентоспособности в сфере туризма и путешествий Всемирного экономического форума, Казахстан находится на 88 месте среди 140 стран, участвовавших в рейтинге 2013 года. Лидирующие позиции в данном

рейтинге занимают Швейцария, Германия и Австрия; в десятку лидеров входят также Испания, Великобритания, США, Франция, Канада, Швеция и Сингапур (Гусейнов А., 2014:73; Димитрос Б., 2012:379 с.; Гуо К., 2013:20).

Основными целями поездок в Казахстан являются: деловые и профессиональные – 54,2% посетителей; досуг, отдых и рекреация – 38,4%; посещения знакомых и родственников – 4%; коммерческие цели (шоп-туры) – 2,1%; прочие цели, включая лечение и паломничество – 1,3% посетителей. Очевидно, что деловые и профессиональные поездки доминируют в структуре посещений Казахстана, в этой связи страна не сможет повысить туристическую привлекательность, пока большинство посетителей приезжают в Казахстан с рабочими визитами, а не ради отдыха.

В целях увеличения потока посетителей и признания Казахстана в качестве туристической державы Концепция предусматривает применение кластерного подхода к развитию туризма. Благодаря имеющемуся потенциалу (природно-климатический, исторический, культурный), Казахстан способен занять определенную нишу на туристическом рынке.

Кластер позволяет максимально эффективно использовать имеющиеся ресурсы, сосредотачивая в рамках одной определенной территории взаимосвязанные производства. В туристическом кластере происходит сосредоточение предприятий и организаций, занимающихся разработкой, производством, продвижением и продажей туристского продукта, а также вспомогательной деятельностью (Гусейнов А., 2014:74; Оспанов Г.М., 2012:39). Применение кластерного подхода в сфере туризма позволит обеспечить повышение конкурентоспособности отрасли в целом за счет роста эффективности работы предприятий и организаций, входящих в кластер, стимулирования инноваций и развития новых туристских направлений.

Кластерный подход в сфере туризма, как и в любой другой отрасли народного хозяйства, основан на взаимодействии науки и производства. Для развития экономики необходимо постоянное внедрение научных достижений, для чего создаются сети предприятий инновационных и информационных технологий (Кризисное управление в туризме). Это направление связано с большими рисками невозвращения первоначально вложенных средств в научные разработки. Поэтому совместное государственно-частное финансирование инновационных проектов на-

правлено на снижение степени рисков и долевое формирование капиталов достаточной величины для финансирования проектов.

Кроме того, формирование кластеров дает ряд преимуществ и компаниям, входящим в состав кластеров. Эксперты выделяют следующие механизмы, действующие на все компании в рамках кластера:

- затратно-распределительный (позволяет оптимально использовать потенциал всех компаний в рамках кластера, обеспечить совместное использование информационных и производственных ресурсов);

- кредитно-кооперационный (обеспечивает взаимное кредитование участников кластера, а также возможность взаимных гарантий и поручительств);

- налогово-оптимизационный (включает различные методы снижения уровня налогооблагаемой базы);

- инновационный (льготный технологический трансфер);

- информационный (обеспечение преимуществ бренда для каждого из участников кластера, а также формирование общего информационного пространства для обеспечения эффективных коммуникаций).

Результаты исследования и их обсуждение.

По мере углубления глобализационных процессов положение государства на мировой арене все больше начинает определяться его общей конкурентоспособностью, которая, в свою очередь, напрямую зависит от структуры и эффективности инновационной системы страны. Именно инновационная система позволяет государству занять определенную нишу в системе международного разделения труда, приобрести вес и статус в системе международных отношений. (Buhalis, D., 2012:379 p).

Проблема повышения международной конкурентоспособности остро стоит и перед Казахстаном. Рейтинги Казахстана продолжают оставаться где-то в группе стран со средним развитием, и в круг развитых стран РК, конечно, все еще не входит, что делает актуальным развитие конкурентоспособности нашей страны, в том числе и методами кластерной политики. Конкурентоспособность страны следует рассматривать через призму международной конкурентоспособности не отдельных ее фирм, а кластеров – объединений фирм различных отраслей, причем принципиальное значение имеет способность этих кластеров эффективно использовать внутренние ресурсы.

Кластерный подход, первоначально используемый учеными в исследованиях проблем конкурентоспособности, со временем стал применяться при решении все более широкого круга задач, в частности: при анализе конкурентоспособности государства, региона, отрасли; как основа общегосударственной промышленной политики; при разработке программ регионального развития; как основа стимулирования инновационной деятельности; как основа взаимодействия большого и малого бизнеса.

К культурно-туристским кластерам относятся группы предприятий, сконцентрированных географически в пределах региона, которые совместно используют специализированную туристскую инфраструктуру, локальные рынки труда и другие функциональные структуры хозяйства.

При создании культурно-туристского кластера ведущая роль уделяется крупным туроператорским фирмам, которые экспортируют свои услуги за пределы страны. На низшем уровне находятся разнообразные туристские агентства, а также многочисленные предприятия по размещению, питанию, транспортировке туристов, предоставление сопутствующих услуг и производства товаров туристского спроса. И все они объединяются общим бизнес-климатом, в пределах которого формируются необходимые для функционирования туристского кластера трудовые ресурсы, технологии, а также действуют различные стимулы, включая налоговую систему, административное регулирование и барьеры. (Кризисное управление в туризме, 2007:392с.; Культурный туризм в меняющемся мире, 2009: 303с.).

В процессе формирования туристских кластеров похожие и взаимосвязанные предприятия и организации взаимодополняют и кооперируются с целью создания отношений взаимного доверия, обмена идеями и информацией, совместной координации действий. Все это позволяет снизить стоимость операций, осуществляющихся между партнерами.

Туристские кластеры обычно взаимодействуют с научными и образовательными учреждениями, органами местной власти с целью повышения конкурентоспособности туристских услуг на внешних рынках.

В рамках туристских кластеров возможно такое сочетание различных предприятий, которые в одних ситуациях конкурируют между собой, а в других – сотрудничают для выработки определенных общих решений, разработки совместных

инициатив, хотя это во многих случаях зависит от структуры кластера. Итак, кластерная модель предусматривает не только взаимовыгодное сотрудничество, обмен информацией, идеями, технологиями, работниками, но и обязательно предполагает наличие конкуренции между ними.

Туристские кластеры могут включать как незначительное, так и большое количество предприятий туристского, и родственных и вспомогательных секторов экономики. Они могут формироваться как из крупных, так и малых фирм в самых различных сочетаниях и отношениях. Например, кластеры в Италии объединяют преимущественно малые и средние предприятия, в Шотландии (базовая модель ЕС) – ядро кластера формируют мощные предприятия, иногда иностранного происхождения.

Туристские кластеры характеризуются высоким уровнем взаимодействия между предприятиями, организациями, учреждениями, организациями, входящими в их состав, варьируя по форме от целевых объединений предприятий туристского бизнеса до мощных, хорошо структурированных коммерчески конкурентных образований. Туристские кластеры объединяют значительно больший круг участников, включая разнообразные институты поддержки, производственные и коммерческие структуры, а также региональные и национальные правительства (в лице туристской администрации, управление туризма).

Перспективные конкурентные преимущества страны создаются на внутренних рынках, и потом формируют национальную конкурентоспособность. Сообщество тесно связанных фирм, повышающее конкурентоспособность каждой из них, и называется кластером.

Основные направления связей, по которым распространяется кластерная выгода: новые производители из других отраслей; обмен информацией и, следовательно, распространение новшеств внутри кластера; новые возможности для конкуренции и для развития; новые комбинации людей и ресурсов.

В казахстанской экономике возможны следующие направления кластерного развития: «туризм, нефтегазовое машиностроение, пищевая и текстильная промышленность, транспортно-логистические услуги, металлургия и строительные материалы. Так, отечественные ученые рассматривают туризм как первоочередную отрасль для кластеризации.

Сущность инновационного развития кластеров представляет особую инновационную

направленность целей, путей их достижения, особую инновационную настройку механизма государственного воздействия на экономику и рыночную самоорганизацию, обусловленную преимущественной ориентацией звеньев всех сфер экономики на комплексное использование инноваций в производстве товаров и услуг, перераспределение форм и методов регулирования по результативности воздействия (Амрина М., 2014:118).

Кластерный подход в туризме, используемый в исследованиях проблем конкурентоспособности, стал применяться при решении широкого круга задач, в частности: при анализе конкурентоспособности государства, региона, отрасли; как основа общегосударственной политики; при разработке программ регионального развития; как основа стимулирования инновационной деятельности; как основа взаимодействия большого и малого бизнеса.

В настоящее время в Западной Европе правительства играют значительную роль в создании смешанной, частно-государственной информационной инфраструктуры инновационного бизнеса. Важнейшими элементами такой инфраструктуры являются независимые организации по прикладным исследованиям, научные парки, внедрение новых технологических стандартов, кластерные проекты, а также региональные центры коммерческой реализации изобретений, способные осуществлять соответствующие маркетинговые мероприятия.

В 1990-х годах ряд европейских стран трансформировали программы усиления мобильности научных кадров и субсидирования НИОКР в комплексные программы по стимулированию сотрудничества между исследовательскими центрами, университетами, группами предприятий и компаниями. В инновационной политике западноевропейских государств центральное место начинает занимать стимулирование кластеров. Если в 70-80-х гг. стимулирование нововведений было связано, прежде всего, со стимулированием высоких технологий как таковых, то в настоящее время этот подход постепенно заменяется кластерными стратегиями, направленными на создание специализированных сетей знаний (Lennon, 2008:466 p). Инновационные кластеры, в отличие от получивших развитие в 70-80-х гг. предпринимательских сетей, зависят от глобальных рынков, в них упор делается на активное использование знаний, при этом высока доля новых инновационных компаний. В то же время европейские правительства по-разному по-

нимают и трактуют само понятие «кластеры». В целом выделяется три широких определения кластеров: регионально ограниченные формы экономической активности внутри родственных секторов, обычно привязанных к научно-исследовательским учреждениям; вертикальные производственные цепочки и сети, формирующиеся вокруг головных фирм; отрасли с высоким уровнем агрегации или совокупности секторов (агропромышленный кластер); крупные города – научно-исследовательские и деловые центры, представляющие собой мультикластеры.

В отличие от политики, ориентированной на отдельные отрасли, кластерная стратегия предусматривает развитие взаимосвязей между различными секторами. Наиболее ярко кластерный подход проявляется в новых инициативах по поддержке малых фирм. Государство не только способствует созданию кластеров, но и само активно становится участником сетей. Кластерные стратегии активно используются в Великобритании, Германии, Дании, Нидерландах, Финляндии, Фламандском районе Бельгии, Франции. В настоящее время в странах ЕС кластеры представляют собой широкий круг образований: от небольших сетей малых и средних компаний в ограниченных географических рамках до мегакластеров в Дании, Финляндии (Economic Impact Analysis:2017).

В Великобритании Министерство промышленности и торговли участвует в развитии кластера информационной технологии в районе Темзы (Thames Valley), биотехнологического кластера в Кембридже, аэрокосмического в Бристоле. В Германии с 1995 г. действует программа создания биотехнологических кластеров BioRegio. В Бельгии Фламандское правительство поддерживает 11 кластеров. В Норвегии правительство стимулирует сотрудничество между фирмами в кластере «морское хозяйство». В Финляндии развит лесопромышленный кластер, куда входит производство древесины и древесных продуктов, бумаги, мебели, полиграфического и связанного с ним оборудования. Тесное взаимодействие фирм этого кластера в распространении знаний обеспечивает им конкурентные преимущества по отношению к основным торговым соперникам. Во Франции в 2005 г. выделены дополнительные государственные средства на поддержку свыше 60 промышленных кластеров.

Благодаря активной поддержке государства в 90-е гг. наиболее высокая степень кооперации наблюдалась в малых странах Северной Европы. При этом, по оценке экспертов, Финляндия ли-

дирует по уровню как исследовательской, так и технологической кооперации (Harris G., 2000). В целом в условиях глобализации кластеры играют ключевую роль для страны в деле привлечения иностранного капитала, позволяющего создать новые технологические знания; повышения заинтересованности инвесторов в финансировании инноваций, а также получения выгод от международной мобильности квалифицированных кадров.

Благодаря активизации сотрудничества в Западной Европе на базе панъевропейских программ «Рамочная программа НИОКР ЕС», «Эврика», «Технологических платформ», «Международный бизнес» дорожных карт образуются межнациональные исследовательские сети. Уже сформировался межстрановой европейский кластер новейших технологий, представляющий собой инновационный коридор, протянувшийся от «Силиконового нагорья» в Ирландии через Лондонский треугольник, Париж к Северной Италии с ответвлением в страны Северной Европы. В дальнейшем он может получить продолжение на страны – новые члены ЕС по критериям их готовности к внедрению туристских инноваций.

Что касается специфики туристских кластеров в ЕС, то она сильно зависит от специфики кластерной экономики данной конкретной страны. Туристские кластеры Европы могут формироваться как из крупных, так и малых фирм в самых различных сочетаниях и отношениях. Например, кластеры в Италии объединяют преимущественно малые и средние предприятия, в Шотландии (базовая модель ЕС) – ядро кластера формируют мощные предприятия, иногда иностранного происхождения.

От других форм организации совместной туристской деятельности туристские кластеры отличаются высоким уровнем взаимодействия между предприятиями, организациями, учреждениями, организациями, входящими в их состав, варьируя по форме от целевых объединений предприятий туристского бизнеса до мощных, хорошо структурированных коммерчески конкурентных образований.

Туристские кластеры в Евросоюзе объединяют значительно больший круг участников, включая разнообразные институты поддержки, производственные и коммерческие структуры, а также региональные и национальные правительства, которые зачастую имеют специальные отделы и департаменты по туризму.

Важную роль уделяет кластерам руководство Соединенных Штатов Америки. Например, за-

дача формирования и укрепления региональных инновационных кластеров в США была поставлена в число важнейших национальных приоритетов в докладе Совета по конкурентоспособности 2001 года. Основной лозунг американской инновационной политики – «инвестирование в технологии – это инвестирование в будущее Америки». При этом особое внимание уделяется определению и поддержке тех инноваций, которые обеспечивают долговременное развитие бизнеса (Cultural Heritage and Tourism in the Developing World, 2009:260 p). Здесь можно выделить четыре основные формы государственной инновационной политики:

- прямая бюджетная поддержка разработки и внедрения новых технологий и товаров;
- косвенная поддержка посредством налоговой политики и с помощью административного регулирования;
- инвестиции в систему образования;
- поддержка критических элементов хозяйственной инфраструктуры, необходимых для быстрого продвижения инноваций.

Большое внимание в США уделяется созданию на базе университетов национальной сети центров внедрения промышленных технологий. От этой меры особенно выигрывает малый бизнес, получающий доступ к современным технологиям (Berger: 2009).

Широкое распространение нашли различные кооперативные формы организации инновационного творчества – от смешанного капитала и разделения рисков до совместного использования дорогостоящего оборудования. Наконец, поддерживается и стимулируется образование инновационных кластеров, таких как Силиконовая долина.

Примером азиатской кластерной экономики является Япония, в которой кластеры обычно образуются вокруг крупных фирм (концернов), которые подчиняют себе мелкие фирмы как поставщиков и которым оказывается также и государственная поддержка.

Первоочередное внимание уделяется кластерам и в Российской Федерации. Так, в соответствии с Концепцией долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации до 2020 года (2008) инновационное развитие российских регионов ориентировано на:

- развитие научно-технического и образовательного потенциала крупных городских агломераций с высоким качеством среды обитания и человеческим потенциалом, динамичной инновационной и образовательной инфраструктурой;

- формирование территориально-производственных кластеров, ориентированных на высокотехнологичные производства в приоритетных отраслях экономики, с концентрацией таких кластеров в урбанизированных регионах;

- создание территориально-производственных кластеров на слабо освоенных территориях, ориентированных на глубокую переработку сырья и производство энергии с использованием современных технологий.

Опыт кластеризации Японии должен тщательно изучаться при формировании казахстанских туристских кластеров, так как казахстанский туристский сектор ориентирован именно на экспорт, то есть не имеет ограничений, свойственных внутреннему рынку Казахстана, есть существенные основания внедрять в Казахстане элементы именно японской модели туристского кластера, тем более, это евразийская ментальность Казахстана имеет точки соприкосновения с японской. В Казахстане предполагается создание и развитие пяти туристических кластеров: Астана, Алматы, Восточный Казахстан, Южный Казахстан и Западный Казахстан (Горина А.В., 2017:115)

Астана определена как центр делового туризма, Алматы – как центр делового и международного горнолыжного туризма, Восточный Казахстан – центр развития экологического туризма, Южный Казахстан предполагается сделать центром культурного туризма, Западный Казахстан – центром культурного и пляжного туризма. В рамках данных кластеров предусмотрена реализация национальных проектов.

Согласно утвержденной Концепции развития туристской отрасли до 2023 года, в Казахстане будет создано шесть культурно-туристских кластеров: «Астана – сердце Евразии», «Алматы – свободная культурная зона Казахстана», «Жемчужина Алтая», «Возрождение Великого Шелкового пути», «Каспийские ворота», «Единство природы и кочевой культуры». «Астана – сердце Евразии» – это туристский кластер на базе города Астаны. Основные туристские продукты, которые будут разработаны в данном кластере, – это МТСЕ-туризм и кратковременный отдых.

Из основных направлений туризма наиболее актуальными и перспективными для столицы являются конгрессно-деловой, событийный и этнотуризм (культурно-спортивные мероприятия, события, конференции, форумы и т.д.). «Алматы – свободная культурная зона Казахстана», это кластер, включающий город Алматы и часть

Алматинской области, в котором определены 12 ключевых мест туристского интереса. Среди них такие известные объекты, как археологические петроглифы Тамгалы (объект ЮНЕСКО); государственный национальный природный парк «Алтын-Эмель», включенный в предварительный список ЮНЕСКО; Чарынский каньон на территории Чарынского ГНПП; озеро Балхаш (юго-восточная часть); озеро Алаколь (южная часть); водохранилище Капчагай; международный туристский центр «Акбулак»; горнолыжные зоны вблизи города Алматы с Иле-Алатауским ГНПП, включенным в предварительный список ЮНЕСКО; Жонгар-Алатауский ГНПП и другие.

В будущем кластер может расширяться и включать другие части Алматинской области, а также представлять новые места туристского интереса – горная цепь Жетысуского Алатау с петроглифами Ешкиольмес, включенными в предварительный список ЮНЕСКО, а также Иссыкские курганы. Алматы станет центром международного делового и горнолыжного туризма и будет позиционироваться как кластер «Развлечения в городе и в горах». К основным туристским продуктам, которые будут представлять данный кластер, относятся МІСЕ-туризм, культурный и экологический туризм, отдых в горах и на озерах, кратковременный отдых.

«Жемчужина Алтая» включает северные и восточные части Восточно-Казахстанской области. Город Усть-Каменогорск будет являться центром кластера, в котором определены восемь ключевых мест туристского интереса: Берельские курганы; водохранилище Бухтарма; река Ертис – озеро Зайсан; Катон-Карагайский ГНПП; город Семей и Абайский район (Жидебай) и другие. В будущем кластер может расширяться, включая оставшиеся части Восточно-Казахстанской области.

Кластер «Жемчужина Алтая» будет позиционироваться как «Мир чудес природы» и являться центром развития экологического туризма. К основным туристским продуктам, которые будут разработаны в данном кластере, относятся активный и приключенческий туризм, отдых в горах и на озерах, пантолечение, гастрономический туризм и другие.

В Южном Казахстане находится торговая магистраль – Шелковый путь, или Жибек жолы, зародившийся в III веке до н.э. Данный участок пути представляет собой уникальный комплекс исторических, археологических и архитектурных памятников, включая опыт планирования и строительства городов. Такие города, как От-

рар, Сайрам, Сыгнак, Сауран, Сузак, Туркестан, являлись не только центрами торговли, но также научными и культурными центрами.

Мавзолеей «Ходжа Ахмеда Яссауи» является уникальным шедевром архитектуры, относящимся к концу XIV и началу XV веков и был воздвигнут по приказу Великого Тамерлана. Мавзолей «Айша-Биби» и «Бабаджи-Хатун» (X-XII вв.), мавзолей «Карахана» и «Даудбека» в г.Таразе, мечети и множество других священных мест позволяют путешественникам почувствовать атмосферу прошлых. «Возрождение Великого Шелкового пути» является кластером, центральным объектом которого будет город Туркестан, позиционирующий себя как духовный, историко-культурный и туристский центр Казахстана на уровне признанных международных центров паломничества и туризма. Кластер «Возрождение Великого Шелкового пути» будет позиционироваться как «Сердце Великого Шелкового пути». К основным туристским продуктам, которые будут разработаны в данном кластере, относятся духовный, историко-культурный туризм.

Кластер «Единство природы и кочевой культуры» представляет Щучинско-Боровская курортная зона. В будущем кластер может быть дополнен новыми местами туристского интереса, включенными в предварительный список ЮНЕСКО: мегалитические мавзолей периода Бегазы-Дандыбаевской и Тасмолинской культуры.

Основные туристские продукты, которые будут разработаны в данном кластере, – это культурный туризм и турне, отдых в горах и на озерах, кратковременный и активный отдых.

Значительная часть указанных проблем наша свое отражение в предлагаемых решениях в новой Концепции развития туристской отрасли. В частности, предусмотрены такие механизмы, как усиление государственной поддержки сектора туризма, вклад в развитие регионов и сельских районов Казахстана, в том числе развитие инженерно-транспортной и туристской инфраструктуры, инфраструктуры пунктов пропуска через государственную границу, развитие индустрии туризма в определенных шести культурно-туристских кластерах с конкурентоспособным туристским бизнесом, выработка форм государственно-частного партнерства совместно с бизнес-сообществом по финансированию и инвестированию туристских зон, а также прилегающих к ним территорий для размещения сервисных объектов и другие.

Впервые в казахстанской нормативной практике государством обращено внимание на спе-

циализированные виды туризма, ускоренное развитие которых является одним из мировых трендов. В их числе культурно-познавательный и этнографический туризм, сакральный или духовный туризм, социальный, детско-юношеский, спортивный, медицинский, деловой, пляжный, аграрный, охотничий и рыболовный, гастрономический.

Выводы

Благодаря имеющемуся потенциалу (природно-климатический, исторический, культурный), Казахстан способен занять определенную нишу на туристическом рынке. Кластер позволяет максимально эффективно использовать имеющиеся ресурсы, сосредотачивая в рамках одной определенной территории взаимосвязанные производства. В туристическом кластере происходит сосредоточение предприятий и организаций, занимающихся разработкой, производством, продвижением и продажей туристского продукта, а также вспомогательной деятельностью.

Применение кластерного подхода в сфере туризма позволит обеспечить повышение конкурентоспособности отрасли в целом за счет роста эффективности работы предприятий и организаций, входящих в кластер, стимулирования инноваций и развития новых туристских направ-

лений. Новый импульс развитию туристской индустрии придало признание отрасли в качестве одного из приоритетных секторов экономики в числе семи кластерных инициатив. Одна из наиболее важных задач – превращение Казахстана в центр туризма центральноазиатского региона. Государственная программа позволит создать в республике современную высокоэффективную и конкурентоспособную туристскую индустрию и обеспечить развитие смежных секторов экономики. Она определяет стратегию, основные направления, приоритеты, задачи и механизмы реализации государственной политики в области развития туризма и охватывает основные аспекты развития инфраструктуры туризма, создания эффективного механизма государственного регулирования и поддержки этой отрасли, повышения туристского потенциала, формирования привлекательного туристского имиджа страны, зон рекреационной хозяйственной специализацией.

Современная туристская индустрия, базирующаяся на уникальном природном и культурном потенциале Республики Казахстан, является естественным системообразующим фактором гибкой интеграции туризма с системой международной торговли туристскими услугами, одной из наиболее динамично развивающихся и эффективных по отдаче на вложенный капитал отраслью, несмотря на ее капиталоемкость.

Литература

- Berger, Florence *Organizational Behavior for the Hospitality Industry* / Florence Berger, Judi Brownell. – Pearson Prentice Hall, 2009. – 425 p.
- Buhalis. *Best Practice in Accessible Tourism Channel View Publications*, 2012. – 379 p. – (Aspects of Tourism).
- Godfrey. *The promotion of international tourism in the XXI century: TRANS. from English*. M., 2000.
- Guo. *Cooperation contract in tourism supply chains: the optimal pricing strategy of hotels for cooperative third party strategic website*. // *Annals of Tourism Research* Vol. 41 P. 20–41, 2013.
- Lennon John, Smith Hugh. *Benchmarking National Tourism Organizations and Agencies: Understanding Best Practice*. 2008, 466 p
- Амрина М.С., Байсалбаева Д.К. Природные предпосылки развития туризма в Катон-Карагайском природном национальном парке // *Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева. Вестник. Экономическая серия*, 2014. №3. с. 118-124
- Анализ экономического эффекта // *Всемирный совет по туризму и путешествиям*. – сайт: <https://www.wttc.org/research/economic-research/economic-impact-analysis> (дата доступа: 25.08.2017).
- Гусейнов А., Мироненко Н., Эльдаров Э. Отношение «дом – пункт прибытия» и «гость – хозяин» в туристической группе // *Американский журнал научных и образовательных изысканий*. 2014. No. 1. (4), издание II. с. 73–78.
- Горина А.В., Серикулы Т., Тураров Н., Логиновская А.Н., Перемитина С.В. Проблемы сферы туризма в Восточном Казахстане // *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*. 2017. № 9. с. 115-118
- Казакова Г.Я., Самаева Е.В., Цыринова, Н.С., Саранова Г. Туризм как сложная социально-экономическая система // *Ж. Экономика и предпринимательство*. 2017 (9-2) с.921-924
- Кризисное управление в Туризме / Отредактировано Эриком Лоус, Брюсом Придо, Кэем Чоном. – Центр передового умственного отображения. – 2007. – 392, [17] с. – (особое издание).
- Культурный туризм в меняющемся мире. Политика, участие и представление / отредактировано Меланией Смит, Майком Робинсоном, Элисон Фипс. – Публикации Канального Вида, 2009. – 303, [11] с. – (Туризм и культурное изменение). – (особое издание).

Культурное наследие и туризм в развивающихся странах. Региональная перспектива. – Рутлэдж, 2009. – С. 260.

Оспанов Г.М. Анализ инфраструктурных составляющих туристской отрасли Республики Казахстан // Вестник КазНУ им.Аль-Фараби, серия Экономическая, 2013г., №2, 71-76 с.

Оспанов Г.М. Кластерный анализ мирового туристского потенциала и место Казахстана в мировом рейтинге развития туризма // Ж. Аль Пари. 2012. №4. с 39-43

References

Berger, Florence Organizational Behavior for the Hospitality Industry / Florence Berger, Judi Brownell. – Pearson Prentice Hall, 2009. – 425 p.

Buhalis, Dimitrios Best Practice in Accessible Tourism / DimitriosBuhalis, Simon Darcy, Ivor Ambrose. – Channel View Publications, 2012. – 379 p. – (Aspects of Tourism).

Godfrey Harris, Kenneth Katz. The promotion of international tourism in the XXI century: TRANS. from English. M., 2000.

Guo X.L. (Guo, Xiaolong). Cooperation contract in tourism supply chains: the optimal pricing strategy of hotels for cooperative third party strategic websites / Guo X.L. (Guo, Xiaolong), Ling LY (Ling, Liuyi), Dong YF (Dong, Yufeng), Liang L (Liang, Liang) // Annals of Tourism Research Vol. 41 P. 20–41 DOI: 10.1016/j.annals.2012.11.009 Published: APR 2013.

Lennon John, Smith Hugh. Benchmarking National Tourism Organizations and Agencies: Understanding Best Practice. 2008, 466 p

Amrina M. S. Baysalbaeva D.K. Prirodnye predposylki razvitiya turizma v Katon-karagayskom prirodnom nacional'nom parke. [Natural prerequisites of tourism development in Katon-Karagay natural national park]. Eurasian national university named after Gumilev N.L. Bulletin. Economic series 2014. №3. p. 118-124

Analiz ekonomicheskogo effekta [Economic Impact Analysis] // World Travel & Tourism Council sait: <https://www.wttc.org/research/economic-research/economic-impact-analysis> (date access: 25.08.2017).

Guseynov A., Mironenko N., Eldarov E., Otnosheniya «Dom – punkt pribitiya» i «gost' – hozyaina» v turisticheskoy gruppe [Relationship “house – destination” and “guest – host” in tourist clusters] // American Journal of Scientific and Educational Research. 2014.No. 1. (4), Vol. II.P. 73–78.

Gorina A.V., Serikuly T., Turarov N., Loginovskaya A.N., Peremetin S.B. Problemy sfery turizma v Vostochnom Kazakhstane [Problems in tourism sphere of East Kazakhstan]. International magazine of applied and basic researches, 2017. № 9.p.115-118

Kazakova G.Y., Samaeva E.V., Cyrinova N.S., Saranova G.Z. Turizm kak slozhnaya socialno-ekonomicheskaya Sistema [Tourism as a difficult social and economic system]. Zh. Economics and business. 2017 (9-2) p.921-924

Crisis Management in Tourism / edited by Eric Laws, Bruce Prideaux, Kaye Chon. – CABI.2007 – 392, [17] p. – (ES).

Cultural Tourism in a Changing World. Politics, Participation and (Re)presentation / edited by Melanie Smith, Mike Robinson, Alison Phipps. – Channel View Publications, 2009. – 303, [11] p. – (Tourism and Cultural Change). – (ES).

Kulturnoe nasledie i turizm v razvivayushihysya stranah [Cultural Heritage and Tourism in the Developing World]. A Regional Perspective 2009. S.260

Ospanov G.M. Analiz infrastrukturnoy sostavlyayushey turistkoy otrasli Respubliki Kazakhstan [The analysis of the infrastructural component of tourism industry of the Republic of Kazakhstan]. Vestnik KazNU named after Al-Farabi. Economic series, 2013, №2. p. 71-76

Ospanov G.M. Klasterniy analiz mirovogo turistkogo potenciala i mesto Kazakhstana v mirovom reytinge razvitiya turizma [The cluster analysis of world tourism potential and the place of Kazakhstan in the world ranking of tourism development]. Zh. Alpari 2012. №4. p.39-43.

Джаншанло Р.Е.

д.э.н., профессор,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
e-mail: ramazan1951@mail.ru

СПРАВЕДЛИВОЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ДОХОДОВ В КОНТЕКСТЕ АМОРТИЗАЦИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

В статье обосновано, что низкий уровень доходов значительной части граждан в сочетании с чрезмерной поляризацией доходов обуславливает социальный разлом общества, вызывает социальную напряженность, препятствует успешному развитию страны, определяет кризисные процессы в обществе. Рассмотрены понятия «справедливое распределение доходов» и «человеческий капитал», аргументирована необходимость инвестиций в человека, исследованы методы оценки человеческого капитала. Разработан механизм возмещения затрат собственнику человеческого капитала посредством амортизационных отчислений. То есть из чистой прибыли фирма должна выплатить стоимость человеческого капитала, которая количественно определяется к моменту заключения контракта между работодателем и работником.

Актуальность темы исследования. Необходимость выработки практических решений в рамках реализации стратегии долгосрочного социально-экономического развития Республики Казахстан и принятия практических мер по выходу казахстанской экономики из затянувшегося структурного кризиса в условиях формирования нового технологического уклада на основе экономики знаний актуализирует внимание ученых к исследованию проблемы справедливого распределения доходов и с учетом теории человеческого капитала.

Цель исследования – обосновать возможность справедливого распределения доходов в контексте амортизации человеческого капитала. Для этого необходимо исследовать теории распределения доходов, теорию человеческого капитала и механизмы воспроизводства капитала.

Краткое описание научной и практической значимости работы. Предложены методики оценки и амортизации человеческого капитала, разработанный механизм распределения чистой прибыли фирмы с учетом человеческого капитала имеет научную новизну и практическую значимость.

Основные результаты и анализ, выводы исследовательской работы. Автором проведено исследование проблемы справедливого распределения доходов и такой экономической категории, как человеческий капитал; рассмотрены методы оценки человеческого капитала; предложен механизм амортизации человеческого капитала и распределения прибыли фирмы с учетом качества человеческого капитала.

Ключевые слова: доходы, распределение, неравенство, социальная справедливость, человеческий капитал, экономический рост, оценка, заработная плата, инвестиции, простое и расширенное воспроизводство капитала, амортизация, чистая прибыль.

Janshanlo R.E.

Doctor of Economics science, Professor,
al-Farabi Kazakh National university, Kazakhstan, Almaty, e-mail: ramazan1951@mail.ru

Fair distribution of income in the context of depreciation of human capital

In the article is substantiated that the low level of income of a significant part of citizens, combined with excessive polarization of income, causes the social breakdown of society, causes social tension, hinders the successful development of the country, determines the crisis processes in society. The concepts of "fair distribution of income" and "human capital" are considered, the necessity for investment in people is argued, methods for assessing human capital are explored. A mechanism has been developed

for reimbursing the owner of human capital through depreciation charges. That is to say, the firm must pay the value of human capital from net profit, which is quantified by the time the contract between the employer and the employee is concluded .

Relevance of the research topic. The necessary to develop practical solutions within the framework of the long-term social and economic development strategy of the Republic of Kazakhstan and the adoption of practical measures for the exit of the Kazakh economy from the protracted structural crisis in the conditions of the formation of a new technological order based on the knowledge economy, actualizes the attention of scientists to the study of the problem of a fair distribution of incomes and taking into account the theory human capital.

Purpose: main directions and ideas of scientific research. The purpose of the study is to justify the possibility of an equitable distribution of income in the context of the depreciation of human capital . For this, it is necessary to study the theory of the income distribution, the theory of the human capital and the mechanisms of the capital reproduction.

Brief description of the scientific and practical significance of the work. The proposed methods for estimating and amortizing human capital, the developed mechanism for distributing the company's net profit taking into account human capital, has a scientific novelty and practical significance.

Main results and analysis, conclusions of research work. The author conducted the problem of equitable distribution of income and an economic category, as human capital: the methods of evaluation of human capital; the mechanism of amortization of the human capital and distribution of the profit of firm with the account of quality of the human capital is offered.

Key words: income, distribution, inequality, social justice, human capital, economic growth, valuation, wages, investments, simple and expanded reproduction of capital, depreciation, net profit.

Жаншанло Р.Е.

экономика ғылымдарының докторы, профессор
өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: ramazan1951@mail.ru

Табысты әділ бөлу адами капиталдың құнсыздануына байланысты

Мақалада кірістерді шамадан тыс поляризациялаумен қоса, азаматтардың едәуір бөлігінің төмен табыс деңгейі әлеуметтік қоғамның бұзылуын, әлеуметтік шиеленісті тудыруын, кедергі сәтті дамуын, елдің дағдарыстық процестер қоғамда анықтайтыны негізделген. «Әділ кірістерді бөлу» және «адами капитал» ұғымдары қаралды, адамға инвестиция салу қажеттілігі дәлелденді, адами капиталды бағалау әдістері зерттелген. Амортизациялық аударымдар арқылы адами капиталды меншік иесіне шығындарды өтеу механизмі құрылды. Яғни, фирма таза пайдадан адам капиталы құнын төлеу қажет, ол сандық жағынан жұмыс беруші мен қызметкердің арасында келісім-шарт жасасу шарты сәтінде айқындалады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазақстан Республикасының ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясы шеңберінде тәжірибелік шешімдерді әзірлеу және білім экономикасына негізделген жаңа технологиялық тәртіпті қалыптастыру жағдайында ұзақ уақытқа созылған құрылымдық дағдарыстың Қазақстанның экономикасынан шығуы бойынша тәжірибелік шараларды қабылдау қажеттілігі табыстарды әділ бөлу мәселесін зерделеуіне және адами капитал теорияны ескере отыруы ғалымдардың назарын аударады.

Ғылыми зерттеулердің мақсаты, негізгі бағыттары мен идеялары. Зерттеудің мақсаты адами капиталдың амортизациялауы тұрғысынан кірістерді әділ бөлуді негіздеу болып табылады. Ол үшін табысты бөлу теориясын, адам капиталы теориясын және капиталды көбейту механизмдерін зерттеу керек.

Жұмыстың ғылыми-тәжірибелік маңыздылығының қысқаша сипаттамасы. Адам капиталын бағалау мен амортизациялаудың ұсынылған әдісі, адам капиталын ескере отырып, фирманың таза пайдасын таратудың дамыған механизмі ғылыми жаңалығы мен тәжірибелік маңызы бар.

Негізгі нәтижелер және талдау, ғылыми-зерттеу жұмыстарының қорытындылары. Автор ақшалай табыстарды әділ бөлу мәселесін және адами капитал сияқты экономикалық санатты зерттеуді жүргізді; адам капиталын бағалау әдістері зерттелді; адами капиталды амортизациялау механизмі және адам капиталының сапасын ескере отырып, фирманың пайдасын бөлу ұсынылады.

Түйін сөздер: табыс, бөлу, теңсіздік, әлеуметтік әділеттілік, адам капиталы, экономикалық өсу, бағалау, жалақы, инвестициялар, капиталдың қарапайым және кеңейтілген көбеюі, амортизация, таза пайда.

Введение

Конечной целью экономической деятельности любого участника общественного производства в рыночной экономике является получение определенной суммы дохода, которая должна удовлетворять все его потребности. Получение максимально возможного дохода является объективным и мощным стимулом для повседневной деятельности людей. В экономической теории доход обычно упоминается как деньги, регулярно и законно поступающие в непосредственное распоряжение каждого отдельно взятого субъекта рынка.

Доход и покупательная способность населения имеют не только социальную значимость как компоненты уровня жизни, но и как факторы, определяющие продолжительность самой жизни. Они очень важны как элементы экономического роста, который определяет способность внутреннего рынка. Емкий внутренний рынок, имеющий платежеспособный спрос, является сильным стимулом поддержки отечественного производителя. Невысокий уровень доходов и, как следствие, низкая покупательная способность основной массы населения – основные причины стагнации экономики страны.

Проблема справедливого распределения доходов, пожалуй, самая сложная и спорная проблема. Известно, что на определенном этапе развития общество разделилось на различные социальные группы, характеризующиеся существенным экономическим неравенством в доходах, – богатых и бедных. Эта тенденция была подтверждена К. Марксом и Ф. Энгельсом в «Манифесте коммунистической партии», в котором делается вывод о том, что богатые становятся богаче, а бедные беднее (Маркс К., 1980: 199 с.). Несмотря на значительное повышение уровня жизни большинства населения в развитых странах, и сегодня наблюдается неравномерное распределение доходов.

Некоторые экономисты считают неравенство источником неудовлетворенности и стимулом для прогресса человечества. Дж. Шумпетер назвал капитализм цивилизацией неравенства (Шумпетер Й., 1995: 540 с.). С. Кузнец провел исследование динамики доходов за несколько десятилетий в некоторых развитых странах (США, Великобритания, Германия) и выявил тенденцию к снижению неравенства индивидуальных доходов по мере экономического роста, называемую законом Кузнеца (Автор «кривой Кузнеца» – Саймон Кузнец, 2018).

До начала 1960-х годов главную роль в производственном процессе играл физический капитал: средства производства, материальные условия и т.д., поскольку требования к работе были минимальными: достаточно было иметь мускульную, «животную», природную силу, которая использовалась как один из ресурсов, а также придаток к технологии. Считалось, что рынок труда имеет неограниченный объем рабочей силы, и в случае дефицита в любом секторе экономики достаточно увеличить ставки заработной платы в нем для обеспечения перелива рабочей силы из других отраслей и, таким образом, получить необходимое количество работников любой квалификации. В мире же складывалась тенденция, согласно которой победителем в XXI в. будет не тот, у кого больше природных ресурсов или основных производственных фондов, а тот, у кого более высокое качество людских ресурсов.

В отличие от средств производства, человеческий капитал не является собственностью фирмы. Человеческий капитал воплощен в личности его обладателя. Особенность человеческого капитала состоит в том, что он неотделим от самого человека. Человеческий капитал не может быть предметом купли-продажи, его можно арендовать только путем заключения трудового договора.

В новой экономической парадигме эффективность использования основных ресурсов зависит от того, насколько сотрудники морально и материально заинтересованы в достижении высоких конечных результатов, т.е. появилась экономическая категория «человеческий капитал». Человеческий капитал (англ. human capital) – это самый ценный ресурс, более важный, чем природные ресурсы или накопленное богатство. Человеческий капитал, а не оборудование и производственные запасы, является краеугольным камнем конкурентоспособности, экономического роста и эффективности (Проблемы развития человеческого капитала, 2018). Так появилась экономическая категория «человеческий капитал».

Понятие человеческого капитала не совпадает с понятием рабочей силы. Способность работать характеризует свойства рабочей силы, а человеческий капитал означает капитализированную стоимость этого набора способностей, который необходимо амортизировать. Капитализированная стоимость трудовых способностей входит составной частью в продукт, являющийся «суммой жизненных средств», необходимых

для «поддержки рабочего человека как такового в состоянии нормальной жизнедеятельности.

Укрепление функциональной роли человеческого капитала приводит к необходимости переосмысливать методологические подходы к его оценке как элемент национального богатства. В отличие от воспроизводимого и природного капитала, человеческий компонент богатства является главной движущей силой воспроизводственного процесса.

Материалы и методы

В процессе исследования человеческого капитала и проблемы справедливого распределения доходов использовались фундаментальные труды классиков экономической и философской мысли, монографии, научные труды, статьи отечественных и зарубежных ученых по вопросам анализа человеческого капитала как источника и основы увеличения и эффективного распределения доходов в экономике. Достижение цели базировалось на методах неоклассической и институциональной экономической теории, системного анализа, закономерностей диалектического развития экономических систем, общенаучных методов познания: анализа и синтеза, индукции и дедукции; научной абстракции и конкретизации, экспертных оценок, социологических опросов, сравнительного и социально-институционального анализа.

Обзор литературы

Появление теории распределения доходов относится к XVII в. До этого проводился только количественный анализ распределения доходов, об этом подробно раскрывается в работе В. Петти «Политическая арифметика» (Петти У., 2018). Слово «распределение» широко используется Ф. Кенэ в «Экономической таблице» (Экономическая таблица Ф. Кенэ, 2018). Рассуждения о создании и распределении богатства имеются в работе А. Тюрго «Эфемериды гражданина» (Экономическое учение А. Тюрго, 2018).

Представители классической политической экономии (А. Смит, Д. Рикардо, Дж. М. Милль и др.) впервые создали целостную систему взглядов на проблемы распределения доходов. Они понимали, что распределение доходов между «тремя основными классами общества» на личном уровне влияет на распределение собственности. Согласно их мнению, распределение (англ. distribution) – это вопрос разделения

реального внутреннего продукта между рабочими, капиталистами и землевладельцами. Поэтому они проблемы распределения доходов тесно связывают с теорией стоимости.

По словам А. Смита, общий годовой продукт труда каждой страны должен распределяться между разными жителями страны либо в виде заработной платы за их труд, либо в виде прибыли на их капитал, либо в виде ренты за их земли. Заработная плата (англ. Wage) у Смита – это часть стоимости товара, добавленная трудом рабочего, и определяется минимально необходимыми средствами для существования рабочего. Смит утверждал, что высокая заработная плата способствует росту производства, накоплению капитала и увеличению спроса на рабочую силу и обеспечивает высокие темпы экономического роста в государстве (Теория заработной платы А. Смит, 2018).

Прибыль А. Смит прямо называл вычетом из продукта у рабочего. Ценность, созданная трудом рабочего, указал он, распадается на две части – одну часть рабочий получает в виде заработной платы, а другая – прибыль капиталиста. Следовательно, прибыль, по мнению Смита, возникает из-за того, что рабочий работает больше времени, чем необходимо для создания эквивалента его заработной платы. Оценивая эти взгляды А. Смита, Маркс указывает: «Смит уловил истинное происхождение прибавочной стоимости» (Учение К. Маркса о прибылях и ее конкретных формах, 2018).

Подобно Смицу, Д. Рикардо выделил в буржуазном обществе три основных класса: капиталисты, наемные рабочие и землевладельцы и, соответственно, три основных вида дохода: заработная плата, прибыль и земельная рента (Экономическая теория Д. Рикардо, 2018). Однако, в отличие от Смита, он обнаружил экономические противоречия между этими классами и определил их с позиций теории стоимости труда. Заработная плата по Д. Рикардо – это доход работника, оплата его труда, который, как и каждый товар, имеет естественную и рыночную цену. Первую он определяет как стоимость средств существования рабочего и его семьи; рыночную цену труда – как то, что капиталист платит рабочему.

Прибыль Д. Рикардо рассматривал как превышение стоимости над заработной платой. Он не сомневался в том, что рабочий создает большую ценность своим трудом, чем получает в виде заработной платы. Он подробно проанализировал вопрос о соотношении заработной платы

и прибыли как двух компонентов стоимости. Если заработная плата увеличивается, то прибыль капиталиста соответственно уменьшается.

Заработную плату Дж. С. Милль рассматривал как плату за труд. И ее размер, по его мнению, зависит от спроса на рабочую силу и ее предложения или от соотношения между количеством населения и капиталом, потраченным на покупку рабочей силы. Таким образом, он проявил себя как сторонник теории «фонда заработной платы», согласно которой размер заработной платы определяется прожиточным минимумом и не может быть увеличен по просьбе рабочих.

При рассмотрении категории прибыли Дж. С. Милль, по сути, сделала шаг назад по сравнению с учением Рикардо. По его словам, стоимость прибыли состоит из платы за воздержание, платы за риск и платы труда капиталиста по осуществлению контроля над производством. Отсюда следует, что прибыль является справедливым доходом (Экономическая теория Дж. С. Милля, 2018).

Экономическая теория марксизма (К. Маркс, Ф. Энгельс, Г.В. Плеханов, В.И. Ленин, И.И. Бухарин, И.В. Сталин и др.) заключается в принципиально разных взглядах на распределение доходов. Главное в ней – обоснование сущности прибыли как формы прибавочной стоимости, созданной в процессе труда. По их мнению, рабочая сила становится товаром, продаваемым на рынке, как и любой другой товар, по цене, определяемой рабочим временем, необходимым для производства средств к существованию, приобретаемых на заработную плату и обеспечивающих существование рабочих. К. Маркс утверждал, что труд не может быть продан. Товары – это не труд, а рабочая сила – умение работать. Зарплата – это не цена труда, а цена рабочей силы.

В соответствии с марксистскими идеями только часть времени в течение рабочего дня работника тратится на восстановление эквивалента его собственной ценности (стоимости), т.е. средств существования, обеспечивающих существование рабочего, а остальная часть рабочего дня тратится на работу на капиталиста. Прибыль – это не что иное, как «неоплачиваемый труд». Прибыль принимает форму прибавочной стоимости и становится незаработанным доходом капиталиста (Марксистская теория распределения доходов, 2018).

Маржиналистская теория распределения доходов (У.С. Джевонс, К. Менгер, Л. Вальрас, Ф. фон Визер, О. фон Бем-Баверк, Г.Г. Госсен, А.

Маршалл и др.) возникла в процессе критики марксистской теории и является частью общей теории полезности. В этой теории используются два основных понятия: предельная производительность и вменение. Предельной единицей факторов производства является то, что используется для производства меньшей стоимости, т.е. имеющей самую низкую предельную полезность. Вменение (The imitation) – это принятие предпринимателем решений, определяющих долю участия отдельного фактора в производстве, изменяющих сочетание использования всех факторов в совокупности.

Неоклассическая экономическая теория возникла в 1870-х годах. Представители: К. Менгер, Ф. фон Визер, О. фон Бем-Баверк (австрийская школа), У.С. Джевонс и Л. Вальрас (математическая школа), Дж. Б. Кларк (американская школа), И. Фишер, А. Маршалл и А. Пигу (кембриджская школа).

А. Маршалл исследовал экономическую деятельность людей с точки зрения «чистой» экономической теории и идеальной модели управления, возможной благодаря «совершенной конкуренции» (Альфред Маршалл: Принципы экономической науки, 2018). Но, придя через новые маржинальные принципы к идее равновесия экономики, он охарактеризовал ее только как «частную» ситуацию, т.е. на уровне фирмы, отрасли (микроэкономики). Этот подход стал решающим как для кембриджской школы, так и для большинства неоклассиков конца XIX – первой трети XX в.

Кейнсианская теория распределения (Дж. М. Кейнс, Х. Хансен, Э. Хансен, П. Самуэль-сын и др.) получила широкое распространение во второй половине XX в., которая связала современные методы и формы распределения с теорией экономического роста. В этом плане рассматривается макроэкономический показатель распределения национального дохода, в котором существенное влияние на распределение оказывают масштабы эффективного экономического спроса, производства, инвестиции и капитала. В то же время поддержание стабильного уровня доходов и потребления рабочих взаимосвязано со стабильным балансом заработной платы и прибыли в национальном доходе.

Вторая половина XX в. отмечена появлением монетаризма. Его выдающиеся представители (М. Фридмен, А.У. Филлипс, Д.Ф. Мут, Ф.А. Хайек и др), как и представители кейнсианства, сосредоточили свое внимание на макроэкономических регуляторах производства

и доходов. Центральным аргументом в пользу монетаризма является концепция «естественного уровня безработицы». Это означает, что для данной структуры спроса и предложения в экономике существует уровень безработицы, который сохраняет реальную заработную плату на неизменном уровне и при условии нулевого прироста производительности труда, поддерживает неизменным уровень цен.

Идея теории человеческого капитала была выдвинута известным американским экономистом Т. Шульцем (Shultz T., 1968), а теоретическая модель была разработана в книге Г. Беккера «Человеческий капитал: теоретический и эмпирический анализ» (Becker G.S., 1975). Эта работа была признана классикой современной экономической науки и стала основой для всех дальнейших исследований в этой области.

По Г. Беккеру, человеческий капитал (англ. human capital) – это запас знаний, навыков, мотиваций, имеющийся у каждого человека. Инвестиции в него – это образование, накопление профессионального опыта, охрана здоровья, географическая мобильность, поиск информации. Эти инвестиции увеличивают денежные или натуральные доходы. Другие исследователи в области человеческого капитала (Т. Шульц, Э. Денисон, Дж. Кендрик) считают, что капиталом каждого человека является только образование.

Различные научные подходы к определению понятия «человеческий капитал» можно условно разделить на три группы. Большинство авторов под человеческим капиталом понимают совокупность способностей и качеств, которыми обладает человек в процессе производства товаров и услуг. Так, по мнению У. Боуэна, человеческий капитал «состоит из приобретенных знаний, навыков, мотивов и энергии, которыми люди наделены и которые могут использоваться в течение определенного периода для производства товаров и услуг» (Bowen H., 1978). Э. Долан и Дж. Линдсей под человеческим капиталом понимают «капитал в форме умственных способностей, полученный посредством через формальное обучение или образование либо практический опыт» (Долан Э., 1992: 496 с.).

Э. Тоффлер считает, что наиболее важным шагом в экономическом развитии нашей эры является появление новой системы получения богатства, которая использует не физическую силу человека, а его умственные способности. Ученый ввел понятие символического капитала, под которым он понимает знания. Согласно Тоффлеру, этот вид капитала, в отличие от тради-

ционных форм, неисчерпаем и в то же время доступен неограниченному числу пользователей без ограничений (Тоффлер А., 1997: 464 с.).

Другая группа ученых, сторонников «инвестиционного» определения человеческого капитала, подчеркивает накопление определенных способностей и качеств в результате инвестиций в человека или человеческой активности в различных формах. Таким образом, по мнению С.А. Дятлова, человеческий капитал – это запас здоровья, знаний, навыков, способностей, мотиваций, сформированный в результате инвестиций и накопленный человеком, которые надлежащим образом используются в той или иной сфере общественного воспроизводства, повышают производительность труда и производства и, таким образом, влияют на рост доходов данного человека» (Дятлов С.А., 1996: 141 с.).

По наблюдениям зарубежных экономистов, в промышленно развитых странах прибыли фирм растут прямо пропорционально росту заработной платы их сотрудников. Поэтому фирмы и государство начинают вкладывать все больше и больше средств в человеческий капитал, в те сферы, которые влияют на формирование способностей человека к эффективной работе, в его здоровье и образование (Егель Е.А., 2007: С. 76 – 81).

Результаты и рассуждения.

Обычно принято различать функциональное и персональное распределение доходов (Функциональное и персональное распределение доходов, 2018).

Функциональное распределение доходов (англ. Functional distribution of income) характеризует распределение совокупного дохода общества между факторами производства, другими словами, оно указывает, какая часть национального дохода присваивается соответствующими факторами производства. В результате функционального распределения доходов формируются такие первичные доходы, как заработная плата, рента, прибыль и прибыль.

Заработная плата выплачивается за трудовые услуги, предоставляемые работниками разных профессий при реализации их трудовой активности. Рента (англ. Rent) – это доход, который приносят земля и другие природные ресурсы. Процент (англ. Percent) – это доход на капитал. Если капитал имеет денежную форму, то поставщики денежного капитала получают доход в виде ссудного процента. Если капитал предстает в овеществленной

форме, то его владельцы из некооперативного сектора получают доход в виде дохода на собственность. Цена предпринимательской способности – это прибыль (англ. profit).

Персональное распределение (англ. Personal distribution) – это распределение национально-го дохода между гражданами страны, независимо от того, владельцами каких факторов производства они являются. Существенным в этом направлении являются выплаты по программам государственной помощи – трансфертные платежи. Трансферты (англ. Transfers) – это бюджетные средства для финансирования обязательных выплат населению: пенсий, стипендий, пособий, компенсаций, других социальных выплат, установленных законодательством страны, правовыми актами органов местного самоуправления.

Проблема распределения доходов в условиях рыночной экономики всегда сталкивается с проблемой справедливости распределения. Распределение дохода должно быть по возможности справедливым. «Справедливое распределение» тесно связано с проблемой неравенства благосостояния. Неравенство благосостояния – это одна из древнейших экономических проблем. Полностью свести ее на «нет» на настоящий момент не удалось ни одному государству мира.

Вообще справедливость в экономической теории – это проблема приемлемой степени неравенства в распределении доходов. И здесь надо сразу сказать, что единого ответа на этот вопрос у экономистов-теоретиков не существует. Существуют наиболее известные концепции справедливости, или справедливого распределения доходов: эгалитаристская, утилитаристская, роулсианская и рыночная (Сущность справедливого распределения, 2018).

Эгалитаристская концепция (англ. The egalitarian concept) считает справедливым уравнительное распределение доходов. Логика рассуждений здесь такова: если требуется разделить определенное количество благ между людьми, одинаково этого заслуживающими, то справедливым было бы распределение поровну. Проблема заключается в том, что понимать под «одинаковыми заслугами».

Утилитаристская концепция (англ. The utilitarian concept) считает справедливым такое распределение доходов, при котором максимизируется общественное благосостояние, представленное суммой индивидуальных полезностей всех членов общества.

Роулсианская концепция (англ. The rouslian

concept) основана на утверждении, что справедливым будет считаться такое распределение, которое максимизирует благосостояние наименее обеспеченного члена общества.

Рыночная концепция (англ. The market concept) считает справедливым распределение доходов, основанное на свободной игре рыночных цен, конкурентном механизме спроса и предложения на факторы производства. Распределение ресурсов и доходов в рыночных условиях производится безличностным процессом.

Персональное распределение доходов в реальной жизни всегда отмечалось значительной степенью неравномерности. Для количественной оценки степени неравенства в распределении доходов применяется метод построения так называемой кривой Лоренца. Кривая Лоренца показывает соотношение между относительным количеством (доли) населения и долей дохода, получаемого этой группой населения, нарастающим итогом. Чем дальше кривая Лоренца отклоняется от линии абсолютного равенства, тем больше неравенство в распределении доходов в обществе (Распределение дохода общества и проблема неравенства, 2018). Степень общего неравенства можно не только оценить визуально, но и вычислить математически, с помощью коэффициента Джини (Коэффициент Джини, 2018).

В современных условиях конкурентные преимущества экономики и возможности ее модернизации в значительной степени сопряжены с накопленным и реализованным человеческим капиталом. Именно люди с их образованием, квалификацией и опытом формируют границы и возможности технологической, экономической и социальной модернизации общества, позволяющей сократить отставание от экономически развитых государств и обеспечить региональное лидерство.

По мере усложнения технологического аспекта производств требования к рабочей силе становились все выше. На первый план выдвинулись такие качества работника, как его профессиональная подготовка, порой требовавшая значительного времени; его психологические свойства. Высоких технологий и образования уже недостаточно. Теперь хороший работник должен не просто обладать навыками, но и хотеть их полностью применить. Для этого он должен любить свое дело, так как от него все больше ждут не простого выполнения своих обязанностей, а творческого подхода к делу. Психологические качества рабочей силы выступили на пер-

вый план, стали новым источником возрастания человеческого капитала.

Виды человеческого капитала экономисты классифицируют по видам затрат, инвестиций в человеческий капитал. И.В. Ильинский выделяет вследствие этого следующие составляющие: капитал образования, капитал здоровья и капитал культуры. Таким образом, по его мнению, формула человеческого капитала принимает следующий вид (Ильинский И.В., 1996: 189 с.):

$$ЧК = Кз + Кк + Ко,$$

где: ЧК – человеческий капитал; Ко – капитал образования; Кз – капитал здоровья; Кк – капитал культуры.

Инвестиции в образование способствуют формированию высококвалифицированных специалистов, труд которых оказывает наибольшее влияние на темпы экономического роста. Капиталовложения в здоровье приводят к сокращению заболеваний и смертности, продлению трудоспособной жизни человека. Капиталовложения в культуру повышают творческий потенциал человеческой личности, формируют нравственные ценности человека, что сказывается на эффективности экономики.

Вложения в человеческий капитал, по существующим оценкам, гораздо эффективнее, чем вложения в основные фонды. Так, в США на протяжении послевоенного периода нормы отдачи высшего образования располагались в интервале 8 – 12%, тогда как средняя норма прибыли реального капитала составляла около 4% (Щетинин В.П., 2005: С. 18 – 31). Прямая зависимость прослеживается между размерами ВВП и коэффициентом образования населения. Чем ниже коэффициент образования населения, тем беднее страна.

Таким образом, тратясь сегодня на образование и профессиональную подготовку людей, завтра государство получит от них максимальный вклад в ВВП. За новыми знаниями следуют новые технологии, а прогрессивные технологии рождают инновационные и успешно реализуемые товары. Накопленный объем инвестиций в образование в данном случае можно рассматривать как образовательный капитал.

Вопросу оценки человеческого капитала фирм посвящено достаточно большое число работ ученых. Человеческий капитал единственный экономический компонент, обладающий способностью производить стоимость, но кото-

рый очень сложно оценить. Так в американской практике в настоящее время существуют два принципиальных подхода к оценке и учету человеческих ресурсов (Тугускина Г.Н., 2018):

- 1) модели активов;
- 2) модели полезности.

Модели активов предполагают ведение учета затрат на капитал (по аналогии с основным капиталом) и его амортизацию. Модели полезности предлагают непосредственно оценивать эффект тех или иных кадровых инвестиций.

В основу первого подхода взята обычная схема бухгалтерского учета основного капитала, переработанная применительно к особенностям человеческого капитала. В специальных счетах по разработанному перечню учитываются затраты на человеческие ресурсы, которые в зависимости от содержания рассматриваются либо как долгосрочные вложения, увеличивающие размер функционирующего человеческого капитала, либо списываются как потери.

Модели полезности, в свою очередь, позволяют оценить экономические последствия изменения трудового поведения работников в результате тех или иных мероприятий, а также способности работника приносить большую или меньшую прибавочную стоимость в фирме.

На основе проведенного анализа можно сделать вывод о том, что в науке существует три основных подхода к оценке человеческого капитала: затратный (на основе объемов инвестиций в человеческий капитал); доходный (рентный, на основе оценки прогнозируемой отдачи от инвестиций в человеческий капитал); на основе оценки параметров человека. Затратный подход основан на суммировании совокупных расходов на образование, профессиональную подготовку специалистов и других затрат общества, относимые обычно к инвестициям в человеческий капитал (поддержание здоровья, поиск работы и соответствующей информации о заработках, миграцию). Стоимость человеческого капитала определяется результатом накопленных чистых инвестиций в развитие человека как будущего работника на всех стадиях его жизненного цикла.

Доходный принцип предполагает оценку получаемых работниками доходов, которые отражают отдачу на средства, вложенные в соответствующий образовательный и квалификационный уровень. Применение доходного подхода к оценке человеческого капитала предполагает, прежде всего, использование капитализации дохода, получаемого от исполь-

зования данного вида капитала. Именно в этом случае отражается накопление человеческого капитала нынешним поколением и потенциал его использования в экономической деятельности на протяжении трудовой деятельности работника.

Подход к оценке человеческого капитала на основе параметров человека использован в работе для фирм, осуществляющих свою деятельность в условиях инновационного развития. При этом не учитывались возможности наступления кризисных ситуаций, изменения фаз экономических циклов, жизненный цикл человеческого капитала и цикл его воспроизводства.

Среди имен западных экономистов, которые рассматривали вопросы оценки стоимости человеческого капитала, можно назвать таких хорошо известных в истории западной экономической мысли авторов, как В. Петти, Т. Шульц и Дж. Кендрик.

В. Петти был одним из первых, кто применил стоимостные оценки для измерения ценности трудоспособного человека. В своих работах он предложил метод подсчета ценности каждого человека. По его мнению, ценность основной массы людей равна двадцатикратному годовому доходу, который они приносят (Тугускина Г.Н., №6, 2015).

Т. Шульц одним из первых рассчитал величину человеческого капитала в США в 1961 г. Он использовал следующий способ: стоимость одного года обучения каждого уровня умножалась на число человеко-лет образования, накопленных населением к тому или иному моменту времени. Число человеко-лет образования определялось с поправкой на неодинаковую продолжительность учебного года. Оценки образовательного фонда рассчитаны на основе не первоначальной, а восстановительной стоимости, т.е. за основу взята величина стоимости образования, относящаяся не ко времени его получения, а к году подсчета (Теория человеческого капитала, 2018).

Доходного подхода к определению стоимости человеческого капитала придерживаются и ряд таких ученых, как Г. Беккер, Б. Чисуик, И. Фишер, М. Фридмен, Т. Витстейн и др.

Так Г. Беккер предлагает каждого человека рассматривать как комбинацию одной единицы простого труда и известного количества воплощенного в нем человеческого капитала. Следовательно, и заработную плату, получаемую любым работником, также можно рассматривать как сочетание рыночной цены его «плоти» и рентного дохода от вложенного в эту «плоть»

человеческого капитала. Оценка человеческого капитала в рамках данного подхода имеет следующий вид (Тугускина Г.Н., №6, 2015):

$$V_a = \sum_{i=a}^n (B - C) \cdot (1 + i)^{-i}$$

где: V_a – оценка человеческого капитала работника в возрасте a ; B – общая заработная плата; C – часть заработной платы, приходящаяся на труд; n – возраст, в котором заканчивается активная трудовая деятельность человека; i – процентная ставка.

Подберезкин А.И. и Арабян К.К. предлагают следующую модель оценки портфеля человеческого капитала фирмы с n числом работников (Подберезкин А.И., 2012. – 468 с.; Арабян К.К., 2010: 124 с.):

$$ЧК = \sum_{i=1}^n ЧК_i = \sum (ПС_i - СУЗ_i + СПЗ_i + \gamma_3 СИ_i + СЗН_i)$$

где: $ЧК$ – сумма денежных средств, необходимых для привлечения, эксплуатации, удержания работающих в фирме сотрудников; $ЧК_i$ – стоимость человеческого капитала i -го сотрудника фирмы; $ПС_i$ – первоначальная стоимость i -го сотрудника; $СУЗ_i$ – стоимость устаревших знаний i -го сотрудника, которая определяется по формуле $СУЗ_i = \gamma_1 ПС_i$; $СПЗ_i$ – стоимость приобретенных знаний, навыков i -го сотрудника, которая определяется по формуле $СПЗ_i = \gamma_2 ПС_i$; $СИ_i$ – стоимость инвестиций в i -го сотрудника; $СЗН_i$ – стоимость неявных знаний, способностей i -го сотрудника, которая определяется по формуле $СЗН_i = \gamma_4 ПС_i$; $\gamma_1, \gamma_2, \gamma_3, \gamma_4$ – весовые коэффициенты, определенные экспертным путем.

Следует также отметить методику оценки индивидуальной стоимости работника фирмы, предложенную В.В. Царевым и А.Ю. Евстратовым (Царев В.В., 2008: с. 34 – 39). Эта методика, как и подход Г. Беккера, основана на дисконтировании денежных потоков. На наш взгляд, при оценке человеческого капитала должна быть применена операция, обратная дисконтированию, – компаундинг.

Несмотря на существование различных подходов к оценке человеческого капитала, тем не менее, четкой методики его комплексной оценки пока не разработано. Это объясняется тем, что исследования в этой области в нашей стране не проводились, поэтому часто прихо-

дится обращаться к зарубежному опыту, что не позволяет полностью учитывать казахстанскую специфику. В то же время основное внимание уделяется финансовым показателям человеческого капитала и не учитывает показатели, основанные на человеческих данных. В этой связи необходимо искать новые подходы к оценке человеческого капитала фирм.

В рыночной экономике существует порядок, и соответствии с которым простое воспроизводство основного капитала осуществляется через амортизационный фонд. Данный фонд, с точки зрения теории, образуется в результате перенесения стоимости основного капитала на готовый продукт. Нормы амортизационных отчислений утверждаются в законодательном порядке и правительством и имеют тенденцию к увеличению. Образующий амортизационный фонд имеет целевой характер и может быть израсходован только на капитальный ремонт основного капитала и на его замену по истечении срока службы.

Таким образом, собственник средств производства имеет гарантированный источник простого воспроизводства объектов его собственности, используемый для производства товаров и услуг. И эта гарантия дается обществом и за счет общества. Что касается расширенного воспроизводства основного капитала, то эта задача решается путем использования части прибыли и других внутренних источников, а также за счет привлечения кредитных ресурсов.

Капитал физический представляет собой категорию, под которой подразумевают здания, машины, оборудования, используемые для производства товаров и услуг. Физический капитал, объединяясь с трудом, превращается в фактор производства, который используется для создания товаров и услуг, включая новый капитал. Человеческий капитал как продукт производства, как было отмечено, представляет собой знания, умения, навыки, которые человек приобретает в процессе обучения и трудовой деятельности, и, как любой другой вид капитала, имеет способность накапливаться.

Как правило, процесс накопления человеческого капитала носит более длительный характер, чем процесс накопления физического капитала, и включает обучения в школе, вузе, на производстве, повышение квалификации, самообразование, т.е. непрерывные процессы. Если накопление физического капитала длится, как правило, 1 – 5 лет, то процесс накопления в человеческий капитал – 12 – 20 лет (Человеческий капитал как фактор экономического роста, 2018).

Накопление научно-образовательного потенциала, лежащего в основе человеческого капитала, имеет существенные отличия от накопления материальных ресурсов. На начальном этапе функционирования человеческий капитал за счет постепенного накопления производственного опыта имеет низкую ценность, которая не уменьшается, а накапливается (в отличие от физического капитала). Процесс повышения ценности интеллектуального капитала обратен процессу обесценения физического капитала.

Острая нехватка средств для обеспечения нормальной жизнедеятельности граждан является следствием экономического неравенства собственников человеческого и физического капитала. Этот факт, в свою очередь, прямо или косвенно является причиной абсолютного большинства особенностей формирования интеллектуального капитала.

Решение данного вопроса сводится к обеспечению равных условий воспроизводства основного (материально-вещественного) и человеческого капитала, для чего необходимо законодательно признать право собственности работника на его человеческий капитал и включить стоимость последнего в хозяйственный оборот фирмы посредством механизма амортизации. В законодательстве и теории нет ограничений по внедрению этой меры, а правомерность амортизации человеческого капитала обусловлена двумя причинами:

- во-первых, наличием у человеческого капитала так же, как у основного капитала, стоимости, которая объективно существует до момента его включения в производственный процесс;
- во-вторых, необходимостью осуществления инвестиций для формирования и воспроизводства человеческого капитала так же, как и для созданного капитала.

Тесная связь и высокая степень влияния интеллектуального капитала на рост производства добавленной стоимости заставляет задуматься о справедливости ее распределения. Причина этого скрыта в искажении сущности заработной платы и деформации структуры добавленной стоимости. Капиталист, организуя производство, нанимает работника и признает его заработную плату своими издержками, т.е. включает ее в себестоимость продукции и единолично присваивает добавленную стоимость. Однако источником добавленной стоимости признается живой продуктивный труд всех участников процесса производства.

Иными словами, новая стоимость создается, когда в процессе производства преобразуется форма вещей, исходный материал приобретает новую форму: из кожи получается обувь, из муки – хлеб, из ткани – одежда, из информации – знание и т.п. Структура добавленной стоимости состоит из прибыли и заработной платы, которая по своей природе является доходом собственника человеческого капитала.

К. Маркс называет собственника рабочей силы и собственника средств производства равноправными товаровладельцами и юридически равноправными лицами (Маркс К., 2018). Но собственник рабочей силы таких гарантий не имеет. Его способности к труду воспроизводятся только за счет одного источника – той части добавленной стоимости, которую он получает от собственника средств производства в форме заработной платы. Данный источник гарантируется обществом только частично (в размере минимальной оплаты труда, которая не может обеспечить его простое воспроизводство).

Два подхода к воспроизводству объектов собственности капиталиста и наемного работника нашли отражение в социально-экономических категориях «равенство» и «неравенство». Эти категории широко используются в социальных науках, в особенности в экономической теории. Равенство имеет как количественную, так и качественную определенность. В контексте нашего исследования нас интересует качественная определенность категории «равенство».

Экономическое равенство сводится к тому простому факту, что люди от природы равны между собой, поскольку она заложила в них программу воспроизводства потребностей, другими словами, их систематического удовлетворения. Экономическое неравенство наступает тогда, когда формальные правила предусматривают удовлетворение одной и той же потребности для одних посредством одного механизма, а для других – другого. На языке математической логики равенство можно выразить как отношение, когда все, что относится к одному из объектов (факторов производства), полностью относится и к другому, если допускает их природа.

Простое воспроизводство человеческого капитала должно осуществляться так же на основе его амортизации. В связи с этим необходимо рассмотреть вопрос: допускает ли природа человеческого капитала его физический и моральный износ. В современной экономической литературе дается положительный ответ на данный вопрос. Вместе с тем нет еще специальных комплекс-

ных исследований, в которых данная проблема решалась не только теоретически, но и практически. Наша цель – рассмотреть ее в постановочном плане и попытаться сформировать теоретико-методологические основы ее решения.

Таким образом, добавленная стоимость должна распределяться между участниками производства пропорционально их вкладу в этот процесс. Реалиям сегодняшнего дня соответствует принцип участия в производстве благ, основанный на экономическом равенстве собственников условий производства. Он должен стать основой формы труда «социальное партнерство» и заменить существующий наемный труд, реализуемый по формуле «человеческий капитал – товар», а также создать условия для гарантированного воспроизводства человеческого капитала, собственники которого составляют абсолютное большинство участников общественного воспроизводства. То есть человеческий капитал должен амортизироваться, что дает гарантию, как минимум, простого воспроизводства человеческого капитала, а нелинейная зависимость амортизационных отчислений создает предпосылки закономерного увеличения дохода его собственника с увеличением трудового стажа.

Поэтому предлагаем следующий механизм справедливого распределения доходов в контексте амортизации человеческого капитала:

1. В течение трудового периода за выполненную работу работник получает часть прибавочной стоимости в форме заработной платы, а оставшаяся часть – в форме амортизации по итогам года из чистой прибыли фирмы. Это положение должно быть законодательно закреплено в стране.

2. К моменту заключения трудового договора работник согласовывает с работодателем стоимость своего человеческого капитала в денежном выражении.

3. Стоимость человеческого капитала индивидуального работника равна:

$$ЧК = K + И,$$

где: K_1 – капитальные вложения работника на получение профессионального образования;

I_1 – инвестиции работника в повышение квалификации, например в системе послевузовского образования.

4. Нарастающая стоимость человеческого капитала индивидуального работника рассчитывается по формуле:

$$ЧК = 3O_t(1 + r_t)^t + 3K_{it}(1 + r_t)^t,$$

где: $3O_t$ – затраты денежных средств работника за период обучения t ;

$3K_{it}$ – затраты денежных средств работника в повышение квалификации в период времен t ;

r_t – ставка дисконта в период времени t .

5. Совокупный капитал фирмы будет равна:

$n \times n \times m$

$$СК = \sum_{i=1}^n 3O_{it}(1 + r_t)^t + \sum_{i=1}^n 3K_{it}(1 + r_t)^t + \sum_{j=1}^m УК_{jt}(1 + r_t)^t,$$

где: $3O_{it}$ – затраты денежных средств i -го работника за период обучения t ;

$3K_{it}$ – затраты денежных средств i -го работника в повышение квалификации в период времен t ;

$УК_{jt}$ – сумма денежных средств или других видов активов, внесенных j -м работодателем в уставный капитал фирмы в период времен t ;

j – численность работодателей.

6. Годовая амортизация человеческого капитала индивидуального работника определяется по формуле:

$$A = ЧК \cdot ЧП / СК,$$

где ЧП – чистая годовая прибыль фирмы.

Заключение

Развитие парадигмы постиндустриального общества на основе экономики знаний формирует новое качество и роль человека в экономике, обостряя основное социально-экономическое противоречие между трудом и капиталом в условиях структурного кризиса современной экономики. Данное положение диктует необходимость дальнейшего исследования феномена человеческого потенциала в экономической теории;

Под человеческим капиталом следует понимать воплощенный в человеке запас способностей, знаний, навыков и мотиваций. Его главная особенность заключается в неотделимости от личности своего носителя. Этим он отличается от физического капитала. Его формирование, подобно накоплению физического

или финансового капитала, требует отвлечения средств от текущего потребления ради получения дополнительных доходов в будущем. К важнейшими видами человеческих инвестиций относят образование, подготовку на производстве, миграцию, информационный поиск, рождение и воспитание детей.

Понятие человеческого капитала не тождественно понятию рабочей силы. Способность к труду характеризует свойства рабочей силы, а человеческий капитал означает капитализированную стоимость этой совокупности способностей, которую надо амортизировать. Капитализированная стоимость трудовых способностей входит составной частью в продукт, являющийся «суммой жизненных средств», необходимых для «поддержания трудящегося индивидуума как такого в состоянии нормальной жизнедеятельности».

Амортизация предназначена для восстановления начального капитала по окончании срока его использования. Необходимость амортизации технического капитала вызывается его нормативным износом (продолжительность жизненного цикла капитала) или износом сверхнормативным (интенсивное и экстенсивное использование оборудования), моральным износом (в случае быстрого технического прогресса).

Для практического решения проблемы амортизации человеческого капитала необходимо на объективных основаниях определить его стоимость. Общество должно располагать добротными методиками измерения и сопровождения изменений стоимости человеческого капитала в процессе его формирования и функционирования. В настоящее время проблема измерения человеческого капитала заняла достойное место в социально-экономических исследованиях. Однако все используемые модели решения этой важной проблемы не дают значимых результатов.

Годовая амортизация индивидуального работника определяется путем умножения стоимости человеческого капитала на чистую прибыль, приходящуюся на единицу совокупного капитала фирмы. Совокупный капитал – это инвестиции, вложенные работодателями в уставный капитал фирмы плюс стоимость человеческого капитала работников.

Литература

- Becker G.S. Human Capital. – N.Y.: Columbia University Press, 1975.
Bowen H. Investment in Learning. – San Francisco, 1978.

- Shultz T. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences. – N.Y., 1968, vol. 6.
 Автор «кривой Кузнец» Саймон Кузнец. – www.peoples.ru/science
 Альфред Маршалл: Принципы экономической науки. – www.gumfak.ru
 Арабян К.К. Оценка человеческого капитала. Сб. докладов по итогам Всероссийской научно-практической конференции, Москва, 10 – 19 марта 2010 г. / Под общ. ред. проф. О.Н. Мельникова. – М.: Издательство «Креативная экономика», 2010. – 124 с.
 Долан Э., Линдсей Дж. Рынок: микроэкономическая модель. – СПб.: Печатный Двор, 1992. – 496 с.
 Дятлов С.А. Теория человеческого капитала. – СПб.: Изд-во СПбУЭФ, 1996. – 141 с.
 Егель Е.А. Роль человеческого капитала в современной экономике // Вестник Оренбургского государственного университета, №3, 2007. С. 76 – 81.
 Ильинский И.В. Инвестиции в будущее: образование в инновационном воспроизводстве. – СПб.: Изд. СПбУЭФ, 1996. – 189 с.
 Коэффициент Джини. – www.economicportal.ru/ponyatiya-all/koefficient-dzhini.html
 Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Том 1. – <https://www.marxists.org/russkij/marx>
 Маркс К., Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии. – М.: Политиздат, 1980. – 199 с.
 Марксистская теория распределения доходов. – pidruchniki.com
 Петти У. Политическая арифметика. – udik.com.ua/books/book-224/chapter-6466
 Подберезкин А.И. Национальный человеческий капитал. В 5 т. Том 1. Роль идеологии в модернизации России. – М.: МГИМО–Университет, Москва, 2012. – 468 с.
 Проблемы развития человеческого капитала. – dspace.nua.kharkov.ua/.../bitstream
 Распределение дохода общества и проблема неравенства. – <http://lektii.net/2>
 Сущность справедливого распределения. – <http://studbooks.net/1172202>
 Теория заработной платы А. Смит. – studopedia.org/10-155270.html
 Теория человеческого капитала. – <http://www.libertarium.ru/10624>
 Тоффлер А. Футурошок: пер. с англ. – СПб.: Лань, 1997. – 464 с.
 Тугускина Г.Н. Сравнительный анализ методик и показателей оценки человеческого капитала предприятий // Современные технологии управления, №6, 2015.
 Тугускина Г.Н. Основные подходы и методы оценки человеческого капитала в стоимости бизнеса. – http://www.rusnauka.com/20_AND_2009/Economics
 Учение К. Маркса о прибылях и ее конкретных формах. – www.turboreferat.ru/history
 Функциональное и персональное распределение доходов. – economy-ru.info/info/67118/
 Царев В.В., Евстратов А.Ю. Оценка индивидуальной стоимости работника коммерческого предприятия // Управление персоналом, 2008, №24, с. 34 – 39.
 Человеческий капитал как фактор экономического роста. – <https://dis.ru>
 Шумпетер Й. Капитализм, Социализм и Демократия: Пер. с англ. / Предисл. и общ. ред. В.С. Автономова. – М.: Экономика, 1995. – 540 с.
 Щетинин В.П. Российская экономика в 2004 году: тенденции и перспективы // Вопросы экономики, №6, 2005. С. 18 – 31.
 Экономическая таблица Ф. Кенэ. – www.bibliotekar.ru/istoria-economicheskikh-ucheniy
 Экономическая теория Д. Рикардо. – <https://studfiles.net/preview/3048349>
 Экономическая теория Дж. С. Милля. – studopedia.org/2-43957.html
 Экономическое учение А. Тюрго. – www.grandars.ru

References

- Becker G.S. Human Capital. – N.Y.: Columbia University Press, 1964.
 Bowen H. Investment in Learning. – San Francisco, 1978.
 Shultz T. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences. – N.Y., 1968, vol. 6.
 Avtor «krivoy Kuznetsa» Saymon Kuznets [The author of the “curve of the Smith” Simon Kuznets]. – www.peoples.ru/science
 Alfred Marshall: Printsipy ekonomicheskoy nauki [Alfred Marshall: Principles of Economic Science]. – www.gumfak.ru
 Arabyan K.K. Otsenka chelovecheskogo kapitala. Sb. dokladov po itogam Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, Moskva, 10 – 19 marta 2010 g. / Pod obsch. red. prof. O.N. Melnikova. – M.: Izdatelstvo «Kreativnaya ekonomika», 2010. – 124 s. [Evaluation of human capital. Sat. reports on the results of the All-Russian Scientific and Practical Conference, Moscow, March 10 – 19, 2010 / Under total. Ed. prof. HE. Melnikov. – M.: Publishing house “Creative Economy”, 2010. – 124 p.].
 Dolan E., Lindsey Dzh. Ryinok: mikroekonomicheskaya model – SPb.: Pechatnyiy Dvor, 1992. – 496 s. [Market: microeconomic model. St. Petersburg.: Printed Yard, 1992. – 496 p.].
 Dyatlov S.A. Teoriya chelovecheskogo kapitala. – SPb.: Izd-vo SPbUEF, 1996. – 141 s. [The theory of human capital. – SPb.: Publishing house SPbUEF, 1996. – 141 p.].
 Egel E.A. Rol chelovecheskogo kapitala v sovremennoy ekonomike // Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta, #3, 2007. S. 76 – 81 [The role of human capital in the modern economy // Bulletin of the Orenburg State University, No. 3, 2007. P. 76 – 81].
 Ilinskiy I.V. Investitsii v budushee: obrazovanie v innovatsionnom vosproizvodstve. – SPb.: Izd. SPbUEF, 1996. – 189 s. [Investing in the future: education in innovative reproduction. – SPb.: Izd. SPbUEF, 1996. – 189 p.].
 Koeffitsient Dzhini [Gini coefficient]. – www.economicportal.ru/ponyatiya-all/koefficient-dzhini.html

- Marks K. Kapital. Kritika politicheskoy ekonomii. Tom 1 [Capital. Criticism of political economy. Volume 1]. – <https://www.marxists.org/russkij/marx>
- Marks K., Engels F. Manifest kommunisticheskoy partii. – M.: Politizdat, 1980. – 199 s. [Manifesto of the Communist Party. – Moscow: Politizdat, 1980. – 199 p.].
- Marksistskaya teoriya raspredeleniya dohodov [Marxist theory of income distribution]. – pidruchniki.com
- Petti U. Politicheskaya arifmetika [Political arithmetic]. – udik.com.ua/books/book-224/chapter-6466
- Podberezkin A.I. Natsionalnyy chelovecheskiy kapital. V 5 t. Tom 1. Rol ideologii v modernizatsii Rossii. – M.: MGIMO–Universitet, Moskva, 2012. – 468 s. [National human capital. Volume 5: Volume 1. The Role of Ideology in the Modernization of Russia. – Moscow: MGIMO-University, Moscow, 2012. – 468 p.].
- Problemy razvitiya chelovecheskogo kapitala [Problems of human capital development]. – [dspace.nua.kharkov.ua/.../bitstream/Raspredelenie dohoda obschestva i problema neravenstva](http://dspace.nua.kharkov.ua/.../bitstream/Raspredelenie%20dohoda%20obschestva%20i%20problema%20neravenstva) [Distribution of income of society and the problem of inequality]. – <http://lektsii.net/2>
- Suschnost spravedlivogo raspredeleniya [The essence of an equitable distribution]. – <http://studbooks.net/1172202>
- Teoriya zarabotnoy platy A. Smit [Wage theory A. Smith]. – studopedia.org/10-155270.html
- Teoriya chelovecheskogo kapitala [The theory of human capital]. – <http://www.libertarium.ru/10624>
- Toffler A. Futuroshok: per. s angl. – SPb.: Lan, 1997. – 464 s. [Futuroshok: per. with English. – St. Petersburg: Lan, 1997. – 464 p.].
- Tuguskina G.N. Sravnitel'nyy analiz metodik i pokazatelej ocenki chelovecheskogo kapitala predpriyatij // Sovremennye tekhnologii upravleniya, №6, 2015 [Comparative analysis of methodologies and indicators for assessing the human capital of enterprises // Modern management technologies, № 6, 2015].
- Tuguskina G.N. Osnovnyie podhody i metody otsenki chelovecheskogo kapitala v stoimosti biznesa [Basic approaches and methods for assessing human capital in the value of business]. – http://www.rusnauka.com/20_AND_2009/Economics
- Uchenie K. Marksa o pribyilyah i ee konkretnyih formah [The doctrine of K. Marx on profits and its specific forms]. – www.turboreferat.ru/history
- Funkcional'noe i personal'noe raspredelenie dohodov [Functional and personal income distribution]. – economy-ru.info/info/67118/
- Tsarev V.V., Evstratov A.Yu. Otsenka individualnoy stoimosti rabotnika kommercheskogo predpriyatiya // Upravlenie personalom, 2008, #24, s. 34 – 39 [Estimation of the individual cost of an employee of a commercial enterprise // Human Resources, 2008, No.24, p. 34 – 39].
- Chelovecheskiy kapital kak faktor ekonomicheskogo rosta [Human capital as a factor of economic growth]. – <https://dis.ru>
- Shumpeter Y. Kapitalizm, Sotsializm i Demokratiya: Per. s angl. / Predisl. i obsch. red. V.S. Avtonomova. – M.: Ekonomika, 1995. – 540 s. [Capitalism, Socialism and Democracy: Trans. with English. / Foreword. and Society. Ed. V.S. Avtonomov. – Moscow: The Economy, 1995. – 540 p.].
- Schetinin V.P. Rossiyskaya ekonomika v 2004 godu: tendentsii i perspektivy // Voprosy ekonomiki, #6, 2005. S. 18 – 31 [The Russian Economy in 2004: Trends and Prospects // Issues of Economics, No. 6, 2005. pp. 18 – 31].
- Ekonomicheskaya tablitsa F. Kene [Economic table F. Quesnay]. – www.bibliotekar.ru/istoria-economiceskikh-ucheniy
- Ekonomicheskaya teoriya D. Rikardo [The economic theory of D. Ricardo]. – <https://studfiles.net/preview/3048349>
- Ekonomicheskaya teoriya Dzh. S. Millya [The economic theory of JS Mill]. – studopedia.org/2-43957.html
- Ekonomicheskoe uchenie A. Tyurgo [The economic doctrine of A. Turgot]. – www.grandars.ru

Джилкибаев Ж.В.¹, Мусапиров Х.К.²

¹МВА, старший преподаватель, Алматы Менеджмент Университет, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: jeksen.kz@gmail.com

²докторант делового администрирования, старший преподаватель,
Алматы Менеджмент Университет, Казахстан, г. Алматы, e-mail: musapirov@mail.ru

**ИННОВАЦИОННАЯ БИЗНЕС-МОДЕЛЬ НАНОКОРПОРАЦИИ:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ И ОПЫТ ВНЕДРЕНИЯ НА
КАЗАХСТАНСКИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ**

Выбранная тема исследования в настоящее время является актуальной, особенно для предприятий Казахстана: во многих компаниях существует значительный разрыв между стратегическими целями и планами и реальными полученными результатами текущей деятельности. Согласно исследованиям, в среднем компании «вырабатывают» лишь 63% того финансового результата, который обещают их стратегии. Нередко задекларированные в компаниях проекты остаются не реализованными, задуманные цели – недостижимыми. Это особенно характерно для поставленных целей в междисциплинарных областях – снижение затрат, обеспечение качества, ритмичности и дисциплины поставок, сокращение времени выполнения операций и т.д.

Эффективно решать возникающие проблемы и достигать целей помогают особенности мышления успешных менеджеров (дизайн-мышление, процессный подход), применение предложенной авторами бизнес-модели нанокорпорации, а также адекватные управленческие инновации.

Модель нанокорпорации предполагает набор самостоятельных, специализированных фирм-поставщиков с небольшим координирующим стержневым звеном во главе (сетевое предприятие). В нанокорпорации бизнес-процессы направлены не столько вовнутрь организации, а сколько на интеграцию с поставщиками (нетворкинг). Стержневая фирма развивает базовую компетенцию и специализируется на вопросах корпоративного управления, планирования, маркетинга. Расширяющаяся партнерская деловая сеть обеспечивает быстрый рост бизнеса, минимизацию издержек, высокую мобильность.

Ключевые слова: стратегия, дизайн-мышление, нанокорпорация, управленческие инновации.

Djilkibaev J.V.¹, Musapirov Kh.K.²

¹MBA, Senior Lecturer, Almaty Management University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: jeksen.kz@gmail.com

²Doctoral Degree in Business Administration, Senior Lecturer, Almaty Management University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: musapirov@mail.ru

**Innovative business model of nanocorporation: theoretical prerequisites and
experience of implementation in Kazakhstan enterprises**

The selected research topic is currently relevant, especially for enterprises in Kazakhstan: in many companies there is a significant gap between the strategic goals and plans and the actual results of current activities. According to the research, on average, companies “generate” only 63% of the financial result that their strategies promise. Not infrequently declared projects in companies remain unrealized, the conceived goals are unattainable. This is especially true for the set goals in interdisciplinary areas – reducing costs, ensuring quality, rhythm and discipline of supply, reducing the time of operations, etc. Effectively solve emerging problems and achieve goals help the thinking of successful managers (design thinking, process approach), the application of the proposed business model of the nanocorporation, as well as adequate managerial innovations. The model of a nanocorporation involves a set of indepen-

dent, specialized supply firms with a small coordinating core link at the head (network enterprise). In a nanocorporation, business processes are directed not so much to the organization, but as to integration with suppliers (networking). The core company develops its core competence and specializes in corporate governance, planning, and marketing. Expanding partner business network provides fast business growth, minimization of costs, high mobility.

Key words: strategy, design-thinking, nanocorporation, managerial innovations.

Джилкибаев Ж.В.¹, Мусапиров Х.К.²

¹МВА, аға оқытушы, Алматы Менеджмент Университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: jeksen.kz@gmail.com

²докторант, аға оқытушы, Алматы Менеджмент Университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: musapirov@mail.ru

Инновациялық нанокорпорация бизнес-моделі: теориялық алғышарттары және қазақстандық кәсіпорындарында іске асыру тәжірибелері

Таңдалған зерттеу тақырыбы, әсіресе Қазақстандағы кәсіпорындар үшін өзекті болып табылады: көптеген компанияларда стратегиялық мақсат-жоспарлар мен кезекті қызметтің нақты нәтижелері арасында айтарлықтай айырмашылық бар. Зерттеулер бойынша, орта есеппен алғанда, компаниялар уәде еткен қаржылық стратегияларының нәтижесінің тек 63%-ын «іске асырады». Жарияланған жобалардың іске асырылмауы, мақсаттарға қол жеткізе алмау жағдайлары сирек емес. Әсіресе бұл пәнаралық салаларда белгіленген мақсаттарға сипаттамалы – шығыстарды азайту, сапасын қамтамасыз ету, жабдықтаудың реттілігі мен тәртібі, іс атқарудың уақытын тығыздау және т.б. Үздік менеджерлердің ой қабілеттерінің ерекшеліктері (дизайн-ойлау, процестік тәсілдеме), сонымен қатар, авторлардың ұсынып отырған нанокорпорацияның бизнес-моделі және адекватты басқарушылық инновациялары – пайда болатын мәселелерді шешуге және мақсаттарға жетуге көмек береді. Нанокорпорацияның моделі – ол басқаруында шағын үйлестіруші басты бөліммен (желілік кәсіпорын) бір топ дербес, мамандандырылған өнім-беруші фирмалардан құрастырылады. Нанокорпорацияда бизнес-процестер ұйым ішіне қарай емес, өнім берушілермен интеграцияға бағытталған (нетворкинг). Негізгі компания өзінің негізгі біліктілігін дамытады және корпоративтік басқару, жоспарлау және маркетинг саласында мамандануда. Серіктес іскерлік желінің кеңейтілуі бизнестің жылдам өсуін, шығыстардың азаюын, жоғары ұтқырлықты қамтамасыз етеді.

Түйін сөздер: стратегия, дизайн-ойлау, нанокорпорация, басқарушылық инновациялар.

Введение

Смысл любой бизнес-стратегии на конкурентных рынках – победа в конкурентной борьбе путем эффективной интеграции текущей операционной деятельности компании и неких долгосрочных планов и видения будущего этой организации. Во многих современных компаниях как развитых, так и развивающихся стран одна из основных проблем – существование значительного разрыва между стратегическими целями и планами, с одной стороны, и реальными полученными результатами текущей деятельности предприятия – с другой.

Согласно исследованиям, в среднем компании «вырабатывают» лишь 63% того финансового результата, который обещают их стратегии (Мэнкинс М., 2017:240с). Нередко задекларированные в компаниях проекты остаются нереализованными, задуманные цели – недостижимыми. Это особенно характерно для поставленных целей в междисциплинарных областях – снижение затрат, обеспечение качества, ритмичности и дисциплины поставок,

сокращение времени выполнения операций и т.д.

Эффективно решать возникающие проблемы и достигать целей помогают особенности мышления успешных менеджеров, применение бизнес-модели нанокорпорации, а также адекватные управленческие инновации.

Материалы и методы

В качестве объектов исследования авторы выбрали 6 организаций из 5 регионов Казахстана, которые внедрились (полностью или частично) инновационную модель нанокорпорации, а также для сравнения 3 компании, которые не вносили в свои организации стратегические и управленческие изменения в требуемых параметрах. Указанные компании представляют коммерческий сектор экономики – как в сфере предоставления услуг, торговли, общественного питания, так и производственные и строительные предприятия

Мы имеем дело как с компаниями небольших размеров, почти крошечных, так и предп-

рительствами крупного бизнеса. Исследуемые организации имеют историю работы по данной модели от одного года до четырех лет, что позволяет получить определенные исследовательские результаты и делать некоторые обоснованные выводы.

Для достижения целей исследования были использованы как данные документального анализа и внешней оценки, так и самооценочные измерения субъективного опыта. Вся информация была разделена на четыре категории:

- наблюдения осведомленных лиц, включая как собственные наблюдения, так и оценки сотрудников, клиентов, поставщиков компании (observation);

- документальные записи деятельности организации, зафиксированные внешними или внутренними пользователями (archivalresearch), а также анализ текстов рабочих документов организации (textualanalysis);

- данные глубинного структурированного интервью ключевых лиц организации, принимающих стратегические решения (structure d'interview);

- данные самоотчетов или самооценок ключевых лиц, участвующих в изменениях (self-report, oralhistory).

При написании статьи использовались общие методы анализа и синтеза, системный подход, индукция, дедукция и абдукция. Для сравнения и анализа в исследовании также используются статистические данные по отраслевым, региональным, национальным мега-трендам.

Обзор литературы

Стиль мышления, принятый в традиционной организации, по большей части индуктивно-дедуктивный. Для формирования эффективного мышления в условиях неопределенности, развития способностей к инновациям и постоянному совершенствованию важно сделать упор на развитии абдуктивного видения и управленческого мышления, ориентированного на процесс.

Если дедукция на основе анализа и выведения следствий из общего правила доказывает, что нечто непременно *должно быть*, а индукция опытным путем обосновывает, что это нечто *действительно существует и действует*, то абдукция предполагает, что нечто *может иметь место*. Абдукция есть процесс формирования гипотез, ключевой способ порождения нового знания, базовое мышление для развития инноваций и непрерывного совершенствования.

Этот тип мыслительного, синтетического, системного подхода представлен, с одной стороны, дизайн-мышлением. В литературе концепции и практика дизайн-мышления представлены в работах Б. Росса, Т. Брауна, Ж. Лидтка, А. Берсел, Д. Эбенштейн и других (Браун Т., 2017, Лидтка Ж., 2012).

Дизайн-мышление и присущий ей метод итерации эффективно устраняют разрыв между ментальными стратегическими конструкциями и текущими показателями деятельности компании. На этом пути в полной мере раскрываются способности человека создавать новые идеи, несущие как функциональный, так и эмоциональный компонент.

С другой стороны, данный подход используется в концепциях менеджмента, фокусирующегося на улучшении процессов в организациях, тотальном повышении качества (TQM), создании бережливого производства и ценности для конечного клиента, что предполагает «видение ситуации в целом» (Э. Деминг, 2017, Дж. Вумек, 2017, М. Имаи, 2016 и 2014).

Исходный посыл процессного мышления состоит в том, что для достижения стратегического результата надо сначала улучшить процессы и их узкие места. Под процессами (бизнес-процессами в коммерческих организациях) имеются в виду как управленческие и поддерживающие, так и основные операционные процессы в организации.

Как отмечает Гари Хэмел, перед организациями XXI века стоят новые, масштабные управленческие задачи по мобилизации и организации усилий людей [Хэмел Г., 2017:35с]. Среди них:

- резко увеличить скорость стратегического обновления в организациях в связи с немислимым ускорением перемен;

- превратить инноваций в повседневное дело всех и каждого в условиях сокращения жизненных циклов продуктов, организаций, отраслей;

- создать в организациях атмосферу, в которой люди будут проявлять себя со стороны творчества, инициативы, изобретательности, преданности, страсти; когда сотрудники будут стремиться раскрывать свои таланты и трудиться на пределе возможностей.

Общая тенденция такова, что по мере механизации и автоматизации труда, расширения применения роботов и искусственного интеллекта значение простой исполнительности, старательности, типовых знаний работников будет уменьшаться. Эти качества сегодня все

меньше помогают при создании и сохранении конкурентного преимущества фирмы. По оценке Г. Хэмела, их вклад в конкурентоспособность компании составляет меньше 20%.

Надежный фундамент для выполнения важных управленческих задач XXI века позволяют создать инновационное применение бизнес-модели нанокорпорации, внедрение новых способов управления, изменения в организационной структуре.

Результаты и рассуждения

Исследования показали, что если в компании не налажено качественное операционное управление, то не поможет даже гениальная стратегия. Обеспечение качественного управления операциями требует вложений в людей и процессы. Именно необходимость инвестиций останавливает многих от заимствования лучших практик. Отладив операционный менеджмент, мы можем создавать на его основе более сложные инструменты, критически важные для успеха в условиях высокой неопределенности (*аналитика данных, поддержка принятия решений, внутренняя коммуникация и т.д.*).

Безусловно, имеющиеся отставания в операционной эффективности и используемых технологиях, слабое умение и немотивированность работников, несовершенные методы управления, нерыночные ценности организационной культуры и т.д. являются причинами, не позволяющими фирмам достигать поставленных стратегических целей. Тем более, что сами границы отраслевой продуктивности постоянно расширяются. Подобные объяснения провалов при достижении поставленных целей и проведении изменений на предприятиях, вместе с жалобами на недостаточную обеспеченность ресурсами или неожиданные действия конкурентов чаще всего встречаются и на постсоветском пространстве.

Распространенность указанной объяснительной логики связана также с тем, что она позволяет топ-менеджерам и их консультантам легко списывать неудачи сформулированной ими «правильной» стратегии верной бизнес-модели на ее «неправильное» претворение в жизнь и плохую работу исполнителей.

Вместе с тем, даже лучшая операционная эффективность не может дать надежного конкурентного преимущества: для этого нужно иметь уникальную стратегию, то есть делать что-то иначе, чем другие. Вот на чем, по известному мнению Майкла Портера, должно сосредото-

читься руководство компании, предоставив менеджерам среднего и низового звеньев исполнение стратегических планов.

Основными причинами разрыва между стратегическими целями и фактическими результатами деятельности фирм, потери ими своих прежних позиций и достижений нередко являются также сама неправильная стратегия, неадаптированная бизнес-модель, некачественное стратегическое планирование, негибкость мышления менеджеров.

Как известно, стратегия фирмы описывает ее долгосрочные цели и пути их достижения. В Древней Греции спросили философа: «Как попасть на гору Олимп?». Нет ничего проще, ответил мудрец – делайте каждый шаг в правильном направлении.

Собственно стратегию, то есть простые, долгосрочные, согласованные между собой цели и основные направления (курс, путь) деятельности предприятия во внешней конкурентной среде, должен определять собственник бизнеса с участием топ-менеджмента. Конкретная последовательность шагов в выбранном направлении и распределение необходимых ресурсов образуют стратегический план, который формируется с участием тех менеджеров, которые будут его реализовывать. Стратегия и стратегический план компании призваны интегрировать долгосрочные цели, политику и последовательность действий в одно целое.

Стратегии (и лежащие к их основе бизнес-модели) не приносят желаемых результатов чаще всего из-за их неэффективного применения и претворения в жизнь, особенно на среднем управленческом и операционном уровне фирмы. В связи с этим «именно система исполнения должна стать той силой, которая направит организацию к намеченным целям» (Боссиди Л., 2016:8с). Для повышения конкурентоспособности компаний действительно важна налаженная система исполнения намеченных целей: непрерывное совершенствование операций (кайдзен), межфункциональный менеджмент и развертывание политики в организации и т.д.

Один из главных выводов законченного в 2017 году обширного исследования 12 тыс. фирм из 34 стран мира в рамках проекта World Management Survey состоит в том, что «достижение операционной эффективности – до сих пор непростая задача даже для хорошо информированных и структурированных компаний. Это касается всех стран и отраслей, несмотря на то, что многие процедуры менеджмента хорошо из-

вестны» (Садун Р. и др., 2018).

Любая производственная (операционная) система есть реализация стратегии на практике, то есть нельзя рассматривать стратегию и ее исполнение изолированно – это две стороны одной медали. Вряд ли долгосрочная стратегия и примененная бизнес-модель бывают верными, а ее текущее операционное исполнение плохим: если фирма достигла успехов, то это результат как хорошей стратегии («делать правильные вещи»), так и ее правильного операционного исполнения («делать вещи правильно», Розин М., 2015:26с).

Высокая эффективность методов управления текущими операциями чаще всего четко коррелирует со стратегическим успехом. Кроме того, отлаженные процессы и процедуры крайне редко поддаются копированию и различия в качестве операционного управления у разных компаний стабильны во времени.

Каждый бизнес – это интегрированная система отношений и связей и изменение в любой ее части (компоненте) имеет свои причины и следствия. В связи с этим, проблемы в бизнесе нельзя рассматривать изолированно: текущие внешние симптомы могут проявляться в одном месте или процессе, причины лежать в другом, а последствия в будущем отражаться в третьем. Дальнейшее усложнение системы бизнеса и рост числа связей внутри нее повышают как ее возможности, так и ее уязвимость (риски). В интегрированной и комплексной системе бизнеса для менеджера чрезвычайно важен поиск первопричин. К примеру, в японской деловой практике, широко используется методика «Пять почему» для поиска причин и решения проблем.

Сегодня наступила эпоха, с одной стороны, глобальной интеграции, создания мощных и сложных цепочек поставок (Тетт Дж., 2017:38с); с другой стороны, эпоха сверхспециализации, аутсорсинга и оффшоринга (Ковалев В.А., 2016:165с). Современный тренд изменений идет от бизнес-моделей отдельных организаций в сторону бизнес-моделей интегрированных групп компаний, то есть создания нанокорпораций.

Нанокорпорация (*лат. nanos – гном, карлик; corpus – тело, остов, свод, единое целое*) – это набор самостоятельных, специализированных фирм-поставщиков с небольшим координирующим стержневым звеном во главе (сетевое предприятие). В нанокорпорации бизнес-процессы направлены ни сколько вовнутрь организации, а сколько на интеграцию с поставщиками (деловая сеть, нетворкинг). Бизнес-процессы в

нанокорпорации рассматриваются с точки зрения обеспечения слаженной работы задействованных в процессе компаний и людей.

Концепцию нанокорпорации удобно представить в виде Т-модели. Горизонтальная линия буквы Т означает использование возможностей и масштабирование бизнеса нанокорпорации, вертикальная линия – углубление фирмой-интегратором или брендом своей ключевой компетенции. В отношении отдельного работника горизонтальная линия означает овладение смежными специальностями и профессиями, вертикальная – фокусировка на своей узкой компетенции, совершенствование навыков, умений и технологий, достижение мастерства в основной специальности.

В управляющей компании (фирме-интеграторе) ключевой компетенцией становится функция координации работы сети поставщиков, корпоративное управление и маркетинг, выполнение роли стратегического архитектора и, частично, контролера. В то время как функция выполнения заказов клиентов, создание и поддержание физической инфраструктуры, операционные регламенты и процессы становятся сферой компетенции фирм-поставщиков, объединенных в деловую сеть.

Среди известных фирм так работают сегодня компания Toyota («чемпион» в области сборки автомобилей и логистики), KPMG (координация услуг консалтинга, продвижение и обучение), казахстанская строительная компания BIGroup (инвестиционное и корпоративное управление). Известные сервисы Яндекс.Такси, Uber, BlaBlaCar, Airbnb, YouDo при огромном масштабе деятельности имеют лишь небольшое ядро постоянных сотрудников компании и широкую сеть исполнителей услуг: внештатных партнеров, фрилансеров. Каждый ресторан крупнейшей в мире сети быстрого обслуживания Subway принадлежит отдельному франчайзи-предпринимателю, и вся глобальная компания – это сеть юридически независимых малых предприятий, скрепленная взаимными обязательствами и общими интересами участников.

Фокусированность небольших компаний, объединенных в деловую сеть, на узкой специализации и ключевой компетенции, может принести устойчивые результаты, если в такой нанокорпорации одновременно внедряются новые принципы управления (управленческие инновации).

Во-первых, менеджерам необходимо научиться разделять процессы на самостоятельные звенья. Следует четко описать, чем занимаются

люди в организации и затем определить, какую работу мы будем делать сами (ключевая компетенция, взаимозависимые задачи), а какие виды работ качественнее, быстрее и дешевле сделают другие, входящие в сеть поставщиков данной нанокорпорации. Для описания и анализа бизнес-процессов можно, к примеру, использовать блок-схемы процессов или различные варианты графического языка IDEF, UML, маршрутные карты и др.

Во-вторых – вовлекать компании и специалистов (фрилансеров) в свою сеть поставщиков, изначально четко оговаривая с ними все условия работы в нанокорпорации.

Главное – понять, чего хотят партнеры и подрядчики, придумать, как им это дать и как привязать к себе.

В-третьих – обеспечить механизмы контроля качества работы компаний, входящих в сеть, используя, в частности, единые рабочие стандарты и систему непрерывного совершенствования. Другие способы – проверять историю и достижения потенциального подрядчика, договоренность оплаты по приемлемому качеству работы, поручение задания многим исполнителям и отбор лучших, поручение одним лицам разрабатывать решения и проектировать, другим – исполнять, третьим – оценивать и т.д.

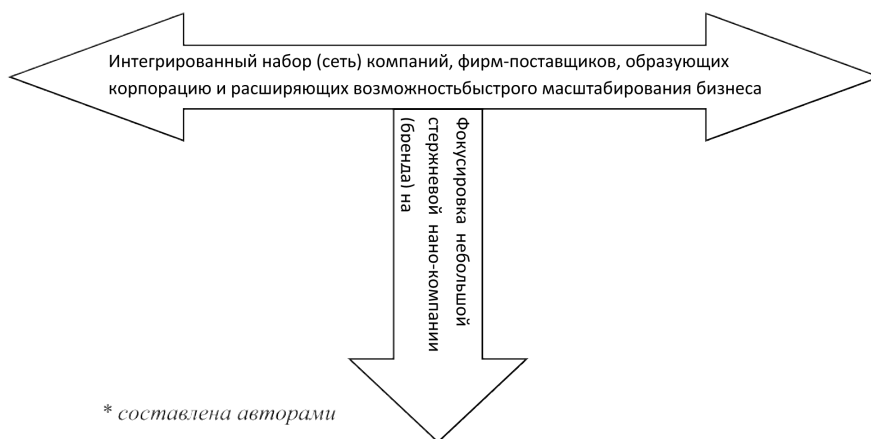

Рисунок 1 – Т-модель нанокорпорации*

И наконец, важная управленческая задача – суметь интегрировать части корпорации в единое целое, то есть связать выполненные фрагменты работы в одно решение.

Это означает, что надо контролировать три разных вида взаимодействия исполнителей: последовательное выполнение заданий (поток), обеспечение доступа к общим ресурсам, объединение результатов в целое (подгонка). Для этого в центральном, стержневом звене нанокорпорации назначается менеджер-координатор, который отвечает за весь процесс. По сути, у него тоже узкая специализация: он координирует работу других участников, помогает заказчикам формулировать условия, исполнителям – получать информацию. Среди эффективных способов интеграции – использование автоматических программных средств, отслеживающих выполнение задачи и передающих работу с этапа на этап. Поэтому важное условие внедрения данной модели – предварительное проведение

в организациях, входящих в сеть, механизации, информатизации и автоматизации процессов, их оптимизация и стандартизация.

При обеспечении общего доступа к важным ресурсам (например, единый поставщик) ими могут пользоваться все или несколько участников нанокорпорации. На третьем этапе происходит подгонка (сборка) частей единого продукта, фрагментов, деталей в одно целое (конечный продукт). Упрощают эту задачу модульная структура, общие стандарты, четкая взаимосвязь между задачами и подзадачами (Мэллон Т. и др., 2011).

Конкурентное преимущество модели нанокорпорации – наличие небольшого, низкочестотного и мобильного стержневого центра, вокруг которого строится и развивается бизнес, объединенный в деловую сеть – набор множества независимых или полунезависимых мелких и средних компаний. Большая партнерская деловая сеть обеспечивает устойчивость и «по-

душку безопасности» крупного бизнеса, а также дает уникальные возможности по быстрому масштабированию и росту нанокорпорации; небольшой размер компаний, входящих в партнерство, обеспечивает минимизацию издержек, высокую гибкость, мобильность и чувствительность к требованиям рынка. Такая нанокорпорация может успешно реализовать стратегию лидерства по издержкам, хорошо описанную в литературе.

T-модель подчеркивает наличие и взаимосвязь двух видов деятельности нанокорпорации: горизонтальная линия буквы T подчеркивает важность корпоративности, интеграции и достижение синергии в группе небольших компаний, то есть наличие общего направления и желаемые масштабы роста нанокорпорации; вертикальная линия подчеркивает конкурентное преимущество нанокорпорации на основе фокусированной ключевой компетенции как ее центрального координационного звена, так и операционных подразделений сетевого предприятия, работающего под единым брендом.

На основе концепции нанокорпорации и изменения принципов традиционного управления организацией за последние два года нами были проведены консультационные и исследовательские работы в 6 компаниях Казахстана. Они все разные – как по отраслевой принадлежности, так и по размерам. Мы представляем практику применения в указанных компаниях модели нанокорпорации, включая организационную структуру, методы работы, внутренние процессы и, отчасти, культуру.

Одна из компаний – ТОО «Каравай.КЗ» из Шымкента. С 2007 до 2016 год предприятие развивалось в среднем ценовом сегменте как сеть столовых с домашней кухней, ориентированная на качество (стратегия дифференциации продукта).

Вместе с ростом компания стала все сильнее ощущать нарастание конкуренции. В целом, рынок общественного питания в Шымкенте всегда испытывал большое давление: действующие конкуренты постоянно улучшали качество и разнообразие блюд, интерьеры помещений, снижали цены. Каждый год открывались новые столовые и кафе. В магазинах и супермаркетах открывались кафетерии, которые активно торговали готовыми блюдами и полуфабрикатами.

Компания «Каравай» в эти годы быстрого созревания была чисто предпринимательской, управление неформальным: отсутствовали четко определенные цели, обязанности, планы и

контроль. Но при этом за счет огромных личных усилий лидеров обеспечивались стабильное достижение успеха и прогрессирующий рост продаж.

С ростом бизнеса двум лидерам – супругам Умаровых, становилось все труднее управлять возросшей компанией. Возник кризис лидерства: дальнейшее развитие сети требовало отказа от ручного управления «по ситуации» (ad hoc) и внедрение инструментов регулярного, профессионального менеджмента. Возникла необходимость внедрить эффективные операционные системы, так как пришло понимание, что конкуренция осуществляется не только в отношении цены, ассортимента и качества блюд, но и внутренних операционных систем. Вместе с тем, делегирование части полномочий управляющим на места, то есть рост самостоятельности столовых, привел к некоторому росту издержек и потерь, ослаблению контроля и другим нежелательным явлениям.

Изменения в компании проводились в два этапа:

– с 2015 по август 2017 год (два года) осуществлялись улучшения операционных систем и рабочих стандартов, автоматизация и информатизация, оптимизация бизнес-процессов с целью снижения потерь и контроля издержек; были разработаны и внедрены стандартные операционные процедуры (СОП) – обслуживание, уборка помещения, стола, мытье посуды, поведения в различной ситуации.

– с сентября 2017 года компания полностью перешла на работу в формате нанокорпорации и реализации новой для нее стратегии лидерства по издержкам. За счет снижения операционных расходов и отказа от высокой маржи было достигнуто снижение среднего чека с 1200 тенге до 1000 тенге, затем 800 тенге, 600 тенге и на апрель 2018 года по 5 точкам, работающим в формате нанокорпорации, средний чек составляет 500 тенге.

Переход на работу в новом формате привел к оттоку клиентов, привычных к обслуживанию в старом формате «семейной домашней кухни с широким ассортиментом». Это не компенсировалось притоком новых клиентов низового ценового сегмента. Переориентация на работу с клиентами категории B2B (заводы, стройплощадки, школы и т.д.) также не давала достаточных результатов.

На начало второго квартала 2018 года ТОО «Каравай.КЗ» имело 9 точек продаж с общей численностью 50 человек: пять точек работают по новому формату (средний чек одного посещения – 500 тенге, численность работающих – 2

человека на точке). С декабря 2017 года четыре точки (включая цех приготовления блюд) возобновили работу по традиционному формату (средний чек – 1200 тенге) и в настоящее время управляются под брендом «Дәмді» другим директором – Умаровой М.Т. (супругой владельца компании). Сам Умаров Адхам возглавляет основную группу из пять точек под брендом «Каравай» и работает по новому формату нанокорпорации.

Для обеспечения качества заготовок и готовых блюд по мере увеличения объема заказов в компании внимательно изучается как история нового поставщика, так и его производство. Это позволяет убедиться уже на стадии предварительного аудита в требуемом качестве поставляемой продукции. Площадь своих складских помещений сведена к минимуму – хранятся запасы и заготовки лишь на 1 день.

В компании стандартизированы все рабочие процессы, ассортимент блюд сокращен с 280 до 45-50, при этом 14 наименований – основные популярные блюда. На аутсорсинг переведено производство значительной части видов блюд (манты, пельмени и т.д.) и ингредиентов, а также доставка блюд – как для своих точек, так и для клиентов категории B2B. В стержневой (брендовой) компании оставили раздачу продукции, упаковку и комплектацию блюд (в цехе), планирование и маркетинг (поиск и привлечение клиентов категории B2B).

На 2018 год в планах продаж поставлена цель – выйти по выручке всех видов продукции на 500 млн тенге и открыть еще 15 точек, работающих в новом формате. Упор делается на развитии клиентов категории B2B (школы, больницы, заводы, стройплощадки и т.д.).

Другая компания – ТОО «Бахтияр-Авто» из г. Кызылорда (руководитель – Кудайбергенов Бахтияр), которая оказывает услуги по установке газового оборудования на автомобили и продаже ГБО для потребителей.

С 2016 г. компания является официальным представителем по продаже комплектующих ГБО в Южно-Казахстанской области и г. Астане. Общая численность сотрудников – 18 человек, в том числе 10 человек – монтажники газового оборудования.

На данный момент компания работает на рынке трех крупных городов по системе B2C (услуги по установке ГБО на автомобили физических и юридических лиц как конечных потребителей) и покупатели оборудования категории B2B (коммерческие организации, установщики ГБО).

Компания придерживается стратегии «делать дешево и быстро». Лидерство по издержкам и работа в самом низком ценовом сегменте позволили снизить цены на переоборудования автомобиля на 10-30 % по сравнению с ценами конкурентов.

На предприятии полностью пересмотрены и улучшены рабочие операции и обновлены стандарты. В результате удалось рекордно снизить время переоборудования автомобиля с 8 часов до 1,5 часа (при отсутствии каких-либо проблем в самом автомобиле). Это лучший результат в данном сегменте по Казахстану.

Компания осуществляет прямые поставки газового оборудования с заводов-производителей в Италии, Польше и Беларуси, а также через ТОО «КазТехноГаз» (г.Уральск). Кардинальные изменения начались в компании с внедрения на предприятии системы непрерывного улучшения процессов (кайдзен) и создания эффективного рабочего места по известной методике 5S.

В подразделении «автосервиса» внедренная система «кайдзен» включала следующие элементы:

Активное включение каждого сотрудника в улучшение рабочего процесса благодаря проведению ежедневных «пятиминуток» креатива (приложение 1).

Повышение уровня сервиса через специализацию на нишевом сегменте – «установка ГБО 4 поколения на автомашины с 4 и 6 цилиндрами».

Оптимизация рабочего места и рабочего процесса, сокращение неэффективно растратываемого времени (методика 5 S).

В продажах был резко сокращен ассортимент товара: на первом этапе из 250 компонентов оставили около 100; ставится задача перейти на продажу только самых ходовых товаров и свести количество продаваемых изделий до 15 самых популярных наименований.

Мероприятия компании в сентябре-декабре 2017 года включали оптимизацию штата (сокращение персонала с 50 человек до 30, затем до 18 человек) и сокращение накладных расходов в 2 раза. В результате общая эффективность системы обслуживания клиентов выросла в 5 раз, время установки ГБО на один автомобиль сократилось в 7 раз.

Эффективное использование времени в секторе автосервиса было достигнуто за счет:

- поминутного отслеживания движений работников, в том числе в местах отдыха и курения;
- четкого распределения должностных обязанностей.

Создание условий для более быстрой и удобной работы:

а) каждый инструмент под рукой, в шаговой доступности от монтажника;

б) определение и разделение мастеров и установщиков по количеству на одну обрабатываемую машину;

в) контроль над постоянным наличием запасных частей ГБО на складе (лишние запасы не держат, упор на работу с поставщиками и своевременные поставки);

г) контролируемая и просчитанная логистика (наличие собственного транспорта).

Управленческие решения чаще принимаются в ходе «пятиминуток», в которых всегда принимает участие директор компании. Стиль руководства – демократический, решения принимаются консенсусом.

Оборот компании составляет 150 млн тенге в квартал (1 квартал 2018 г.), в том числе 40 % приходится на автосервис в г. Кызылорде и 60 % – продажу оборудования в регионах Казахстана (Шымкент, Кызылорда и т.д.).

По сравнению с 1 кварталом 2017 года доходы выросли в несколько раз. Ставится задача по итогам 2018 года достичь оборота в 1 млрд тенге, активно тиражируя успешный бизнес путем выхода на рынки Алматы, Астаны, Павлодара и других городов. Планируется оставить у себя три-четыре точки сервиса и быстро развивать сеть нанокорпорации, работая по франшизе – передавая другим право пользования брендом и обучая лучшим методам управления бизнес-процессами.

Заключение

Филипп Йо, один из основателей сингапурского экономического чуда, советник премьер-ми-

нистра Сингапура отмечает: «Будущее, безусловно, не за крупными корпорациями, а за малыми и средними предприятиями. Значение крупных корпораций снижается уже сейчас, и оно будет еще меньше в будущем» (журнал «Эксперт, 2011).

Как показали результаты работы ТОО «Каравай.КЗ» и ТОО «Бахтияр-Авто, конкурентное преимущество их модели нанокорпорации – наличие небольшого, низкозатратного и мобильного центра, вокруг которого строится и развивается бизнес, объединенный множеством небольших предприятий на отношениях франшизы.

В основе принятой компаниями концепции нанокорпорации лежит стратегия лидерства по издержкам.

Стержневая фирма развивает базовую компетенцию и специализируется на вопросах корпоративного управления, планирования, маркетинга, имея у себя как франчайзер образцовые бизнес-процессы модели, предварительно улучшенные методами кайдзен. Затем данная модель тиражируется в региональном и национальном масштабе. Расширяющаяся партнерская деловая сеть обеспечивает быстрый рост бизнеса, минимизацию издержек, высокую гибкость, мобильность и чувствительность к требованиям рынка.

В последующей статье авторы предполагают исследовать еще несколько компаний, работающих по модели нанокорпорации в различных секторах экономики Казахстана и подробно рассмотреть проблемы, которые возникают при ее внедрении. Мы надеемся, что описанный подход и инструментарий, рекомендации и выводы исследования помогут тем, кто работает над созданием или преобразованием своих компаний для работы на аналогичных принципах и методах.

Литература

- Мэнкинс М., Стил Р. Как превратить великолепную стратегию в блестящие результаты // сборник: Стратегия, Harvard-BusinessReview, 10 лучших статей. – М.: Альпина Паблишер, 2017. – С. 240.
- Браун Т. Дизайн-мышление в бизнесе: от разработки новых продуктов до проектирования бизнес-моделей. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2012. – С.15.
- Лидтке Ж., Огилви Т. Думай как дизайнер. Дизайн-мышление для менеджеров. – Манн: Иванов и Фербер, 2015. – С. 20.
- Демин Э. Выход из кризиса. – М.: Альпина Паблишер, 2017.
- Вумек Дж., Джонс Д. Бережливое производство. – М., 2017.
- Имаи М. Кайдзен. Ключ к успеху японских компаний. – М.: Альпина Паблишер, 2016.
- Имаи М. Гемба Кайдзен. Путь к снижению затрат и повышению качества. – М.: Альпина Паблишер, 2014.
- Хэмел Г. Менеджмент будущего. – М.: Альпина Паблишер, 2017.
- Боссиди Л., Чаран Р. Исполнение. Система достижения целей. – М.: Альпина Паблишер, 2016. – С. 8.
- Садун Р., Блум Н., Ван Реенен Дж. Почему мы недооцениваем роль менеджмента // HBR-Russia, 14.02.2018 г.
- Розин М. Стратегия чистого листа. Как перестать планировать и начать делать бизнес. – М.: Альпина Паблишер, 2015.

- Мэлон Т., Лаубахер Р., Джонс Т. Мартин Л. Р. Эпоха сверхспециализации //HBR Russia, 23.08.2011.
- Миндич Д., Никифорова А., Огасян Т. «Воровство – прекрасная стратегия//Интервью с Филиппом Йо. Журнал «Эксперт», №46 (779), 21 ноября 2011 г.
- Тетт Дж. Проклятие эффективности или синдром «шахты». Как преодолеть разобщенность в жизни и бизнесе. – М.: Олимп-Бизнес, 2017.
- Ковалев В.А. Современный стратегический анализ. – СПб.: Питер, 2016.

References

- Menkins M., Steele R. Как превратить великолепную стратегию в блестящие результаты [How to turn a gorgeous strategy into brilliant results] //Collected: Strategy, Harvard Business Review, Top 10 Articles .- М.: AlpinaPabliisher, 2017, p. 240.
- Brown T. Dizain-myshlenie v biznese [Design thinking in business: from the development of new products to the design of business models].- М., Mann, Ivanov and Ferber, 2012.
- Lidtke J., Ogilvy T. Dumaikadizainer. Dizain-meshleniedliamenegerov [Think like a designer. Design thinking for managers] .- Mann, Ivanov and Ferber, 2015, p. 20.
- Demin E. Vyhod iz krizisa [The way out of the crisis] .- М., Alpina Pabliisher, 2017.
- Woomeck J., Jones D. Berezhlivee proizvodstvo [Lean production]. –М, Alpina Pabliisher, 2017.
- Imai M. Kaizen. Kliuch k uspehuiaponskihkopanii [The key to the success of Japanese companies] .- М., AlpinaPabliisher, 2016.
- Imai M. Gemba Kaizen. Put k snizheniu zatsrat [The way to reduce costs and improve quality] - М., AlpinaPabliisher, 2014.
- Hamel G. Management of the future .- М., AlpinaPabliisher, 2017.
- Bossidi L., Charan R. Ispolnenie. Systemadostizheniacelei [Execution. System for achieving goals] .- М., AlpinaPabliisher, 2016, p.8
- Sadun R., Blum N., Van Reenen G. Pochemu my nedoocenivaem pol menegementa [Why do we underestimate the role of management] // HBR-Russia, February 14, 2018.
- Rozin M. Strategiya chistogo lista. Kak perestat' planirovat' i nachat' delat' biznes [Strategy of a clean sheet. How to stop planning and start doing business].- М., Al'pina Pabliisher, 2015.
- Malon T., Laubacher R., Jones T. Martin L. L. Epohasverhspecializacii [Epoch of super-specialization]// HBR Russia, August 23, 2011.
- Mindich D., Nikiforova A., Ogasyan T. Vorovstvo – prekrasnaiastrategia[«Theft-a beautiful strategy] // Interview s Philip Yo. Journal «Expert», No. 46 (779), Noiabr 21, 2011
- Tett Dzh. Proklyatiye effektivnosti ili sindrom «shakhty» [The curse of efficiency or the syndrome of “mine.” Kak preodolet' razobshchennost' v zhizni i biznese.- М., Olimp-Biznes, 2017.
- Kovalev V.A. Sovremenny strategicheskiy analiz [Modern strategic analysis].- SPb.:Piter, 2016

Приложение 1.

Краткое описание методика проведения «пятиминуток» креатива

«Пятиминутки» креатива – способ внедрения в организации небольших постоянных улучшений (кайдзен), не требующих, как правило, значительных средств и времени для внедрения. Позволяет быстро вовлечь в процесс совершенствования процессов значительное количество работников путем выявления и решения конкретных проблем, раскрепощения и раскрытия потенциала задействованных лиц.

Проводится регулярно (ежедневно, через день или еженедельно) в начале рабочего дня избранным на каждый сеанс модератором из числа сотрудников в каждом подразделении в течение короткого времени (5-10 минут).

Компоненты «пятиминутки»:

Поздравления(*день рождения, праздник и любая знаменательная дата*)

Физические упражнения(*любые упражнения, выполняются в течение нескольких минуты в группе, под руководством назначенного ведущего*).

Проблемы и решения(*заполняется на специальном листе любым желающим в течение дня; обозначается любая реальная проблема в подразделении и предлагается его решение*).

Игра (*игру подбирает ведущий*).

Регулярная практика «пятиминуток» не только приносит компании реальную финансовую отдачу, но и формирует устойчивую культуру инноваций и непрерывных улучшений.

Ескалиева А.Ж.¹, Дарискальева М.С.², Канатова А.Ж.³, Федосова Р.Н.⁴

¹PhD докторант I курса, Павлодарский государственный университет имени С.Торайгырова¹, Казахстан, г. Павлодар, e-mail: Assel_2704@mail.ru

²ст. преподаватель, Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамедова, Казахстан, г. Атырау, e-mail: maira_janel@mail.ru

³ст. преподаватель, Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамедова³, Казахстан, г. Атырау, email: Ayajan85@mail.ru

⁴д.э.н., профессор, Финансовый университет при правительстве РФ⁴, Россия, Москва, email: fed3670@yandex.ru

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ
ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА (НА ПРИМЕРЕ СТРАН ОЭСР)**

Развитие ведущих стран мира привело к формированию новой экономики – экономики знаний, инноваций, глобальных информационных систем, новейших технологий и венчурного бизнеса. Основу новой экономики составляет человеческий капитал, являющийся главной движущей силой социально-экономического развития современного общества. Изменение роли человеческого капитала, превращение его из затратного фактора в основной производительный и социальный фактор развития привели к необходимости формирования новой парадигмы развития.

В рамках новой парадигмы развития стран и мирового сообщества человеческий капитал занял ведущее место в национальном богатстве (до 80% у развитых стран, согласно исследованиям). В Послании к народу Казахстана президента РК Н.А. Назарбаева от 27 января 2012 года выделяет одним из десяти стратегических направлений и задач перед правительством развитие образования в республике с целью улучшения конкурентоспособности в области образования и науки.

В статье рассмотрены основные понятия человеческого капитала в трактовке разных авторов, описан опыт и недостатки формирования и развития человеческого капитала в странах Организации экономического сотрудничества и развития.

Ключевые слова: человеческий капитал, Организация экономического сотрудничества и развития, образование, инновации, инвестиции.

Eskaliev A. Zh.¹, Dariskaliev M. S.², Kanatova A. Zh.³, Fedosova R. N.⁴

¹PhD student of 1 degree in Economics, S.Toraighyrov Pavlodar State University, Kazakhstan, Pavlodar, e-mail: Assel_2704@mail.ru

²Senior lecturer of the Department of Finance, Kh. Dosmukhamedova. Atyrau State University, Kazakhstan, Atyrau, e-mail: maira_janel@mail.ru

³Senior lecturer of the Department of Finance, Kh. Dosmukhamedova. Atyrau State University, Kazakhstan, Atyrau, e-mail: Ayajan85@mail.ru

⁴Doctor of Economics, Professor of the Department of Strategic and Anti-Crisis Management, Financial University under the Government of the Russian Federation, Russia, Moscow, e-mail: fed3670@yandex.ru

International experience of human capital development (on the example of OECD countries)

The development of the leading countries of the world led to the formation of a new economy – economy of knowledge, innovations, global information systems, new technologies and venture business. The basis of the new economy is human capital, which is the main driving force for the socio-economic development of modern society.

Changing the human capital, transforming it from the underlying factor into a fundamental production and social factor development, has led to a new paradigm of development.

Within the new development paradigm of countries and the world community, human capital took the leading place in national wealth (up to 80% in developed countries, according to research).

The President of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev, on January 27, 2012, outlines a one-to-one strategic direction and tasked with the government - this is the creation of education in the Republic, with the promotion of competitiveness in the oblasts and education.

The article deals with the basic concepts of human capital in the interpretation of different authors, describes the experience and shortcomings of the formation and development of human capital in the countries of the Organization for Economic Cooperation and Development.

Key words: Human Capital, Organization of Economic Work and Development, Education, Innovation, Investment.

Ескалиева А.Ж.¹, Дарискалиева М.С.², Канатова А.Ж.³, Федосова Р.Н.⁴

¹ курс экономика мамандығының PhD докторанты, С. Торайғыров атындағы

Павлодар мемлекеттік университеті, Қазақстан, Павлодар қ., e-mail: Assel_2704@mail.ru

² «Қаржы» кафедрасының аға оқытушысы, Х. Досмұхамедова атындағы Атырау мемлекеттік университеті, Қазақстан, Атырау, e-mail: maira_janel@mail.ru

³ «Қаржы» кафедрасының аға оқытушысы, Х. Досмұхамедова атындағы Атырау мемлекеттік университеті, Қазақстан, Атырау, e-mail: Ayajan85@mail.ru

⁴ «Стратегия және дағдарысқа қарсы менеджмент» кафедрасының профессоры, э.ғ.к., Ресей Федерациясы жанындағы қаржы университеті, Ресей, Мәскеу қ., e-mail: fed3670@yandex.ru

Адами капиталды дамытудың халықаралық тәжірибесі (ӘЫДҰ елдерінің мысалында)

Әлемнің алдыңғы қатарлы елдердің қалыптасуы жаңа экономикалық жүйелерді – экономиканы, инновацияларды, жаһандық ақпараттық жүйелерді, жаңа технологияларды және венчурлық бизнесті қалыптастыруға бағытталған. Жаңа экономика негізін адам капиталы қалыптастырады, ол қазіргі заманғы қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуын жете меңгерген. Адам капиталының рөлінің өзгеруі, оның шығын факторынан басты өндірушінің негізгі факторы мен әлеуметтік даму факторынан шығып, жаңа парадигмаларды дамытуға қажеттілік қалыптастырды.

Жетекші елдердің дамуы жаңа парадигмалар мен адам капиталының әлеуметтік қоғамдас-тығы ұлттық байлық арасында жетекші орынды иеленді (80%-ы жетекші елдер, зерттеулерге сәйкес). Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы 27 қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауында стратегиялық бағыттар мен міндеттерді шешудің бірден-бір бастамасы – бұл республикада білім беруді дамыту, білім беру және ғылым салаларындағы беделділікті арттыру.

Мақалада адамның негізгі капиталын түрлі трактаттарда түрлі авторлар қарастырған, адам капиталын қалыптастыру ұйым елдерінде экономикалық ынтымақтастық және қалыптастыру мен дамытудың тәжірибесі мен кемшіліктерін сипаттайды.

Түйін сөздер: адам капиталы, экономикалық қызметті ұйымдастыру және дамыту, білім, инновациялар, инвестициялар.

Введение

Перспективные направления мировой экономики в настоящее время определяются характером перехода стран к новому этапу развития производительных сил: от индустриального этапа, где доминирующие позиции занимало крупное механизированное машинное производство, к постиндустриальному, где будут занимать лидирующие позиции сфера услуг, наука, образование и т.д. Производственные процессы, безусловно, сохраняют свою значимость, но его экономическая эффективность будет определяться в первую очередь использованием высококвалифицированных, обученных кадров, новых знаний, технологий и методов управления.

Таким образом, на передний план выдвигается способ производства и передачи знаний и, собственно, сам человек – его интеллектуальный потенциал.

Большинство ученых, исследователей считают, что человеческий капитал является самым ценным ресурсом общества, гораздо более важным, чем природное или накопленное богатство. Уже сейчас во всех странах человеческий (интеллектуальный) капитал предопределяет темпы экономического развития и научно-технического прогресса. Усиливается соответственный интерес общества к системе образования как основе производства этого капитала.

Так, ученый А. Смит писал, что «увеличение производительности полезного труда зависит, прежде всего, от повышения ловкости и умения

рабочего, а затем от улучшения машин и инструментов, с помощью которых он работал» (Корицкий А.В., 1999: С.54).

К. Маркс отмечал: «труд, который имеет значение более высокого, более сложного труда по сравнению со средним общественным трудом, есть проявление такой рабочей силы, образование которой требует более высоких издержек, производство которого требует большего рабочего времени и которое имеет, поэтому более высокую стоимость, чем простая рабочая сила. Если стоимость этой силы выше, то и проявляется она в более высоком труде и овеществляется, поэтому за равные промежутки времени в сравнительно более высоких стоимостях» (Маркс К., 1987: С.551).

Истоки теории человеческого капитала берут начало в трудах ученых: У. Петти, А. Смита, Д.С. Милля, Ж.Б. Сэя, Н. Сениора, Ф. Листа, И.Г. фон Тюнена, У. Багехота, Е. Энгеля, Г. Сиджвика, Л. Вальраса, И. Фишера и других экономистов прошлых столетий. В 50-90-х годах XX в. эта теория сформировалась и развивалась в трудах Т. Шульца, Г.Беккера, Б. Вейсброда, Дж. Минцера, Л. Хансена, М. Блауга, С. Боулса, Й. Бен-Порэта, Р. Лейарда, Дж. Псахаропулоса, Ф. Уэлча, Б. Чизвика и др. (Petty W., 2002: С.5; Смит А., 2016: С.56; Милль Д.С., 2016: С.74).

Обзор литературы

Применяя в настоящее время понятие «человеческий капитал», следует понять роль социальных институтов, выяснить не только социальные параметры, но и провести экономический анализ влияния социального фактора на экономику.

Под человеческим капиталом понимаются знания, навыки и способности человека, которые содействуют росту его производительной силы. Человеческий капитал, как определяют его большинство экономистов и ученых, состоит из приобретенных знаний, навыков, мотиваций и энергии, которыми наделены человеческие существа и которые могут использоваться в течение определенного периода времени в целях производства товаров и услуг (Николаева И.П., 2002: С.125).

По мнению А.И. Добрынина, «человеческий капитал – это сложная категория общественного воспроизводства, имеющая системную структурно-функциональную организацию» (Добрынина А.И., 1999: С.366,544).

С.А. Дятлов считает, что «важнейшими свойствами живой человеческой личности являются способность к труду и способность к потреблению, входящие в структуру производительности сил человека» (Дятлов С.А., 1996: С.38).

Человеческий капитал – главный фактор инновационной экономики (Еспенбетова Б., 2010: С.6).

Соглашаясь с мнениями авторов, можно сказать, что человеческий капитал представляет собой совокупность знаний, умений, навыков, которые используются для удовлетворения различных потребностей человека, общества, экономики, т.е. включает инструменты интеллектуального и управленческого труда.

В мировой практике нередко встречается рост стоимости компании при замене менеджмента. Отсюда следует, что в современном бизнесе высоко ценится человеческий капитал в виде знаний, навыков, творческих способностей и культуры труда.

Рисунок 1 – Составляющие стоимости человеческого капитала

Эдхократическое управление создает условия развития человеческого капитала: малые команды, управление на основе участия, непрерывное обучение персонала, гибкое размещение функций, культуры труда, высокая компетентность и ответственность каждого (рисунок 1).

Многочисленные и многолетние теоретические исследования и не только доказали, что человек – это главная производительная сила любой экономики, оказывающая значимое влияние на темпы роста, производительность, доходы и другие ее параметры (Thomas Clarke., 2011: С.30).

Знания, которыми обладают профессионалы, являются предметом острой глобальной конкуренции. Это означает, что формирование человеческого капитала (организация труда и создание условий для роста его продуктивности; улучшение и расширение компетенций работников, повышение качества жизни и др.) остается ключевым вопросом государственной политики любой страны. Не только сами работники и их работодатели, но и топ-менеджеры компании должны постоянно думать о том, какие знания и компетенции необходимы сегодня, какие будут полезны в будущем, как их поддерживать, улучшать и применять.

Материал и методы

Методами научного познания стали как общенаучные, так и специальные на-

учные принципы по изучаемой отрасли науки.

Исследования международных экспертов показывают, что наличие креативных людей, способных мыслить в критических ситуациях, грамотно представлять свои идеи, а также высокий уровень образования в целом далеко не всегда автоматически приводят общество к устойчивому росту и процветанию. Для стабильного развития важно научиться рационально использовать имеющиеся навыки, опекать их от устаревания, истощения, несоответствия практическим задачам, а также постоянно уделять внимание другим факторам экономического прогресса.

Среди путей разрешения этого противоречия в зарубежных странах используются самые разнообразные подходы: от традиционных до опосредованных. Опыт стран-членов Организации экономического сотрудничества и развития (Австралия, Австрия, Бельгия, Канада, Чешская Республика, Дания, Финляндия, Франция, Германия, Греция, Венгрия, Исландия, Ирландия, Италия, Япония, Корея, Люксембург, Мексика, Нидерланды, Новая Зеландия, Норвегия, Польша, Словакия, Португалия, Испания, Швеция, Швейцария, Турция, Соединенное Королевство, Соединенные Штаты, Чили, Эстония, Израиль, Словения) – один из лучших примеров формирования и развития человеческого капитала.

Таблица 1 – Страны-члены ОЭСР

Страны-члены	Дата вступления	Страны-члены	Дата вступления
Австралия	7 июня 1971 г.	Мексика	18 мая 1994 г.
Австрия	29 сентября 1961 г.	Нидерланды	13 ноября 1961 г.
Бельгия	13 сентября 1961 г.	Новая Зеландия	29 мая 1973 г.
Великобритания	12 апреля 1961 г.	Норвегия	4 июля 1961 г.
Венгрия	7 мая 1996 г.	Польша	22 ноября 1996 г.
Германия	27 сентября 1961 г.	Португалия	4 августа 1961 г.
Греция	27 сентября 1961 г.	Словакия	14 декабря 2000 г.
Дания	30 мая 1961 г.	Словения	21 июля 2010 г.
Израиль	7 сентября 2010 г.	США	12 апреля 1961 г.
Ирландия	5 июня 1961 г.	Турция	2 августа 1961 г.
Исландия	5 июня 1961 г.	Финляндия	28 января 1969 г.
Испания	3 августа 1961 г.	Франция	7 августа 1961 г.

Италия	29 марта 1962 г.		Чехия	21 декабря 1995 г.
Канада	10 апреля 1961 г.		Чили	7 мая 2010 г.
Корея	12 декабря 1996 г.		Швейцария	28 сентября 1961 г.
Латвия	1 июля 2016 г.		Швеция	28 сентября 1961 г.
Люксембург	7 декабря 1961 г.		Эстония	9 декабря 2010 г.
Италия	29 марта 1962 г.		Япония	28 апреля 1964 г.
Примечание: Составлено автором на основе изученной литературы				

Эксперты Организации экономического сотрудничества и развития ведут исследования в области человеческого капитала на постоянной основе и с применением разнообразных методов исследования, аппарата. Такие работы считаются очень перспективными и актуальными в рамках всей исследовательской тематики данной международной организации. Их результаты подтверждают тесную взаимосвязь между экономическим ростом, инновациями и качеством человеческого капитала (Thurow L., 1996: С.23).

Результаты исследований Организации экономического сотрудничества и развития наглядно показывают, что инновации могут стабильно развиваться при наличии и поддержке со стороны государства других экономических факторов:

- квалифицированной рабочей силы, людей, способных придумывать и адаптировать к рынку и потребностям общества, новые технологии;
- благоприятной бизнес-среды, в которой поддерживаются инвестиции в технологии и интеллектуальный капитал, а также «эксперимен-

ты» компаний с новыми идеями и бизнес-моделями;

– эффективной системы создания и распространения знаний через механизмы развития человеческих ресурсов, инвестиций в инфраструктуру экономики знаний;

– широкого спектра инструментов, стимулирующих инновационную активность компаний (Barnow S., 2000: С.72).

Несмотря на то, что позитивная корреляция между качеством человеческого капитала и доходами, продуктивностью и экономическим ростом давно доказана в теории и практическими измерениями, общий и глубокий контекст представления (и изучения) проблематики развития человеческого капитала совместно с инновациями и технологиями только начинает просматриваться.

Важнейшие направления развития человеческого капитала были сформулированы экспертами Организации экономического сотрудничества и развития в обзоре стратегий развития компетенций еще в 2012 году и включали важные области.

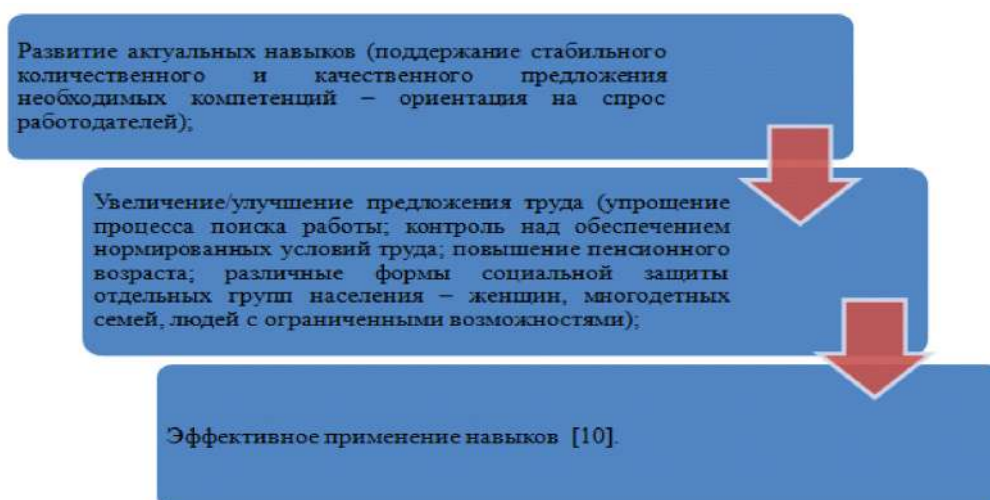

Рисунок 2 – Важнейшие направления развития человеческого капитала

В части развития необходимых навыков акцент делался на разработке и использовании таких подходов и инструментов, как постоянный мониторинг спроса на различные компетенции; учет региональной специфики; мотивация применения полученных знаний на практике; государственная оценка качества образования на всех уровнях; обеспечение равного доступа к образованию всех слоев населения; мотивирование работодателей инвестировать в дополнительное обучение сотрудников; проведение мягкой миграционной политики и т. д.

Для повышения эффективности использования навыков исследователями Организации экономического сотрудничества и развития были рекомендованы следующие меры:

- мотивирующие компании – в обязательном порядке включать меры по развитию персонала в свои бизнес-стратегии;
- снижающие миграционные барьеры;
- содействующие развитию отраслей с высокой добавленной стоимостью;
- содействующие обучению современному предпринимательству в университетах (Arosprofi E., 2013: С.54).

Основные цели всех этих усилий связаны с устранением дефицита компетенций, необходимых для поддержания устойчивого экономического роста, а также развитием образования на всех уровнях.

Существует достаточное количество причин, которые позволяют ожидать положительную отдачу от развития человеческого капитала для экономики и общества в целом: чем выше уровень образования работников, тем активнее идет технологический прогресс, повышается восприимчивость общества к инновациям (Baird L., 1988: С.116).

Чем стабильнее социальная сфера (образование, здравоохранение и т. д.), тем выше может быть производительность работников, тем дольше они могут оставаться занятыми.

В стратегии Организации экономического сотрудничества и развития по формированию и развитию человеческого капитала (OECD Skills Strategy) определены институциональные условия, которые поспособствовали постепенному уменьшению масштабов недостающих компетенций и навыков, улучшению их структуры. Среди них особый интерес для нашей страны могут представлять такие механизмы регулирования, как:

- акцент на развитии «ключевых» или «общих» навыков, на базе которых легче приобрести «специализированные» компетенции;

- содействие созданию и поддержанию масштабных информационных систем, позволяющих студентам легче ориентироваться в доступных образовательных программах, оценивать их перспективность, а работодателям понимать суть полученных студентами квалификаций;

- гибкое распределение ресурсов между поставщиками образовательных услуг;

- привлечение работодателей к разработке стратегий развития компетенций и навыков;

- разработка стратегий управления рынком труда, стимулирующих работников к активному поиску вакансий и долгосрочной занятости;

- содействие повышению мобильности кадров;

- формирование ориентированного на спрос миграционного режима, который предусматривает определение потребностей рынка труда, мониторинг демографических и образовательных изменений среди населения (без учета мигрантов), создание формальных каналов привлечения рабочей силы, упрощение получения рабочих виз, повышение эффективного пограничного контроля (Jackson S.E., 1995: С.64).

Важнейшей проблемой для стран-членов Организации экономического сотрудничества и развития является повышение успеваемости и качества образования в школах. Специалисты этой организации предлагают в контексте развития экономики знаний и инновационных процессов использовать:

- объемные, гибкие учебные планы, увеличивающие количество контента, который может быть усвоен учениками, и помогающие ученикам устанавливать связи между различными блоками знаний (в общем случае это может позитивно влиять на их склонности к инновациям в самом широком контексте);

- современные образовательные методики в традиционных дисциплинах, например, метакогнитивную педагогику при преподавании математики, благодаря которой ученики смогут совершенствовать математическое мышление, решая сложные и неординарные задачи (The OECD Skills Strategy, 2011: С.3).

Развитие соответствующих навыков должно происходить на всех уровнях образования. Набор инструментов, подходов и педагогических практик, которые можно использовать, например, в университетах для развития студенческой креативности, в странах-членах Организации экономического сотрудничества и развития, постоянно и существенно расширяется.

В частности, целевое («проблемное») обучение (problem-based learning) подразумевает:

- освоение учащимися теоретического материала;
- получение полезных, инновационных навыков развития;
- глубокое усвоение новых знаний.

Разнообразные педагогические модели, в том числе, как уже отмечалось, метакогнитивная педагогика, коллективное обучение, игровое обучение, онлайн-лаборатории, зарекомендовали себя как подходящие инструменты для развития у студентов логического мышления и креативности (Астахова Ю.В., 2015: С.37).

Людям необходимо постоянно пополнять знания (в течение всей жизни), чтобы идти в ногу с глобальными экономическими и технологическими изменениями. По данным Организации экономического сотрудничества и развития, в среднем более 40% занятых получают дополнительное образование, необходимое им для работы (в том числе на тренингах и при помощи корпоративного обучения). Чтобы стимулировать подобное обучение в частных компаниях, Организация рекомендует им обращаться за поддержкой к государству. Речь может идти как о финансовых инструментах (предоставление компаниям налоговых льгот, увеличение расходов на профессиональное образование, дополнительную подготовку и переподготовку кадров), так и об институциональных, организационных, административных и прочих рычагах (тиражирование лучшего опыта, информационная поддержка и т. д.) (Vlachos I.P., 2009: С.17).

Если рассматривать компетенции, необходимые, например, исследователям для успешной коммерциализации инноваций, то, кроме базовых исследовательских знаний и опыта, должны быть хорошо развиты «вторичные» навыки (transferable skills): делового общения, ведения бизнеса, оформления заявок на получение грантов и т. д. Только в последние годы страны Организации экономического сотрудничества и развития вплотную приступили к развитию предпринимательского образования на всех уровнях.

Поддержка предпринимательства (предпринимательских навыков и компетенций) в высшем образовании чаще всего осуществляется по двум направлениям:

- развитие предпринимательского типа мышления: самоэффективности, креативности, понимания рисков, управления связями и др.;
- обеспечение знаниями, необходимыми для запуска и развития собственного бизнеса (Catt S.E., 1991: С.10).

Одним из важных направлений развития человеческого капитала являются инвестиции в профессиональное обучение работников со стороны работодателей. Эксперты указывают на необходимость внедрения разнообразных мер поддержки такого обучения, связанных с расширением информации о существующих программах, созданием соответствующих юридических рамок для их организации и финансирования, применением налоговых стимулов, повышением финансирования программ среднего профессионального образования.

Определяющей характеристикой глобального инновационного развития инвестиций в человеческий капитал является международная мобильность высококвалифицированных специалистов, а также ее интенсивность. Это особенно актуально для развития науки и технологий, где прогресс основывается на циркуляции знаний, взаимодействии и партнерстве между учеными, изобретателями, инженерами (Economic and social effects of multinational enterprises in export processing zones, 1988: С.169).

Факторы, влияющие на академическую мобильность, находятся в широком диапазоне. Они включают растущий спрос на высшее образование во всем мире, повышенные ожидания относительно качества образования за рубежом и будущих доходов, реализацию мер по государственной поддержке студентов, которые будут обучаться за рубежом по национальным приоритетным направлениям развития.

Исследователями Организации экономического сотрудничества и развития был выявлен положительный эффект от академической мобильности по крайней мере по двум направлениям:

- интенсивность академической мобильности и индексы цитирования связаны прямо и пропорционально;
- академическая мобильность рассматривается учеными как «циркуляция знаний» (Oluwatobi S.O., 2011: С.72).

Рассматривается спектр эффектов от утечки и притока «умов». И выигрыш и проигрыш здесь сильно дифференцированы по странам. Так, привлечение иностранных студентов может служить дополнительным фактором роста доходов в системе высшего образования, облегчать поиск и наем высококвалифицированных иммигрантов.

Знания, которыми обладают работники (граждане, население), являются предметом острой глобальной конкуренции, поэтому подходы, разрабатываемые и тиражируемые в том числе в рамках Новой инновационной стратегии

Организации экономического сотрудничества и развития, предусматривают:

- создание сетей научного сотрудничества между странами; отдельно отмечается важность внедрения гибкой системы оценивания академических результатов, защиты прав студентов и других стейкхолдеров, а также гарантии качества образования, которое получают студенты, уехавшие за рубеж;

- смягчение иммиграционной политики и визового режима для ученых;

- финансовую поддержку академической мобильности (Willmore L., 1995: С.529).

Интересно, что финансовая поддержка предусматривает самые разные направления, включая компенсацию рисков от отъезда национальных специалистов, затрат на подготовку иностранных студентов и т. д. Здесь проблема заключается в выявлении возможностей получения прибыли от инвестиций, потраченных на привлечение иностранных специалистов. Центральной частью научно-инновационных стратегий многих стран Организации экономического сотрудничества и развития в части мобильности является разработка системы льгот, позволяющих эмигрировавшим ученым вернуться на более выгодных условиях. Для усиления привлекательности академической карьеры предлагается применять широкий спектр традиционных мер – повышение стартовых заработных плат, премий, улучшение условий временных контрактов и т. д. (Woodhall M., 2001: С.123).

Проблематика, связанная с человеческим капиталом, взаимодействием науки, образования и бизнеса, эффектами этого взаимодействия для развития экономики и общества, в последние годы приобрела статус приоритетной в глобальной и национальной политической повестке. Актуальны эти проблемы и для нашей страны.

Аналитики Всемирного экономического форума составили новый рейтинг 130 стран мира по уровню развития человеческого капитала (Human Capital Report). Основные критерии рейтинга – доступность образования, занятость населения, возможность накопить опыт работы, владение ноу-хау (разнообразие специализированных навыков, применяемых в работе) и меры по повышению квалификации сотрудников. Лучшее всего подготовка кадров ведется в Норвегии, Финляндии, Швейцарии, США и Дании. В этих странах можно не только получить хорошее образование. Здесь созданы оптимальные условия для профессионального роста и самореализации личности. Шестую строчку за-

нимает Германия. За последние два года она значительно улучшила свои показатели (2015 г. - 22 место). Высоко оценены сильная теоретическая и практическая подготовка к профессиональной жизни. Чуть хуже ситуация с инвестициями в персонал – по этому индикатору Германия оказалась на 12-м месте. Из европейских стран в топ-20 вошли Швеция, Словения, Австрия, Эстония, Нидерланды, Бельгия и Ирландия. Россия совершила большой скачок, поднявшись за два последних года с 26-й на 16-ю строчку. По доступности образования Россия входит в первую пятерку вместе с Кыргызстаном, Казахстаном, Арменией и Украиной. В общем рейтинге Казахстан занимает 29 строчку (Sankay O.J., 2010: С.72).

В послании Президента РК акцент сделан на развитие человеческого капитала, который рассматривается как основа модернизации. Данный подход отвечает современным вызовам, поскольку сегодня, в век постиндустриального развития, инновационной экономики, экономики знаний, конкурентным преимуществом любого государства является высококлассный специалист, профессионал.

Заключение

В Послании президента подчеркивается, что ключевым приоритетом образовательных программ должно стать развитие способности к постоянной адаптации к изменениям и усвоению новых знаний. Данный фактор обусловлен тем, что современному обществу присущи стремительные изменения. Инновации и скорость являются главными определяющими конкурентоспособности в современном мире. Потому умение изменяться вместе с изменениями в мире являются на сегодня наиболее значимыми, если мы не хотим остаться на «задворках жизни» (The global human capital report, 2017: С.2).

В этой связи казахстанским управленцам и экспертам полезно изучать исследовательские методы и рекомендации специалистов Организации экономического сотрудничества и развития по стратегическим направлениям развития (диверсификация в отраслях с высокой добавленной стоимостью; создание инновационной среды путем адаптации существующих в мире знаний и технологий; реформирование финансовых рынков и рынка труда; применение новых схем развития прикладных навыков и т. д.), а также новые подходы к изучению и развитию кадров инновационной экономики.

Главным ресурсом управления являются не финансовые средства и другие традиционные ресурсы, а интеллект профессоров, преподавателей, молодых ученых, обладающих предпринимательским талантом и лидерскими качествами. Именно таким образом образует корпоративная культура вуза формирует человеческий капитал, развитие которого определяет экономику знаний (Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 31.01.2017 г.).

Высшее образование играет важную роль в обеспечении профессиональной подготовки компетентных и конкурентоспособных специалистов для всех отраслей экономики республики, в интеграции с наукой и производством (Калабихина И.Е., 1998: С.15).

Для повышения эффективности человеческого капитала и создания инновационной экономики на уровне передовых стран мира необходимо достижение:

- очень высокого уровня и качества человеческого капитала путем инвестиций в его рост и развитие;
- высокого уровня и качества жизни;
- высокого уровня развития фундаментальной науки;
- высокого уровня развития прикладных наук;

- мощных интеллектуальных центров технологического развития в стране;
- большого удельного веса сектора новой экономики;
- развитых и эффективных инновационных и венчурных систем, поддерживаемых государствами;
- привлекательного инвестиционного климата и высокого уровня инвестиционных рейтингов;
- диверсифицированной экономики и промышленности;
- конкурентоспособной продукции на мировых технологических рынках;
- действенного государственного регулирования развития страны;
- наличия транснациональных корпораций, обеспечивающих конкурентоспособное технологическое и научное развитие страны;
- низкого уровня инфляции (ниже 3-5%) (Корчагин Ю.А., 2010: С.82; Лысков А.Ф., 2009: С.3-11.; Клочков В.В., 2008: С.30).

Таким образом, интеграция образования, науки и производства, развитие послевузовского образования на основе современных достижений науки и техники являются на сегодня одними из приоритетных направлений развития экономики.

Литература

- Астахова Ю.В. Проблемы формирования человеческого капитала в условиях модернизации Российского образования // Международный научно-исследовательский журнал. Выпуск №6 (37). 2015.
- Апоспори Е., Никандроу И., Бревстер С., Папалександрис Н. (2013). ХРМ HRM и организационной деятельности в Северной и Южной Европе // Международный журнал управления людскими ресурсами. Объем. 19 (7). 1187–1207.
- Баирд Л. & Мешоулам И. (1988). Управление двумя вариантами стратегического управления человеческими ресурсами. Академия управления обзором. Объем. 13. 116-28.
- Барнов С., Бурт С. Изучение взаимосвязи между управлением эффективностью и воздействием программы: пример изучения Закона о партнерстве по обучению работе // Журнал анализа и управления политикой. Но. 1. 2000.
- Влачос И.П. (2009). Влияние кадровой практики на рост фирмы // Международный журнал бизнес-науки и прикладного менеджмента. Объем. 4 (2). 17-34.
- Виллмор Л. (1995). «Экспортно-процессуальные зоны в Доминиканской Республике: комментарий к Каплинскому» // Мировое развитие. 23(3):529–35.
- Воодхалл М. (2001). Человеческий капитал: образовательные аспекты. Международная энциклопедия социальных и поведенческих наук.
- Глобальный доклад о человеческом капитале, 2017 г. : С.2.
- Добрынина А.И., Тарасевича Л.С. Экономическая теория. Учебник для вузов. – СПб.: Изд.ЗПБГУЭФ, «Питерком», 1999. – С. 366, 544.
- Дятлов С.А. Теория человеческого капитала: Учебное пособие. – СПб.: Изд. СПбУЭФ. 1996. – С.38.
- Еспенбетова Баян. Инвестиции в человеческий капитал: теоретические аспекты. Альпари, 4, 2010 г.
- Жасксон С.Е., Счулер. Р.С. (1995). Понимание управления человеческими ресурсами в контексте организаций и их среды. Портер. Л.В. (Ред) // Ежегодный обзор психологии. Том 46. Ежегодные обзоры. Пало-Альто. СА. – С. 237-64.
- Калабихина И.Е. Гендерный фактор воспроизводства человеческого капитала // Вестник МГУ. – 1998. – Сер. 6. Экономика. – № 5.
- Клочков. В.В. Человеческий капитал и его развитие. – М., 2008.
- Корицкий А.В. Введение в теорию человеческого капитала: учебное пособие. – СибУПК, 1999.

- Корчагин Ю.А. Человеческий капитал и процессы развития на макро- и микроуровнях. – Воронеж, 2010.
- Лысков А.Ф. Человеческий капитал: понятие и взаимосвязь с другими категориями. №6. 2009. С.3-11.
- Маркс К. Капитал. Т.3 // Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., 2-е изд. – Т. 25, ч.1. – 545 с.; ч.2. – 551 с.
- Милль Д.С. Рассуждения о представительном правлении. 2016.
- Николаева И.П. Экономическая теория. – М.: Финстатинформ, 2002.
- Олуватоби С. О., Олуранти О.И. (2011). Расходы правительства на развитие человеческого капитала: последствия для экономического роста в США // Журнал устойчивого развития. 4(3). 72-80.
- Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 31.01.2017 г.
- Петти В. Очерки по банковской и политической арифметике. 2002.
- Сатт С.Е., Миллер Д.С. (1991). Надзор: работа с людьми. Ирвин. 2-е изд. Бостон.
- Санкай О.Ж., Исмаил Р., Шаари А.Х. (2010). Влияние развития человеческого капитала на экономический рост. Прогноз Перкем В. Жилд. 1. 63 – 72.
- Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Изд-во «Социум», 2016.
- Стратегия навыков ОЭСР, 2011 год: С.3.
- Томас Сларке. Человеческий капитал в развивающихся странах. Оксфордский справочник по человеческому капиталу. Январь 2011.
- Тхуров Л. Будущее капитализма. – Нью-Йорк: Пингвин. 1996.
- Экономические и социальные последствия многонациональных предприятий в зонах экспортной переработки / МОТ. – Женева, 1988. – С. 169.

References

- Astakhova Yu.V. Problems of formation of human capital in the conditions of modernization of the Russian education. International Scientific and Research Journal. Issue number 6 (37). 2015.
- Apospori E. Nikandrou I., Brewster. C. & Papalexandris. N. (2013). HRM and Organizational Performance in Northern and Southern Europe. International Journal of Human Resource Management. Vol. 19 (7). 1187–1207.
- Baird L. & Meshoulam. I. (1988). Managing two fits of strategic human resource management. Academy of Management Review. Vol. 13. 116-28.
- Barnow S., Burt S. Exploring the Relationship between Performance Management and Program Impact: A Case Study of the Job Training Partnership Act. Journal of Policy Analysis and Management. No. 1. 2000.
- Vlachos I. P. (2009). The effects of human resource practices on firm growth. International Journal of Business Science and Applied Management. Vol. 4 (2). 17-34.
- Willmore Larry (1995). 'Export Processing Zones in the Dominican Republic: A Comment on Kaplinsky'. World Development. 23(3):529–35.
- Woodhall M. (2001). Human capital: educational aspects. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. The global human capital report. 2017: P.2.
- Dobrynina A.I., Tarasevicha L.S. Economic theory. Textbook for University. Spb.: Izd.ZPbGUEF. «Piterkom». 1999. S.366.544.
- Dyatlov S.A. The theory of human capital: Textbook. SPb.: Pub. SPbUEF. 1996. P.38.
- Espenbetova Bayan. Investments in human capital: theoretical aspects. Alpari. 4. 2010.
- Jackson S.E. & Schuler R.S. (1995). Understanding human resource management in the context of organizations and their environments. in Rosenzweig M.R. and Porter L.W. (Eds). Annual Review of Psychology. Vol. 46. Annual Reviews. Palo Alto. CA. pp. 237-64.
- Kalabikhina I.E. The gender factor in the reproduction of human capital // Vestnik MGU. - 1998. - Num. 6. Economics. - № 5.
- Klochov V.V. Human capital and its development – М. 2008.
- Koritskiy A.V. Introduction to the theory of human capital. Tutorial. - SibPUC, 1999.
- Korchagin Yu.A. Human capital and development processes at macro and micro levels. Voronezh . 2010.
- Lyskov A.F. Human capital: the concept and relationship with other categories. №6. 2009. P.3-11.
- Marks K. Capital. Т.3 // Marks K. i Engels F. Issue.2-е Pub. - Т. 25. ch.1.- 545 s.; ch.2. - 551 s.
- Mill D.S. Reasoning about a representative government. 2016.
- Nikolayeva I.P. Economic theory – М.: Finstainform. 2002g.
- Oluwatobi S. O. and Oluranti O.I. (2011). Government Expenditure on Human Capital Development: Implications for Economic Growth in USA. Journal of Sustainable Development. 4(3). 72-80.
- Nazarbayev N.A. Message of the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan. January 31, 2017.
- Petty W. Essays on Manking and Political Arithmetic. 2002.
- Catt S.E. And Miller D.S. (1991). Supervision: Working With People. Irwin Inc.. 2nd Ed. Boston.
- Sanckay O.J., Ismail. R. and Shaari. A.H. (2010). The impact of human capital development on the economic Growth. Prosiding Perkem V. Jilid. 1. 63 – 72.
- Smit A. Research on the nature and causes of the wealth of peoples. Publishing house «Sotsium». 2016.
- The OECD Skills Strategy. 2011: C.3.
- Thomas Clarke. Human capital in developing countries. The Oxford Handbook of Human capital. January 2011.
- Thurow L. The future of capitalism. New York: Penguin. 1996.
- Economic and social effects of multinational enterprises in export processing zones / ILO. Geneva. 1988. – 169 p.

Жакешова А.П.¹, Бұралқы Л.Қ.²

¹Э.ғ.д., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
«Басқару және бизнес» жоғары мектебі, «Экономика» кафедрасы
Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: zhakesh-a@mail.ru

²«Экономика» мамандығының магистранты, Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: lyazko@bk.ru

**АЙМАҚТЫҢ ТАМАҚ ӨНЕРКӘСІБІ ӨНІМДЕРІНІҢ БӘСЕКЕГЕ
ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕТІГІ**

Мақалада аймақтық тамақ өнеркәсібінің ерекшеліктері, оның артықшылықтары мен кемшіліктері, бәсекеге қабілеттілігі мен оны арттыру жолдары сөз болады. Қазіргі нарық заманындағы бәсекеге қабілеттіліктің рөлі айқындалып, салаға байланысты теориялар мен тұжырымдамалардың бірнешеуі ұсыналады. Сонымен қатар бәсеке ұғымының анықтамасы қарастырылады. Аймақтың тамақ өнеркәсібі саласындағы бәсекеге қабілеттілікті арттырудың қазіргі технологиялары мен жаңаша мүмкіндіктері зерделеніп, саланың негізгі кемшіліктерінің орын алуындағы себептер анықталады. Автор белгілі теориялар мен негізгі статистикалық деректерді өздігінше сараптап, тұжырымдауға талпынған. Отандық және шетелдік авторлардың тақырыпқа қатысты еңбектері зерттеліп, мақалаға тұздық ретінде ұтымды қолданылған. Әсіресе аймақтық кластер теориясы мен кооперативтер теориясына тоқталып кетуі тақырыпты аша түскен. Экономиканың қазіргі жағдайындағы бәсекеге қабілеттілік пен аймақтық өнеркәсіп ұғымдарына анықтамалар берілген. Мақаланың өзектілігі мен маңыздылығы ашылып, анық көрсетілген. Мақала маркетинг, қоғаммен байланыс, жарнама және де өзге де өңірді дамытуға мүдделі тұлғаларға арналған. Аймақтық ерекшеліктерді басты назарда ұстау керектігін алға тартып, автор аймақтың тамақ өнеркәсібін дамытуға, бәсекеге қабілеттілігін арттыруға қатысты болжамдарын да беруге тырысқан.

Түйін сөздер: тамақ өнеркәсібі, бәсекеге қабілеттілік, маркетинг, жарнама, экономика, қоғаммен байланыс, өңірлерді дамыту, бәсекеге қабілеттілікті арттыру.

Zhakeshova A.P.1, Buralky L.K.2

¹Ph.D., Associate Professor, M.Auezov South Kazakhstan state university,
«Higher school Management and bussines», Department of Economics
Kazakhstan, Shymkent, e-mail: zhakesh-a@mail.ru

²Master's degree of Economy, Kazakhstan, Shymkent, e-mail: lyazko@bk.ru

Economic mechanism of ensuring products competitiveness of the region's food industry

The article considers the features of the regional food industry, its advantages and disadvantages, and ways to increase its competitiveness. In the era of the market, the role of competitiveness in the industry is defined, theories and concepts appear. The modern technologies and opportunities of the region in the sphere of increasing the competitiveness of the food industry are considered, the main disadvantages of the industry are determined. The definition of the concept of competition is also provided. The author used known statistical data and analyzes of basic theories and tried to analyze these data in order to improve and deepen the article. The basic definitions of the economy and competitiveness of regional industry in modern conditions are given. The works of Russian and foreign authors on this subject have been studied and analyzed by the author. The relevance and significance of the article is open, clear. It is worth paying attention to the fact that the author reveals the theory of cooperatives and the theory of a regional cluster. The article is intended for people who are interested in the development of regional industry, marketing, public relations and advertising.

Key words: food industry, competitiveness, marketing, advertising, economics, public relations, development of regions, increase of competitiveness.

Жакешова А.П.¹, Буралкы Л.К.²

¹к.э.н., доцент, Южно-Казахстанский государственный университет имени М. Ауэзова, Высшая школа «Управления и бизнеса», Казахстан, г. Шымкент, e-mail: zhakesh-a@mail.ru

²магистрант, Казахстан, г. Шымкент, e-mail: lyazko@bk.ru

Экономический механизм обеспечения конкурентоспособности продукции пищевой промышленности региона

В статье рассмотрены особенности региональной пищевой промышленности, его преимущества и недостатки, пути повышения его конкурентоспособности. Анализируются современные технологии и возможности региона в сфере повышения конкурентоспособности пищевой промышленности, определяются основные недостатки отрасли. Также предусматривается определение понятия конкуренции. Авторы использовали известные статистические данные и анализы основных теорий и проанализировали эти данные для улучшения и углубления статьи. Даны основные определения экономики и конкурентоспособности региональной промышленности в современных условиях. Изучены труды отечественных и зарубежных авторов на эту тему. Актуальность и значимость статьи открыта, ясна. Стоит обратить внимание на то, что автор раскрывает теорию кооперативов и теорию регионального кластера. Статья предназначена лицам, которые интересуются развитием региональной промышленности, маркетингом, связью с общественностью и рекламой.

Ключевые слова: пищевая промышленность, конкурентоспособность, маркетинг, реклама, экономика, связи с общественностью, развитие регионов, повышение конкурентоспособности.

Кіріспе

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Бүгінгі таңда Қазақстан нарықтық экономикалық ел ретінде танылып, жаңа экономикалық даму кезеңіне жол ашты. Бірнеше жылдар бойы қалыптасқан жоспарлы экономикадан нарықтық қатынастарға көшу арқылы, экономикада жаңа ұғымдар мен бағыттар пайда бола бастады. Солардың арасында өнімнің бәсекеге қабілеттілігі мен аймақтық экономиканың ерекшеліктері сынды бағыттар бар. Ал осы екі ұғымды бірге топтастырып қарастыратын болсақ аймақтық экономиканың дамуына өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің қаншалықты маңызды екенін көре аламыз. Бұл тақырыптың өзектілігі сонда, аймақтардағы тұрақты дамудың негізгі экономикалық тетігі сол аймақтың экономикасы мен инфрақұрылымын дұрыс жолға қоюдан басталатыны анық. Сондықтан көтеріліп отырған тақырып бүгінде экономика саласына, әсіресе аймақтық экономика саласына аса қажетті тақырыптардың бірі деп білеміз.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Өндіріс секторында тамақ өнеркәсібі ошақтары маңызды орынға ие. Олар елдің стратегиялық кешенінің негізін құрайды, шағын бизнеске тікелей әсер етеді, ғылыми-техникалық үдерістің негізі болып саналатын экономиканың негізгі салаларын жаңа дүниелермен қамтамасыз етеді және өндірістің кеңеюіне жол ашады. Бұл өнеркәсіптегі «ең жалпы халықтық» және «тек қалада» ғана орналаспайтын сала.

Наубайханалар, сүт, ет, көкөніс зауыттары ауылдық жерлерде де жұмыс істейді. Тамақ өнеркәсібі машина жасаумен, саудамен, көлікпен тығыз байланысты. Бірақ ол, ең алдымен, ауыл шаруашылығымен байланыс жасайды: оның шикізаттарын өңдеп, мал шаруашылығын жеммен қамтамасыз етеді (арнайы дайындалған немесе өндіріс қалдықтары) және ауыл шаруашылығы салаларының дамуына оң ықпал жасайды.

Тамақ өнеркәсібі саласында қоғам үшін өмірлік маңызды өнімдер өндірілуіне байланысты, бұл саланың қазіргі жағдайы мен іс жүзіндегі даму қарқыны мемлекетіміздің азық-түлік қауіпсіздігінің кепілі және елдің ішкі азық-түлік нарығындағы тұрақтылықтың негізгі факторы болып табылады. Сонымен бірге, тамақ өнімдерін өндіру барысында механикалық үрдістермен бірге химиялық, биологиялық және басқа да әртүрлі ерекше заманауи үрдістер қолданылуына байланысты тамақ өнімдерін өндіруші өнеркәсіп шикізатты өңдеуші салардың аса күрделі түріне жататындығы ескерілуі қажет.

БҰҰ, ДСҰ, Бүкіләлемдік банк сынды көптеген халықаралық ұйымдар елімізде өз бөлімдерін ашып, қазіргі кезде біріккен жобалар жүзеге асырылуда. Қазақстанның мұндай халықаралық ұйымдармен ынтымақтастықта жұмыс жасауы қысқы мерзімде де, ұзақ уақытқа созылатын да белгілі бір мақсаттық әрекеттер негізінде жасалып отыр. Біріншіден, бұл стратегиялық-интеграциялық мақсат. Бұл дегеніміз еліміздің сыртқы елдермен тең дәрежедегі бәсекеге қабілетті ортада өмір сүре алатын мекемелері-

нің жұмыс жасауына мүмкіндік беру. Ал, екіншіден, еліміздегі қазіргі өндіріске және өзге де салаларға қатысты мәселелердің шешілуіне ықпал жасау.

Қазақстандық бизнестің қолында уақыт пен тарихтың тезінен өткен әлемдік теориялық және практикалық тәжірибе бар. Бұл әрине бар нәрсені өзгеріссіз көшіріп алу керек дегенді аңғартпайды. Оның үстіне біздің нарықтағы кей өңірлік ерекшеліктер оны жасауға мүмкіндік бермейді. Қазіргі Отандық нарықта қалыптасқан жағдайға байланысты әлемдік тәжірибені теориялық тұрғыдан да, практикалық тұрғыдан да алып, икемдеп жұмыс жасалса нәтижесін шығару маңызды.

Оңтүстік Қазақстан облысының мысалында жазылған осы мақаланың өзектілігі сонда, экономикадағы бәсекеге қабілеттілік және оны арттырудың нығайтудың жолдарын іздеп, ұсыныстар жасау елдің және өңірдің әлеуметтік-экономикалық өсуге себепші бола алады. Сондай-ақ мекеменің өмір сүру циклында ол міндетті түрде бәсекеге қабілеттілікті арттыру мәселесіне келері сөзсіз.

Жұмыстың мақсаты мен міндеттері.

Зерттеу жұмысының басты мақсаты – аймақтық экономикадағы тамақ өнеркәсібінің маңыздылығын зерделей отырып, аймақтық тамақ өнеркәсібі ұйымдарының бәсекеге қабілеттілігін арттыруының экономикалық тетіктерін анықтау.

Осы мақсатқа жету үшін төмендегі міндеттерді шешу көзделді:

- тамақ өнеркәсібінің экономикадағы орнына баға беру;
- тамақ өнеркәсібі өнімдерінің сапа мәселесін анықтау;
- өнімнің бәсекеге қабілеттілігін бағалау әдістемелерін қарастыру;
- аймақтық кәсіпорынның ұйымдық-экономикалық сипаттамасын қарастыру;
- кәсіпорын өнімінің бәсекеге қабілеттілігін талдау;
- өнімнің бәсекеге қабілеттілігін анықтауда, кәсіпорын өнімінің сапалық қасиеттерін жақсарту және баға саясатын жетілдіру;
- аймақтық тамақ өнеркәсібі саласына шетелдік инновацияларды енгізу мәселелерінің тиімді жолдарын анықтау;

Материалдар мен зерттеу әдістері. Инновацияларды кеңінен енгізу, елдің халықаралық еңбек бөлінісіне қатысуы бәсекеге қабілетті экономиканы құрудың негізі болып табылады. Еліміздің келешегі индустриалдық-инновациялық даму, әлемдік шаруашылыққа кірігуді көздейді. Қазіргі уақытта еліміз биік белесті бағынды-

ру қарсаңында елдің дамуы бағытын анықтайтын және оған қарқын беретін «Әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті елдердің қатарына ену стратегиясы» және БСҰ-ға кіру нағыз ұлттық идеяға айналған. Осыған жетудің бірден-бір жолы кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, экспортқа шығарушылар мен импорттың орнын басатын өндіріске ұлттық қолдау көрсету әдістері одан әрі жетілдіруді қажет етеді. Аймақтың тамақ өнеркәсібі өнімдерінің экономикасының жай-күйін, бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату жолдарын дамытуды талдауға арналған. Өзектілігі – экономиканың бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату бойынша ұсыныстарды әзірлеу мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуының талаптарына жауап беретін экономикалық дамуға ықпал етеді. Ал әрбір кәсіпорынның ерте ме, кеш пе бәсекеге қабілеттілікті жоғарылату мәселелерімен айналысатыны сөзсіз.

Зерттеу жұмысы барысында тарихи талдау, салыстыру, баяндау, жүйелеу әдістері қолданылды. Сондай-ақ Қазақстан Республикасы Ұлттық кітапханасының қорында сақталған және мұрағаттағы мерзімді басылымдар тігіндісі, осы тақырыпқа байланысты жазылған өзге тілдегі оқулықтар мен монографиялар жұмысымыздың өзегі болды.

Әдебиеттерге шолу. Бәсеке экономикада басты рөлдің бірін ала отырып, экономикалық еркіндікті қамтамасыз етіп, нарықтағы субъектілердің қарым-қатынасын тереңдету жолымен ондағы барлық орын алуы мүмкін жағдайлар мен сұранысқа бейімді болады. Мысалы, шотландтық белгілі экономист Адам Смиттің 1776 жылы жарық көрген «Ұлттардың бай болуының себептері мен табиғаты» еңбегінде ол «нарықтың көрінбейтін қолы» мысалын келтіреді (Смит А 1997: 112).

Ендігі бір америкалық ғалым М. Энрайт аймақтық тамақ өнеркәсібінің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың экономикалық тетігі ретінде аймақтық кластерлер теориясын ұсынады. Энрайттың зерттеуінің негізгі объектісі аймақтың географиялық көлемі мен әр аймақтың бәсекеге қабілеттілігінің белсенділігі болған. Оның пікірінше елдің экономикасының бәсекеге қабілеттілігі жалпыхалықтық деңгейде анықталатын болса, аймақтардың бәсекеге қабілеттілігі аймақтың тұрғындарының тарихы мен сауда мәдениетіне, аймақтың даму деңгейі мен өнім өндіру және таратудағы ерекшеліктеріне қарай болмақ. (Энрайт М 1993: 87-102).

Ел аймақтарының аумақтық-шаруашылық жүйелерінің даму перспективалары бәсеке-

ге қабілетті өндірістердің болуына ғана емес, ашық нарықтағы ағындар мен алмасуларды тиімді басқаратын, аймақтың барлық түйінді (табиғи, қаржы, адами және басқалары) ресурстарын ұтымды желілік жүйелерге байланыстыратын және өздерін сыртқы нарықтарға белсенді ұстанымдайтын бәсекеге қабілетті орталық тораптарды – тірек қалаларды қалыптастыруға да тәуелді. (Мұхтарова Қ.С., Смағұлова Г.С 2016: 79).

Тамақ өнеркәсібі экономиканың ажырамас бөлігі болып табылады. Абрахам Маслоу қажеттілік пирамидасының ең бірінші сатысында атап көрсетілген адам баласының өмір сүруінің өзегі болып саналатын тамақ өнеркәсібі бүгінде 40-қа жуық саладан тұратынын ескерсек, бәсекеге қабілеттілік пен даму сынды негізгі көрсеткіштер бұл сала үшін маңызды екені анықталады. Тұтынушылардың қажеттіліктері жыл сайын өзгеріп, оның үстіне технологиялық мүмкіндіктер ұлғайған сайын сала дамуы мен кемшіліктердің орнын жою алдыңғы қатарға шығып отырғаны жасырын емес. (Маслоу А.Х 1943: 370-39).

Өнімнің бәсекеге қабілеттілігі – бұл оның нарықтағы сәттілігін анықтайтын тауардың тұтынушылық және құндық сипатының жиынтығы (Герчицова И.Н 2002: 14).

Ресейлік ғалым И.В. Сергеев өнімнің бәсеке қабілеттілігіне «Тұтынушының қажетін өтейтін және сатып алу мүмкіндігіне сай келетін тауардың сапалық және құндық көрсеткіштерінің жиынтығымен сипатталады және осы тектес бәсекелес өнімдерден ерекшеленеді» – деген анықтама берген (Сергеев И.В 2005: 500).

Кез келген тауар ішкі нарықта бәсекеге қабілетті, ал сыртқы нарықта бәсекеге қабілеттілігі төмен болуы әбден мүмкін. Соған байланысты сомалық көрсеткіштердің өзгеріссіз, өнімнің бәсекеге қабілеттілігі кең шеңберде өзгеруі мүмкін. Ол нарық конъюктурасының өзгерісіне жарнама және т.б. тауарға әсер ететін ішкі және сыртқы факторлар негізінде жүзеге асады. (Магомедов М., Заздравных А.В., Афанасьева Г 2010: 112).

Өнімнің нарықта бәсекеге қабілеттілігін сақтап қалатын факторлардың бірі дағдарыс менеджменті. (Голубков Е 1996: 38).

Өңірдің бәсекеге қабілеттілігін анықтау сол өңірдің мүмкіндіктерін пайдалана білуге тікелей байланысты. Ол мүмкіндіктер қатарына инфрақұрылымдық, шикізаттық, табиғи және еңбек мүмкіндіктерін жатқызуға болады. К.Маркстың тұжырымдамасына сүйенсек: «Бәсеке – капиталдың ішкі заңдылықтарын орындауға әкеледі, бірақ ол заңдылықтарды

жасап шығармайды. Бәсеке заңдылықтарды жүзеге асырады». (Маркс К 1985: 88-91).

Маркетингтік бағыт: Қоғаммен байланыс және жарнама қызметін сауатты жүргізу. Компаниялардың әлеуметтік жауапкершілікте болуына жағдай жасау. Жарнама мен өзге де тауарға сұранысты арттыру технологияларын дұрыс жасау. Жарнаманың маңызды буыны болып саналатын бұйым безендіру (дизайн) экономикасы дамыған елдерде ғылым мен тәжірибенің тығыз тоғысуынан туындаған өнердің жаңа саласы болып табылады, безендіру стилі белгілі бір кезеңнен кейін, атап айтқанда ұрпақтар ауысатын 10-12 жылдан соң өзгерістерге ұшырап отырады. (Росситер Д.Р 2001: 133).

Америкалық жарнаманың атасы саналатын Б. Арнс өзінің бір кітабында: «Жарнама өз мақсатына оңай жету үшін аз сөз бен көп идея қажет» - деген болатын. (Б. Арнс 2000: 254).

Зерттеу нәтижелері және талқылау. Аймақтың тамақ өнеркәсібі өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату мәселелерін зерттеу және оны жоғарылату жөнінде теориялық және практикалық ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Белгіленген мақсаттарға қол жеткізу үшін мынандай міндеттер қойылды:

– аймақтың тамақ өнеркәсібі өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін дамытудың теориялық негіздерін, тағам өнімдерінің әлемдік нарықтарының даму үрдістерін және әлемдік практикадағы бәсекеге қабілеттілікті мемлекеттік реттеу модельдерін зерделеу;

– аймақтың тамақ өнеркәсібінің жай-күйін талдау, бәсекеге қабілеттіліктің негізгі мәселелерін, сыртқы және ішкі факторларын негіздеу және тамақ саласы кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату жолдарын бағалау;

– өзгермелі әлеуметтік-экономикалық ахуал жағдайындағы тамақ өнеркәсібі кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігін басқарудың ұйымдық тетіктерін жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу;

– бәсекеге қабілеттілікті мемлекеттік реттеуді жетілдіру бойынша ұсыныстарды негіздеу;

Аймақтың тамақ өнеркәсібі өнімдері зерттеу объектісі болып табылады.

Өңірлерді дамытудың 2020 жылға дейінгі бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 28 маусымдағы № 728 қаулысына сәйкес, бағдарламаның негізгі міндеттеріне екінші болып аймақтарды дамыту мәселесі көрсетілген. Одан бөлек Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың соңғы жолдауындағы

негізгі міндеттердің үшеуін осы аймақтарды дамыту мәселесіне арналған деуге болады (ҚР Президентінің Жолдауы 2018). Атап айтқанда «ақылды технологияларды» – агроөнеркәсіпте қолдану, индустрияландыру және т.б. Ал біз сөз еткелі отырған тамақ өнеркәсібі аймақ өнеркәсібінің басты секторы.

Бәсеке–экономиканың негізгі категорияларының бірі. Латын тілінен аударғанда «concurrere» (Экономикадағы бәсеке. <https://ru.wikipedia.org/wiki>) тауар өндірушілердің тауар өндірісіндегі барынша ыңғайлы әрі пайдалы жағдайларда өндірістік процестерді жүзеге асырудағы күресі мағынасын білдіреді. Сыртқы факторлардың әсерінен бәсеке шаруашылық ұйымдастырудың күрделі жүйесінде реттеуші рөлін ойнап, нарық субъектілерінің құқықтық және экономикалық тәуелсіздік жағдайындағы тауар өндірушілердің өзара байланысын арттырушы болып саналады. Оның негізінде дәл осы бәсекелестік теориясы жатқанын экономист ғалымдар да айтып кеткен болатын. Демек, әрбір жеке тұлға немесе кәсіпкер ең алдымен өзінің пайдасын ғана ойлайды және дәл сол пайдаға қол жеткізу үшін олар өздері көрсетіп жатқан қызметтерінің, өндіріп жатқан тауарларының бәсекелік қабілетін арттыруға тікелей ынталы болады. Өз тұсында бұл дүние жана инновациялық көзқарастарды, басқаша тың идеяларды өмірге әкеліп, экономиканың жалпы дамуына, алға ілгерілеуіне көмектеседі.

Бәсекеге қабілетті бола білу қоғамға экономикалық еркіндікті, тиімділікті, дамудың тұрақтылығын, экономикалық қауіпсіздікті ұсынады. Танымал ғалым-экономист Людвиг Эрхард (Эрхард Л. Танд. кітаптар) бәсекелестіктің, бәсекеге қабілеттіліктің экономика үшін маңыздылығын мынадай тұжырымдамалар арқылы көрсетеді: «Нарықтың шаруашылық және оның қызмет ету механизмі еркін бәсекелестіктен ажырап қызмет етуі мүмкін емес». Бәсеке-нің экономикалық табиғатын қарап отырсаңыз оның жеке меншіктік қатынастармен тікелей тығыз байланыста болатынын аңғарасыз. Сондай-ақ жаһандық тәжірибеге сүйенсек жекешелендіру бәсекелік қатынастарды ынталандыру құралы ретінде тек жоспарлы-әкімшілік жүйеден нарықтық қатынастарға өту ғана емес, сондай-ақ нарықтық экономикада да мемлекеттік меншік деңгейін төмендету үшін қолданылатынын байқаймыз. Жеке меншік кәсіптің болуы сол шаруашылықты жүргізуші субъектілерді ынталандырады.

Осы теорияның жалғасы іспеттес Отандық ғалымдардың да еңбектерінен бірнеше сараптамаларды қарап, мынаған тоқталғанды жөн

көрдік. Ел аймақтарының аумақтық-шаруашылық жүйелерінің даму перспективалары бәсекеге қабілетті өндірістердің болуына ғана емес, ашық нарықтағы ағындар мен алмасуларды тиімді басқаратын, аймақтың барлық түйінді (табиғи, қаржы, адами және басқалары) ресурстарын ұтымды желілік жүйелерге байланыстыратын және өздерін сыртқы нарықтарға белсенді ұстанымдайтын бәсекеге қабілетті орталық тораптарды – тірек қалаларды қалыптастыруға да тәуелді. (Мұхтарова Қ.С., Смағұлова Г.С. 2016: 79). Демек аймақтың өнеркәсібін дамытуда ең алдымен жүйелілік бағаланбақ.

Ал, Еуроодақ сарапшылары М. Сторпердің жариялаған теориясының негізінде аймақтық кластер дамуының «ең ұтымды» жүйесін ұсынған (Кругман С., 2003: 754). Ол бойынша негізгі алты кезең бар.

Бірінші кезең, жергілікті өндірушілердің спецификалық мамандандырылған пионер мекемелерін құру;

Екінші кезең, жұмыс күші нарығы мен қызмет көрсетуші мекемелерді ұсынатын арнайы жүйе құру;

Үшінші кезең, кластерде жұмыс жасайтын мекемелерді қолдаушы (көбіне мемлекеттік) ұйымдар құру;

Төртінші кезең, кластерге алдымен сыртқы Отандық, кейіннен шетелдік фирмаларды, жоғары маманданған жұмыс күшін тарту; Бесінші кезең, фирмалар арасында білім мен ақпараттық, инновациялық диффузияны тудыратын нарықтық емес активтерді құру;

Алтыншы кезең, өзінің инновациялық потенциалын жоғалтқан кластердің құлауы, ал жабық жүйе оған сыртқы нарықтың инновациясын жоқ қылуға мүмкіндік бермейді.

Нарықтық экономикада бәсеке дегеніміз іс-қимыл жасайтын салада жоғары нәтижеге жету үшін жүріп отыратын экономикалық жарыстардың жиынтығы, шаруашылық жүргізудің қолайлы жағдайына ие болу және пайданы максималдау үшін тауар өндірушілердің бір-бірімен күресі негізінде көрініс табады. Екінші жақтан, ол нарық субъектілерінің өнімді өндіру мен оны өткізудегі және капиталды қолдану сферасындағы арақатынастарын көрсетеді. Нарықтық экономикадағы бәсекелестіктің халықаралық тәжірибесінде тамақ өнеркәсібі мен ауыл шаруашылығы дамыған елдердің бірі Германияның мысалын алар болсақ, Германияда экономиканы реттеу біраз басқаша, мұнда көбінесе бәсекелестікті қорғауға, мемлекеттің антимонополиялық және бақылау қызметін нығай-

туға, нарықтағы ірі кәсіпорындардың қосылуына тыйым салуға, жоспарлар мен бағдарламалардың әлеуметтік қызметін кеңейтуге көңіл бөлінуде.

Тамақ өнеркәсібі экономиканың ажырамас бөлігі болып табылады. Абрахам Маслоу қажеттілік пирамидасының (Маслоу А.Х 1943: 370-39) ең бірінші сатысында атап көрсетілген адам баласының өмір сүруінің өзегі болып саналатын тамақ өнеркәсібі бүгінде 40-қа жуық саладан тұратынын ескерсек, бәсекеге қабілеттілік пен даму сынды негізгі көрсеткіштер бұл сала үшін маңызды екені анықталады. Тұтынушылардың қажеттіліктері жыл сайын өзгеріп, оның үстіне технологиялық мүмкіндіктер ұлғайған сайын сала дамуы мен кемшіліктердің орнын жою алдыңғы қатарға шығып отырғаны жасырын емес.

Экономикадағы бәсекелестікке сараптама жасау негізгі екі кезеңде жүзеге асады. Бірінші кезеңде жеке нарықтардағы бәсекелестік деңгейі сарапталады және бәсекелестік күрес қарқындылығының түрлі көрсеткіштері қарастырылады. Екінші кезеңде, бәсекелестер қызметінің өндірістік өткізу көрсеткіштерінің құрылымы қарастырылады және олардың жалпы және жеке елдер нарықтарындағы жетістіктерінің басты факторлары бөлек көрсетіледі. Нәтижесінде, компанияның жетістігінің басты факторларын бәсекелестерінің осындай факторларымен салыстырады және компанияның жалпы нарықтағы жағдайы, негізгі артықшылықтары мен кемшіліктері анықталады (Роберт Ф 2003: 48). Егер нарықта мықты бәсекелестік байқалса, онда көптеген өзге де компаниялар үшін пайда нормасының төмендеуі және нарық үлесінің қысқаруына қатысты сату операцияларында жоғары тәуекел болуы мүмкін. Осыған байланысты көптеген компаниялар бәсекелестік әлсіз сұраныс нарығын ұстауға тырысады. Басқа фирмалар бәсекелестер игермеген экономикалық сұраныс «кеңістігін» табуға тырысады.

Зерттеу барысында ең қауіпті болып табылатын, ірі және тез дамитын компаниялар бөлініп шығады. Осындай компанияларды таңдау үшін нысандарға қызмет көрсетудегі тапсырыстар портфелі, саладағы нарық үлесі, сату операцияларының кеңею қарқындары, аймақтағы негізгі нарықтарды қамту деңгейі және өндірістік база сияқты түрлі критерийлер қолдануы мүмкін. Ал осыдан кейін таңдалған компаниялардың сату операцияларының динамикасымен ағымдағы деңгейі және салалық нарықтағы олардың үлесінің өсуі болашағы зерттеледі.

Нарық экономикасының әлемдік тәжірибесі халық шаруашылығы салаларын басқарудың тиімділігін арттыру үшін, кәсіпорынның өз өміршеңдігін сақтап қалу және күшейту мақсатында оның жұмысының екі негізгі кезеңі – өндіру мен өнімді өткізуді ұйымдастырудың жаңа әдісін, яғни маркетинг іс-әрекетін пайдалану қажеттігін тудырады. Отандық кәсіпорындарда маркетинг әлі де кең тарала қойған жоқ, бірақ соңғы уақытта нарығы дамыған ірі қалаларда орналасқан кейбір кәсіпорындарда маркетинг бөлімдері ұйымдастырылуда. Басшылардың маркетингке көп мән бермеуінің себебі, шығаратын өнімдері адам үшін бірінші қажеттіліктегі нәрсе болуымен қатар, кейбір жекелей басшыларда маркетингтің рөлі және мәні шамалы деген ой туындауымен түсіндіріледі. Мұндай ой кәсіпорындарда маркетингтік және өндіру – өткізуді негізделу кезінде оның ұйымдастырылуы іскерлік белсенділігі, философиясы, мақсатты бағытталуы бойынша айырмашылықтары болғандықтан дұрыс емес. Мәселен, маркетингтік негізделу кезінде кәсіпорын ұжымының мақсаты – тұтынушылардың қажеттілігі, тұтынушылығы, мүдделерін қанағаттандыру, ал өндіру – өткізу кезінде өндірістік бағдарламаны орындау болады (Котлер Ф 2000: 558).

Өнімнің бәсекеге қабілеттілігі – бұл оның нарықтағы сәттілігін анықтайтын тауардың тұтынушылық және құндық сипатының жиынтығы (Герчикова И.Н 2002: 14)

Бұл тауарға сәйкес нарық шарттарымен, тұтынушылардың техникалық, эстетикалық сипаттарымен қоса сапасы бойынша, сонымен қатар оны таратудағы экономикалық және коммерциялық жағдайларын сипаттайтын күрделі категория, көп функциялы ұғым. Өнімнің бәсекеге қабілеттілігі жөнінде көптеген экономист ғалымдар әртүрлі анықтамалар берген. Мәселен: Ресейлік ғалым И.В. Сергеев өнімнің бәсеке қабілеттілігіне «Тұтынушының қажетін өтейтін және сатып алу мүмкіндігіне сай келетін тауардың сапалық және құндық көрсеткіштерінің жиынтығымен сипатталады және осы тектес бәсекелес өнімдерден ерекшеленеді» (Сергеев И.В 2005: 500) – деген анықтама берген. Ал И.Н. Герчикова: «Өнімнің бәсекеге қабілеттілігі – тұтынушының жеке сұраныстарын қанағаттандыратын, бағасы жағынан тиімді және сапасы жоғары, ұқсас тауарлардан айырмашылығы артық тауардың жиынтық қасиеті» (Герчикова И.Н 2011: 95) – деп айтады. Отандық ғалымдар: «Өнімнің бәсекеге қабілеттілігі – бұл өнімнің, бәсекелес өндірушілердің ұқсас өнім-

дермен салыстырғанда, жоғары тұтынушылық қасиеттерімен, төмен бағамен, тартымдылығымен және оның қажеттілікті өтеу құндылығымен ерекшелену сипаты» – деген пікір айтқан. Сонымен өнімнің бәсекеге қабілеттілігі – бұл өнімнің бәсекелес өнімнің ұқсас қасиеттерінен, өндіруші және тұтынушы үшін екі жақты тиімді өндіру, сатып алу-сату және тұтыну көрсеткіштерімен ерекшеленетін техникалық, функционалдық және экономикалық қасиеттерінің жиынтығы.

Кез келген тауар ішкі нарықта бәсекеге қабілетті, ал сыртқы нарықта бәсекеге қабілеттілігі төмен болуы әбден мүмкін. Соған байланысты сомалық көрсеткіштердің өзгеріссіз, өнімнің бәсекеге қабілеттілігі кең шеңберде өзгеруі мүмкін. Ол нарық конъюктурасының өзгерісіне жарнама және т.б. тауарға әсер ететін ішкі және сыртқы факторлар негізінде жүзеге асады (Магомедов М., Заздравных А.В., Афанасьева Г 2010: 112). Өнімнің бәсекелестік қабілеті – бұл тұтынушылардың өнімге қоятын техникалық-функциялық, экономикалық ұйымдастырушылық деңгейін сипаттайтын талаптардың жиынтығы деп айтсақ болады. Бәсекеге қабілетті өнім болып тек қана әртүрлі табиғи көрсеткіштерді иеленетін және бәсеке жағдайында нарықта өз орнын иеленетін тауар ғана саналады.

Өнімнің нарықта бәсекеге қабілеттілігін сақтап қалатын факторлардың бірі дағдарыс менеджменті (Голубков Е 1996: 38). Кез келген ұйымда болатын бәсекенің алдын алып немесе ол орын алған жағдайда оны тиімді пайдаланып кету агроөнеркәсіптің де, тамақ өнеркәсібінің де жеңіліссіз қағидасы болмақ. Бұл туралы Джорджия университетінің профессоры, ғалым (АҚШ, Атланта штаты) Джеффри Дорфман өзінің «Тамақ өнеркәсібінің экономикасы мен менеджменті» кітабында ашып көрсетеді. Ол өңірлік тамақ өнеркәсібіндегі бәсекені арттыру мен дағдарыстың алдын алудың ең тиімді жолы өнім өндірушілер арасындағы кооперативтердің болуы дегенді алға тартады. Бұл өнім өндірушілермен бірге тұтынушылар үшін де қолайлы болады деп есептейді. Себебі бағаны қадағалау арқылы, кооператив мүшелерінің ешқандай баға саясатында жеңілмеуін және тұтынушыларға да тиімді жағдай болатынына бірнеше дәлелдер келтіреді (Дорфман Д 2014: 212). Осы орайда Отандық ғалымдардың берген мына анықтамасына мән беруді жөн деп таптық. Тамақ өнеркәсібі салаларының дамуына аймақтық (аудандық) ерекшеліктер тән, олар: біріншіден, жергілікті шикізат көзіне; екіншіден, елдің даму деңгейіне байланысты азық-түлік түрлеріне сұраныстың

әркелкі болуы; үшіншіден, жергілікті ұлттық (діни) әдет-ғұрыптарға байланысты болады. (Өнде. өнерк.басқа да салалары. Викип.)

Өңірдің бәсекеге қабілеттілігін анықтау сол өңірдің мүмкіндіктерін пайдалана білуге тікелей байланысты. Ол мүмкіндіктер қатарына инфрақұрылымдық, шикізаттық, табиғи және еңбек мүмкіндіктерін жатқызуға болады. К. Маркстың тұжырымдамасына сүйенсек: «Бәсеке – капиталдың ішкі заңдылықтарын орындауға әкеледі, бірақ ол заңдылықтарды жасап шығармайды. Бәсеке заңдылықтарды жүзеге асырады» (Маркс К 1985: 88-91). Бәсеке нарықтың негізгі алға жылжытушы фактор болып табылады. Сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық жүйеде түрлі бәсекеге қабілетті тауарлар мен қызмет түрлерін ойлап шығару арқылы өзінді дәлелдеудің негізгі шарты болып есептеледі.

Елбасымыз өзінің кезекті жолдауларының бірінде: «Инфрақұрылым экономикалық өсімнің мүмкіндіктерін кеңейтуге тиіс. Инфрақұрылымды екі бағытта дамыту: ұлттық экономиканы жаһандық ортаға кіріктіру, сонымен қатар, ел ішінде өңірлерге қарай қадам жасау қажет», — деп атап өткен. (ҚР көлік инф.дам.мем бағд. 2014) Бұл пікірді негіз қылуымыздың себебі, тақырыптың негізгі өзегі Оңтүстік Қазақстан облысындағы тамақ өнеркәсібінің бәсекеге қабілеттілігін сараптаудың кезегі келіп отыр.

Қазіргі таңдағы еліміздің экономикасының дамуындағы өзекті мәселелердің бірі аймақтың өндірістерді дамытып, олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселесі болып отыр десек қателеспейміз. Аймақтық шаруашылық кешеннің табысты қызмет етуі аймақтық факторлар мен ерекшеліктерді максималды ескеруден тәуелді болады. Аймақтық экономиканың қалыптасу және қызмет ету факторлары бұл аймақ территориясындағы өндіргіш күштердің дамуы мен орналасуын анықтайтын нақты жағдайлар жиынтығы. Факторлардың келесідей негізгі топтары болады: табиғи, экономикалық, демографиялық. (Мұсатаева Ә.А 2010: 153) Табиғи факторлар бұл табиғи ресурстардың болуы, олардың сандық және сапалық бағалануы; климаттық жағдайлар, экологиялық жағдайлар. Экономикалық факторлар бұл аймақтың экономика-географиялық жағдайы (дамыған аудандарға, көлік жолдарына қатысты жағдайы). Демографиялық факторлар халық санын, оның орналасуын, халықтың жасаралық құрылымын, еңбек ресурстарының санын, еңбек ресурстарының жасаралық құрылымын, еңбек ресурстарының біліктілігін қамтиды.

Ranking сараптамалық қызметі мамандарының зерттеуіне сүйенсек, 2015 жылғы көрсеткіш 2016 жылмен салыстырғанда 41,6 пайызға аз болған. 2017 жылдың қаңтар-ақпан айларында өндірістің осы түріне салынған инвестиция көлемі 5,01 млрд теңгені құраған екен. 2017 жылғы көрсеткіш бойынша оңтүстік көш басында тұр. Инвестицияның қысқаруы бірінші кезекте бизнестің осы салаға қаржы салуда сылбырлығына байланысты болып отыр. Сонымен қатар, азық-түлік өндірумен айналысатын кәсіпкерлерге банктердің қолдауы да бәсеңдей бастаған. 2017 жылдың алғашқы екі айында банктердің салаға берген несиесі 827,1 млн теңгені құрады. Дегенмен, банктерден тыс, өзге де қаржы ұйымдары мен мекемелердің тамақ өнеркәсібі үшін бөлген қаржылық қолдауы тепе-теңдікті сақтап, олардың ұсынған қаржысы 503,9 млн теңгеге жетті. Бұл жалпы инвестицияның 10,5 пайызына тең. Қалай дегенде де, ұзақмерзімді кезеңмен салыстырғанда, тамақ өнеркәсібі елде қарқын алып келе жатқаны байқалады. Саланы алға сүйреуші жекелеген өңірлер бар. Өңірлер бойынша, 2017 жылдың қаңтар-ақпан айларында Оңтүстік Қазақстанның тамақ өнеркәсібіне салынған инвестиция көлемі 680,3 млн теңгені құрады. Жалпы, өңірдегі бұл саланың даму қарқыны соңғы бес жылда оң өзгеріс байқатқан. 2012-2014 жылдары Оңтүстік Қазақстан облысындағы тамақ өнеркәсібі көлемі 20 пайызға артты. Соның ішінде «Шымкентмай» АҚ, «Шымкентсыра» ЖШС, «ЮНИКС» ЖШС, «Алтын дән» ЖШС секілді ірі кәсіпорындар саланы алға сүйреуде (Тамақ өнерк. қаржы салуш. азайды 2016).

Дүкен сөрелерін Отандық тауарлармен толтыру тамақ өндірісі кәсіпорындарының сапа мен баға саясатын дұрыс жолға қоюына ғана байланысты емес, сонымен қоса халықтың әлеуметтік жағдайының дұрыс болуы мен жалпы экономиканың дамуына да байланысты екенін түсінген де дұрыс. Тиісінше аймақтық тамақ өнеркәсіп орындарының қызметін дамыту үшін, қазіргі нарықтық экономика жағдайларына бәсекеге қабілетті бизнес ұйымдастыра алу үшін тек қана дәстүрлі ресурстарға ғана емес, сондай-ақ бизнесті ұйымдастыру мен жүргізудің технологиялық жаңашылдықтарын да қолдану керек. Бұл мәселе бірнеше кезеңдерден тұратын теориялық зерттеулер мен тәжірибелік жұмыстарды да талап етері сөзсіз. Отандық кәсіпорындардың қызмет ету жағдайы көбіне олардың бәсекеге қабілеттілігін дамытуын қамтамасыз ете алмайтыны жасырын емес. Қаржылық тұрақсыздық, төменгі техникалық деңгей мен кәсіпорындардағы тө-

мен деңгейлі менеджмент, ішкі нарықтағы бәсекенің жоғары болуы аймақтық тамақ өнеркәсібін дамыту жүйесінің ресурстық қамтамасыз етілуін талап етеді.

Аймақтық тамақ өнеркәсібінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін бірнеше инновациялық өзгерістер енгізілуі қажет. Мысалы негізгі өзгерістер ретінде тауарлық-ассортиментті, технологиялық, маркетингтік және де ұйымдастырушылық бағыттарын алуға болады. Әрине бұлардан да өзге бағыттар бар. Дегенмен осы негізгі бағыттарды алға сүйреу арқылы кез келген өндіріс ошағының экономикаға қосар үлесін жоғарылатып, бәсекеге қабілеттілікті арттыруды қамтамасыз ете аламыз. Әсіресе бұл өндіріс орындары дамыған республикалық маңызы бар қалалар мен облыс орталықтарында емес, аудан-ауылдарда, шағын аймақтарда орналасқан өндіріс ошақтарында қолданылса, өңіраралық бәсеке дамып, ал ол өз кезегінде республикалық немесе тіпті халықаралық нарық жағдайына икемделіп, нәтижесінде көптеген салаларда жетістіктерге жетуге мүмкіндік берері сөзсіз.

Жоғарыда айтып өткен бағыттарға жеке-жеке тоқталар болсақ, тауарлық-ассортименттік бағыттың негізгі қызметтері: Денсаулыққа пайдалы, салауатты тауарларды шығару. Тұтынушылар үнемі өздеріне пайдалы өнімді алуды көздейді. Қазіргі нарық заманында тағы бір тенденцияға енген дүние ол «салауатты мәзір». Яғни құрамында адам ағзасына зиянды дүниелердің ең аз мөлшерде болуы. Спорттық, балаларға арналған, түрлі науқастар мен өзге де тамақ талғап жейтін тұтынушылардың сұранысын ескере отырып өнім өндіру. Ал теория бойынша тауарды ерекшелендіру (дифференциациялау) дегеніміз – фирманың нарықтағы өз билігін күшейту мақсатында тұтынушының көз алдында тауарын өзіне ұқсас тауарлардан қандай да бір белгімен айрықша көрсету әдістерін сипаттайтын нарықтағы мінез-құлықтық элементі, яғни ондай айрықша белгілерге: сапа, жарнама, сауда белгісі, сату шарттары, буып-түю және т.б. жатады. (Доғалов А., Досмағанбетов Н. С 2014: 360) Келесі бағыт технологиялық – қалдықсыз өндірісті енгізу. Тауар өндіру мен сақтаудың барлық кезеңдеріне экологиялық таза, қуат үнемдегіш технологияларды қолдану. Фунгицидтік құрылымдағы орама материалдарын пайдалана отырып, тамақ өнімдерін қаптауда олардың ұзақ мерзімге бұзылмай сақталуын қамтамасыз ету. Маркетингтік бағыт: Қоғаммен байланыс және жарнама қызметін сауатты жүргізу. Компаниялардың әлеуметтік жауапкершілікте болуына жағдай жасау.

Жарнама мен өзге де тауарға сұранысты арттыру технологияларын дұрыс жасау. Жарнаманың маңызды буыны болып саналатын бұйым безендіру (дизайн) экономикасы дамыған елдерде ғылым мен тәжірибенің тығыз тоғысуынан туындаған өнердің жаңа саласы болып табылады, безендіру стилі белгілі бір кезеңнен кейін, атап айтқанда ұрпақтар ауысатын 10-12 жылдан соң өзгерістерге ұшырап отырады. (Росситер Д.Р 2001: 133) Ал америкалық жарнаманың атасы саналатын Б. Аренс өзінің бір кітабында: «Жарнама өз мақсатына оңай жету үшін аз сөз бен көп идея қажет» – деген болатын. (Б. Аренс 2000: 254) Ұйымдастырушылық бағыт: Сертификация мен сапа бақылаудың қазіргі заманғы жүйесін қолдану. Өндіріс қызметкерлерінің қызметіндегі тиімділікті арттырудың инновациялық жолдарын қолдану.

Оңтүстік Қазақстан облысы еліміздегі экономикалық тұрғыдан жақсы дамыған аймаққа жатады (Оңт.Қаз.обл.инвестициялық мүмкін.). Өндірістің көптеген салалары қарқынды әрі тұрақты түрде дамып келе жатқан бұл өңірдің тамақ өнеркәсібінде соңғы жылдары ірілі-ұсақты шаруашылықтар ашылып, өңірдің өзі ғана емес көршілес елдер мен облыстарға ұсынылуда. Осының бір айқын дәлелі ретінде Оңтүстік Қазақстан облысында тамақ өнеркәсібіне жаңа серпіліс беретін «Тамақ өнеркәсібі» – Agroprom Shymkent 2016 көрмесі өткенін айтып өткеніміз жөн. Өңірдің тамақ өнеркәсібінің бәсекеге қабілеттілігін одан әрі жақсарту үшін жоғарыда атап өтілген бәсеке мен бәсекеге қабілеттілік теорияларының барлығын жүзеге асыру әрине керемет жағдай болары сөзсіз. Дегенмен бәсеке экономиканың жылжытушы күші десек, осы жерде бәсекеге қабілеттіліктің дамуында өңірлік ерекшеліктерді де ескергеніміз жөн. Мысалы оңтүстік халқы ерте кездерден сауда мен экономикалық қарым-қатынасқа еліміздің өзге өңірлеріне карағанда жақын болып саналады. Өңірдің ауа-райы мен көршілес өзбек шекарасына жақын орналасуының өзі аймақтың экономикасындағы, ірілі-ұсақты ерекшеліктердің барлығын көрсетеді (Оңт.Қаз.Облы.өнерк.тізімі. 2016). Осы тұрғыдан келгенде жоғарыда біз сөз еткен бәсекеге қабілеттілік терминінің өңірлердің барлығына дерлік бірдей еместігін айтып өтуге болады.

Қорытынды

Еліміз тәуелсіздік алған жылдардан бері, мемлекетіміз әлеуметтік бағытқа үлкен мән беріп

келеді, себебі біз нарықтық әлеуметтік бағытты таңдадық. Бүгінгі таңда еліміз үшін экономикалық табыстар мен қоғамдық игіліктерді қамтамасыз етудің оңтайлы теңгерімін табу әлеуметтік-экономикалық жаңғыртудың түбегейлі мәселесі болып отыр. Қазақстан қазіргі таңда әлеуметтік-экономикалық жаңару жолында. Әлеуметтік-экономикалық дамуға Елбасымыз өзінің жыл сайынғы жолдауларында аса маңыз беріп келеді. Осы аймақтардағы әлеуметтік-экономикалық дамуды көтеру мақсатында Елбасымыз өзінің «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту Қазақстан дамуының басты бағыты» атты жолдауында елдің болашағы экономикадағы келешегі зор салалардың дамуымен байланысты деп атап көрсетті. Еліміздің оңтүстігі ерте дәуірлерден бері геосаяси, әлеуметтік-экономикалық, этнодемографиялық және мәдени жағынан маңызды аймақ болып табылады. Бұл өлкенің осындай артықшылықтарын қазіргі уақытта тиімді пайдалануды қамтамасыз ету үшін, оның әлеуметтік экономикасын дамыту нәтижелеріне объективті баға беру қажет.

Өңірлік инфрақұрылымдарды дамыту республиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыратын негізгі факторы болып табылады. ХХІ ғасырда ғылым, білім және инновация елдің экономикалық өрлеуі мен әлеуметтік жақсаруын қамтамасыз етуде негізгі қазына көзіне айналуға. Жинақталған тәжірибе көрсеткендей экономикалық өрлеу халық шаруашылығының барлық салаларында инновациялық қызметті үздіксіз жүзеге асырмайынша мүмкін болмайтыны белгілі. Олай болса инновация экономикалық қызметтің ең негізгі тиімді түрлерінің бірі болып табылады. Әлемдік экономиканың алдыңғы қатарлы озық тәжірибелерін игеруге және оны ұтымды пайдалана білуге талпынған мемлекеттер үшін бүгінгі уақыттағы басты мәселе индустриалды-инновациялық экономиканы қалыптастыру болып отыр. Индустриалды-инновациялық экономиканың басты ерекшелігі – ғылыми сыйымды, технологиялық өңделу деңгейі жоғары өнімдерді шығаруға икемді өндірістік және инновациялық инфрақұрылымның болуы.

Тауардың бәсекеде жеңіске жетуі оның техникалық-экономикалық көрсеткіштері мен өнім өндірудегі технологиясының сапасына және қолдану қасиеттеріне (сенімділігі, төзімділігі) байланысты болады. Ал соңғы кездері, әсіресе, тауардың айналадағы ортаға зиянсыздығына, кейбір эргономикалық, жалпы гигиеналық, ант-

ропометрикалық, психологиялық және басқа да талаптарға сәйкестігіне баса назар аударылуда. Бұған қоса, шетке шығарылатын өнімдер міндетті стандарттық сапаға сәйкес келуі тиіс.

Тауардың бәсекеге төзімділігін бағалағанда оның сату немесе сатып алу бағасы қарастырылады. Осыған қатысты мына жайттар ескерілгені жөн: нарықты және ақырғы тұтынушылардың сұранысын зерттеудің сапасы, тауарды нарыққа жеткізу мен оны сатуды ынталандырылып отыру, жарнама және тауардың өмірлік цикілін есепке алуға байланысты жүргізілетін жұмыстың тиімділік дәрежесі, баға стратегиясын таңдап алудың дұрыстығы, тауар өткізу мекемелері мен тауардың қозғалу бағаттарын белгілеу кезінде тауардың бәсекелік артықшылығы мен кемшіліктерін (маркетингтік құрастырушыларды) анықтау.

Экономикамыздың бәсекеге қабілетті болуы, мемлекетіміздің бәсекеге қабілетті болуы, елімізде өндірілетін өнім түрлерінің және көрсетілген қызметтердің сапасына тәуелді болып келеді. Соның ішінде өнеркәсіп салаларында жалпы ұлттық өнімнің жартысына жуығы өндірілетін болғандықтан және халық шаруашылығының басқа салаларын индустрияландырудың шешуші факторы екендігіне байланысты өнеркәсіп өнімдерінің сапасына көңіл аудару басты міндеттердің бірі болуы қажет.

Қазақстан Республикасы және Оңтүстік Қазақстан облысының өнеркәсіптері өнімдерінің қазіргі жағдайына жасалған талдау өнеркәсіптің дамуындағы келесідей ерекшеліктерді көрсетіп отыр:

1. Бұрынғы кезде қалыптасқан кәсіпорындардың өз дамуында шикізаттық бағыттан арыла алмауы. Өңдеуші салалардың нашар дамуына байланысты республика өнеркәсібі сыртқы және ішкі нарықтағы бәсекелестікті көтере алатын өнім түрлерін ұсына алмай отыр.

2. Өнеркәсіптердің негізгі қорларының (станоктар, жабдықтар, технологиялық желілер)

моральді және физикалық тозу коэффициенті өте жоғары. Сол себептен, өнеркәсіп өнімдерінің үлкен бөлігінің сапасы өте төмен, нарықтық қатынастардың дамуына байланысты ол өнімдер басқа елдердің өнеркәсіп өнімдерімен бәсекеге түсе алмайды.

3. Экспортталатын өнеркәсіп өнімдерінің үлесінің импортталатын өнім үлесіне қарағанда төмен болуы және экспортқа жіберілетін өнімдердің шикізаттық бағытта болуы.

4. Өнеркәсіп кәсіпорындарына инвестиция салуға кәсіпкерлеріміздің қызығушылығының болмауы.

5. Өнеркәсіп өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігінің орташа деңгейінің төмен болуы.

Қазіргі кезде өнім сапасын арттыру, бәсекеге қабілеттілікті жоғарылату мақсатында атқарылып жатқан жұмыстар көп. Оның кейбіреулеріне тоқталатын болсақ:

Индустриалды-инновациялық бағдарламаны жүзеге асыру арқылы шикізаттық бағыттан дайын өнім өндіруге көшу;

Өнеркәсіпті дамыту және импорт алмастыру бағдарламасының орындалуы және т.б.

Жоғарыда аталғандармен қатар өнеркәсіп өнімдерінің сапасын арттыру мақсатында келесідей ұсыныстарды қысқаша айтуға болады:

Сапаны басқару процесін жетілдіріп отыру. Жапондық сапаға үлкен үлес қосқан Э. Демингтің пікірі бойынша өнім сапасының 94 пайызы басқаруға байланысты;

Әрбір жұмыскердің іс-әрекетіне қатысты сапа саясатын қалыптастыру;

Жұмыскерлерді ынталандыру, еңбегін дұрыс бағалау.

Инвесторлардың қызығушылығын арттыру; Маркетингтік зерттеу жұмыстарына үлкен көңіл бөлу;

Өнеркәсіпті басқару құрылымы мен жүйесін жетілдіру.

Әдебиеттер

- Аренс Б. (2000) Заманауи жарнама. – М.: Довгань, 254 б.
Голубков Е. (1996) Маркетингті жоспарлау. Маркетинг, №4. 38 б.
Герчикова И. Н. (2011) Оқулық. 4-ші шығарылым, Толықтырылған және өңделген. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 95 б.
Герчикова И.Н. (2002) Кәсіпкерлік қызметті реттеу. 14 б.
Доғалов А.Н., Досмағанбетов Н.С. (2014) Экономикалық теория. 360 б.
Дорфман Д. (2014) Тамақ өнеркәсібінің экономикасы мен менеджменті. – Нью Йорк: Роутлейдж, 212 б.
Енрайт М. (1993) Бәсекеге қабілеттіліктің географиялық ерекшеліктері. Аймақтардағы тоқырау. Аймақтық деңгейдегі өзгерістер: өңделген. Дривен Е. Крокневеген Д. және Ван Хуф С. – Нидерланды, Утрехт, 87-102 бб.
Ерхард Л. Таңдаулы кітаптары (<https://www.livelib.ru/author/154511/top-lyudvig-erhard>)
Котлер Ф. (2000) Маркетинг негіздері: оқулық / жалпы ред. М.Т. Избасар, 558 б.

Кругман С., Обстфелд М. (2003) Халықаралық экономика: Теория және саясат. Алтыншы шығарылым. – Бостон: Аддисон Уесли, 754 б.

Қазақстан Республикасында көлік инфрақұрылымын дамыту жөніндегі 2010-2014 жылдарға арналған бағдарламаны бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 30 қыркүйектегі № 1006 қаулысына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. (2014). (<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000214>)

ҚР Президентінің Жолдауы. (2018) (<http://khabar.kz/kz/component/k2/item/103297-r-prezidentini-zholdauy>)

Магомедов М., Заздравных А.В., Афанасьева Г. (2010) Тамақ өнеркәсібінің экономикасы. М.: «Дашков и Ко», 112 б.

Маркс К., Энгельс Ф. (1985) Таңдаулы шығармалар. 88-91бб.

Маслоу А.Х. (1943) Адам мотивациясының теориясы. Психологиялық ревю.

Мұсатаева Ә.А. (2010) Аймақтық экономика және басқару, 153 б.

Мұхтарова Қ.С., Смағұлова Г.С. (2016) Аймақтық экономиканы басқару, 79 б.

Оңтүстік Қазақстан облысы өндірістік мекемелерінің тізімі. (2016) (<http://ontustik.gov.kz/ru/pages/spisok-promyshlennyh-predpriyatiy-yuzhno-kazahstanskiy-oblasti>)

Оңтүстік Қазақстан облысының инвестициялық мүмкіндіктері (<http://kasipker.info/page/investor/24>)

Росситер Д. Р. (2001) Жарнама және тауарды жылжыту. – М.: Харьков, Минск, Питер, 133 б.

Роберт Ф Харли. (2003) «Маркетингтегі жеңістер мен жеңілістер. «Вильямс», 48 б.

Сергеев И.В., Веретенникова И.И. (2005) Ұйым экономикасы. – М.: Велби, 500 б.

Смит А. (1997) Халықтар байлығының табиғаты мен себептері туралы зерттеу. 112 б.

Тамақ өнеркәсібіне қаржы салушылар азайды. (2017) (<http://abctv.kz/kz/news/tamak-onerkasibine-karzhy-salushylar-azajdy>)

Экономикадағы бәсеке (<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%>).

References

Arens B. (2000) Zamanawi zharnama [Modern advertisement]. Maeskew, Dovgan, p. 254.

Golubkov E. (1996) Marketinggi zhosparlaw [Planning the marketing]. Mapketingg, №4, p. 38..

Gershikova I. N. (2011) Oqulyq. 4-shi shygharylym., Tolyqtyrylghan zhaene oengdelgen [Textbook. The 4th edition., Updated and edited]. M.YUNITI-DANA.

Gershikova I.N. (2002) Kaesipkerlik qyzmetti rettew [Organizing the process of marketing]. p.14.

Doghalov A. N., Dosmaghanbetov N. S. (2014) Ekonomikalyq teoria [The theory of economy]. p.360.

Dorfman D. Tamaq oenerkaesibining ekonomikasy men menedzhmenti [The management and economy of food industry]. Nuej Jork: Rowtlejdzh, p.212.

Enrajt M. (1993) Baesekege qabiletilikting geografijaelyq erekshelikteri [The Geographical Scope of Competitive Advantage] Ajmaqtardaghy toqyrav Ajmaqtyq denggejdegі oezgerister. Oengdelgen. Driven E. Kroknevegen D. zhaene Van Xuf S. – Niderlandy, utrext, pp. 87-102.

Erqard. L. Tangdawly kitaptary [The best collection] (<https://oewwww.livelib.ru/author/oe154511oetop-lyudvig-erhard>)

Kotler F. (2000) Marketing negizderi [The base of marketing] Oqulyq zhalpy red. M.T. Izbarar. – Almaty: Zhazushy, p.558.

Krugman S., Obstfeld M. (2003) qalyqaralyq ekonomika: Teoria zhaene sajasat [Obstfeld M. International economy: Theory and politics]. Altynshy shygharylym. Boston: Addison ueesli, p.754.

Qazaqstan Respublikasynda koelik infraqurylymyn damytuw zhoenindegi 2010-2014 zhyldargha arналған бағдарламаны бекіту туралы Qazaqstan Respublikasy Uekimetining 2010 zhylyghy 30 qyrkuejektegi № 1006 qawlysyna oezgerister men tolyqtyrular enggizuew turaly [On introducing amendments and additions to the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated September 30, 2010 No. 1006 «On approval of the Program for the development of transport infrastructure in the Republic of Kazakhstan for 2010]. (2014). (<http://oeadilet.zan.kz/oeadocoeP1300000214>).

QR Prezidentining Zholdawy [The Address of the President of the Republic of Kazakhstan] (2018). (<http://oekhabar.kz/oezkoecomponentoek2oeitemoe103297-r-prezidentini-zholdauy>).

Magomedov M., Zazdravnyx A. V., Afanasijeva G. (2010) Tamaq oenerkaesibining ekonomikasy [The economy of food industry] . «Dashkov i Ko», p.112.

Marks K., Enggel F. – M. (1985). Tangdawly shygharmalar [The best materials]. pp.88-91.

Maslow A.X. (1943) Adam motivacijasyning teorijasy. Psixologijalyq revoe [The theory of human motivation. Psychological review].

Musataeva Ae.A. (2010) Ajmaqtyq ekonomika zhaene basqarw [Regional economy and management]. p.153.

Muxtarova Q.S., Smaghulova G.S.(2016) «Ajmaqtyq ekonomikany basqarw» [Management of the regional economy]. p.79.

Ongtuestik Qazaqstan oblysy oenidiristik mekemelerining tizimi [The list of production enterprises of SKO] (2016) (<http://ontustik.gov.kz/ru/pages/spisok-promyshlennyh-predpriyatiy-yuzhno-kazahstanskiy-oblasti>.)

Ongtuestik Qazaqstan Oblysynyng investicijaelyq muemkindikteri [Investment opportunities of SKO] (<http://kasipker.info/page/investor/24>).

Rocciter D. R. (2001) Zharnama zhaene tawardy zhylyzhtw [Advertising and promotion] M.;Xarkov; Minck: Piter, p.133.

Robert F. (2003) Marketingtegi zhengister men zhengilister [Victory and defeat in marketing]. Viljams, p.48.

Sergeev I.V., Veretennikova I.I. (2005) Ujym ekonomikasy [Economy of organization]. M.:Velbi, p.500.

Smit A. (1997) qalyqtar bajlyghynyng tabighaty men sebepteri turaly zertteu [Study on the Nature and Causes of the Wealth of Peoples]. p.112.

Tamaq oenerkaesine qarzhy salushylar azajdy [The number of investors who invest in the food industry has decreased]. (2017) (<http://oeoeabctv.kzoezonenewsotamak-onerkasibine-karzhy-salushylar-azajdy>).

Ekonomikadaghy baeseke [Concurrency in economy] (<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%>).

Жапақов С.М.

2 курс PhD докторанты, НАРХОЗ университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: sake.007@mail.ru

ІШКІ ЕҢБЕК МИГРАНТЫ, ІШКІ ЕҢБЕК МИГРАЦИЯСЫ ЖӘНЕ ІШКІ ЕҢБЕК МИГРАЦИЯСЫН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ ТҮСІНІКТЕРІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Мақалада ішкі еңбек мигранты, ішкі еңбек миграциясы және ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік реттеу түсініктеріне сипаттама беріледі және оларға қатысты ғалымдардың берген анықтамаларына талдау жасалынады. Автор ішкі еңбек мигранты түсінігінің Қазақстанда толыққанды өз мәнінде қолданылмайтындығын, заңнамалық актілерде, тұжырымдамаларда ішкі мигрант санатынан ажыратылмайтынын ашып көрсетеді. Сонымен қатар, мақалада еңбек миграциясының бір түрі ретінде ішкі еңбек миграциясының түсінігі, түрлері сипатталады, ішкі еңбек миграциясының кейбір түрлерінің теориялық негізделуіне қатысты пікір білдіріледі. Автор миграция, мигрант терминдерін қазақ тіліне аудармай, халықаралық термин ретінде осы қалпында сақтау қажет екендігіне де тоқталып, оған қатысты өз ойымен бөліседі. Мақалада ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік реттеудің теориялық аспектілері де талданып, әртүрлі отандық және шет елдік ғалымдардың пікірлеріне толықтай тоқталып өтеді. Қазақстан Республикасының ішкі еңбек миграциясын реттеуге байланысты саясатына талдау жасалып, оның кемшін тұстарын ашып көрсетеді. Ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік реттеуге байланысты жаңа мемлекеттік ұстаным, жаңа құқықтық база қалыптастыру мәселесін көтереді. Мақала соңында автор ішкі еңбек мигранты, ішкі еңбек миграциясы, ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік реттеу түсініктеріне өз тарапынан анықтамалар ұсынады.

Түйін сөздер: ішкі еңбек мигранты, ішкі еңбек миграциясы, ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік реттеу, жұмыссыздық, мемлекеттік саясат.

Zhapakov S.

2 year PhD doctoral student, University of NARXOZ, Kazakhstan, Almaty, e-mail: sake.007@mail.ru

Theoretical aspects of concepts internal labor migrant, internal labor migration, state regulation of internal labor migration

The article describes the concepts of internal labor migrant, internal labor migration, state regulation of internal labor migration and analyzes the definitions given by scientists to these concepts. The author points out that in Kazakhstan the concept of an internal labor migrant is not fully used in its meaning, and, in legislative acts and concepts, there is no differentiation of this concept from an internal migrant. Also, the article describes the concept and types of internal labor migration as one of the type of labor migration, also the author expresses his opinion on the theoretical substantiation of some types of internal labor migration. The author shares his opinion about the uselessness of the translation of terms migration, internal migration into the Kazakh language and their preservation as international terms. The article analyzes theoretical aspects of state regulation of internal labor migration, the author considers the opinions of various domestic and foreign authors on this issue. The policy of the Republic of Kazakhstan in the field of regulation of internal labor migration is considered and its gaps are noted. The author raises the issue of the need to form a new state concept and a new legal framework in the field of state regulation of internal labor migration. In conclusion, the author brings forward his definition of concepts internal labor migrant, internal labor migration, state regulation of internal labor migration

Key words: internal labor migrant, internal labor migration, state regulation of internal labor migration, unemployment, public policy.

Жапаков С.М.

PhD докторант 2 курса, университет НАРХОЗ, Казахстан, г. Алматы, e-mail: sake.007@mail.ru

Теоретические аспекты понятий «внутренний трудовой мигрант», «внутренняя трудовая миграция», «государственное регулирование внутренней трудовой миграции»

В статье дается описание понятий «внутренний трудовой мигрант», «внутренняя трудовая миграция», «государственное регулирование внутренней трудовой миграции» и анализируются определения, данные учеными этим понятиям. Автор отмечает, что в Казахстане понятие «внутренний трудовой мигрант» не используется полностью по своему значению, также в законодательных актах, концепциях нет дифференциации этого понятия от понятия внутреннего мигранта. Также в статье описываются понятие и виды внутренней миграции как одной из разновидностей трудовой миграции, автор выражает свое мнение относительно теоретического обоснования некоторых видов внутренней трудовой миграции. Автор делится своим мнением о ненужности перевода терминов «миграция», «внутренняя миграция» на казахский язык и об их сохранении как международных терминов. В статье анализируются теоретические аспекты государственного регулирования внутренней миграции, рассмотрены мнения различных отечественных и зарубежных авторов по данному вопросу. Рассмотрена политика Республики Казахстан в области регулирования внутренней трудовой миграции и отмечены ее пробелы. Поднимается вопрос о необходимости формирования новой государственной концепции и новой правовой базы в области государственного регулирования внутренней трудовой миграции. В заключении автор выдвигает свои определения понятиям «внутренний трудовой мигрант», «внутренняя трудовая миграция», «государственное регулирование внутренней трудовой миграции».

Ключевые слова: внутренний трудовой мигрант, внутренняя трудовая миграция, государственное регулирование внутренней трудовой миграции, безработица, государственная политика.

Кіріспе

Соңғы жылдары Қазақстан Республикасында ішкі еңбек миграциясы ең маңызды мәселелердің біріне айналды. Елдегі тұрғындардың бір бөлігі әр жылдары ішкі еңбек миграциясына қатысып, өзіндік дәрежеде оның ары қарай дамуына үлес қосуда. Елімізде соңғы 5 жылда ішкі көшіп-қонушылардың саны 337,8 мың адамнан (2012) 2016 жылы 610,7 мың адамға дейін артқан, оның ішінде, өңіраралық көші-қонда (бір өңірден басқа өңірге) – 294,0 мың адам; өңірлік көші-қонда (бір өңір ішінде) – 316,7 мың адам қатысқан. Ал Алматы, Астана қалалары, Оңтүстік Қазақстан, Алматы, Шығыс Қазақстан және Қарағанды облыстары халық ағынының негізгі өңірлері болып саналады (Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының 2017-2021 жылдарға арналған тұжырымдамасы, 2016). Дегенмен, мемлекет жалпы миграцияны бақылауда ұстап, нақты деректерді ұсынғанымен, осы ағынның ішінде ішкі еңбек миграциясының қаншалықты деңгейде екендігін айқындай алмай отыр. Мұның өзі ішкі еңбек миграциясына қатысты әлі де шешілуі тиіс көптеген күрделі мәселелер бар екендігінен хабар береді. Мұндай мәселенің орын алуына көптеген жағдайлар әсер етуде, ең алдымен, елімізде ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік реттеуге қатысты айқын саяси бағдар жасалынған жоқ, сонымен қатар, ішкі еңбек миграциясын реттейтін арнайы

заң актілері де жоқтың қасы. Мемлекеттік билік көбінесе ішкі еңбек миграциясын жалпы ішкі миграцияның шеңберінен шығармайды, оны ішкі миграциядан бөліп қарастырмайды. Сонымен қатар, осы уақытқа дейін қабылданған, әрекет етуші арнайы тұжырымдамаларда, заңдарда, нормативтік-құқықтық кесімдерде ішкі еңбек миграциясы ішкі миграцияның құрамдас бөлігі ретінде қарастырылып келді. Ішкі еңбек мигранттарын есепке алу, ішкі еңбек миграциясына талдау жасау, оны бақылауда ұстау тетігі қарастырылмаған. Біз өз кезегінде ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік басқарудағы дербес санат ретінде қарастыру үшін осы мақалада оның түсінігін, мәнін айқындап, өзге түсініктік санаттармен байланысын ашып көрсеткіміз келеді. Бұл мақалада ішкі еңбек миграциясымен қатар ішкі еңбек мигранты, ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік реттеу түсініктерін де ашып көрсетуге тырысамыз.

Мақаланы жазудағы басты мақсат ішкі еңбек мигранты, ішкі еңбек миграциясы, ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік реттеу түсініктерінің мәнін ашып, олардың өзіндік ерекшеліктерін ашып көрсету және осы түсініктердің өзге елдерде қаншалықты деңгейде басқа түсініктерден ажыратылып, тәжірибелік мәнге ие болғандығына мән беру. Сонымен қатар, аталған түсініктердің заңнамалық негізде дұрыс айқындалуына қатысты пікір білдіру. Біздің пікірімізше, ішкі еңбек мигранты, ішкі еңбек миграциясы, ішкі

еңбек миграциясын мемлекеттік реттеу түсініктерін айқындау арқылы жалпы мемлекеттің ішкі еңбек миграциясына қатысты саясатын да тиімді бағытқа өзгертуге болады.

Қолданылған әдістер

Мақаланы жазуда автор халықаралық құқықтық актілерге, еліміздің заңнамасына, отандық және шет елдік авторлардың ғылыми еңбектері мен мақалаларына, әртүрлі ғылыми есептерге, БАҚ-та жарияланған материалдарға сүйенді. Мақаланы жазуда автор ғылыми зерттеу әдістерінің жекелеген түрлерін, атап айтқанда, аталған санаттарды талдап, олардың мәнін айқындауда ғылыми жүйелік әдісті қолданды. Еліміздегі ішкі еңбек миграциясының даму тарихы мен оны мемлекеттік реттеудің тарихи негіздерін айқындауда, өзге елдердегі бұл мәселеге қатысты тәжірибелерге шолу жасауда тарихи-салыстырмалық әдісті пайдаланды. Ал, ішкі еңбек миграциясымен қатысты нақты деректер мен сандарды алуда статистикалық әдісті қолданды.

Нәтижелер және талқылаулар

Миграция сөзі (латынша *migratio, migro* – өтіп кетемін, көшемін деген мағына береді), ағылшынша (*migration*) бір аумақтан екінші аумаққа көшу, көбінесе қайта оралу деген мағына береді (Meaning of “migration” in the English Dictionary, 2018). Миграция сөзі қазіргі қазақ тілінде көші-қон, ал мигрант сөзі көшіп-қонушы деп аударылған. Біздің ойымызша, халықаралық терминдерді қазақшаға аударудың аса қажеттігі жоқ, кей кездері аударма ұтымды болмаса терминнің айтылуы қиындап кететіні тағы бар. Мысалы, ішкі еңбек мигранты толыққанды аудармада «ішкі еңбек көшіп-қонушысы» болады, ал ішкі еңбек миграциясы «ішкі еңбек көші-қоны» болады. Әрине, жалпы тілдік қорымызда көші-қон сөзі бұрыннан бар, сондықтан, оны одан ары да сол мәнінде қолдана береміз, тек ресми құқықтық құжаттарда халықаралық терминдер болып барлық елдерде қолданылатын миграция, мигрант терминдерін сол нұсқасында қалдырған жөн деген пікірдеміз. Бұл жайлы Елбасы Н.Ә. Назарбаев та «Халықаралық терминдер қазақ тіліне енсе, ол тек қазақ тілін байытады. Мұнымен қоса, ол сөздердің санын арттырады», – деген болатын (Айтуға ұяласың, 2018).

Әр елдегі халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайына байланысты миграциялық процестер толастамайды. Халықтың көші-қонына саяси, экономикалық және әлеуметтік, сондай-ақ табиғи-климаттық, демографиялық және мәдени-тарихи факторлар тікелей әсерін ти-

гізіп отырады. Миграция әртүрлі мақсатта жүзеге асырылады, десе де көпшілік жағдайда қоныс аударушылар өмір сүруге қолайлы, табыс табуға мүмкіншілік беретін ортаны іздейді. Сондықтан да болар, соңғы жылдары еңбек миграциясы көптеп орын алуда. Еңбек миграциясының орын алуына әсер етуші басты фактор болып елде орын алған жұмыссыздық табылады, бұл өз кезегінде еңбек миграцияның негізгі қозғаушы күшіне айналады. Еңбек миграциясы біздің елімізде де кең өріс алуда, жұмыс орындарының жабылуы, жаппай жұмыссыздық еліміздегі көптеген өндірістік қалалардың қаңырап бос қалуына, қаншама елді мекендердің жұмысқа жарамды адамдарының өзге жерлерде жұмыс істеу мақсатында толықтай немесе уақытша қоныс аударуына себеп болды (Мертвые города Казахстана: места, покинутые людьми, 2017).

Жалпы, еңбек миграциясын басқа миграциядан бөліп алып қарастырған жөн. Себебі, еңбек миграциясының басты ерекшелігі еңбек мигрантының өзінің тұрғылықты жерін уақытша тастап кетуінде, яғни, оған оралуында. Өзінің, отбасының жағдайын түзеу, өзіне қолайлы жұмыс орнын табу, көбінесе күнкөріс үшін көптеген адамдар өзі орналасқан жерден өзге елдерге, өзге өңірлерге уақытша қоныс аударуға мәжбүр болады. Бұл адамдардың бір бөлігі жұмыс табылған жерге үйреніскен соң сол жерге тұрақтап қалса, бір бөлігі одан басқа жаққа қоныс аударды, бір бөлігі өзінің тұрғылықты жеріне кері оралады. Осы уақытқа дейінгі көптеген ғылыми жұмыстарда еңбек мигранты ретінде БҰҰ Барлық еңбекші-мигранттардың және олардың отбасыларының мүшелерінің құқықтарын қорғау туралы Конвенциясында берілген анықтама қолданылуда. Оған сәйкес, «еңбекші-мигрант» – өзі азаматы болып табылмайтын елде ақы төленетін жұмысты атқаратын, атқарып жатқан, атқарған адам (Международная конвенция о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей, 1990). Бұл анықтама сыртқы еңбек мигранттарына қатысты халықаралық миграциялық үрдістерді реттеуде кеңінен қолданылады. Жалпы, еңбек миграциясының басты мақсаты жұмыс іздеу немесе жұмысқа орналасу болып табылады. Жұмыс іздеушілердің бір бөлігі өзге елдерге эмиграцияға бел буса, басым бөлігі ел ішіндегі еңбек миграциясының дамуына ықпал етеді. Дегенмен, қазіргі кезде әр елдің ішінде ішкі еңбек миграциясының қарқынды дамуын еске алсақ, берілген анықтаманың ішкі еңбек мигранттарына қатысты қолданудың мүмкін еместігін көреміз. Сондықтан, елімізде ішкі

еңбек мигрантының құқықтық және әлеуметтік мәртебесін айқындайтын терминді қалыптастыру мәселесі орын алуда. Ішкі еңбек мигрантымен қатар ішкі еңбек миграциясы, ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік реттеу ұғымдары да ғылыми тұрғыдан зерделеніп, теориялық негізделуі қажет етеді.

Елімізде ішкі еңбек миграциясының негізгі қатысушысы ішкі еңбек мигрантының құқықтық мәртебесін анықтау мәселесі заңнамалық тұрғыда әлі де толық шешімін тапқан жоқ. Халықтың көші-қоны туралы ҚР заңында көшіп-қонушы (мигрант) пен қоныс аударушы түсініктері айқындалып берілген. Заңның 1-бабына сәйкес, қоныс аударушы – Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындаған өңірлерге қоныс аударатын ішкі көшіп-қонушы; көшіп-қонушы (мигрант) – себебі мен ұзақтығына қарамастан, Қазақстан Республикасына келген және Қазақстан Республикасынан кеткен, сондай-ақ Қазақстан Республикасының ішінде қоныс аударушы адам. Алайда, заңда еңбек мигрантына анықтама берілмеген, яғни, бұл еліміздің заңнамасы еңбек мигранты ретінде БҰҰ Барлық еңбекші-мигранттардың және олардың отбасыларының мүшелерінің құқықтарын қорғау туралы Конвенцияда берілген анықтамаға сүйенетіндігін білдіреді. Елімізде заң шығарушы тек сыртқы еңбек мигрантының санаттарын айқындап, оны құқықтық жағынан жан-жақты қамтыған. Көші-қон туралы заңның 34-бабы еңбек қызметін жүзеге асыру мақсатында келетін көшіп келушілердің санаттарын айқындайды, оған сәйкес, 1) шетелдік жұмыскерлер, 2) бизнес-көшіп келушілер, 3) маусымдық шетелдік қызметкерлер, 4) еңбекші көшіп келушілер санаттарына түсініктеме берілген (ҚР Халықтың көші-қоны туралы заңы, 2011). Сонымен қатар, заңда елден тыс жерге көшіп кетушілердің де санаттары айқындалған. Десе де, қазіргі кезде елімізде сыртқы еңбек мигранттары туралы дербес заң қабылдау қажеттігі жайлы пікірлер де айтылып жүр (Вигібаев Үетек, 2016: р.5). Заңның 9 және 10 тараулары ішкі көшіп-қонушыларға арналғанмен, онда ішкі еңбек мигранттарына қатысты еш мәселе көзделмеген. Ал ішкі еңбек мигрантын қоныс аударушы санаты мен көшіп-қонушы санатынан ажыратпағандығын біздің елімізде әлі де ішкі еңбек миграциясына аса көңіл бөлмегендігі деп түсінеміз. Ішкі еңбек мигрантын жеке санат ретінде бөліп қарастырып, оның құқықтық мәртебесін анықтап, мемлекет тарапынан оған қатысты саясатты айқындау күн тәртібінде тұрған мәселелердің бірі. Өртүрлі терминдерге

толыққанды анықтама беріп, сол арқылы нақты тұлғалардың құқықтық мәртебесін айқындау мәселесі тек біздің елде ғана емес көршілес Ресейде де орын алуда. Ондағы басты мәселе мигрант пен қоныс аударушыны дербес санат ретінде айқындамау (Романова О.Б., 2013: 34 с.). Ал біздің елімізде заңнамалық негізде қоныс аударушы мен көшіп-қонушының құқықтық мәртебесі анықталғанымен, еңбек мигранты әлі де болса құқықтық жағынан реттелген жоқ.

Жалпы алғанда, ішкі еңбек мигранты – жұмыс істеу үшін немесе жұмыс іздеу мақсатында өз елінің басқа аумағына уақытша қоныс аударатын азамат. Оның қоныс аударушының басты себебі жұмысқа орналасу немесе қолайлы жұмыс орнын іздеу болып табылады. Ішкі еңбек мигранттарының келесі түрлері бар: – коммерциялық мигранттар (ұсақ саудагерлер); – уақытша келетін жалдамалы жұмыскерлер (менеджерлер, инженерлер, оқытушылар, аудармашылар, сатушылар, жүргізушілер, құрылысшылар, үй қызметкерлері және т.б.), – жолаушылар және жүк тасымалы саласындағы жүргізушілер; – құрылысшылар; – желілік маркетинг компанияларының жеке дистрибьютерлері (Садовская Е.Ю., 2001: 130 с.). Бұл тізімге ауылшаруашылығында мезгілдік жұмысқа жалданатын механизаторларды, комбайнерларды, ұзақ мерзімге жалданып жұмыс істейтін бақташыларды және т.б. жатқызуға болады. Сонымен қатар, шет елден келіп ықтияр хат алып, тұрақты түрде ел аумағында нәпақасын тауып жүрген резиденттердің ел ішінде жұмыс істеу немесе жұмыс табу үшін қоныс аударуы да ішкі еңбек миграциясына қатысуы болып саналады. Сондықтан, ықтияр хат негізінде резидент болып табылатын шет елдік жұмыс күшінің ішкі еңбек миграциясының субъектісі бола алатындығын атап өту орынды. Мұндай жағдайлар елімізде көптеп кездеседі, мысалы, кезінде қазақ-түрік лицейлерінің оқытушылары біраз уақыттан кейін лицейден кетіп ел аумағындағы өзге өңірлерде, басқа мекемелерде де қызметтерін жалғастырған болатын.

Ендігі кезекте еңбек миграциясының түсінігіне тоқтала кеткен орынды болар. Еңбек миграциясы адамдардың бос жұмыс орындарын иелену үшін немесе жұмыс іздеу үшін ел ішінде немесе халықаралық сипатта орын ауыстыруы. Еңбек миграциясы елдің немесе нақты бір аумақтың экономикалық жағынан дамуының көрсеткіші бола алады. Еңбек миграциясына қатысушылардың бір бөлігі карьералық өсуді, жоғары жалақы алуды, әлеуметтік жағдайының жоғарылауын көздесе, екінші бөлігі амалсыздан,

жұмыс таба алмағандықтан, отбасын асырау өзі өмір сүретін аумақта ауыр немесе мүмкін болмағандықтан уақытша қоныс аударады. Сонымен қатар, еңбек мигранттары көпшілік жағдайда отбасын өз тұрғылықты жерінде қалдырып, жеке өзі жұмыс істеу үшін немесе қарастыру үшін уақытша қоныс аударады. В.В. Сороченко еңбек миграциясына өзіндік анықтама береді, оның пікірінше, еңбек миграциясы – еңбекке қабылетті жұмыс күшінің орын ауыстыруы (Сороченко В.В., 2002).

С.В. Рязанцев еңбек миграциясына келесідей анықтаманың дәл келетіндігін атап өтеді, еңбек миграциясы – халықтың басқа елде немесе аймақта жұмыс табу үшін уақытша қоныс аударуы және шекараны кесіп өтуінің, жұмысқа орналасуының заңға сәйкес болғанына, жұмысының тұрақтылығына қарамастан бұрынғы тұрғылықты жеріне жүйелі түрде барып тұруы, яғни, жұмысқа орналасқан жеріне түпкілікті қоныс аудармауы (Рязанцев С.В., 2007).

Ал ҚР халықтың көші-қоны туралы заңында берілген анықтамаға сәйкес, еңбек көші-қоны – еңбек қызметін жүзеге асыру үшін жеке тұлғалардың басқа мемлекеттерден Қазақстан Республикасына және Қазақстан Республикасынан, сондай-ақ мемлекет ішінде уақытша қоныс аударуы.

Е.Ю. Садовская еңбек миграциясының бірнеше түрін атап көрсетеді: ішкі және сыртқы (эмиграция және иммиграция); заңды және заңсыз; еңбек сапарының ұзақтығына байланысты: қайтарымсыз, тұрақты немесе уақытша, қайтарымды (мезгілдік, маятникті) (Садовская Е.Ю., 2001: 130 с.). Мерзімдік еңбек миграциясын қысқа мерзімдік (үш айға дейінгі) және ұзақ мерзімді (үш айдан бір жылға дейінгі) деп бөліп қарастыруға болады. Қысқа мерзімді еңбек миграциясы тұрақты және тұрақсыз деп бөлінеді. Тұрақты қысқа мерзімдік еңбек миграциясына маятникті еңбек миграциясы жатады, яғни, адамдардың тұрғылықты жерін өзгертпестен өз үйі мен жұмысы аралығында күнделікті немесе апталық қозғалысы (шекара аумағында өмір сүретін адамдар, вахталық әдіспен қызмет жасайтындар және т.б.). Тұрақсыз мерзімдік еңбек мигранттарына мезгілдік еңбек мигранттары, ұсақ саудагерлер жатады. Мезгілдік еңбек миграциясы экономикалық сипатта болады, яғни, нақты мезгілде қосымша жұмыс күші қажет болғанда орын алады (егін жинау, жазғы демалыс орындарында қызмет көрсету және т.б.). Мемлекеттің еңбек миграциясын реттеуіне байланысты еңбек миграциясын – реттелетін немесе реттел-

мейтін еңбек миграциясы деп те бөліп қарастыруға болады. Реттелетін еңбек миграциясына арнайы мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде жүзеге асырылатын еңбек миграциясын (мысалы, «Дипломмен ауылға!» жобасы және т.б.), реттелмейтін еңбек миграциясына тұрғындардың өз бетімен жұмыс іздеп қоныс аударуын жатқызамыз. Сонымен қатар, кей зерттеушілер еңбек күшінің біліктілігіне қарай еңбек миграциясын біліктілігі жоғары еңбек күшінің және біліктілігі төмен еңбек күшінің миграциясы деп те бөлуді ұсынады (Рыжкова А.Н., 2014).

Мақаланың мақсаты ішкі еңбек миграциясының мәнін айқындау болғандықтан ішкі еңбек миграциясына қатысты әртүрлі ғалымдардың пікірлерін ортаға салғанды жөн көрдік. Ішкі еңбек миграциясы – азаматтардың өз елінің аумағында жұмыс істеу үшін немесе өзі тұратын аумақтан өзге аумақтан жұмыс іздеу үшін уақытша тұрғылықты жерін ауыстыруы (Андреева А.А., 2015).

К.А. Богацкаяның пікірінше, ішкі еңбек миграциясы дегеніміз – халықтың жұмыс істеу мақсатында басқа аумаққа қоныс аударып жаңа жерге толығымен қоныс аудармай өзінің тұрғылықты жеріне жұмысынан тыс уақыттарда келіп тұруы (Богацкая К.А., 2016).

Ішкі еңбек миграциясы елдегі еңбек күшінің өмір сүру деңгейі жоғары аумақтарға ағылуымен байланысты. Оның басты себебі өмір сүру сапасының әртүрлілігі мен олардың өзі тұратын жердегі жұмысқа тұру мүмкіндігінің аздығымен байланысты (Pshenichnyi S.P., 2015: p 724).

Дамушы елдерде урбанизация дамыған сайын қалалық орта тап қалыптасады, бұл өз кезегінде өнеркәсіптік өндірісті дамытуға және қызмет көрсетуді жүзеге асыру үшін ауылдық жерлерден мигранттарды тартуға түрткі болады (Facilitating safe labor migration in the Greater Mekong Subregion, 2013: p. 11). Еліміздегі ішкі миграциялық қозғалыс «ауыл-қала», «депрессивті аумақ – жағдайы жақсы аумақ» сипатында. 2004 жылы бейресми, тіркелмеген мигранттарды есепке алмағанда 300 мыңнан астам қазақстандық жақсы өмір, жұмыс, тұрмыс жағдайын іздеп көші-қон үрдістеріне қатысқан (Мустафаев Н.И., 2006, 1840 с.). 2009 жылғы халық санағы бойынша 2 381 233 адам, яғни, халықтың 14,9% ішкі мигранттар, яғни, ел ішінде мекен-жайын ауыстырған қазақстандықтар болған (Жусупова А.С., 2012: 45 с.). Ал қазіргі кезде ішкі көші-қонға жыл сайын қатысатын адам саны геометриялық прогрессиямен арту үстінде. Ауыл халқының қалаға жаппай қоныс аударуы дамушы елдерде көптеп орын алуда,

бұрындары ауыл халқының саны басым болған елдердің қала халқының санының артуы көптеген қиындықтардың орын алуына себебін тигізуде. Мысалы, Үндістанда 2011 жылғы халық санағы бойынша халықтың 28 пайызы қалалық жерлерде өмір сүрген, ал 2014 жылы олардың саны 31 пайызға артқан. 2007 – 2008 жылдары ішкі мигранттар халықтың 35 пайызын құраған (Rameez Abbas, 2014). Дәл осыған ұқсас жағдай Бразилияда да орын алуда (Raphael Corbi, 2017).

Қалаға ауылдық жерден келген еңбек мигранттары аз уақытта жұмыс таба алады. Себебі, олар тезірек жұмыс табу үшін төменгі деңгейдегі жұмыстарға келіседі. Соған қарай олардың жалақысы да төмен болады. Үлкен қалаларда білім мен арнайы қабылетті талап етпейтін, құрылыс сияқты жұмыстар көп. Сондықтан да ішкі еңбек миграциясы ауылшаруашылығында қиындықтар орын алғанда жүзеге асырылатын қалыптасқан жағдайдан шығу жолы болып табылады (Groger Andre, 2016: 123).

Ішкі миграция көбінесе жеке шаруашылықтардың экономикалық жағдайын жақсартады, дегенмен, ол миграцияның түріне, адамның қабылетіне және жұмыспен қамтылуына байланысты. Ішкі миграция жеке шаруашылықтардың табысын ұлғайтып қана қоймай, фермерлердегі табиғи құбылыстар мен бағаның құбылмалылығына қатысты тәуекелдерді де төмендетеді. Ішкі миграция олардың шыққан жерлері мен барған жерлеріндегі еңбек нарығына да тікелей, айтарлықтай әсер етеді. Ішкі миграция жеке шаруашылықтарға жағымды ықпал еткенімен, оның шығынын азайтып, тиімділігін арттыруға болады. Оны жыл бойғы түсетін түсімдерді тұрақтандырумен, еңбек мигранттарының біліктілігін көтерумен, жұмыспен қамту саласындағы өнімділікті арттырумен, мигранттардың қаржылық сауатын арттыру арқылы жүзеге асыруға болады (Maharjan Amina, 2015).

Жоғарыда еңбек миграциясын реттелетін немесе реттелмейтін еңбек миграциясы деп бөліп қарастырған едік. Ішкі еңбек миграциясын мемлекеттің реттеуіне қарай оны да мемлекетпен реттелетін және реттелмейтін деп бөлуге болады. Қазіргі кезде елімізде ішкі еңбек миграциясын реттеуге байланысты көптеген бағдарламалар жүзеге асырылуда, атап айтқанда, «Дипломмен ауылға!», «Серпін» және т.б. Дегенмен, мемлекеттің бақылауынан тыс ішкі еңбек миграциясы да көп орын алуда. Мемлекетпен реттелмейтін ішкі еңбек миграциясына көбінесе елдегі өзін-өзі жұмыспен қамтитын адамдар қатысады. 1990 жылдардан бастап

республика экономикасындағы ресми емес сектор ұлғайды, өзін-өзі жұмыспен қамтитын тұрғындар саны 0,5 млн. адамнан (1994) 2,7 млн. адамға жетті (1999) немесе 5 еседен артыққа өсті. 1999 жылы өзін-өзі жұмыспен қамтитын адамдардың саны республиканың барлық еңбек ресурстарының 31,9% құрады. Ал өзін-өзі жұмыспен қамтитындардың үштен бір бөлігі еңбек миграциясының әртүрлі нысанына қатысады (Садовская Е.Ю., 2001: 132 с.). 2017 жылдың 3-тоқсанындағы Ұлттық экономика министрлігінің статистика комитеті берген ресми мәліметтерге сәйкес, 18 миллион қазақстандықтардың 9 миллионы экономикалық белсенділікке ие. Оның ішінде жұмыспен қамтылғандары 8,5 миллион, осы адамдардың 2,1 миллионы өзін-өзі жұмыспен қамтушылар, ал өнімсіз өзін-өзі қамтамасыз етушілер 275 мың адам. Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау экс-министрі Т. Дүйсенованың пікірінше, өзін-өзі жұмыспен қамтушылар саны экономикалық белсенді тұрғындардың 31-26 % құрайды (Иванилова А., 2018). Көріп отырғанымыздай, мемлекет тарапынан әртүрлі арнайы бағдарламалардың қабылдануы, елдің экономикалық жағдайының түзелуі өзін-өзі жұмыспен қамтушылардың санын азайта алмаған. Бұл өз кезегінде мемлекетпен реттелмейтін ішкі еңбек миграциясына қатысты мәселелердің әлі де шешімін табуы үшін көптеген жаңаша тетіктер қарастырылуы қажеттігін көрсетеді.

Осы тұста ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік реттеу мәселесіне де тоқталу орынды деп санаймыз. М.А. Умирзакова миграцияны басқару мен реттеуді миграциялық саясат деп атайды. Оның пікірінше, Қазақстан Республикасының миграциялық саясатының мақсаты заңсыз миграцияны миграциялық таңдауды қалыптастыру және миграциялық үрдістердің жағымсыз жақтарын болдырмау жолымен азайту арқылы елдің ұлттық біртұтастығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету (Умирзакова М.А., 2015: 55 с.). Мемлекеттік саясат пен мемлекеттік басқару ұзақ уақыт бойы біртұтас түсінік деп қарастырылып келсе де қазіргі кезде бұл екі ұғымды жеке-жеке қарастырған жөн деп білеміз. Себебі, мемлекеттік саясаттың шеңбері кең, саясат арқылы нақты мақсаттар мен міндеттер айқындалады, ал мемлекеттік басқару сол қабылданған шешімдердің, тұжырымдамалардың жүзеге асырылу тетігі болып табылады. Сондықтан, ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік реттеу мәселесінде ең алдымен мемлекеттің ішкі еңбек миграциясына қатысты саяси ұстанымын айқындап алған

жөн. Тек содан кейін ғана арнайы мемлекеттік тетік құрылып, айқын саяси тұжырымдаманы іске асыруды қолға алуы тиіс. Сонымен қатар, жоғарыда атап өткеніміздей бұл салаға қатысты түсініктемелік аппаратты қалыптастыру ең маңызды мәселе болып қала бермек.

Миграцияны мемлекеттік басқаруға қатысты келесі пікір өзіне назар аудартады, оған сәйкес, халықтың миграциясын басқаруды қоса алғанда кез келген басқару қызметі қоғам мен мемлекеттің кез келген саладағы өміріне қатысты мемлекеттің саясатын жүзеге асыру мақсатында басқарылатын объектіге биліктік сипатта әсер ету болып табылады. Мемлекеттік басқару мемлекеттік саясатты жүзеге асырудың тәжірибелік құралы. Сондықтан, халықтың миграциясын мемлекеттік басқаруы дегеніміз – халықтың көші-қоны саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асыру бойынша көші-қон саласында атқарушы билік өкілеттігі берілген атқару билігінің өкілетті органдарының және өзге субъектілердің тәжірибелік, ерікті және пайдалы қызметі (Жеребцов А.Н., 2017: 200 с.).

Ішкі еңбек миграциясы дамушы елдерде қарқынмен дамуда. Өртүрлі елдерде ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік реттеумен байланысты мемлекеттік тетіктер қарастырылып, іске асырылуда. Соның бірі Бангладеш болып табылады. Зерттеушілердің пікірінше, қандай себеп болмасын ішкі миграция да, сыртқы миграция да даму үстінде. Бангладеште ішкі миграцияның көлемінің аса ұлғаюынан қалалардың өсуі орын алууда. Миграцияның ішкі және халықаралық сипатта өсуімен қатар ақша аударымдарының да көлемі өсуде. Десе де, мигранттар кездестіретін көптеген мәселелер де бар. Бангладеш үкіметі өз кезегінде бұл мәселеге қатысты жұмыс жасауда (Md. Zakiul Alam, 2013).

Көптеген украиндық зерттеушілер аймақтың экономикалық дамуы еңбек миграциясының артуына әсер ететіндігі жайлы гипотезаны жақтайды. Олар Украинаның дамыған аймақтарында еңбек күшінің кетуі ортадан төмен деңгейде екендігін алға тартады. Т. Богданның пікірінше, орталық үкіметтің аймақтық саясатын жандандырмай депрессивтік аймақтарды дамыту мүмкін емес. Олар кедейліктің торына түсіп қалған: жұмыс орындарының жетіспеушілігі – төмен экономикалық белсенділік – инвестицияның жоқтығы – жұмыс орындарының жоқтығы. Осылайша, Украина экономикалық сәтсіздіктерден адами ресурстарды миграцияның әсерінен жоғалтудан зардап шегуде (Bogdan Tetuana, 2011). Біздің ойымызша, украиналық ғалымдардың пікірі кө-

ңілге қонымды, яғни халықты экономикалық дамыған аймақтар қоныс аударуға үндегенше, сол экономикалық артта қалған аумақтарға инвестиция тартып, жұмыс орындарын ашып, ондағы экономикалық жағдайды көтеру орынды болады.

Қазақстанда ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік басқару ісі әлі де болса толыққанды жүзеге асырылмауда. Мемлекеттік билік ішкі еңбек миграциясын қамтитын арнайы бағдарламалар жасап, оны жүзеге асыру тетіктерін іске қосты деп айта алмаймыз. Әлі де ішкі еңбек миграциясы жалпы еңбек миграциясы құрамында қалып қойды. Мемлекеттің ұстанымы бойынша, еліміздегі көші-қон процестерінің ауқымын, олардың Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық жағдайларға әсерін ескере отырып, белгіленген құзыретке сәйкес қызметтің өзекті бағыты көші-қон процестерін ұтымды басқару болып табылады (Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің 2017 – 2021 жылдарға арналған стратегиялық жоспары, 2016). Жалпы, ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік басқару бойынша қабылданған саяси бағыт пен арнайы тұжырым қалыптасты деуге әлі де ерте.

Елімізде көші-қон саласындағы мемлекеттік саясатты айқындайтын Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының 2017 – 2021 жылдарға арналған тұжырымдамасы бекітіліп, іске асырылуда. Бұл тұжырымдама көші-қон саласын мемлекеттік реттеудің келесі бағыттарын қамтиды: 1) Сыртқы көші-қон саласын реттеу; 2) Этникалық қазақтарды елге қайтару саласы; 3) Ішкі көші-қон процесін реттеу. Тұжырымдамада ішкі еңбек миграциясымен байланысты орын алып жатқан басты проблемалар да атап көрсетілген, біріншіден, ішкі көші-қон ағындарын өңірлік экономикалық өсу аймақтарына жіберудің мемлекет ынталандыратын нақты жүйесі қалыптастырылмаған. Екіншіден, ішкі көші-қонды тиісті деңгейде есепке алмау, яғни, ішкі көшіп-қонушылар толыққанды есепке алудың кеңестік кезеңнен қалған әдіснамасы жүзеге асырылады, ол өз кезегінде толыққанды ақпараттық база түзуге мүмкіндік бермейді; Үшіншіден, мемлекет тарапынан ішкі көші-қонды жеткілікті түрде реттемеу, қоныс аударушылардың жұмыспен қамтамасыз етілуіне жағдай тудыра алмау (Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының 2017 – 2021 жылдарға арналған тұжырымдамасы, 2016). Дегенмен, тұжырымдама ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік реттеу мәселесі бойынша

нақты мақсаттарды қамтымаған. Ішкі еңбек мигранттары жалпы мигранттар мен қоныс аударушылардың көлеңкесінде қалып қойған. Тұжырымдамада проблема ретінде қарастырылған көшіп-қонушыларды есепке алу мәселесі үлкен зерттеуді талап етеді. Себебі, еліміздегі ішкі еңбек миграциясының заңды жолмен жүзеге асырылуына кедергі келтіруші факторлардың бастысы осы азаматтарды тіркеу институты болып табылады. Бұл мәселе бойынша көптеген ғылыми зерттеу жұмыстары да жүргізілген болатын, солардың бірі М. Тухмадиеваның зерттеуі өзіне назар аудартады, ол өз жұмысында кеңестік кезеңнен қалған азаматтарды тіркеуге алу жүйесінің тиімсіздігін дәлелдеп, дамыған шет елдердің тәжірибесін негізге алуды ұсынған болатын (Тухмадиева М., 2015: 29 с.).

Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған бағдарламасының Еңбек ресурстарының ұтқырлығын арттыру деп аталатын тарауы ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік реттеудің бір тетігі болуы тиіс еді. Дегенмен, бағдарламаға сәйкес, жұмыс күші тапшы өңірлерді жұмыс күшімен қамтамасыз ету, өңірлік диспропорция мен демографиялық теңгерімсіздікті жою мақсатында бағдарлама шеңберінде ерікті түрде қоныс аударуға жәрдемдесу есебінен еңбек ресурстарының аумақтық ұтқырлығы ынталандырылады. Бағдарламаға қатысушылардың ерікті түрде қоныс аударуы: 1) өңіраралық қоныс аудару, 2) облыс ішінде қоныс сипатында жүзеге асырылады (Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған бағдарламасы, 2016). Байқап отырғанымыздай, мұнда да ішкі еңбек миграциясын емес ішкі қоныс аударуды басты орынға қойып, ішкі еңбек миграциясын дербес санат ретінде қарастырмаған. Жоғарыда аталған жағдайлардың барлығы енді-

гі жерде мемлекеттің ішкі еңбек миграциясына дербес институт ретінде қарап, оны реттеуге байланысты жаңа саяси тұжырымдама, құқықтық база және арнайы реттеу тетіктерін қалыптастыруының қажеттігін көрсетеді.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, еліміздегі ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік реттеуді жетілдіру үшін оның анықтамалық-түсініктік базасын айқындап, ішкі еңбек мигранты, ішкі еңбек миграциясы, ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік реттеу санаттарына дербес анықтамаларды бекіту қажет. Сәйкес анықтамалық базаны қалыптастырған соң ғана мемлекеттің ішкі еңбек миграциясына қатысты саясатын толықтырып, жүзеге асырылуы тиіс нақты айқын мақсат пен міндеттер қойылады. Біз өз кезегімізде жоғарыда қарастырылған жағдайлар негізінде келесідей анықтамаларды ұсынғымыз келеді.

Ішкі еңбек мигранты дегеніміз – жұмыс істеу үшін немесе жұмыс табу мақсатында өзінің тұрғылықты жерінен Қазақстан Республикасының өзге аумағына уақытша қоныс аударатын Қазақстан Республикасының резиденті.

Ішкі еңбек миграциясы дегеніміз – еңбек қызметін жүзеге асыру үшін жеке тұлғалардың Қазақстан Республикасының бір аумағынан басқа аумағына уақытша қоныс аударуы.

Халықтың ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік реттеу дегеніміз – халықтың ішкі еңбек миграциясы саласындағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатын жүзеге асыру бойынша осы салаға жауапты атқару билігінің өкілетті органдарының және өзге субъектілердің заң шеңберіндегі тәжірибелік, ерікті және пайдалы қызметі.

Әдебиеттер

Айтуға ұяласын: Назарбаев терминдердің қазақша аудармасы жайында //Egnet.kz ақпараттық порталы. 12.04.2018 – URL <http://egnet.kz> (қаралған уақыты: 20.04.2018)

Андреева А.А. Определение понятий «внешняя трудовая миграция» и «внутренняя трудовая миграция» в рамках социологического исследования//Теория и практика общественного развития (2015, № 8) – URL <https://cyberleninka.ru> (дата обращения: 12.04.2018)

Bogdan Tetyana. Labor Migrants' Problems – Acute Policy Challenge for Ukraine [Electronic resource]. – URL: www.mirpal.org. (дата обращения: 11.04.2018)

Богацкая К.А. Внутренняя трудовая миграция в России 10.02.2016г. [Электронный ресурс]. – URL <http://izron.ru> (дата обращения: 11.04.2018)

Buribayev Yermek and others. Legal Regulation of Labor Migration in the Republic of Kazakhstan. //Indian Journal of Science and Technology, Vol 9 (16) – pp. 1-7

Facilitating safe labor migration in the Greater Mekong Subregion: Issues, challenges, and forward-looking interventions. Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank, 2013 – p. 49 [Electronic resource]. – URL <https://www.adb.org>

Groger Andre, Zylberg Yanos. Internal labor migration as a shock-coping strategy: evidence from a typhoon. //American economic journal: applied economics. Vol. 8, no. 2, april 2016, - pp. 123-153

Иванилова А. Четверть рабочего населения Казахстана – самозанятые. 18.01.2018. //сайт МК в Казахстане. – URL <http://mk-kz> (дата обращения: 15.04.2018)

Жеребцов А.Н., Малышев Е.А. Современные организационные и административно-правовые проблемы государственного управления миграцией населения// Общество и право, 2017. № 2 (60). С.198-204

Жусупова А.С., Кенесов А.А. Внутренние мигранты и современный Казахстан// Вестник КазНУ. Серия философия. Серия культурология. Серия политология. №3 (40), 2012. С. 44-47

Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының 2017 – 2021 жылдарға арналған тұжырымдамасы, 2016 – URL <https://www.enbek.gov.kz> (қаралған уақыты: 11.04.2018)

Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің 2017 – 2021 жылдарға арналған стратегиялық жоспары – URL <https://www.enbek.gov.kz> (қаралған уақыты: 15.04.2018)

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 29 желтоқсандағы № 919 қаулысымен бекітілген «Еңбек» нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған бағдарламасы//АҚЖ Әділет сайты – URL <http://adilet.zan.kz/rus/docs> (қаралған уақыты: 18.04.2018)

Mahaṛjan Amina, Myint Theingi. In the dry zone, shan state and the southeast of Myanmar. 2015. [Electronic resource]. – URL <http://www.themimu.info> (дата обращения: 12.04.2018)

Meaning of “migration” in the English Dictionary //Cambridge University Press – URL <https://dictionary.cambridge.org> (дата обращения: 14.04.2018)

Международная конвенция о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей. Принята резолюцией 45/158 Генеральной Ассамблеи от 18 декабря 1990 года// сайт ИПС Әділет – URL <http://adilet.zan.kz/rus/docs> (дата обращения: 14.04.2018)

Мертвые города Казахстана: места, покинутые людьми // сайт Реактор. 03.05.2017. – URL <http://reactor.inform.kz> (дата обращения: 11.04.2018)

Md. Zakiul Alam. Migration scenario in Bangladesh: Prospects, problems and policy issues [Electronic resource]. – URL <https://www.academia.edu> (дата обращения: 15.04.2018)

Мустафаев Н.И. Миграционные процессы в Казахстане //«Казахстан-Спектр». №1, 2006 – С.1835-1840

Pshenichnyi S.P., Mukhametshin D.F., Leukhin A.O., Bichkov G.A. Labor Migrations and Socio-Economic Indexes: Problems and Prospects for Russia// Mediterranean Journal of Social Sciences. Vol 6 No 3 May 2015. – С. 723-726

Rameez Abbas and Divya Varma. Internal Labor Migration in India Raises Integration Challenges for Migrants// site of the Migration Policy Institute. March 3, 2014 – <https://www.migrationpolicy.org> (дата обращения: 18.04.2018)

Raphael Corbi and Tiago Ferraz. Rainfall, Internal Migration and Local Labor Markets in Brazil, 2017 [Electronic resource] – URL <https://www.researchgate.net> (дата обращения: 19.04.2018)

Романова О.Б. Понятия «мигрант» и «переселенец»: теоретические особенности //Гуманитарные исследования в восточной сибире и на дальнем востоке. № 1 2013 – С. 33-38

Рыжкова А. Н. Понятие и виды трудовой миграции // Молодой ученый. — №21, 2014. — С. 535-538. — URL <https://moluch.ru/archive/80/14376/> (дата обращения: 11.04.2018)

Рязанцев С.В. Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии: тенденции, последствия, регулирование. Москва, 2007 [Электронный ресурс]. – URL <http://nauka.x-pdf.ru/> (дата обращения: 11.04.2018)

Садовская Е.Ю. Миграция в Казахстане на рубеже XXI века: основные тенденции и перспективы. – Алматы, 2001. – 260 с.

Сороченко В.В. Совершенствование системы государственного управления трудовой миграцией на современном этапе развития Российской Федерации: Автореферат кандидатской диссертации. – М., 2002. – URL <http://www.disserscat.com> (дата обращения: 11.04.2018)

Тухмадиева М. Пути реформирования системы регистрации населения по месту проживания в Республике Казахстан. – Алматы, 2015. – 45 стр. [Электронный ресурс]. – URL <https://www.soros.kz>

Умирзакова М.А. Государственное регулирование трудовой миграции// Наука и мир, Том: 2, № 2 (18), 2015. – С. 55-57

Халықтың көші-қоны туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV Заңы//АҚЖ Әділет сайты – URL <http://adilet.zan.kz/rus/docs> (қаралған уақыты: 18.04.2018)

References

Aituga uialasing: Nazarbaev terminderding qazaqsha audarmasi jayinda [Ashamed to say: Nazarbayev on translation of terms into Kazakh] //Ernur.kz informational portal. 12.04.2018 – URL <http://ernur.kz> (Accessed: 20.04.2018)

Andreeva A.A. Opredelenie ponyatii «vneshnyaya trudovaya migratsia» i «vnutrennyaya trudovaya migratsia» v ramkakh sociologicheskogo issledovaniya [Definition of the concepts “external labor migration” and “internal labor migration” within the framework of sociological research]// // Theory and practice of social development (2015, № 8) – URL <https://cyberleninka.ru> (Accessed: 12.04.2018)

Bogdan Tetyana. Labor Migrants’ Problems – Acute Policy Challenge for Ukraine [Electronic resource]. – URL: www.mirpal.org. (Accessed: 11.04.2018)

Bogatskaya K.A. Vnutrennyaya trudovaya migratsia v Rossii [Internal labor migration in Russia]10.02.2016r. [Electronic resource]. – URL <http://izron.ru> (Accessed: 11.04.2018)

Buribayev Yermek and others. Legal Regulation of Labor Migration in the Republic of Kazakhstan. //Indian Journal of Science and Technology, Vol 9 (16) – pp. 1-7

Facilitating safe labor migration in the Greater Mekong Subregion: Issues, challenges, and forward-looking interventions. Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank, 2013 – p. 49 [Electronic resource]. – URL <https://www.adb.org>

Groger Andre, Zylberberg Yanos. Internal labor migration as a shock-coping strategy: evidence from a typhoon. // American economic journal: applied economics. Vol. 8, no. 2, april 2016, - pp. 123-153

Ivanilova A. Chetvert rabocheho naselenya Kazakhstana – samozanyatie [A quarter of Kazakhstan’s working population is self-employed] 18.01.2018. // сайт МК в Казахстане. – URL <http://mk-kz> (Accessed: 15.04.2018)

Zherebtsov A.N., Malishev E.A. Sovremennye organizatsionnye I administrativno-pravovye problem gosudarstvennogo upravleniya migratsyei naseleniya [Modern organizational and administrative legal problems of state management of population migration] // Society and law, 2017. № 2 (60). pp.198-204

Zhusupova A.S., Kenesov A.A. Vnutrennye migrant I sovremenni Kazakhstan [Internal Migrants and Modern Kazakhstan] // Bulletin of KazNU. A series of philosophy. A series of culturology. A series of political science. №3 (40), 2012. pp. 44-47

Qazaqstan Respublikasi koshi-qon sayasatining 2017-2021 zhildarga arналған tujirimdamasi, [Concept of the migration policy of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021] 2016- URL <https://www.enbek.gov.kz> (Accessed: 11.04.2018)

Qazaqstan Respublikasi Engbek zhane khaliqti aleumettik qorgau ministriligining 2017-2021 zhildarga arналған strategiyalik zhospari [Strategic plan of the Ministry of Labor and Social Protection of Population and the Republic of Kazakhstan for 2017-2021]- URL <https://www.enbek.gov.kz> (Accessed: 15.04.2018)

Qazaqstan Respublikasi Ukimetining 2016 zhilgi 29 zheltoksandagi № 919 qaulisimen bekitilgen “Engbek” natizheli zhuispen qamtudi zhane zhappai kasipkerlikti damituding 2017 – 2021 zhildrğa arналған bagdarlamasi [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 29, 2016 No. 919 “On approval of the Program for the Development of Productive Employment and Mass Entrepreneurship for 2017-2021”// site of IPS Adilet – URL <http://adilet.zan.kz/rus/docs> (Accessed: 18.04.2018)

Maharjan Amina, Myint Theingi. In the dry zone, shan state and the southeast of Myanmar. 2015. [Electronic resource]. – URL <http://www.themimu.info> (Accessed: 12.04.2018)

Meaning of “migration” in the English Dictionary //Cambridge University Press – URL <https://dictionary.cambridge.org> (Accessed: 14.04.2018)

Mezhdunarodnaya konvensiya o zachite prav vsekh trudyachixsya-migrantov I chlenov ix semei. Prinyata resolutsyei 45/158 Generalnoi Assamblei ot 18 dekabrya 1990 goda [International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families. Adopted by General Assembly resolution 45/158 of 18 December 1990] // site of IPS Adilet – URL <http://adilet.zan.kz/rus/docs> (Accessed: 14.04.2018)

Mertvye goroda Kazakhstana: mesta, pokinutie lyudmi [Dead cities of Kazakhstan: places abandoned by people] // сайт Peakrop. 03.05.2017. – URL <http://reactor.inform.kz> (Accessed: 11.04.2018)

Md. Zakiul Alam. Migration scenario in Bangladesh: Prospects, problems and policy issues [Electronic resource]. – URL <https://www.academia.edu> (Accessed: 15.04.2018)

Mustafaev N.I. Migratsionnie prossesi v Kazakhstane [Migration processes in Kazakhstan] //« Kazakhstan-Spectrum». №1, 2006 – pp.1835-1840

Pshenichniy S.P., Mukhametshin D.F., Leukhin A.O., Bichkov G.A. Labor Migrations and Socio-Economic Indexes: Problems and Prospects for Russia// Mediterranean Journal of Social Sciences. Vol 6 No 3 May 2015. – pp. 723-726

Rameez Abbas and Divya Varma. Internal Labor Migration in India Raises Integration Challenges for Migrants// site of the Migration Policy Institute. March 3, 2014 – <https://www.migrationpolicy.org> (Accessed: 18.04.2018)

Raphael Corbi and Tiago Ferraz. Rainfall, Internal Migration and Local Labor Markets in Brazil, 2017 [Electronic resource] – URL <https://www.researchgate.net> (Accessed: 19.04.2018)

Romanova O.B. Ponyatyta ‘migrant’ I ‘pereselenes’: teoreticheskiye osobennosti. [The concepts of “migrant” and “ transmigrator”: theoretical features] // Humanitarian research in eastern Siberia and the Far East. № 1 2013 – p. 33-38

Rizhkova A.N. Ponyatyte I vidi trudovoi migratsii. [Concept and types of labor migration] // Young Scientist. — №21, 2014. — C. 535-538. — URL <https://moluch.ru/archive/80/14376/> (Accessed: 11.04.2018)

Ryazantseva S.B. Trudovaya migratsiya v stranax SNG I Baltii: tendensyi, posledstviya, regulirovaniye. [Labor migration in the CIS and Baltic countries: trends, consequences, regulation] Moscow, 2007 [Electronic resource]. – URL <http://nauka.x-pdf.ru/> (Accessed: 11.04.2018)

Sadovskaya E.Y. Migratsiya v Kazakhstane na rubezhe XXI veka: osnovnyye tendensyi I perspektivi. [Migration in Kazakhstan at the turn of the 21st century: the main trends and prospects]- Almaty, 2001. – 260 p.

Sorochenko V.V. Avtoreferat kandidatskoi dissertatsii na temu: Sovershenstvovaniye systemi gosudarstvennogo upravleniya trudovoi migratsyei na sovremennom etape rasvitya Rossiiskoi Federatsii [The author’s abstract of the thesis on the topic: Improvement of the system of state management of labor migration at the present stage of development of the Russian Federation] – Moscow, 2002. – URL <http://www.dissercat.com> (Accessed: 11.04.2018)

Tukhmediya M. Puti reformirovaniya systemi registratsii naseleniya po mestu prozhivaniya v Respublike Kazakhstan. [Ways of reforming the system of population registration at the place of residence in the Republic of Kazakhstan] Almaty, 2015. – 45 p. [Electronic resource]. – URL <https://www.soros.kz>

Umirzhakova M.A. Gosudarstvennoe regulirovaniye trudovoi migratsii [State regulation of labor migration] // Science and the world, Vol.: 2, № 2 (18), 2015. – pp. 55-57

Khaliqtıng koshi-qoni turalı Qazaqstan Respublikasining 2011 zhilgi 22 shildedegi № 477-IV zani [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 22, 2011 № 477-IV on Migration of Population] // site of IPS Adilet – URL <http://adilet.zan.kz/rus/docs> (Accessed: 18.04.2018)

Калиева Т.М.¹, Бейсенова Л.З.²

¹докторант 1-го курса, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, научный консультант РГП «Центр по исследованию финансовых нарушений» Счетного Комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета, Казахстан, г. Астана, e-mail: Talantkaliyeva@gmail.com

²к.э.н., ассоциированный профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Астана, e-mail: Beisenovalz67@gmail.com

**ПРОБЛЕМЫ МЕТОДИЧЕСКОЙ ОБЕСПЕЧЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ
АУДИТА ЭФФЕКТИВНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Аудит эффективности является сложным типом государственного аудита, одновременно являясь важной функцией в совершенствовании государственного управления. Сложность аудита эффективности связана с масштабом вопросов и объемом информации, которые подлежат изучению и анализу в ходе проведения аудита эффективности. Отсутствие или недостаточность норм по регулированию и контролю систем учета и отчетности является одним из основных проблем в проведении аудита эффективности. Качество аудита эффективности зависит от качества методологической базы проведения аудита эффективности, основанной на четких принципах и на передовом опыте и лучшей практики с учетом изменений в мировом сообществе. Целью данной статьи является анализ основных принципов и их толкований в системе государственного аудита и рекомендации основ применения, исходя из целей аудита эффективности. Исследование проведено с использованием метода сравнения норм законодательства и положений международных стандартов. Результаты исследования выявили проблемы несогласованности и неполноты основополагающих принципов аудита эффективности. Авторами предлагаются принципы и их толкование с учетом норм законодательства, положений международных стандартов и результатов последних исследований авторов других стран.

Ключевые слова: государственный аудит, бюджетные средства, оценка эффективности, экономичность, продуктивность, результативность, доступность.

Kaliyeva T.M.¹, Beisenova L.Z.²

¹PhD Candidate of Economy Sciences, Eurasian National University named after Gumilev L.N., Scientific consultant of RSE «Centre for Financial Violations Research», Kazakhstan, Astana, e-mail: Talantkaliyeva@gmail.com

²Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the department «Accounting, audit and analysis», Eurasian National University named after Gumilev L.N., Kazakhstan, Astana, e-mail: Beisenovalz67@gmail.com

Problems of performance audit methodology in the Republic of Kazakhstan

Performance audit is a complex type of state audit, while being an important function in improving public administration. The complexity of performance audit is related to the scope of issues and the amount of information that are subject to study and analysis during performance audit. The lack or inadequacy of regulations on the control of accounting and reporting systems is one of the main challenges in conducting performance audits. The quality of performance audit depends on the quality of the methodological framework for performance audit based on clear principles and on best practices, taking into account changes in the global community. The purpose of this article is to analyze the main principles and their interpretations in the system of state audit and recommend the basics of application based on the objectives of performance audit. The study was conducted using the method of comparing the norms of legislation and provisions of international standards. The results of the research revealed problems of inconsistency and incompleteness of the fundamental principles of performance audit. Authors propose principles and their interpretation, taking into account the norms of legislation, the provisions of international standards and the results of recent studies by authors of other countries.

Key words: state audit, public funds, performance evaluation, economy, efficiency, effectiveness, equity.

Қалиева Т.М.¹, Бейсенова А.З.²

¹1-курс докторанты, А.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті, Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі Есеп комитетінің «Қаржылық бұзушылықтарды зерттеу орталығы» РМК ғылыми консультанты Қазақстан, Астана қ., e-mail: Talantkaliyeva@gmail.com

²э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, А.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті, Қазақстан, Астана қ., e-mail: Beisenovalz67@gmail.com

Қазақстан Республикасында тиімділік аудитін өткізудің әдістемелік қамтамасыздығының мәселелері

Тиімділік аудиті мемлекеттік басқаруды жетілдірудің маңызды функциясы болып табылатын мемлекеттік аудиттің күрделі түрі болып танылады. Тиімділік аудитінің күрделілігі аудиторлық тексеру жүргізу кезінде зерттеуге және талдауға жататын мәселелердің ауқымына және ақпараттың көлеміне байланысты. Бухгалтерлік есеп пен есеп беру жүйелерін реттеу мен бақылау бойынша нормативтік-құқықтық актілердің жетіспеушілігі немесе сәйкес келмеуі тиімділік аудиттерді жүргізудегі негізгі проблемалардың бірі болып табылады. Тиімділік аудитінің сапасы, әлемдік қоғамдастықтағы өзгерістерді ескере отырып, нақты принциптерге, озық тәжірибелерге және үздік нәтижелерге негізделген тиімділік аудитін жүргізудің әдіснамалық негіздерінің сапасына байланысты. Осы мақаланың мақсаты мемлекеттік аудит жүйесіндегі негізгі қағидағарды және оларды түсіндіруді талдау және тиімділік аудитінің мақсаттарына негізделген қолдану негіздерін ұсыну болып табылады. Зерттеу заңнама нормаларын және халықаралық стандарттар нормаларын салыстыру әдісімен жүргізілді. Зерттеу нәтижелері тиімділік аудитінің іргелі принциптерінің сәйкессіздігі мен толық еместігін анықтады. Авторлар заңнама нормаларын, халықаралық стандарттар нормаларын және басқа елдердің авторлары жүргізген соңғы зерттеулер нәтижелерін ескере отырып, тиімділік аудитінің принциптері мен олардың түсініктемелерін ұсынады.

Түйін сөздер: мемлекеттік аудит, бюджет қаражаты, тиімділікті бағалау, үнемділік, өнімділік, тиімділік, қолжетімділік.

Введение

Понятие «аудит эффективности» в Республике Казахстан применяется в связи с принятием Закона Республики Казахстан от 12 ноября 2015 года № 392-V ЗРК «О государственном аудите и финансовом контроле» (далее – Закон), где аудит эффективности отмечен как один из типов аудита, проводимых Счетным Комитетом Республики Казахстан по контролю за исполнением республиканского бюджета (далее – Счетный комитет), органом внешнего государственного аудита, «задачами которого являются анализ, оценка и проверка эффективного и законного управления национальными ресурсами (финансовыми, природными, производственными, кадровыми, информационными) для обеспечения динамичного роста качества жизненных условий населения и национальной безопасности страны» (Закон Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле», 2015: 2с).

Концепция внедрения государственного аудита в Республике Казахстан (далее – Концепция) разработана в соответствии с Посланием Президента Республики Казахстан народу Казахстана от 14 декабря 2012 года «Стратегия

«Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства», в котором отмечалось: «Нам нужно создать комплексную систему государственного аудита на основе самого передового мирового опыта» (Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050», 2012: 23с.). Счетный Комитет является институтом, согласно Концепции, который даст оценку существующей системе управления и определит направления по ее дальнейшему эффективному развитию с дальнейшим расширением функциональных направлений государственного аудита (Указ Президента Республики Казахстан Об утверждении Концепции внедрения государственного аудита в Республике Казахстан, 2013: 2с). Роль Счетного Комитета в создании системы государственного аудита Республики Казахстан является ведущей и возлагает ответственность за решение разных по объему и масштабу, по актуальности и стратегической важности задач.

Понятие «аудит эффективности» является переводом на русский язык широко применимого в зарубежных странах понятия «performance audit»: «performance» означает «выполнения»,

«результат деятельности», т.е. такой тип аудита проводится с целью оценки результатов деятельности объекта аудита. Интересен подход Великобритании к данному типу аудита, который они называют «Value For Money (VFM)», т.е. «ценность денег», подразумевающая глубокий и широкий масштаб такого типа аудита.

Важность аудита эффективности, а точнее «деятельности объектов государственного аудита, на предмет экономичности, продуктивности и результативности государственного управления, который охватывает не только конкретные финансовые операции, но и весь спектр деятельности правительства...» (ISSAI 1 The Lima Declaration, 1977: 3с), впервые был отмечен в Лимской декларации, принятой в 1977 году и ставшей концептуальной основой государственного аудита и международных стандартов ISSAI (International Standards of Supreme Audit) официально одобренных международной организацией INTOSAI (International Organization of State Audit Institutions).

Счетный Комитет является членом INTOSAI и разрабатывает стандарты государственного аудита в соответствии с основными принципами, установленными стандартами ISSAI. Данная работа раскрывает проблемы применения основных принципов аудита эффективности в Республике Казахстан.

Материалы и методы

Предмет обсуждения данной статьи касается государственного сектора, являясь одним из трех типов государственного аудита. В Республике Казахстан аудит эффективности государственного сектора проводится государственными аудиторами, сертифицированными надлежащим образом. При проведении аудита эффективности государственные аудиторы руководствуются законодательством Республики Казахстан и процедурными стандартами аудита эффективности, основанными на международных стандартах ISSAI.

Авторами статьи были изучены нормативно-правовые документы Республики Казахстан и международные стандарты, касающиеся государственного аудита и аудита эффективности. Кроме того, авторы изучили основные положения бюджетного законодательства Республики Казахстан, нормативно-правовые акты касательно системы государственного планирования и действующие государственные и правительственные программы развития. Понятия и принципы касательно оценки эффективности, приве-

денные в рассмотренных авторами материалах, были проанализированы посредством метода сравнения и сопоставлены с аналогичными принципами, описанными в международных стандартах государственного аудита ISSAI. Абстрактное применение этих принципов на примере одной из программ развития осуществлено для раскрытия сущности понятий и принципов.

Обзор литературы

Обзор законодательства и программ правительства показывает на такие проблемы, как частые изменения, несогласованность и/или неполнота понятий, наличие различных документов и норм как основ для оценки деятельности объекта государственного аудита, которые могут усложнить достижение цели аудита эффективности. Стандарты ISSAI также фокусируются на стратегических проблемах, связанных с осуществлением процесса, т.е. проведением аудита эффективности и необходимых ресурсов. Значительное число высших органов государственного аудита сталкивается с трудностями в становлении функции аудита эффективности. Опыт других стран показывает, что для становления и развития этого типа аудита могут потребоваться годы. Кроме того, наличие сильной функции финансового аудита и аудита соответствия не гарантирует успех аудита эффективности, поскольку аудит эффективности является совершенно различной дисциплиной. Это – деятельность, основанная на информации и требующая аналитических навыков и творческого подхода (Appendix to ISSAI 3100, 2016: 3с). В отличие от финансового аудита, он фокусируется на деятельности и результатах, а не на счетах. И, в отличие от аудита соответствия, он в основном относится к намерениям, связанным с вмешательствами государства и концепциями экономичности, продуктивности и результативности (Performance Audit Manual, 2017: 11с).

Различается и аудиторский отчет, составленный в результате аудита эффективности своей структурой и содержанием, от отчетов по аудиту соответствия и финансового аудита, которые, как правило, являются более стандартизированными. Тем временем, фокусирование мнения аудиторов на ответы, которые возникают и/или могут возникнуть у пользователя отчета, остается существенным фактором, влияющим на весь процесс аудита эффективности, начиная от планирования, завершая мониторингом исполнения рекомендаций аудиторов.

Обзор русскоязычной литературы показывает, что существуют различия в понятиях и терминах, переведенных с иностранных языков. По мнению авторов статьи, проблемы неточности переводов, унификации терминологии и согласованности понятий оценки эффективности подлежат системному изучению и с учетом стратегии трехязычия в Республике Казахстан.

Результаты и рассуждения (практическая часть)

Согласно п. 3 ст. 3 Закона «аудит эффективности – оценка и анализ деятельности объекта государственного аудита на предмет эффективности, экономичности, продуктивности и результативности». При этом «объектом государственного аудита» могут быть «государственные органы, государственные учреждения, субъекты квазигосударственного сектора, а также получатели бюджетных средств», а «эффективность», «экономичность», «продуктивность» и «результативность» называются «показателями» и определяются следующим образом (ст. 4 Закона):

«1) эффективность – соотношение полученных результатов к запланированным с учетом использованных для их достижения ресурсов;

2) экономичность – минимизация стоимости ресурсов, выделенных для достижения оцениваемых результатов деятельности с сохранением соответствующего качества этих результатов;

3) продуктивность – получение максимально полезного результата для экономики или отдельной сферы управления с использованием выделенных ресурсов с учетом количества, качества и сроков;

4) результативность – степень реализации намеченных по каждой деятельности задач и соотношение плановых (прямых, конечных) и фактических результатов соответствующей деятельности».

Счетный Комитет проводит работу по совершенствованию нормативно-правовой и методологической базы проведения государственного аудита с учетом положений международных стандартов ISSAI. На данный момент существует более 80 стандартов, 4 из которых являются специальными по аудиту эффективности:

ISSAI 300 «Основные принципы аудита эффективности» («Fundamental Principles of Performance Auditing»), одобренный в 2013 году и подлежащий рассмотрению каждые 9 лет,

ISSAI 3000 «Стандарты по аудиту эффективности» («Standards for Performance Auditing»), одобренный в 2016 году и подлежащий рассмотрению каждые 5 лет,

ISSAI 3100 «Руководство по центральным концепциям аудита эффективности» («Guidelines on Central Concepts for Performance Auditing»), одобренный в 2016 году и подлежащий рассмотрению каждые 5 лет,

ISSAI 3200 «Руководство касательно процесса аудита эффективности» («Guidelines for the performance auditing process»), одобренный в 2016 году и подлежащий рассмотрению каждые 5 лет.

Стандарты ISSAI определяют аудит эффективности как «независимое, объективное и достоверное исследование того, управляются ли государственные предприятия, системы, функции, программы, виды деятельности или организации в соответствии с принципами экономичности, продуктивности и результативности/эффективности и требуются ли меры для улучшения» (ISSAI 3000 Standards for Performance Auditing, 2016: 5-6с). Согласно стандартам ISSAI, «экономичность» (economy) заключается в минимизация стоимости ресурсов, которые должны быть доступны в нужное время в нужном количестве и надлежащего качества, «продуктивность» (efficient) означает достижение максимальной производительности ресурсов и выражается соотношением ресурсов к (произведенной)продукции/(оказанным)услугам с учетом количества, качества и сроков (произведенной)продукции/(оказанных)услуг, «результативность/эффективность» (effectiveness) касается достижения поставленных целей и получение запланированных/предполагаемых результатов (ISSAI 3100 Guidelines on Central Concepts for Performance Auditing, 2016: 4-5с).

Анализ согласованности вышеупомянутых показателей/принципов аудита эффективности с принципами бюджетной политики и государственного планирования, описанных в Бюджетном Кодексе Республики Казахстан от 4 декабря 2008 года № 95-IV (далее – Бюджетный Кодекс) и документах Системы государственного планирования, утвержденной Постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 ноября 2017 года № 790 (далее – Постановление Правительства) соответственно, выявил неточности и слабую взаимосвязку в толковании понятий (см. Таблицу 1. Сравнение понятий).

Таблица 1 – Сравнение понятий

Принцип/ показатель	Закон (показатель)	Бюджетный Кодекс РК (принцип)	ISSAI* (принцип)	Постановление Прави- тельства (принцип)
экономичность	минимизация стоимо- сти ресурсов, вы- деленных для дости- жения оцениваемых результатов деятель- ности с сохранением соответствующего качества этих резуль- татов		минимизация стоимос- ти ресурсов, которые должны быть доступ- ны в нужное время, в нужном количестве и надлежащего качества, и по выгодной цене	
продуктивность	получение максимально по- лезного результата для экономики или отдельной сферы управления с ис- пользованием выде- ленных ресурсов с учетом количества, качества и сроков		достижение максималь- ной производительности ресурсов и выражается соотношением ресурсов к (произведенной) про- дукции /(оказанным)ус- лугам с учетом количе- ства, качества и сроков	
результатив- ность	степень реализации намеченных по каждой деятельности задач и соотношение плановых (прямых, конечных) и факти- ческих результатов соответствующей деятельности	разработка и исполне- ние бюджета, ориенти- рованного на достижение показателей результатов, предусмотренных страте- гическими планами, программами развития территорий и (или) бюд- жетными программами го- сударственных органов	достижения поставлен- ных целей и получение запланированных /пред- полагаемых результатов	
эффективность	соотношение полу- ченных результатов к запланированным с учетом исполь- зованных для их дос- тижения ресурсов	разработка и исполнение бюджета, исходя из необ- ходимости достижения наилучшего прямого и конечного результата с ис- пользованием утвержден- ного объема бюджетных средств или достижения прямого и конечного ре- зультата с использованием меньшего объема бюджет- ных средств		
Результатив- ность и эффек- тивность				выбор целей, задач и показателей резуль- татов должен быть максимально правиль- ным (результативным), основываться на глубо- ком анализе текущей си- туации и необходимости достижения заданных ре- зультатов с наименьши- ми затратами ресурсов

Примечание: * перевод автора: The principle of economy means minimising the costs of resources. The resources used have to be available in due time, of appropriate quantity and quality, and at the best price; The principle of efficiency means getting the most from the available resources. It is concerned with the relationship between resources employed and outputs delivered in terms of quantity, quality and timing; The principle of effectiveness concerns meeting the objectives set and achieving the intended results.

Вмешательство государства в решении определенных задач в рамках проводимой политики осуществляется путем реализации программ, стратегий развития и стратегических планов. После обозначения *целей*, намеченных для достижения в результате программ/стратегии/плана, определяется размер/объем необходимых *ресурсов, процесс* использования (или потребления) которых или управления которыми приводит к *результатам*, которые, в свою очередь, по отдельности и совокупно могут влиять на достижение целей, являясь таким образом *эффектом* (последствием) вмешательства государства. Например, Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулык» на 2016 - 2019 годы (далее - Программа), утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 15 января 2016 года № 176 и *целью* которой является «Укрепление здоровья населения для обеспечения устойчивого социально-экономического развития страны», будет реализована с использованием *ресурсов* в сумме 1 969 729 500 тыс. тенге, с *эффектом* (целевым индикатором) «к 2020 году уровень ожидаемой продолжительности жизни достигнет 73 лет».

Государственные программы относятся к документам Системы государственного планирования, оценка которых может быть проведена Счетным комитетом в рамках проведения государственного аудита эффективности и экспертно-аналитических мероприятий. Счетный комитет осуществляет оценку реализации стратегий развития национальных компаний и оценку реализации стратегических планов центральных государственных органов в рамках проведения государственного аудита эффективности и экспертно-аналитических мероприятий в соответствии с перечнем объектов государственного аудита и финансового контроля на соответствующий год, утверждаемым Счетным комитетом, в части исполнения республиканского бюджета и использования активов государства, а по поручениям Президента Республики Казахстан – также по иным направлениям. Стратегии развития национальных компаний и стратегические планы центральных государственных органов также относятся к документам Системы государственного планирования, утвержденной Постановлением Правительства и согласно которому «оценка – это инструмент определения степени достижения результативности и эффективности реализации документов Системы государственного планирования» (Постановление

Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Системы государственного планирования в Республике Казахстан», 2017: 9с).

Система государственного планирования представляет собой комплекс взаимосвязанных элементов, состоящий из принципов, документов, процессов и участников государственного планирования, обеспечивающий развитие страны на долгосрочный (свыше 5 лет), среднесрочный (от года до 5 лет включительно) периоды. Государственное планирование охватывает деятельность органов государственной власти и иных участников процесса развития страны, направленную на повышение уровня социально-экономического развития Казахстана, рост благосостояния граждан и укрепление безопасности страны. Система государственного планирования базируется на принципах:

1) единства и целостности – единство законодательства в сфере государственного планирования, принципов организации и функционирования Системы государственного планирования, единство порядка осуществления процесса государственного планирования;

2) внутренней сбалансированности – согласованность документов системы государственного планирования между собой по целям развития, задачам и показателям результатов;

3) результативности и эффективности – выбор целей, задач и показателей результатов должен быть максимально правильным (результативным), основываться на глубоком анализе текущей ситуации и необходимости достижения заданных результатов с наименьшими затратами ресурсов;

4) самостоятельности выбора путей решения задач – самостоятельность участников процесса государственного планирования в выборе путей и методов достижения целей и решения задач развития страны в пределах своей компетенции;

5) ответственности участников процесса государственного планирования – обеспечение ответственности за неэффективность решения задач и недостижение ожидаемых результатов в пределах своей компетенции в соответствии с законодательством Республики Казахстан;

6) прозрачности (открытости) – обязательное опубликование документов Системы государственного планирования, за исключением положений, содержащих информацию, относящуюся к государственным секретам;

7) достоверности и реалистичности – обоснованная возможность достижения целей развития, установленных документами Системы

государственного планирования, а также обоснованность показателей результатов, используемых в процессе государственного планирования;

8) непрерывности, преемственности и последовательности – ступенчатый характер Системы государственного планирования, то есть успешность достижения целей, задач, показателей результатов вышестоящих документов зависит от качества и своевременности планирования и достижения целей, задач, показателей результатов нижестоящих документов, а также непрерывный механизм ее функционирования;

9) ресурсной обеспеченности – определение источников и объемов финансирования, трудовых, других материальных и нематериальных ресурсов по основным направлениям стратегических планов государственных органов для достижения поставленных целей и задач (Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Системы государственного планирования в Республике Казахстан», 2017: 1-2с).

В результате проведения государственного аудита эффективности Счетный комитет по контролю за исполнением республиканского бюджета может формулировать заключение на основании всестороннего анализа «что должно было быть», так называемого «критерия», согласно терминологии принятой в стандартах ISSAI. А критерием при оценке реализации стратегического развития, стратегических планов и государственных программ служат целевые индикаторы и показатели результатов документов Системы государственного планирования.

Приоритетные направления развития сферы/отрасли интегрируются в существующие стратегические направления деятельности государственного органа или формируются новые стратегические направления деятельности государственного органа. Стратегические направления формируются на основе анализа регулируемых отраслей, секторов экономики или сфер деятельности, изменения в которых являются наиболее важными для достижения целей и приоритетов, обозначенных в Стратегическом плане развития Республики Казахстан, Прогнозной схеме территориально-пространственного развития страны, государственных программах. Согласно Постановлению Правительства стратегический план государственного органа должен соответствовать определенным требованиям, имеет определенную структуру и в разделе «Архитектура взаимосвязи стратегического и бюджетного планирования» в схематичном виде в разрезе стратеги-

ческих направлений государственных органов указываются цели государственного органа, взаимоувязанные с бюджетными программами, от реализации которых зависит достижение соответствующих общенациональных показателей страны.

Бюджетный Кодекс определяет «неэффективное исполнение бюджетных программ» как «расходование бюджетных средств, не соответствующее следующим принципам бюджетной системы»: результативность – разработка и исполнение бюджета, ориентированного на достижение показателей результатов, предусмотренных стратегическими планами, программами развития территорий и (или) бюджетными программами государственных органов, обоснованность – планирование бюджета на основе нормативных правовых актов и других документов, определяющих необходимость включения в проект бюджета тех или иных поступлений или расходов и обоснованность их объемов, а также использование бюджетных средств и активов государства в соответствии с законодательством Республики Казахстан, эффективность – разработка и исполнение бюджета, исходя из необходимости достижения наилучшего прямого и конечного результата с использованием утвержденного объема бюджетных средств или достижения прямого и конечного результата с использованием меньшего объема бюджетных средств, ответственность – принятие необходимых административных и управленческих решений, направленных на достижение прямых и конечных результатов и обеспечение ответственности администраторов бюджетных программ и руководителей государственных учреждений и субъектов квазигосударственного сектора за принятие решений, не соответствующих законодательству Республики Казахстан, адресность и целевой характер бюджетных средств – направление и использование бюджетных средств администраторами бюджетных программ, субъектами квазигосударственного сектора для достижения показателей результатов, предусмотренных стратегическими планами, программами развития территорий и (или) бюджетными программами государственных органов, финансово-экономическими обоснованиями бюджетных инвестиций, посредством участия в уставном капитале субъектов квазигосударственного сектора с соблюдением законодательства Республики Казахстан (Бюджетный Кодекс Республики Казахстан, 2008: 11-12с).

Современная политика Республики Казахстан ориентирована на развитие регионов, увеличение доли обрабатывающей отрасли в ВВП, развитие агропромышленного комплекса и духовное развитие общества, осуществляется посредством реализации 8 (восемь) государственных и 7 (семь) правительственных программ. Предварительный анализ этих программ показывает, что для финансирования реализации задач в рамках этих программ требуется более 18,2 трлн тенге, 8,2 трлн тенге из которых планируются за счет государственного бюджета.

Одной из сложностей в проведении аудита эффективности является установление подходящего критерия или критериев, которые соответствуют цели аудита эффективности. Критерии могут быть качественными или количественными, общими или конкретными, могут представлять наилучшую или эффективную практику или «что должно быть» в соответствии с законами, планами или программами, могут отвечать на «что ожидается» согласно научным знаниям и передовой практике или «что могло/может быть», учитывая лучшие условия (ISSAI 3200 Guidelines for the performance auditing process, 2016: 9с). Данная задача усложняется и требует дополнительных усилий от государственного аудитора, если имели место изменения в стратегических планах или в программах развития с изменениями показателей результатов и целе-

вых индикаторов. Выражение мнения относительно адекватности тех или иных показателей результатов и целевых индикаторов, установленных объектом аудита или правительством и рекомендации по разработке новых или дополнительных показателей результатов и целевых индикаторов также является задачей аудита эффективности. Мнение государственного аудитора относительно эффективности предполагает наличие аудиторских доказательств в виде информации, собранной и анализированной в ходе аудита. Государственный аудитор полагается на информацию, представленную объектом государственного аудита, которая должна быть подготовлена в соответствии с нормами законодательства и внутренними положениями регулирования объекта государственного аудита. Неоднозначное и/или неточное толкование понятий, принципов и/или показателей может вызвать сложности в установлении критерия для достижения цели аудита эффективности.

Например, для достижения целевого индикатора «К 2020 году уровень ожидаемой продолжительности жизни достигнет 73 лет» в результате реализации Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016-2019 годы требуется 1 969,7 млрд тенге, 16%, или 313,6 млрд тенге, из которых финансируется из республиканского и местного бюджета.

Таблица 2 – Источники финансирования, тыс. тенге (Указ Президента Республики Казахстан Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016 - 2019 годы, 2016: 2с)

По годам	Всего	Республиканский бюджет	Местный бюджет	Другие источники (ФСМС, НФ)
2016 г.	128 034 799	92 389 291	34 945 508	700 000
2017 г.	408 080 865	69 309 875	19 035 944	319 735 046
2018 г.	709 797 105	46 769 024	2 244 785	660 783 296
2019 г.	723 816 732	46 701 636	2 259 174	674 855 922
Итого:	1 969 729 500	255 169 825	58 485 411	1 656 074 264

В 2015 году завершилась реализация Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Саламатты Қазақстан» на 2011 – 2015 годы с объемом финансирования в сумме 415,6 млрд тенге (Указ Президента Республики Казахстан “Об утвер-

ждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан “Саламатты Қазақстан” на 2011 - 2015 годы”, 2010: 1с). Ее основными достижениями стали увеличение ожидаемой продолжительности жизни до 72 лет (2014 год – 71,45, 2013 год – 70,85),

снижение общей смертности населения до 7,48 на 1000 населения (2014 год – 7,57, 2013 год – 7,98).

Далее сравниваются принципы в соответствии с нормами законодательства на примере данных по двум программам развития здравоохранения. Примеры, приведенные выше и далее по тексту, использованы исключительно в целях обсуждения применения принципов и не могут быть приняты как результаты аудиторских мероприятий.

Принцип «результативности и эффективности» в соответствии с Постановлением Правительства устанавливает, что «выбор целей, задач и показателей результатов должен быть максимально правильным (результативным), основываться на глубоком анализе текущей ситуации и необходимости достижения заданных результатов с наименьшими затратами ресурсов». Учитывая этот принцип системы го-

сударственного планирования и сравнивая целевые индикаторы и финансовые ресурсы двух программ, можно ли утверждать об эффективности действующей программы на 2016-2019 годы, если затраты на предыдущую программу с аналогичными целями составили 415,6 млрд тенге, т.е. в 5 раз меньше, чем требуется в рамках нынешней программы?

Согласно Таблице 3, только 16% требуемых финансовых ресурсов относятся к бюджетным средствам. Можно ли будет утверждать об эффективности, если затраты составят 16%, но и целевой индикатор то же будет выполнен на 16% в соответствии с Законом, где показатель «эффективность» – это «соотношение полученных результатов к запланированным с учетом использованных для их достижения ресурсов» и соблюден ли принцип эффективности в соответствии с Бюджетным Кодексом?

Таблица 3 – Результат анализа принципов аудита эффективности

Понятие/Название	Определение	Толкование/разъяснение
экономичность	Потребление и/или использование минимума ресурсов	Постоянное стремление объектом аудита к минимизации ресурсов
продуктивность	Получение максимума отдачи от использованных ресурсов	Постоянное стремление объектом аудита к максимизации отдачи
результативность	Достижение целевых индикаторов и/или показателей результатов	Достижение установленных результатов и показателей и отсутствие изменений в определенном периоде
доступность	Обеспечение равных возможностей для каждого члена общества, для каждого гражданина страны	Стремление охвата большего количества и лучшего качества в доступности оказываемых услуг и/или получаемой помощи/выгоды

В рамках стратегического планирования Министерства здравоохранения одной из стратегических целей указывается следующее: «к 2020 году уровень расходов на ПМСП доведен до 40 % от общего объема средств, выделяемых на ГОБМП». Реализована ли программа эффективно, если достигнут указанный уровень расходов? А если этот уровень составит 35%, можно ли утверждать что соблюден принцип экономичности? А если 50%, соблюден принцип продуктивности? Целесообразно ли обозначать уровень расходов в качестве стратегической цели?

Чтобы ответить на подобные вопросы в рамках аудита эффективности и для достижения цели аудита, требуются значительные временные и трудовые ресурсы. Определенные ре-

зультаты могут быть измерены, но установление причинно-следственной связи достижения данных результатов может быть затруднительным и трудоемким. Результаты могут быть очень трудными для измерения или несоизмеримыми, в таких случаях оценка эффективности может ограничиться суждением аудитора о понимании совокупных выгод (Performance Audit Handbook, 2009: 17с). Уровень качества документов государственного планирования, о чем могут свидетельствовать отсутствие изменений в этих документах, надежная система учета и отчетности с соблюдением принципов своевременности и полноты информации, качество мероприятий по мониторингу и контролю исполнения, неукоснительное соблюдение основополагающих

принципов и норм законодательства, напрямую влияет на объем работы государственных аудиторов, отражаясь, в свою очередь, на качестве и эффективности работы органов государственного аудита.

Развитие любой отрасли в современном мире происходит стремительно быстро и сфера государственного аудита не является исключением. Международные стандарты пересмартиваются с регулярностью обычно раз в 5 лет, а исследователи развитых стран все чаще поднимают новые вопросы касательно роли и принципов государственного аудита в государственном управлении и в повышении качества жизни общества/граждан.

В результате исследований последних лет высшие органы государственного аудита некоторых стран выделяют, кроме трех принятых всеми странами принципов («экономичности», «продуктивности» и «результативности»), принцип «равенства/справедливости/доступности» («equity»), который подразумевает «обеспечение равных возможностей и полноценного доступа», принцип, согласно которому каждый должен быть способным осуществлять свои гражданские права (например, свобода слова, доступ к информации, свобода голосования, гендерное равенство) и политические и социальные права (например, здоровье, образование, жилье и безопасность). Государственная политика социальной защиты и развития играет ключевую роль в построении справедливой системы распределения как одной из функций государства. Вопросы справедливости также могут рассматриваться как дополнительная тема в аудитах эффективности или как проблема эффективности, когда это является целью проводимой политики или явной целью программы.

Заключение

Авторы обращают внимание на различия в понятиях, приведенных выше и составляющих основных принципов в проведении аудита эффективности государственными аудиторами Республики Казахстан и предлагают следующие толкования с учетом проведенного обзора норм законодательства и стандартов и с учетом результата анализа принципов (или показателей) аудита эффективности.

Деятельность объекта аудита или исполнение программы правительства представляет собой комплекс действий, который начинается с: 1) назначения *цели* и определения задач, 2) расче-

тов и оценки *ресурсов*, 3) осуществления *процесса* исполнения и 4) достижения *результатов*. А оценка *эффекта* от исполнения программы и/или деятельности объекта аудита может указать на эффективность или неэффективность, оценивая весь комплекс действий – от обозначения цели до получения эффекта – основываясь на принципы экономичности, продуктивности, результативности и доступности. Из определения аудита эффективности и из сущности понятий, принципов, показателей следует, что мнение об эффективности может быть сформировано, только если соблюдены все принципы с учетом их применимости. Несоблюдение одного принципа, если он применим в конкретном случае, из четырех указанных выше принципов означает «неэффективность».

Добавленный авторами принцип «доступности» является важным, учитывая территориально-климатические условия, структуру экономики и распределения населения в Республике Казахстан, где около половины населения проживают в сельских местностях. Следует отметить, что некоторые программы правительства Республики Казахстан предусматривают этот принцип посредством мероприятий, охватывающих всю страну, но доступность услуг или соблюдение равной возможности получения выгод или равных условий участия в программе должны быть анализированы и оценены на каждом этапе реализации программы с соответствующим реагированием на недостатки, если таковые имеются. Проверка соблюдения принципа «результативности» решается сравнением показателей программы или плана развития и фактических показателей, а оценка соблюдения принципов «продуктивности» и «экономичности» требует наличия и изучения такой базы/информации, по сравнению с которой можно утвердить об экономичности и продуктивности. Допустим, аудит эффективности двух, не связанных между собой объектов аудита показал следующие результаты.

Результатом аудита эффективности является аудиторский отчет, который, как правило, является объемным документом с приложением всех подтверждающих документов. В целях совершенствования системы государственного аудита в Республике Казахстан авторы статьи предлагают составление резюме («executive summary»), широко применяемое в мировой практике и содержащее подробную информацию.

Таблица 4 – Примеры оформления оценки соблюдения принципов аудита эффективности и заключения об эффективности

Принцип	Критерий	Пример 1: Бюджетная программа «строительство дороги от А до Б»	Пример 2: действующее предприятие по производству
экономичность	Ресурс 1 Ресурс 2 Ресурс 3 Ресурс 4	Согласно ФЭО Согласно ФЭО Согласно ФЭО Экономия 5%	Согласно Плану развития Согласно Плану развития Согласно Плану развития Согласно Плану развития
продуктивность	Отдача 1 Отдача 2 Отдача 3	Неприменимо	Согласно Плану развития Согласно Плану развития Согласно Плану развития
результативность	Целевые индикаторы в соответствии с Программой/ Планом развития	1200 км согласно программе	Согласно Плану развития
доступность	Доступность	Всем гражданам РК бесплатно	Неприменимо
Заключение об эффективности		Эффективно	Эффективно. Государственные аудиторы рекомендуют изучение опыта аналогичного Предприятия Х, которое имеет большую (на 10%) Отдачу 2 при равных Ресурсах

Литература

- Appendix to ISSAI 3100 Building a Performance Audit Function, 2016, http://www.issai.org/en_us/site-issai/issai-framework/4-auditing-guidelines.htm
- ISSAI 1 The Lima Declaration, 1977. http://www.issai.org/en_us/site-issai/issai-framework/
- ISSAI 300 Fundamental Principles of Performance Auditing, 2013, http://www.issai.org/en_us/site-issai/issai-framework/3-fundamental-auditing-principles.htm
- ISSAI 3000 Standards for Performance Auditing, 2016, http://www.issai.org/en_us/site-issai/issai-framework/4-auditing-guidelines.htm
- ISSAI 3100 Guidelines on Central Concepts for Performance Auditing, 2016, http://www.issai.org/en_us/site-issai/issai-framework/4-auditing-guidelines.htm
- ISSAI 3200 Guidelines for the performance auditing process, 2016, http://www.issai.org/en_us/site-issai/issai-framework/4-auditing-guidelines.htm
- Performance Audit Manual, Directorate of Audit Quality Control of European Court of Auditors, September 2017
- Performance Audit Handbook: Routes to effective evaluation. Published 2009 by the RAND Corporation, edited by Tom Ling and Lidia Villalba van Dijk
- Бюджетный Кодекс Республики Казахстан от 4 декабря 2008 года № 95-IV, http://adilet.zan.kz/rus/docs/K080000095_
- Закон Республики Казахстан от 12 ноября 2015 года № 392-V ЗРК «О государственном аудите и финансовом контроле», <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000392>
- Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства», 14 декабря 2012, http://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs
- Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 ноября 2017 года № 790 «Об утверждении Системы государственного планирования в Республике Казахстан», <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000790>
- Указ Президента Республики Казахстан от 15 января 2016 года № 176 Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016 - 2019 годы и внесении дополнения в Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 957 «Об утверждении Перечня государственных программ», <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000176>
- Указ Президента Республики Казахстан от 29 ноября 2010 года № 1113 «Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Саламаттық Қазақстан» на 2011 - 2015 годы», <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001113>
- Указ Президента Республики Казахстан от 3 сентября 2013 года № 634 Об утверждении Концепции внедрения государственного аудита в Республике Казахстан, <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000634>

References

- Appendix to ISSAI 3100 Building a Performance Audit Function, 2016, http://www.issai.org/en_us/site-issai/issai-framework/4-auditing-guidelines.htm
- ISSAI 1 The Lima Declaration, 1977. http://www.issai.org/en_us/site-issai/issai-framework/
- ISSAI 300 Fundamental Principles of Performance Auditing, 2013, http://www.issai.org/en_us/site-issai/issai-framework/3-fundamental-auditing-principles.htm
- ISSAI 3000 Standards for Performance Auditing, 2016, http://www.issai.org/en_us/site-issai/issai-framework/4-auditing-guidelines.htm
- ISSAI 3100 Guidelines on Central Concepts for Performance Auditing, 2016, http://www.issai.org/en_us/site-issai/issai-framework/4-auditing-guidelines.htm
- ISSAI 3200 Guidelines for the performance auditing process, 2016, http://www.issai.org/en_us/site-issai/issai-framework/4-auditing-guidelines.htm
- Performance Audit Manual, Directorate of Audit Quality Control of European Court of Auditors, September 2017
- Performance Audit Handbook: Routes to effective evaluation. Published 2009 by the RAND Corporation, edited by Tom Ling and Lidia Villalba van Dijk
- Budgetnyi Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 4 dekabrya 2008 goda № 95-IV [The Budget Code of the Republic of Kazakhstan], http://adilet.zan.kz/rus/docs/K080000095_
- Zakon Respubliki Kazakhstan ot 12 noyabrya 2015 goda № 392-V ZRK «O gosudarstvennom audite i finansovom kontrole» [Law on the state audit and financial control], <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000392>
- Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Lidera natsii Nursultana Nazarbayeva narodu Kazakhstana «Strategiya «Kazakhstan-2050»: nobyi politicheskyi kurs sostoyavshegosya gosudarstva», 14 dekabrya 2012 [Strategy “Kazakhstan-2050”: the new political course of established state”], http://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs
- Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 29 noyabrya 2017 goda № 790 «Ob utverzhdenii Sistemy gosudarstvennogo planirovaniya v Respublike Kazakhstan», [Resolution of the Government on approval of the System of government planning], <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000790>
- Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 15 yanvarya 2016 goda № 176 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoi programmy razvitiya zdavokhraneniya Respubliki Kazakhstan “Densaulyq” na 2016 - 2019 gody i vnesenii dopolneniya v Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 19 marta 2010 goda № 957 “ Ob utverzhdenii Perechnya gosudarsvennykh program” [The Decree of the President of the Republic of Kazakhstan “On approval of the state program “Densaulyq” of health care development for the years 2016-2019”], <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000176>
- Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 29 noyabrya 2010 goda № 1113 “ Ob utverzhdenii Gosudarstvennoi programmy razvitiya zdavokhraneniya Respubliki Kazakhstan “Salamatty Kazakhstan” na 2011 - 2015 gody” [The Decree of the President of the Republic of Kazakhstan “On approval of the state program “Salamatty Kazakhstan” of health care development for the years 2011-2015”], <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001113>
- Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 3 sentyabrya 2013 goda № 634 Ob utverzhdenii Kontseptsii vnedreniya gosudarstvennogo audita v Respublike Kazakhstan [[The Decree of the President of the Republic of Kazakhstan “On approval of the Concept of the state audit introduction”], <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000634>

Нұрманова А.К.¹, Тоғашева Д.С.², Нұрманова А.К.³

¹тарих ғылымдарының PhD докторы, оқытушы, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Қазақстан, Орал қ., e-mail: ayaguz1510@mail.ru

²экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Қазақстан, Орал қ., e-mail: togasheva@gmail.com

³экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Қазақстан, Орал қ., e-mail: aisulynur88@mail.ru

**ЛОГИСТИКАДА ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ
ҚОЛДАНУДЫҢ ДАМУ КЕЛЕШЕГІ**

Соңғы он жыл ішінде әлем жаңа түрдегі экономикаға жедел қарқынмен жылжуда, осылайша цифрлық технологиялар бұл салада басты құралға айналды. Қазіргі жағдайда ақпараттық технологиялар мен цифрлық түрлендіру технологиялық өзгерудің негізгі факторы және барлық экономикалық және өндірістік процестерді қайта құруға, өнімділікті түбегейлі өсіруге, сапасының артуына және тауарлар мен қызметтердің өзіндік құнының төмендеуіне әкеліп, жеке кәсіпорын деңгейінде, сол сияқты мемлекет және ұлттық деңгейден жоғары тұрған бірлестіктер деңгейінде бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің шарты болып табылады. Осылайша, қоғамымыз цифрлық экономика секілді ұйымдастыру үрдістерінің заманауи әдістерін енгізуге мұқтаж екендігі белгілі жәйт. Логистика тауар-нарықтық қатынастардың ажырамас бөлігі ретінде сәйкесінше экономикалық үрдістер тиімділігін қамтамасыз ету үшін де тартылды. Мақалада логистиканың негізгі даму кезеңі, цифрлық технологияларды қолдану және логистика саласында енгізу мәселелері қарастырылады. Аталған зерттеуіміздің басты мақсаты Қазақстанда логистика саласында цифрлық технологиялардың даму мүмкіндіктерін, сонымен қатар экономикалық үрдістерді цифрландыру келешегін талдау.

Түйін сөздер: логистика, цифрлы Қазақстан, цифрлы технология, Blockchain, Big data.

Nurmanova A.K.¹, Togasheva D.S.², Nurmanova A.K.³

¹PhD, lecturer, Makhambet Utemisov West Kazakhstan state university, Kazakhstan, Uralsk, e-mail: Ayaguz1510@mail.ru

²Master of Economic Sciences, Senior Lecturer, West Kazakhstan Innovation and Technology University, Kazakhstan, Uralsk, e-mail: togasheva@gmail.com

³Master of Economic Sciences, Senior Lecturer, West Kazakhstan Innovation and Technology University, Kazakhstan, Uralsk, e-mail: aisulynur88@mail.ru

Prospects for implementation of digital technologies in logistics

Over the past decades, the world is rapidly moving towards a new type of economy, where digital technologies are becoming the main tool for its formation. In modern conditions, information technologies and digital transformation are the main factor of technological change and the condition for ensuring competitiveness both at the level of individual enterprises and at the level of countries and supranational associations, leading to the restructuring of all economic and production processes, radical improvements in productivity, quality improvement and cost reduction goods and services. Modern world governmental institutions and business environment strive for comprehensive and complex development. Thus, it becoming more evident that activities of our society require implementing new technologies such as digital economy. Logistics, being a complex and multistage process hugely intervening into modern market relationships, requires constant evolution so that it could bring more efficiency into business and economic processes. Implementation of the digital technology into logistics may give an impulse to achieve goals set by the government. The article covers such topics, as general steps of logistics devel-

opment, application of digital technology, issues associated with implementation of digital technology into logistics processes.

Key words: logistics, digital Kazakhstan, digital technologies, Blockchain, Big data.

Нурманова А.К.¹, Тогашева Д.С.², Нурманова А.К.³

¹Доктор PhD исторических наук, старший преподаватель, ЗКГУ имени М. Утемисова, Казахстан, г. Уральск, e-mail: Ayaguz1510@mail.ru

²Магистр экономических наук, старший преподаватель, Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Казахстан, г. Уральск. e-mail: togasheva@gmail.com

³Магистр экономических наук, старший преподаватель, Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Казахстан, г. Уральск, e-mail: aisulynur88@mail.ru

Перспективы применения цифровых технологий в логистике

За последние десятилетия мир стремительно движется к экономике нового типа, где основным инструментом ее формирования становятся цифровые технологии. В современных условиях информационные технологии и цифровая трансформация являются основным фактором технологических перемен и условием обеспечения конкурентоспособности как на уровне отдельных предприятий, так и на уровне стран и наднациональных объединений, приводя к перестройке всех экономических и производственных процессов, радикальному повышению производительности, повышению качества и снижению себестоимости товаров и услуг. Таким образом, то, что деятельность нашего общества нуждается во внедрении современных методов организации процессов, как цифровая экономика, становится очевидным. Логистика является как неотъемлемой частью большинства торгово-рыночных отношений и соответственно вовлечена для обеспечения эффективности экономических процессов. Применение цифровых технологий в сфере логистики может дать хороший импульс для реализации поставленных на сегодняшний день государственных задач. В данной статье рассматриваются такие темы, как основные стадии развития логистики, область применения цифровых технологий и проблемы внедрения в области логистики. Основной целью данного исследования является анализ возможности развития цифровых технологий в Казахстане в области логистики, а также перспективы дальнейшей цифровизации экономических процессов.

Ключевые слова: логистика, цифровой Казахстан, цифровые технологии, Blockchain, Big data.

Кіріспе

Бүгінде әлем өнеркәсіптік революция дәуіріне, технологиялық, экономикалық және әлеуметтік салалардағы терең және қарқынды өзгерістер кезеңіне қадам басып келеді. Бұл кезеңнің негізін цифрлық экономика құрайды. Соңғы бірнеше жылдар аралығында нарықтық қатынастар айтарлықтай өзгеріске түсті: іскери сауда орталықтары ілгері жылжыды, халықаралық сауда көлемінің артуы қарқын алды, интернационалды нарықтың қалыптасуымен жекелеген мемлекеттердің рөлі жоғарылады. Сонымен қатар цифрлық технологиялар үлкен қарқынмен дамып келеді. Мұндай жағдайларда жекелеген кәсіпорындар тасымал тізбегінен тыс бәсекеге түсе алмайды, ал тиімді логистика бәсекелестік күресінде негізгі құралдардың біріне айналды. Нарықтық қатынастардың үздіксіз өсуі және дамуы жағдайында логистиканы тиімді басқару тұтас алғанда бір елдің және жекелеген кәсіпорындар басымдылықтарын қалыптастырудың маңызды көзі болып табылады (Дыбская В. В., 2014: 95 с.).

Материалдар және әдістер. Ғылыми зерттеу міндеттерін талдау кезінде жалпы ғылыми

және дәстүрлі әдістер қолданылады. Зерттеу жұмысын жазу барысында ресейлік және батыс ғалымдарының еңбектері пайдаланылады.

Талқылаулар мен нәтижелер. Цифрландыруға күш салу адами капитал белсенді түрде дамитын – болашақтың білімі мен дағдылары ерте жастан бастап тәрбиеленетін, автоматтандыру және басқа да жаңа технологиялар есебінен бизнес жұмысының тиімділігі мен жылдамдығы артатын, ал азаматтардың өз мемлекеттерімен диалогы қарапайым әрі ашық болатын жаңа қоғамды құруға әкеледі. Цифрлық революциядағы өзгерістер соңғы жылдары түрлі салаларда қолданылатын көптеген технологиялық инновациялардың енгізілуімен туындады. Өндіріс және қосымша құнды алу тәсілдері түбегейлі өзгеруде, адамдардың білімі мен еңбек дағдыларына жаңа талаптар пайда болуда. Өнеркәсіптік заттар интернеті икемді және ақылды өндірістің мүмкіндіктерін пайдалана отырып, өндірістік салалардың болашағын қалыптастырады, өнімділіктің революциялық өсуін қамтамасыз етеді. Осылайша логистика секілді саланың трансформациялануына ықпал етеді (Захаренко М., 2016: 19 с.).

Логистикалық әдіс басқарудың желілік (жүйелік) әдісі ретінде нақты бір үрдісті күшейтуге және соның негізінде оның тиімділігін арттыруға бағытталады. Логистикалық басқару әдісіндегі нақты бір үрдіс материалдық-техникалық ресурстарды сатып алудан дайын өнімді сатуға дейінгі жұмыстар мен өндірісті техникалық дамыту жөніндегі жоспарлар кешенін құрайды (Davenport T.H., 2006: 154 p.). Сонымен қатар, логистикалық басқару әдісі өндірістің барлық элементтерін және осы элементтерге жататын кәсіпорынның барлық бөлімшелерін қамтиды (Зорина Т.Г., 2012: 52 с.).

Сондықтан, микрологистика деңгейінде берілген кең мағынадағы анықтамада логистика – 1) нарықтағы сұранысты болжау; 2) өндірісті материалдық тұрғыдан қамтамасыз ету үрдісінің барлық кезеңдерінде кәсіпорын бөлімшелерінің қызметін бақылау, сараптау, реттеу, есептеу, ұйымдастыру және жоспарлау; 3) сапалы, пайдалылығы жоғары (рентабельді) және бәсекеге қабілетті өнімдерді шығару және сату арқылы дайын өнімдер ағымы мен материалдар ағымын басқару әдісі болып табылады (Стефанова Н.А., 2017: 91 с.).

Логистика көп жылдар бойы макроэкономикалық жағдайдың индикаторы болып саналды. Әлем бойынша тауарларды тасымалдау экономика дамуының негізгі факторы болып табылады. Түрлі аймақтарға жеткізілетін тауарлар типі мен көлемі олардың тұтынушылар сұранымдарын анықтауына мүмкіндік берді. Жаһандық тасымалдар жөнінде мәліметтерді жинақтап және талдау арқылы логистикалық компаниялар тиімді бизнес-модельді анықтау үшін толық және түбегейлі ақпараттар ала алады (Иванов Д.А., 2009: 74 с.).

Логистика тауар-нарықтық қатынастардың ажырамас бөлігі, соған сәйкес экономикалық үрдістер тиімділігін қамтамасыз ету үшін әрдайым жетілдіруді қажет етеді. Мұндай қажетті қайта құрылулардың негізгі дерек көздеріне ІТ технологиялар мен Интернет ортаны жатқызуға болады. Соның ішінде логистикада заманауи цифрлы технологияларды қолдану бүгінгі таңда мемлекеттік міндеттерді жүзеге асырудың негізгі итермелеуші күші болып табылады (Handfield, R.V., 2013: 252 p.). Бұл жөнінде Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев өз Жолдауында: «Заманауи шешімдер логистиканың барлық буынының өзара байланысын ұйымдастыруға мүмкіндік береді. «Үлкен деректерді» (Big data) пайдалану сапалы талдауды қамтамасыз етуге, өсімнің резервін анықтауға және артық шығынды азайтуға жағдай

туғызады. Жүк қозғалысын онлайн режимінде бақылап, олардың кедергісіз тасымалдануы үшін және кедендік операцияларды жеңілдету мақсатымен блокчейн секілді цифрлық технологиялардың ауқымды түрде енгізілуін қамтамасыз ету қажет», – деп атап көрсетті (ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы, 2018).

Мемлекеттік деңгейде логистика саласында цифрлық технологияларды қолданудың негізгі бағыттары Қазақстан үкіметімен қабылданған жаңа бағдарламада айқындалды. Орта мерзімді перспективада Қазақстан Республикасы экономикасының даму қарқынын жеделдету және цифрлық технологияларды пайдалану есебінен халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, сондай-ақ ұзақ мерзімді перспективада Қазақстанның экономикасын болашақтың цифрлық экономикасын құруды қамтамасыз ететін түбегейлі жаңа даму траекториясына көшіруге жағдай жасау мақсатында 2017 жылы 12 желтоқсанда «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы қабылданған болатын. Қазақстанда мұндай идеологияның енгізілуі цифрлық өндіріс пен Интернет-саудаға көшу логистика құндылықтарын құруда тізбектерді басқару құралы ретінде қарауға мүмкіндік береді (Покатилов А.В., 2017).

2018 – 2022 жылдар кезеңінде іске асырылатын Бағдарлама еліміздің флагмандық салаларында технологиялық жаңғыртуға қосымша серпін беруді қамтамасыз етеді және еңбек өнімділігінің ауқымды және ұзақ мерзімді өсуіне жағдай жасайды.

Бағдарламаны іске асырудың бес негізгі бағыты:

1 «Экономика салаларын цифрландыру» – еңбек өнімділігін арттыруға және капиталдандырудың өсуіне алып келетін озық технологиялар мен мүмкіндіктерді пайдалана отырып, Қазақстан Республикасы экономикасының дәстүрлі салаларын түрлендіру бағыты.

2 «Цифрлық мемлекетке көшу» – қажеттіліктерін күні бұрын біліп халық пен бизнеске қызмет көрсету инфрақұрылымы ретінде мемлекеттің функцияларын түрлендіру бағыты.

3 «Цифрлық Жібек жолын іске асыру» – ішкі контур үшін де, Қазақстан Республикасының транзиттік әлеуетін іске асыру үшін деректерді берудің, сақтаудың және өндеудің жылдамдығы жоғары және қорғалған инфрақұрылымын дамыту бағыты.

4 «Адами капиталды дамыту» – жаңа жағдайға – білім экономикасына көшуді қамтамасыз ету

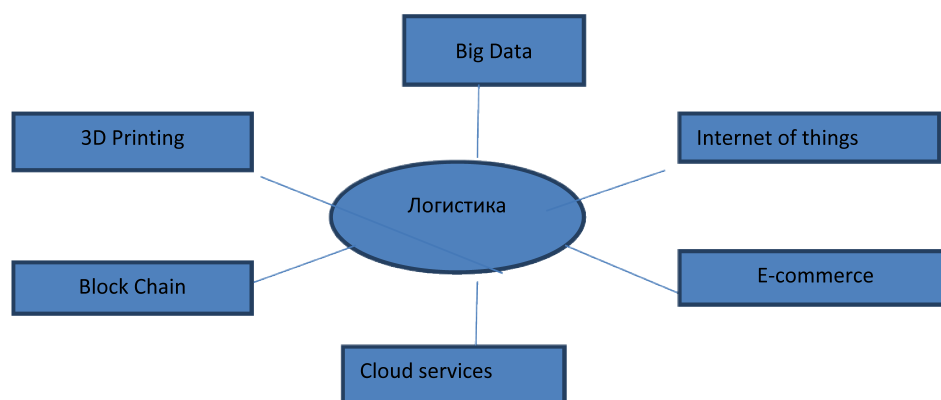
үшін креативті қоғам деп аталатынды құруды қамтитын түрлендіру бағыты.

5 «Инновациялық экожүйені құру» – бизнес, ғылыми сала және мемлекет арасындағы орнықты көлденең байланыстармен технологиялық кәсіпкерлік пен инновацияны дамыту үшін жағдай жасау бағыты. Мемлекет инновацияларды өндіріске шығаруға, бейімдеуге және енгізуге қабілетті экожүйе катализаторы ретінде әрекет етеді (2017 – 2020 жылдарға

арналған «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы, 2017).

Цифрлық логистикадағы инновациялар бұл жаһандық демографиялық, технологиялық және саяси трендтердің сипаты болып табылады (Angrist J., 2010: 12 p.).

Төменде цифрлық логистиканың заманауи негізгі технологиялары (1-сурет) ұсынылған. Солардың ішінде негізгілеріне қысқаша тоқталып өтейік.

1-сурет – Цифрлық логистиканың заманауи негізгі технологиялары

Big data – ауқымды деректер, қажетті ақпаратты біріктіретін, ұйымдастыратын, басқаратын және талдайтын, тиімді түрде қолдана білетін, құрылғылық және бағдарламалық камсыздандыру саласындағы техника мен технологиялар жиынтығы. Бұл термин ақпаратты тіркеу, сақтау, басқару және талдау бойынша қарапайым деректер негізінің мүмкіншіліктерінен өлшемі бойынша асып түсетін деректер жиынтығына жатады. Интернет, әлеуметтік желілер, аудио, видео және геолокация қызметтерінің дамуы нәтижесінде үздіксіз ақпараттық өнімдер мен қызметтер қажеттіліктері де өсе бастады. Мұндай қызметтерді клиенттерге ұсыну үшін кәсіпорындар түрлі дереккөздердегі үлкен көлемді деректерді талдауға мәжбүр болды. Ақпараттар көлемінің өсуі үлкен көлемді ақпараттарды жедел өңдеуге қабілетті аппараттық және ақпараттық құралдардың пайда болуына, сонымен қатар ақпараттарды жинақтау, өңдеу, сақтау құнының төмендеуіне алып келді. Бұл екі үрдістің бірігуі нәтижесінде, яғни үлкен көлемді деректерді сақтау мен өңдеуде бизнес қажеттіліктерінің өсуі және аталған деректерді ең төменгі шығынмен жедел өңдеуге қабілетті техникалық құралдардың туындауымен, өндіріс

өсімінің жаңа толқыны негізіндегі бәсекелестіктің басты тірегі болып табылатын «Big data» (Үлкен деректер) атауын иеленген қызмет көрсетудің перспективалық бағыттарының бірі пайда болды (Kuan-Ching Li, 2015: 69 p.).

Үлкен көлемді ақпараттарды басқару, олардың арасындағы байланысты талдау және қажетті шешімдер қабылдау, бір жағынан, түрлі салада қызмет етуші мекемелердің табыс көрсеткіштері мен жалпы тиімділігін арттыруда басты рөл атқарады. Екінші жағынан, мекеме әріптестеріне қосымша табысқа кенелуге мүмкіндік береді. Ауқымды деректер технологиясын енгізу және қолдану мемлекеттік басқару жұмысының тиімділігін арттырып, тұрғындардың қоғамдық өмірін жеңілдетуде үлкен рөл атқарады (Mikavicaa B., 2015).

Big data технологиясы логистикада қандай жүйелермен жүзеге асырылады деген сұрақтар туындауы мүмкін. Бұл мақсаттар үшін клиенттермен өзара қарым-қатынастарды басқару жүйесімен бірігуде тасымал тізбектерін басқару жүйесі қызмет етеді. Бұл жүйелерде келесідей деректермен басқару жүзеге асырылады, мәселен клиенттердің транзакциясы, инвентаризация, жарнама, клиенттермен қатынас, олардың

іліпаттары, сатылым менеджментінің инфраструктурасы, қаржы бойынша деректер және т.б. Деректер дереккөзі ретінде кәсіпорындар ресурстарын жоспарлау жүйесі қолданылады (ERP). SCM тасымалдау тізбегі мәселесін шешу және түрлі салдарларды болжау үшін сапалы және сандық әдістерді қолданады. GPS деректерін қолдану және радиожілікті идентификация (RFID), сақтау құрылғыларында сенсорлардың болуы тауар статусын нақты қадағалауға көмектеседі (Бабуринов В.А., 2014:101 с.).

Интернет қолжетімділігін кеңейту үлкен деректер технологиясын дамыту шамасына қарай байланыс операторлары үшін одан әрі тартымды болуы мүмкін. Қосылған пайдаланушылардан деректер ауқымдарын жинау және талдау басқалардың арасында пайдаланушылардың (жеке тұлғалардың, сондай-ақ компаниялардың) артықшылық беру және мүмкіндіктерін, сондай-ақ нарықтық динамиканы, абоненттің өмірлік циклын және сыртқы жағдайлар әсерін толық түсінуге мүмкіндік береді (Баумгартнер Х., 2004: 35 с.).

Алайда, үлкен деректер технологиясының дамуында күш-жігердің үйлестіру, қиысу және бірыңғай бағыты өте маңызды. Сондықтан үлкен деректер дамуында жеке тұлғалар, сондай-ақ корпоративтік сектор туралы деректердің ірі көлемі бар мемлекет маңызды рөлге ие (Гохберг Л., 2004: 74 с.). Мемлекет күш-жігерінің нығайуы мен дамуына үлкен деректер талдауының технологиялық орталығын құру – бірыңғай деректерді «жинау орны» және ұлттық, мемлекеттік ақпараттық ресурстарының сенімді жұмыс істеуін, сақталуын, бүтіндігін, оның ішінде қолданыстағы бастамалар негізінде қамтамасыз ету жәрдемдесетін болады (Видакина А.О., 2017).

Қазіргі таңда Big data технологиясы ақпараттық қоғамның, соның ішінде логистика саласының дамуында маңызды драйвер болып табылады. Логистика қызметінің дамуына ықпал ететін Big data технологиясының үш саласын бөліп көрсетеміз:

Тиімділікті арттыру.

Клиенттерге қызмет көрсету сапасын жақсарту.

Тиімді немесе жаңа бизнес-модельдер ұйымдастыру.

Big data технологиясын қолдану аясы өте кең. Мәселен, Big data технологиясы көмегімен логистикалық қызмет көрсету саласын, ақпараттық қызмет тиімділігін басқару немесе логистикалық тәуекелдерді талдауды жүргізуге болады (Iansiti M., 2017:118 p.).

Big data технологиясын қолданумен цифрлық логистиканы сараптаудың мысалдары:

Тасымал тізбегі жұмысында тәуекел жағдайларды жоспарлау;

Тасымал тізбегінде логистикалық шығындарды және оның динамикасын тікелей бағалау;

Логистикалық әлеуетті қолдану болжамы;

Логистикалық желілерді немесе тасымал тізбектерін жаңа конфигурациялау;

Клиенттер үшін логистикалық қызмет көрсету деңгейін бағалау және болжау (Kitchin R., 2013: 262 p.).

Кең ауқымды деректерді талдаудың Big Data технологиясына қатысты әдістері Data Mining тобына жатады. Төменде әдістемелердің кейбіреулерін тек ауқымды деректерге ғана емес, сонымен қатар кішігірім көлемді деректер шоғырларына қолдануға болады (Чернова Д., 2005:97 с.).

A/B testing. Бұл әдістеме негізінде соңғы таңдама басқаларымен бірінен соң бірі кезекпен салыстырылады. Сол арқылы ең тиімді көрсеткіштер жиынын алу мүмкіндігі бар. Ауқымды деректер үлкен көлемде интеракция жүргізуге мүмкіндік береді, соның салдарынан статистикалық тұрғыдан дәл болатын нәтиже аламыз.

Association rule learning. Деректердің ауқымды шоғырлары – ауыспалы өлшемдері арасындағы байланысты, яғни бұл дегеніміз ассоциативті ережелерді анықтап, нақты түрде талдауға негізделген әдістеме. Data – mining-те қолданылады.

Classification. Нарықтың белгілі бір сегментіндегі тұтынушылардың іс-әрекетін болжауға мүмкіндік беретін әдістемелер жиыны. Data – mining-те қолданылады.

Cluster analysis. Алдын ала белгісіз болған ортақ белгілерді анықтау негізінде объектілерді топтарға біріктірудің статистикалық әдістемесі. Data–mining-те қолданылады (John L. K., 1997: 65 p.).

Crowdsourcing. Кең көлемді ақпарат көздерінен деректерді жинау әдістемесі.

Data fusion and data integration. Әлеуметтік желі қолданушыларының ой-жазбаларын талдап нақты уақыт режимінде сатылым нәтижелерімен салыстыруға мүмкіндік беруші әдістемелер жиыны.

Data mininig. Алға қойылған өнім немесе қызмет үшін неғұрлым әсерлі болатын тұтынушылар тобын анықтау мен тұтынушылардың неғұрлым ауыспалы әрекеттерін болжауға мүмкіндік беретін әдістемелер жиыны.

Ensemble learning. Бұл әдістеде бірқатар предикативті модельдер қарастырылады, соның арқасында жасалған болжамдар сапасы ұлғая түседі (Kupriyanovsky V., 2017: 51).

Supervised learning. Талданатын деректер шоғырындағы функционалдық өзара байланысты анықтауға мүмкіндік беретін, құрылғылық оқыту технологияларына негізделген әдістемелер жиыны. Алдын ала болжам жасауда және Data mining-те қолданылады.

Genetic algorithms. Бұл әдістеде мүмкін болатын шешімдерді жинақтап, араластыруға болады. Эволюция үрдісіндегідей, неғұрлым икемді түрі қалады.

Machine learning. Эмпирикалық деректер, мағлұматтар мен ақпараттарды талдау негізінде жасалған өзін-өзі оқыту алгоритмдерін құру мақсатында қолданылатын информатиканың бір бағыты болып табылады. Сол арқылы ең тиімді көрсеткіштер жиынын алу мүмкіндігі бар. Алдын ала болжам жасауда және Data-mining-те қолданылады.

Natural language processing. Информатика және лингвистикадан алынған талдау әдістемесі.

Network analysis. Желі түйіндері арасындағы байланысты талдаудың әдістемелер жиынтығы. Әлеуметтік желілерге қатысты жекелеген тұтынушылар, мекемелер, ұйымдар арасындағы байланысты талдауға мүмкіндік береді.

Optimization. Күрделі жүйелер мен үрдістерді қайта жобалау, бір немесе бірнеше көрсеткіштерді жақсартуға арналған әдістемелер жиыны. Стратегиялық шешімдер қабылдауға көмектеседі.

Pattern recognition. Тұтынушылардың іс-әрекеттік моделі болжауға арналған өзін-өзі оқыту элементтері бар әдістемелер жиыны.

Predictive modeling. Болуы мүмкін жағдайлардың алдын ала берілген ықтималдылығының математикалық моделін құруға мүмкіндік беретін әдістемелер жиыны.

Regression. Тәуелді айнымалы мен бір немесе бірнеше тәуелсіз айнымалылар арасындағы өзгерістер заңдылығын анықтаудың статистикалық әдістемелер жиыны.

Sentiment analysis. Жалпы ақпараттық ағыннан қызығушылық тудыратын тауармен байланысты хабарламаларды алып тастауға мүмкіндік беретін технологиялар негізіндегі әдістемелер жиыны.

Signal processing. Шуыл негізінде сигналды анықтау және әрі қарай талдау мақсатын көздейтін, радиотехникадан алынған әдістемелер жиыны.

Spatial analysis. Аймақтың топологиясы, географиялық координаталары, объектілер

геометриясы секілді кеңістіктік деректерді талдаудың статистикадан алынған әдістемесі.

Statistics. Деректерді жинау, ұйымдастыру және түсінігін қалыптастыру, сонымен қатар сауалнама және эксперименттер жүргізу туралы ғылым. Статистикалық әдістемелер әдетте белгілі бір жағдайлардың арасындағы байланысты талдау және бағалауда қолданылады.

Supervised learning. Талданатын деректер шоғырындағы функционалдық өзара байланысты анықтауға мүмкіндік жиыны. Алдын ала болжам жасауда және Data mining-те қолданылады.

Simulation. Жобалау кезіндегі болжамдау мен әр түрлі шараларды өңдеу үшін жиі қолданылатын күрделі жүйелерді модельдеу әдістемесі. Алдын ала болжам жасауда және Data mining-те қолданылады (Плужников К.И., 2004: 58 с.).

«**Internet of things**» заманауи сымсыз технологиялар арқылы тез дамып келе жатқан жаңа парадигма. Аталған концепцияның негізгі идеясы түрлі сенсор, датчик, ұялы телефондар арқылы қойылған мақсатқа жету үшін түрлі объектілер мен заттардың өзара қарым-қатынасы мен ынтымақтастығы болып табылады. «Internet of things» технологиясына қосылу көлемі экономиканың барлық секторлары, соның ішінде логистика үшін креативті мүмкіндік болып саналады (Куприяновский В.П., 2017: 38 с.). Бір ақпараттық кеңістікте біріктірілген «Ақылды» құрылғылар өте маңызды деректерді, мәселен, техникалық талаптар, клиенттер фамилиясы және жүктерді тасымалдау адресітері секілді маңызды деректерді сақтай алады. Мәселен, алыс қашықтыққа тасымалдауды жүзеге асыру үшін «ақылды» палеттер мен контейнерлер тасымалданатын жүктерді немесе қоймаларда оларды идентификациялауды қадағалауды айтарлықтай жеңілдетеді. Мұндай жүйелер логистика компаниясының қызметтері үшін тапсырыстарды жіберу, тарату, табу жолдарын жеңілдетіп қана қоймай, сонымен қатар қызметтерінің мерзімі аяқталғаннан кейін өндірушілерге жүк өңдеу мен техникалық қызмет көрсетуді тиімді орындауға көмектеседі (Sokolov I., 2017: 33 p.).

Blockchain – желіде ақпараттарды сақтайтын белгілі бір тәртіп бойынша құрылған блоктар тізбегі (block – блок, chain – тізбек). Қазіргі уақытта ол түрлі криптовалюталарда транзакциялар жүргізуге қолданылады. Дәстүрлі банк транзакцияларымен салыстырғанда блокчейннің негізгі басымдығы – арада делдалдардың болмауы. Онда жүргізі-

ліп отырған барлық транзакцияларды жүйенің қатысушылары көре алады. Олар атқарылған әрекеттердің шынайылығын растап, жүргізілген транзакцияларға байланысты ақпараттардан жоғарыда аталған блоктарды тізеді (Tapscott D., 2016: 219 p.). Мәселен, Blockchain тауардың өндірушіден тұтынушыға дейін тасымал тізбегін қадағалауға мүмкіндік береді. Мұндай жағдайда әрбір мәміле немесе транзакциялар деректер базасына жаңа фрагмент ретінде қосылып, жазылып отырады. Оған қолмен көпсандық бірегей шифр беріледі. Бұл фрагмент уақыт, күні, қатысушылары, мәміле құны, сонымен қатар барлық желі ақпараты бар деректерді сақтайды. Мұнда әрбір ақпарат жөнелтілімі блок желісі ретінде жүзеге асады (Swan M., 2015: 56 p.).

E-commerce нақты жеткізілім тізбектері ішінде объектілер мен үрдістер ынтымақтастығы және өзара қарым-қатынасы деңгейіне, тізбектің барлық қатысушылары тиімділігін арттыруға бағытталған жеткізілім тізбектеріндегі маңызды бизнес-үрдістер және контрагенттермен басқару концепциясы ретінде анықтауға болатын технологиялар жүйесі. Сонымен қатар логистикалық және ақпараттық интеграция принциптері негізінде жүзеге асатын Интернет және web-шешімдерді қолдану артықшылығымен логистикалық және ақпараттық технологиялар жиынтығын құрайды (Laney D., 2015).

3D-printing технологиясы логистикалық салада төмендегідей төрт артықшылыққа ие. Біріншіден, бұл шығындарды бір мезгілде азайту мен өндіріс жылдамдығын ұлғайту. Екіншіден клиентке бағдарланған қызмет көрсету. Үшіншіден, 3D-баспаға көшу аутсорсингтен кетуді білдіреді. Төртінші артықшылық қоршаған ортаға ықпалдың төмендеуі болып табылады (Kupriyanovsky V., 2017: 55 p.).

Cloud services – есептеу құралдарына қолжетімділікті ұлғайтуға бағытталған технология және ол қызмет көрсетудің төмендегідей үш моделін көрсетеді:

Cloud Software as a Service (SaaS)

Cloud Platform as a Service (PaaS)

Cloud infrastruktura as a Service (IaaS)

(Greenspan G., 2016).

Қорытынды

Қорытындылай келе, цифрлық технологияларды жаппай енгізу, өнімділіктің өсуін қамтамасыз ету, олардың бәсекеге қабілеттілігін, соның ішінде халықаралық нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру жолымен дәстүрлі базалық салаларды дамытуға серпін береді. Осылайша, цифрландыру нәтижесінде шикізат саласында да, агоөнеркәсіптік кешенде де сыртқы нарықтарға отандық экспорттың өсуі қамтамасыз етілетін болады, бұл өз кезегінде ірі өндірістік компанияларды капиталдандырудың өсуіне әкеледі.

Жаңа технологияларды логистика саласына енгізу, сонымен қатар қазіргі бизнес процестерді ілеспе бейімдеу есебінен қол жеткізілетін еңбек өнімділігінің ауқымды өсуі бірқатар салаларды цифрландырудың негізгі міндеті болып табылады. Жаңа цифрлық төңкеріс бүгінгі өндіру тәсілдерін, жеткізу тізбектері мен қосылған құнды құру тізбегін өзгертеді. Өнеркәсіптің цифрлық трансформациялану драйверінің бірі болып табылатын Индустрия қосымша құндылық физикалық объектілердің, процестердің, цифрлық технологиялардың бірігуінің есебінен қамтамасыз етілетін өндірісті ұйымдастыру тұжырымдамасы болып табылады, бұл ретте нақты уақыт режимінде физикалық процестердің мониторингі жүзеге асырылады, орталықсыздандырылған шешімдер қабылданады, сондай-ақ машиналардың өзара және адамдармен іс-қимылы жүреді. Барлық физикалық объектілердің толассыз цифрландырылуы және олардың бірігуі жаппай өндірістен жаппай даралануға көшуге негіз жасайды, өндірістің икемділігі артады, жаңа өнімді игеру уақыты қысқарады, өз кезегінде олар жаңа бизнес-модельдерді іске асыруға және клиенттермен дараланған жұмыс тәсілдерін қолдануға мүмкіндік береді. Осының барлығы өнеркәсіп кәсіпорындарының тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін айтарлықтай дәрежеде арттырады.

Әдебиеттер

- Баумгартнер Х. Задачи планирования и управления цепями поставок // Логинфо. – 2004. – Т. 5, № 11. – С. 34-38.
 Бабуринов В.А., Яненко М.Е. Технологии Big data в сервисе // Техничко-технологические проблемы сервиса. – 2014, №1 (27). – С. 100-105.
 Видякина А.О. Большие данные в логистике // <http://nauka-rastudent.ru/41/4258/05.02.2017>.
 Гохберг Л. Новая инновационная система для «новой экономики» // Модернизация экономики России: в 4 кн. // отв. ред. Е. Г. Ясин. – М.: ГУ-ВШЭ, 2004. – 264 с.

- Дыбская В. В., Зайцев Е. И., Сергеев В. И., Стерлигова А. Н. Логистика. Интеграция и оптимизация логистических бизнес-процессов в целях поставок / Под общ. ред.: В.И. Сергеев. М.: Эксмо, 2014. – 353 с.
- Зорина Т.Г. Международная логистика. – М.: БГЭУ, 2012. – 244 с.
- Захаренко М. Новые технологии в экономике – находки и потери // БИТ Бизнес & Информационные технологии. – 2016, № 8 (61). – С. 19-22.
- Иванов Д.А. Управление цепями поставок. – СПб.: Изд-во Политехн.ун-та, 2009. – 660 с.
- Куприяновский В.П. Веб Вещей и Интернет Вещей в цифровой экономике //International Journal of Open Information Technologies. – 2017. – Т. 5, №. 7. – С.38-45.
- Послание Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана //http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/postlanie-prezidenta respubliky-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvarya-2018-g 10.01.2018
- 2017-2020 жылдарға арналған «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы // http://mic.gov.kz/ru/pages/gosudarstvennaya-programma-cifrovoy-kazahstan 28.06.2017
- Покатилов А.В. Цифровая трансформация Казахстана и развитие цифровых технологий // https:// caspian_eurasia-cifrovaya-transformaciya-kazahstana-i-razvitie-cifrovyh-tehn 23.03.2017.
- Плужников К.И. Глобализация производства и распределение транспортных услуг. – М.: Консульт, 2004. – 180 с.
- Стефанова Н.А., Седова А.П. Модель цифровой экономики // Карельский научный журнал. – 2017. – Т 6, № 1 (18). – С. 91-96.
- Чернова Д.В. Стратегическая логистика сетевой экономики. – М.: МЕЛИАП, 2005. – 144 с.
- Angrist J., Pischke J. The Credibility Revolution in Empirical Economics: How Better Research Design Is Taking the Con out of Econometrics // Journal of Economic Perspectives. – 2010, № 24 (2). – P. 23–30.
- Davenport T.H., Leibold L., Voepel S. Strategic Management in the Innovation Economy Strategy Approaches and Tools for Dynamic Innovation Capabilities. – New York: Wiley Foreword, 2006. – 175 p.
- Iansiti M., Lakhani K.R. The Truth About Blockchain // Harvard Business Review. – 2017. – Т. 2, №. 3. – P. 118–127.
- Greenspan G. Beware of the Impossible Smart Contract. Blockchain news // http://www.theblockchain.com/2016/04/12/beware-of-the-impossible-smart-contract/ 12.04.2016
- Handfield, R.B., Straube, F., Pfohl, H.-C., Wieland, A. Trends and Strategies in Logistics and Supply Chain Management: Embracing logistics complexity to drive market advantage // International Journal of Logistics Management. – 2013. – Vol. 21, № 2. – P. 251–270.
- John L.K., Daniel J. F. Perspectives on the Ecolution of Logistics Thought // Journal of Business Logistics. – 1997. – Vol.1, № 3. – P. 65-69.
- Kitchin R. Big data and human geography: Opportunities, challenges and risks // Dialogues in Human Geography. – 2013, № 3(3). – P. 262–267.
- Kuan-Ching Li, Hai Jiang, Laurence T.Yang Big Data: algorithms, analytics and applications. –USA: CRC Press, 2015. – 439 p.
- Kupriyanovsky V. Industries transformation in the digital economy—the design and production //International Journal of Open Information Technologies. – 2017. – Т. 5, №. 1. – P. 65-70.
- Kupriyanovsky V. Digital sharing economy: technologies, platforms and libraries in industry, construction, transport, and logistics //International Journal of Open Information Technologies. – 2017. – Т. 5. – №. 6. – P. 56-75.
- Laney D. 3D Data Management: Controlling Data Volume, Velocity and Variety // http://blogs.gartner.com 13.05.2015.
- Mikavicaa B., Kostić-Ljubisavljevića A., Dogatović V.R. Big data: challenges and opportunities in logistics systems // http://logic.sf.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Papers/LOGIC2015/ID-31.pdf 15.05.2017
- Sokolov I. State, Innovation, Science and Talents in Measuring the Digital Economy //International Journal of Open Information Technologies. – 2017. – Т. 5, №. 6. – P. 33-48.
- Swan M. Blockchain: Blueprint for a New Economy. – USA: O’Reilly Media, Inc, 2015. – 149 p.
- Tapscott D. Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin is Changing Money, Business, and the World. – New York, 2016. – 324 p.

References

- Baumgartner K.H. (2004) Zadachi planirovaniya i upravleniya tsepyami postavok [Challenges in planning and supply chain management]. Loginfo, vol. 5, no 11, pp. 34-38.
- Baburin V.A., Yanenko M.Ye. (2014) Tekhnologii Big data v servise [Big data technologies in the service]. vol. 27, no 1, pp. 100-105.
- Vidyakina A.O. (2017) Bol'shiye dannyye v logistike [Big data in logistics] // http://nauka-rastudent.ru/41/4258/ 05.02.2017.
- Gokhberg L. (2004) Novaya innovatsionnaya sistema dlya «novoy ekonomiki» [New innovation system for the «new economy»] // ed. E.G.Yasin. – М.: State University – Higher School of Economics. – 264 p.
- Dybskaya V. V., Zaytsev Ye. I. Sergeev V. I., Sterligova A. N. (2014) Logistika. Integratsiya i optimizatsiya logisticheskikh biznes-protsessov v tsepyakh postavok [Logistics. Integration and optimization of logistics business processes in supply chains] /ed.: V. Sergeev. М.: Eksmo. – 353 p.
- Zorina T.G. (2012) Mezhdunarodnaya logistika [International logistics]. – М.: BSEU. – М.: BGEU. – 244 p.
- Zakharenko M. (2016) Novyye tekhnologii v ekonomike — nakhodki i poteri [New technologies in the economy – finds and losses]. BIT Business & Information Technology. No. 8 (61). – pp. 19-22.

- Ivanov D.A. (2009) *Upravleniye tsepyami postavok* [Supply chain management]. SPb.: Publishing house of the Polytechnical University. – 660 p.
- Kupriyanovskiy V.P. (2017) *Veb Veshchey i Internet Veshchey v tsifrovoy ekonomike* [Web Things and the Internet Things in the Digital Economy]. – Т. 5, №. 7.- pp.38-45.
- Poslaniye Prezidenta R.K. Nazarbayeva narodu Kazakhstana [Message of President RK N.A.Nazarbayev to the people of Kazakhstan]// http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta_respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvarya-2018-g 10.01.2018
- 2017-2020 jıldarǵa arnalǵan «Cıfrlıq Qazaqstan» memlekettik baǵdarlaması [State Program “Digital Kazakhstan” for 2017-2020]// <http://mic.gov.kz/ru/pages/gosudarstvennaya-programma-cifrovoy-kazahstan> 28.06.2017
- Pokatilov A.V. (2017) *Tsifrovaya transformatsiya Kazakhstana i razvitiye tsifrovoykh tekhnologiy* [Digital transformation of Kazakhstan and development of digital technologies] // https://caspian_eurasia-cifrovaya-transformatsiya-kazahstana-i-razvitiye-cifrovoykh-tehn 23.03.2017.
- Pluzhnikov K.I. (2004) *Globalizatsiya proizvodstva i raspredeleniya transportnykh uslug* [Globalization of production and distribution of transport services]. -M. M.: Consul.- 180 p.
- Stefanova N.A., (2017) *Sedova A.P. Model' tsifrovoy ekonomiki* [Model of digital economy]. – Т. 6, № 1 (18). – С. 91-96.
- Chernova D. V. (2005) *Strategicheskaya logistika setevoy ekonomiki* [Strategic logistics of the network economy]. – M.: MELAP. – 144 p.
- Angrist J., Pischke J. *The Credibility Revolution in Empirical Economics: How Better Research Design Is Taking the Con out of Econometrics* // *Journal of Economic Perspectives*. – 2010, № 24 (2). – P. 23–30.
- Davenport T.H., Leibold L., Voepel S. *Strategic Management in the Innovation Economy Strategy Approaches and Tools for Dynamic Innovation Capabilities*. – New York: Wiley Foreword, 2006. – 175 p.
- Iansiti M., Lakhani K.R. *The Truth About Blockchain* // *Harvard Business Review*. – 2017. – Т. 2, №. 3. – P. 118–127.
- Greenspan G. *Beware of the Impossible Smart Contract*. *Blockchain news* // <http://www.theblockchain.com/2016/04/12/beware-of-the-impossible-smart-contract/> 12.04.2016
- Handfield, R.B., Straube, F., Pfohl, H.-C., Wieland, A. *Trends and Strategies in Logistics and Supply Chain Management: Embracing logistics complexity to drive market advantage* // *International Journal of Logistics Management*. – 2013. – Vol. 21, № 2. – P. 251–270.
- John L. K., Daniel J. F. *Perspectives on the Ecolution of Logistics Thought* // *Journal of Business Logistics*. – 1997. – Vol.1, № 3. – P. 65-69.
- Kitchin R. *Big data and human geography: Opportunities, challenges and risks* // *Dialogues in Human Geography*. – 2013, № 3(3). – P. 262–267.
- Kuan-Ching Li, Hai Jiang, Laurence T.Yang *Big Data: algorithms, analytics and applications*. –USA: CRC Press, 2015. – 439 p.
- Kupriyanovsky V. *Industries transformation in the digital economy—the design and production* // *International Journal of Open Information Technologies*. – 2017. – Т. 5, №. 1. – P. 65-70.
- Kupriyanovsky V. *Digital sharing economy: technologies, platforms and libraries in industry, construction, transport, and logistics* // *International Journal of Open Information Technologies*. -2017. – Т. 5. – №. 6. – P. 56-75.
- Laney D. *3D Data Management: Controlling Data Volume, Velocity and Variety* // <http://blogs.gartner.com> 13.05.2015.
- Mikavicaa B., Kostić-Ljubisavljevića A., Dogatović V.R. *Big data: challenges and opportunities in logistics systems* // <http://logic.sf.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Papers/LOGIC2015/ID-31.pdf> 15.05.2017
- Sokolov I. *State, Innovation, Science and Talents in Measuring the Digital Economy* // *International Journal of Open Information Technologies*. – 2017. – Т. 5, №. 6. – P. 33-48.
- Swan M. *Blockchain: Blueprint for a New Economy*. – USA: O'Reilly Media, Inc, 2015. – 149 p.
- Tapscott D. *Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin is Changing Money, Business, and the World*. – New York, 2016. – 324 p.

Попова Л.В.¹, Маслова И.А.²

¹д.э.н., профессор, Орловский государственный университет имени И.С. Тургенева,
Россия, г. Орел, e-mail: lvp_134@mail.ru

²д.э.н., профессор, Орловский государственный университет имени И.С. Тургенева,
Россия, г. Орел, e-mail: tera_27@mail.ru

ПЕРСПЕКТИВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ СОЗДАНИЯ И ВНЕДРЕНИЯ МОДЕЛИ ЦИФРОВОГО УНИВЕРСИТЕТА «SMARTUM» НА ОСНОВЕ ЛУЧШИХ ЕВРОПЕЙСКИХ ПРАКТИК

Выбранная тема исследования в настоящее время является одной из наиболее актуальных, т.к. все более активно процессы цифровизации внедряются в разные сферы жизни общества, формируя отдельные элементы цифровой экономики. Авторами рассматриваются вопросы формирования модели «SMART» университета, которая основывается на лучших европейских практиках использования методов научного познания. В целях реализации государственной программы «Цифровая экономика Российской Федерации» все большее количество учреждений совершенствуют информационные технологии, их инфраструктура включается в сетевое взаимодействие, в связи с чем в университетах необходимо создать среду, позволяющую устанавливать связь и построение аналитических отчетов не только в рамках университета, а формируя сетевое взаимодействие для обмена опытом и лучшими практиками с передовыми представителями бизнеса. Авторами предложена модель построения «SMART» университета, которая будет способствовать системному взаимодействию со стейкхолдерами и в итоге повышению качества деятельности образовательных учреждений. Таким образом, именно решение конкретных глобальных и локальных проблем будет способствовать вовлечению общества в сферу высшего образования и университетской науки, и, как следствие, вовлечение в модель «SMART» университета.

Ключевые слова: цифровая экономика, образование, информационные технологии.

Popova L.V.¹, Maslova I.A.²

¹doctor of Economics, Professor, Orel state university named after I. S. Turgeneva,
Russian, Orel, e-mail: vlp_134@mail.ru

²doctor of Economics, Professor, Orel state university named after I. S. Turgeneva,
Russian, Orel, e-mail: tera_27@mail.ru

Prospects and possibilities of creation and implementation of the model of digital university «SMARTUM» on the basis of the best european practices

The selected theme of the research is currently one of the most actual theme, because more and more actively the processes of digitalization are introduced into different spheres of society, forming separate elements of the digital economy. The authors consider the formation of the "SMART" model of the university, which is based on the best European practices using methods of scientific knowledge. In order to implement the state program «Digital economy of the Russian Federation», an increasing number of institutions are improving information technology, their infrastructure support is included in the network interaction, in this connection, it is necessary to create an environment in universities that allows you to establish communication and build analytical reports not only within the university and best practices with the best representatives of business. The authors propose a model of building a «SMART» university, which will facilitate systematic interaction with stakeholders and ultimately contribute to improving the quality of educational institutions. Thus, it is the solution of specific global and local problems that will contribute to the involvement of society in the sphere of higher education and university science, and, as a consequence, involvement in the SMART model of the university.

Key words: digital economy, education, information technologies.

Попова Л.В.¹, Маслова И.А.²

¹э.ғ.д., профессор, И.С. Тургенев атындағы Орлов мемлекеттік университеті,
Ресей, Орел қ., e-mail: lvp_134@mail.ru

²э.ғ.д., профессор, И.С. Тургенев атындағы Орлов мемлекеттік университеті,
Ресей, Орел қ., e-mail: tera_27@mail.ru

Үздік еуропалық тәжірибе негізінде «SMARTUM» цифрлы университетінің моделін құру және енгізу мүмкіндіктері мен болашағы

Таңдалып алынған зерттеу тақырыбы өзекті тақырыптардың бірі болып табылады, өйткені цифрландыру процесі қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларына еніп, цифрлы экономиканың жекелеген бөлігін құруда. Авторлармен ғылыми таным әдісін қолдану арқылы ең үздік еуропалық тәжірибеге негізделген «SMART» университет моделін құрастыру қарастырылады. "Ресей Федерациясының Сандық экономикасы" мемлекеттік бағдарламасын іске асыру мақсатында көптеген мекемелер ақпараттық технологияларын жетілдіруде, олардың инфрақұрылымы желілік байланысқа қосылуда, осыған байланысты университеттерде университет шеңберінде ғана байланыс орнататын және талдау есебін құруға мүмкіндік беретін ортаны құрып қоймай, алдыңғы қатарлы бизнес өкілдерімен тәжірибе алмасу үшін желілік байланыс орнату қажет. Авторлармен «SMART» университет моделін құру ұсынылған, ол өз кезегінде мекеменің табысын арттыруға жүйелі түрде әсер етіп, соңғы нәтиже ретінде білім беру мекемесінің сапасын арттыруы мүмкін. Осылайша, нақты жергілікті және ғаламдық мәселелерді шешу арқылы қоғамды жоғары білім мен университеттік ғылымның мәселелерін шешуге шақырып және оның салдары ретінде "SMART" университет моделі қалыптасады.

Түйін сөздер: цифрлық экономика, білім беру, ақпараттық технологиялар.

Введение

Активное развитие и внедрение информационных технологий во все сферы жизни общества ознаменовали появление нового типа экономики – цифровой экономики. Информационные технологии развиваются лавинообразно и затрагивают все сферы деятельности человека – от промышленного производства до творчества, создавая новые виды деятельности и новые типы сознания, влияя на культуру, ментальность, поведение. Четвертая промышленная революция, на пороге которой стоит человечество, не будет иметь конкретного географического центра, как предыдущие, она будет в сети Интернет, а значит – практически везде. Все это требует качественно новых подходов к процессам формирования и передачи знаний.

Сфера образования, наряду с рядом других отраслей (таких, как здравоохранение и телекоммуникации), подвержена существенным изменениям из-за все более активного распространения цифровых технологий. Тренды в области внедрения цифровых технологий в образовательную и научно-исследовательскую деятельность задают коммерческие организации – частные университеты, бизнес-школы, корпоративные университеты. Государственные университеты и институты имеют разный уровень цифровизации отдельных процессов, но все больше и больше начинают задумываться о необходимости системной цифровой трансформации.

Материалы и методы

Современная эпоха отличается от предыдущих развитием цифровых технологий, процессами глобализации, конвергирующими идеи, смыслы, культурные коды, технологии, способы и методы работы с информацией и материалами. Логично, что изменение условий существования объекта влияет и на сам объект. Но при этом важно учитывать, что на протяжении всего существования университеты оставались мобилизационным ресурсом развития социума и культуры, имея непреходящее значение. Следовательно, университеты как многовековой цивилизационный проект обладая неким конструктом, выступающим в роли аксиологического ядра, в то же время подвергаются в некоторой степени трансформации (Обзор интеграции зданий, 2017).

При написании статьи в рамках разработки перспектив и возможностей создания и внедрения моделей цифрового университета «SMARTUM» на основе лучших европейских практик использовались методы научного познания (анализ, синтез, системность, комплексность, индукция, дедукция), а также специальные экономические методы: системно-структурный и функциональный подходы, современные аналитические методы.

Обзор литературы

Стратегия Российской Федерации имеет своей целью развитие цифровой экономики,

в которой данные в цифровой форме являются ключевым фактором производства во всех сферах социально-экономической деятельности, что повышает конкурентоспособность страны, качество жизни граждан, обеспечивает экономический рост и национальный суверенитет. Одной из первых областей, в которой начинаются процессы информатизации, является образовательная среда.

Современные цифровые технологии дают новые инструменты для развития университетов и других образовательных учреждений во всем мире. Цифровизация обеспечивает возможности для обмена накопленным опытом и знаниями, что позволяет людям узнать больше и принимать более обоснованные решения в своей повседневной жизни.

Активное участие в вопросах исследования перспектив создания и внедрения моделей цифрового университета принимали В.В. Крюков, Е.Ф. Неборский, В.В. Алесковский, С.Л. Еремина, Г.А. Поллак.

Г.А. Поллак в своем исследовании уделяет внимание новым возможностям высшего образования – Smart-образованию (Поллак Г.А., 2015:56с.). Автор рассматривает развитие технологических инноваций и сети Интернет в развитии ВУЗов и считает, что данная система образования должна предоставить студентам возможность приобретения профессиональных компетенций и изучения дисциплин с учетом их непрерывного обновления содержания.

С.Л. Еремина исследовала преимущества системы образования SMART в Российской Федерации (Еремина С.Л., 2015:42с.). По мнению автора, преимуществом SMART-образования является возможность объединения учебных заведений, преподавателей и студентов для осуществления образовательной деятельности в сети Интернет на базе общих стандартов с возможностью использования части административных функций в систему SMART.

В.В. Алесковский в своих работах выделял необходимые условия развития «нового» образовательного пространства, которое заключалось в совершенствовании системы дистанционных образовательных технологий (Алесковский В.В., 2015: 38с.). Автор рассматривал основные подходы к электронному обучению и особенности российской практики.

Рассмотрение системы внедрения модели цифрового университета «SMARTUM» в российское образование на основе лучших европейских практик является актуальным, так как

мало ученых рассматривали систему цифрового университета, ориентированную на европейскую практику.

Результаты и рассуждения

Среди интересных цифровых инноваций следует отметить быструю адаптацию онлайн-обучения, которая выражается в развитии смешанных форм обучения (blended learning) и активном развитии онлайн-курсов MOOC (Massive open online course). Динамика развития онлайн-обучения демонстрируется, в частности, ростом доступных онлайн-курсов, количество которых ежегодно удваивалось в последнее время. Сейчас предлагается более 4200 курсов от более чем 500 университетов.

Инновационные подходы в образовании, в том числе использование современных информационно-коммуникационных технологий, позволяют создавать условия для развития новых поколений российских граждан, формирования в будущем востребованных специалистов, готовых к эффективной трудовой деятельности в условиях информационного общества. Обучающиеся вовлекаются в исследовательские проекты и творческие занятия, чтобы научиться изобретать, понимать и осваивать новое, выражать собственные мысли, принимать решения и помогать друг другу, формулировать интересы и осознавать возможности.

В настоящее время активно развернулся процесс информатизации учебно-воспитательного процесса и очень актуальным становится использование различных информационных систем (ИС). Оснащение образовательных учреждений локальными сетями позволило объединить в единую структуру отдельные рабочие места педагогов и учащихся и осуществить сетевое взаимодействие между ними. Этот фактор повлиял на переход педагогов от применения в своей работе однопользовательских цифровых образовательных предметных ресурсов к использованию интегрированных систем, установленных на сервере образовательного учреждения, объединяющих на одной платформе разные предметы школьного курса, имеющих единый интерфейс и систему управления.

Перед университетами, стремящимися сохранить свои позиции на глобальном рынке образования, стоит задача вхождения в международное научно-образовательное пространство. В частности, часть критериев в рейтинге QS World University Ranking оценивают степень глобали-

зации университета в разрезе доли иностранных студентов и преподавателей. Рейтинг ТНЕ учитывает долю иностранных студентов, долю иностранных преподавателей и количество статей, опубликованных в соавторстве с зарубежными исследовательскими группами.

Среди стратегий университетов по интеграции в международное образовательное пространство актуальным является направление создания открытых международных кампусов в других странах, привлечения иностранных ученых, преподавателей и студентов, поддержка программ академической мобильности для собственных ученых и организация зарубежных практик для студентов.

Тренды по глобализации наглядно подтверждаются статистическими данными по динамике численности международных студентов. Динамика по странам ОЭСР демонстрирует ежегодный 5%-ный рост численности иностранных студентов. Кроме того, согласно *ICEF Monitor*, к 2020 г. запланировано увеличение финансирования на программу академической мобильности Erasmus+ на 40% — до 14,7 млрд евро. (icefmonitor) (Неборский Е.Ф., 2017).

Пока страны с традиционно высоким качеством обучения, такие как США и Великобритания, остаются по-прежнему привлекательными для иностранных студентов, на данном поле появляются новые страны и региональные образовательные центры, конкурирующие за доход от образовательной деятельности и интеллектуальный капитал иностранных студентов. Россия в перспективе может стать таким центром.

Каждый университет, независимо от выбранной стратегии, должен пройти цифровую трансформацию. Такая трансформация заключается не только и столько во внедрении отдельных ИТ-решений, сколько в целом является существенным культурным и организационным изменением в университете. Переход к цифровому университету предполагает внедрение более гибких и бесшовных процессов, изменение корпоративной культуры, оптимизацию процессов.

Срочность в необходимости перехода объясняется несколькими факторами. Во-первых, в настоящее время практически все студенты относятся к поколению digitalnatives, они демонстрируют намного большую склонность к применению новых технологий в своей повседневной жизни. Особенно дело касается ИТ- и интернет-технологий, а также их применения не только в профессиональной сфере, но и для социализации и коммуникации. Таким образом,

цифровизация университета делает его более адаптированным для целевой аудитории. Это однозначно приведет к повышению конкурентоспособности вуза на рынке образования, созданию дополнительной ценности и привлечению студентов.

Второй аргумент состоит в росте конкуренции среди университетов, особенно это касается топовых университетов. Ввиду глобализации рынка борьба за студента будет происходить уже не в рамках одной страны или кластера стран, а на международном уровне. Таким образом, создание и сохранение за собой конкурентного преимущества университета будет определяться своевременностью внедрения новых технологий и, как следствие, готовностью к фундаментальным сдвигам в сторону образовательной системы нового поколения.

Третий аргумент исходит из необходимости цифровизации внутренних процессов университета для увеличения эффективности взаимодействия подразделений на уровне всего учебного заведения. Это является необходимым для проведения всех инновационных и культурных преобразований, которые требуются от университета при переходе на новую образовательную модель.

Цифровизация образования позволяет создавать комфортные условия обучения для различных групп лиц, не имеющих возможности очного посещения занятий, что достигается за счет применения дистанционных технологий обучения.

ВУЗы как передовая инфраструктура, работающая с молодыми и для молодых, одними из первых отреагировали на эти тенденции и отдельные вузовские процессы автоматизированы и интегрированы с сетевым пространством Интернет уже более 15-20 лет. Однако для условий новой промышленной революции этого недостаточно (ИКТ-расходы российских регионов, 2016).

Государственная программа «Цифровая экономика Российской Федерации» реализуется в соответствии со «Стратегией развития информационного общества в Российской Федерации на 2017-2030 годы», основным направлением которой является создание условий для развития общества знаний. Одна из целей Стратегии – создание экосистемы цифровой экономики на основе эффективного взаимодействия научно-образовательного сообщества с бизнесом, государством и гражданами.

Основными задачами в области цифровизации образования можно обозначить как:

1) подготовить обучающихся к успешной жизни и деятельности в условиях цифровой экономики;

2) сформировать личность;

3) сформировать навыки и компетенции XXI века, готовность к успешной деятельности в условиях сложности и неопределенности.

В настоящее время в рамках начала проведения процесса цифровизации общества системе образования присущи следующие особенности:

1. Ориентированность на развитие личности обучающегося.

2. Удаленное взаимодействие в образовательных сетях, мобильное образование.

3. Сетевая управленческая культура.

4. Модульное построение сетевых образовательных программ.

5. Проектная, учебно-исследовательская, практикоориентированная деятельность.

6. Результат образования – сформированность гражданской идентичности, уровень владения ключевыми навыками и компетенциями XXI в. через их применение в реальных ситуациях.

7. Гибкость и адаптивность непрерывное обновление сетевых образовательных программ на основе анализа больших данных.

8. Широкое использование современных технологий в образовательном процессе.

9. Ранняя профориентация, готовность к смене социальной роли, профессии.

10. Сетевая социализация.

11. LOD-обучение по требованию («убери-зация»).

В современных условиях важным фактором развития системы образования является синергетический эффект всех составляющих, обеспечивающийся сетевыми технологическими решениями, который формирует единство образовательного пространства.

Со стороны органов государственной власти процесс информатизации общества и цифровизации образования реализует Минкомсвязь России.

Согласно официальным прогнозам, цифровое образование сейчас – один из самых быстрорастущих сегментов мирового рынка образования. Темпы ежегодного прироста составляют в среднем 23% с 2012 года по настоящее время. Но в общем объеме образовательных услуг доля цифрового образования составляет всего 3%. Более 50% всего рынка принадлежит США (Единая система госуслуг, 2015).

Согласно исследованию «Глобальные информационные технологии» за 2016 год, Российская

Федерация занимает 41-е место по готовности к цифровой экономике со значительным отрывом от десятки лидирующих стран, таких как Сингапур, Финляндия, Швеция, Норвегия, Соединенные Штаты Америки, Нидерланды, Швейцария, Великобритания, Люксембург и Япония. С точки зрения экономических и инновационных результатов использования цифровых технологий, Российская Федерация занимает 38-е место с большим отставанием от стран-лидеров, таких, как Финляндия, Швейцария, Швеция, Израиль, Сингапур, Нидерланды, Соединенные Штаты Америки, Норвегия, Люксембург и Германия. (Программа «Цифровая экономика Российской Федерации»)

Однако потенциал российского рынка цифрового образования довольно высок – темпы прироста в целом выше среднемировых (более 25%), при том, что объем российского рынка представлен на уровне 10,7 млрд рублей. Факторами, позволяющими сделать вывод о значительном потенциале российского рынка цифрового образования, являются следующие: большая географическая территория страны и удаленность ряда территорий от центральных образовательных организаций, а также со значительным уровнем развития доступа к широкополосному Интернету (охват 73,41% населения). Также стабильно растет рынок «облачных» услуг – примерно на 40% ежегодно.

Таким образом, цифровые технологии становятся все доступными и все более востребованными, поэтому ведущие вузы страны создают агрегированные интернет-порталы для дистанционного открытого обучения. Большинство таких вузов расположены в Москве и Санкт-Петербурге, однако региональный охват становится все шире, достаточно развит в этом направлении дальневосточный регион, Республика Татарстан, Якутия [6].

В настоящее время общее количество охвата онлайн-курсов в России – более 7 млн человек, самыми популярными являются платные курсы английского языка и подготовка к ЕГЭ.

В январе 2018 года Европейская комиссия приняла цифровой план действий в области образования.

В приоритетах данного плана затрагиваются такие аспекты, как разработка онлайн-платформы для обмена европейским опытом, курсы по открытой науке, курсы по онлайн-безопасности и кибербезопасности, стратегическое прогнозирование по основным направлениям, вытекающим из цифровой трансформации и пр.

Европейская комиссия уделяет значительное внимание повышению качества и актуальности образования через переосмысление образования и использование трансформационного преимущества ИКТ и других новых технологий, в том числе для повышения компетентности и мотивации преподавателей и научных сотрудников.

Создание единого европейского образовательного пространства, сетевых моделей открытых онлайн ресурсов – все это попытки найти новые, более удобные и эффективные инструменты продвижения, развития и обогащения высшего образования. Отсюда же вытекает посыл, что поиск инструмента с позиций только одной научной дисциплины изначально обречен на провал, поскольку науки долгое время дистанцировались друг от друга, очерчивая вокруг себя границы в надежде осмыслить самих себя и максимально объективировать предмет и результаты исследований (Статистика цифровой экономики, 2017).

Университеты и научные структуры являются центрами формирования и передачи новых знаний, составляют основу инновационно-образовательной экосистемы в мире. Однако традиционные подходы к образовательным процессам и соответственно традиционный уровень качества офлайн-образования могут помешать вузам развиваться в соответствии с требованиями цифровой экономики. Во всем мире существует тенденция создания частных цифровых образовательных платформ либо создания корпоративных университетов на основе современных технологий. Однако, максимальный научно-образовательный и культурный потенциал сосредоточен именно в вузах и существует актуальность построения модели цифрового университета на основе современных цифровых, «умных» технологий для повышения качества образования в современных условиях и обеспечения максимальной полезности накопленного в вузах опыта для блага всего общества.

Таким образом, востребованность цифровизации образовательной деятельности достаточно высока и развивается все увеличивающимися темпами, однако в России существует ряд проблем.

Перекося в сторону коммерциализации цифрового дополнительного образования частным бизнесом происходит в ущерб вузовской онлайн среде.

Ставка на применение цифровых технологий именно в обучении, недостаточно затрагивая другие направления деятельности вуза

(управленческую, научную, воспитательную). В связи с чем уровень цифровизации управления, научной, воспитательной деятельности недостаточен, отсутствует связь между ними, что не позволяет поддерживать необходимый уровень качества деятельности в целом.

Отсутствие системности в цифровизации разных видов деятельности университетов.

Разнонаправленность целей участников рынка цифрового образования.

Отсутствие согласованного подхода к оценке качества цифрового образования, так как бизнес заинтересован в получении прибыли, а вузы предоставляют контент в основном своим студентам как дополнение офлайн курсов.

Непроработанная система управления качеством из-за неоднородности уровня автоматизации процессов в вузах.

Недостаточное понимание менеджерами и преподавателями критериев качества и соответственно недостаточное распространение идеологии качества как лидеров мнений.

Слабое сотрудничество с зарубежными вузами, которое строится, прежде всего, на обмене опытом в классической образовательной деятельности и мобильности, а лучшие практики цифровизации управления, внедрения современных технологий управления процессами и проектами для обеспечения качества практически не распространяются.

Соответственно выпускники слабо адаптированы к работе в высокотехнологичных сферах деятельности цифровой экономики.

Численность подготовки кадров и соответствие образовательных программ нуждам цифровой экономики недостаточны. Имеется серьезный дефицит кадров в образовательном процессе всех уровней образования. В процедурах итоговой аттестации недостаточно применяются цифровые инструменты учебной деятельности, процесс не включен целостно в цифровую информационную среду. Также в России создана инфраструктура науки и инноваций, представленная различными институтами развития, технопарками, бизнес-инкубаторами, которую можно и нужно использовать в целях развития цифровой экономики.

Таким образом, система управления процессами и проектами на основе информационных технологий для обеспечения качества сильно отстает от потребностей цифровой экономики, особенно в регионах (Обзор рынка, 2017).

В последнее время все больше IT-компаний перемещается из столицы в регионы, что дает

возможность создания центров компетенций в области управления цифровым университетом для обеспечения качества.

Изучение и распространение лучших практик европейских партнеров на ландшафт российского образования поможет предоставить студентам в частности и обществу в целом более качественную деятельность университетов и больше возможностей по адаптации к современным условиям цифровой экономики в мире.

Для решения перечисленных проблем необходимо сформировать понимание университета нового типа, обеспечивающего высокий уровень качества образования и способного готовить кадры для цифровой экономики, способные к инновационной деятельности – SMART-университета.

Вузы России являются участниками Болонского процесса и имеют опыт во внедрении информационных технологий в отдельные образовательные, научные и управленческие процессы. Реализация системной модели цифрового университета поможет решить для них очень важную задачу, которая входит в планы стратегического развития университетов – обеспечение качества образования на основе модели цифрового университета.

Для реализации сетевой модели цифрового университета необходимо анализировать опыт цифровизации отдельных процессов вузов, уровень распространения цифровых технологий в каждом вузе, коммуникации по поводу имеющихся проблем в управлении качеством в условиях цифровой экономики, разрабатывать и внедрять модель цифрового университета с умными технологиями на основе лучших европейских практик.

Каждый университет имеет определенный уровень цифровизации образовательной, научной, управленческой деятельности, в связи с этим необходимо разработать и апробировать дорожную карту трансформации вузов в SMART-университет в зависимости от уровня цифровизации.

На основе подготовительных мероприятий и изучения лучших методов внедрения цифровых технологий в управление качеством в мировом образовании необходимо проработать стандартизацию и формализацию модели SMART University Model (SMARTUM), включающей элементы: открытую модель SMARTUM, рекомендации по разработке политики и стратегии управления цифровым университетом с позиций системного подхода, наполнение модели учеб-

но-научными и методическими материалами, разработку дорожной карты внедрения модели SMARTUM в зависимости от уровня цифровизации процессов вузов.

Необходима разработка технологии интеграции модели SMART-университета при различных уровнях цифровизации образовательной среды (e-learning и b-learning), в том числе для трансляции неявных знаний лидерами мнений (Исследование российской разработки ПО, 2016).

В имеющейся информационной среде особое внимание необходимо уделять аспектам оценки и интерпретации показателей качества. Так как центром приема и передачи знаний является человек, то необходима выработка принципиальных подходов к формированию компетенции *qualability* – и менеджеры вузов, и преподаватели, и обучающиеся должны понимать, интерпретировать и распространять информацию о показателях и индикаторах качества деятельности университета. Для этого необходимо разработать образовательные модули для обучения менеджеров и преподавателей вузов.

Так как цифровой университет требует гибкого подхода к управлению и отдельными процессами, и проектами, необходимо проработать методики внедрения в модель цифрового университета современных технологий менеджмента образовательной и научной среды на основе сочетания процессного и проектного подходов: *lean-менеджмент*, *SCRUM*, *SmartTribes*, *Agile*.

Для того, чтобы внедрить разработанную модель, необходимо создать онлайн-платформу с открытой архитектурой, позволяющей масштабировать модель по сетевому принципу и обеспечивать взаимодополняющее сотрудничество SMART-университетов в области повышения качества. При этом важным аспектом является разработка подходов обеспечения корректного использования авторских образовательных и научных проектов, к которым имеется открытый доступ и в данном аспекте не оценим опыт европейских университетов. Предполагается создание ядра единой платформы цифровизации управления качеством процессов в университете на основе модели SMARTUM, совмещенной с международными платформами и интегрирующей компоненты локальных образовательных систем вузов. Для этого необходимо выполнить поиск технологических решений по формированию образовательных программ и переходу к новой модели управления научно-образовательного процесса и обеспечения поддержки полного жизненного цикла научно-образовательной

продукции, поиск технологических решений для поддержки управления инфраструктурой университета в целях повышения качества (Влияние трансграничной торговли, 2017).

Так как модель цифрового университета предполагается открытого типа для максимального прироста добавленной стоимости, то необходимо сформулировать принципы новой комплексной системы сотрудничества цифрового университета со стейкхолдерами «4U2»: «U2U», «U2B», «U2G», а также «U2P», (где U – University, B – Business, G – Government, P – Public), включающая:

- стратегию преодоления разрывов,
- трансформацию образовательной среды,
- возможные форматы взаимодействия на базе онлайн-платформы,
- накопление и распространение передового опыта.

В результате сформированной системы «4U2» будут разработаны принципы интеграции экосистемы SMART-университета с цифровой экономикой – в части адаптивной подготовки выпускников, с рынками – в части предлагаемых к реализации продуктов (результатов научной и инжиниринговой деятельности) в целях повышения качества образования и прироста добавленной стоимости в обществе (Программа Цифровая экономика, 2017).

Данная система позволит в будущем интегрировать результаты деятельности вузов в цифровую экономику. А методика адаптации выпускников к работе в высокотехнологичных сферах поможет снизить в будущем социальную напряженность в эпоху цифровых технологий.

Соответствие образовательной среды условиям новой реальности четвертой промышленной революции – многоаспектная глобальная задача. Данное направление исследований актуально и в национальных, и в международных проектах, что позволит в итоге использовать результаты исследований для системы образования в целом для достижения синергетического эффекта и перехода университетов на новый уровень.

Заключение

Таким образом, в настоящее время создание и внедрение модели цифрового университета выступает одной из наиболее перспективных, обусловленных развитием платформ и аналитических приложений и новой промышленной революции. Уже сегодня можно видеть развитие образовательных хабов, сетевых сообществ

и ряда других инновационных форм организации работоспособности университетов, которые получают стремительное развитие открытые образовательные ресурсы с вариативными комбинациями обучения. Прорывные технологии потребуют от университетов перестройки структуры и сущности образования. Цифровые приложения (скрипты) полностью адаптируются под потребности человека и заменяют классические образовательные программы, а также линейный способ передачи информационных данных. Студенты имеют возможность обучаться в любое время вне зависимости от территориального расположения. В таких условиях ключевыми категориями станут: «Творчество» (человек, выступающий в роли Творца, создателя и созидателя), «Экосистема» (развитие, а иногда и создание которой станет одной из ключевых образовательных целей) и «Бизнес» (как регулятор межинституциональных отношений). Метаиндивидуальность закрепится в образовательном процессе, а формой обучения станет самоконструирование через использование инструментов образовательного дизайна и интеллектуальных машин. Формальная система оценивания прекратит существование из-за ее бессмысленности, т.к. оценкой результативности освоения образовательных программ вне зависимости от исследуемого феномена станет жизнеспособный продукт, разработанный обучающимся, или аналогичный вклад в развитие локальной экосистемы общества. Именно решение конкретных глобальных и локальных проблем (ресурсы, голод, экология, эпидемии, вирусы и т. д.) будет способствовать потребности вовлеченности обществ в сферу высшего образования и университетской науки.

Прорывные технологии потребуют от университетов перестройки структуры и сущности образования. Целевой установкой, по всей видимости, станут способы «вскрытия» талантов человека и «прошивки» его жизненных сценариев, через синтез биологии и «умных технологий», а также развитие ноосферы. Оценивание текущих процессов уже абсурдно только с учетом индустриальных индикаторов и академической модели интеллекта. На смену ей, вероятно, придет, модель множественного интеллекта, когда критерии оценивания конкретизируются в заданных условиях, адаптируясь под особенности мышления человека, а не наоборот. Очевидно, что академическая модель интеллекта, когда различные способы работы с информацией оцениваются односторонне (фактически, оценка только одной

из множества характеристик инструмента), исчерпала себя, поскольку ограничивает скрытые возможности человеческого интеллекта.

В актуальной ситуации прослеживаются очевидные тенденции развития университетов и высшего образования, среди которых: изменение статуса университетов за счет усиления в научной деятельности рисков и экспериментирования, переход от конкуренции к партнерскому взаимодействию, обращение к большим базам данных (BigData), переход к разноформатным открытым образовательным ресурсам (OpenOnlineResources), сочетание новых и традиционных форматов подготовки, перепланировка учебных помещений в формате открытых пространств (OpenSpace). Распространение получают такие технологии, как обучение с использованием мобильных устройств (BringYourOwnDevices), переход к «перевернутым классам» (FlippedClassroom), создание «конструктора пространств» (Makerspaces) – высоко-

технологичных площадок с использованием 3-D принтеров, создание «носимых» технологий вроде GoogleGlass, развитие адаптивного обучения за счет внедрения цифровых платформ и распространения интернета. Изменения идентичности университета необратимы. Очевидна тенденция реконструирования формата его концептуальной модели. Наступающая биоцифровая эпоха требует от всех участников интегрированности действий (университетов, локальных сообществ, государств, международных организаций, транснациональных компаний), поскольку возрастает степень взаимозависимости акторов без учета привязки к образовательному ареалу и конечным целям обучения. В данной связи стратегии, преимущественно направленные на снижение затрат и сокращение издержек, а также стратегии «обзора витрин» с последующим калькированием, окажутся менее эффективными, чем стратегии, основанные на инновационных способах предложения образовательных продуктов и услуг.

Литература

- Xin Liu, Xiangyu Wang, Graeme Wright, Rui Liu (2017) A State-of-the-Art Review on the Integration of Building Information Modeling (BIM) and Geographic Information System (GIS) International Journal of Geo-Information 6(2):5, February
- Digital economy and society statistics - enterprises / Eurostat. – 2017. – [Access mode: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/digital_economy_and_society_statistics_-_enterprises].
- Joe McKendrick (2016) Data Integration for the Modern Enterprise - How Cloud Shifts the Balance / databases trends and applications, Sep 28, [Access mode: <http://www.dbta.com/Editorial/Think-About-It/Data-Integration-for-the-Modern-Enterprise--How-Cloud-Shifts-the-Balance-113710.aspx>]
- Неборский Е.Ф. Реконструирование модели университета: переход к формату 4.0 [Accessmode: <https://mir-nauki.com/PDF/26PDMN417.pdf>]
- Программа «Цифровая экономика Российской Федерации» Утвержденная Правительством Российской Федерации от 28 июля 2017 г. №1632-р [Accessmode: https://www.sbras.ru/files/news/docs/programma_tsifrovaya_ekonomika.pdf]
- Новый Южный Уэльс: единая система предоставления госуслуг / Открытое правительство.– 2015 – [Accessmode: <http://open.gov.ru/events/5512186/>].
- Влияние трансграничной торговли на российский рынок e-commerce / АКИТ. – 2017, 31 марта. [Access mode: http://www.akit.ru/влияние_трансграничной_торговли_на_р/]
- Обзор рынка. Прямые и венчурные инвестиции в России, 2016 год / РАВИ. – 2017, февраль. – [Accessmode: http://www.rvca.ru/upload/files/lib/rvca_yearbook_2016_russian_pe_and_vc_market_review_ru.pdf]
- Тринадцатое ежегодное исследование российской индустрии экспортной разработки программного обеспечения / НППРуссофт. – 2016, 14 ноября. [Access mode: <http://www.russoft.ru/report/3523>]
- ИКТ-расходы российских регионов в 2016 г. выросли на 1,8% / CNews. – 2016, 14 июля. [Access mode: http://www.cnews.ru/news/top/2016-07-08_iktrashody_rossijskih_regionov_v_2016_gvyrosli]
- Влияние трансграничной торговли на российский рынок e-commerce / АКИТ. – 2017, 31 марта. [Access mode: http://www.akit.ru/влияние_трансграничной_торговли_на_р/]
- Алесковский В.В. Концепция дистанционного обучения в вузе – проектная организация и управление /Алесковский В.В., Павлова Т.А., Яновский В.В. //Управленческое консультирование. – 2015. – № 3
- Еремина С.Л. Компания на рынке smart education /Еремина С.Л., Мельников П.Н., Головкова С.В. //Вестник науки Сибири. – 2015. – № 2.
- Поллак Г.А. Smart-образование: новые вызовы и новые возможности //Педагогические и информационные технологии в образовании. – 2015. – № 14.
- Крюков, В.В. (2007) Корпоративная информационная среда ВУЗа: методология, модели, решения [Монография] / В.В. Крюков, К.И. Шахгельдян // Владивосток: Дальнаука, 308 с.

References

- Xin Liu, Xiangyu Wang, Graeme Wright, Rui Liu (2017) A State-of-the-Art Review on the Integration of Building Information Modeling (BIM) and Geographic Information System (GIS) *International Journal of Geo-Information* 6(2):5, February
- Digital economy and society statistics - enterprises / Eurostat. (2017). – [Access mode: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/digital_economy_and_society_statistics_-_enterprises].
- Joe McKendrick (2016) Data Integration for the Modern Enterprise - How Cloud Shifts the Balance / *databases trends and applications*, Sep 28, [Access mode: <http://www.dbta.com/Editorial/Think-About-It/Data-Integration-for-the-Modern-Enterprise--How-Cloud-Shifts-the-Balance-113710.aspx>]
- Neborskij E.F. (2017) Rekonstruirovaniye modeli universiteta: perekhod k formatu 4.0, [Reconstruction of the university model: transition to the 4.0 format] vol. 5, no 4 [Accessmode: <https://mir-nauki.com/PDF/26PDMN417.pdf>]
- Programma «Cifrovaya ehkonomika Rossijskoj Federacii» Utverzhennaya Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii ot 28 iyulya 2017 g. №1632-r (2017) [Program “Digital Economy of the Russian Federation” Approved by the Government of the Russian Federation of July 28, 2017 No. 1632-r], [Accessmode: https://www.sbras.ru/files/news/docs/programma_tsifrovaya_ekonomika.pdf]
- Novyj YUzhnyj Uehl's: edinaya sistemapredostavleniya gosuslug / Otkrytoe pravitel'stvo.– (2015) [New South Wales: a unified system for the provision of public services] – [Accessmode: <http://open.gov.au/events/5512186/>].
- Obzor rynka. Pryamye i venchurnye investicii v Rossii, 2016 god / RAVI. – (2017) [Market Review. Direct and venture investments in Russia, 2016]– [Accessmode: http://www.rvca.ru/upload/files/lib/rvca_yearbook_2016_russian_pe_and_vc_market_review_ru.pdf].
- Trinadcatoe ezhegodnoe issledovanie rossijskoj industriiehkспортной razrabotki programmogo obespecheniya / NPRussoft. (2016) [Thirteenth annual survey of the Russian export-oriented software development industry] [Access mode: <http://www.russoft.ru/report/3523>]
- IKT-raskhody rossijskih regionov v 2016 g. vyrosli na 1,8% / CNews. (2016) [ICT expenditures of Russian regions in 2016 increased by 1.8%] [Access mode: http://www.cnews.ru/news/top/2016-0708_iktrashody_rossijskih_regionov_v_2016_gvyrosli]
- Vliyanie transgranichnoj trgovli na rossijskij rynek e-commerce / AKIT. [The impact of cross-border trade on the Russian e-commerce market] (2017). [Access mode: http://www.akit.ru/влияние_трансграничной_торговли-на-р/]
- Dannye po paritetu pokupatel'noj sposobnosti v nekotoryh stranah za 2015 g. i v Rossii za 1997, 2007, 2016 gg. / MVF. [Access mode: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/02/weodata/index.aspx>.]
- Aleskovskij V.V., Pavlova T.A., YAnovskij V.V. Kontsepsiya (2015) distantsionnogo obucheniya v vuze — proektnaya organizatsiya i upravlenie [The concept of distance learning in a university is a project organization and management], *Upravlencheskoe konsul'tirovanie*. -no 3
- Eremina S.L., Mel'nikov P.N., Golovkova S.V. (2015) Kompaniya na rynke smart education [Company in the smart education market], *Vestnik nauki Sibiri*. - no 2.
- Pollak G.A. (2015) Smart-obrazovanie: novye vyzovy i novye vozmzhnosti [Smart education: new challenges and new opportunities], *Pedagogicheskie i informatsionnye tekhnologii v obrazovanii* no 14.
- Kryukov, V.V., K.I. SHakhgel'dyan. (2007) Korporativnaya informatsionnaya sreda VUZa: metodologiya, modeli, resheniya [Monografiya] [Corporate information environment of the university: methodology, models, solutions [Monograph]] Vladivostok: Dal'nauka, 308 s.

Сактаганова Г.С.¹, Карипова А.Т.², Каспарс Штайнбергс³

¹докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Казахстан, г. Астана, e-mail: Saktaganova_gs@mail.ru

²доцент, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Казахстан, г. Астана, e-mail: karipovaainur@mail.ru

³профессор, директор учебной программы Университета «Экономика и культура»,
Латвия, г. Рига, e-mail: kaspars.steinberg@eka.edu.lv

**АНАЛИЗ ГРУЗОПЕРЕВОЗОК И ОРГАНИЗАЦИЯ
ТРАНСПОРТНОЙ ЛОГИСТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

В Послании народу Казахстана Президент Н.А. Назарбаев отметил семь ключевых кластеров, определяющих долгосрочную специализацию экономики в несырьевых отраслях. В их числе отмечена и транспортная логистика, которая в перспективе должна адекватно удовлетворять потребности экономики и населения в грузовых перевозках и успешно конкурировать на мировых рынках. Транспорт является важнейшей составной частью рыночной инфраструктуры и экономической базы государства в целом. Цель исследования заключается в анализе грузоперевозок и организации транспортной логистики страны. На рынке Казахстана одной из самых распространенных отраслей транспортной системы является железнодорожный транспорт. Для осуществления перевозок пассажиров и грузов АО «НК «Қазақстан Темір жолы» использует подвижной состав и инвентарные вагоны других железнодорожных администраций и частный парк вагонов операторских компаний. В статье представлена структура рынка грузовых железнодорожных перевозок в межобластном и экспортном сообщениях. Проведен анализ динамики основных показателей деятельности транспортной логистики страны: грузооборота и пассажирооборота. Рассмотрены основные проблемы в логистической отрасли Республики Казахстан. Приведены стандарты транспортной логистики Казахстана. В настоящее время государством планируется полномасштабная реализация транзитного потенциала Казахстана, открытие новых железных дорог. Завершаются работы на казахстанском участке масштабного транспортного коридора Западный Китай – Западная Европа. Формирование высокотехнологичных транспортных международных коридоров «Запад – Восток», «Юг – Север» диктует необходимость создания мощных региональных центров управления перевозками.

Ключевые слова: управление, инновация, транспорт, логистика, логистические услуги, железнодорожный транспорт, перевозки, транзит, техника и технология.

Saktaganova G.S.¹, Karipova A.T.², Kaspars Steinbergs³

¹student of the department of management, I.N. Gumilyov Eurasian National University
Kazakhstan, Astana, e-mail: Saktaganova_gs@mail.ru

²associate professor, I.N. Gumilyov Eurasian National University,
Kazakhstan, Astana, e-mail: karipovaainur@mail.ru

³Professor, director of study program the University Economics and culture
Latvia, Riga, e-mail: kaspars.steinberg@eka.edu.lv

**Analysis of Cargo Transportation and Organization of
Transport Logistics of the Republic of Kazakhstan**

In the Address to the People, the President of the Republic of Kazakhstan noted seven key clusters that determine the long-term specialization of the economy in non-resource sectors. Among them, transport logistics is noted, which in the future should adequately meet the needs of the economy and the population in freight transport and successfully compete in world markets. Transport is an important part of the market infrastructure and economic base of the state as

a whole. The purpose of the study is to analyze the freight transport logistics and organization of the country. In the Kazakhstan market, one of the most common branches of the transport system is rail transport. For transportation of passengers and cargoes of "NC" JSC "Kazakhstan Railway" uses rolling stock and other railway wagons inventory administrations and the private rolling stock operating companies. In this article, the structure of the railroad railroads in the interconnected and exporting sectors is represented. The analysis of the dynamics of the main indicators of the transport logistics of the country: freight turnover and passenger turnover. The main problems in the logistics industry of the Republic of Kazakhstan are considered. The standards of transport logistics of Kazakhstan are given. Currently, the state plans a full-scale realization of the transit potential of Kazakhstan, the opening of the new railways. The works on the Kazakhstan section of the large-scale transport corridor Western China – Western Europe are being completed. Formation of high-tech international transport corridors "West-East", "South-North" dictates the need to create powerful regional traffic control centers.

Key words: management, innovation, transport, logistics, logistics services, railway transport, transportations, transit, technique and technology.

Сактаганова Г.С.¹, Карипова А.Т.², Каспарс Штайнбергс³

¹докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Астана қ., e-mail: Saktaganova_gs@mail.ru

²доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Астана қ., e-mail: karipovainur@mail.ru

³профессор, «Экономика және Мәдениет» университетінің оқу бағдарламасының директоры, Латвия, Рига қ., e-mail: kaspars.steinberg@eka.edu.lv

Қазақстан Республикасының көліктік логистикасын ұйымдастыру және тасымалдауды талдау

Қазақстан халқына Жолдауында ҚР президенті экономиканың шикізаттық емес секторларында ұзақ мерзімді мамандандыруды анықтайтын жеті негізгі кластерін анықтап өтті. Олардың ішінде көліктік логистика көрсетіледі, бұл болашақта экономиканың және халықтың жүк тасымалына қажеттілігін барабар түрде қанағаттандыруы және әлемдік нарықта табысты бәсекелесуі тиіс. Көлік – бұл нарықтық инфрақұрылымның және тұтастай мемлекеттің экономикалық базасының маңызды бөлігі. Зерттеудің мақсаты еліміздің көлік және логистикасын талдау болып табылады. Қазақстан нарығында көліктік жүйенің ең таралған салалары теміржол көлігі болып табылады. Жолаушылар мен жүктерді тасымалдауды жүзеге асыру үшін «Қазақстан темір жолы» ҰК» АҚ басқа теміржол әкімшіліктерінің жылжымалы құрамын және инвентарлық машиналарын және оператор компанияларының жеке вагондарын пайдаланады. Мақалада өңіраралық және экспорттық байланыстардағы жүк теміржол көлігі нарығының құрылымы сипатталған. Елдің көлік логистикасының: жүк айналымы және жолаушылар айналымы негізгі көрсеткіштерінің динамикасы талданды. Қазақстан Республикасының логистикалық саласының негізгі проблемалары қарастырылады. Қазақстанның көліктік логистикасының стандарттары берілген. Қазіргі уақытта мемлекет Қазақстанның транзиттік әлеуетін кеңінен іске асыруды, жаңа теміржолдарды ашуды жоспарлап отыр. Батыс Қытай – Батыс Еуропа көлік дәлізінің қазақстандық учаскесінде жұмыстар аяқталып жатыр. «Батыс-Шығыс», «Оңтүстік-Солтүстік» жоғары технологиялық халықаралық көлік дәліздерін қалыптастыру қуатты аймақтық трафикті басқару орталықтарын құру қажеттігін талап етеді.

Түйін сөздер: басқару, инновациялар, көлік, логистика, логистикалық қызметтер, теміржол көлігі, тасымалдау, транзит, техника мен технологиялар.

Введение

На сегодняшний день развитие транспортной инфраструктуры становится актуальным направлением внутренней политики многих стран с развитой и развивающейся экономикой. Транспортный комплекс является одним из главных факторов стабилизации социально-экономического положения в стране. Для создания новой модели экономического роста нужно обеспечить реализацию третьей модернизации Казахстана, которая обеспечит глобальную конкуренто-

способность страны (Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. 2017).

Вхождение Казахстана в число 30-ти самых развитых государств мира Президентом Н.А. Назарбаевым был реализован План нации – «100 конкретных шагов» по пяти институциональным реформам. Это реализация интеграции Казахстана в международные транспортно-коммуникационные потоки. Запуск проекта по созданию мультимодального транспортного коридора «евразийский трансконтинентальный ко-

ридор», который позволит осуществить беспрепятственный транзит грузов из Азии в Европу. Транспортный коридор будет проходить: первое направление – через территорию Казахстана, Российской Федерации и далее в Европу. Второе направление – через территорию Казахстана от Хоргоса до порта Актау, далее по Каспийскому морю в Азербайджан, а затем через Грузию (План нации – 100 шагов по реализации пяти институциональных реформ Н.Назарбаева.2015). Также в Послании Президента Республики Казахстан «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» внимание уделяется повышению эффективности транспортно-логистической инфраструктуры. В Послании поставлена задача по масштабному внедрению современных цифровых технологий в транспорте и логистике, таких как блокчейн для отслеживания движения грузов в онлайн-режиме и беспрепятственного их транзита (Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции. 2018).

Транспортная система является крупнейшим потребителем инноваций отраслей, который способен вывести отрасли транспортного машиностроения, производства строительных материалов и оборудования на новый инновационно-технологический уровень за счет спроса на современные транспортные средства, технологии и материалы. В мире в условиях глобализации уделяется особое внимание развитию интеллектуальной базы и продвижению так называемой «новой» и «умной» экономики, то есть экономики, основанной на научных исследованиях с последующей их практической реализацией. Например, в Европейском Союзе разумный рост экономики подразумевает укрепление базы знаний и внедрение инноваций как основных проводников будущего экономического роста. Это требует повышения качества образования, улучшения показателей научных исследований за счет продвижения инноваций и передачи знаний в пределах всех стран ЕС. Достижение данной цели будет обеспечено за счет широкого применения информационных технологий, внедрения инновационных идей в новые продукты и услуги. Одним из решающих факторов при решении поставленных задач будет достижение затрат на научные исследования и экспериментальное развитие на уровне 3% от ВВП стран Евросоюза к 2020 году (European 2020: Strategy for smart sustainable and inclusive growth, European Commission. 2010). Исследованиям в сфере железнодорожного транспорта также уде-

ляется особое внимание, к примеру, в бюджете Европейского железнодорожного агентства при Еврокомиссии расходы на исследования составляют 6-7% от ежегодного бюджета (Бюджет Европейского железнодорожного агентства. 2014). В Великобритании консолидированный бюджет, ежегодно предусматриваемый на исследования в области железнодорожного транспорта, составляет порядка 54 млн. фунтов стерлингов, около 1,5% от общих расходов отрасли (UK Department of Transportation. 2018). На аналогичном уровне затраты в таких странах как Германия, Швеция, Франция, Нидерланды и другие.

Важность транспорта как фактора национальной конкурентоспособности и устойчивого его роста резко возросла за последние годы. Так, с 2015 года доля транспортной отрасли в ВВП страны составляет не ниже 8 % (в 2015 г. – 7,9%, в 2016 г. – 8,3%, в 2017 г. – 8,3% прогноз). За последние 10 лет общий объем инвестиций в развитие инфраструктуры, транспортно-логистических активов и компетенций составил порядка 30 млрд. долларов США. За этот период построено более 2 тыс. км железных дорог, реконструировано 6,3 тыс. км. автомобильных дорог, увеличены портовые мощности на Каспии до 23,5 млн. тонн, проведена реконструкция в 15 аэропортах (Статистические данные.2017). С 2011 по 2017 годы позиция в Индексе глобальной конкурентоспособности Всемирного экономического форума по показателю «Качество инфраструктуры» улучшилась на 14 пунктов (Касымбек Ж.М. Доклад на республиканском совещании по вопросам повышения эффективности транспортно-логистической инфраструктуры.2018). С 2014 по 2016 годы в Индексе эффективности логистики Всемирного банка мы поднялись с 88-го на 77-е место. В Послании народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» Глава государства поставил конкретную задачу: в 2020 году обеспечить доход от транзита до 5 млрд. долларов США (Послание Президента РК Н.Назарбаева народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции». 2018).

В настоящее время на рынке Республики Казахстан одной из самых распространенных отраслей транспортной системы выступает железнодорожный транспорт. На долю АО «НК «Қазақстан Темір жолы» приходится основная масса перевозок пассажиров и грузов. Для осуществления перевозок АО «НК «Қазақстан Темір жолы» использует подвижной состав АО «Локо-

мотив», АО «Локомотивный сервисный центр», АО «Қазтеміртранс», АО «Казтранссервис», АО «Пассажирские перевозки», инвентарные вагоны других железнодорожных администраций и частный парк вагонов операторских компаний. В качестве оператора вагонов, принадлежащих АО «Қазтеміртранс», АО «НК «Қазақстан Темір Жолы» конкурирует на рынке с независимыми частными операторами вагонов.

Материалы и методы.

Использование диалектического подхода к исследованию инструментов управления конкурентоспособностью предприятий и инновационного развития транспортного комплекса позволило их исследовать в постоянном развитии с учетом принципов преемственности и противоречивости. Для подтверждения рабочей гипотезы в статье использованы общенаучные (анализ, синтез, индукция, дедукция и др.) и специальные (индексный анализ, корреляционно-регрессионный анализ, факторный анализ, метод экспертных оценок, метод нечетких множеств, а также современные методики сбора и обработки статистической информации) методы.

Обзор литературы.

Информационную базу составили сведения Министерства по инвестициям и развитию РК, «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический урс состоявшегося государства», Стратегии развития Казахстана до 2030 года, Программа «Нұрлы жол», Послание Президента РК «Но-

вые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции», План нации – «100 конкретных шагов», Указ Президента РК «О Транспортной стратегии РК до 2020 года», Индекс глобальной конкурентоспособности Всемирного экономического форума по показателю «Качество инфраструктуры». Использованы статистические данные Комитета РК по статистике, отчетность АО «НК «Қазақстан Темір Жолы». В качестве информационных источников были использованы публикации в периодической печати, материалы научно-практических конференций, информационные ресурсы всемирной сети Интернет и др.

Результаты и рассуждения.

Доля АО «НК «Қазақстан Темір Жолы» в обеспечении казахстанской погрузки (экспортное и межобластное сообщение) составляет 63% от общего объема, из них: 47% обеспечивается вагонами АО «Қазтеміртранс», а 16% вагонами других железнодорожных администраций. Как видно из таблицы 1, 20% погрузки обеспечивается вагонами неказахстанского парка: инвентарный парк Содружества Независимых Государств (СНГ) – 16%, подвижной состав частных операторов Российской Федерации (РФ) и Содружества Независимых Государств (СНГ) – 4%.

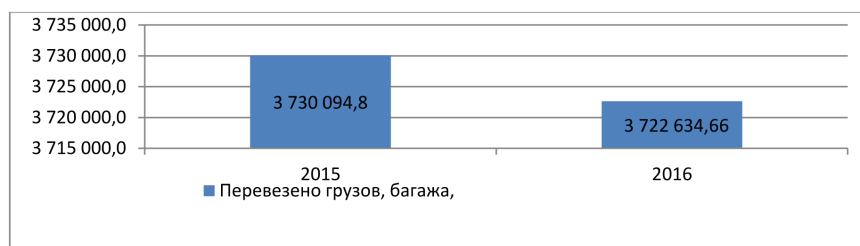
При этом неказахстанский парк вагонов задействован в более доходных сегментах рынка и его общая доля в объеме доходов по вагонной составляющей тарифа равна 35% (Годовой отчет АО НК «КТЖ». 2016).

Таблица 1 – Структура рынка грузовых железнодорожных перевозок в межобластном и экспортном сообщении

Оператор вагона	Объем перевозок, млн. тонн	Доля, %	Доход за ПВ, млрд. тенге	Доля, %	Доходность тенге/тонну
Частные операторы РФ и СНГ	10	4	3,4	10	340
Казахстанские частные операторы	77	33	6,4	19	93
КТЖ инвентарный парк «Казтеміртранс»	110	47	15,6	46	142
КТЖ инвентарный парк СНГ	35	16	8,5	25	243
Итого	233	100	34	100	818
Примечание – Составлено автором на основе данных АО «НК «Қазақстан Темір Жолы»					

Проведем анализ динамики основных показателей деятельности транспортной логистики

страны: грузооборота и пассажирооборота, который показан на рисунках 1, 2.

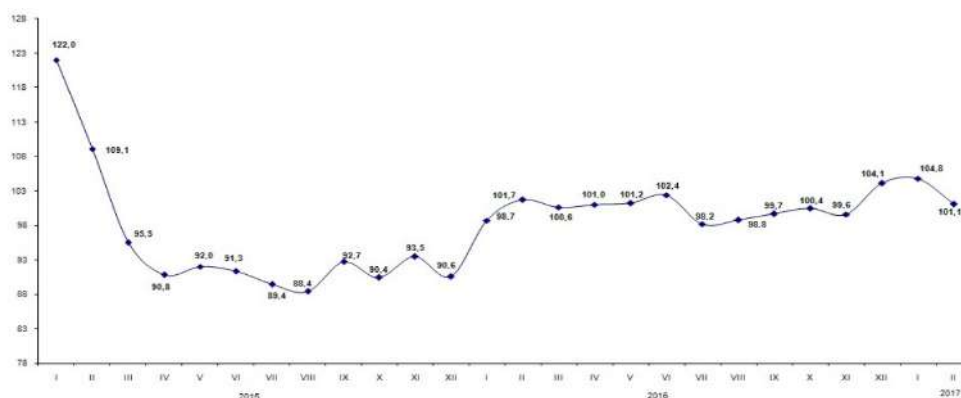

Рисунок 1 – Динамика перевозки грузов железнодорожным транспортом

Примечание – Составлено автором на основе данных Комитета по статистике РК (Основные показатели работы транспорта в Республике Казахстан 2017)

В 2016 году железнодорожным транспортом перевезено 3722,634 млн. тонн грузов, а в 2015

году перевезено 3730,094 млн. тонн грузов, что ниже показателя 2015 года на 0,8%.

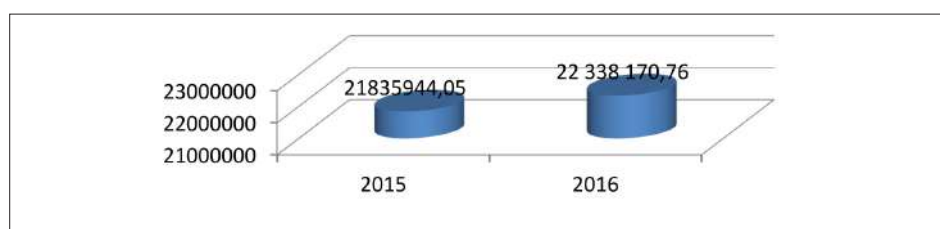

Рисунок 2 – Динамика грузооборота, млрд. ткм

Примечание – Составлено автором на основе данных Комитета по статистике РК (Основные показатели работы транспорта в Республике Казахстан 2017)

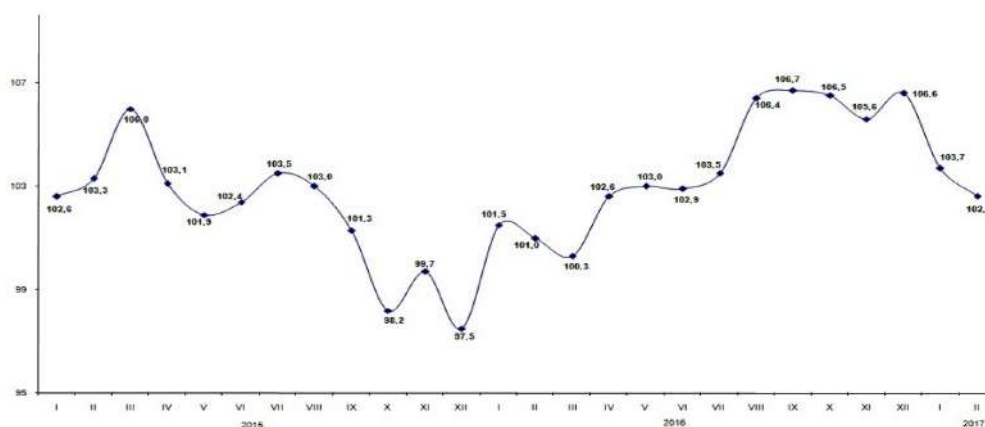
Самый высокий уровень грузооборота приходится на июнь месяц 2016 года, он составил 102,4 млрд. ткм, что выше показателя 2015 года на 8,2%, а в 2017 году самый высокий уровень грузооборота приходится на февраль

104,8 млрд. ткм, что выше показателя 2015 года соответствующего периода. Рассмотрим показатель, характеризующий перевозку пассажиров и пассажирооборот, который отражен на рисунках 3, 4.

Рисунок 3 – Динамика перевозки пассажиров железнодорожным транспортом, чел.

Примечание – Составлено автором на основе данных Комитета по статистике РК (Основные показатели работы транспорта в Республике Казахстан 2017)

Рисунок 4 – Динамика пассажирооборота, млрд. пкм.

Примечание – Составлено автором на основе данных Комитета по статистике РК (Основные показатели работы транспорта в Республике Казахстан 2017)

В 2016 году железнодорожным транспортом Казахстана были перевезены 22 338 170 млн. пассажиров, что выше уровня 2015 года на 0,5 млн. пассажиров, при этом пассажирооборот вырос на 67% и составил в 2016 году 106,7 млрд. пкм. Средний ежегодный прирост за этот период составил 5%.

В силу географического положения Республики Казахстан есть определенные логистические преимущества и особенности. По территории Республики Казахстан проходит около пяти международных транзитных путей и несколько крупных трубопроводов. Дополнительной возможностью для развития рынка логистических услуг в Республике Казахстан является создание Таможенного союза, в результате которого внутрисоюзные границы стали официально открытыми и сухопутная граница с Китаем теперь стала более доступна для Европы. Внутренняя логистика Казахстана, приближенная к международным стандартам качества, присутствует только в Алматинском регионе, где имеется конкуренция на рынке логистики и консолидировано много складов «А» класса, а в Астане логистическая инфраструктура только начинает развиваться. Новая модель экономического развития Республики Казахстан в числе важнейших условий, обеспечивающих эффективность, определяет необходимость инвестирования в транспортно-логистическую инфраструктуру. Применяются различные формы привлечения и использования капитала извне для преобразования транспортно-коммуникационного комплекса, поскольку для эффективной интеграции в мировое пространство Республики Казахстан

необходимо в первую очередь создать условия, обеспечивающие доступ к морским и океанским побережьям. Главной проблемой логистической отрасли Республики Казахстан остается угрожающее состояние дорог. Отмечается высокая изношенность имеющейся дорожно-эксплуатационной техники в железнодорожной отрасли, недостаточно развита сеть железных дорог, растет износ основных средств. Дефицит пассажирского подвижного состава, низкий уровень сервиса и отсутствие конкуренции, недостаточное финансирование обновления и развития железнодорожного транспорта, действующие принципы тарифообразования и механизм регулирования исключают ориентированность перевозчика на клиента.

В Казахстане остро стоит вопрос о нехватке квалифицированных кадров. Логистика в Казахстане как целостная индустрия отсутствует и сконцентрирована в трех составляющих: транспорте, складах и самих компаниях – владельцах товаров. В результате крупные производители и дистрибьюторы осуществляют большую часть этих операций in-house, то есть используют собственные склады. Как отмечает эксперт консалтинговой компании Logistics Systems, на данный момент между отечественными логистическими компаниями и компаниями-производителями не происходит процесса интеграции сближения для предоставления комплекса услуг на долгосрочной основе. Компании-клиенты используют логистические компании только для исполнения краткосрочных задач (Неруш Ю.М. 2016).

Во всем мире логистика сама по себе является очень прибыльным инновационным сегмен-

том. Мировой рынок транспортной логистики оценивается в 2,7 трлн. долл. США, т. е. порядка 7% мирового ВВП. В развитых странах доля транспортной логистики составляет на уровне 13-14% от ВВП. Так, в Ирландии этот показатель достигает 14,2%, в Сингапуре – 13,9%, Гонконге – 13,7%, в Германии 13,0% и т.д. Это свидетельствует о том, что страны уделяют особое внимание развитию данного сектора как одного из источников национального дохода. В Казахстане этот показатель приблизительно равен 8%.

В целях развития транспортно-логистической системы Республики Казахстан с привлечением международных консультантов разработан Мастер-план развития транспортно-логистической системы. Данный документ представляет собой программу развития отрасли транспортной логистики в рамках текущих программ Правительства, в частности Государственной программы форсированного и индустриально-инновационного развития. Актуальность проекта обусловлена необходимостью комплексного пересмотра подходов к управлению транспортным комплексом страны, что подразумевает отход от традиционного узкотранспортного подхода и применение новой современной парадигмы. Основной целью является повышение качества транспортно-логистических услуг до мирового уровня, доступность глобальных путей сообщения для казахстанского экспорта, увеличение транзита через территорию страны, сокращение транспортной составляющей и повышение конкурентоспособности страны на глобальном рынке в целом.

Для логистического рынка Казахстана 2014 год был достаточно продуктивным. Завершаются работы на казахстанском участке масштабного транспортного коридора Западный Китай – Западная Европа. Эта магистраль улучшит транспортные связи между Европой и Азией, а также существенно облегчит импорт товаров из Китая. Завершился первый этап расширения Актауского международного торгового порта. В рамках этапа были построены защитные гидротехнические сооружения, которые позволяют расширить порт с севера и обезопасить мореплавание и стоянки судов. Программа «Транспортная стратегия 2015 года» была реализована на 85%, где определено направление развития транспортного комплекса страны, установлена единая система приоритетов для транспортной отрасли, которая является основой для разработки целевых программ в области транспорта и смежных с ним отраслях экономики. В рамках

программы объем грузоперевозок Казахстана значительно вырос и составил 88,1% от общей доли логистического рынка в экономике.

Казахстанский рынок логистических услуг привлекателен с точки зрения инвестиций в отрасль. Ожидается приход на казахстанский рынок крупного иностранного оператора со своими логистическими компаниями, с улучшенным качеством предоставляемых услуг и сервиса. В целом приход инновационных технологий и стандартов мирового уровня еще больше ускорил бы развитие не только самого рынка логистических услуг, но и бизнеса и экономики. Крупный оператор, имеющий большой опыт оказания логистических услуг, на практике мог бы продемонстрировать, как лучше понять потребности компаний, планировать мощности, обеспечить комплекс услуг, инвестировать в долгосрочные активы, тем самым обеспечить высокий стабильный сервис и снизить издержки. Это незамедлительно отразилось бы на бизнесе клиентов и стало бы сигналом для многих крупных компаний к действию. В Казахстане рынок логистики только зарождается и ожидается очень бурное его развитие. Это связано с целым рядом причин:

- повышением спроса на рынок аутсорсинговой логистики «А» класса, потребителями которых являются как небольшие компании, так и крупные компании;
- переносом и строительством новых складов за чертой города и концентрацией вокруг них индустриально-инновационных предприятий;
- повышением спроса на логистические услуги, в первую очередь на склады «А и В» класса в регионах;
- строительством частными компаниями без участия государства;
- ежегодным ростом грузооборота в стране, сопровождающимся ростом спроса на логистические услуги и необеспеченностью отечественными компаниями, ожиданием прихода зарубежной компании логистических услуг со своей технологией;
- отсутствием полноценного рынка логистических услуг; имеются отдельные элементы логистики, такие как грузоперевозка, экспедиторские услуги, неразвитое складское хозяйство;
- происходящим спросом на логистику в регионах, что приводит к расширению логистической деятельности компании в регионах, где отсутствуют современные склады, терминальные комплексы.

Заключение

В связи с этим одним из важных направлений Казахстана на 2015 год являются открытие новой железной дороги Жезказган – Шалкар – Бейней. Протяженность магистрали будет составлять 1200 километров, она свяжет напрямую Восток и Запад страны. Более того, дорога позволит через Каспий и Кавказ выходить в Европу, а на востоке – в порт Ляньюньган на Тихом океане, о чем есть соглашение с Китаем (Отчет по развитию транспортной инфраструктуры Союза транспортников Казахстана. 2015). Кроме того, в своем Послании Глава государства подчеркнул, что развитие транспортно-логистической инфраструктуры будет осуществляться в рамках формирования макрорегионов по принципу хабов. При этом инфраструктурный каркас свяжет с Астаной и между собой макрорегионы магистральными автомобильными, железнодорожными и авиалиниями по лучевому принципу. Прежде всего, нужно реализовать основные автодорожные проекты. Это Западный Китай – Западная Европа; Астана-Алматы; Астана-Усть-Каменогорск; Астана-Актобе-Атырау; Алматы – Усть-Каменогорск; Караганда – Жезказган – Кызылорда; Атырау-Астрахань. Также необходимо продолжить создание логистического хаба на востоке и морской инфраструктуры на западе страны. Повышению экспортного потенциала в западном направлении через порты на Каспии будут способствовать масштабная паромная переправа из порта Курык и железнодорожная линия Боржакты – Ерсай. Поручаю Правительству проработать вопрос строительства или аренды терминальных мощностей в «сухих» и морских портах Китая, Ирана, России и странах

ЕС. Президентом Республики Казахстан Н.А. Назарбаевым в Послании народу Казахстана «Нурлы Жол – путь в будущее» отмечалось развитие транспортно-логистической инфраструктуры, что оно будет осуществляться в рамках формирования макрорегионов по принципу хабов (Назарбаев Н.А. «Нурлы- Жол – Путь в будущее». 2014). При этом инфраструктурный каркас свяжет с Астаной и между собой макрорегионы магистральными автомобильными, железнодорожными и авиалиниями по лучевому принципу. Прежде всего, необходимо реализовать основные автодорожные проекты. Это Западный Китай – Западная Европа; Астана-Алматы; Астана-Усть-Каменогорск; Астана-Актобе-Атырау; Алматы – Усть-Каменогорск; Караганда – Жезказган – Кызылорда; Атырау-Астрахань.

В настоящее время Казахстан повысил рейтинг в Индексе эффективности логистики Logistics Performance Index (LPI) и занимает 77 место среди 160 стран мира. Это является лучшим показателем среди стран. Турция предложила новый проект логистики, который сократит время доставки товаров из Турции в Атырау. В 2016 году в 100 раз был превышен уровень объема скоростных контейнерных поездов из Азии в Европу через Казахстан. К 2020 году Республика Казахстан планирует войти в число 40 стран с наилучшим логистическим климатом. Для этого АО «НК «Қазақстан Темір жолы» планирует развивать необходимую инфраструктуру, упростить таможенные процедуры и внедрить в перевозки информационные технологии. Кроме того в 2017 году, запланирован запуск новой системы грузовых перевозок в Китай, Европу, Иран, Россию и Турцию. Рассмотрим стандарты транспортной логистики, которая показана на рисунке 5.

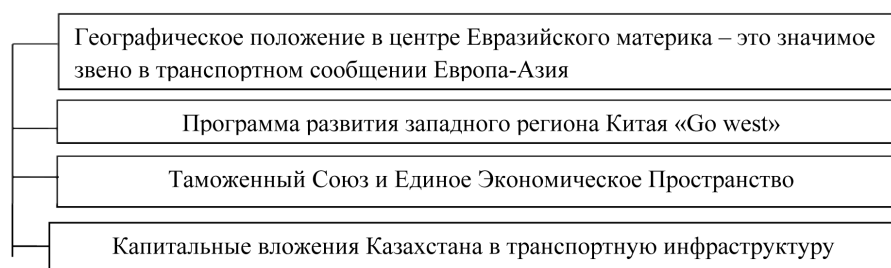
Рисунок 5 – Стандарты транспортной логистики РК

Примечание – Составлено автором на основе Транспортной стратегии 2020

Одним из инструментов обеспечения международных стандартов логистического сервиса является реализация «принципа 5С» – «скорость + сервис + стоимость + сохранность + стабильность». Внедрение «принципа 5С» позволит не только улучшить показатели эффективности отрасли, но и даст возможность добиться синергетического эффекта. Синергетический эффект представляет собой повышение результативности деятельности за счет интеграции, соединения отдельных элементов в единую систему.

В рамках программы «Хоргос – Восточные ворота» значительно выросли прогнозы роста грузопотока и транзита через Казахстан. Хоргос находится в направлении важнейшего международного транспортного коридора «Запад – Восток» с дальнейшим выходом на МТК «Север-Юг» на западе страны. СЭЗ «Хоргос – Восточные ворота» предполагает строительство аэропорта, сухого порта, железной дороги Жетыген – Хоргос, автодороги и прямого сообщения с морским портом Актау. По данным АО «НК «Казахстан Темір жолы», инвестированием в проект уже заинтересовалась российская транспортная группа Far-Eastern Shipping Company (FESCO), оказывающая услуги морского, железнодорожного, автомобильного транспорта и стивидорного обслуживания на собственных терминалах в крупнейших портах России и СНГ. В 2017 году планируется открытие железной дороги Туркменистан – Иран. В следующем году планируется завершить проект Западная Европа – Западный Китай. Для решения транспортно-логистических проблем Казахстана был подписан план со-

вместных действий между Министерством по инвестициям и развитию, национальной компанией АО НК «Казахстан Темір жолы» и Союзом транспортников Казахстана «KAZLOGISTICS». Формирование высокотехнологичных транспортных международных коридоров «Запад – Восток», «Юг – Север» диктует необходимость создания мощных региональных центров управления перевозками. В настоящее время государством планируется полномасштабная реализация транзитного потенциала Казахстана. В этом направлении ведется планомерная работа, основанная на «Транспортной стратегии 2020»: в существующую транспортную инфраструктуру осуществляются большие капиталовложения; реализуются проекты национального и международного масштаба. Для поддержки этих процессов создан «Национальный центр развития транспортной логистики», задачей которого является координация транспортных потоков на всех уровнях. Казахстан участвует в строительстве международного трансконтинентального коридора «Западная Европа – Западный Китай», другими словами, в возрождении «Великого шелкового пути», так как значительная часть отрезка этого коридора пролегает по территории нашей страны: общая протяжённость пути – 8445 км, протяженность по территории Казахстана составляет 2787 км. Проходящие через территорию Казахстана транзитные коридоры позволяют значительно сократить расстояние. При осуществлении сообщения между Европой и Китаем через Казахстан расстояние перевозок уменьшается в два раза по сравнению с морским путем (рисунок 6).

Рисунок 6 – Транспортно-логистический хаб Казахстана

Примечание – Составлено автором («Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». 2012)

Президент Республики Казахстан объявил о начале реализации проекта «Казахстан – Новый Шелковый путь»: «Казахстан должен возродить

свою историческую роль и стать крупнейшим деловым транзитным хабом Центрально-Азиатского региона, своеобразным мостом между

Европой и Азией. Это создание на ключевых транспортных коридорах Казахстана единого комплекса хабов международного уровня – торгово-логистического, финансово-делового, инновационно-технологического и туристического». В Республике Казахстан при национальной компании АО «НК «Қазақстан Темір жолы» создана структура «Национальный центр развития транспортной логистики». Отмечено, что Центр станет партнером в области транспортно-логистических исследований, а также координатором всех новых бизнес-инициатив и проектов в области транспортной логистики. На структуру «Национальный центр развития транспортной логистики» возложены функции развития транспортно-логистической системы и оказания полного спектра логистических услуг.

Основные задачи Национального центра развития транспортной логистики:

- содействие в формировании государственной политики в области транспортной логистики;
- формирование инициатив в области улучшения транспортной инфраструктуры и логистического климата в стране;
- передача государственных активов в доверительное управление;
- привлечение управляющих компаний международного уровня;
- повышение компетенции в области управления объектами.

Намечены перспективные направления деятельности нового Центра, среди которых: информационно-аналитическое обеспечение, сопровождение, разработка практических рекомендаций для принятия решений по вопросам транспортной политики.

АО «НК «Қазақстан Темір жолы» в рамках Программы «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» предложено разработать новые инструменты, направленные на модернизацию и цифровизацию наших предприятий. В области транспорта цифровизация может значительно улучшить управление движением и транспортом посредством более точной информации об условиях движения и инфраструктуры, а также о местонахождении транспортных средств или товаров. «Цифровой Казахстан» реализует проекты по

цифровизации своих производственных процессов: интеллектуальное управление движением поездов, цифровизация процессов взаимодействия с грузоотправителями. Также железнодорожники рассмотрели перспективы развития железной дороги, и проанализировали социальную политику компании.

Таким образом, основными задачами транспортной отрасли Казахстана являются повышение качества транспортно-логистических услуг до мирового уровня, новое строительство объектов транспортной инфраструктуры, модернизация действующей инфраструктуры, ускорение товародвижения и снижение транспортных издержек, повышение безопасности и устойчивости деятельности отрасли, а также доступности транспортных услуг для населения. Казахстан развивает международное сотрудничество в сфере транспорта, благодаря которому в страну поступает новая техника и технологии, осуществляется внедрение международного опыта. Необходимо продолжить работу по увеличению транзитных перевозок страны, развитию безопасных и выгодных маршрутов на внешние рынки, обеспечению внутрирегиональной мобильности населения за счет «умной» инфраструктуры. Под «умной инфраструктурой» понимается результат объединения физической инфраструктуры с цифровой инфраструктурой, что позволяет предоставлять больше информации для принятия решений по управлению.

В целом, нашими основными задачами до 2020 года являются реконструкция и строительство 7 тыс. км. автомобильных дорог с внедрением платности, достижение роста транзитных контейнерных перевозок до 2 млн. контейнеров, транзитного авиапассажиропотока до 1,6 млн., увеличение пропускной способности морских портов до 26 млн. тонн и поэтапное создание «Интеллектуальной транспортной системы». ITS является общепризнанным международным термином, это системы, которые обеспечивают эффективный обмен данными через беспроводные технологии, чтобы транспортные средства могли соединяться друг с другом, с дорожной инфраструктурой и с другими участниками дорожного движения.

Литература

Budget of the European railway agency, 2014. Доступный по адресу сети: <http://www.era.europa.eu/TheAgency/BudgetandAccounts>

Годовой отчет АО НК «Казахстан Темір жолы», 2016 г.

European 2020: Strategy for smart sustainable and inclusive growth, European Commission, Brussels 2010. Режим доступа: <http://eulaw.ru/content/307>

Intelligent transport system- European Commission, доступная по сетевому адресу: https://ec.europa.eu/transport/themes/its_en

Касымбек Ж.М. Доклад на республиканском совещании по вопросам повышения эффективности транспортно-логистической инфраструктуры, г. Астана, 2018 г. Режим доступа: <https://www.zakon.kz/4901239-doklad-kasymbek-zh-m-na-respublikanskom.html>

Logistics – Times of Central Asia. Режим доступа: <https://www.timesca.com>

Logistics Performance Index. Доступный по адресу сети: <http://www.worldbank.org/http://lpi.worldbank.org/international/global/2014>

UK Department of Transportation. 2018. Доступно по адресу сети: <https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-transport>

Неруш Ю.М. Учебник для академического бакалавриата: Транспортная логистика. – М.: Издательство: Юрайт, 2016. – 215 с.

Назарбаев Н.А. План нации – 100 шагов по реализации пяти институциональных реформ, 2015. Режим доступа: http://www.inform.kz/kz/plan-nacii-100-shagov-po-realizacii-pyati-institucional-nyh-reform-n-nazarbaeva_a2777943

Назарбаев Н.А. «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства», 2012г.

Назарбаев Н.А. «Нурлы- Жол – Путь в будущее» 2014г.

АО НК «Казахстан Темір жолы». Режим доступа: <http://www.railways.kz/ru/node/11216>

Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции, 2018. Режим доступа: <https://www.zakon.kz/4901239-doklad-kasymbek-zh-m-na-respublikanskom.html>

Отчет по развитию транспортной инфраструктуры Союза транспортников Казахстана «KAZLOGISTICS», 2015.

Основные показатели работы транспорта в РК: Комитет по статистике. – Астана, 2017. Режим доступа: www.stat.gov.kz

Official resource of the European Union, доступный по адресу сети: <http://europa.eu/>

Союз транспортников Казахстана. Режим доступа: <http://kazlogistics.kz/ru/>

References

The budget of the European railway agency (2014), available at the network address: (<http://www.era.europa.eu/TheAgency/BudgetandAccounts>)

Godovoy otchet AO NK «Kazakhstan Temir zholy» [Annual report of JSC «NC Kazakhstan Temir Zholy»], (2016)

European 2020: Strategy for smart sustainable and inclusive growth, European Commission, Brussels. Access mode: (<http://eulaw.ru/content/307>)

Intelligent transport system- European Commission, available at the network address: (https://ec.europa.eu/transport/themes/its_en)

Kasymbek Zh.M. (2018) Doklad na respublikanskom soveshanii po voprosam povysheniya effektivnosti transportno-logisticheskoy infrastruktury [Report at the Republican meeting on improving the efficiency of transport and logistics infrastructure]. Astana, access mode: (<https://www.zakon.kz/4901239-doklad-kasymbek-zh-m-na-respublikanskom.html>)

Logistics- Times of Central Asia, available at the network address: (<https://www.timesca.com>)

Logistics Performance Index. Access mode: (<http://www.worldbank.org/http://lpi.worldbank.org/international/global/2014>)

UK Department of Transportation. (2018) available at: (<https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-transport>)

Nerush Yu.M. (2016) Uchebnik dlya akademicheskogo bakalavriata: Transportnaya logistika [Textbook for academic baccalaureate: Transport logistics]. Moscow – Publisher: Yurayt, p – 215.

Nazarbayev N. A. (2015). Plan natsii – 100 shagov po realizatsii pyati institutsional'nyh reform [Nation Plan – 100 Steps to Implement Five Institutional Reforms]. Access mode: (http://www.inform.kz/kz/plan-nacii-100-shagov-po-realizacii-pyati-institucional-nyh-reform-n-nazarbaeva_a2777943)

Nazarbayev N.A. (2012) «Strategiya «Kazakhstan-2050»: novyy politicheskiy kurs sostoyavshegosya gosudarstva» [«Strategy» Kazakhstan-2050»: a new political course of the state»].

Nazarbayev N.A. (2014) [«Nurly-Zhol – Way to the Future»].

АО НК «Kazakhstan Temir zholy» [JSC NC «Kazakhstan Temir Zholy»]. Access mode: (<http://www.railways.kz/en/node/11216>)

Novye vozmozhnosti razvitiya v usloviyah chetvertoy promyshlennoy revolyutsii [New opportunities for development in the conditions of the fourth industrial revolution], (2018). Access mode: (<https://www.zakon.kz/4901239-doklad-kasymbek-zh-m-na-respublikanskom.html>)

Otchet po razvitiyu transportnoy infrastruktury Soyuz transportnikov Kazakhstana «KAZLOGISTICS» [Report on development of transport infrastructure Sustainable transport engagements in Kazakhstan «KAZLOGISTICS»], (2015)

Osnovnye pokazateli raboty transporta v RK [Main indicators of transport in the Republic of Kazakhstan] (2017). Committee of the RK on Statistics. – Astana. Access mode:(www.stat.gov.kz)

Official resource of the European Union, available at the network address: (<http://europa.eu/>)

Soz transportnikov Kazakhstana [Union of Transporters of Kazakhstan]. Accessibility mode: (<http://kazlogistics.kz/ru/>)

Инна Хан

к.э.н., проректор НИР, Университет Мирас, Казахстан, г. Шымкент,
e-mail: han.i@miras.edu.kz

СОЗДАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ ВУЗА

В условиях формирования инновационной экономики главным фактором развития субъектов экономики становится интеллектуальный потенциал. Изменение роли знаний в социально-экономическом развитии требует фундаментального изменения функции социального института образования в материальном и духовном воспроизводстве условий жизни общества и человека. Сочетание возможностей отдельных субъектов и научно-педагогических коллективов в реализации образовательной, научной и инновационной деятельности определяет интеллектуальный потенциал вузов, а также способствует развитию и формированию эффективной инвестиционной политики на отдельных предприятиях, в организациях и учреждениях. Одной из основных задач регионального развития и страны в целом является создание и развитие такой организационно-функциональной модели вуза, которая позволяла бы управлять процессом адаптации образования и науки в формирующейся конкурентной среде. Именно в такой среде под влиянием внутренних и внешних факторов должен формироваться интеллектуальный потенциал современного вуза, в единстве его культурной, образовательной, научной и инновационной составляющих. Механизм управления интеллектуальным потенциалом вузов должен быть основан на взаимодействии внешних и внутренних факторов их текущей деятельности, влияющих на конкурентоспособность учебных заведений высшего профессионального образования на рынке образовательных услуг.

Ключевые слова: модель, предпринимательство, интеллектуальный потенциал, образование, механизм, инновации.

Inna Khan

Candidate of Economic Sciences, Vice Rector, Miras University, Kazakhstan, Shymkent, e-mail: han.i@miras.edu.kz

Creation of organizational-functional and economic models of the university

In the conditions of formation of innovative economy, the main factor of development of subjects of the economy is the intellectual potential.

The change in the role of knowledge in social and economic development requires a fundamental change in the function of the social institution of education in the material and spiritual reproduction of the living conditions of society and man.

The combination of the capabilities of individual subjects and scientific and pedagogical teams in the implementation of educational, scientific and innovative activities determines the intellectual potential of higher education institutions, and contributes to the development and formation of an effective investment policy at individual enterprises, organizations and institutions. One of the main tasks of regional development and the country as a whole is the creation and development of such an organizational and functional model of the university that would allow managing the adaptation of education and science in the emerging competitive environment. It is in such an environment, under the influence of internal and external factors, the intellectual potential of a modern university, in the unity of its cultural, educational, scientific and innovative components

The mechanism for managing the intellectual potential of universities should be based on the interaction of external and internal factors of their current activities that affect the competitiveness of educational institutions of higher professional education in the market of educational services.

Key words: model, entrepreneurship, intellectual potential, education, mechanism, innovations.

Инна Хан

э.ғ.к., Мирас университетінің ҒЗЖ проректоры, Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: han.i@miras.edu.kz

ЖОО-ның ұйымдастырушылық-функционалдық және экономикалық модельдерін құру

Инновациялық экономиканы қалыптастыру жағдайында экономиканың субъектілерін дамытудың негізгі факторы – зияткерлік әлеует. Әлеуметтік-экономикалық дамудағы білім рөлінің өзгеруі қоғамның және адамның өмір сүру жағдайларын материалдық және рухани түрде жаңғыртуда әлеуметтік білім беру мекемесінің қызметін түбегейлі өзгертуді талап етеді. Жеке-леген пәндер мен ғылыми-педагогикалық құрамының білім беру, ғылыми және инновациялық қызметті жүзеге асырудағы мүмкіндіктерін үйлестіру жоғары оқу орындарының интеллектуалды әлеуетін айқындайды, сондай-ақ жеке кәсіпорындарда, ұйымдарда және мекемелерде тиімді инвестициялық саясатты қалыптастыруға және дамытуға ықпал етеді. Өңірлік дамудың және тұтастай еліміздің басты міндеттерінің бірі ЖОО-ның қалыптасқан бәсекелестік ортада білім мен ғылымға бейімделуіне мүмкіндік беретін осындай ұйымдық және функционалдық моделін құру және дамыту болып табылады. Ішкі және сыртқы факторлардың, қазіргі заманғы университеттің интеллектуалдық әлеуетінің, оның мәдени, білім беру, ғылыми және инновациялық құрамдас бөліктерінің ықпалында осындай ортада көрсетіледі. Жоғары оқу орындарының интеллектуалдық әлеуетін басқару тетігі білім беру қызметтері нарығындағы жоғары кәсіби білім беру мекемелерінің бәсекеге қабілеттілігіне әсер ететін ағымдағы қызметтің сыртқы және ішкі факторларының өзара әрекеттестігіне негізделуі тиіс.

Түйін сөздер: модель, кәсіпкерлік, зияткерлік әлеует, білім, механизм, инновация.

Введение

В условиях быстрых изменений и ускорения глобализационных процессов главным фактором, ресурсом и источником роста современной экономики выступают знания. Обмен, распространение и использование знаний становятся приоритетным направлением инновационного развития экономики.

На фоне высоких темпов инновационного развития все более актуализируется проблема формирования и эффективного использования интеллектуального потенциала субъектов экономики, определяемого общим уровнем развития образования, науки и культуры (Акинфеева Е.В., 2013:12 с.; Дежина И.Г., 2008 г.:с.22, Дж. Альтбаха, 2012: 416 с.).

Особую значимость данная проблема приобретает при разработке программ социально-экономического развития регионов страны, которые все более и более становятся субъектами конкурентных отношений. Решающее значение имеет признание новых моделей ВУЗа не только как фактора экономического роста, но и как фактора роста благосостояния населения регионов страны.

В связи с этим возрастает необходимость в обосновании и разработке современных концептуальных подходов и практических рекомендаций по управлению новыми моделями ВУЗа и созданию условий для их наиболее эффективной и полной реализации. В целом актуальной представляется разработка работоспособных

механизмов управления интеллектуальным потенциалом, функционирующих на основе оценок его эффективности и обеспечивающих поступательное и устойчивое развитие региона с учетом реалий экономического развития.

Материалы и методы

На современном этапе недостаточно исследованными остаются вопросы создания организационно-функциональных и экономических моделей ВУЗа; регионального и межрегионального анализа состояния интеллектуального потенциала; отсутствует обобщенная картина состояния высшей школы и тенденций ее развития в условиях инновационной экономики.

История университетского образования насчитывает несколько столетий, в течение которых оно убедительно продемонстрировало свою жизнеспособность, способность к изменениям, содействию преобразованиям и прогрессу в обществе (Дьюи Д., 1907:с.7; Захаров И.В., 1994: с.52). Первые университеты возникли в Европе в XI – XII веках и давали в основном гуманитарное образование. Несмотря на то, что образование только начинало приобретать свою популярность в обществе, выпускники первых факультетов (искусств, юридического, богословского, медицинского) уже помогали решать основные государственные задачи: участвовали в управлении государством и поддержании правопорядка, обеспечивали развитие духовной жизни общества и здравоохранения.

Первые университеты возникли в XII-XIII в.в. в Европе. Они сочетали в себе, вернее органично впитали в себя, основные тенденции развития европейского общества того времени: с одной стороны, тенденцию либерального развития человека, его стремления к свободе духа, высочайшей культуре, а с другой – необходимость обучения практической, преобразующей реальность деятельности, основывающейся на единстве естественнонаучного, социального и гуманитарного знания.

Первые университеты представляли собой социальные институты, которые уже тогда смогли объединить, казалось бы, не очень близкие по значению (смыслу) феномены: либерализм и утилитаризм (Кларк Б. Р., 2011: 240 с; Мархл М., 2013: с. 1-13; Певзнер М.Н., 2013: с.25). И это стало возможным благодаря уникальности такой образовательной организации, как университет, своеобразие которой состояло в многоплановости, многоаспектности соединения, казалось бы, не соединимого, в том числе и профиле подготовки выпускников. Так, например, среди знаменитых выпускников Венского университета, являющегося одним из старейших в Европе – третьим после Карлова университета в Праге и Ягеллонского университета в Кракове, были основоположник генетики Грегор Мендель, социалист Карл Каутский и композитор Густав Малер.

Анализ немецкой, английской, австрийской моделей университетского образования показывает своеобразие диалектики взаимодействия в них идей либерализма и прагматизма, доминирование то либеральных, то прагматических идей, обусловленное особенностями развития страны в конкретный исторический период. Во многом это своеобразие определялось господствующими в то время представлениями об образованности человека, идеал которой описан в работах античных философов (Аристотеля, Платона, Сократа). Вот почему первые университеты считались классическими: в смысле «изначально выступающими в роли образца, мерила для сравнения».

С самого начала университеты и университетское образование не имели ярко выраженных национальных традиций и направленности (Панькова Н.М., 2016: с.12). У истоков современного университетского образования лежат две противоположные тенденции: одна – нацеленность на получение и тиражирование знаний; другая – стремление получить практическую высококласную, профессиональную подготов-

ку. Эти две тенденции дали начало двум основным теориям развития университета: теории либерального и теории утилитарного образования.

Сторонники либерального образования, направленного на формирование духовно-свободной личности на основе изучения классической литературы, считали, что культурно человек может развиваться независимо от изменений в обществе. Поэтому образование должно быть направлено на потребности отдельной личности, а не общества в целом. Других взглядов придерживались утилитаристы. Они на первый план выдвигали полезность образования. Система образования должна быть доступна всем и решать насущные социальные проблемы, но не обязательно развивать внутренний мир отдельной личности.

Обзор литературы

Споры утилитаристов и сторонников утилитарного образования продолжались несколько веков и только в XIX веке благодаря реформам В.фон Гумбольдта в теории университетского образования была сделана попытка объединить взгляды оппонентов, соединить потребности общества и отдельной личности в процессе получения образования (Петрова, Г.И., 2010: с.164, Родачин В.М., 2017: № 4(34) с.128). С этого времени роль и значение высшего образования еще больше возрастают, оно становится не просто знанием отдельных людей, а начинает приносить пользу всему обществу. Новая модель университетского образования, соединяющая собственно обучение с научными исследованиями, просуществовала с некоторыми изменениями почти два века – до конца 1990-х годов.

Возникновение «идеальной», классической модели университетского образования связывают с открытием в 1810 году Берлинского университета (Рубин Ю.Б., 2011: с.4). В основу новой модели университетского образования были положены три принципа. Первый состоял в отрицании примитивного утилитарного взгляда на образование, когда знания ценятся лишь с практической точки зрения. Второй – предостерегал от засилья опытной (эмпирической) науки, которое противодействовало фундаментальному теоретическому познанию. Наконец, третий принцип утверждал господство гуманитарного образования, без которого не может быть образованной личности (Захаров И.В., 1994: с.52).

Основу гумбольдтской модели университета составили идеи немецкой классической филосо-

фии от Канта и Фихте до самого фон Гумбольдта (Тараканов В.В., 2007: с.5). Возникновение новой модели происходило одновременно с подъемом национальных стремлений и повышением значения государства в XIX веке. Между властью и знанием сложилась договоренность.

Ученые желали иметь разрешенные государством беспрецедентные институциональные возможности. В свою очередь государство предъявляло требование к университетам поддерживать национальную культуру, помогать в формировании национальных символов, личности граждан своего государства (Ицковиц Г., 2011). Поэтому в основе формирования «идеальной модели» университета лежит союз между знанием и властью.

Появление любой модели университета всегда обусловлено определенными причинами. Гумбольдтовская модель оказалась столь востребованной в XIX–XX вв. потому, что, с одной стороны, она наиболее полно отражала универсальную «идею университета», основанную на вневременных и общенациональных принципах и задачах; а с другой – представляла университет как решающий фактор формирования каждой конкретной нации: ее духа и культуры.

«Идеальная модель» университета – это, прежде всего, культурно-историческая модель, согласно которой университет зависит от социокультурного окружения. Общество и культура, в которых возникает университет, определяют его форму, задачи, функции, предъявляет определенные требования (Ицковиц Г., 2010: с.238; Ицковиц Г., 2011: с.47.; Шульте П., 2014.: с. 78-82).

С одной стороны эффективное функционирование новой модели университета, и изменения социально-экономических и политических тенденций в государстве и мире позволили изменить место и роль университета. Со второй половины XX века начинает осознаваться решающая роль университетского, высшего (третичного) образования как фундаментального фактора военного могущества, политического успеха, механизма решения внутренних и геополитических проблем в условиях биполярного мира.

С другой стороны, изменения в обществе не могли оставить без изменения саму модель университета. Еще в начале 50-х годов прошлого века А.Вебер подчеркивал количественные и качественные различия современного ему университета и «идеальной», гумбольдтской модели (Элсон Дж., 1993: с. 14; Шульте П., 2004: с.241). В середине прошлого века центральными стано-

вятся проблемы перегрузки профессиональным обучением, разрастания университетов в огромные организации при отсутствии соответствующего пополнения преподавательского состава. Причину этих проблем А.Вебер видит в изменении исторического положения в эпоху господства масс (Прохоров А.В., 2015: с. 14-17; Высшее образование в Европе, 2004: с.241-243). Поэтому главными задачами университетского управления в это время становятся сближение университета с исторической ситуацией, сохранение в действительно революционной новой ситуации университета с его прежними принципами и идеями, придание ему в новой ситуации нового образа, исходя из центра модифицированного формирования личности.

В середине прошлого века университеты смогли пройти свой путь адаптации к новым условиям социокультурной реальности, прежде всего через процессы дифференциации (Константинов Г.Н., 2007: с. 49-62; Кларк Б.Р., 2005: с. 2-3.). Одновременно с этим во многих странах мира произошла примечательная диверсификация систем высшего образования. Появление наряду с традиционными университетами множества учреждений нового типа – технических институтов с более короткими программами поствторичного образования, местных колледжей, политехникумов, центров дистанционного обучения – создало новые возможности для удовлетворения растущего общественного спроса. Под влиянием социальных изменений на Западе сформировались три вида систем высшего образования:

- унитарные системы, включающие только университеты;
- бинарные системы университетского и не-университетского образования;
- тернарные системы, в которые входят университеты/ колледжи, политехнические институты/ краткое послесреднее образование (Байденов В.И., 2002: с.63).

Прежняя логика систем и структур перестала работать в новых реалиях. То, что было явным преимуществом, теперь обращается в свою противоположность. Фундаментальная научная подготовка и высокий уровень культуры, гарантированные западной моделью университета, представляются слишком затратными и избыточными в век прикладников и прагматиков. Прочные знания никому не нужны, так как всякое знание быстро устаревает. Семейные и общинные ценности, превозносимые восточноазиатской моделью, часто приводят к «клано-

вому капитализму» и становятся тормозом в развитии современной экономики. Налицо кризис обеих моделей, усиливающийся тем, что университет как таковой перестал в конце XX в. быть лидером в трансляции знаний. Эту функцию в большей степени взяли на себя электронные средства массовой информации.

В поисках модели университета, наиболее эффективной в условиях глобализации, технологизации и сетевизации современного общества, западноевропейские и восточноазиатские национальные системы высшего образования обратили свой взор в сторону США.

Американская модель университета формировалась позже, в XVII – XIX веках. В основу этой модели были взяты идеи либерализма, представленные в работах Т. Веблена и А. Флекснера, и концепция прагматизма, учитывающая потребности человека в самосовершенствовании как условия его выживания (работы У. Джемс, Д. Дьюи, Ч. Пирс и др.). При этом логика рассуждений теоретиков прагматизма была такова: «если выжить – полезно, следовательно, то, что ведет к выживанию, тоже полезно, а сам путь к выживанию – истинный. Поэтому истина – это то, что работает и оплачивается» (Панькова Н.М., 2016: с. 12). С прагматической точки зрения такая логика была удобна тем, что одобряла разные каналы (условия) выживания: от посещения церкви до умения делать деньги. Идея прагматизма была положена в основу американского либерального мышления и теории прогрессивного обучения. Сторонники этой теории, в частности Д. Дьюи, в качестве основного понятия своего философского обоснования ввел универсальное понятие «опыт», используя и более конкретное понятие – «проблематическая ситуация».

Результаты и рассуждения

Идеи прагматизма в первой половине XX в. внедрялись не только в систему высшего образования США, но и школьного. По мнению Д. Дьюи, вся деятельность школы должна быть направлена на формирование мышления учащегося, в основе которого лежит его личный опыт и практическая деятельность. «Успехи знаний, приобретенных на школьных предметах, – писал он, – не выдерживают ни малейшего сравнения с развитием внимания и силы суждений, которые приобретаются в работе, имеющей реальный мотив и реальные цели».

Здесь важно заметить, что когда мы говорим о какой-либо модели (западной, восточной или

американской) в единственном числе, то делаем это весьма условно, так как каждая из них предполагает наличие вариантов. В частности, американская модель наиболее известна в двух вариантах: «предпринимательский университет» и «исследовательский университет мирового класса». Обратившись снова к Зигмунту Бауману, можно сказать, что оба этих варианта стали результатом того, что в США «высшее образование было выставлено на фондовой бирже и его исключительные свойства были перерегулированы и приватизированы».

По мнению американского исследователя Джона Элсона, «чтобы оправдать свой статус «слуг общества», вузы под нажимом общественности должны пересмотреть свои учебные программы, придав им менее теоретический и более прикладной характер в подготовке студентов для будущей карьеры. Большой упор в этой связи будет делаться не только на науку и технику, но и этику, особенно в учебных курсах для студентов, специализирующихся не по химии и инженерному делу, а в гуманитарных областях, где тоже нужна определенная научная осведомленность» (Петрова, Г.И., 2010: с.164). Таким образом, из приведенной цитаты следует, что в американской модели университета XXI века усиливаются прикладные (прагматические) характеристики.

Университет XXI века, будучи сложной самоорганизованной системой, должен соединить в себе фундаментальное образование и исследовательский процесс как основные характеристики классического университетского образования, отстаиваемые в либеральных образовательных концепциях, и прагматический подход, усиливающий практикоориентированную направленность вуза и трансформирующий его традиционные структуры в структуры предпринимательские. В этих структурах уже в рамках вуза формируются высококвалифицированные специалисты, востребованные на рынке труда, который предъявляет все больше требований не только к теоретическим знаниям претендента, но и наличию опыта. Трансформация моделей современного университета вносит существенные коррективы в его структуру, оказывает влияние на содержание университетского образования, формы и методы (технологии) обучения (Дьюи Д., 1907: с.7).

Университет предпринимательского типа, пишет американский педагог и исследователь Бертон Кларк, функционирует за счет многоканального финансирования, обеспечиваемого

самостоятельным поиском источников средств в рамках правового поля (Захаров И.В., Ляхович Е.С., 1994: с.52). Он вынужден постоянно инициировать всё новые и новые виды деятельности, трансформировать внутреннюю среду и модифицировать взаимодействия с внешней средой. Наиболее успешные университеты такого типа, как правило, являются соучредителями новых компаний – стартапов и ориентируются прежде всего на прикладные исследования и производство инноваций. Они отличаются от коммерческих предприятий тем, что целью здесь является не максимизация прибыли, а получение средств, необходимых для их дальнейшего развития.

На рубеже XXI в. начали развиваться процессы, в дальнейшем существенно изменившие основной вектор мирового экономического развития и сформировавшие экономику нового типа (инновационную экономику), в которой решающую роль стали играть знания, а «производство знаний» превратилось в источник новых форм организации бизнеса и экономического роста (Дьюи Д., 1907: с.7). Наиболее полное воплощение идея инновационной экономики получила в концепции «тройной спирали», а модель такого инновационного развития – в модели «тройной спирали» (Ицковиц Г., 2011: с.19). В настоящее время лишь немногие развитые страны вступили на такой инновационный путь развития.

В последнее время в научной литературе стали появляться работы, посвященные как проблемам формирования модели «тройной спирали» в целом, так и ее отдельных элементов, в частности, проблемам развития предпринимательских и корпоративных институтов (Элсон Дж., 1993: с.14).

Этим институтам уделяется особенное внимание в силу ряда причин, связанных с проведением реформ высшего образования, необходимостью повышения конкурентоспособности вузов и их международных рейтингов, коммерциализации научных разработок, необходимостью перехода к инновационной модели развития (Дежина И.Г., Киселева В.В., 2008: с.27; Рубин Ю.Б., 2011: с.59; Акинфеева Е.В., 2013: с.56).

В отличие от классических вузов, предпринимательские университеты совмещают преподавательскую, научно-исследовательскую и предпринимательскую деятельность и получают от нее доход, а также имеют в своей структуре объекты инновационной инфраструктуры. Тем самым университет выстраивает модели подготовки специалистов, которые нацелены, с од-

ной стороны, на подготовку и выпуск поколений инноваторов, а с другой – на производство инновационных идей и продуктов для разных отраслей экономики.

Напомним, что термин «предпринимательский университет» в научный оборот ввел Б. Кларк, сформулировав в 1998 г. его основные характеристики:

- 1) усиление управленческого ядра университета;
- 2) расширение связей с группами и организациями за пределами вуза;
- 3) диверсификация источников финансирования;
- 4) стимулирование предпринимательской активности подразделений вуза;
- 5) развитие всеобъемлющей предпринимательской культуры.

Предпринимательский университет необходимо рассматривать как организацию, принявшую «предпринимательский» способ управления и формирующую внешние и внутренние связи с учетом внутренних ресурсов для продолжения и развития уставной деятельности.

Иными словами, получение прибыли (предпринимательского дохода) не запрещается, а приветствуется, но основная задача – это развитие предпринимательской культуры. Кроме того, задачами такого университета являются: управление вузом с использованием мирового опыта передовых университетов; формирование объектов инновационно-предпринимательской инфраструктуры; расширение финансовых источников и инструментов управления и использование их для собственного развития; формирование зависимости оплаты труда основного профессорско-преподавательского состава от результатов их деятельности, в том числе в направлении развития предпринимательства (создание совместных с вузом малых предприятий, выполнение перспективных для внедрения научно-исследовательских проектов и т.д.). Дополнительно основы предпринимательской деятельности должны присутствовать в большинстве программ обучения специалистов вуза и в программах повышения квалификации (Акинфеева Е.В., 2013: с.110).

По мнению ведущих экономистов под «предпринимательской организацией» применительно к университету понимают: 1) организацию, базирующуюся в своей деятельности на целевой инновации и способную работать в условиях риска и динамичного спроса; 2) экономически эффективную организацию, занимающуюся прибыль-

ной деятельностью и опирающуюся в первую очередь на свои собственные возможности; 3) либеральную организацию с гибким сетевым построением; 4) организацию, в которой ключевыми факторами являются люди, группы и их компетентность, а их деятельность основана на балансе выгоды и риска; 5) организацию, руководство которой максимально делегирует права и ответственность исполнителям; 6) организацию, которая повернута лицом к потребителю и позволяет своевременно и гибко реагировать на изменение его требований (Акинфеева Е.В., 2013: с.56).

Одной из основных задач государственной политики в сфере модернизации системы высшего профессионального образования в Казахстане является создание организационно-функциональных и экономических моделей вуза как предприятия, работающего в рыночных условиях. Предпринимательская деятельность как наиболее активная и творческая форма бизнеса является инновационным процессом. Вузы получили возможность стать центрами инновационной активности и предпринимательства в экономике регионов и Казахстана в целом, способными генерировать идеи, доводить их до коммерциализации на внутреннем и внешнем рынках.

Современная парадигма экономики, основанной на знании, предполагает формирование качественно нового, постоянно меняющегося рынка интеллектуального труда. Университеты должны адекватно реагировать на вызовы внешней среды, удовлетворять одновременно социальным запросам общества и требованиям рынка. Их ответом на рост потребности в высшем образовании и повышение

требований рынка труда к качеству подготовки специалистов в условиях сокращения финансирования является становление и развитие их как субъектов рыночных отношений.

Связующим звеном между образованием, наукой, производством и инновациями, с одной стороны, и рынком, коммерциализацией всех видов деятельности – с другой, являются университетские комплексы (УК), создаваемые вузами. Процесс формирования УК в значительной степени зависит от типа базового высшего образовательного учреждения.

Рассмотренные преобразования, протекающие в университетах, их опыт в направлении инновационной деятельности и предпринимательства представляют научный и практический интерес для университетов Казахстана.

Целью создания в Казахстане университетов предпринимательского типа должна стать подготовка будущих предпринимателей, способных работать в реальном секторе экономики, уметь рисковать, проявлять новаторство и инициативу, нести ответственность за принятые решения.

Предпринимательская активность вузов должна проявляться во всех видах деятельности, от оказания образовательных услуг до обеспечения собственного эффективного функционирования, предполагать создание адекватной организационной структуры и способа управления. Необходимым является выбор направлений дальнейшего развития вузов с учетом региональных особенностей, разработка экономического механизма преобразования университета в «предпринимательскую организацию», позиционирующую себя в регионе.

Литература

- Акинфеева Е.В., Голиченко О.Г. Институты производства знаний и процессы функционирования технопарков // Экономическая наука современной России, №1 (60), 2013, с.12.
- Байденко В.И. Болонский процесс: структурная реформа высшего образования Европы. – М., 2002. – С.63.
- Водичев Е. Исследовательские университеты США: анализ особенностей и приоритетов развития в контексте реформирования российской университетской системы.// webcache.googleusercontent.com
- Гельманова З.С., Бутрин А.Г., Гарт Н.А. Предпринимательский университет, в контексте взаимодействия «тройной спирали» // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 7-3. – С. 444-449.
- Голиченко О.Г., Клейнер Г.Б., Самоволева С.А. Анализ реализации основных направлений государственной инновационной политики в России (2002-2010 гг.). – М.: ЦЭМИ РАН, 2011.
- Дежина И.Г., Киселева В.В. Государство, наука и бизнес в инновационной системе России. – М.: ИЭПП, 2008. – С.22.
- Дорога к академическому совершенству. Становление исследовательских университетов мирового класса / Под редакцией Филиппа Дж. Альтбаха и Джамии Салми / Пер. с англ. – М.: Изд-во «Весь мир», 2012. – 416 с.
- Дьюи Д. Школа и общество. Перевод с англ.яз. / Д. Дьюи. – М., 1907. – С.7.
- Захаров И.В., Ляхович Е.С. Миссия университета в европейской культуре. – М., 1994. – С.52.

- Кларк Б. Р. Создание предпринимательских университетов: организационные направления трансформации [Текст] / пер. с англ. А. Смирнова. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2011. – 240 с.
- Мархл М., Паусист А. Методология оценки третьей миссии университетов // Непрерывное образование: XXI век. – 2013. – Выпуск № 1. – С. 1-13.
- Певзнер М.Н., Петряков П.А. Новое общественное управление в вузах Германии: путь к автономии или утрата академических традиций? // Непрерывное Образование: XXI век, №3, 2013, с.25.
- Панькова Н.М. Университет инновационного типа: комплементарность либерализма и прагматизма в образовании [Текст]: автореферат дис. ... канд. филос. наук / Н.М. Панькова. – Томск: Изд-во Нац. иссл. Томск. политех. ун-та, 2016. – С. 12
- Петрова, Г.И. Классический университет в неклассическое время / Г.И. Петрова. – Томск: Изд-во НТЛ, 2010. – 164 с.
- Родачин В.М. Эволюция миссии вузов и вузовской науки: история и современность // Universum: Общественные науки: электрон. научн. журн. 2017. № 4(34), с.128.
- Рубин Ю.Б. Высшее образование в России: качество и конкурентоспособность // МФПА, 2011, с.4.
- Тараканов В.В. Модернизация системы университетского управления: зарубежный опыт // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3: Экономика. Экология. Выпуск 11, 2007, с.5.
- Ицкович Г. ДНК инновационного развития. ОПЕК.ru // Экспертный портал Высшей школы экономики. www.opек.ru/1335337.html.
- Ицкович Генри. Тройная спираль. Университеты – предприятия – государство. Инновации в действии / Пер. с англ, под ред. А.Ф. Уварова. – Томск: Изд-во Томск. гос. ун-та систем упр. и радиотехники, 2010. – 238 с.
- Ицкович Г. Модель тройной спирали // Инновационная Россия, №4, 2011, с.47.
- Шульте П. Внебюджетное финансирование и взаимоотношения между высшим образованием, промышленностью и обществом // Высшее образование в Европе. – 2014. – № 2. – С. 78-82.
- Элсон Дж. Университеты будущего. Администраторы и специалисты пересматривают концепцию высшего образования в США: уже прорисовываются контуры университета XXI века / Дж. Элсон // Америка. Специальный выпуск об американских университетах. – 1993, № 442. – С. 14.
- Шульте П. Предпринимательский университет: стратегия институционального развития // Высшее образование в Европе. 2004. Vol. 29. № 2, с.241.
- Гельзенкирхендеклязия об институциональном предпринимательском управлении и предпринимательских исследованиях в области высшего образования в Европе // Высшее образование в Европе. 2004. Vol. 29. № 2. С. 241-243.
- Прохоров А.В. Рыночная логика становления современных режимов образования // Философские традиции и современность, 2015, № 2 (8), с. 14-17.
- Константинов Г.Н., Филонович С.Р. Что такое предпринимательский университет // Вопросы образования – Образовательные исследования, 2007, вып. 1, стр. 49-62.
- Кларк Б.Р. Характер Entre-Preneurial University // Международное высшее образование, 2005, вып. 38, с. 2-3.

References

- Akinfeeva E.V., Golichenko O.G. (2013) Instituty proizvodstva znanij i processy funkcionirovanija tehnoparkov [The institutes of knowledge production and the functioning of technoparks] // Economic Science of Modern Russia, No. 1 (60), p. 12.
- Bidenko V.I. (2002) Bolonskij process: strukturnaja reforma vysshego obrazovanija Evropy [Bologna process: structural reform of higher education in Europe]. M., p.63
- E. Vodichev. U.S. Issledovatel'skie universitety SShA: analiz osobennostej i prioritov razvitija v kontekste reformirovanija rossijskoj universitetskoj sistemy [Research universities: analysis of features and development priorities in the context of reforming the Russian university system]. // webcache.googleusercontent.com
- Gelmanova Z.S., Butrin A.G., Garth N.A. (2016) PREDPRINIMATEL'SKIJ UNIVERSITET, V KONTEKSTE VZAIMODEJSTVIJA «TROJNOJ SPIRALI» [UNIVERSITY OF ENTERPRISES, IN THE CONTEXT OF INTERACTION OF THE «TROPICAL SPIRAL»] // International Journal of Applied and Fundamental Research. No. 7-3. – p. 444-449
- Golichenko O.G., Kleiner GB, Samovoleva S.A. (2011) Analiz realizacii osnovnyh napravlenij gosudarstvennoj innovacionnoj politiki v Rossii (2002-2010 gg.) [Analysis of the implementation of the main directions of the state innovation policy in Russia (2002-2010)]. Moscow: CEMI RAS.
- Dezhina I.G., Kiseleva V.V. (2008) Gosudarstvo, nauka i biznes v innovacionnoj sisteme [State, science and business in the innovation system of Russia]. Moscow: IET, p.22.
- (2012) Doroga k akademicheskomu sovershenstvu. Stanovlenie issledovatel'skih universitetov mirovogo klassa [The road to academic excellence. Formation of world-class research universities] / Edited by Philip J. Altbah and Jamil Salmi / Transl. with English. – Moscow: Izd-vo All World, 416 p.
- Dewey D. (1907) Shkola i obshchestvo [School and Society]. Translated from English. / D.Dewey. – M., P.7.
- Zakharov I.V., Lyakhovich E.S. (1994) Missija universiteta v evropejskoj kul'ture [Mission of the University in European Culture]. M., P.52
- Clark B.R. (2011) Sozdanie predprinimatel'skih universitetov: organizacionnye napravlenija transformacii [The creation of entrepreneurial universities: organizational directions of transformation] [Text] / Per. with English. A. Sмирнова. – Moscow: Izd. house Gos. University – Higher School of Economics, 240 p.
- Marhl M., Pausist A. (2013) Metodologija ocenki tret'ej missii universitetov [Methodology for assessing the third mission of universities] // Continuing Education: XXI century. Issue No. 1. – P. 1-13.

Pevzner M.N., Petryakov P.A. (2013) *Novoe obshchestvennoe upravlenie» v vuzah Germanii: put' k avtonomii ili utrata akademicheskikh tradicij?* [New Public Administration «in German universities: the path to autonomy or the loss of academic traditions?】 // *Continuing Education: XXI century*, No. 3,

N.M. Pankova (2016) *Universitet innovacionnogo tipa: komplementarnost' liberalizma i pragmatizma v obrazovanii* [University of innovative type: complementarity of liberalism and pragmatism in education] [Text]: the abstract of the dis. ... cand. philos. Sciences / N.M. Pankov. – Tomsk: Publishing house Nat. study. Tomsk. polit. Univ., P. 12

Petrova, G.I. (2010) *Klassicheskij universitet v neklassicheskoe vremja* [Classical University in the non-classical time] / G.I. Petrova. – Tomsk: Publishing house of NTL, 164 p.

Rodachin V.M. (2017) *Jevoljucija missii vuzov i vuzovskoj nauki: istorija i sovremennost'* [Evolution of the mission of universities and university science: history and modernity] // *Universum: Social Sciences: electron. Scientific. Journal*. No. 4 (34), p.128.

Rubin Yu.B. (2011) *Vysshee obrazovanie v Rossii: kachestvo i konkurentosposobnost'* [Higher education in Russia: quality and competitiveness]. MFBA, p.4.

Tarakanov V.V. (2007) *Modernizacija sistemy universitetskogo upravlenija: zarubezhnyj opyt* [Modernization of the system of university management: foreign experience] // *Bulletin of Volgograd State University. Series 3: The Economy. Ecology*. Issue 11, p.5.

Itskovits G. *DNK innovacionnogo razvitija* [DNA of innovative development]. OPEC.ru. Expert portal of the Higher School of Economics. www.opec.ru/1335337.html.

Itskowitz Henry (2010) *Trojnaja spiral'*. *Universitety – predprijatija – gosudarstvo. Innovacii v dejstvii* [Triple helix. Universities – enterprises – the state. Innovations in action] / Trans. with English, ed. A.F. Uvarov. – Tomsk: Publishing house Tomsk, state. University of Management Systems. And radio electronics, 238 p.

Itskovich G. (2011) *Model' trojnoj spirali* [The model of the triple helix] // *Innovative Russia*, №4, p.47.

Schulte P. (2014) *Vnebjudzhnetnoe finansirovanie i vzaimootnoshenija mezhdu vysshim obrazovaniem, promyshlennost'ju i obshchestvom* [Extrabudgetary funding and the relationship between higher education, industry and society] // *Higher education in Europe*. No. 2. – P. 78-82.

Elson J. (1993) *Universitety budushhego. Administratory i specialisty peresmatrivajut koncepciju vysshego obrazovanija v SShA: uzhe prorisovyvajutsja kontury universiteta XXI veka* [Universities of the future. Administrators and specialists are reviewing the concept of higher education in the US: the contours of the University of the XXI century are already being drawn] / J.Alson / *America. A special issue about American universities*. No. 442. – P. 14.

Schulte P. (2004) *Rynohnaja logika stanovlenija sovremennyh rezhimov obrazovanija* [The Entrepreneurial University: a Strategy for Institutional Development] // *Higher Education in Europe*. Vol. 29. № 2, p.241.

(2004) *Gel'zenkirhendeklaracija ob institucional'nom predprinimatel'skom upravlenii i predprinimatel'skih issledovanijah v oblasti vysshego obrazovanija v Evrope* // *Vysshee obrazovanie v Evrope* [The Gelsenkirchendeclaration on Institutional Entrepreneurial Management and Entrepreneurial Studies in Higher Education in Europe] // *Higher Education in Europe*. 2004. Vol. 29. № 2. P. 241-243.

Prokhorov A.V. (2015) *Rynohnaja logika stanovlenija sovremennyh rezhimov obrazovanija* [Market logic of the formation of modern education regimes]. *PHILOSOPHICAL TRADITIONS AND MODERNITY*, no. 2 (8), p. 14-17.

Konstantinov G.N., Filonovich S.R. (2007) *Chto takoe predprinimatel'skij universitet* [What is an entrepreneurial university]. *Education Issues – Educational Research*, 2007, no. 1, pp. 49-62.

Clark B.R. (2005) *Harakter Entre-Preneurial University* [The nature of Entre-Preneurial University]. *International Higher Education*, no. 38, p. 2-3.

Шталь Т.В.¹, Рахимбекова А.Е.², Укубасова Г.С.³, Әмірбекұлы Е.⁴

¹д.э.н., профессор, Харьковского национального экономического университета им. Семена Кузнеця, Украина, г. Харьков, e-mail: shtaltv@gmail.com

²Ph.D, и.о. доцента, Казахстан, г. Астана, e-mail: rahim_asel@mail.ru

³Ph.D, к.э.н., профессор, Казахстан, г. Астана, e-mail: ukubasova_g@mail.ru

⁴д.э.н., профессор, Казахстан, г. Астана, e-mail: erjanbai@mail.ru

**ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЦЕПОЧКИ ДОБАВЛЕННОЙ СТОИМОСТИ
КАК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

Данная статья рассматривает вопросы, связанные с оценкой конкурентоспособности предприятий, в частности, нефтеперерабатывающей отрасли. Также в статье приведены задачи управления цепочкой добавленной стоимости, решение которых приведет к достижению основной цели предприятия, что повлечет за собой рост инвестиционной привлекательности и конкурентоспособности предприятия. В рыночной системе хозяйствования актуализируется проблема формирования такой цепочки создания стоимости продукта, которая, с одной стороны, позволяет предприятию повышать собственную экономическую эффективность, а с другой, не обременяет его выполнением несвойственных видов деятельности и не снижает эффекта специализации. Развитие рыночной экономики актуализирует проблему повышения конкурентоспособности казахстанских предприятий. При решении данной проблемы важной задачей является установление причин, препятствующих росту конкурентоспособности предприятий в отдельной отрасли промышленности. Достижение конкурентоспособности, а также — что еще важнее — продолжительное удержание конкурентных позиций, возможно лишь при такой организации производственно-сбытовых процессов, которая функционирует эффективнее, чем у конкурентов. В данной статье будет приведен анализ особенностей организации цепочки добавленной стоимости в компании, работающей в нефтедобывающей отрасли. Для рационального формирования цепочки создания стоимости продукта необходима оценка ее эффективности с целью максимизации результатов деятельности предприятия.

Ключевые слова: цепочка добавленной стоимости, инвестиционная привлекательность, конкурентоспособность промышленности.

Шталь Т.В.¹, Рахимбекова Ә.Е.², Укібасова Ф.С.³, Әмірбекұлы Е.⁴

¹Э.ғ.д., профессор, Украина, Харьков қ., e-mail: shtaltv@gmail.com

²Ph.D, Қазақстан, Астана қ., e-mail: rahim_asel@mail.ru

³Ph.D, э.ғ.к., профессор, Қазақстан, Астана қ., e-mail: ukubasova_g@mail.ru

⁴Э.ғ.д., профессор, Қазақстан, Астана қ., e-mail: erjanbai@mail.ru

Мәндік тізбекті өнеркәсіпте бәсекеге қабілеттілік факторы ретінде қамтамасыз ету

Бұл мақалада кәсіпорындардың, атап айтқанда, мұнай өңдеу саласының бәсекеге қабілеттілігін бағалауға байланысты мәселелер қарастырылады. Сондай-ақ, мақалада кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға әкелетін кәсіпорынның негізгі мақсаттарына қол жеткізуге әкелетін құн тізбегін басқарудың міндеттері сипатталған. Нарықтық экономика жағдайында, өнім құнының тізбегін қалыптастыру мәселесін өзекті бір жағынан, компания өзінің экономикалық тиімділігін жоғарылатуға мүмкіндік береді, ол, екінші жағынан, бұл ауыртпалығын ерекше қызмет түрлерін жүзеге асыру емес, және мамандандыру әсерін азайту емес. Нарықтық экономиканың дамуы қазақстандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату мәселесін өзектейді. Бұл мәселені шешуде, маңызды міндет нақты өнеркәсібіндегі кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін өсуіне жол бермеу себептерін анықтау болып табылады. Бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізу және, ең бастысы, ұзақ уақытқа бәсекелес

ұстанымдарды ұстап тұру бәсекелестерге қарағанда неғұрлым тиімді жұмыс істейтін өндірістік және маркетингтік процестерді ұйымдастырумен ғана мүмкін. Бұл мақала мұнай өнеркәсібінде жұмыс істейтін компания құндылық тізбегін ұйымдастыру ерекшеліктерін талдайды. Өнім құнының тізбегін ұтымды қалыптастыру үшін кәсіпорын қызметінің нәтижелерін барынша арттыру үшін оның тиімділігін бағалау қажет.

Түйін сөздер: құндылық тізбегі, инвестициялық тартымдылық, өнеркәсіптің бәсекеге қабілеттілігі.

Shtal T.V.¹, Rakhimbekova A.E.², Ukubassova G.S.³, Amirbekuly Y.⁴

¹Doctor of Economic Sciences, Professor, Ukraine, Kharkiv, e-mail: shtaltv@gmail.com

²Ph.D, Kazakhstan, Astana, e-mail: rahim_asel@mail.ru

³Ph.D, Professor, Kazakhstan, Astana, e-mail: ukubassova_g@mail.ru

⁴Doctor of Economic Sciences, Professor, Kazakhstan, Astana, e-mail: erjanbai@mail.ru

Ensuring the value chain as a factor in industrial competitiveness

This article examines the issues related to the assessment of the competitiveness of enterprises, in particular, the oil refining industry. Also, the article describes the tasks of managing the value chain, the solution of which will lead to the achievement of the main objective of the enterprise, which will entail an increase in the investment attractiveness and competitiveness of the enterprise. In the market system of management, the problem of forming such a value creation chain is being actualized, which, on the one hand, allows an enterprise to increase its own economic efficiency, and on the other, does not burden it with performing unusual activities and does not reduce the specialization effect. The development of the market economy actualizes the problem of increasing the competitiveness of Kazakhstani enterprises. When solving this problem, an important task is to establish the reasons preventing the growth of the competitiveness of enterprises in a particular industry. Achieving competitiveness, and – more importantly – maintaining competitive positions for a long time, is possible only with such an organization of production and marketing processes that functions more efficiently than competitors. This article will analyze the features of the organization of the value chain in a company operating in the oil industry. For the rational formation of the value chain of the product, it is necessary to evaluate its effectiveness in order to maximize the results of the enterprise's operations.

Key words: value chain, investment attractiveness, competitiveness of industry.

Введение

Цепочка добавленной стоимости как модель служит для описания процесса движения продукта от поставщика к потребителю через стадии, добавляющие этому продукту стоимость, или ценность. Анализ цепочки добавленной стоимости в компании дает понимание структуры производственного процесса для определения областей, в которых возможно повысить эффективность, тем самым повышая эффективность функционирования всей компании и укрепляя ее конкурентоспособность (Смит А. 2007. 128 с.). Таким образом, необходимо проследить, из каких процессов состоит цепочка добавленной стоимости, какие подпроцессы в ней являются ключевыми и где можно и нужно повышать эффективность.

Здесь также важно заметить, что теория цепочки добавленной стоимости, разработанная Майклом Портером в 1985 г. (Портер М. 1985. С.11-15.), возникла и изначально применялась по отношению к отраслям, производящим материальные блага. Лишь с середины 1990-х гг. среди

зарубежных исследований появляются работы, посвященные цепочке добавленной стоимости в сфере услуг (Айгингер К. 2006. С.161-177).

Но по сравнению с другими отраслями сферы услуг отрасль информационных технологий имеет свою специфику: с одной стороны, это отрасль, создающая добавленную стоимость, учитываемую в ВВП страны, а с другой стороны, это инфраструктурная среда, которая предоставляет необходимые продукты и услуги для работы других отраслей на современном технологическом уровне (Алnoch А. 1997. С. 8-9). Эта специфика определяет особенности организации цепочки добавленной стоимости в компаниях данной отрасли.

Проблема оценки инвестиционной привлекательности и конкурентоспособности объектов всё более актуализируется с ростом числа рыночных сделок, развитием форм хозяйственных отношений, а также необходимостью оценки стоимости фирмы. Предметом нашего исследования явился способ, основанный на анализе структуры добавленной стоимости (Амирбекулы Е. 2017. С.571-578). Анализ цепочек добав-

ленной стоимости является важным методом для оценки конкурентоспособности компаний и их инвестиционной привлекательности, имея массу достоинств.

Материалы и методы

При проведении исследования и решения поставленных задач использован комплекс теоретических и эмпирических методов исследования: анализ официальных нормативных документов, научной литературы по проблеме исследования, синтез и обобщение полученных результатов, моделирование, экспертные оценки, прогнозирование, статистическая обработка результатов исследования, методы стратегического анализа и др. (Андерсон Д. 2017.).

Одним из элементов анализа цепочки добавленной стоимости и ее влияния на конкурентоспособность предприятия был проведен корреляционно – регрессионный анализ с использованием основных экономических показателей отрасли (Фишер М. 1997. С.105-116).

Основной целью исследования явилось получение информации, позволяющей изучить проблемы повышения конкурентоспособности и влияния на нее добавленной стоимости (Арауджо Д. 1999. С.497-506).

Анализ цепочки добавленной стоимости в компании дает понимание структуры производственного процесса для определения областей, в которых возможно повысить эффективность, тем самым повышая эффективность функционирования всей компании и укрепляя ее конкурентоспособность (Фролих М. 2001. С 185-200). Таким образом, необходимо проследить, из каких процессов состоит цепочка добавленной стоимости, какие подпроцессы в ней являются ключевыми и где можно и нужно повышать эффективность.

Обзор литературы

В рыночной системе хозяйствования актуализируется проблема формирования такой цепочки создания стоимости продукта, которая, с одной стороны, позволяет предприятию повышать собственную экономическую эффективность, а с другой, не обременяет его выполнением несвойственных видов деятельности и не снижает эффекта специализации. Данная проблема осложняется необходимостью создания цепочки, способной удовлетворять экономические интересы как ее внутренних (собственников и наемных работников), так и внешних участников (поставщиков, посредников, покупателей, государства).

В условиях повышения научно-технического уровня производства и активного внедрения технологических, процессных, продуктовых, маркетинговых и организационных инноваций перед промышленными предприятиями встает вопрос совершенствования функционирующих цепочек создания стоимости, который не может быть разрешен без предварительной оценки эффективности альтернативных вариантов цепочки (Форд Д. 1990).

Для рационального формирования цепочки создания стоимости продукта необходима оценка ее эффективности с целью максимизации результатов деятельности предприятия.

Проблематика темы исследования такова, что отдельные вопросы достаточно хорошо разработаны в отечественной и зарубежной литературе, а другие остаются слабо изученными и требуют более подробного теоретико-методического обеспечения.

Фундаментальные проблемы управления российской экономикой в целях обеспечения устойчивого развития промышленных предприятий, отраслей, комплексов изложены в трудах отечественных ученых-экономистов Л.И. Абалкина, А.Г. Аганбегяна, С.Ю. Глазьева, А.Г. Гранберга, В.В. Ивантера, Д.С. Львова, Н.Я. Петракова, В.М. Полтеровича, А.И. Татаркина и других.

Проблемам развития экономических структур в условиях рыночной экономики посвящены работы Дж. Гибсона, Д. Доннели, П. Друкера, Дж. Стиглица, Т. Эггертсона и других.

Вопросы эффективного функционирования и развития предприятий освещаются в трудах зарубежных (М. Армстронга, К. Вашро, Д. Ирвина, Р. Каплана, Ф. Котлера, Д. Нортон и др.) и отечественных ученых (В.Г. Балашова, Н.В. Войтоловского, Ю.И. Ефимычева, Е.П. Жарковской, В.Я. Ионова, В.Н. Кашина, В.В. Масленникова, Е.М. Мерзликиной, Ю.В. Трифонова и др.).

Фундаментальные положения концепции цепочки создания стоимости представлены в трудах М.Э. Портера, Г. Джереффи, М. Морриса и Р. Каплински. Существенный вклад в разработку теоретико-методологических основ формирования и оценки эффективности цепочки создания стоимости продукта внесли зарубежные экономисты Балмеер П., Воисин В. (Балмеер П. 1996), Банфилд Э. (Банфилд Э. 1999), Бечтель К. (Бечтель К., 1997), Боуерокс Д, Клосс Д. (Боуерокс Д. 1997), Гаруд Р., Кумарасвами А., (Гаруд Р. 1995), Кристофер М. (Кристофер М. 1998), Цигolini Р.,Коззи М.,Перона М. (Цигolini Р. 2004), Чен

А., Паулраж А. (Чен А. 2004), Янжул И.И. (Янжул И.И. 2002).

Практические исследования особенностей функционирования цепочек создания стоимости продуктов в отдельных отраслях российской промышленности описаны в научных трудах Ашмянская И.С., Васильева М.В., Гудков А.А., Гурьянов М.А., Малкина Е.Л. Вместе с тем ряд проблем, связанных с процессом формирования цепочки производства продукта в конкретных отраслях, характеризуются недостаточной теоретико-методической разработанностью (Васильева М. 2011). Остаются дискуссионными вопросы оценки эффективности цепочки создания стоимости продукта и выбора стратегически важных видов деятельности при ее формировании (Эллрам Л. 1990. С.1-10).

Результаты и обсуждения

Рассмотрим последовательность анализа и структуру цепочки добавленной стоимости (ЦДС) на примере «КазМунайГаз» (КМГ) с целью оценки инвестиционного положения компании. Основная доля (около 85%) добываемой нефти идет на экспорт, основными внешне торговыми партнерами Казахстана на рынке сырой нефти являются страны Европы – Италия, Нидерланды, Франция и др., а также Китай.

Реализация товарного газа. На рис. 1 представлена цепочка создания добавленной стоимости в КМГ, а также доли каждого из этапов в процентном выражении по состоянию на 2015 г. (АО «НК «КазМунайГаз»»).

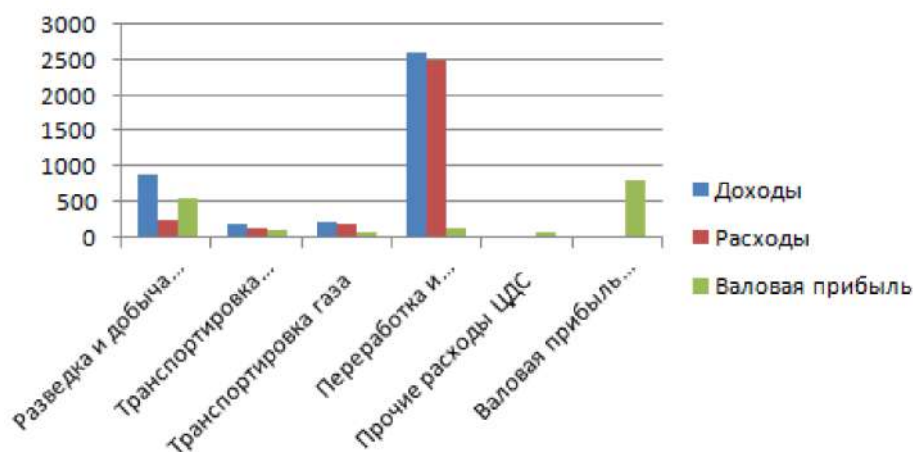

Рисунок 1 – Структура цепочки добавленной стоимости КМГ, 2015 г.

Следует также отметить, что во всех нефтегазодобывающих компаниях наибольший вклад в общую добавленную стоимость вносит сегмент добычи, так как стоимость ресурса «на входе» здесь минимальна в силу того, что нефть и газ не покупаются у поставщиков, а извлекаются из месторождения. Это влияние происходит по одному или нескольким из следующих направлений: через определение продуктовой линейки, через определение технологических стандартов и/или техническую поддержку более мелких компаний-вендоров, через введение стандартов/требований к организации сбыта.

Основным направлением исследования в нефтегазовой отрасли является определение эффективности и прибыльности производства

данного направления, прогнозирование потребности продуктов, а также анализ и прогнозирование рынка. Мы изучили зависимость: Добыча сырой нефти и природного газа (Y) от 8 факторов за 2009-2016 годы: x_1 – Производство продуктов нефтепереработки, x_2 – Численность населения тыс. человек, x_3 – Среднемесячная номинальная заработная плата одного работника, x_4 – Валовой внутренний продукт методом производства млрд. тенге, x_5 – Мировая цена на нефть, Brent, дол., x_6 – Импорт млрд. дол., x_7 – Экспорт млрд. дол., x_8 – Инвестиции в основной капитал, млн. тенге (табл.1).

По статистическим данным факторов за период 2009-2016гг. рассчитываются парные коэффициенты корреляции, представленные в виде корреляционной матрицы (Эллрам Л. 1990. С.1-10).

Таблица 1 – Динамика показателей развития нефтегазовой отрасли

Показатель	Валовая добавленная стоимость- Добыча сырой нефти и природного газа; технические услуги в области горнодобывающей промышленности, млрд. тг	Производство продуктов нефтепереработки, млрд. тенге	Численность населения тыс. человек	Среднемесячная номинальная заработная плата одного работника, тыс. тг.	ВВП методом производства млрд. тенге	Мировая цена на нефть, Brent, долларов США	Импорт млрд. долларов США	Экспорт млрд. долларов США	Инвестиции в основной капитал, млн. тенге
2009	3261,5	325,9	16101,50	75251	17007,6	53,48	28,408	43,19	1002,35
2010	3587,14	340,1	16203,04	77611	21815,5	79,64	31,12	60,27	1073,25
2011	4216,96	416,97	16440,12	90028	28243,05	110,94	36,9	84,33	946,86
2012	4460,49	582,69	16673,08	101263	31015,18	112	46,35	86,44	1000,16
2013	4587,14	583,57	16909,78	109141	35999,02	108,90	48,8	84,7	1116,08
2014	5008,16	516,80	17160,77	121021	39675,8	107,50	41,29	79,45	1389,82
2015	4214,79	457,92	17417,67	126021	40884,13	50,70	30,56	45,95	1361,89
2016	4671,29	494,15	17670,60	142351	46193,38	32,30	25,17	36,77	1809,05
2016 к 2009	1,43	1,52	1,10	1,89	2,72	0,60	0,89	0,85	1,80

Данная таблица показывает ложную корреляционную связь, потому что между некоторыми факторами по содержанию нет экономической связи, в связи с этим были вычислены цепные темпы роста данных факторов (в %) в период 2010-2016 г.г. и рассчитана вторая корреляционная таблица (Комитет по статистике РК).

По результатам второй корреляционной таблицы выявлено, что существует хорошая корреляционная связь между Валовой добавленной стоимостью добычи сырой нефти и природного газа; технические услуги в области горнодобывающей промышленности (y) и факторами Валовой внутренней продукт методом производства млрд. тенге $r_{yx4} = 0,77$, Мировая цена на нефть, Brent, долларов США $r_{yx5} = 0,89$ и показателя Экспорт млрд. долларов США $r_{yx7} = 0,88$.

Данные факторы непосредственно влияют на валовую стоимость добычи сырой нефти. Это может быть аргументировано тем, что статистические данные показывают взаимосвязь роста производства и добычи нефти с ростом экспорта и ВВП в Республике Казахстан. Данный факт обусловлен сырьевой направленностью страны и влиянием цены на нефть на экономический рост Казахстана. Для проведе-

ния регрессионного анализа мы выбрали темпы роста данных факторов: Валовой внутренней продукт методом производства млрд. тенге (x_4), Мировой цены на нефть, Brent, дол. (x_5) и показателя объема экспорта млрд. дол. (x_7). Если рассматривать связь результативного признака со всеми факторами, то по данной задаче хотелось бы отметить, что между факторами x_4, x_5 и x_7 есть хорошая корреляционная связь и теснота связи факторов, так как коэффициент множественной корреляции $R = 0,80$. По регрессионному анализу 64% изменений в валовой стоимости добычи сырой нефти можно объяснить изменениями в уровне ВВП, ценой нефти на мировом рынке и в объеме экспорта в РК. Полученное уравнение можно использовать для прогноза и перспективы развития нефтегазовой отрасли РК.

Прогнозное значение y рассчитывается на 8,9 и 10 периоды отдельно, используя полиномиальную функцию для факторов x_4, x_5 и x_7 (Рисунок 2). По исходным данным за 2010-2016гг. (7 периодов) построим динамический ряд для фактора уровня ВВП (x_4), получим полиномиальную функцию в виде: $x_4 = 0,975x^2 - 11,31x + 141,4$, $R^2 = 0,732$, ($t=0,1, \dots, 9$).

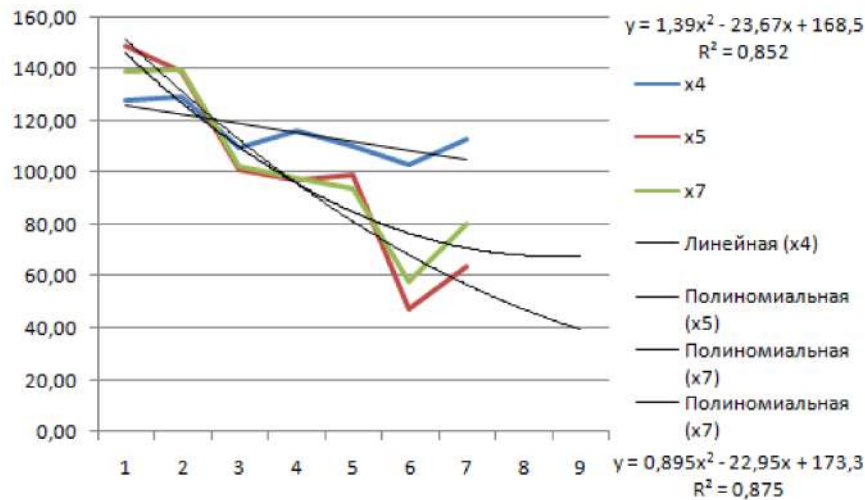

Рисунок 2 – График факторов x_4 , x_5 и x_7 , линия тренда (полиномиальная $\wedge^2$)

В таком случае, мы получаем, что прогнозное значение x_4 на 2017 год, когда $t=8$ равен 113,3%; прогнозное значение на 2018 год при $t=9$ равно 118,6% и 2019 год $t=10$ равно 125,8. Следом, по исходным данным за 2010-2012гг. (7 периодов) построим динамический ряд для фактора мировой цены (x_5), получим полиномиальную функцию в виде:

$$y = 0,895x^2 - 22,95x + 173,3, R^2 = 0,875 (t=0,1, \dots, 9)$$

По полиномиальной функции для фактора уровня мировых цен (x_5), прогнозное значение x_4 на 2017 год, когда $t=8$ равен 47,0%; прогнозное значение на 2018 год при $t=9$ равно 39,2% и 2019 год $t=10$ равно 33,3% роста. Для следую-

щего фактора уровня экспорта в РК: $y = 1,39x^2 - 23,67x + 168,5, R^2 = 0,852$

Прогнозное значение x_7 на 2017 год, когда $t=8$ равен 68,1%; прогнозное значение увеличение уровня на 2018 год при $t=9$ равно 68,06% и 2019 год $t=10$ равно 70,8%. В следствии того, что на втором этапе нашей работы, мы перевели первоначальные данные в темпы роста и использовали их на протяжении всего решения, в заключительной части работы нам необходимо найти прогнозные значения Y по темпам роста, то есть их процентные значения, и получаем, что $Y(\%)$ по уравнению регрессии $Y=a+b_4x_4 + b_{11}x_{11}$, прогнозное значение на 2017 год при $t=8$ равно 100,4053292; а на 2018 при $t=9$ будет равно 102,650613 и на 2019 год $t=10$ равно 106,09.

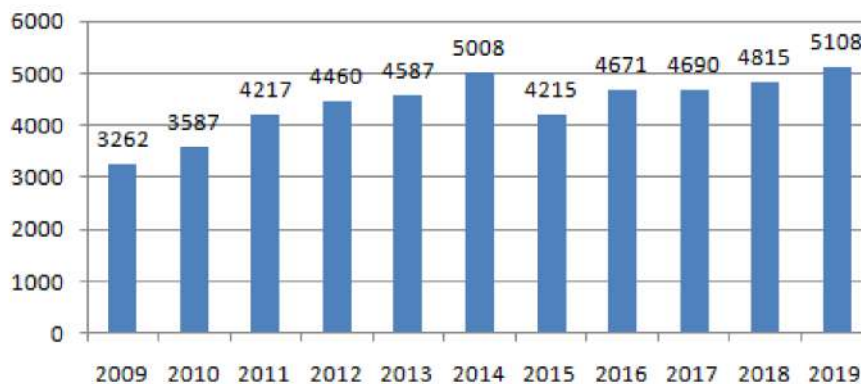

Рисунок 3 – Валовая добавленная стоимость добычи сырой нефти и природного газа

В заключение хотелось бы отметить, так как для прогноза на последующие периоды нужны данные Y в натуральном выражении (рисунок 3), то через темпы роста, используя уравнение по свойству пропорции крест-накрест. В таком случае, прогнозируемое значение Y на 8-й период (2017 год) в среднем будет равно 4690,22 млрд. тг., а на 9-й период (2018 год) в среднем будет равно 4814,54 млрд. тг. и на 10-й период (2019 год) в среднем будет равно 5107,79 млрд. тг.

Выводы

Добавленная стоимость, в отличие от показателя прибыли, согласует интересы не только корпоративного, но и государственного характера, поскольку учитывает требования законодательства по обеспечению социальных и экологических гарантий. Таким образом данный показатель отражает состояние компании на пе-

риод анализа. Приведенный анализ показал что нефтегазовая отрасль характеризуется концентрацией добавленной стоимости на этапе добычи, так как затраты данного периода напрямую определяют дальнейшую стоимость продукта. Управление цепочкой добавленной стоимости внутри компании также может иметь последствия на отраслевом и национальном уровнях. Основным направлением исследования в нефтегазовой отрасли является определение эффективности и прибыльности производства данного направления, прогнозирование потребности продуктов, а также анализ и прогнозирование рынка.

Проведенный корреляционно – регрессионный анализ позволил нам сделать прогноз динамики показателя Валовой добавленной стоимости добычи сырой нефти и природного газа. Данный прогноз показал рост прибыли в краткосрочном периоде.

Литература

- 1 Aiginger K. Competitiveness: From a dangerous obsession to a... // *Journal of Industry, Competition and Trade*, 2006, № 6. – С. 161-177.
- 2 Allnoch A. Efficient Supply Chain Practices Mean Big Savings to Leading Manufacturers // *IEE Solutions*, 1997. – № 29. P.8-9.
- 3 Anderson D. and Lee H. Synchronized Supply Chains: The New Frontier, 2000. – Access mode – www.ascet.net/ascet/wp/wpAnderson.html. Date of circulation – 11.09.2017.
- 4 Araujo L., Dubois, A. and Gadde, L. E. Managing Interfaces with Suppliers // *Industrial Marketing Management*, 1999. – № 28. – P.497-506.
- 5 Banfield E. Harnessing Value in the Supply Chain // Wiley, 1999. – New York. – P.12-17.
- 6 Bechtel C. and Jayaram, J. Supply Chain Management: A Strategic Perspective // *International Journal of Logistics Management*, 1997. – №8. – P.15-34.
- 7 Bowersox D.J. and Closs D.J. Logistical Management: The Integrated Supply Chain Process // McGraw-Hill.– 1997.
- 8 Garud R. and Kumaraswamy A. Technological and Organizational Designs for Realizing Economies of Substitution // *Strategic Management Journal*, 1995. – №16 (Special Issue). – P. 93-110.
- 9 Christopher M. Logistics and Supply-Chain Management: Strategies for Reducing Cost and Improving Service // Prentice-Hall. – London, 1998.
- 10 Porter M. Competitive Advantage // The Free Press. – New York, 1985. – Ch. 1. – P. 11–15.
- 11 Smith A. Investigation of the nature and causes of the wealth of peoples. – Moscow: EKSMO, 2007. – 128 p.
- 12 Fisher M.L. What Is the Right Supply Chain for Your Product? // *Harvard Business Review*, 1997. – № 75. – P.105-116.
- 13 Ford D. Understanding Business Markets: Interaction, Relationships and Networks // Academic Press. – London, 1990.
- 14 Frolich M.T. and Westbrook R. Arcs of Integration: An International Study of Supply Chain Strategies // *Journal of Operations Management*. – 2001. – №19. – P.185-200.
- 15 Cigolini R., Cozzi M., and Perona, M. A New Framework for Supply Chain Management: The Conceptual Model and Empirical Test // *International Journal of Operations and Production Management*. 2004. – № 24. – P. 7-14.
- 16 Chen I.J. and Paulraj A. Towards A Theory of Supply Chain Management: The Constructs and Measurements // *Journal of Operations Management*, 2004. – № 22. –P.119-50.
- 17 Ellram L.M. and Cooper M.C. Supply Chain Management, Partnerships, and the Shipper-Third-Party Relationship // *The International Journal of Logistics Management*, 1990. № 1.– P.1-10.
- 18 Yangzhul I.I. The Doctrine of State Revenues // *Science*. – Moscow: Economics, 2002.
- 19 Амирбекулы Е. Особенности формирования процессов производства продукции с высокой добавленной стоимостью в Казахстане // *Управление международным бизнесом*, 2017. – № 11. – С.571-578.
- 20 Балмеер П. и Воисин В. Управление цепочками поставок: временная стратегия // *Индустриальный менеджмент*, 1996. – № 38. – С. 24-27.
- 21 Васильева М.В. Стоимость добавленной стоимости в рамках государственной поддержки на примере сельскохозяйственного сектора // *Управленческий учет*. – М.: ЗАО «Финпресс», 2011. — № 10. С. 3-10.

22 Официальный сайт АО «НК «КазМунайГаз» [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.kmg.kz. Дата обращения 27.10.2017.

23 Официальный сайт Комитета по статистике Министерства народного хозяйства Республики Казахстан [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.stat.gov.kz>, Дата обращения 27.10.2017.

References

- 1 Aiginger K. Competitiveness: From a dangerous obsession to a. // *Journal of Industry, Competition and Trade*, 2006, № 6. – С. 161-177.
- 2 Allnoch A. Efficient Supply Chain Practices Mean Big Savings to Leading Manufacturers // *IIE Solutions*, 1997. – № 29. P.8-9.
- 3 Anderson D. and Lee H. Synchronized Supply Chains: The New Frontier, 2000. – Access mode – www.ascet.net/ascet/wp/wAnderson.html. Date of circulation – 11.09.2017.
- 4 Araujo L., Dubois, A. and Gadde, L. E. Managing Interfaces with Suppliers // *Industrial Marketing Management*, 1999. – № 28. – P.497-506.
- 5 Banfield E. Harnessing Value in the Supply Chain // Wiley, 1999. – New York. – P.12-17.
- 6 Bechtel C. and Jayaram, J. Supply Chain Management: A Strategic Perspective // *International Journal of Logistics Management*, 1997. – №8. – P.15-34.
- 7 Bowersox D.J. and Closs D.J. *Logistical Management: The Integrated Supply Chain Process* // McGraw-Hill.– 1997.
- 8 Garud R. and Kumaraswamy A. Technological and Organizational Designs for Realizing Economies of Substitution // *Strategic Management Journal*, 1995. – №16 (Special Issue). – P. 93-110.
- 9 Christopher M. *Logistics and Supply-Chain Management: Strategies for Reducing Cost and Improving Service* // Prentice-Hall. – London, 1998.
- 10 Porter M. *Competitive Advantage* // The Free Press. – New York, 1985. – Ch. 1. – P. 11–15.
- 11 Smith A. Investigation of the nature and causes of the wealth of peoples. – Moscow: EKSMO, 2007. – 128 p.
- 12 Fisher M.L. What Is the Right Supply Chain for Your Product? // *Harvard Business Review*, 1997. – № 75. – P.105-116.
- 13 Ford D. *Understanding Business Markets: Interaction, Relationships and Networks* // Academic Press. – London, 1990.
- 14 Frolich M.T. and Westbrook R. Arcs of Integration: An International Study of Supply Chain Strategies // *Journal of Operations Management*. – 2001. – №19. – P.185-200.
- 15 Cigolini R., Cozzi M., and Perona, M. A New Framework for Supply Chain Management: The Conceptual Model and Empirical Test // *International Journal of Operations and Production Management*. 2004. – № 24. – P. 7-14.
- 16 Chen I.J. and Paulraj A. Towards A Theory of Supply Chain Management: The Constructs and Measurements // *Journal of Operations Management*, 2004. – № 22. – P.119-50.
- 17 Ellram L.M. and Cooper M.C. Supply Chain Management, Partnerships, and the Shipper-Third-Party Relationship // *The International Journal of Logistics Management*, 1990. № 1.– P.1-10.
- 18 Yangzhul I.I. *The Doctrine of State Revenues* // Science. – Moscow: Economics, 2002.
- 19 Amirbekuly Y.(2017) Osobennosti formirovaniya protsessov proizvodstva produktsii s vysokoy dobavlennoy stoimost'yu v Kazakhstane [Features of Formation of Product Manufacturing Processes with High Added Value in Kazakhstan]. *International Business Management*, no 11, pp. 571-578.
- 20 Balsmeier P.W. and Voisin W. (1996) Upravleniye tsepkami postavok: vremennaya strategiya [Supply Chain Management: a Time-Based Strategy]. *Industrial Management*, vol.1, no 38, pp.24-27.
- 21 Vasilyeva M.V. (2011) Stoimost' stoimosti dobavlennoy stoimosti v ramkakh gosudarstvennoy podderzhki na primere sel'skokhozyaystvennogo sektora [Cost of value added value in the framework of state support by the example of the agricultural sector], *Managerial Accounting*, vol.1, no 10, pp.3-10.
- 22 Ofitsial'nyy sayt AO «NK «KazMunayGaz» (2017) [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupa: www.kmg.kz. Data obrashcheniya 27.10.2017. [Official site of JSC NC «KazMunayGas» (2017) [Electronic resource], access mode: www.kmg.kz. Date of circulation 27.10.2017.
- 23 Ofitsial'nyy sayt Komiteta po statistike Ministerstva narodnogo khozyaystva Respubliki Kazakhstan (2017) [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupa: <http://www.stat.gov.kz>, Data obrashcheniya 27.10.2017. [Official site of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan (2017) [Electronic resource], access mode: <http://www.stat.gov.kz>. Date of circulation 27.10.2017.

МАЗМҰНЫ

<i>Aman R.L.</i> Institutional environment of female entrepreneurs in Kazakhstan	4
<i>Baydildina A.M., Hajek P., Alimbekova G.A.</i> Analysis and management of business value in crisis conditions.....	11
<i>Choban Ugur, Zhubanova G.</i> An Empirical Analysis of Accounting Students' Career Plans in Kazakhstan	18
<i>Fuschi D., Kupeshova S., Yesmurzayeva A.</i> Principles and risks of project management in the field of nanotechnology	27
<i>Hafez Abdo, Saiymova M. D., Pilipenko E. N.</i> Some innovative methods of the civil service personnel management in the Republic of Kazakhstan.....	35
<i>Kulov O.A., Syzdykova D.I., Pernica K.</i> Agency labor as a non-standard employment development factor	47
<i>Mukhtarova K.S., Balgabayev Z.B. Ziyadin S.T.</i> Kazakhstan tourist brand creation – from country to region!	55
<i>Nurgabdeshev A., Zamanbekov D., Ugur Choban, Yenikeyeva A.</i> Does gender play role in access to debt finance in Kazakhstan?	64
<i>Onyusheva I.V., Paounpongkul K.</i> ASEAN Economic Integration: Challenges and Opportunities.....	73
<i>Orlova T.M., Spanov M.Y., Ussenova A.S.</i> Human Capital in the Management of Economic Development	85
<i>Sadykhanova G., Isatayeva G.</i> Modernization of higher education and science financing system in Kazakhstan.....	101
<i>Sanlier N., Kelesbayev D., Abubakirova A.</i> Relationship among food safety knowledge, attitude and behaviour of employees in Kazakhstan hotels	108
<i>Turginbayeva A.N., Tarabella A., Sadykhanova G.A., Tanassoglo Y.</i> Entrepreneurial university in Kazakhstani social and economic landscape	117
<i>Yuzbashoglu N., Ydyrys S., Kozhambekov Zh., Kelesbayev D.</i> Development and Current Situation of Special Economic Zones in Kazakhstan.....	127
<i>Zhanatauova G.B., Fernandez L.M.</i> Study of the relationship between the economic growth, foreign direct investment, the intensity of R&D and corruption on environmental pollution. The case of Kazakhstan.....	134
<i>Zhuparova A., Klafke R., Zhaisanova D.</i> Key features of Innovative development of SMEs in the Republic of Kazakhstan.....	139
<i>Zhumabekova G.Zh., Amanova G.D., Kostyrko R.</i> Improving the quality of information generated in the financial statements	147

<i>Әмірбекұлы Е., Үкібасова Ғ.С., Райымбеков Ж.С.</i> Индустриялық-инновациялық инфрақұрылымды дамытудың жағымды экономикалық ортасы	153
<i>Бұлхаирова Ж.С., Балкибаева А.М., Айдынов З.П.</i> Эффективность использования человеческого капитала в сельском хозяйстве ..... на современном этапе развития	163
<i>Дабылтаева Н.Е., Макенова Г.У., Домарев И.Е.,</i> Направления функционирования культурно-туристского кластера Казахстана.....	173
<i>Джаншианло Р.Е.</i> Справедливое распределение доходов в контексте амортизации человеческого капитала	183
<i>Джилкибаев Ж.В., Мусатиров Х.К.</i> Инновационная бизнес-модель нанокорпорации: теоретические предпосылки ..... и опыт внедрения на казахстанских предприятиях	197
<i>Ескалиева А.Ж., Дарискалиева М.С., Канатова А.Ж., Федосова Р.Н.</i> Международный опыт развития человеческого капитала (на примере стран ОЭСР).....	207
<i>Жакешова А.П., Бұралқы Л.Қ.</i> Аймақтың тамақ өнеркәсібі өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің экономикалық тетігі	217
<i>Жапақов С.М.</i> Ішкі еңбек мигранты, ішкі еңбек миграциясы және ішкі еңбек миграциясын мемлекеттік реттеу түсініктерінің теориялық аспектілері	229
<i>Калиева Т.М., Бейсенова Л.З.</i> Проблемы методической обеспеченности проведения аудита эффективности в Республике Казахстан	239
<i>Нұрманова А.К., Тогашева Д.С., Нұрманова А.К.</i> Логистикада цифрлық технологияларды қолданудың даму келешегі	251
<i>Попова Л.В., Маслова И.А.</i> Перспективы и возможности создания и внедрения модели цифрового университета «SMARTUM» на основе лучших европейских практик.....	260
<i>Сактаганова Ғ.С., Карипова А.Т., Штайнбергс К.</i> Анализ грузоперевозок и организация транспортной логистики Республики Казахстан	270
<i>Хан И.</i> Создание организационно-функциональных и экономических моделей ВУЗа.....	284
<i>Шталь Т.В., Рахимбекова А.Е., Уқубасова Ғ.С., Әмірбекұлы Е.</i> Обеспечение цепочки добавленной стоимости как фактор конкурентоспособности промышленности.....	290

CONTENTS

<i>Aman R.L.</i> Institutional environment of female entrepreneurs in Kazakhstan	4
<i>Baydildina A.M., Hajek P., Alimbekova G.A.</i> Analysis and management of business value in crisis conditions.....	11
<i>Choban Ugur, Zhubanova Gulnur:</i> An Empirical Analysis of Accounting Students' Career Plans in Kazakhstan	18
<i>Fuschi D., Kupeshova S., Yesmurzayeva A.</i> Principles and risks of project management in the field of nanotechnology	27
<i>Hafez Abdo, Saiymova M. D., Pilipenko E. N.</i> Some innovative methods of the civil service personnel management in the Republic of Kazakhstan.....	35
<i>Kulov O.A., Syzdykova D.I., Pernica K.</i> Agency labor as a non-standard employment development factor	47
<i>Mukhtarova K.S., Balgabayev Z.B. Ziyadin S.T.</i> Kazakhstan tourist brand creation – from country to region!	55
<i>Nurgabdeshev A., Zamanbekov D., Ugur Choban, Yenikeyeva A.</i> Does gender play role in access to debt finance in Kazakhstan?.....	64
<i>Onyusheva I.V., Paounponkul K.</i> ASEAN Economic Integration: Challenges and Opportunities.....	73
<i>Orlova T.M., Spanov M.Y., Ussenova A.S.</i> Human Capital in the Management of Economic Development	85
<i>Sadykhanova G., Isatayeva G.</i> Modernization of higher education and science financing system in Kazakhstan.....	101
<i>Sanlier N., Kelesbayev D., Abubakirova A.</i> Relationship among food safety knowledge, attitude and behaviour of employees in Kazakhstan hotels	108
<i>Turginbayeva A.N., Tarabella A., Sadykhanova G.A., Tanassoglo Y.</i> Entrepreneurial university in Kazakhstani social and economic landscape	117
<i>Yuzbashoglu N., Ydyrys S., Kozhambekov Zh., Kelesbayev D.</i> Development and Current Situation of Special Economic Zones in Kazakhstan.....	127
<i>Zhanatauova G.B., Fernandez L.M.</i> Study of the relationship between the economic growth, foreign direct investment, the intensity of R&D and corruption on environmental pollution. The case of Kazakhstan.....	134
<i>Zhuparova A., Klafke R., Zhaisanova D.</i> Key features of Innovative development of SMEs in the Republic of Kazakhstan.....	139

<i>Zhumabekova G.Zh., Amanova G.D., Kostyrko R.</i> Improving the quality of information generated in the financial statements	174
<i>Amirbekuly Y., Ukubassova G.S., Rayymbekov Zh.S.</i> Favorable economic development environment industrial and innovative infrastructure	153
<i>Bulkhairova Zh.S., Balkibaeva A.M., Aidynov Z.P.</i> Efficiency of human capital use in agriculture at the present stage of development	163
<i>Dabylytayeva N., Domarev I.E., Makenova G.</i> Directions of the Functioning of the Cultural-Tourist Cluster of Kazakhstan	173
<i>Janshanlo R.E.</i> Fair distribution of income in the context of depreciation of human capital	183
<i>Djilkibaev J.V., Musapirov Kh.K.</i> Innovative business model of nanocorporation: theoretical prerequisites and experience of implementation in Kazakhstan enterprises	197
<i>Eskalieva A., Dariskalieva M., Kanatova A., Fedosova R.</i> International experience of human capital development (on the example of OECD countries)	207
<i>Zhakeshova A.P., Buralky L.K.</i> Economic mechanism of ensuring products competitiveness of the region's food industry	217
<i>Zhapakov S.</i> Theoretical aspects of concepts internal labor migrant, internal labor migration, state regulation of internal labor migration	229
<i>Kaliyeva T.M., Beisenova L.Z.</i> Problems of performance audit methodology in the Republic of Kazakhstan	239
<i>Nurmanova A.K., Togasheva D.S., Nurmanova A.K.</i> Prospects for implementation of digital technologies in logistics	251
<i>Popova L.V., Maslova I.A.</i> Prospects and possibilities of creation and implementation of the model of digital university «SMARTUM» on the basis of the best european practices	260
<i>Saktaganova G.S., Karipova A.T., Kaspars Steinbergs</i> Analysis of Cargo Transportation and Organization of Transport Logistics of the Republic of Kazakhstan	270
<i>Inna Khan</i> Creation of organizational-functional and economic models of the university	284
<i>Shtal T.V., Rakhimbekova A.E., Ukubassova G.S., Amirbekuly Y.</i> Ensuring the value chain as a factor in industrial competitiveness	290